

Khuddakanikāye Abhidhammapiṭake

Vibhaṅgapāḷiyā saṁvaṇṇanā

Bhadantamahābuddhaghosatherena katā

SAMMOHAVINODANĪ-AṬṬHAKATHĀ

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1959

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 49

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṇa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   တ ha   ဠ ḷa   ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၵ = ā   ၵ = i   ၵ = ī   ၵ - ၵ = u   ၵ - ၵ = ū   - = e   -၁ ၵ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဍha	ဈ သ္ဃya	ဠ ပla	အ လla
ကွ kka	ဠ cca	ဏ္ဍ န္ဍa	ဠ သ္ဃya	ဠ ပba	လျ lya
ကျ kya	ဠ ccha	ဏ္ဍ န္ဍa	ဠ နta	ဠ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဠ jja	ဏ္ဍ န္ဍa	ဠ နtva	ဠ bya	ဂှ vha
ကလ kla	ဠ jjha	တ္တ tta	ဠ နtha	ဠ bra	တ္တ sta
ကွ kva	ည ṇṇa	တ္တ ttha	ဠ nda	ဠ mpa	တ္တ strā
ချ khya	ည ṇha	တွ tva	ဠ ndra	ဠ mpha	သ္ဍ sna
ခွ khva	ည ṇca	ကျ tya	ဠ ndha	ဠ mba	သျ sya
ဂှ gga	ဠ ṇcha	တြ tra	ဠ nna	ဠ mbha	သ ssa
ဠ ggha	ည ṇja	ဠ dda	ဠ nya	ဠ mma	သ္ဍ sma
ချ gya	ည ṇjha	ဠ ddha	ဠ nha	ဠ mya	သ္ဍ sva
ဂြ gra	ဠ ṭta	ဠ dya	ဠ ppa	ဠ mha	တွ hma
ကံ ṅka	ဠ ṭtha	တြ dra	ဠ ppha	ဠ yya	တွ hva
ခံ ṅkha	ည ḍḍa	ဠ dva	ဠ pya	ဠ yha	ဠ ḷha
ဂံ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Sammohavinodanī-aṭṭhakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Khandhavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	1
1. Rūpakkhandhaniddesa	...	...	3
2. Vedanākkhandhaniddesa	...	...	12
3. Saññākkhandhaniddesa	...	...	18
4. Saṅkhārakkhandhaniddesa	...	...	19
5. Viññāṇakkhandhaniddesa	...	...	20
Pakiṇṇakakathā	...	...	20
Kamādivinicchayakathā	...	...	27
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	33
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	40

2. Āyatanavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	42
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	48
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	51

3. Dhātuvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	52
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	72
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	77

4. Saccavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	78
-----------------------------	-----	-----	----

Mātikā	Piṭṭhaṅka
1. Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā	
Jātiniddesa	87
Jārāniddesa	92
Maraṇaniddesa	94
Sokaniddesa	96
Paridevaniddesa	98
Dukkhadomanassaniddesa	98
Upāyāsāniddesa	99
Appiyasampayoganiddesa	100
Piyavippayoganiddesa	101
Icchāniddesa	101
Upādānakkhandhaniddesa	102
2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā	104
3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā	105
4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā	107
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	114
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	116

5. Indriyavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	118
2. Pañhāpucchakavaṇṇanā	121

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāravaṇṇanā	123
Avijjāpadaniddesa	130
Saṅkhārapadaniddesa	134
Viññāṇapadaniddesa	143
Nāmarūpapadaniddesa	160
Saḷāyatanapadaniddesa	164
Phassapadaniddesa	168

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Vedanāpadaniddesa	169
Taṇhāpadaniddesa	170
Upādānapadaniddesa	172
Bhavapadaniddesa	174
Jātijarāmarañādipadaniddesa	178
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	189
1. Paccayatukka	190
2. Hetucatukka	195
3. Sampayuttacatukka	196
4. Aññamaññacatukka	197
Saṅkhārādīmūlakanayamātikā	197
Akusalaniddesavaṇṇanā	198
Kusalaniddesavaṇṇanā	200
Abyākataniddesavaṇṇanā	201
Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā	202
Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā	202

7. Satipaṭṭhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāraṇṇanā	204
Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā	207
Vedānānupassanādi-uddesavaṇṇanā	210
Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā	212
Vedānānupassanāniddesavaṇṇanā	251
Cittānupassanāniddesavaṇṇanā	255
Dhammānupassanāniddesavaṇṇanā nīvaraṇapabba	256
Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā	262
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	274
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	274

Mātikā

Piṭṭhaṅka

8. Sammappadhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	276
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	288
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	288

9. Iddhipādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	290
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	294
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	295

10. Bojjhaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	296
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	302
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	303

11. Maggaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	305
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	305
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	308

12. Jhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyamātikāvaṇṇanā	...	...	310
Niddesavaṇṇanā	...	...	311
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	355
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	356

13. Appamaññāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	361
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	364
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	364

Mātikā

Piṭṭhaṅka

14. Sikkhāpadavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	365
2. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	369

15. Paṭisambhidāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīya	1. Saṅgahavāraṇṇanā	...	...	370
	2. Saccavārādivaṇṇanā	...	...	374
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	...	374
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	...	377

16. Nāṇavibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā	...	...	379
10. Dasakamātikāvaṇṇanā	...	...	380
1. Ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	385
2. Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	391
3. Tikaniddesavaṇṇanā	...	...	392
4. Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	397
5. Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	402
6. Chakkaniddesavaṇṇanā	...	...	403
7. Sattakaniddesādivaṇṇanā	...	...	404
10. Dasakaniddesavaṇṇanā	...	...	405
Paṭhamabalaniddesa	...	...	405
Dutiyabalaniddesa	...	...	421
Tatīyabalaniddesa	...	...	435
Catutthabalaniddesa	...	...	437
Pañcamabalaniddesa	...	...	438
Chaṭṭhabalaniddesa	...	...	439
Sattamabalaniddesa	...	...	443
Aṭṭhamabalādiniddesa	...	...	445
Dasamabalaniddesa	...	...	445

Mātikā	Piṭṭhaṅka
17. Khuddakavatthuvibhaṅga	
1. Ekakamātikādivaṅṅanā	447
1. Ekakaniddesavaṅṅanā	447
2. Dukaniddesavaṅṅanā	473
3. Tikaniddesavaṅṅanā	476
4. Catukkaniddesavaṅṅanā	482
5. Pañcakaniddesavaṅṅanā	485
6. Chakkaniddesavaṅṅanā	488
7. Sattakaniddesavaṅṅanā	491
8. Aṭṭhakaniddesavaṅṅanā	492
9. Navakaniddesavaṅṅanā	494
10. Dasakaniddesavaṅṅanā	495
Taṇhāvicaritaniddesavaṅṅanā	496
Diṭṭhigataniddesavaṅṅanā	499
18. Dhammahadayavibhaṅga	
1. Sabbasaṅgāhikavāraṅṅanā	500
2. Uppattānupattivāraṅṅanā	500
3. Pariyāpannāpariyāpannavāraṅṅanā	501
4. Dhammadassanavāraṅṅanā	501
6. Uppādakakamma-āyuppamāṇavāraṅṅanā	501
1. Uppādakakamma	501
2. Āyuppamāṇa	503
7. Abhiññeyyādivāraṅṅanā	506
Nigamanakathā	507

Sammohavinodanī-aṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Sammohavinodanī-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Khandhavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

Catusaccadaso Nātho, catudhā Dhammasaṅgaṇim.
Pakāsayitvā Sambuddho, tass'eva samanantaram.
Upeto Buddhadhammehi, aṭṭhārasahi nāyako.
Aṭṭhārasannaṃ Khandhādi-vibhaṅgānaṃ vasena yaṃ.
Vibhaṅgaṃ desayī Satthā, tassa saṃvaṇṇanākkamo.
Idāni yasmā sampatto, tasmā tass'atthavaṇṇanaṃ.
Karissāmi vigāhetvā, Porāṇaṭṭhakathānayaṃ.
Saddhamme gāraṇaṃ katvā, taṃ suṇātha samāhitāti.

1. Pañcakkhandhā rūpakkhando -pa- viññāṇakkhandhoti idaṃ
Vibhaṅgappakaraṇassa ādibhūte Khandhavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ
nāma. Tattha pañcāti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā, na uddhanti
dasseti. **Khandhā**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Tatr'āyaṃ
khandhasaddo sambahulesu ṭhānesu dissati rāsīmhi, guṇe, paṇṇattiyam,
ruḷhiyanti. “Seyyathāpi bhikkhave mahāsamudde na sukaraṃ udakassa
pamāṇaṃ gahetuṃ ‘ettakāni udakāḷhakānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasatānī’ti
vā ‘ettakāni udakāḷhakasahasānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasatasahasānī’ti
vā, atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo

mahā-udakakkhandho tveva saṅkhyam̐ gacchatī”ti-ādīsu¹ hi rāsito khandho nāma. Na hi parittakam̐ udakam̐ udakakkhandhoti vuccati, bahukameva vuccati. Tathā na parittako rajo rajakkhandho, na appamattakā gāvo gavakkhandho, na appamattakam̐ balam̐ balakkhandho, na appamattakam̐ puññam̐ puññakkhandhoti vuccati, bahukameva hi rajo rajakkhadho, bahukā’va gavādayo gavakkhandho balakkhandho puññakkhandhoti vuccanti. “Sīlakkhandho samādhikkhandho”ti-ādīsu² pana guṇato khandho nāma. “Addasā kho Bhagavā mahantaṃ dārukkhandham̐ Gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānan”ti ettha³ paṇṇattito khandho nāma. “Yaṃ cittam̐ mano mānasam̐ -pa- viññānam̐ viññāṇakkhandho”ti-ādīsu⁴ ruḥhito khandho nāma. Svāyamidha rāsito adhippeto. Ayañhi khandhaṭṭho nāma piṇḍaṭṭho pūgaṭṭho ghaṭaṭṭho rāsaṭṭho. Tasmā “rāsīlakkhaṇā khandhā”ti veditabbā. Koṭṭhāsaṭṭhotipi vattum̐ vaṭṭati. Lokasmiñhi iṇam̐ gahetvā codiyamānā “dvīhi khandhehi dassāma, tīhi khandhehi dassāmā”ti vadanti. Iti “koṭṭhāsalakkhaṇā khandhā”tipi vattum̐ vaṭṭati. Evamettha **rūpakkkhandhoti** rūparāsi rūpakoṭṭhāso. **Vedanākkhandhoti** vedanārāsi vedanākoṭṭhāsoti iminā nayena saññākkhandhādīnam̐ attho veditabbo.

Ettāvatā Sammāsambuddho yvāyam̐ “cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānam̐ upādāyarūpan”ti atītānāgatapaccuppannādīsu ekādasasu okāsesu vibhatto pañcavīsati rūpakoṭṭhāsāti ca channavuti rūpakoṭṭhāsāti ca evaṃpabhedo rūparāsi, taṃ sabbam̐ paripiṇḍetvā rūpakkkhandho nāmāti dassesi. Yo pan’āyam̐ “sukhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukhā vedanā”ti tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikavedanārāsi, taṃ sabbam̐ paripiṇḍetvā vedanākkhandho nāmāti dassesi. Yo pan’āyam̐ “cakkhusamphassajā saññā -pa- manosamphassajā saññā”ti tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikasaññārāsi, taṃ sabbam̐ paripiṇḍetvā saññākkhandho nāmāti dassesi. Yo pan’āyam̐ “cakkhusamphassajā cetanā -pa- manosamphassajā cetanā”ti tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikacetanārāsi, taṃ sabbam̐ paripiṇḍetvā saṅkhārakkhandho nāmāti dassesi.

1. Am̐ 1. 366; Am̐ 2. 296 piṭṭhesu.

3. Sam̐ 2. 386 piṭṭhe.

2. Dī 3. 236 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 27 piṭṭhe.

yo pan'āyaṃ “cakkhuviññāṇaṃ, sota-, ghāna-, jivhā-, kāya-viññāṇaṃ, manodhātu, manoviññāṇadhātū”ti tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikacittarāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā viññāṇakkhandho nāmāti dassesi.

Api c'ettha sabbampi catusamuṭṭhānikāṃ rūpaṃ rūpakkhandho, kāmāvacara-aṭṭhakusalacittādīhi ekūnanavuticittehi sahajātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādayo dhammā saṅkhārakkhandho, ekūnanavuticittāni viññāṇakkhandhoti evampi pañcasu khandhesu dhammaparicchedo veditabbo.

1. Rūpakkhandhaniddesa

2. Idāni te rūpakkhandhādayo vibhajitvā dassetuṃ **tattha katamo rūpakkhandhoti**-ādimāha. Tattha **tatthāti** tesu pañcasu khandhesu. **Katamoti** kathetukamyatāpucchā. **Rūpakkhandhoti** pucchitadhammanidassanaṃ¹. Idāni taṃ vibhajanto **yaṃ kiñci rūpanti**-ādimāha. Tattha **yaṃ kiñcīti** anavasesapariyādānaṃ. **Rūpanti** atippasaṅganiyamaṇaṃ. Evaṃ padadvayenāpi rūpassa anavasesapariggaho kato hoti.

Tattha kenatṭhena rūpanti? Ruppanaṭṭhena rūpaṃ. Vuttañhetāṃ Bhagavatā—

“Kiñca bhikkhave rūpaṃ vadetha, ruppātīti kho bhikkhave tasmā rūpanti vuccati. Kena ruppāti, sītenapi ruppāti, uñhenapi ruppāti, jighacchāyapi ruppāti, pipāsāyapi ruppāti, ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassenapi ruppāti. Ruppātīti kho bhikkhave tasmā rūpanti vuccatī”ti².

Tattha **kinti** kāraṇapucchā, kena kāraṇena rūpaṃ vadetha, kena kāraṇena taṃ rūpaṃ nāmāti attho. Ruppātīti ettha **itīti** kāraṇuddeso, yasmā ruppāti, tasmā rūpanti vuccatīti attho. **Ruppātīti** kuppāti ghaṭṭiyati³ pīliyati, bhijjatīti attho. Evaṃ iminā ettakena ṭhānena ruppanaṭṭhena rūpaṃ vuttaṃ. Ruppānalakkhaṇena rūpantipi vattum vaṭṭati. Ruppānalakkhaṇaṅhetāṃ.

---

1. Pucchitabbadhammanidassanaṃ (Ka)   2. Saṃ 2. 71 piṭṭhe.   3. Ghaṭṭiyati (Syā)

Sītenapi ruppattī-ādīsu pana **sītena** tāva **ruppanam Lokantarikaniraye** pākaṭam. Tiṇṇam tiṇṇaṇhi cakkavāḷānam antare ekeko Lokantarikanirayo nāma hoti aṭṭhayanasaḥassappamāṇo, yassa neva heṭṭhā pathavī atthi, na upari candimasūriyadīpamaṇi-āloko. Niccandhakāro. Tattha nibbattasattānam tigāvuto attabhāvo hoti. Te vagguliyo viya pabbatapāde dīghaputhulehi nakhehi laggitvā avaṁsirā olambanti. Yadā saṁsappantā aññaṁaññaṁsa hatthapāsagatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññaṁānā tattha byāvaṭā viparivattitvā lokasandhāraḥke uḍaḥke patanti. Sītavāte paharantepi pakkamadhukaphalāni viya chijjītvā uḍaḥke patanti. Patitamattāva accantakhārena sītodakena chinnacammaṇhārumaṁsa-aṭṭhīhi bhijjamaṇehi tattatele patitapiṭṭhapiṇḍi¹ viya paṭapaṭāyamānā vilīyanti. Evaṁ sītena ruppanam Lokantarikaniraye pākaṭam. Mahimsakaraṭṭhādīsūpi himapātasītalesu padesesu etaṁ pākaṭameva. Tattha hi sattā sītena bhinnacchinnasarīrā jīvitakkhayampi pāpuṇanti.

Uḥhena ruppanam Avīcimahāniraye pākaṭam. Tattha hi tattāya lohathaviyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanādikaraṇakāle sattā mahādukkham anubhavanti.

Jighacchāya ruppanam pettivisaye ceva dubbhikkhāle ca pākaṭam. Pettivisayasmiṇhi sattā dve tīṇi Buddhantarāni kiṅcīdeva āmisam hatthena gahetvā mukhe pakkhipantā nāma na honti. Anto-udaram ādittasūrirukkhho viya hoti. Dubbhikkhe kaṅcīkamattampi alabhitvā maraṇappattānam pamāṇam nāma natthi.

Pipāsāya ruppanam kālakaṅḍikāādīsū pākaṭam. Tattha hi sattā dve tīṇi Buddhantarāni hadayatemaṇamattam vā jīvhātemaṇamattam vā udakabindum laddhum na sakkonti. Pānīyam pivissāmāti nadīm gatānampi² nadī vālikātalam sampajjati. Mahāsamuddam pakkhantānampi³ mahāsamuddo piṭṭhipāsāṇo hoti. Te sussantā balavadukkhapiṭitā vicaranti.

---

1. Patitapiṭṭhapiṇḍam (Sī)   2. Nadīgatānampi (Sī, Syā)   3. Pakkhandānampi (Ka)

Eko kira kālakañjika-asuro pipāsaṃ adhivāsetuṃ asakkonto yojanagambhīravitthāraṃ Mahāgaṅgaṃ otari. Tassa gatagataṭṭhāne udakaṃ chijjati, dhūmo uggacchati, tatte piṭṭhipāsāṇe caṅkamanakālo viya hoti. Tassa udakasaddaṃ sutvā ito cito ca vicarantasseva ratti vibhāyi. Atha naṃ pātova bhikkhācāraṃ gacchantā tiṃsamattā piṇḍacārikabhikkhū disvā “ko nāma tvaṃ sappurisā”ti pucchimsu. Petohamasmi bhanteti. Kiṃ pariyesasīti. Pānīyaṃ bhanteti. Ayaṃ Gaṅgā paripuṇṇā, kiṃ tvaṃ na passasīti. Na upakappati bhanteti. Tena hi Gaṅgāpiṭṭhe nipajja, mukhe te pānīyaṃ āsiñcissāmāti. So vālikāpuḷine uttāno nipajji. Bhikkhū tiṃsamatte patte nīharitvā udakaṃ āharitvā āharitvā tassa mukhe āsiñcimsu. Tesāṃ tathā karontānaṃyeva velā upakaṭṭhā jātā. Tato “bhikkhācārakālo amhākaṃ sappurisa, kacci te assādamattā¹ laddhā”ti āhaṃsu. Peto “sace me bhante tiṃsamattānaṃ ayyānaṃ tiṃsamattehi pattehi āsitta-udakato aḍḍhapasatamattampi paragalagataṃ, petattabhāvato mokkho mā hotū”ti āha. Evaṃ pipāsāya ruppanaṃ pettivisaye pākaṭaṃ.

Ḍaṃsādīhi ruppanaṃ ḍaṃsamakkhikādisambahulesu padasesu pākaṭaṃ. Ettha ca **ḍaṃsāti** piṅgalamakkhikā. **Makasāti** makasāva. **Vātāti** kucchivātapiṭṭhivātādivasena veditabbā. Sarīrasmiñhi vātarogo uppajjitvā hatthapādapiṭṭhi-ādīni bhindati, kāṇaṃ karoti, khujjaṃ karoti, piṭṭhasappim karoti. **Ātapoti** sūriyātapo. Tena ruppanaṃ **marukantārādisu** pākaṭaṃ. Ekā kira itthī marukantāre rattim satthato ohīnā divā sūriye uggacchante vālikāya tappamānāya pāde ṭhapetuṃ asakkontī sīsato pacchim otāretvā akkami. Kamena pacchiyā uṇhābhitattāya ṭhātuṃ asakkontī tassā upari sātakaṃ ṭhapetvā akkami. Tasmimpi santatte aṅkena gahitaṃ puttakaṃ adhomukhaṃ nipajjāpetvā kandantaṃ kandantaṃ akkamitvā saddhim tena tasmim yeva ṭhāne uṇhābhitattā kalamakāsi.

Sarīsapāti ye keci dīghajātikā sarantā gacchanti, tesāṃ samphassena ruppanaṃ āsivisadaṭṭhādīnaṃ vasena veditabbā.

---

1. Assāsamattā (Ka)

Idāni “yaṃ kiñci rūpaṃ”ti padena saṅgahitaṃ pañcavīsatiakoṭṭhāsachannavutikoṭṭhāsappabhedam̐ sabbampi rūpaṃ atītādikōṭṭhāsesu pakkhipitvā dassetuṃ atītānāgatapaccuppananti āha. Tato paraṃ tadeva ajjhataḍḍakādīsū catūsū dukesu pakkhipitvā dassetuṃ ajjhataṃ vā bahiddhā vāti-ādi vuttaṃ. Tato paraṃ sabbampetaṃ ekādasasu padesesu pariyādiyitvā dassitaṃ rūpaṃ ekato piṇḍam̐ katvā dassetuṃ tadekajjhanti-ādi vuttaṃ.

Tattha **tadekajjhanti** taṃ ekajjham̐. **Abhisaññūhitvā**ti abhisam̐haritvā. **Abhisankhipitvā**ti saṅkhepaṃ katvā. Idam̐ vuttaṃ hoti sabbampetaṃ vuttappakāraṃ rūpaṃ ruppanalakkhaṇasaṅkhāte ekavidhabhāve paññāya rāsīṃ katvā rūpakkhandaḥo nāmāti vuccatīti. Etena sabbampi rūpaṃ ruppanalakkhaṇe rāsibhāvūpagamanena rūpakkhandaḥoti dassitaṃ hoti. Na hi rūpato añño rūpakkhandaḥo nāma atthi. Yathā ca rūpaṃ, evaṃ vedanādayopi vedayitalakkhaṇādīsū rāsibhāvūpagamanena. Na hi vedanādīhi aññe vedanākkhandhādayo nāma atthi.

3. Idāni ekekasmīṃ okāse pakkhittaṃ rūpaṃ visuṃ visuṃ bhājetvā dassento **tattha katamaṃ rūpaṃ atītanti**-ādimāha. Tattha **tatthā**ti ekādasasu okāsesu pakkhipitvā ṭhapitamātikāya bhummaṃ. Idam̐ vuttaṃ hoti “atītānāgatapaccuppanan”ti-ādinā nayena ṭhapitāya mātikāya yaṃ atītaṃ rūpanti vuttaṃ, taṃ katamanti. Iminā upāyena sabbapucchāsū attho veditabbo. **Atītaṃ niruddhanti**-ādīni padāni nikkhepakaṇḍassa atītattikabhājanīyavaṇṇanāyam¹ vuttāneva. **Cattāro ca mahābhūtā**ti idam̐ atītanti vuttarūpassa sabhāvadassanaṃ. Yathā cettha, evaṃ sabbattha attho veditabbo. Iminā idam̐ dasseti—atītarūpampi bhūtāni ceva bhūtāni upādāya nibbatarūpañca, anāgatampi -pa- dūrasantikampi. Na hi bhūtehi ceva bhūtāni upādāya pavattarūpato ca aññaṃ rūpaṃ nāma atthīti.

Aparo nayo **atītaṃsena saṅgahitanti** atītakoṭṭhāseneva saṅgahitaṃ, ettheva gaṇanaṃ gataṃ. Kinti? Cattāro ca mahābhūtā catunnañca

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 394 piṭṭhe.

mahābhūtānaṃ upādāyarūpanti. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.
Anāgatapaccuppannaniddesapadānipi heṭṭhā vuttatthāneva.

Idaṃ pana atītānāgatapaccuppannaṃ nāma suttantapariyāyato abhidhammaniddesatoti duvidhaṃ. Taṃ suttantapariyāye bhavena paricchinnaṃ. Paṭisandhito hi paṭṭhāya atītabhavesu nibbattaṃ rūpaṃ anantarabhava vā nibbattaṃ hotu kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ atītameva nāma. Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakarūpaṃ anantarabhava vā nibbattaṃ hotu kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ anāgatameva nāma. Cutippaṭisandhi-antare pavattarūpaṃ¹ paccuppannaṃ nāma. Abhidhammaniddese pana khaṇena paricchinnaṃ. Tayo hi rūpassa khaṇā uppādo ṭhiti bhaṅgoti. Ime tayo khaṇe patvā niruddhaṃ rūpaṃ samanantaraniruddhaṃ vā hotu atīte kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ atītameva nāma. Tayo khaṇe asampattaṃ rūpaṃ ekacittakkhaṇamattena vā asampattaṃ hotu anāgate kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ anāgatameva nāma. Ime tayo khaṇe sampattaṃ rūpaṃ pana paccuppannaṃ nāma. Tattha kiñcāpi idaṃ suttantabhājanīyaṃ, evaṃ santepi abhidhammaniddeseneva atītānāgatapaccuppannarūpaṃ niddiṭṭhanti veditabbaṃ.

Aparo nayo idaṃhi rūpaṃ addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā atītaṃ nāma hoti. Tathā anāgatapaccuppannaṃ. Addhāvasena tāva ekassa ekasmiṃ bhava paṭisandhito pubbe atītaṃ, cutito uddhaṃ anāgataṃ, ubhinnamantare paccuppannaṃ. Santativasena sabhāga-eka-utusamuṭṭhānaṃ ekāhārasamuṭṭhānañca pubbāpariyavasena pavattamānampi paccuppannaṃ, tato pubbe visabhāga-utu-āhārasamuṭṭhānaṃ atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Cittajaṃ ekavīthi-ekajavana-ekasamāpattisamuṭṭhānaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Kammasamuṭṭhānassa pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo natthi, tesaṃneva pana utu-āhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhakavasena tassa atītādibhedo² veditabbo. Samayavasena ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattidivādisu samayesu santānavasena pavattamānaṃ taṃ taṃ samayaṃ paccuppannaṃ nāma, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Khaṇavasena

1. Yaṃ taṃ rūpaṃ (St)

2. Atītādibhāvo (Ka)

uppādādikkhaṇattayapariyāpannaṃ paccuppannaṃ nāma, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ.

Api ca atikkantahetupaccayakiccaṃ atītaṃ, niṭṭhitahetukiccaṃ anīṭṭhitapaccayakiccaṃ paccuppannaṃ, ubhayakiccamasampattaṃ anāgataṃ. Sakiccakkhaṇe vā paccuppannaṃ, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Ettha ca khaṇādikathāva nippariyāyā, sesā sapariyāyā. Tāsu nippariyāyakathā idha adhippetā. Ajjhattadukassāpi niddesapadāni heṭṭhā ajjhattattikaniddese¹ vuttatthāneva. Oḷārikādīni rūpakaṇḍavaṇṇanāyam² vuttatthāneva.

6. Hīnadukaniddese **tesaṃ tesaṃ sattānanti** bahūsu sattesu sāmivacanāṃ. Aparassāpi aparassāpīti hi vuccamāne divasampi kappasatasahassampi vadanto ettakameva vadeyya. Iti Satthā dvīheva padehi anavasese satte pariyādiyanto “tesaṃ tesaṃ sattānan”ti āha. Ettakena hi sabbampi aparādīpanaṃ siddhaṃ hoti. **Uññātanti** avamataṃ. **Avaññātanti** vambhetvā ñātaṃ, rūpantipi na viditaṃ. **Hīlīnti** aggahetabbaṭṭhena khittāṃ chaḍḍitaṃ, jigucchitāntipi vadanti. **Paribhūnti** kimetenāti vācāya paribhavitāṃ. **Acittikatanti** na garukataṃ. **Hīnanti** lāmakāṃ. **Hīnamatanti** hīnanti mataṃ lāmakāṃ katvā ñātaṃ. **Hīnasammatanti** hīnanti loke sammataṃ, hīnehi vā sammataṃ gūthabhakkhehi gūtho viya. **Aniṭṭhanti** appiyaṃ, paṭilābhatthāya vā apariyesitaṃ. Sacepi naṃ koci pariyeseyya, pariyesatu. Etassa pana ārammaṇassa etadeva nāmaṃ. **Akantanti** akāmitaṃ, nissirikaṃ vā. **Amanāpanti** manasmim na appitaṃ. Tādisañhi ārammaṇaṃ manasmim na appīyati. Atha vā manāṃ appāyati vaḍḍhetīti manāpaṃ, na manāpaṃ amanāpaṃ.

Aparo nayo **aniṭṭhaṃ** sampattivirahato. Taṃ ekantena kammasamuṭṭhānesu akusalakammasamuṭṭhānaṃ. **Akantaṃ** sukhasa ahētubhāvato. **Amanāpaṃ** dukkhassa hetubhāvato. **Rūpā saddāti** idamassa sabhāvadīpanaṃ. Imasmiñhi pade akusalakammajavasena aniṭṭhā pañca kāmagaṇā vibhattā. Kusalakammajaṃ pana aniṭṭhaṃ nāma natthi, sabbaṃ iṭṭhameva.

Paṇītapadaniddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Imasmiṃ pana pade kusalakammajavasena iṭṭhā pañca kāmagaṇā vibhattā. Kusalakammajañhi aniṭṭhaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 394 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 373 piṭṭhādīsu.

nāma natthi, sabbaṃ iṭṭhameva. Yathā ca kammajesu, evaṃ utusamuṭṭhānādīsupi iṭṭhāniṭṭhatā atthi evāti imasmim duke iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ paṭivibhattanti veditabbaṃ. Ayaṃ tāva ācariyānaṃ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī panāha **iṭṭhāniṭṭhaṃ** nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ natthi, tesaṃ tesaṃ rucivasena kathitaṃ.

Yath’āha—

“Manāpapariyantaṃ khvāhaṃ mahārāja pañcasu kāmaguṇesu agganti vadāmi. Teva¹ mahārāja rūpā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā honti, teva mahārāja saddā. Gandhā. Rasā. Phoṭṭhabbā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā hontī”².

Evaṃ yasmā teyeva rūpādayo eko assādeti abhinandati, tattha lobhaṃ uppādeti. Eko kujjhati paṭihaññati, tattha dosaṃ uppādeti. Ekassa iṭṭhā honti kantā manāpā, ekassa aniṭṭhā akantā amanāpā. Eko cete “iṭṭhā kantā manāpā”³ti dakkhiṇato gaṇhāti, eko “aniṭṭhā akantā amanāpā”³ti vāmato. Tasmā iṭṭhāniṭṭhaṃ nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma natthi. Paccantavāsīnañhi gaṇḍuppādāpi iṭṭhā honti kantā manāpā, Majjhimadesavāsīnaṃ atijegucchā. Tesañca moramaṃsādīni iṭṭhāni honti, itaresaṃ tāni atijegucchānīti.

So vattabbo “kiṃ pana tvaṃ iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma natthīti vadesī”³ti. Āma natthīti vadāmi. Puna tatheva yāvattatiyaṃ patiṭṭhāpetvā pañho pucchitabbo “nibbānaṃ nāma iṭṭhaṃ udāhu aniṭṭhan”³ti. Jānamāno iṭṭhanti vakkhati. Sacepi na vadeyya, mā vadatu, nibbānaṃ pana ekanta-iṭṭhameva. Nanu eko nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhivā “tvaṃ nibbānassa vaṇṇaṃ kathesi, kiṃ tattha annapānamālāgandhavilepanasayanacchādanasamiddhā pañca kāmaguṇā atthī”³ti vatvā natthīti vutte “alaṃ tava nibbānenā”³ti nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhivā ubho kaṇṇe thaketīti? Iṭṭhetam³, etassa pana vasena tava vāde nibbānaṃ aniṭṭhaṃ nāma

1. Te ca (Sī, Syā)

2. Saṃ 1. 80 piṭṭhe.

3. Atthetam (Sī)

hoti¹. Na panetaṃ evaṃ gahetabbaṃ. Eso hi viparītasaññāya katheti. Saññāvīpallāsena ca tadeva ārammaṇaṃ ekassa iṭṭhaṃ hoti, ekassa anīṭṭhaṃ.

Iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pana pāṭiyekkaṃ vibhattaṃ atthīti. Kassa vasena vibhattanti, majjhimakasattassa. Idañhi na ati-issarānaṃ Mahāsammatamahāsudassanadhammāsokādīnaṃ vasena vibhattaṃ. Tesañhi dibbakappampi ārammaṇaṃ amanāpaṃ upaṭṭhāti. Na atiduggatānaṃ dullabhannaṇānaṃ vasena vibhattaṃ. Tesañhi kaṇṇajakabhattasitthānīpi pūtimaṃsarasopi atimadhuro amatasadiso ca hoti. Majjhimakānaṃ pana gaṇakamahāmatṭasetṭhikuṭumbika vāṇijādīnaṃ kālena iṭṭhaṃ, kālena anīṭṭhaṃ labhamānaṃ vasena vibhattaṃ. Evarūpā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ paricchinditum sakkontīti.

Tipiṭakacūlābhayatthero² panāha iṭṭhāniṭṭhaṃ nāma vipākavaseneva paricchinnaṃ, na javanavasena. Javanaṃ pana saññāvīpallāsavasena iṭṭhasmimyeva rajjati, iṭṭhasmimyeva dussati. Anīṭṭhasmimyeva rajjati, anīṭṭhasmimyeva dussatīti. Vipākavaseneva panetaṃ ekantato paricchijjati. Na hi sakkā vipākacittaṃ vañcetum. Sace ārammaṇaṃ iṭṭhaṃ hoti, kusalavipākaṃ uppajjati. Sace anīṭṭhaṃ, akusalavipākaṃ uppajjatīti. Kiñcāpi hi micchādīṭṭhikā Buddhānaṃ vā saṃghaṃ vā mahācetiyaḍḍhāni vā uḷārāni ārammaṇāni disvā akkhīni pidahanti, domanassaṃ āpajjanti, dhammasaddaṃ sutvā kaṇṇe thakenti, cakkhuvīññāṇasotaviññāṇāni pana nesaṃ kusalavipākāneva honti.

Kiñcāpi gūthasūkarādayo gūthagandhaṃ ghāyitvā khādītum labhissāmāti somanassajātā honti, gūthadassane pana tesāṃ cakkhuvīññāṇaṃ tassa gandhaghāyane ghānaviññāṇaṃ rāsasāyane jivhāvīññāṇaṃ akusalavipākameva hoti. Bandhitvā varasāyane sayāpitasūkarō ca kiñcāpi viravati, saññāvīpallāsena panassa javanasmimyeva domanassaṃ uppajjati, kāyaviññāṇaṃ kusalavipākameva. Kasmā? Ārammaṇassa iṭṭhatāya.

Api ca dvārasenāpi iṭṭhāniṭṭhatā veditabbā. Sukhasamphassañhi gūthakalalaṃ cakkhudvāraghānadvāresu anīṭṭhaṃ, kāyadvāre iṭṭhaṃ hoti. Cakkavattino

1. Hotu (Syā, Ka)

2. Tipiṭakacūlānāgatthero (St)

maṇiratanena pothiyamānassa¹ suvaṇṇasūle uttāsītassa ca maṇiratanasuvaṇṇasūlāni cakkhudvāre iṭṭhāni honti, kāyadvāre aniṭṭhāni. Kasmā? Mahādukkhassa uppādanato. Evaṃ iṭṭhāniṭṭhaṃ ekantato vipākeneva paricchijjati veditabbaṃ.

Taṃ taṃ vā paṇāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Na hi Bhagavā sammutimanāpaṃ bhindati. Puggalamanāpaṃ pana bhindati. Tasmā taṃtaṃvāpanavaseneva upādāyupādāya hīnappaṇītata veditabbā. Nerayikānaṃhi rūpaṃ koṭippattaṃ **hīnaṃ** nāma, taṃ upādāya tiracchānesu nāgasupaṇṇānaṃ rūpaṃ **paṇītaṃ** nāma. Tesāṃ rūpaṃ hīnaṃ, taṃ upādāya petānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya jānapadānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya gāmaḥojakānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya janapadassāmikānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya padesarājūnaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya cakkavattirañño rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tassāpi hīnaṃ, taṃ upādāya bhummadevānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya Cātumahārājikānaṃ devānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya Tāvatisānaṃ devānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma -pa-. Akaniṭṭhadevānaṃ pana rūpaṃ matthakappattaṃ paṇītaṃ nāma.

7. Dūradukaniddese **itthindriyā**dīni heṭṭhā vibhattāneva. Imasmiṃ pana duke duppariggahaṭṭhena lakkhaṇaduppaṭivijjhatāya sukhumarūpaṃ **dūreti** kathitaṃ, sukhaḥariggahaṭṭhena lakkhaṇasuppaṭivijjhatāya oḷārikarūpaṃ **santiketi**. Kabaḷikārāhārapariyosāne ca niyyātanatṭhānēpi “idaṃ vuccati rūpaṃ dūre”ti na niyyātitaṃ². Kasmā? Duvidhaṃhi dūre nāma lakkhaṇato ca okāsato cāti. Tattha lakkhaṇato dūreti na kathitaṃ. Taṃ okāsato kathetabbaṃ. Tasmā dūreti akathitaṃ oḷārikarūpaṃ okāsato dūreti dassetuṃ aniyyātetvāva **yaṃ vā panaññampī**-ādimāha. Santikapadaniddeseḥi eseva nayo. Tattha **anāsanneti** na āsanne. **Anupakatṭheti** nissaṭe. **Dūreti** dūramhi. **Asantiketi** na santike. **Idaṃ vuccati rūpaṃ dūreti** idaṃ pannarasavidhaṃ sukhumarūpaṃ lakkhaṇato dūre, dasavidhaṃ pana oḷārikarūpaṃ yevāpanakavasena okāsato dūreti vuccati. Santikapadaniddeso uttānatthoyeva.

1. Phoṭiyamānassa (Ka)

2. Na kathitaṃ (St)

Idaṃ vuccati rūpaṃ santiketi idaṃ dasavidhaṃ oḷārikarūpaṃ lakkhaṇato santike, pañcadasavidhaṃ pana sukhumarūpaṃ yevāpanakavasena okāsato santiketi vuccati. Kittakato paṭṭhāya pana rūpaṃ okāsavasena santike nāma, kittakato paṭṭhāya¹ dūre nāmāti? Pakatikathāya kathentānaṃ dvādasahattho savanūpacāro nāma hoti. Tassa orato rūpaṃ santike, parato dūre. Tattha sukhumarūpaṃ dūre hontaṃ lakkhaṇatopi okāsatopi dūre hoti. Santike hontaṃ pana okāsatova santike hoti, na lakkhaṇato. Oḷārikarūpaṃ santike hontaṃ lakkhaṇatopi okāsatopi santike hoti. Dūre hontaṃ okāsatova dūre hoti, na lakkhaṇato.

Taṃ taṃ vā panāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Heṭṭhā hi bhindamāno gato. Idha pana na lakkhaṇato dūraṃ bhindati, okāsato dūrameva bhindati. Upādāyupādāya dūrasantikaṃ hi ettha dassitaṃ. Attano hi rūpaṃ santike nāma, antokucchigatassāpi parassa dūre. Antokucchigatassa santike, bahiṭṭhitassa dūre. Ekamañce sayitassa santike, bahipamukhe ṭhitassa dūre. Antopariveṇe rūpaṃ santike, bahipariveṇe dūre. Antosaṃghārāme rūpaṃ santike, bahisaṃghārāme dūre. Antosīmāya rūpaṃ santike, bahisīmāya dūre. Antogāmakhette rūpaṃ santike, bahigāmakhette dūre. Antojanapade rūpaṃ santike, bahijanapade dūre. Antorajjasīmāya rūpaṃ santike, bahirajjasīmāya dūre. Antosamudde rūpaṃ santike, bahisamudde rūpaṃ dūre. Antocakkavāle rūpaṃ santike, bahicakkavāle dūreti.

Ayaṃ rūpakkhandhaniddeso.

2. Vedanākkhandhaniddesa

8. Vedanākkhandhaniddesādīsu heṭṭhā vuttasadisāṃ pahāya apubbameva vaṇṇayissāma. **Yā kāci vedanāti** catubhūmikavedanaṃ pariyādiyati. **Sukhā vedanāti**-ādīni atītādivasena niddiṭṭhavedanaṃ sabhāvato

---

1. Paṭṭhāya pana (Sī)

dassetum vuttāni. Tattha sukhā vedanā atthi kāyikā, atthi cetasikā. Tathā dukkhā vedanā. Adukkhamasukhā pana cakkhādayo pasādakāye sandhāya pariyāyena atthi kāyikā, atthi cetasikā. Tattha sabbāpi kāyikā kāmāvacarā, tathā cetasikā dukkhā vedanā. Cetasikā sukhā pana tebhūmikā. Adukkhamasukhā catubhūmikā. Tassā sabbappakārāyapi santativasena khaṇādivasena ca atītādibhāvo veditabbo.

Tattha santativasena ekavīthi-ekajavana-ekasamāpattipariyāpannā ekavidhavisayasamāyogappavattā¹ ca paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Khaṇādivasena khaṇattayapariyāpannā pubbantāparantamajjhagatā sakiccañca kurumānā vedanā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Tattha khaṇādivasena atītādibhāvaṃ sandhāya ayam niddeso katoti veditabbo.

11. Oḷārikasukhamaniddese **akusalā vedanā**ti-ādīni jātito oḷārikasukhumabhāvaṃ dassetum vuttāni. **Dukkhā vedanā oḷārikā**ti-ādīni sabbhāvato. **Asamāpannassa vedanā**ti-ādīni puggalato. **Sāsavā**ti-ādīni lokiyalokuttarato oḷārikasukhumabhāvaṃ dassetum vuttāni, tattha akusalā tāva sadarathaṭṭhena dukkhavipākaṭṭhena ca oḷārikā. Kusalā niddarathaṭṭhena sukhavipākaṭṭhena ca sukhumā. Abyākatā nirussāhaṭṭhena avipākaṭṭhena ca sukhumā, kusalākusalā sa-ussāhaṭṭhena savipākaṭṭhena ca oḷārikā. Abyākatā vuttanayeneva sukhumā.

Dukkhā asātaṭṭhena dukkhaṭṭhena ca oḷārikā, sukhā sātaṭṭhena sukhaṭṭhena ca sukhumā, adukkkhamasukhā santaṭṭhena paṇītaṭṭhena ca sukhumā. Sukhadukkhā khobhanaṭṭhena pharaṇaṭṭhena ca oḷārikā. Sukhavedanāpi hi khobheti pharati, tathā dukkhavedanāpi. Sukhañhi uppajjamānaṃ sakalasarīraṃ khobhentaṃ āluḷentaṃ abhisandayamānaṃ maddayamānaṃ chādayamānaṃ sītodakaghaṭṭhena āsiñcayamānaṃ viya uppajjati. Dukkhaṃ uppajjamānaṃ tattaphālaṃ² anto pavesentaṃ viya tiṇukkāya bahi jhāpayamānaṃ viya uppajjati. Adukkhamasukhā pana vuttanayeneva sukhumā. Asamāpannassa vedanā nānārammaṇe vikkhittabhāvato

1. ...samāyogappattā (Sī)

2. Tattathālaṃ (Sī, Syā)

oḷārikā, samāpannassa vedanā ekattanimitteyeva caratīti sukhumā. Sāsavā āsavuppattihetuto oḷārikā. Āsavacāro nāma ekanta-oḷāriko. Anāsavā vuttapariyāyena sukhumā.

Tattha eko neva kusalattike kovido hoti, na vedanāttike. So kusalattikaṃ rakkhāmīti vedanāttikaṃ bhindati, vedanāttikaṃ rakkhāmīti kusalattikaṃ bhindati, eko tikaṃ rakkhāmīti bhūmantaraṃ bhindati, eko na bhindati. Kathaṃ? “Sukhadukkhā vedanā oḷārikā, adukkhamasukhā vedanā sukhumā”ti hi vedanāttike vuttaṃ. Taṃ eko paṭikkhipati na sabbā adukkhamasukhā sukhumā. Sā hi kusalāpi atthi akusalāpi abyākatāpi. Tattha kusalākusalā oḷārikā, abyākatā sukhumā. Kasmā? Kusalattike Pāḷiyāṃ āgatattāti. Evaṃ kusalattiko rakkhito hoti, vedanāttiko pana bhinno.

“Kusalākusalā vedanā oḷārikā, abyākatā vedanā sukhumā”ti yaṃ pana kusalattike vuttaṃ, taṃ eko paṭikkhipati na sabbā abyākatā sukhumā. Sā hi sukhāpi atthi dukkhāpi adukkhamasukhāpi. Tattha sukhadukkhā oḷārikā, adukkhamasukhā sukhumā. Kasmā? Vedanāttike Pāḷiyāṃ āgatattāti. Evaṃ vedanāttiko rakkhito hoti, kusalattiko pana bhinno. Kusalattikassa pana āgataṭṭhāne vedanāttikaṃ anoloketvā vedanāttikassa āgataṭṭhāne kusalattikaṃ anoloketvā kusalādīnaṃ kusalattikalakkhaṇena sukhādīnaṃ vedanāttikalakkhaṇena oḷārikasukhumataṃ kathento na bhindati nāma.

Yampi “kusalākusalā vedanā oḷārikā, abyākatā vedanā sukhumā”ti kusalattike vuttaṃ, tattheke “kusalā lokuttaravedanāpi samānā oḷārikā nāma, vipākā antamaso dvipaṇcaviññāṇasahajātāpi samānā sukhumā nāma hotī”ti vadati. So evarūpaṃ santaṃ paṇītaṃ lokuttaravedanaṃ oḷārikaṃ nāma karonto dvipaṇcaviññāṇasampayuttaṃ ahetukaṃ hīnaṃ jaḷaṃ vedanaṃ sukhumaṃ nāma karonto tikaṃ rakkhissāmīti bhūmantaraṃ bhindati nāma. Tattha tattha bhūmiyaṃ kusalaṃ pana taṃtambhūmivipākeneva saddhiṃ yojetvā kathento na bhindati nāma. Tatrāyaṃ nayo kāmāvacarakusalā hi oḷārikā, kāmāvacaravipākā sukhumā.

rūpāvacarārūpāvacaralokuttarakusalā oḷārikā,
rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākā sukhumāti iminā nihārena kathento na
bhindati nāma.

Tipiṭakacūlanāgatthero panāha “akusale oḷārikasukhumatā nāma na
uddharitabbā. Tañhi ekanta-oḷārikameva. Lokuttarepi oḷārikasukhumatā na
uddharitabbā. Tañhi ekantasukhuman”ti. Imañ kathañ āharitvā
Tipiṭakacūḷābhayattherassa kathayimsu “evañ therena kathitan”ti.
Tipiṭakacūḷābhayatthero āha “Sammāsambuddhena abhidhammañ patvā
ekapadassapi dvinnampi padānañ āgataṭṭhāne nayañ dātuñ yuttaṭṭhāne
nayo adinno nāma natthi, nayañ kātuñ yuttaṭṭhāne nayo akato nāma natthi.
Idha panekacco ‘ācariyo asmī’ti vicaranto akusale oḷārikasukhumatañ
uddharamāno kukkucāyati. Sammāsambuddhena pana lokuttarepi
oḷārikasukhumatā uddharitā”ti. Evañca pana vatvā idañ suttañ āhari “tatra
bhante yāyañ paṭipadā dukkhā dandhābhiññā, ayañ bhante paṭipadā
ubhayeneva hīnā akkhāyati dukkhattā ca dandhattā cā”ti¹. Ettha hi catasso
paṭipadā lokiyalokuttaramissakā kathikā.

Tañ tañ vā panāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo,
tañtañvāpanavaseneva kathetabbañ. Duvidhā hi akusalā lobhasahagatā
dosasahagatā ca. Tattha dosasahagatā oḷārikā, lobhasahagatā sukhumā.
Dosasahagatāpi duvidhā niyatā aniyatā ca. Tattha niyatā oḷārikā, aniyatā
sukhumā. Niyatāpi kappāṭṭhitikā oḷārikā, nokappāṭṭhitikā sukhumā.
Kappāṭṭhitikāpi asañkhārikā oḷārikā, sasañkhārikā sukhumā.
Lobhasahagatāpi dvidhā diṭṭhisampayuttā ca diṭṭhivippayuttā ca. Tattha
diṭṭhisampayuttā oḷārikā, diṭṭhivippayuttā sukhumā. Diṭṭhisampayuttāpi
niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Sāpi asañkhārikā oḷārikā, sasañkhārikā
sukhumā.

Sañkhepato akusalañ patvā yā vipākañ bahuñ deti, sā oḷārikā, yā
appañ, sā sukhumā. Kusalañ patvā pana appavipākā oḷārikā,

bahuvipākā sukhumā. Catubbidhe kusale kāmāvacarakusalā oḷārikā, rūpāvacarakusalā sukhumā. Sāpi oḷārikā, arūpāvacarakusalā sukhumā. Sāpi oḷārikā, lokuttarakusalā sukhumā. Ayaṃ tāva bhūmīsu abhedato nayo.

Bhedato pana kāmāvacarā dānasīlabhāvanāmayavasena tividhā. Tattha dānamayā oḷārikā, sīlamayā sukhumā. Sāpi oḷārikā, bhāvanāmayā sukhumā. Sāpi duhetukā tihetukāti duvidhā. Tattha duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tihetukāpi sasaṅkhārika-asaṅkhārikabhedato duvidhā. Tattha sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Rūpāvacare paṭhamajjhānakusalavedanā oḷārikā, dutiyajjhānakusalavedanā sukhumā -pa-. Catutthajjhānakusalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāśānañcāyatanakusalavedanā sukhumā. Ākāśānañcāyatanakusalavedanā oḷārikā -pa-. Nevasaññānāsaññāyatanakusalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, vipassanāsahajātā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sotāpattimaggasahajātā sukhumā. Sāpi oḷārikā -pa-. Arahattamaggasahajātā sukhumā.

Catubbidhe vipāke kāmāvacaravipākavedanā oḷārikā, rūpāvacaravipākavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā -pa-. Lokuttaravipākavedanā sukhumā. Evaṃ tāva abhedato.

Bhedato pana kāmāvacaravipākā atthi ahetukā, atthi sahetukā. Sahetukāpi atthi duhetukā, atthi tihetukā. Tattha ahetukā oḷārikā, sahetukā sukhumā. Sāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tatthāpi sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Paṭhamajjhānavipākā oḷārikā, dutiyajjhānavipākā sukhumā -pa-. Catutthajjhānavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāśānañcāyatanavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā -pa-. Nevasaññānāsaññāyatanavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sotāpattiphalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sakadāgāmi -pa-. Arahattaphalavedanā sukhumā.

Tīsu kiriyāsu kāmāvacarakiriyavedanā oḷārikā, rūpāvacarakiriyavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, arūpāvacarakiriyavedanā sukhumā. Evaṃ tāva abhedato. Bhedato pana ahetukādivasena bhinnāya kāmāvacarakiriyāya ahetukakiriyavedanā oḷārikā, sahetukā sukhumā. Sāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tatthāpi asaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Paṭhamajjhāne kiriyavedanā oḷārikā, dutiyajjhāne sukhumā. Sāpi oḷārikā, tatiye -pa-. Catutthe sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāsaṇāñcāyanakiriyavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, viññāṇaṇcā -pa-. Nevaṣaṇñānāsaṇñāyanakiriyavedanā sukhumā. Yā oḷārikā, sā hīnā. Yā sukhumā, sā paṇītā.

13. Dūradukaniddese akusalavedanā visabhāgaṭṭhena viśaṃsaṭṭhena ca kusalābyākātāhi dūre. Iminā nayena sabbapadesu dūrātā veditabbā. Sacepi hi akusalādivedanāsamaṅgino dukkhādivedanāsamaṅgino ca tayo tayo janā ekamaṇce nisinnā honti, tesampi tā vedanā visabhāgaṭṭhena viśaṃsaṭṭhena ca dūreyeva nāma. Samāpannavedanādisamaṅgīsupi eseva nayo. Akusalā pana akusalāya sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santike nāma. Iminā nayena sabbapadesu santikatā veditabbā. Sacepi hi akusalādivedanāsamaṅgīsu tīsu janesu eko kāmabhava, eko rūpabhava, eko arūpabhava, tesampi tā vedanā sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santikeyeva nāma. Kusalādivedanāsamaṅgīsupi eseva nayo.

Taṃ taṃ vā paṇāti ettha heṭṭhimanayaṃ anoloketvā taṃtaṃvāpanavaseneva kathetabbaṃ. Kathentena ca na dūrato santikaṃ uddharitabbaṃ, santikato pana dūraṃ uddharitabbaṃ. Duvidhā hi akusalā lobhasahagatā dosasahagatā ca. Tattha lobhasahagatā lobhasahagatāya santike nāma, dosasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatā dosasahagatāya santike nāma, lobhasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatāpi niyatā niyatāya santike nāmāti. Evaṃ aniyatā. Kappaṭṭhitika-asaṅkhārikasasaṅkhārikabhedaṃ lobhasahagatādīsu ca diṭṭhisampayuttādibhedaṃ sabbaṃ oḷārikadukaniddese vitthāritavasena anugantvā

ekekakoṭṭhāsavedanā taṁtaṁkoṭṭhāsavedanāya eva santike, itarā itarāya dūreti veditabbāti.

Ayaṁ vedanākkhandhaniddeso.

3. Saññākkhandhaniddesa

14. Saññākkhandhaniddese **yā kāci saññāti** catubhūmikasaññāṁ pariyādiyati. **Cakkhusamphassajā saññāti**-ādīni atītādivasena niddiṭṭhasaññāṁ sabhāvato dassetuṁ vuttāni. Tattha cakkhusamphassato, cakkhusamphassasmim vā jātā cakkhusamphassajā nāma. Sesāsupi eseva nayo. Ettha ca purimā pañca cakkhupasādādivatthukāva, manosamphassajā hadayavatthukāpi avatthukāpi. Sabbā catubhūmikasaññā.

17. Oḷārikadukaniddese **paṭighasamphassajāti** sappatiḅhe cakkhupasādādayo vatthuṁ katvā sappatiḅhe rūpādayo ārabba uppanno phasso paṭighasamphasso nāma, tato, tasmim vā jātā paṭighasamphassajā nāma. Cakkhusamphassajā saññā -pa- kāyasamphassajā saññāti pi tassāyeva vatthuto nāmaṁ. Rūpasaññā -pa- phoṭṭhabbasaññāti pi tassāyeva ārammaṇato nāmaṁ. Idaṁ pana vatthārammaṇato nāmaṁ. Sappatiḅhāni hi vatthūni nissāya sappatiḅhāni ca ārammaṇāni ārabba uppattito eṣā “paṭighasamphassajā saññā”ti vuttā. Manosamphassajāti pi pariyāyena etissā nāmaṁ hotiyeva. Cakkhuvīññāṇaṁhi mano nāma, tena saha jāto phasso manosamphasso nāma, tasmim manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātāti manosamphassajā. Tathā sota, ghāna, jivhā, kāyaviññāṇaṁ mano nāma, tena saha jāto phasso manosamphasso nāma, tasmim manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātāti manosamphassajā.

Adhivacanasamphassajā saññāti pi pariyāyena etissā nāmaṁ hotiyeva. Tayo hi arūpino khandhā sayāṁ piṭṭhivaṭṭakā hutvā attanā saha jātāya saññāya adhivacanasamphassajā saññāti pi nāmaṁ karonti. Nippariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikasaññā, adhivacanasamphassajā saññā nāma manodvārikasaññā. Tattha pañcadvārikasaññā

oloketvāpi jānituṃ sakkāti oḷārikā. Rajjitvā upanijjhāyantañhi “rajjitvā upanijjhāyati”ti, kujjhitvā upanijjhāyantaṃ “kujjhitvā upanijjhāyati”ti oloketvāva jānanti.

Tatridaṃ vatthu dve kira itthiyo nisīditvā suttaṃ kantanti. Dvīsu daharesu gāme carantesu eko purato gacchanto ekaṃ itthiṃ olokesi, itarā taṃ pucchi “kasmā nu kho taṃ eso olokesi”ti. Na eso bhikkhu maṃ visabhāgacittena olokesi, kaniṭṭhabhaginīsaññāya pana olokesīti. Tesupi gāme caritvā āsanāsālāya nisennesu itaro bhikkhu taṃ bhikkhuṃ pucchi “tayā sā itthī olokita”ti. Āma olokitaṃ. Kimatthāyati. Mayhaṃ bhaginīsarikkhataṃ taṃ olokesinti āha. Evaṃ pañcadvārikasaññā oloketvāpi jānituṃ sakkāti veditabbā. Sā panesā pasādavatthukā eva. Keci pana javanappavattāti dīpenti. Manodvārikasaññā pana ekamañce vā ekapiṭṭhe vā nisīditvāpi aññaṃ cintentaṃ vitakkentañca “kiṃ cintesi kiṃ vitakkesi”ti pucchitvā tassa vacanavaseneva jānitabbato sukhumā. Sesam vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ saññākkhandhaniddeso.

4. Saṅkhārakkhandhaniddesa

20. Saṅkhārakkhandhaniddese **ye keci saṅkhārā**ti catubhūmakasaṅkhāre pariyādiyati. **Cakkhusamphassajā cetanā**ti-ādīni atītādivasena niddiṭṭhasaṅkhāre sabhāvato dassetuṃ vuttāni. **Cakkhusamphassajā**ti-ādīni vuttatthāneva. **Cetanā**ti heṭṭhimakoṭiyā padhānaṅkhāravasena vuttaṃ. Heṭṭhimakoṭiyā hi antamaso cakkhuvīññāṇena saddhiṃ Pāḷiyam āgatā cattāro saṅkhārā uppajjanti. Tesu cetanā padhānā, āyūhanaṭṭhena pākaṭattā. Tasmā ayameva gahitā. Taṃ sampayuttasaṅkhārā pana tāya gahitāya gahitāva honti. Idhāpi purimā pañca cakkhupasādādivatthukāva, manosamphassajā hadayavatthukāpi avatthukāpi. Sabbā catubhūmikacetanā. Sesam vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ saṅkhārakkhandhaniddeso.

5. Viññāṇakkhandhaniddesa

26. Viññāṇakkhandhaniddese **yaṃ kiñci viññāṇanti** catubhūmakaviññāṇaṃ pariyādiyati. **Cakkhuvīññāṇanti**-ādīni atītādivasena niddiṭṭhaviññāṇaṃ sabhāvato dassetuṃ vuttāni. Tattha cakkhuvīññāṇādīni pañca cakkhupasādādivatthukāneva, manovīññāṇaṃ hadayavatthukampi avatthukampi. Sabbaṃ catubhūmakaviññāṇaṃ. Sesāṃ vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ viññāṇakkhandhaniddeso.

Pakiṇṇakakathā

Idāni pañcasupi khandhesu samuggamato pubbāparato addhānaparicchedato ekuppādanānānirodhato nānuppāda-ekanirodhato ekuppāda-ekanirodhato nānuppādanānānirodhato atītānāgatapaccuppanato ajjhattikabāhirato oḷārikasukhumato hīnapañītato dūrasantikato paccayato samuṭṭhānato parinipphannato saṅkhatatoti soḷasahākārehi pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ.

Tattha duvidho **samuggamo** gabbhaseyyakasamuggamo opapātikasamuggamoti. Tattha **gabbhaseyyakasamuggamo** evaṃ veditabbo. Gabbhaseyyakasattānañhi paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā apacchā-apure ekato pātubhavanti. Tasmim̐ khaṇe pātubhūtā kalalasaṅkhātā rūpasantati parittā hoti khuddakamakkhikāya ekavāyāmena pātabbamattāti vatvā puna “atibahuṃ etaṃ, saṅhasūciyā tele pakkhipitvā ukkhittāya paggharivā agge ṭhitabindumattan”ti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā “ekakese telato uddharitvā gahite tassa paggharivā agge ṭhitabindumattan”ti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā “imasmiṃ janapade manussānaṃ kese aṭṭhadhā phālīte tato ekakoṭṭhāsappamāṇo uttarakurukānaṃ keso, tassa pasannatilatelato uddhaṭassa agge ṭhitabindumattan”ti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā “etaṃ bahu, jāti-uṇṇā nāma sukhumā, tassā eka-aṃsuno pasannatilatele pakkhipitvā uddhaṭassa paggharivā agge ṭhitabindumattan”ti vuttaṃ. Taṃ

panetaṃ acchaṃ hoti vip̐pasannaṃ anāvilaṃ parisuddhaṃ
pasannatilatelabindusamānavaṇṇaṃ. Vuttampi c'etaṃ—

Tilatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo.

Evam̐ vaṇṇapaṭibhāgaṃ, kalalanti pavuccatīti.

Evam̐ parittāya rūpasantatiyā tīṇi santatisīsāni honti vatthudasakaṃ,
kāyadasakaṃ, itthiyā itthindriyavasena purisassa purisindriyavasena
bhāvadasakanti. Tattha vatthurūpaṃ tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni
taṃnissitā vaṇṇagandharasojā jīvitanti idaṃ vatthudasakaṃ nāma.
Kāyapasādo tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni taṃnissitā
vaṇṇagandharasojā jīvitanti idaṃ kāyadasakaṃ nāma. Itthiyā itthibhāvo
purisassa purisabhāvo tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni taṃnissitā
vaṇṇagandharasojā jīvitanti idaṃ bhāvadasakaṃ nāma.

Evam̐ gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhiyaṃ ukkaṭṭhaparicchedena
samatiṃsa kammajarūpāni rūpakkhandho nāma hoti. Paṭisandhicittena pana
sahajāta vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, saṅkhārā
saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittaṃ viññāṇakkhandhoti evam̐
gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti. Sace
pana napuṃsakapaṭisandhi hoti, bhāvadasakaṃ hāyati. Dvinnaṃ dasakānaṃ
vasena samavīsati kammajarūpāni rūpakkhandho nāma hoti.
Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evāti evampi gabbhaseyyakānaṃ
paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti.

Imasmim̐ ṭhāne tisamuṭṭhānikappaveṇī kathetabbā bhaveyya. Taṃ pana
akathetvā **opapātikasamuggamo** nāma dassito. Opapātikānañhi
paripuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe heṭṭhā vuttāni tīṇi, cakkhu, sota,
ghāna, jivhādasakāni cāti satta rūpasantatisīsāni pātubhavanti. Tattha
cakkhudasakādīni kāyadasakasadisāneva. Napuṃsakassa pana
bhāvadasakaṃ natthi. Evam̐ paripuṇṇāyatanānaṃ opapātikānaṃ samasattati
ceva samasatṭhi ca kammajarūpāni rūpakkhandho nāma.
Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evāti evam̐ opapātikānaṃ
paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti. Ayam̐
opapātikasamuggamo nāma. Evam̐ tāva pañcakkhandhā **samuggamato**
veditabbā.

Pubbāparatoti evaṃ pana gabbhaseyyakānaṃ apacchā-apure uppannesu pañcasu khandhesu kiṃ rūpaṃ paṭhamam rūpaṃ samuṭṭhāpeti, udāhu arūpanti. Rūpaṃ rūpameva samuṭṭhāpeti na arūpaṃ. Kasmā? Paṭisandhicittassa na rūpajanakattā. Sabbasattānañhi paṭisandhicittam, khīṇāsavassa cuticittam, dvipañcaviññāṇāni, cattāri arūpavipākānīti soḷasa cittāni rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Tattha paṭisandhicittam tāva vatthuno dubbalatāya appatiṭṭhitatāya paccayavekallatāya āgantukatāya ca rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Tattha hi sahaajātam vatthu uppādakkhaṇe dubbalaṃ hotīti vatthuno dubbalatāya rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Yathā ca papāte patanto puriso aññassa nissayo bhavituṃ na sakkoti, evaṃ etampi kammavegakkhittatā papāte patamānaṃ viya appatiṭṭhitam. Iti kammavegakkhittatā appatiṭṭhitatāyapi rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Paṭisandhicittaṅca vatthunā saddhim apacchā-apure uppannam, tassa vatthu purejātam hutvā paccayo bhavituṃ na sakkoti. Sace sakuṇeyya, rūpaṃ samuṭṭhāpeyya. Yatrāpi vatthu purejātam hutvā paccayo bhavituṃ sakkoti, paveṇī ghaṭiyati, tatrāpi cittam āngato aparihīnamyeva rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Yadi hi cittam ṭhānakkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā rūpaṃ samuṭṭhāpeyya, paṭisandhicittampi rūpaṃ samuṭṭhāpeyya. Na pana cittam tasmim khaṇadvaye rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Yathā pana ahicchattakamakuḷam pathavito uṭṭhantaṃ paṃsucunṇam gahetvāva uṭṭhahati, evaṃ cittam purejātam vatthum nissāya uppādakkhaṇe aṭṭha rūpāni gahetvāva uṭṭhahati. Paṭisandhikkhaṇe ca vatthu purejātam hutvā paccayo bhavituṃ na sakkotīti paccayavekallatāyapi paṭisandhicittam rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Yathā ca āgantukapuriso agatapubbam¹ padesaṃ gato aññesaṃ “etha bho antogāme vo annapānagandhamālādīni dassāmī”ti vattum na sakkoti attano avisayatāya appahutatāya, evameva paṭisandhicittam āgantukanti attano āgantukatāyapi rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Api ca samatimsa kammajarūpāni cittasamuṭṭhānarūpānaṃ ṭhānaṃ gahetvā ṭhitānītipi paṭisandhicittam rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Khīṇāsavassa pana cuticittam vaṭṭamūlassa vūpasantattā na samuṭṭhāpeti. Tassa hi sabbabhavesu vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ abhabbuppattikaṃ, punabbhave paveṇī

---

1. Anāgatapubbam (Syā, Ka)

nāma natthi. Sotāpannessa pana satta bhave ṭhapetvā aṭṭhameva vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ. Tasmā tassa cuticittaṃ sattasu bhavesu rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Sakadāgāmino dvīsu, anāgāmino ekasmiṃ. Khīṇāsavassa sabbabhavesu vaṭṭamūlassa vūpasantattā neva samuṭṭhāpeti.

Dvipañcaviññāṇesu pana jhānaṅgaṃ natthi, maggaṅgaṃ natthi, hetu natthīti cittaṅgaṃ dubbalaṃ hotīti cittaṅgadubbalaṭṭāya tāni rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Cattāri arūpavipākāni tasmīṃ bhave rūpassa natthitāya rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Na kevalaṅca tāneva, yāni aññānīpi tasmīṃ bhave aṭṭha kāmāvacarakusalāni dasa akusalāni nava kiriyacittāni cattāri āruppakusalāni catasso āruppakiriyā tīṇi maggacittāni cattāri phalacittānīti dvecattālīsa cittāni uppajjanti, tānīpi tattha rūpassa natthitāya eva rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Evaṃ paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Utu pana paṭhamāṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Ko esa utu nāmāti. Paṭisandhikkhaṇe uppannānaṃ samatīmsakammajarūpānaṃ abbhantarā tejodhātu. Sā ṭhānaṃ patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Utu nāma cesa dandhanirodho, cittaṃ khippanirodhaṃ. Tasmīṃ dharanteyeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Tesu paṭisandhi-anantaraṃ paṭhamabhavaṅgacittaṃ uppādakkhaṇeyeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Yadā pana saddassa uppattikālo bhavissati, tadā utucittāni saddanavakaṃ nāma samuṭṭhāpessanti. Kabaḷikārāhāropi ṭhānaṃ patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Kuto panassa kabaḷikārāhāroṭi. Mātito. Vuttampi cetam

“Yañcassa bhuñjati mātā, annaṃ pānaṅca bhojanaṃ.

Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro”ti¹.

Evaṃ kucchigato dārako mātārā ajjhohaṭa-annapāna-ojāya yāpeti. Sāva ṭhānappattā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Nanu ca sā oḷā kharā, vatthu sukhumāṃ, kathaṃ tattha patiṭṭhātīti. Paṭhamāṃ tāva na patiṭṭhātī, ekassa vā dvinnāṃ vā sattāhānaṃ gatakāle patiṭṭhātī. Tato pana pure vā patiṭṭhātu pacchā vā, yadā mātārā ajjhohaṭa-annapāna-oḷā dārakassa sarīre patiṭṭhātī, tadā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti.

---

1. Sam 1. 208 piṭṭhe.

Opaṭātikassapi pakatipaṭiyattānaṃ khādanīyabhojanīyānaṃ atthiṭhāne nibbattassa tāni gahetvā ajjhoharato ṭhānappattā oḷā rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Eko annapānarahite araṇṇe nibbattati, mahāchātako hoti, attanova jivhāya khelaṃ parivattetvā gilati. Tatrāpissa ṭhānappattā oḷā rūpaṃ samuṭṭhāpeti.

Evam pañcavīsatiyā koṭṭhāsesu dveva rūpāni rūpaṃ samuṭṭhāpentī tejodhātu ca kabalīkārāhāro ca. Arūpepi dveveva dhammā rūpaṃ samuṭṭhāpentī cittañceva kammacetanā ca. Tattha rūpaṃ uppādakkhaṇe ca bhaṅgakkhaṇe ca dubbalaṃ, ṭhānakkhaṇe balavanti ṭhānakkhaṇe rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Cittam ṭhānakkhaṇe ca bhaṅgakkhaṇe ca dubbalaṃ, uppādakkhaṇeyeva balavanti uppādakkhaṇeyeva rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Kammacetanā niruddhāva paccayo hoti. Atīte kappakoṭisatasahassamatthakepi hi āyūhitam kammaṃ etarahi paccayo hoti. Etarahi āyūhitam anāgate kappakoṭisatasahassapariyosānepi paccayo hotīti evam **pubbāparato** veditabbā.

Addhānaparicchedatoti rūpaṃ kittakaṃ addhānaṃ tiṭṭhati, arūpaṃ kittakanti. Rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodham, arūpaṃ lahupariṇāmaṃ khippanirodham. Rūpe dharanteyeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Tam pana sattarasamena cittena saddhiṃ nirujjhati. Yathā hi puriso phalaṃ pātessāmīti muggarena rukkhasākhaṃ pahareyya, phalāni ca pattāni ca ekakkhaṇeyeva vaṇṭato mucceyyum, tattha phalāni attano bhārikatāya paṭhamataram pathaviyam patanti, pattāni lahukatāya pacchā, evameva muggarappahārena pattānañca phalānañca ekakkhaṇe vaṇṭato muttakālo viya paṭisandhikkhaṇe rūpārūpadhammānaṃ ekakkhaṇe pātubhāvo. Phalānaṃ bhārikatāya paṭhamataram pathaviyam patanaṃ viya rūpe dharanteyeva soḷasannaṃ cittānaṃ uppajjitvā nirujjhanam. Pattānaṃ lahukatāya pacchā pathaviyam patanaṃ viya rūpassa sattarasamena cittena saha nirujjhanam.

Tattha kiñcāpi rūpaṃ dandhanirodham garupariṇāmaṃ, cittam khippanirodham lahupariṇāmaṃ. Rūpaṃ pana arūpaṃ, arūpaṃ vā rūpaṃ ohāya pavattitum na sakkonti, dvinnampi ekappamaṇāva pavatti. Tatrāyam upamā eko puriso Lakuṇḍakapādo, eko dīghapādo. Tesu ekato maggaṃ gacchantesu yāva

dīghapādo ekapadavāraṃ akkamati, tāva itaro pade padaṃ akkamitvā soḷasapadavārena gacchati. Dīghapādo Lakuṇḍakapādassa soḷasa padavāre attano pādaṃ añchitvā ākaḍḍhitvā ekameva padavāraṃ karoti. Iti ekopi ekaṃ atikkamituṃ na sakkoti, dvinnampi gamanaṃ ekappamaṇameva hoti. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Lakuṇḍakapādapuriso viya arūpaṃ, dīghapādapuriso viya rūpaṃ, dīghapādassa ekaṃ padavāraṃ akkamanakāle itarassa soḷasapadavāra-akkamanaṃ viya rūpe dharanteyeva arūpadhammesu soḷasannaṃ cittānaṃ uppajjitvā nirujjhanam, dvinnaṃ purisānaṃ Lakuṇḍakapādapurisassa soḷasa padavāre itarassa attano pādaṃ añchitvā ākaḍḍhitvā ekapadavārakaraṇaṃ viya rūpassa sattarasamena cittena saddhiṃ nirujjhanam, dvinnaṃ purisānaṃ aññamaññaṃ anohāya ekappamaṇeneva gamanaṃ viya arūpassa rūpaṃ, rūpassa arūpaṃ anohāya ekappamaṇeneva pavattananti evaṃ **addhānaparicchedato** veditabbā.

Ekuppādanānānirodhatoti idaṃ pacchimakkammajaṃ ṭhapetvā dīpetabbaṃ. Paṭhamañhi paṭisandhicittaṃ, dutiyaṃ bhavaṅgaṃ, tatiyaṃ bhavaṅgaṃ -pa- soḷasamaṃ bhavaṅgaṃ. Tesu ekekassa uppādaṭṭhitibhaṅgavasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittassa tisu tisu khaṇesu samatimsa samatimsa kammajarūpāni uppajjanti. Tesu paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṃ kammajarūpaṃ sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṃ ṭhitikkhaṇeyeva, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṃ bhaṅgakkhaṇeyeva nirujjhati. Evaṃ dutiyabhavaṅgacittaṃ ādiṃ katvā attano attano sattarasamena cittena saddhiṃ yojetvā nayo netabbo. Iti soḷasa tikā aṭṭhacattālīsa honti. Ayaṃ aṭṭhacattālīsakammajarūpapaveṇī nāma. Sā panesā rattiṅca divā ca khādantānampi bhuñjantānampi suttānampi pamattānampi nadīsoto viya ekantaṃ pavattatiyevāti evaṃ **ekuppādanānānirodhato** veditabbā.

Nānuppāda-ekanirodhatā pacchimakkammajena dīpetabbā. Tattha āyusaṅkhārapariyosāne soḷasannaṃ cittānaṃ vāre sati heṭṭhāsoḷasakaṃ upariḷasakanti dve ekato yojetabbāni. Heṭṭhāsoḷasakasmīñhi paṭhamacittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṃ samatimsakammajarūpaṃ upariḷasakasmīṃ paṭhamacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṃ tassa

ṭhitikkhaṇeyeva, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitam tassa bhaṅgakkhaṇeyeva nirujjhati. Heṭṭhimasoḷasakasmim pana dutiyacittassa -pa- soḷasamacittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitam samatimsakammajarūpaṃ cuticittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati, tassa ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitam cuticittassa ṭhitikkhaṇeyeva, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitam cuticittassa bhaṅgakkhaṇeyeva nirujjhati. Tato paṭṭhāya kammajarūpapaveṇī na pavattati. Yadi pavatteyya, sattā akkhayā avayā ajarā amarā nāma bhavēyyum.

Ettha pana yadetaṃ “sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhatī”ti-ādinā nayena “ekassa cittassa uppādakkhaṇe uppannam rūpaṃ aññassa uppādakkhaṇe nirujjhatī”ti Aṭṭhakathāyaṃ āgatattā vuttam, tam “yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati, tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti, āmantā”ti¹ imāya Pāḷiyā virujjhati. Katham? Kāyasaṅkhāro hi cittasamuṭṭhāno assāsapassāsavāto. Cittasamuṭṭhānarūpaṃcā cittassa uppādakkhaṇe uppajjitvā yāva aññāni soḷasa cittāni uppajjanti, tāva tiṭṭhati. Tesam soḷasannaṃ sabbapacchimena saddhim nirujjhati. Iti yena cittena saddhim uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhim nirujjhati, na kassaci cittassa uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, nāpi ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā uppajjati. Esā cittasamuṭṭhānarūpassa dhammatāti niyamato cittasaṅkhārena saddhim ekakkhaṇe nirujjhanato “āmantā”ti vuttam.

Yo cāyaṃ cittasamuṭṭhānassa khaṇaniyamo vutto, kammādisamuṭṭhānassāpi ayameva khaṇaniyamo. Tasmā paṭisandhicittena sahuppannam kammajarūpaṃ tato paṭṭhāya sattarasamena saddhim nirujjhati, paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe uppannam aṭṭhārasamassa uppādakkhaṇe nirujjhati, paṭisandhicittassa bhaṅgakkhaṇe uppannam aṭṭhārasamassa ṭhānakkhaṇe nirujjhatīti iminā nayenettha yojanā kātabbā. Tato param pana utusamuṭṭhānikapaveṇīyeva tiṭṭhati, nīharitvā jhāpethāti vattabam hoti. Evaṃ **nānuppāda-ekanirodhato** veditabbā.

Ekuppādakanirodhatoti rūpaṃ pana rūpena saha ekuppādam ekanirodham, arūpaṃ arūpena saha ekuppādam ekanirodham. Evaṃ **ekuppāda-ekanirodhato** veditabbā.

---

1. Abhi 6. 26 piṭṭhe.

Nānuppādanānānirodhatā pana catusantatirūpena dīpetabbā. Imassa hi uddham pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantassa sarīrassa tattha tattha catusantatirūpaṃ ghanapuñjabhāvena vattati. Evaṃ vattamānassāpissa na ekuppādādītā sallakkhetabbā. Yathā pana upacikarāji vā kipillikarāji vā olokiyamānā ekābaddhā viya hoti, na pana ekābaddhā. Aññissā hi sīasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi, aññissā udarasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi, aññissā pādasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi honti. Evameva catusantatirūpānampi aññassa uppādakkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi, aññassa ṭhitikkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi, aññassa bhaṅgakkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi. Evamettha **nānuppādanānānirodhatā** veditabbā.

Aṭṭādāni pana dūradukapariyosānāni Pāḷiyam āgatāneva. **Paccayasamuṭṭhānāni** “kammajaṃ kammaṭṭhānaṃ kammaṭṭhāna-utusuṭṭhānaṃ”ti-ādinā nayena heṭṭhā¹ kathitāniyeva. Pañcapi pana khandhā **parinipphannāva** honti, no aparinipphannā. **Saṅkhatāva** no asaṅkhatā. Api ca nipphannāpi hontiyeva. Sabhāvadhammesu hi nibbānamevekaṃ aparinipphannaṃ anipphannañca. Nirodhasamāpatti pana nāmapaññatti ca kathanti? Nirodhasamāpatti lokiyalokuttarāti vā saṅkhatāsaṅkhatāti vā parinipphannāparinipphannāti vā na vattabbā. Nipphannā pana hoti samāpajjantena samāpajjitabbato. Tathā nāmapaññatti. Sāpi hi lokiyādibhedam na labhati. Nipphannā pana hoti no anipphannā. Nāmaggaḥaṇāhi gaṇhantova gaṇhātīti.

Kamādivinicchayakathā

Evaṃ pakiṇṇakato khandhe viditvā puna etesuyeva—

Khandhesu ñāṇabhedattham, kamatotha visesato.

Anūnādhikato ceva, upamāto tatheva ca.

Daṭṭhabbato dvidhā evaṃ, passantassatthasiddhito.

Vinicchayanayo sammā, viññātabbo vibhāvinā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 377 piṭṭhe.

Tattha **kamatoti** idha uppattikkamo pahānakkamo paṭipattikkamo bhūmikkamo desanākkamoti bahuvidho kamo.

Tattha “paṭhamam kalalam hoti, kalalā hoti abbudan”¹ti¹ evamādi uppattikkamo. “Dassanena pahātabbā dhammā, bhāvanāya pahātabbā dhammā”²ti² evamādi pahānakkamo. “Sīlavissuddhi cittavisuddhī”³ti³ evamādi paṭipattikkamo. “Kāmāvacarā rūpāvacarā”⁴ti⁴ evamādi bhūmikkamo. “Cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā”⁵ti⁵ vā “dānakathanā sīlakathanā”⁵ti⁵ vā evamādi desanākkamo. Tesu idha uppattikkamo tāva na yujjati kalalādīnam viya khandhānam pubbāpariyavavattānena anuppattito. Na pahānakkamo kusalābyākātānam appahātabbato. Na paṭipattikkamo akusalānam appaṭipajjanīyato. Na bhūmikkamo vedanādīnam catubhūmakapariyāpannattā.

Desanākkamo pana yujjati. Abhedena hi yaṃ pañcasu khandhesu attaggāhapatitam veneyyajanam samūhaghanavinibbhogadassanena attaggāhato mocetukāmo Bhagavā hitakāmo tassa janassa sukhaḡgahaṇattham cakkhu-ādīnampi visayabhūtam oḷārikam paṭhamam rūpakkhandham desesi. Tato iṭṭhāniṭṭharūpasamveditam vedanam, yaṃ vedayati tam sañjānātīti evam vedanāvisayassa ākāraggāhikam saññam, saññāvasena abhisankhāre sañkhāre, tesam vedanādīnam nissayam adhipatibhūtaṅca viññāṇanti evam tāva kamato vinicchayanayo viññātabbo.

Visesatoti khandhānaṅca upādānakkhandhānaṅca visesato. Ko pana tesam viseso? Khandhā tāva avisesato vuttā, upādānakkhandhā sāsava-upādāniyabhāvena visesetvā. Yath’āha—

“Pañca bhikkhave khandhe desessāmi pañcupādānakkhandhe ca, tam suṇātha. Katame ca bhikkhave pañcakkhandhā, yaṃ kiñci bhikkhave rūpam atītānāgatapaccuppannam -pa- santike vā, ayam vuccati rūpakkhandho. Yā kāci vedanā -pa-. Yā kāci saññā -pa-. Ye keci sañkhārā -pa-. Yaṃ kiñci viññāṇam -pa- santike vā, ayam vuccati viññāṇakkhandho. Ime vuccanti bhikkhave pañcakkhandho. Katame ca bhikkhave pañcupādānakkhandhā,

1. Sam 1. 208 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

3. Ma 1. 204; Khu 9. 416 piṭṭhesu.

4. Dī 3. 84 piṭṭhe.

5. Ma 2. 43; Dī 1. 102 piṭṭhedisu.

yaṃ kiñci bhikkhave rūpaṃ -pa- santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ, ayaṃ vuccati rūpupādānakkhandho. Yā kāci vedanā -pa-. Yaṃ kiñci viññāṇaṃ -pa- santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ. Ayaṃ vuccati viññāṇupādānakkhandho. Ime vuccanti bhikkhave pañcupādānakkhandhā”ti¹.

Ettha ca yathā vedanādayo anāsavāpi sāsavāpi atthi, na evaṃ rūpaṃ. Yasmā panassa rāsaṭṭhena khandhabhāvo yujjati, tasmā khandhesu vuttaṃ. Yasmā rāsaṭṭhena sāsavaṭṭhena ca upādānakkhandhebhāvo yujjati, tasmā upādānakkhandhesu vuttaṃ. Vedanādayo pana anāsavāva khandhesu vuttā, sāsavā upādānakkhandhesu. **Upādānakkhandhāti** ettha ca upādānagocarā khandhā upādānakkhandhāti evamattho daṭṭhabbo. Idha pana sabbepe te ekajjhaṃ katvā khandhāti adhippetā.

Anūnādhikatoti kasmā pana Bhagavato pañceva khandhā vuttā anūnā anadhikāti. Sabbasaṅkhatasabhāgekaṅgahato attattaniyaggāhavatthussa etapparamato aññesaṅca tadavarodhato. Anekappabhedesu hi saṅkhatadhammesu sabhāgavasena saṅgayhamānesu rūpaṃ rūpasabhāgasaṅgahavasena eko khandho hoti, vedanā vedanāsabhāgasaṅgahavasena eko khandho hoti. Esa nayo saññādisupi. Tasmā sabbasaṅkhatasabhāga saṅgahato pañceva vuttā. Etaparamañcetam attattaniyaggāhavatthu yadidaṃ rūpādayo pañca. Vuttañhetam “rūpe kho bhikkhave sati rūpaṃ upādāya rūpaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati ‘etaṃ mama esohamasmi eso me attā’ti. Vedanāya. Saññāya. Saṅkhāresu. Viññāṇe sati viññāṇaṃ upādāya viññāṇaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati ‘etaṃ mama esohamasmi eso me attā’ti”². Tasmā attattaniyaggāhavatthussa etapparamatopi pañceva vuttā. Yepi caññe silādayo pañca dhammakkhandhā vuttā, tepi saṅkhārakkhandhapariyāpannattā ettheva avarodham gacchanti. Tasmā aññesaṃ tadavarodhatopi pañceva vuttāti evaṃ anūnādhikato vinicchayanayo viññātabbo.

Upamātoti ettha hi gilānasālūpamo rūpupādānakkhandho gilānūpamassa viññāṇupādānakkhandhassa vatthudvārārammaṇavasena nivāsanaṭṭhānato,

1. Saṃ 2. 39 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 167 piṭṭhe.

gelaññūpamo vedanupādānakkhandho ābādhakattā, gelaññasamuṭṭhānūpamo saññūpādānakkhandho kāmasaññādivasena rāgādisampayuttavedanāsambhavā¹, asappāyasevanūpamo sañkhārūpādānakkhandho vedanāgelaññassa nidānattā. “Vedanam vedanattāya sañkhatamabhisañkharonti”²ti² hi vuttam. Tathā “akusalassa kammaṣa katattā upacittā vipākam kāyaviññāṇam uppannam hoti dukkhasahagatan”³. Gilānūpamo viññāṇupādānakkhandho vedanāgelaññena aparimuttattā. Api ca cāraka kāraṇa aparādha kāraṇakāraka aparādhikūpamā etc bhājanabhojanabyañjanaparivesakabhuñjakūpamā cāti evam upamāto vinicchayanayo viññātabbo.

Daṭṭhabbato dvidhāti sañkhepato vitthārato cāti evam dvidhā daṭṭhabbatopettha vinicchayanayo viññātabbo. Sañkhepato hi pañcupādānakkhandhā āsivisūpame⁴ vuttanayena ukkhittāsikapaccatthikato, Bhārasuttavasena⁵ bhārato, khajjanīyapariyāyavasena⁶ khādakato, Yamakasuttavasena⁷ aniccadukkhānattasañkhatavadhakato daṭṭhabbā.

Vitthārato panettha pheṇapiṇḍo viya rūpam daṭṭhabbam, udakapubbulo⁸ viya vedanā, marīcikā viya saññā, kadalikkhandho viya sañkhārā, māyā viya viññāṇam. Vuttañhetam—

“Pheṇapiṇḍūpamam rūpam, vedanā pubbulūpamā⁹.

Marīcikūpamā saññā, sañkhārā kadalūpamā.

Māyūpamañca viññāṇam, desitādiccabandhunā”¹⁰ti.

Tattha rūpādīnam pheṇapiṇḍādīhi evam sadisatā veditabbā yathā hi pheṇapiṇḍo nissārova, evam rūpampi niccāsāradhuvasāra-attasāravirahena nissārameva. Yathā ca so “iminā pattam vā thālakam vā karissāmī”¹¹ti gahetum na sakkā, gahitopi tamattham na sādheti bhijjateva. Evam rūpampi niccanti vā dhuvanti vā ahanti vā mamanti vā gahetum na sakkā, gahitampi na tathā tiṭṭhati, aniccam dukkham anattā asubhaññeva hotīti evam **pheṇapiṇḍasadisameva** hoti.

1. Sabbhāvā (Ka)

3. Abhi 1. 136 piṭṭhe.

5. Sam 2. 21 piṭṭhe.

7. Sam 2. 89 piṭṭhe.

9. Bubbulūpamā (Sī), pupphulūpamā (Ka)

2. Sam 2. 72 piṭṭhe.

4. Sam 2. 381 piṭṭhe.

6. Sam 2. 72 piṭṭhe.

8. Udakapubbulo (Sī), udakapupphulo (Ka)

10. Sam 2. 116 piṭṭhe.

Yathā vā pana pheṇapiṇḍo chiddāvachiddo anekasandhighaṭṭito bahūnam udakasappādīnam pāṇānam āvāso, evaṃ rūpampi chiddāvachiddam anekasandhighaṭṭitam. Kulavasena cettha asīti kimikulāni vasanti. Tadeva tesam sūtigharampi vaccakuṭīpi gilānasālāpi susānampi. Na te aññattha gantvā gabbhavuṭṭhānādīni karonti. Evampi pheṇapiṇḍasadisam. Yathā ca pheṇapiṇḍo āditova badarapakkamatto hutvā anupubbena pabbatakūlamattopi hoti, evaṃ rūpampi ādito kalalamattam hutvā anupubbena byāmamattampi gomahimsahatthi-ādīnam vasena pabbatakūlamattampi hoti, macchakacchapādīnam vasena anekayojanasatapamāṇampi. Evampi pheṇapiṇḍasadisam. Yathā ca pheṇapiṇḍo uṭṭhitamattopi bhijjati, thokam gantvāpi, samuddam patvā pana avassameva bhijjati, evameva rūpampi kalalabhāvepi bhijjati abbudādibhāve, antarā pana abhijjamānampi vassasatāyukānam vassasatam patvā avassameva bhijjati, maraṇamukhe cuṇṇavicuṇṇam hoti. Evampi pheṇapiṇḍasadisam.

Yathā pana pubbuḷo asāro, evaṃ vedanāpi. Yathā ca so abalo¹ agayhupago, na sakkā tam gahetvā phalakam vā āsanam vā kātum, gahitaggahitopi bhijjateva, evaṃ vedanāpi abalā agayhupagā, na sakkā niccāti vā dhuvāti vā gahetum, gahitāpi na tathā tiṭṭhati. Evaṃ agayhupagatāyapi vedanā **pubbuḷasadisā**. Yathā pana tasmim tasmim udakabindumhi pubbuḷo uppajjati ceva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitiko hoti, evaṃ vedanāpi uppajjati ceva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitikā hoti. Ekaccharakkhaṇe koṭisatasahassasaṅkhyā uppajjivā nirujjhati. Yathā ca pubbuḷo udakatalam, udakabindum, udakajallakam, saṅkaḍḍhitvā puṭam katvā gahaṇavātañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati, evaṃ vedanāpi vatthum ārammaṇam kilesajālam phassasaṅghaṭṭanañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati. Evampi vedanā pubbuḷasadisā.

Saññāpi asāraḱaṭṭhena **marīcisadisā**. Tathā agayhupagaṭṭhena. Na hi sakkā tam gahetvā pivitum vā nhāyitum vā bhājanam vā pūretum. Api ca yathā marīci vipphandati, sañjātūmivego viya khāyati, evaṃ nīlasaññādibhedā saññāpi nīlādi-anubhavanatthāya phandati vipphandati. Yathā ca marīci mahājanam.

---

1. Aphalo (Ka)

vippalambheti, paripuṇṇavāpī viya paripuṇṇanadī viya dissatīti vadāpeti, evaṃ saññāpi vippalambheti, idaṃ nīlakaṃ subhaṃ sukhaṃ niccanti vadāpeti. Pītakādīsupi eseva nayo. Evaṃ vippalambhanenāpi marīcisadisā.

Saṅkhārāpi asāraḱaṭṭhena **kadalikkhandhasadisā**. Tathā agayhupagaṭṭhena. Yatheva hi kadalikkhandhato kiñci gahetvā na sakkā gopānasī-ādīnamatthāya upanetuṃ, upanītampi na tathā hoti, evaṃ saṅkhārāpi na sakkā niccādivasena gahetuṃ, gahitāpi na tathā honti. Yathā ca kadalikkhandho bahuvaṭṭisamodhāno hoti, evaṃ saṅkhārakkhandhopi bahudhammasamodhāno. Yathā ca kadalikkhandho nānālakkhaṇo, aññoyeva hi bāhirāya pattavaṭṭiyā vaṇṇo, añño tato abbhantarabbhantarānaṃ. Evameva saṅkhārakkhandhopi aññadeva phassassa lakkhaṇaṃ, aññaṃ cetanādīnaṃ. Samodhānetvā pana saṅkhārakkhandhotveva vuccatīti evampi saṅkhārakkhandho kadalikkhandhasadiso.

Viññāṇampi asāraḱaṭṭhena **māyāsadisā**. Tathā agayhupagaṭṭhena. Yathā ca māyā ittarā lahupaccupaṭṭhānā, evaṃ viññāṇaṃ. Tañhi tatopi ittaratarañceva lahupaccupaṭṭhānatarañca. Teneva hi cittena puriso āgato viya gato viya ṭhito viya nisinno viya hoti. Aññadeva ca āgamanakāle cittaṃ, aññaṃ gamanakālādīsū. Evampi viññāṇaṃ māyāsadisā. Māyā ca mahājanaṃ vañceti, yaṃ kiñci deva “idaṃ suvaṇṇaṃ rajataṃ muttā”tipi gāhāpeti. Viññāṇampi mahājanaṃ vañceti. Teneva cittena āgacchantāṃ viya gacchantāṃ viya ṭhitāṃ viya nisinnaṃ viya katvā gāhāpeti. Aññadeva ca āgamane cittaṃ, aññaṃ gamanādīsū. Evampi viññāṇaṃ māyāsadisā. Visesato ca subhārammaṇampi oḷārikampi ajjhattikarūpaṃ asubhanti daṭṭhabbaṃ. Vedanā tīhi dukkhatāhi avinimuttato dukkhāti, saññāsaṅkhārā avidheyato anattāti, viññāṇaṃ udayabbayadhammato aniccanti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ passantassatthasiddhitoti evañca saṅkhepavittthārasena dvidhā passato yā atthasiddhi hoti, tatopi vinicchayanayo viññātabbo. Seyyathidaṃ? Saṅkhepato tāva pañcupādānakkhandhesu ukkhittāsikapaccatthikādibhāvena passanto khandhehi na vihaññati. Vittthārato pana rūpādīni pheṇapiṇḍādisadisabhāvena passanto na asāresu sāradasā hoti. Visesato ca ajjhattikarūpaṃ asubhato passanto kabalīkārāhāraṃ

parijānāti, asubhe subhanti vipallāsaṃ pajahati, kāmoghaṃ uttarati,
 kāmayogena visaṃyujjati, kāmāsavena anāsavo hoti, abhiṃhākāyaganthaṃ
 bhindati, kāmupādānaṃ na upādiyati. Vedanaṃ dukkhato passanto
 phassāhāraṃ parijānāti, dukkhe sukhanti vipallāsaṃ pajahati, bhavoghaṃ
 uttarati, bhavayogena visaṃyujjati, bhavāsavena anāsavo hoti,
 byāpādakāyaganthaṃ bhindati, sīlabbatupādānaṃ na upādiyati. Saññaṃ
 saṅkhāre ca anattato passanto manosañcetanāhāraṃ parijānāti, anattani attāti
 vipallāsaṃ pajahati, diṭṭhogaṃ uttarati, diṭṭhiyogena visaṃyujjati,
 diṭṭhāsavena anāsavo hoti, idaṃsaccābhinivesakāyaganthaṃ bhindati,
 attavādupādānaṃ na upādiyati. Viññāṇaṃ aniccato passanto viññāṇāhāraṃ
 parijānāti, anicce niccanti vipallāsaṃ pajahati, avijjoghaṃ uttarati,
 avijjāyogena visaṃyujjati, avijjāsavena anāsavo hoti,
 sīlabbataparāmāsakāyaganthaṃ bhindati, duṭṭhupādānaṃ na upādiyati.

Evam mahānisamsaṃ, vadhakādivasena dassanaṃ yasmā.
 Tasmā khandhe dhīro, vadhakādivasena passeyyāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

32. Idāni Abhidhammabhājanīyaṃ hoti. Tattha rūpakkhandhaniddeso
 heṭṭhā rūpakaṇḍe vitthāritanayeneva veditaḅbo.

34. Vedanākkhandhaniddese **ekavidhenāti** ekakoṭṭhāsenā.

Phassasampayuttoti phassena sampayutto. Sabbāpi catubhūmikavedanā.
 Sahetukaduke sahetukā catubhūmikavedanā, ahetukā kāmāvacarāva. Iminā
 upāyena kusalapadādīhi guttā vedanā jānitaḅbā. Apicāyaṃ vedanākkhandho
 ekavidhena phassasampayuttato dassito, duvidhena sahetukāhetukato,
 tividhena jātito, catubbidhena bhūmantarato, pañcavidhena indriyato. Tattha
 sukhindriyadukkhindriyāni kāyapasādavatthukāni kāmāvacaraneva,
 somanassindriyaṃ chaṭṭhavatthukaṃ vā avatthukaṃ vā

tebhūmakāṃ, domanassindriyāṃ chaṭṭhavatthukāṃ kāmāvacaraṃ.
Upekkhindriyāṃ cakkhādicatuppasādavatthukāṃ chaṭṭhavatthukāṃ
avatthukañca catubhūmakāṃ. Chabbidhena vatthuto dassito. Tattha purimā
pañca vedanā pañcapasādavatthukā kāmāvacarāva, chaṭṭhā avatthukā vā
savatthukā vā catubhūmikā.

Sattavidhena tattha manosamphassajā bhedato dassitā¹, aṭṭhavidhena
tattha kāyasamphassajā bhedato, navavidhena sattavidhabhede
manoviññāṇadhātusamphassajā bhedato, dasavidhena aṭṭhavidhabhede
manoviññāṇadhātusamphassajā bhedato. Etesu hi sattavidhabhede
manosamphassajā manodhātusamphassajā manoviññāṇadhātusamphassajāti
dvidhā bhinnā. Aṭṭhavidhabhede tāya saddhim kāyasamphassajāpi sukhā
dukkhāti dvidhā bhinnā. Navavidhabhede sattavidhe vuttā
manoviññāṇadhātusamphassajā kusalādivasena tidhā bhinnā.
Dasavidhabhede aṭṭhavidhe vuttā manoviññāṇadhātusamphassajā
kusalādivaseneva tidhā bhinnā.

Kusalattiko cettha kevalaṃ pūraṇatthameva vutto. Sattavidha-
aṭṭhavidhanavavidhabhedesu pana nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne nayo dinno.
Abhidhammañhi patvā Tathāgatena nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne nayo adinno
nāma natthi. Ayaṃ tāva dukamūlake eko vāro.

Satthā hi imasmim Abhidhammabhājanīye vedanākkhandhaṃ bhājento
tike gahetvā dukesu pakkhipi, duke gahetvā tikesu pakkhipi, tike ca duke ca
ubhatovaḍḍhananīhārena āhari. Sattavidhena catuvīsatividhena tiṃsavidhena
bahuvidhenāti sabbathāpi bahuvidhena vedanākkhandhaṃ dassesi². Kasmā?
Puggalajjhāsayena ceva desanāvilāsena ca. Dhammaṃ sotuṃ
nisinnadevaparīsāya hi ye devaputtā tike ādāya dukesu pakkhipitvā
kathiyamānaṃ paṭivijjhituṃ sakkonti, tesāṃ sappāyavasena tathā katvā
desesi. Ye itarehi ākārehi kathiyamānaṃ paṭivijjhituṃ sakkonti, tesāṃ
tehākārehi desesīti ayamettha **puggalajjhāsayo**. Sammāsambuddho pana
attano mahāvisayatāya tike vā dukesu pakkhipitvā, duke vā tikesu,
ubhatovaḍḍhanena vā sattavidhādinayena vā

---

1. Dassito (Syā, Ka)

2. Desesi (Si)

yathā yathā icchati, tathā tathā desetuṃ sakkoti. Tasmāpi imehākārehi desesīti ayamassa **desanāvilāso**.

Tattha tike ādāya dukesu pakkhipitvā desitavāro dukamūlako nāma, duke ādāya tikesu pakkhipitvā desitavāro tikamūlako nāma, tike ca duke ca ubhato vaḍḍhetvā desitavāro ubhatovaḍḍhitako nāma¹, avasāne sattavidhenāti-ādivāro bahuvidhavāro nāmāti ime tāva cattāro mahāvārā.

Tattha **dukamūlake** dukesu labbhamānena ekekena dukena saddhim tikesu alabbhamāne vedanāttikapīttikasanidassanattike apanetvā sese labbhamānake ekūnavīsattitike yojetvā dutiyadukapaṭhamatikayojanavārādīni navavārasatāni paññāsañca vārā honti. Te sabbepi Pāliyaṃ saṅkhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṃ dassetvā vuttā. Asammuyhantena pana vitthārato veditabbā.

Tikamūlakepi tikesu labbhamānena ekekena tikena saddhim dukesu alabbhamāne paṭhamadukādayo duke apanetvā sese labbhamānake sahetukadukādayo paññāsa duke yojetvā paṭhamatikadutiyadukayojanavārādīni navavārasatāni paññāsañca vārā honti. Tepi sabbe Pāliyaṃ saṅkhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṃ dassetvā vuttā. Asammuyhantena pana vitthārato veditabbā.

Ubhatovaḍḍhitake duvidhabhede dutiyadukam tividhabhede ca paṭhamatikam ādīm katvā labbhamānehi ekūnavīsatiyā dukehi labbhamāne ekūnavīsattitike yojetvā dutiyadukapaṭhamatikayojanavārādayo ekūnavīsativārā vuttā. Esa dukatikānam vasena ubhatovaḍḍhitattā ubhatovaḍḍhitako nāma tatiyo mahāvāro.

Bahuvidhavārassa sattavidhaniddese ādito paṭṭhāya labbhamānesu ekūnavīsatiyā tikesu ekekena saddhim catasso bhūmiyo yojetvā ekūnavīsati sattavidhavārā vuttā. Catuvīsatividhaniddesepe tesamyeva tikānam vasena ekūnavīsativārā vuttā. Tathā bahuvidhavāre

---

1. Vaḍḍhitakavāro nāma (Syā, Ka)

cāti. Timsavidhavāro ekoyevāti sabbepi aṭṭhapaññāsa vārā honti. Ayaṃ tāvettha vāraparicchedavasena Pāḷivaṇṇanā.

Idāni atthavaṇṇanā hoti. Tattha sattavidhaniddeso tāva uttānatthoyeva. Catuvīsatividhaniddese **cakkkhusamphassapaccayā vedanākkhandho atthi kusaloti** kāmāvacara-aṭṭhakusalacittavasena veditabbo. **Atthi akusaloti** dvādasa-akusalacittavasena veditabbo. **Atthi abyākatoti** tisso manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññādhātuyo, aṭṭha mahāvīpākāni, dasa kāmāvacarakiriyāti catuvīsatiyā cittānaṃ vasena veditabbo.

Tattha aṭṭha kusalāni dvādasa akusalāni ca javanavasena labbhanti, kiriyamanodhātu āvajjanavasena labbhanti. Dve vipākamanodhātuyo sampaticchanavasena, tisso vipākamanoviññādhātuyo santīraṇatadārammaṇavasena, kiriyāhetukamanoviññādhātu voṭṭhabbanavasena, aṭṭha mahāvīpākacittāni tadārammaṇavasena, nava kiriyacittāni javanavasena labbhanti. Sotaghānājivhākāyadvāresupi eseva nayo.

Manodvāre pana **atthi kusaloti** catubhūmakakusalavasena kathitaṃ, **atthi akusaloti** dvādasa-akusalavasena, **atthi abyākatoti** ekādasannaṃ kāmāvacaravīpākānaṃ dasannaṃ kiriyānaṃ navannaṃ rūpāvacarārūpāvacarakiriyānaṃ catunnaṃ sāmāññaphalānanti catuttiṃsacittuppādavasena kathitaṃ. Tattha catubhūmakakusalañceva akusalañca javanavasena labbhanti. Kiriyato ahetukamanoviññādhātu āvajjanavasena, ekādasa vipākacittāni tadārammaṇavasena, tebhūmikakiriyā ceva sāmāññaphalāni ca javanavaseneva labbhanti. Tāni sattavidhādīsu yattha katthaci ṭhatvā kathetuṃ vaṭṭanti. Timsavidhe pana ṭhatvā dīpiyamānāni sukhadīpanāni hontīti timsavidhasmiṃyeva ṭhatvā dīpayiṃsu.

Etāni hi sabbāni pi cittāni cakkhudvāre upanissayakoṭiyā samatikkamavasena bhāvanāvasenāti tīhākārehi labbhanti. Tathā sotadvāraṃ manodvāresupi. Ghānājivhākāyadvāresu pana samatikkamavasena bhāvanāvasenāti dvihevākārehi labbhanti veditabbāni. Kathaṃ? Idha bhikkhu vihāracārikaṃ caramāno kasiṇamaṇḍalaṃ disvā “kiṃ nāmetan”ti

pucchitvā kasiṇamaṇḍalanti vutte puna “kiṃ iminā karontī”ti pucchati. Athassa ācikkhanti “evam bhāvetvā jhānāni uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāntī”ti. Ajjhāsayasampanno kulaputto “bhāriyaṃ etan”ti asallakkhetvā “mayāpi esa guṇo nibbattetuṃ vaṭṭati, na kho pana sakkā esa nipajjitvā niddāyantena nibbattetuṃ, āditova vīriyaṃ kātuṃ sīlaṃ sodhetuṃ vaṭṭatī”ti cintetvā sīlaṃ sodheti. Tato sīle patiṭṭhāya dasa palibodhe upacchinditvā ticīvaraparamena santosena santuṭṭho ācariyupajjhāyānaṃ vattapaṭivattaṃ katvā kammaṭṭhānaṃ uggaṇhitvā kasiṇaparikkammaṃ katvā samāpattiyo uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikkammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ cakkhuvīññānaṃ catubbhūmikavedanānibbattiyā balavapaccayo hotīti catubbhūmikavedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **upanissayavasena** labbhanti.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate “iṭṭhe me ārammaṇe rāgo uppanno, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhanāya moho, vinibandhassa pana me māno uppanno, parāmaṭṭhassa diṭṭhi, vikkhepagatassa uddhaccaṃ, asanniṭṭhāgatassa vicikicchā, thāmagatassa anusayo uppanno”ti pariggahe ṭhito kulaputto attano kilesuppattimāñatvā “ime me kilesā vaḍḍhamānā anayabyasanāya samvattissanti, handa ne niggaṇhāmī”ti cintetvā “na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyantena kilese niggaṇhituṃ, āditova vīriyaṃ kātuṃ vaṭṭati sīlaṃ sodhetuṃ”ti heṭṭhā vuttanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikkammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ rūpārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubbhūmikavedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **samatikkamavasena** labbhanti.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti “idaṃ rūpaṃ kiṃnissitan”ti. Tato naṃ “bhūtanissitan”tiñatvā cattāri mahābhūtāni upādārūpañca rūpanti pariggaṇhāti, tadārammaṇe dhamme arūpanti pariggaṇhāti. Tato sappaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggaṇhitvā tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammāsivā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha

sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ rūpārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **bhāvanāvasena** labbhanti.

Aparo bhikkhu suṇāti “kasiṇaparikammaṃ kira katvā samāpattiyo uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇanti”ti. Ajjhāsayasampanno kulaputto “bhāriyaṃ etan”ti asallakkhetvā “mayāpi esa guṇo nibbattetuṃ vaṭṭati”ti purimanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ sotaviññāṇaṃ catubhūmikavedanānibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **upanissayavasena** labbhanti.

Sotadvāre pana sadde āpāthagateti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ saddārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **samatikkamavasena** labbhanti.

Sotadvāre pana sadde āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhpeti “ayaṃ saddo kiṃnissito”ti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ saddārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **bhāvanāvasena** labbhanti.

Ghānajivhākāyadvāresu pana gandhārammaṇādīsu āpāthagatesu “iṭṭhe me ārammaṇe rāgo uppanno”ti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ gandhārammaṇādīsu uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā ghānajivhākāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tīsu dvāresu **samatikkamavasena** labbhanti.

Ghānadvārādīsu pana gandhādīsu āpāthagatesu eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhpeti “ayaṃ gandho, ayaṃ raso, idaṃ phoṭṭhabbaṃ kiṃnissitan”ti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ gandhārammaṇādīni sammasitvā

nibbattitāti ayaṃ vedanā ghānajivhākāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **bhāvanāvasena** labbhanti.

Manodvāre pana tīhipi ākārehi labbhanti. Ekacco hi jātiṃ bhayato passati, jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ bhayato passati. Bhayato disvā “jātijarābyādhimaraṇehi muccitum vaṭṭati, na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyanta jāti-ādīhi muccitum, āditova vīriyaṃ kātum sīlaṃ sodhetum vaṭṭati”ti cintetvā cakkhudvāre vuttanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ jātijarābyādhimaraṇaṃ catubhūmikavedanānibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **upanissayavasena** labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagateti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ dhammārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **samatikkamavasena** labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti “etaṃ dhammārammaṇaṃ kiṃnissitaṃ”ti. Vatthunissitanti. Vatthu kiṃnissitanti. Mahābhūtāni nissitanti. So cattāri mahābhūtāni upādārūpaṅca rūpanti pariggaṇhāti, tadārammaṇe dhamme arūpanti pariggaṇhāti. Tato sappaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggaṇhitvā tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ dhammārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **bhāvanāvasena** labbhanti. Yā panetā sabbesampi catuvīsatividhādīnaṃ vārānaṃ pariyoṣānesu cakkhusamphassajā vedanā -pa- manosamphassajā vedanāti cha cha vedanā vuttā, tā sampayuttapaccayavasena vuttāti.

Ayaṃ vedanākkhandhaniddeso.

Saññākkhandhādayopi iminā upāyena veditabbā. Kevalañhi saññākkhandhaniddese tikesu vedanāntikapīṭittikāpi labbhanti, dukesu ca sukhasahagatadukādayopi. Saṅkhārakkhandhaniddese phassassāpi saṅkhārakkhandhapariyāpannattā phassasampayuttoti avatvā cittasampayuttoti vuttaṃ, dukesu cettha hetudukādayopi labbhanti. Tikā saññākkhandhasadisā eva. Viññāṇakkhandhaniddese cakkhusamphassajādivhāvaṃ avatvā cakkhuviññāṇanti-ādi vuttaṃ. Na hi sakkā viññāṇaṃ manosamphassajanti niddisituṃ. Sesamettha saññākkhandhe vuttasadisameva. Imesaṃ pana tiṇṇampi khandhānaṃ niddeseyeva vedanākkhandhaniddesato atirekatikadukā laddhā. Tesam vasena vārappabhedo veditabboti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhipucchakavaṇṇanā

150. Idāni pañhāpucchakaṃ hoti. Tattha pañhipucchane “pañcannaṃ khandhānaṃ katikusalā kati-akusalā kati-abyākata”ti-ādinā nayena yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchitvā vissajjane “rūpakkhandho abyākato”ti-ādinā nayena yaṃ labbhati, tadeva uddhaṭanti veditabbaṃ. Yattha yattha ca “eko khandho”ti vā “dve khandhā”ti vā paricchedaṃ akatvā “siyā uppannā siyā anuppannā”ti-ādinā nayena tanti ṭhapitā, tattha tattha pañcannampi khandhānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Seso tesam tesam khandhānaṃ kusalādivibhāgo heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ vuttoyeva.

Ārammaṇattikesu pana cattāro khandhā pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇā honti, sattavīsati rūpārūpāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa mahaggaṭṭārammaṇā, maggaphalanibbānāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā, paññattim paccavekkhaṇakāle navattabbārammaṇāti.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 379 piṭṭhādīsu.

Teyeva sekkhāsekkhānaṃ maggapaccavekkhaṇākāle maggārammaṇā honti, maggakāle sahaajātahetunā maggaHetukā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇākāle ārammaṇādhipatinā maggādhipatino, vīriyajetṭhakaṃ vā vīmaṃsajetṭhakaṃ vā maggaṃ bhāventassa sahaajātādhipatinā maggādhipatino. Chandajetṭhakaṃ pana cittajetṭhakaṃ vā bhāventassa navattabbārammaṇā nāma honti.

Atītāni pana khandhadhātu-āyatanāni ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa atītārammaṇā honti, anāgatāni ārabba anāgatārammaṇā honti, paccuppannāni ārabba paccuppannārammaṇā honti. Paññattim vā nibbānaṃ vā paccavekkhantassa navattabbārammaṇā honti.

Tathā attano khandhadhātu-āyatanāni ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa ajjhattārammaṇā honti, paresaṃ khandhadhātu-āyatanāni ārabba evaṃ pavattentassa bahiddhārammaṇā, paṇṇattinibbānapaccavekkhaṇākālepi bahiddhārammaṇāyeva, kālena ajjhattaṃ kālena bahiddhā dhammesu evaṃ pavattentassa ajjhatabhiddhārammaṇā. Ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇāti veditabbā.

Iti Bhagavā imaṃ Khandhavibhaṅgaṃ suttantabhājanīyādivasena tayo parivaṭṭenīharitvā bhājento dassesi. Tīsupi hi parivaṭṭesu ekova paricchedo. Rūpakkhando hi sabbattha kāmāvacaroyeva, cattāro khandhā catubhūmakā lokiyalokuttaramissakā kathitāti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Khandhavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āyatanavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

154. Idāni tadanantare Āyatanavibhaṅganiddese suttantabhājanīyaṃ tāva dassento **dvādasāyatanāni cakkhāyatanam rūpāyatananti-ādimāha.**

Tattha Pālimuttakena tāva nayena—

Atthalakkhaṇatāvavta, kamasāṅkhepavittārā.

Tathā daṭṭhabbato ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha visesato tāva cakkhatīti **cakkhu**, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Rūpayatīti **rūpaṃ**, vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Sappatīti **saddo**, udāhariyatīti attho. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Gandhayatīti **gandho**, attano vatthum sūcayatīti attho. Jīvitam avhāyatīti **jivhā**. Rasanti tam sattāti **raso**, assādentīti attho. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti **kāyo**. Āyoti uppattideso. Phusīyatīti **phoṭṭhabbam**. Manatīti **mano**. Attano lakkhaṇam dhārayantīti **dhammā**.

Avisesato pana āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatananti veditabbaṃ. Cakkhurūpādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetasiḱā dhammā sena sena anubhavanādīnā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭṭenti vāyamantīti vuttaṃ hoti. Te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanontī, vitthārentīti vuttaṃ hoti. Idañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ atīva āyatam¹ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayanteva, pavattayantīti vuttaṃ hoti. Iti sabbepime dhammā āyatanato āyānaṃ tananato āyatassa ca nayanato āyatanam āyatananti vuccanti.

Api ca nivāsaṭṭhānaṭṭhena² ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanam³ veditabbaṃ. Tathā hi loke “issarāyatanam vāsudevāyatanan”ti-ādīsu nivāsaṭṭhānam āyatananti

---

1. Atīta-āyatam (Sī, Syā) 2. Nivāsanaṭṭhānaṭṭhena (Sī, Syā, Ka) 3. Āyatananti (Syā)

vuccati. “Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatanaṃ”ti-ādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”ti-ādīsu¹ samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatanaṃ”ti-ādīsu sañjātideso. “Tatra tatreva sakkhibhabbatāṃ pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti-ādīsu² kāraṇaṃ.

Cakkhurūpādīsu cāpi te te cittacetasikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo nesaṃ nivāsaṭṭhānaṃ. Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā taṃnissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayo nesaṃ ākaro. Cakkhādayo ca nesaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato. Cakkhādayo ca nesaṃ sañjātideso taṃnissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito. Cakkhādayo ca nesaṃ kāraṇaṃ tesāṃ abhāve abhāvato. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena imehi kāraṇehi ete dhammā āyatanaṃ āyatananti vuccanti. Tasmā yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti **cakkhāyatanaṃ -pa-** dhammā ca te āyatanañcāti **dhammāyatananti** evaṃ tāvettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇatoti cakkhādīnaṃ lakkhaṇatopettha viññātabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṃ lakkhaṇāni heṭṭhā Rūpakaṇḍaniddese vuttanayeneva veditabbāni.

Tāvatoti tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti cakkhādayopi hi dhammā eva. Evaṃ sati dhammāyatanamicceva avatvā kasmā dvādasāyatanāni vuttānīti ce. Cha viññānakāyuppattidvārārammaṇavavatthānato. Idha hi channaṃ viññānakāyānaṃ dvārabhāvena ārammaṇabhāvena ca vavatthānato ayameva tesāṃ bhedo hotīti dvādasa vuttāni.

Cakkhuvīññānavīthipariyāpanassa hi viññānakāyassa cakkhāyatanaṃ eva uppattidvāraṃ, rūpāyatanaṃ eva cārammaṇaṃ. Tathā itarāni itaresāṃ. Chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanekadesova uppattidvāraṃ, asādhāraṇaṅca dhammāyatanaṃ

---

1. Am 2. 36 piṭṭhe.

2. Am 2. 14 piṭṭhe.

ārammaṇanti. Iti channaṃ viññāṇakāyānaṃ uppattidvārārammaṇavatthānato dvādasa vuttānīti evamettha tāvatvato viññātabbo vinicchayo.

Kamatoti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. Ajjhattikesu hi āyatanesu sanidassanasappaṭighavisayattā cakkhāyatanam pākaṭanti paṭhamam desitam. Tato anidassanasappaṭighavisayāni sotāyatanādīni. Atha vā dassanānuttariyasavanānuttariyahetubhāvena bahūpakārattā ajjhattikesu cakkhāyatana sotāyatanāni paṭhamam desitāni, tato ghānāyatanādīni tīni, pañcannampi gocaravisayattā ante manāyatanam. Cakkhādīnam pana gocarattā tassa tassa anantarāni bāhiresu rūpāyatanādīni. Api ca viññāṇuppattikāraṇavavatthānatopi ayameva tesam kamo vedītabbo. Vuttañhetam “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇam -pa-maṇaṇca paṭicca dhamme ca uppajjati manovīññāṇam”¹. Evaṃ kamatopettha viññātabbo vinicchayo.

Saṅkhepavīthārāti saṅkhepato hi manāyatanassa ceva dhammāyatanekadesassa ca nāmena tadavasesānañca āyatanānam rūpena saṅgahitattā dvādasāpi āyatanāni nāmarūpamattameva honti.

Vīthārato pana ajjhattikesu tāva cakkhāyatanam jātivāsena cakkhupasādamattameva, paccayagatinikāyapuggalabhedato pana anantappabhedam. Tathā sotāyatanādīni cattāri. Manāyatanam tebhūmakakusalākusalavipākakiriyavīññāṇabhedena ekāsītippabhedam, vatthupaṭipadādībhedato pana anantappabhedam. Rūpagandharasāyatanāni samuṭṭhānabhedato catuppabhedāni, saddāyatanam dvippabhedam. Sabhāgavisabhāgabhedato pana sabbānīpi anantappabhedāni. Phoṭṭhabbāyatanam pathavīdhātutejodhātuvāyodhātuvāsena tippabhedam, samuṭṭhānato catuppabhedam, sabhāgavisabhāgato anekappabhedam. Dhammāyatanam tebhūmakadhammārammaṇavasena anekappabhedanti evam saṅkhepavīthārā viññātabbo vinicchayo.

Daṭṭhabbatoti ettha pana sabbānevatāni āyatanāni anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Na hi tāni pubbe udayā kutoci āgacchanti, nāpi uddham vayā kuhiñci gacchanti. Atha kho pubbe udayā appaṭiladdhasabhāvāni,

---

1. Ma 3. 328 piṭṭhe.

uddham vayā paribhinnasabhāvāni. Pubbantāparantavemajjhe paccayāyattavuttitāya avasāni pavattanti. Tasmā anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Tathā nirīhato abyāpārato ca. Na hi cakkhurūpādīnaṃ evaṃ hoti “aho vata amhākaṃ sāmaggīyaṃ viññāṇaṃ nāma uppajjeyyā”¹ti, na ca tāni viññāṇuppādanatthaṃ dvārabhāvena vatthubhāvena ārammaṇabhāvena vā ihanti, na byāpāramāpajjanti. Atha kho dhammatāvesā, yaṃ cakkhurūpādīnaṃ sāmaggīyaṃ cakkhuviññāṇādīni sambhavanti. Tasmā nirīhato abyāpārato ca daṭṭhabbāni. Api ca ajjhattikāni suññagāmo viya daṭṭhabbāni dhuvasubhasukhattabhāvavirahitattā, bāhirāni gāmaghātakacorā viya ajjhattikānaṃ abhigghātakattā. Vuttañhetam “cakkhu bhikkhave haññati manāpāmanāpehi rūpehi”¹ vitthāro. Api ca ajjhattikāni cha pāṇakā viya daṭṭhabbāni, bāhirāni tesam gocarā viyāti evampettha daṭṭhabbato viññātabbo vinicchayoti.

Idāni tesam vipassitabbākāraṃ dassetuṃ **cakkhum aniccanti**-ādi āradham. Tattha cakkhu tāva hutvā abhāvattāna **aniccanti** veditabham. Aparehipi catūhi kāraṇehi aniccaṃ uppādavayavantato vipariṇāmato tāvakālikato niccapaṭikkhepatoti.

Tadeva paṭipīlanaṭṭhena **dukkham**. Yasmā vā etaṃ uppannaṃ ṭhitim pāpuṇāti, ṭhitiyaṃ jarāya kilamati, jaraṃ patvā avassaṃ bhijjati, tasmā abhiṇhasampaṭipīlanaṭṭhato dukkhamato dukkhavattutho sukhaṭikkhepatoti imehi catūhi kāraṇehi dukkham.

Avasavattanaṭṭhena pana **anattā**. Yasmā vā etaṃ uppannaṃ ṭhitim mā pāpuṇātu, ṭhānappattaṃ mā jiratu, jarappattaṃ mā bhijjatūti imesu tisu ṭhānesu kassaci vasavattibhāvo natthi, suññaṃ tena vasavattanākārena. Tasmā suññato assāmikato akāmakāriyato attappaṭikkhepatoti imehi catūhi kāraṇehi anattā.

Vibhavagatikato, pubbāparavasena bhavasāṅkantigamanato, pakatibhāvavijahanato ca **vipariṇāmadhammaṃ**. Idaṃ aniccavevacanameva. **Rūpā aniccāti**-ādīsipi eseva nayo. Apicettha ṭhapetvā cakkhum tebhūmakadhammā aniccā, no cakkhu. Cakkhu pana cakkhu ceva aniccaṇca. Tathā sesadhammā dukkhā, no cakkhu.

---

1. Manāpāmanāpesu rūpesu (Sam 2. 383 piṭṭhe)

cakkhu pana cakkhu ceva dukkhañca. Sesadhammā anattā, no cakkhu.
Cakkhu pana cakkhu ceva anattā cāti. Rūpādīsupi eseva nayo.

Imasmim̄ pana suttantabhājanīye Tathāgatena kim̄ dassitanti.
Dvādasannaṃ āyatanānaṃ anattalakkhaṇaṃ. Sammāsambuddho hi
anattalakkhaṇaṃ dassento aniccena vā dasseti dukkhena vā aniccadukkhehi
vā. Tattha “cakkhu attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati. Cakkhussa
uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati attā
me upapajjati ca veti cāti iccassa evamāgataṃ hoti, tasmā taṃ upapajjati,
cakkhu attāti yo vadeyya, iti cakkhu anattā”¹ti imasmim̄ sutte aniccena
anattalakkhaṇaṃ dassesi. “Rūpaṃ bhikkhave anattā, rūpañca idaṃ
bhikkhave attā abhaviṣṣa, na yidaṃ rūpaṃ ābādhāya saṃvatteyya, labbhettha
ca rūpe ‘evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahoṣī’²ti. Yasmā ca kho
bhikkhave rūpaṃ anattā, tasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattati, na ca labbhati
rūpe ‘evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahoṣī’²ti imasmim̄ sutte
dukkhena anattalakkhaṇaṃ dassesi. “Rūpaṃ bhikkhave aniccaṃ,
yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā, yadanattā taṃ netāṃ
mama, nesohamasmī, na meso attā”³ti-ādīsū³ aniccadukkhehi
anattalakkhaṇaṃ dassesi. Kasmā? Aniccadukkhaṇaṃ pākaṭattā.

Hatthato hi taṭṭake vā sarake vā kismiñcīdeva vā patitvā bhinne “aho
aniccaṃ”¹ti vadanti. Evaṃ aniccaṃ pākaṭaṃ nāma. Attaḥāvasmim̄ pana
gaṇḍapīlakādīsū vā uṭṭhitāsū khāṇukaṇṭakādīhi vā viddhāsū “aho dukkhaṃ”²ti
vadanti. Evaṃ dukkhaṃ pākaṭaṃ nāma. Anattalakkhaṇaṃ apākaṭaṃ
andhakāraṃ avibhūtaṃ duppaṭivijjhaṃ duddīpanaṃ duppaññāpanaṃ.
Aniccadukkhalakkhaṇāni uppādā vā Tathāgatānaṃ anuppādā vā paññāyanti,
anattalakkhaṇaṃ vinā Buddhuppādā na paññāyati, Buddhuppādeyeva
paññāyati. Mahiddhikā hi mahānubhāvā tāpasaparibbājakā
sarabhaṅgasatthārādayopi aniccaṃ dukkhanti vattuṃ sakkonti, anattāti
vattuṃ na sakkonti. Sace hi te sampattaparisāya anattāti vattuṃ
sakuṇeyyūṃ, sampattaparisāya maggaphalapaṭivedho bhavēyya.
Anattalakkhaṇapaññāpanaṃhi aññassa kassaci avisayo,
Sabbaññubuddhānameva visayo. Evametaṃ anattalakkhaṇaṃ apākaṭaṃ.
Tasmā

1. Ma 3. 329 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 55; Vi 3. 18 piṭṭhesu.

3. Saṃ 2. 19 piṭṭhe.

Satthā anattalakkhaṇaṃ dassento aniccena vā dassesi dukkhena vā aniccadukkhehi vā. Idha pana taṃ aniccadukkhehi dassesīti veditabbaṃ.

Imāni pana lakkhaṇāni kissa amanasikārā appaṭivedhā kena paṭicchannattā na upaṭṭhahanti? Aniccalakkhaṇaṃ tāva udayabbayānaṃ amanasikārā appaṭivedhā santatiyā paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Dukkhalakkhaṇaṃ abhiṇhasamapaṭipīlanassa amanasikārā appaṭivedhā iriyāpathehi paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Anattalakkhaṇaṃ nānādhātuvinibbhogassa amanasikārā appaṭivedhā ghanena paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Udayabbayaṃ pana pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Abhiṇhasamapaṭipīlanaṃ manasikatvā iriyāpathe ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Nānādhātuyo vinibbhujitvā ghanavinibbhoge kate anattalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti.

Ettha ca aniccaṃ aniccalakkhaṇaṃ dukkhaṃ dukkhalakkhaṇaṃ anattā anattalakkhaṇanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Tattha **aniccanti** khandhapañcakaṃ. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā, hutvā abhāvato vā. Uppādavayaññathattaṃ **aniccalakkhaṇaṃ**, hutvā abhāvasaṅkhāto ākāravikāro vā. “Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”ti vacanato pana tadeva khandhapañcakaṃ **dukkhaṃ**. Kasmā? Abhiṇhasamapaṭipīlanato. Abhiṇhasamapaṭipīlanākāro **dukkhalakkhaṇaṃ**. “Yaṃ dukkhaṃ taṃ anattā”ti pana vacanato tadeva khandhapañcakaṃ **anattā**. Kasmā? Avasavattanato. Avasavattanākāro **anattalakkhaṇaṃ**. Iti aññadeva aniccaṃ dukkhaṃ anattā, aññāni aniccadukkhaṇattalakkhaṇāni. Pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyoti idaṃhi sabbampi aniccaṃ dukkhaṃ anattā nāma. Vuttappakārākāravikārā aniccadukkha-anattalakkhaṇānīti.

Saṅkhepato panettha dasāyatanāni kāmāvacarāni. Dve tebhūmakāni sabbesupi sammasanacāro kathitoti veditabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

155. Abhidhammabhājanīye yathā heṭṭhā vipassakānaṃ upakāratthāya “cakkhāyatanam rūpāyatanam”ti yugaḷato āyatanāni vuttāni, tathā avatvā ajjhattikabāhirānaṃ abbokārato¹ sabhāvadassanattham “cakkhāyatanam sotāyatanam”ti evam ajjhattikabāhiravavatthānanayena vuttāni.

156. Tesam niddesavāre **tattha katamaṃ cakkhāyatananti**-ādīni heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

167. Yam panetaṃ dhammāyatananiddese “tattha katamā asaṅkhatā dhātu, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo”ti vuttaṃ, tatrāyamattho **asaṅkhatā dhātū**ti asaṅkhatasabhāvaṃ nibbānaṃ. Yasmā panetaṃ āgamma rāgādayo khīyanti, tasmā “rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo”ti vuttaṃ. Ayamettha ācariyānaṃ samānatthakathā.

Vitaṇḍavādī panāha “pāṭiyekkaṃ nibbānaṃ nāma natthi, kilesakkhayova nibbānaṃ”ti. Suttaṃ āharāti ca vutte “nibbānaṃ nibbānanti āvuso Sāriputta vuccati, katamaṃ nu kho āvuso nibbānanti. Yo kho āvuso rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo, idaṃ vuccati nibbānaṃ”ti evam Jambukhādakasuttaṃ² āharitvā “iminā suttena veditabbaṃ ‘pāṭiyekkaṃ nibbānaṃ nāma natthi, kilesakkhayova nibbānaṃ’ti” āha. So vattabbo “kiṃ pana yathā cetaṃ suttaṃ, tathā attho”ti. Addhā vakkhati “āma natthi suttato muñcivā attho”ti. Tato vattabbo “idaṃ tāva te suttaṃ ābhataṃ, Anantarasuttaṃ āharā”ti. Anantarasuttaṃ nāma “arahattaṃ arahattanti āvuso Sāriputta vuccati, katamaṃ nu kho āvuso arahattanti. Yo kho āvuso rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo, idaṃ vuccati arahattanti”² idaṃ tassevānantaraṃ Ābhatasuttaṃ.

Imasmim pana naṃ ābhate āhaṃsu “nibbānaṃ nāma dhammāyatanapariyāpanno dhammo, arahattaṃ cattāro khandhā. Nibbānaṃ sacchikatvā viharanto

1. Sabbākārato (Sī, Syā)

2. Am 2. 447 piṭṭhe.

Dhammasenāpati nibbānaṃ pucchitopi arahattaṃ pucchitopi kilesakkhayameva āha. Kiṃ pana nibbānañca arahattañca ekaṃ, udāhu nānaṃ”ti. Ekaṃ vā hotu nānaṃ vā, ko ettha tayā atibahuṃ cuṇṇikaraṇaṃ karontena attho. Na tvaṃ ekaṃ nānaṃ jānāsīti. Nanu ñāte sādhu hotīti evaṃ punappunaṃ pucchito vañcetum asakkonto āha “rāgādīnaṃ khīṇante¹ uppannattā arahattaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati”ti. Tato naṃ āhamsu “mahākammaṃ te kataṃ, lañjaṃ datvāpi taṃ vadāpento etadeva vadāpeyya. Yatheva ca te etaṃ vibhajitvā kathitaṃ, evaṃ idampi sallakkhehi. Nibbānañhi āgamma rāgādayo khīṇāti nibbānaṃ ‘rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo’ti vuttaṃ. Tīṇipi hi etāni nibbānasseva adhivacanānī”ti.

Sace evaṃ vutte saññattim gacchati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce, bahunibbānatāya kāretabbo. Kathaṃ? Idaṃ tāva pucchitabbo “rāgakkhayo nāma rāgasseva khayō, udāhu dosamohānampi, dosakkhayo nāma dosasseva khayō, udāhu rāgamohānampi, mohakkhayo nāma mohasseva khayō, udāhu rāgadosānampi”ti. Addhā vakkhati “rāgakkhayo nāma rāgasseva khayō, dosakkhayo nāma dosasseva khayō, mohakkhayo nāma mohasseva khayō”ti.

Tato vattabbo tava vāde rāgakkhayo ekaṃ nibbānaṃ hoti, dosakkhayo ekaṃ, mohakkhayo ekaṃ. Tīṇaṃ akusalamūlānaṃ khaye tīṇi nibbānāni honti, catunnaṃ upādānānaṃ khaye cattāri, pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ khaye pañca, channaṃ taṇhākāyānaṃ khaye cha, sattannaṃ anusayānaṃ khaye satta, aṭṭhannaṃ micchattānaṃ khaye aṭṭha, navannaṃ taṇhāmūlakadhammānaṃ khaye nava, dasannaṃ saṃyojanānaṃ khaye dasa, diyaḍḍhakilesasahassassa khaye pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nibbānanti bahūni nibbānāni honti, natthi pana te nibbānānaṃ pamāṇanti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānī gaṇha.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, oḷārikatāya kāretabbo. Kathaṃ? Andhabālā hi acchadīpimigamakkaṭādayopi kilesapariyuṭṭhitā vatthuraṃ paṭisevanti. Atha nesaraṃ paṭisevanapariyante kilesa vūpasammati. Tava vāde acchadīpimigamakkaṭādayo nibbānappattā nāma honti. Oḷārikaṃ vata te nibbānaṃ thūlaṃ, kaṇṇehi piḷandhīturaṃ na sakkāti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti gaṇha.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, gotrabhunāpi kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo “tvaṃ gotrabhu nāma atthīti vadesī”ti. Āma vadāmīti. Gotrabhukkaṇṇe kilesā khīṇā khīyanti khīyissantīti. Na khīṇā, na khīyanti, apica kho khīyissantīti. Gotrabhu pana kiṃ ārammaṇaṃ karotīti. Nibbānaṃ. Tava gotrabhukkaṇṇe kilesā na khīṇā, na khīyanti, atha kho khīyissantīti. Tvaṃ akhīṇesuyeva kilesesu kilesakkhayaṃ nibbānaṃ paññapesi, appahīnesu anusayesu anusayappahānaṃ nibbānaṃ paññapesi. Taṃ te na sameti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti gaṇha.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, maggena kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo “tvaṃ maggaṃ nāma vadesī”ti. Āma vademīti. Maggakkhaṇṇe kilesā khīṇā khīyanti khīyissantīti. Jānamāno vakkhati “khīṇāti vā khīyissantīti vā vatturaṃ na vaṭṭati, khīyantīti vatturaṃ vaṭṭati”ti. Yadi evaṃ maggassa kilesakkhayaṃ nibbānaṃ katamaṃ, maggena khīyanakakilesā katame, maggo katamaṃ kilesakkhayaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā katame kilese khetpeti. Tasmā mā evaṃ gaṇha. Nibbānaṃ pana āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti.

Evaṃ vutte evamāha “tvaṃ āgamma āgammāti vadesī”ti. Āma vademīti. “Āgamma nāmā”ti idaṃ te kuto laddhanti. Suttato

laddhanti. Āhara suttanti. Evaṃ avijjā ca taṇhā ca taṃ āgamma tamhi khīṇā tamhi bhaggā na ca kiñci kadācīti. Evaṃ vutte paravādī tuṇhībhāvaṃ āpannoti.

Idhāpi dasāyatanāni kāmāvacarāni, dve pana catubhūmakāni lokiyalokuttaramissakānīti veditabbāni.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

168. Idhāpi pañhāpucchake yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchitvā labbhamānavaseneva vissajjanaṃ vuttaṃ. Na kevalañca idha, sabbesupi pañhāpucchakesu eseva nayo. Idha pana dasannaṃ āyatanānaṃ rūpabhāvena abyākatatā veditabbā. Dvinnāṃ āyatanānaṃ Khandhavibhaṅge catunnaṃ khandhānaṃ viya kusalādibhāvo veditabbo. Kevalañhi cattāro khandhā sappaccayāva saṅkhatāva, dhammāyatanānaṃ pana “siyā appaccayaṃ siyā asaṅkhatan”ti āgataṃ. Ārammaṇattikesu ca anārammaṇaṃ sukhumarūpasāṅkhātānaṃ dhammāyatanānaṃ navattabbakoṭṭhāsaṃ bhajati. Tañca kho anārammaṇattā, na parittādibhāvena navattabbadhammārammaṇattāti ayamettha viseso. Sesāṃ tādīsameva. Idhāpi hi cattāro khandhā viya dvāyatanā pañcavaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇāti sabbaṃ khandhesu vuttasadisamevāti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Āyatanavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhātuvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

172. Idāni tadanantare Dhātuvibhaṅge sabbā dhātuyo chahi chahi dhātūhi saṅkhipitvā tīhi chakkehi suttantabhājanīyam dassento **cha dhātuyoti**-ādīmāha. Tattha **chāti** gaṇanaparichedo. **Dhātuyoti** paricchinnadhammanidassanaṃ. **Pathavīdhātūti**-ādīsu dhātvaṭṭho nāma sabhāvaṭṭho, sabhāvaṭṭho nāma suññataṭṭho, suññataṭṭho nāma nissattaṭṭhoti evaṃ sabhāvasuññatanissattaṭṭhena pathavīyeva dhātu **pathavīdhātu**. Āpodhātu-ādīsupi eseva nayo. Evamettha padasamāsaṃ veditvā evamattho veditabbo **pathavīdhātūti** patiṭṭhānadhātu. **Āpodhātūti** ābandhanadhātu. **Tejodhātūti** paripācanadhātu. **Vāyodhātūti** vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātūti** asamphuṭṭhadhātu. **Vifññādhātūti** vijānanadhātu.

173. **Pathavīdhātudvayanti** pathavīdhātu dve ayaṃ. Ayaṃ pathavīdhātu nāma na ekā eva, ajjhattikabāhirabhedena pana dve dhātuyo evāti attho. Tenevāha “atthi ajjhattikā atthi bāhirā”ti. Tattha **ajjhattikāti** sattasantānapariyāpannā niyakajjhattā. **Bāhirāti** saṅkhārasantānapariyāpannā anindriyabaddhā. **Ajjhattaṃ paccattanti** ubhayampetaṃ niyakajjhattādhivacanameva. Idāni taṃ sabhāvākārato dassetuṃ **kakkhaḷanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **kakkhaḷanti** thaddhaṃ. **Kharigatanti** pharusāṃ. **Kakkhaḷattanti** kakkhaḷabhāvo. **Kakkhaḷabhāvoti** kakkhaḷasabhāvo. **Ajjhattaṃ upādinnanti** niyakajjhattasaṅkhātāṃ upādinnaṃ. Upādinnaṃ nāma sarīraṭṭhakaṃ. Sarīraṭṭhakaṃhi kammaṣamuṭṭhānaṃ vā hotu mā vā, taṃ sandhāya upādinnampi atthi anupādinnampi. Ādinnaggahitaparāmaṭṭhavasena pana sabbametaṃ upādinnaṃ evāti dassetuṃ “ajjhattaṃ upādinnaṃ”ti āha.

Idāni tameva pathavīdhātuṃ vatthuvassena dassetuṃ **seyyathidaṃ kesā lomāti**-ādi vuttaṃ. Tattha **seyyathidanti** nipāto. Tassattho yā sā ajjhattikā pathavīdhātu, sā katamā. Yaṃ vā ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ nāma, taṃ katamanti. **Kesā lomāti**-ādi tassā ajjhattikāya pathavīdhātuyā vatthuvassena pabhedadassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti kesā nāma ajjhattā upādinnā sarīraṭṭhakā kakkhaḷattalakkhaṇā imasmiṃ sarīre

pāṭiyekko koṭṭhāso. Lomā nāma -pa- karīsaṃ nāma. Idha pana avuttampi Paṭisambhidāmagge¹ Pāḷi-aruḷhaṃ **matthaluṅgaṃ** āharitvā matthaluṅgaṃ nāma ajjhataṃ upādinnaṃ sarīraṭṭhakaṃ kakkhaḷattalakkhaṇaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso. Parato āpodhātu-ādīnaṃ niddese pittādīsupi eseva nayo.

Iminā kiṃ dassitaṃ hoti? Dhātumanasikāro. Imasmiṃ pana dhātumanasikāre kammaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā uttamatthaṃ arahattaṃ pāpuṇitukāmena kiṃ kattabbaṃ? Catupārisuddhisīlaṃ sodhetabbaṃ. Sīlavato hi kammaṭṭhānabhāvanā ijjhati. Tassa sodhanavidhānaṃ Visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. Visuddhasīlena pana sīle patiṭṭhāya dasa pubbapalibodhā chinditabbā. Tesampi chindanavidhānaṃ Visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. Chinnapalibodhena dhātumanasikārakammaṭṭhānaṃ uggaṇhitabbaṃ. Ācariyenāpi dhātumanasikārakammaṭṭhānaṃ uggaṇhāpentena sattavidhaṃ uggahakosallaṃ dasavidhaṃca manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Antevāsikenāpi ācariyassa santike bahuvāre sajjhāyaṃ katvā nijjaṭaṃ paṇṇaṃ kammaṭṭhānaṃ kāttabbaṃ. Vuttañhetāṃ Aṭṭhakathāyaṃ “ādikammikena bhikkhunā jarāmarañā muccitukāmena sattahākārehi uggahakosallaṃ icchitabbaṃ, dasahākārehi manasikārakosallaṃ icchitabbaṃ”ti.

Tattha vacasā manasā vaṇṇato saṇṭhānato disato okāsato paricchedatoti imehi sattahākārehi imasmiṃ dhātumanasikārakammaṭṭhāne **uggahakosallaṃ** icchitabbaṃ. Anupubbato nātisīghato nātisaṇikato vikkhepapaṭibāhanato paṇṇattisamatikkamato anupubbamuñcanato lakkhaṇato tayo ca suttantāti imehi dasahākārehi **manasikārakosallaṃ** icchitabbaṃ. Tadubhayampi parato Satipaṭṭhānavibhaṅge āvi bhavissati.

Evāṃ uggahitakammaṭṭhānena pana Visuddhimagge vutte aṭṭhārasa senāsanadose vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasantena attanāpi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatena pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkantena vivittokāsagatena kammaṭṭhānaṃ manasikātābbaṃ. Manasikarontena ca

---

1. Khu 9. 8 piṭṭhe.

vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchedavasena kesādīsu ekekakoṭṭhāsam manasikarivā avasāne evam manasikāro pavattetabbo—ime **kesā** nāma¹ sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā. Tattha yathā vammikamatthake jātesu kuṇṭhatiṇesu na vammikamatthako jānāti “mayi kuṇṭhatiṇāni jātāni”ti, nāpi kuṇṭhabhiṇāni jānanti “mayam vammikamatthake jātāni”ti, evameva na sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ jānāti “mayi kesā jātā”ti, nāpi kesā jānanti “mayam sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Lomā sarīraveṭhanacamme jātā. Tattha yathā suññagāmaṭṭhāne jātesu dabbatiṇesu na suññagāmaṭṭhānam jānāti “mayi dabbatiṇāni jātāni”ti, nāpi dabbatiṇāni jānanti “mayam suññagāmaṭṭhāne jātāni”ti, evameva na sarīraveṭhanacammaṃ jānāti “mayi lomā jātā”ti, nāpi lomā jānanti “mayam sarīraveṭhanacamme jātā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lomā nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Nakhā aṅgulīnam aggesu jātā. Tattha yathā kumārakesu daṇḍakehi madhukaṭṭhike vijjhivā kīḷantesu na daṇḍakā jānanti “amhesu madhukaṭṭhikā ṭhapitā”ti, nāpi madhukaṭṭhikā jānanti “mayam daṇḍakesu ṭhapitā”ti, evameva na aṅguliyo jānanti “amhākam aggesu nakhā jātā”ti, nāpi nakhā jānanti “mayam aṅgulīnam aggesu jātā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nakhā nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Dantā hanukaṭṭhikesu jātā. Tathā yathā vaḍḍhakīhi pāsāṇa-udukkhalesu kenacideva silesajātena bandhivā ṭhapitathambhesu na udukkhalāni jānanti “amhesu thambhā ṭhitā”ti, nāpi thambhā jānanti “mayam udukkhalesu ṭhikā”ti, evameva na hanukaṭṭhikā jānanti “amhesu dantā

---

1. Visuddhimagge samādhiniddese.

jātā”ti, nāpi dantā jānanti “mayam hanukaṭṭhikesu jātā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti dantā nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Taco sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito. Tattha yathā allagocammapariyonaddhāya mahāvīṇāya na mahāvīṇā jānāti “aham allagocammena pariyonaddhā”ti, nāpi allagocammaṃ jānāti “mayā mahāvīṇā pariyonaddhā”ti, evameva na sarīraṃ jānāti “aham tacena pariyonaddhan”ti, nāpi taco jānāti “mayā sarīraṃ pariyonaddhan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti taco nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Maṃsam aṭṭhisāṅghāṭaṃ anulimpitvā ṭhitam. Tattha yathā mahāmattikāya littāya bhittiyā na bhitti jānāti “aham mahāmattikāya littā”ti, nāpi mahāmattikā jānāti “mayā mahābhitti littā”ti, evameva na aṭṭhisāṅghāṭo jānāti “aham navamaṃsapesisatappabhedena maṃsena litto”ti, nāpi maṃsam jānāti “mayā aṭṭhisāṅghāṭo litto”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti maṃsam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Nhāru¹ sarīrabbhantare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitā. Tattha yathā vallihi vinaddhesu kuṭṭadārūsu na kuṭṭadārūni jānanti “mayam vallihi vinaddhāni”ti, nāpi valliyo jānanti “amhehi kuṭṭadārūni vinaddhāni”ti, evameva na aṭṭhīni jānanti “mayam nhārūhi ābaddhāni”ti, nāpi nhārū jānanti “amhehi aṭṭhīni ābaddhāni”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nhāru nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Aṭṭhīsu paṇhikaṭṭhi goppakaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitam, goppakaṭṭhi jaṅghaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitam, jaṅghaṭṭhi ūruṭṭhim ukkhipitvā ṭhitam, ūruṭṭhi kaṭiṭṭhim ukkhipitvā

---

1. Nahāru (Sī), nahārū (Syā)

ṭhitam, kaṭiṭṭhi piṭṭhikaṇṭakam ukkhipitvā ṭhitam, piṭṭhikaṇṭako gīvaṭṭhim ukkhipitvā ṭhito, gīvaṭṭhi sīsattṭhim ukkhipitvā ṭhitam, sīsattṭhi gīvaṭṭhike patiṭṭhitam, gīvaṭṭhi piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitam, piṭṭhikaṇṭako kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito, kaṭiṭṭhi ūruṭṭhike patiṭṭhitam, ūruṭṭhi jaṅghaṭṭhike patiṭṭhitam, jaṅghaṭṭhi gopphakaṭṭhike patiṭṭhitam, gopphakaṭṭhi paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitam.

Tattha yathā iṭṭhakadārugomayādisañcayesu na heṭṭhimā heṭṭhimā jānanti “mayam uparime uparime ukkhipitvā ṭhitā”ti, nāpi uparimā uparimā jānanti “mayam heṭṭhimesu heṭṭhimesu patiṭṭhitā”ti, evameva na paṇhikaṭṭhi jānāti “aham gopphakaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitan”ti, na gopphakaṭṭhi jānāti “aham jaṅghaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitan”ti, na jaṅghaṭṭhi jānāti “aham ūruṭṭhim ukkhipitvā ṭhitan”ti, na ūruṭṭhi jānāti “aham kaṭiṭṭhim ukkhipitvā ṭhitan”ti, na kaṭiṭṭhi jānāti “aham piṭṭhikaṇṭakam ukkhipitvā ṭhitan”ti, na piṭṭhikaṇṭako jānāti “aham gīvaṭṭhim ukkhipitvā ṭhito”ti, na gīvaṭṭhi jānāti “aham sīsattṭhim ukkhipitvā ṭhitan”ti, na sīsattṭhi jānāti “aham gīvaṭṭhimhi patiṭṭhitan”ti, na gīvaṭṭhi jānāti “aham piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitan”ti, na piṭṭhikaṇṭako jānāti “aham kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito”ti, na kaṭiṭṭhi jānāti “aham ūruṭṭhimhi patiṭṭhitan”ti, na ūruṭṭhi jānāti “aham jaṅghaṭṭhimhi patiṭṭhitan”ti, na jaṅghaṭṭhi jānāti “aham gopphakaṭṭhimhi patiṭṭhitan”ti, na gopphakaṭṭhi jānāti “aham paṇhikaṭṭhimhi patiṭṭhitan”ti. Aññamaññam ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhi nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Aṭṭhimiñjam tesam tesam aṭṭhīnam abbhantare ṭhitam. Tattha yathā veḷupabbādīnam anto pakkhittesu sinnavettaggādīsu na veḷupabbādīni jānanti “amhesu vettaggādīni pakkhittāni”ti, nāpi vettaggādīni jānanti “mayam veḷupabbādīsu ṭhitāni”ti, evameva na aṭṭhīni jānanti “amhākam anto aṭṭhimiñjam ṭhitan”ti, nāpi aṭṭhimiñjam jānāti “aham aṭṭhīnam anto ṭhitan”ti. Aññamaññam ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhimiñjam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Vakkam galavāṭakato nikkhantena ekamūlena thokam gantvā dvidhābhinnena thūlanhārunā vinibaddham hutvā hadayamaṁsam parikkhipitvā ṭhitam. Tattha yathā

vaṇṭupanibaddhe ambaphaladvaye na vaṇṭam jānāti “mayā ambaphaladvayam upanibaddhan”ti, nāpi ambaphaladvayam jānāti “aham vaṇṭena upanibaddhan”ti, evameva na thūlanhāru jānāti “mayā vakkam upanibaddhan”ti, nāpi vakkam jānāti “aham thūlanhārunā upanibaddhan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vakkam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Hadayam sarīrabhantare uraṭṭhipañjaramajjham nissāya ṭhitam. Tattha yathā jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaram nissāya ṭhipitāya maṃsapesiya na jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaram jānāti “mam nissāya maṃsapesi ṭhapitā”ti, nāpi maṃsapesi jānāti “aham jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaram nissāya ṭhitā”ti, evameva na uraṭṭhi pañjarabbhantaram jānāti “mam nissāya hadayam ṭhitan”ti, nāpi hadayam jānāti “aham uraṭṭhipañjarabbhantaram nissāya ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti hadayam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Yakanam antosarīre dvinnam thanānam abbhantare dakkhiṇapassam nissāya ṭhitam. Tattha yathā ukkhalikapālapassamhi lagge yamakamaṃsapiṇḍe na ukkhalikapālapassam jānāti “mayi yamakamaṃsapiṇḍo laggo”ti, nāpi yamakamaṃsapiṇḍo jānāti “aham ukkhalikapālapasse laggo”ti, evameva na thanānam abbhantare dakkhiṇapassam jānāti “mam nissāya yakanam ṭhitan”ti, nāpi yakanam jānāti “aham thanānam abbhantare dakkhiṇapassam nissāya ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti yakanam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Kilomakesu paṭicchannakilomakam hadayañca vakkañca parivāretvā ṭhitam. Appaṭicchannakilomakam sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsam pariyanandhitvā ṭhitam. Tattha yathā pilotikapaliveṭhite maṃse na maṃsam jānāti “aham pilotikāya paliveṭhitan”ti, nāpi pilotikā jānāti “mayā maṃsam paliveṭhitan”ti, evameva na vakkahadayāni sakalasarīre maṃsañca jānāti “aham kilomakena paṭicchannam”ti, nāpi kilomakam jānāti “mayā vakkahadayāni sakalasarīre maṃsañca paṭicchannam”ti. Aññamaññaṃ

ābhogapaccavekkhaṇārahitā ete dhammā. Iti kilomakam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Pihakam hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassam nissāya ṭhitam. Tattha yathā koṭṭhakamatthakapassam nissāya ṭhitāya gomayapiṇḍiyā na koṭṭhakamatthakapassam jānāti “gomayapiṇḍi maṃ nissāya ṭhitā”ti, nāpi gomayapiṇḍi jānāti “ahaṃ koṭṭhakamatthakapassam nissāya ṭhitā”ti, evameva na udarapaṭalassa matthakapassam jānāti “pihakam maṃ nissāya ṭhitam”ti, nāpi pihakam jānāti “ahaṃ udarapaṭalassa matthakapassam nissāya ṭhitam”ti. Maññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇārahitā ete dhammā. Iti pihakam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Papphāsam sarīrabhantare dvinnam thanānam abhantare hadayañca yakanañca uparicchādetvā¹ olambantam ṭhitam. Tattha yathā jiṇṇakoṭṭhabhantare olambamāne sakuṇakulāvake na jiṇṇakoṭṭhabhantaram jānāti “mayi sakuṇakulāvako olambamāno ṭhito”ti, nāpi sakuṇakulāvako jānāti “ahaṃ jiṇṇakoṭṭhabhantare olambamāno ṭhito”ti, evameva na sarīrabhantaram jānāti “mayi papphāsam olambamānam ṭhitam”ti, nāpi papphāsam jānāti “ahaṃ evarūpe sarīrabhantare olambamānam ṭhitam”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇārahitā ete dhammā. Iti papphāsam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Antam galavāṭakato karīsamaggapariyante sarīrabhantare ṭhitam. Tattha yathā lohitadoṇikāya obhujitvā ṭhapite chinnaśīsadhamanikaḷevare na lohitadoṇi jānāti “mayi dhamanikaḷevaram ṭhitam”ti, nāpi dhamanikaḷevaram jānāti “ahaṃ lohitadoṇikāya² ṭhitam”ti, evameva na sarīrabhantaram jānāti “mayi antam ṭhitam”ti, nāpi antam jānāti “ahaṃ sarīrabhantare ṭhitam”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇārahitā ete dhammā. Iti antam

---

1. Paṭicchādetvā (Ka)

2. Lohitadoṇiyam (Sī)

nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Antaguṇaṃ antantare ekavīsati antabhoge bandhitvā ṭhitam. Tattha yathā pādapuñcha narajjumaṇḍalakam sibbetvā ṭhitesu rajjukesu na pādapuñcha narajjumaṇḍalakam jānāti “rajjukā maṃ sibbetvā ṭhitā”ti, nāpi rajjukā jānanti “mayam pādapuñcha narajjumaṇḍalakam sibbetvā ṭhitā”ti, evameva na antam jānāti “antaguṇam maṃ ābandhitvā ṭhitan”ti, nāpi antaguṇam jānāti “aham antam bandhitvā ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaguṇam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Udariyam udare ṭhitam asitapītakhāyitasāyitam. Tattha yathā suvānadoṇiyam ṭhite suvānavamathumhi na suvānadoṇi jānāti “mayi suvānavamathu ṭhito”ti, nāpi suvānavamathu jānāti “aham suvānadoṇiyam ṭhito”ti, evameva na udaram jānāti “mayi udariyam ṭhitan”ti, nāpi udariyam jānāti “aham udare ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti udariyam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Karīsam pakkāsayasaṅkhāte aṭṭhaṅgulaveḷupabbasadise antapariyosāne ṭhitam. Tattha yathā veḷupabbe omadditvā pakkhittāya saṅhapaṇḍumattikāya na veḷupabbam jānāti “mayi paṇḍumattikā ṭhitā”ti, nāpi paṇḍumattikā jānāti “aham veḷupabbe ṭhitā”ti, evameva na pakkāsayo jānāti “mayi karīsam ṭhitan”ti, nāpi karīsam jānāti “aham pakkāsaye ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti karīsam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Matthaluṅgam sīsakaṭāhabbhantare ṭhitam. Tattha yathā purāṇalābukaṭāhe pakkhittāya piṭṭhapiṇḍiyā na lābukaṭāham jānāti “mayi piṭṭhapiṇḍi ṭhitā”ti, nāpi piṭṭhapiṇḍi jānāti “aham lābukaṭāhe ṭhitā”ti, evameva na sīsakaṭāhabbhantaram jānāti “mayi matthaluṅgam ṭhitan”ti, nāpi matthaluṅgam

jānāti “aham sīsakaṭāhabbhantare ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti matthaluṅgaṃ nāma imasmim̄ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Yaṃ vā panaññaṃ pīti iminā āpokoṭṭhāsādīsu tīsu anugataṃ pathavīdhātum̄ lakkhaṇavasena yevāpanakaṃ pathaviṃ katvā dasseti.

Bāhirapathavidhātuniddese **ayoti** kālaloḥaṃ. **Lohanti** jātiloḥaṃ vijātiloḥaṃ kittimaloḥaṃ pisācaloḥanti catubbidhaṃ. Tattha ayo sajjhaṃ¹ suvaṇṇaṃ tipu sīsaṃ tambalokaṃ vekantakaloḥanti imāni satta jātilohāni nāma. Nāganāsikalohaṃ vijātiloḥaṃ nāma. Kāmsaloḥaṃ vaṭṭaloḥaṃ ārakūṭanti tīṇi kittimalohāni nāma. Morakkhakaṃ puthukaṃ malīnakaṃ capalakaṃ selakaṃ āṭakaṃ bhallakaṃ² dusiloḥanti aṭṭha pisācalohāni nāma. Tesu pañca jātilohāni Pāḷiyaṃ visuṃ vuttāneva. Tambaloḥaṃ vekantakanti imehi pana dvīhi jātilohehi saddhiṃ sesaṃ sabbampi idha lohanti veditabbaṃ.

Tipūti setatipu. **Sīsanti** kāḷatipu. **Sajjhanti** rajataṃ. **Muttāti** sāmuddikamuttā. **Maṇīti** ṭhapetvā Pāḷi-āgate veḷuriyādayo seso jotirasādibhedo sabbopi maṇi. **Veḷuriyoti** vaṃsavaṇṇamaṇi. **Saṅkhoti** sāmuddikasaṅkho. **Silāti** kāḷasilā paṇḍusilā setasilāti-ādibhedā sabbāpi silā. **Pavāḷanti** pavāḷameva. **Rajatanti** kahāpaṇo. **Jātarūpanti** suvaṇṇaṃ. **Lohitaṅkoti**³ rattamaṇi. **Masāragallanti** kabaramaṇi. Tiṇādīsu bahisārā antamaso nāḷikerādayopi **tiṇaṃ** nāma. Antosāraṃ antamaso dārukhaṇḍampi **kaṭṭhaṃ** nāma. **Sakkharāti** muggamattato yāva muṭṭhippamāṇā marumpā⁴ sakkharā nāma. Muggamattato pana heṭṭhā **vālikāti** vuccati. **Kaṭhalanti** yaṃkiñci kapālaṃ. **Bhūmīti** pathavī. **Pāsāṇoti** antomuṭṭhiyaṃ asaṅṭhahanato paṭṭhāya hatthippamāṇaṃ asampatto pāsāṇo nāma, hatthippamāṇato paṭṭhāya pana upari

1. Sajjhu (Sī, Syā)

3. Lohitaṅgoti (Syā, Ka)

2. Tallakaṃ (Sī, Syā)

4. Marumbā (Sī, Syā)

pabbato nāma. **Yaṃ vā panāti** iminā tālaṭṭhināḷikeraphalādibhedam sesapathaviṃ gaṇhāti. **Yā ca ajjhakkā pathavīdhātu yā ca bāhirāti** iminā dvepi pathavīdhātuyo kakkhaḷaṭṭhena lakkhaṇato ekā pathavīdhātu evāti dasseti.

174. **Āpodhātuniddesādīsu** heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Āpo āpogatanti**-ādīsu ābandhanavasena āpo. Tadeva āpobhāvaṃ gatattā āpogataṃ nāma. Snehavasena **sneho**. Soyeva snehabhāvaṃ gatattā **snehagataṃ** nāma. **Bandhanattaṃ rūpassāti** avinibbhogarūpassa bandhanabhāvo. **Pittaṃ semhanti**-ādīnipi vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchedavasena pariggahetvā dhātuvaseneva manasikātabbāni.

Tatrāyaṃ nayo—**pittesu** hi abaddhapittaṃ jīvitindriyappaṭibaddhaṃ sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ. Baddhapittaṃ pittakosake ṭhitaṃ. Tattha yathā pūvaṃ byāpetvā ṭhite tele na pūvaṃ jānāti “telam maṃ byāpetvā ṭhitan”ti, nāpi telam jānāti “aham pūvaṃ byāpetvā ṭhitan”ti, evameva na sarīraṃ jānāti “abaddhapittaṃ maṃ byāpetvā ṭhitan”ti, nāpi abaddhapittaṃ jānāti “aham sarīraṃ byāpetvā ṭhitan”ti. Yathā ca vassodakena puṇṇe kosātakikosake na kosātakikosako jānāti “mayi vassodakaṃ ṭhitan”ti, nāpi vassodakaṃ jānāti “aham kosātakikosake ṭhitan”ti, evameva na pittakosako jānāti “mayi baddhapittaṃ ṭhitan”ti, nāpi baddhapittaṃ jānāti “aham pittakosake ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pittaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Semham ekapattapūrappamāṇam¹ udarapaṭale ṭhitaṃ. Tattha yathā upari sañjātapheṇapaṭalāya candanikāya na candanikā jānāti “mayi pheṇapaṭalam ṭhitan”ti, nāpi pheṇapaṭalam jānāti “aham candanikāya ṭhitan”ti, evameva na udarapaṭalam jānāti “mayi semham ṭhitan”ti, nāpi semham jānāti “aham udarapaṭale ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti

---

1. Ekapattapūrappamāṇam (Sī)

semhaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Pubbo anibaddhokāso. Yattha yattheva khāṇukaṇṭakappaharaṇa-aggijālādīhi abhihaṭe sarīrappadesa lohitam saṅṭhahitvā paccati, gaṇḍapīlakādayo vā uppajjanti, tattha tattheva tiṭṭhati. Tattha yathā pharasuppahārādīvasena paggharitanīyāse rukkhe na rukkhasa pharasuppahārādīppadesā jānanti “amhesu niyyāso ṭhito”ti, nāpi niyyāso jānāti “ahaṃ rukkhasa pharasuppahārādīppadesesu ṭhito”ti, evameva na sarīrassa khāṇukaṇṭakādīhi abhihaṭappadesā jānanti “amhesu pubbo ṭhito”ti, nāpi pubbo jānāti “ahaṃ tesu padesesu¹ ṭhito”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pubbo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lohitesu² sāmsaraṇalohitam abaddhapittam viya sakalasarīram byāpetvā ṭhitam. Sannicalohitam yakanatṭhānassa heṭṭhābhāgam pūretvā ekapatthapūraṇappamāṇam vakkahadayayakanapapphāsāni tementam ṭhitam. Tattha sāmsaraṇalohite abaddhapittasadiśova³ vinicchayo. Itaram pana yathā jajjarakapālaṭṭhe udake heṭṭhā leḍḍukhaṇḍāni temayamāne na leḍḍukhaṇḍāni jānanti “mayam udakena temiyamānā⁴ ṭhitā”ti, nāpi udakam jānāti “ahaṃ leḍḍukhaṇḍāni tememī”ti, evameva na yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānam vakkādīni vā jānanti “mayi lohitam ṭhitam, amhe vā temayamānam ṭhitan”ti, nāpi lohitam jānāti “ahaṃ yakanassa heṭṭhābhāgam pūretvā vakkādīni temayamānam ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lohitam nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

1. Khāṇukaṇṭakādīhi abhihatesu (Sī)

2. Lohitam (Sī, Syā, Ka)

3. Abaddhapitte viya (Sī)

4. Temayamānā (Ka)

Sedo aggisantāpādikālesu kesalomakūpavivarāni pūretvā tiṭṭhati ceva paggharati ca. Tattha yathā udakā abbūḷhamattesu bhisamuḷālakumudanāḷakalāpesu na bhisādikalāpavivarāni jānanti “amhehi udakaṃ paggharati”ti, nāpi bhisādikalāpavivarehi paggharantaṃ udakaṃ jānāti “ahaṃ bhisādikalāpavivarehi paggharāmi”ti, evameva na kesalomakūpavivarāni jānanti “amhehi sedo paggharati”ti, nāpi sedo jānāti “ahaṃ kesalomakūpavivarehi paggharāmi”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti sedo nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Medo thūlassa sakalasarīraṃ pharivā kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito patthinnaṃsaho. Tattha yathā haliddipilotikappaṭicchanne maṃsapuñje na maṃsapuñjo jānāti “maṃ nissāya haliddipilotikā ṭhitā”ti, nāpi haliddipilotikā jānāti “ahaṃ maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitā”ti, evameva na sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ jānāti “maṃ nissāya medo ṭhito”ti, nāpi medo jānāti “ahaṃ sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ nissāya ṭhito”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti medo nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto patthinnaṃsaho patthinnaṃyūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Assu yadā sañjāyati, tadā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā udakapuñnesu taruṇatālaṭṭhikūpakesu na taruṇatālaṭṭhikūpakā jānanti “amhesu udakaṃ ṭhitan”ti, nāpi udakaṃ jānāti “ahaṃ taruṇatālaṭṭhikūpakesu ṭhitan”ti, evameva na akkhikūpakā jānanti “amhesu assu ṭhitan”ti, nāpi assu jānāti “ahaṃ akkhikūpakesu ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti assu nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Vasā aggisantāpādikāle hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhi nāsapuṇanalāṭa-aṃsakūtesu ṭhitavilīnasaho. Tattha yathā pakkhittatele

abbhañjivā ṭhitāti, nāpi lasikā jānāti “aham asītisatasandhayo abbhañjivā ṭhitā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lasikā nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Muttam vatthissa abbhantare ṭhitam. Tattha yathā candanikāya pakkhitte adhomukhe ravaṇaghaṭe na ravaṇaghaṭo jānāti “mayi candanikāraso ṭhito”ti, nāpi candanikāraso jānāti “aham ravaṇaghaṭe ṭhito”ti, evameva na vatthi jānāti “mayi muttam ṭhitan”ti, nāpi muttam jānāti “aham vatthimhi ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkharaṇarahitā ete dhammā. Iti muttam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti. **Yam vā panāti** avasesesu tisu koṭṭhāsesu āpodhātum sandhāya vuttam.

Bāhira-āpodhātuniddese mūlam paṭicca nibbatto raso **mūlaraso** nāma. **Khandharasādīs**upi eseva nayo. Khīrādīni pākaṭāneva. Yathā pana Bhesajjasikkhāpade, evamidha niyamo natthi, yamkiñci khīram khīrameva. Sesesupi eseva nayo. **Bhummānī**ti āvāṭādīsu ṭhita-udakāni. **Antalikkhānī**ti pathavim appattāni vassodakāni. **Yam vā panāti** himodaka kappavināsaka-udaka pathavīsandhāraka-udakādīni idha yevāpanakaṭṭhānam pavitṭhāni.

175. **Tejodhātuniddese** tejanavasena **tejo**. Tejova tejobhāvaṃ gatattā **tejogataṃ**. **Usmāti** uṇhākāro. Usmāva usmābhāvaṃ gatattā **usmāgataṃ**. **Usumanti** caṇḍa-usumam. Tadeva usumabhāvaṃ gatattā **usumagataṃ**. **Yena cāti** yena tejogatena kuppitena. **Santappatī**ti ayam kāyo santappati, ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīriyatī**ti yena ayam kāyo jīriyati¹, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valipalitādibhāvañca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatī**ti yena kuppitena ayam kāyo ḍayhati, so

---

1. Jirayati (Syā, Ka)

ca puggalo ḍayhāmi ḍayhāmīti kandanto
 satadhotasappigosītacandanādilepanañceva tālavaṇṭavātañca paccāsīsatī.
Yena ca asitapīṭakhāyitasāyitam sammā pariṇāmam gacchatīti yenetam
 asitam vā odanādi, pītam vā pānakādi, khāyitam vā piṭṭhakhajjakādi,
 sāyitam vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammā paripākam gacchati,
 rasādibhāvena vivekam gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātū
 catusamuṭṭhānā, pacchimo kammasamuṭṭhānova. Ayam tāvettha
 padasamvaṇṇanā.

Idam pana manasikāravidhānam idha bhikkhu “yena santappati, ayam
 imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto
 paripācanākāro tejodhātū”ti manasi karoti. “Yena jīryati, yena pariḍayhati,
 yena asitapīṭakhāyitasāyitam sammā pariṇāmam gacchati, ayam imasmim
 sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro
 tejodhātū”ti manasi karoti. **Yam vā panāti** imasmim sarīre pākatiko eko utu
 atthi, so yevāpanakaṭṭhānam pavīṭṭho.

Bāhiratejodhātuniddese kaṭṭham paṭicca pajjalito kaṭṭhupādāno aggi
kaṭṭhaggi nāma. Sakalikaggi-ādīsipi eseve nayo. **Saṅkāraggīti** kacavaram
 saṅkaḍḍhitvā jālāpito kacavaraggi. **Indaggīti** asani-aggi. **Aggisantāpoti**
 jālāya vā vītaccitaṅgārānam vā santāpo. **Sūriyasantāpoti** ātāpo.
Kaṭṭhasannicayasantāpoti kaṭṭharāsītṭhāne santāpo. Sesesupi eseve nayo.
Yam vā panāti petaggi kappavināsaggi nirayaggi-ādayo idha
 yevāpanakaṭṭhānam pavīṭṭhā.

176. **Vāyodhātuniddese** vāyanavasena **vāyo**. Vāyova vāyobhāvam
 gatattā **vāyogataṃ**. **Thambhitattam rūpassāti** avinibbhogarūpassa
 thambhitabhāvo. **Uddhaṅgamā vātāti** uggārahikkādi¹ pavattakā uddham
 ārohanavātā. **Adhogamā vātāti** uccārapassāvādinīharaṇakā adho
 orohanavātā. **Kucchisayā vātāti** antānam bahivātā. **Koṭṭhāsaya vātāti**
 antānam antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātāti** dhamanījālānusārena
 sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭṭhā

---

1. Uggārahikkārādi (Syā, Ka)

samiñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. **Khurakavātā**ti khurena viya hadayaṃ phālanavātā. **Uppalakavātā**ti hadayamaṃsameva uppāṭanakavātā. **Assāsoti** anto pavisananāsikāvāto. **Passāsoti** bahi nikkhamananāsikāvāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā, assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva. Ayamettha padavaṇṇanā.

Idaṃ pana manasikāraviddhānaṃ idha bhikkhu uddhaṅgamādibhede vāte uddhaṅgamādivasena pariggahetvā “uddhaṅgamā vātā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātū”ti manasi karoti. Sesesupi eseva nayo. **Yaṃ vā panā**ti sese vāyokoṭṭhāse anugatā vātā idha yevāpanakaṭṭhānaṃ pavitṭhā.

Bāhiravāyodhātuniddese puratthimā vātāti puratthimadisato āgatā vātā. Pacchimmuttaradakkhiṇesupi eseva nayo. **Sarajā vātā**ti saha rajena sarajā. **Arajā vātā**ti rajavirahitā suddhā arajā nāma. **Sītā**ti sīta-utusamuṭṭhānā sītavalāhakantare samuṭṭhitā. **Uṇhā**ti uṇha-utusamuṭṭhānā uṇhavalāhakantare samuṭṭhitā. **Parittā**ti mandā tanukavātā. **Adhimattā**ti balavavātā. **Kāḷā**ti kāḷavalāhakantare samuṭṭhitā. Yehi abbhāhato chavivaṇṇo kāḷako hoti, tesam etaṃ adhivacanantipi eke. **Verambhavātā**ti yojanato upari vāyanavātā. **Pakkhavātā**ti antamaso makkhikāyapi pakkhāyūhanasamuṭṭhitā vātā. **Supaṇṇavātā**ti garuḷavātā. Kāmañca imepi pakkhavātāva, ussadasena pana visuṃ gahitā. **Tālavaṇṭavātā**ti tālavaṇṭehi vā aññena vā kenaci maṇḍalasaṇṭhānena samuṭṭhāpitā vātā. **Vidhūpanavātā**ti bījanapattakena samuṭṭhāpitā vātā. Imāni ca tālavaṇṭavidhūpanāni anuppannampi vātaṃ uppādentī, uppannampi parivattenti. **Yaṃ vā panā**ti idha Pāḷi-āgate ṭhapetvā sesavātā yevāpanakaṭṭhānaṃ pavitṭhā.

177. **Ākāsadhātuniddese appaṭighaṭṭanaṭṭhena na kassatīti ākāso.**
Ākāsova ākāsabhāvaṃ gatattā **ākāsagataṃ.**

aghaṭṭanīyatāya **agham**. Aghameva aghabhāvaṃ gatattā **aghagataṃ**. **Vivaroti** antaraṃ. Tadeva vivarabhāvaṃ gatattā **vivaragataṃ**. **Asamphuṭṭhaṃ maṃsalohitehī** maṃsalohitehi nissaṭaṃ. Kaṇṇacchiddanti-ādi pana tasseva pabhedadassanaṃ. Tattha **kaṇṇacchiddanti** kaṇṇasmim chiddaṃ vivaraṃ maṃsalohitehi asambuṭṭhokāso. Sesesupi eseva nayo. **Yenāti** yena vivarena etaṃ asitādibhedam ajjhoharaṇīyaṃ ajjhoharati, anto paveseti. **Yatthāti** yasmim anto-udarpaṭalasaṅkhāte okāse etadeva catubbidham ajjhoharaṇīyaṃ tiṭṭhati. **Yenāti** yena vivarena sabbampetaṃ vipakkaṃ kasaṭabhāvaṃ āpannaṃ nikkhamati, taṃ udarpaṭalato yāva karīsamaggā vidatthacaturaṅgulamattaṃ chiddaṃ maṃsalohitehi asamphuṭṭhaṃ nissaṭaṃ ākāsadhātūti veditabbaṃ. **Yaṃ vā panāti** ettha cammantaraṃ maṃsantaraṃ nhāruntaraṃ aṭṭhintaraṃ lomantaranti idaṃ sabbaṃ yevāpanakaṭṭhānaṃ pavitṭhaṃ.

Bāhiraka-ākāsadhātuniddese asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehī catūhi mahābhūtehi nissaṭaṃ bhittichiddakavāṭachiddādikaṃ veditabbaṃ. Iminā yasmim ākāse parikammaṃ karontassa catukkapañcakajjhānāpi uppajjanti taṃ kathitaṃ.

178. **Viññāṇadhātu**niddese cakkhuviññāṇasaṅkhātā dhātu **cakkhuviññāṇadhātu**. Sesāsupi eseva nayo. Iti imāsu chasu dhātūsu pariḅgahitāsu aṭṭhārasa dhātuyo pariḅgahitāva honti. Kathaṃ? Pathavītejovāyodhātuggahaṇena tāva phoṭṭhabbhadhātu gahitāva hoti, āpodhātu-ākāsadhātuggahaṇena dhammadhātu, viññāṇadhātuggahaṇena tassā purecārikapacchācārikattā manodhātu gahitāva hoti. Cakkhuviññāṇadhātu-ādayo sutte āgatā eva, sesā nava āharitvā dassetabbā. Cakkhuviññāṇadhātuggahaṇena hi tassā nissayabhūtā cakkhudhātu, ārammaṇabhūtā rūpadhātu ca gahitāva honti. Evaṃ sotaviññāṇadhātu-ādiggahaṇena sotadhātu-ādayoti aṭṭhārasāpi gahitāva honti. Tāsu dasahi dhātūhi rūpapariḅgaho kathito hoti sattahi arūpapariḅgaho, dhammadhātuyā siyā rūpapariḅgaho siyā arūpapariḅgaho. Iti aḍḍhekādasahi dhātūhi rūpapariḅgaho, aḍḍhaṭṭhadhātūhi arūpapariḅgahoti rūpārūpapariḅgaho kathito hoti. Rūpārūpaṃ pañcakkhandhā, taṃ hoti dukkhasaccaṃ, taṃsamuṭṭhāpikā purimataṇhā

dasa-āghātavatthukassa paṭighassetam nāmam. Vihimsāpaṭisaṃyuttā dhātu **vihimsādhātu**, vihimsāvitakkassetam nāmam. Vihimsāyeva dhātu vihimsādhātu, parasattavihesanassetam nāmam. Ayaṃ pana heṭṭhā anāgatattā evaṃ atthādivibhāgato veditabbā vihimśanti etāya satte, vihimśanam vā etaṃ sattānanti vihimśā. Sā viheṭṭhanalakkaṇā, karuṇāpaṭipakkhalakkaṇā vā. Parasantāne ubbegajananarasā, sakasantāne karuṇāviddhamśanarasā vā. Dukkāyatanapaccupaṭṭhānā. Paṭighapadaṭṭhānāti veditabbā. Nekkhammam vuccati lobhā nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānam, sabbākusalehi nikkhantattā sabbakusalam. Nekkhammapaṭisaṃyuttā dhātu **nekkhammadhātu**, nekkhammavitakkassetam nāmam. Nekkhammameva dhātu nekkhammadhātu, sabbassāpi kusalassetam nāmam. Abyāpādappaṭisaṃyuttā dhātu **abyāpādadhātu**, abyāpādavitakkassetam nāmam. Abyāpādova dhātu abyāpādadhātu, mettāyetaṃ nāmam. Avihimsāpaṭisaṃyuttā dhātu **avihimsādhātu**, avihimsāvitakkassetam nāmam. Avihimsāva dhātu avihimsādhātu. Karuṇāyetaṃ nāmam.

182. Idāni tamevattham dassetuṃ **tattha katamā kāmadhātūti** padabhājanam āradham. Tattha **paṭisaṃyuttoti** sampayogavasena paṭisaṃyutto. **Takko vitakkoti**-ādāni vuttatthāneva. **Viheṭṭheti**ti bādheti dukkhāpeti. **Heṭṭhanāti** paṇippahārādīhi bādhanā dukkhupādanā. Balavahēṭṭhanā **viheṭṭhanā**. Himśanti etāyāti **himśanā**. Balavahimśanā **vihimśanā**. **Rosanāti** ghaṭṭanā. **Virosanāti** balavaghaṭṭanā. Sabbattha vā vi-upasaggena¹ padam vaḍḍhitam. Upahananti etenāti upaghāto, paresam upaghāto **parūpaghāto**.

Mettāyanti etāyāti **metti**. Mettāyanākāro **mettāyanā**. Mettāya ayitassa mettāsamaṅgino bhāvo **mettāyitattam**. Byāpādena vimuttassa cetaso vimutti **cetovimutti**. Ettha ca purimehi tīhi upacārappattāpi appanāpattāpi² mettā kathitā, pacchimena appanāpattāva.

1. Sabbattha vā upasaggena (Ka)

2. Appanāpattāpi (Si)

Karuṇāyanti etāyāti **karuṇā**. Karuṇāyanākāro **karuṇāyanā**. Karuṇāya ayitassa karuṇāsamaṅgino bhāvo **karuṇāyitattaṃ**. Vihimsāya vimuttassa cetaso vimutti **cetovimutti**. Idhāpi purimanayeneva upacārappanābhedo veditabbo. Ubhayatthāpi ca pariyosānapade mettā karuṇāti cetovimuttivisesanattaṃ vuttaṃ.

Ettha ca kāmavitakko sattesupi uppajjati saṅkhāresupi. Ubhayattha uppannopi kammapathabhedova. Byāpādo pana sattesu uppannoyeva kammapathaṃ bhindati, na itaro. Vihimsāyapi eseva nayo. Ettha ca duvidhā kathā sabbasaṅgāhikā ceva asambhinnā ca. Kāmadhātuggahaṇena hi byāpādavihimsādhātuyopi gahitā. Kāmadhātuyāyeva pana nīharitvā nīharitvā dvepi etā dassitāti ayam tāvettha sabbasaṅgāhikakathā. Ṭhapetvā pana byāpādavihimsādhātuyo sesā sabbāpi kāmadhātu evāti ayam asambhinnakathā nāma. Nekkhammadhātuggahaṇenāpi abyāpāda-avihimsādhātuyo gahitāyeva. Nekkhammadhātuto pana nīharitvā nīharitvā tadubhayampi dassitanti ayametthāpi sabbasaṅgāhikakathā. Ṭhapetvā abyāpāda-avihimsādhātuyo avasesā nekkhammadhātūti ayam asambhinnakathā nāma.

Imāhi ca chahi dhātūhi pariggahitāhi aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitāva honti. Sabbāpi hi tā kāmadhātutova nīharitvā nīharitvā labhāpetabbā¹ aṭṭhārasa dhātuyova hontīti tiṇṇaṃ chakkānaṃ vasena aṭṭhārasa honti. Evaṃ pana aggahetvā ekekasmim chakke vuttanayena aṭṭhārasa aṭṭhārasa katvā sabbānīpi tāni aṭṭhārasakāni ekajjhaṃ abhisāṅkhipitvā aṭṭhāraseva hontīti veditabbā. Iti imasmim suttantabhājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve tebhūmikāti evamettha sammasanacārova kathitoti veditabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

---

1. Bhāvetabbā (Sī), labhāpetabbā (Syā, Ka)

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

183. Abhidhammabhājanīye sarūpeneva sabbāpi dhātuyo dassento **aṭṭhārasa dhātuyo cakkhudhātu rūpadhātūti**-ādimāha. Tattha uddesavāre tāva—

Atthato lakkhaṇādito¹, kamatāvatasāṅkhato².

Paccayā atha daṭṭhabbā, veditabbo vinicchayo.

Tattha **atthatoti** cakkhatīti **cakkhu**. Rūpayatīti **rūpaṃ**. Cakkhussa viññāṇaṃ **cakkhuvīññāṇanti** evamādinā tāva nayena cakkhādīnaṃ viśesatthato veditabbo vinicchayo. Avisesena pana vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti **dhātu**. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā suvaṇṇarajatādīdhātuyo viya suvaṇṇarajatādīm, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti. Bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyante, dhāriyantīti attho. Dukkavidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca karaṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvīdhīyati. Tathāvīhitañcetam etāsveva dhīyati, ṭhapiyatīti attho. Iti cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati dhīyateti-ādi-atthavasena dhātūti vuccati.

Api ca yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā. Etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamanosilādayo silāvayavā dhātuyoti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hetā ṇāṇañeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasāṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññaṃ visabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamañña, evametesupi pañcakkhandhasāṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamañña veditabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinā hete cakkhādayoti. Api ca dhātūti nijjīvamattassetam adhivacanaṃ. Tathā hi Bhagavā “chadhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”ti-ādīsu³ jīvasaññaśamūhanattham dhātudesanaṃ akāsīti. Tasmā yathāvuttenatthena cakkhu ca tam dhātu cāti

1. Lakkhaṇādīhi (Syā)

2. ...saṅkhyato (Ka)

3. Ma 3. 282 piṭṭhe.

cakkhudhātu -pa- manoviññāṇaṅca taṃ dhātu cāti manoviññāṇadhātūti evaṃ tāveththa atthato viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇādītoti cakkhādīnaṃ lakkhaṇādītopettha vedītabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttanayeneva vedītabbāni.

Kamatoti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. So ca paṇāyaṃ hetuphalānupubbavavathānavasena vutto. Cakkhudhātu rūpadhātūti idaṅhi dvayaṃ hetu, cakkhuvīññāṇadhātūti phalaṃ. Evaṃ sabbattha kamato vedītabbo vinicchayo.

Tāvativatoti tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti tesu tesu hi suttābhīdhammapadesesu ābhādhātu, subhādhātu, ākāsaṅcāyatanadhātu, viññāṇaṅcāyatanadhātu, ākiṅcaññāyatanadhātu, nevaṣaṅñānāsaṅñāyatanadhātu, saṅñāvedayitanirodhādhātu, kāmadhātu, byāpādadhātu, vihiṃsādhātu, nekkhammadhātu, abyāpādadhātu, avihiṃsādhātu, sukhādhātu, dukkhādhātu, somanassādhātu, domanassādhātu, upekkhādhātu, avijjādhātu, ārambhādhātu, nikkamādhātu, parakkamādhātu, hīnādhātu, majjhimādhātu, paṇīthādhātu, pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsaṅcāyatanadhātu, saṅkhatādhātu, asaṅkhatādhātu, anekādhātunānādhātulokoti evamādayo aññāpi dhātuyo dissanti.

Evaṃ sati sabbāsaṃ vasena paricchedaṃ akatvā kasmā aṭṭhārasāti ayameva paricchedo katoti ce. Sabhāvato vijjamaṅānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā. Rūpadhātuyeva hi ābhādhātu. Subhādhātu pana rūpādīpaṭṭibaddhā. Kasmā? Subhanimittattā. Subhanimittāṅhi subhādhātu. Taṅca rūpādīvinimuttaṃ na vijjati, kusalavīpākāraṃmaṅā vā rūpādayo eva subhādhātūti rūpādīmattamevā. Ākāsaṅcāyatanadhātu-ādīsu cittaṃ manoviññāṇadhātu, sesā dhammā dhammadhātu. Saṅñāvedayitanirodhādhātu pana sabhāvato natthi. Dhātudvayanīrodhamattameva hi sā. Kāmadhātu dhammadhātumattaṃ vā hoti. Yathāha “tattha katamā kāmadhātu. Kāmappaṭisaṅyutto takko -pa-micchāsaṅkappo”ti. Aṭṭhārasapi

dhātuyo vā. Yathāha “heṭṭhato Avīcinirayaṃ pariyantaṃ katvā uparito Paranimmitavasavattideve antokarivā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātu-āyatanā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Ayaṃ vuccati kāmadhātū”ti. Nekkhammadhātu dhammadhātu eva. “Sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātū”ti vā vacanato manoviññāṇadhātupi hotiyeva. Byāpādavihimsā-abyāpāda-avihimsāsukhadukkhasomanassadomanassupekkhā-avijjā-ārambhanikkamaparakkamadhātuyo dhammadhātuyeva.

Hīnamajjhimapaṇītadhātuyo aṭṭhārasadhātumattameva. Hīnā hi cakkhādayo hīnadhātu, majjhimapaṇītā cakkhādayo majjhimā ceva paṇītā ca dhātu. Nippariyāyena pana akusalā dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo hīnadhātu, lokiyā kusalābyākatā ubhopi cakkhudhātu-ādayo ca majjhimadhātu, lokuttarā pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo paṇītadhātu. Pathavītejovāyodhātuyo phoṭṭhabbhadhātuyeva. Āpodhātu ākāśadhātu ca dhammadhātuyeva. Viññāṇadhātu cakkhuviññāṇādisattaviññāṇadhātusaṅkhepoyeva. Sattarasa dhātuyo dhammadhātu-ekadeso ca saṅkhatadhātu, asaṅkhatadhātu pana dhammadhātu-ekadesova. Anekadhātunānādhātuloko pana aṭṭhārasadhātuppabhedamattamevāti. Iti sabhāvato vijjamaṇānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā aṭṭhāraseva vuttāti.

Api ca vijānanaśabhāve viññāṇe jīvasaññīnaṃ jīvasaññāsamūhanatthampi¹ aṭṭhāraseva vuttā. Santi hi sattā vijānanaśabhāve viññāṇe jīvasaññīno, tesāṃ cakkhusotaghānājivhākāyaviññāṇamanoviññāṇadhātubhedena tassā anekattaṃ, cakkhurūpādipaccayāyattavuttitāya aniccataṅca pakāsetvā dīgharattānusayitaṃ jīvasaññānaṃ samūhanitukāmena Bhagavatā aṭṭhārasa dhātuyo pakāsitā. Kiṅca bhiyyo tathā veneyyājjhāsayavasena. Ye ca imāya nātisaṅkhepavittārāya desanāya veneyyā sattā, tadajjhāsayavasena ca aṭṭhāraseva pakāsitā.

---

1. Saññāsamūhanatthampi (Ka)

Saṅkhepavithhāranayena tathā tathā hi,
 Dhammaṃ pakāsayati esa yathā yathāssa.
 Saddhammatejavihataṃ vilayaṃ khaṇena,
 Veneyyasattahadayesu tamo payātīti.

Evamettha tāvatvato veditabbo vinicchayo.

Saṅkhatoti cakkhudhātu tāva jātito eko dhammotveva saṅkhaṃ gacchati cakkhupasādasena. Tathā sota ghāna jivhākāya rūpa sadda gandharasa dhātuyo sotapasādādivasena. Phoṭṭhabbhadhātu pana pathavītejovāyovasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Cakkhuviññāṇadhātu kusalākusalavipākavasena dve dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Tathā sotaghāna jivhā kāyaviññāṇadhātuyo. Manodhātu pana pañcadvārāvajjanakusalākusalavipākasampācchanavasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Dhammadhātu tiṇṇaṃ arūpakkhandhānaṃ soḷasannaṃ sukhumarūpānaṃ asaṅkhatāya ca dhātuyā vasena vīsattidhammāti saṅkhaṃ gacchati. Manoviññāṇadhātu sesakusalākusalābyākataviññāṇavasena chasattatidhammāti saṅkhaṃ gacchatīti evamettha saṅkhatō veditabbo vinicchayo.

Paccayāti cakkhudhātu-ādīnaṃ cakkhuviññāṇadhātu-ādīsu paccayato veditabbo vinicchayo. So panetesam paccayabhāvo niddesavāre āvi bhavissati.

Daṭṭhabbāti daṭṭhabbatopettha vinicchayo veditabboti attho. Sabbā eva hi saṅkhatā dhātuyo pubbantāparantavivittato dhuvasubhasukhattabhāvasuññato paccayāyattavuttito ca daṭṭhabbā. Visēto panettha bheritalaṃ viya cakkhudhātu daṭṭhabbā, daṇḍo viya rūpadhātu, saddo viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā ādāsatalaṃ viya cakkhudhātu, mukhaṃ viya rūpadhātu, mukhanimittaṃ viya cakkhuviññāṇadhātu. Atha vā ucchutilāni viya cakkhudhātu, yantacakkayaṭṭhi viya rūpadhātu, ucchurasatelāni viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā adharāraṇi viya cakkhudhātu, uttarāraṇi viya rūpadhātu, aggi viya cakkhuviññāṇadhātu. Esa nayo sotadhātu-ādīsu.

Manodhātu pana yathāsambhavato cakkhuviññāṇadhātu-ādīnaṃ pure carānucarā viya daṭṭhabbā. Dhammadhātuyā vedanākkhandho sallamiva sūlamiva ca

daṭṭhabbo, saññāsaṅkhārakkhandhā vedanāsallasūlayogā āturā viya.
 Puthujjanānaṃ vā saññā āsādukkhajanāto rittamuṭṭhi viya,
 ayathābhuccanimittaggāhakato vanamigo viya. Saṅkhārā paṭisandhiyaṃ
 pakkhipanāto aṅgārakāsuyaṃ khipanakapuriso viya, jātidukkhānubandhato
 rājapurisānubandhacorā viya, sabbānatthāvahassa khandhasantānassa hetuto
 visarukkhajāni viya, rūpaṃ nānāvidhupaddavanimitto khuracakkaṃ viya
 daṭṭhabbā.

Asaṅkhatā pana dhātu amatato santato khemato ca daṭṭhabbā. Kasmā?
 Sabbānatthapaṭipakkhabhūtattā. Manoviññādhātu gahitārammaṇaṃ
 muñcitvāpi aññaṃ gahetvāva pavattanato vanamakkaṭo viya duddamanato
 assakhaḷuṅko viya yatthakāmanipātito vehāsaṃ khittadaṇḍo viya
 lobhadosaḍḍānāppakāraḷeṣayogato raṅganaṭo viya daṭṭhabbāti.

184. Niddesavāre **cakkuṅca paṭicca rūpe cāti** idaṅca dvayaṃ paṭicca
 aññaṅca kiriyamanodhātuṅceva sampayuttakhandhattayaṅcāti attho.
 Cakkuviññādhātuyā hi cakkhu nissayapaccayo hoti, rūpaṃ
 ārammaṇapaccayo, kiriyamanodhātu vigatapaccayo, tayo arūpakkhandhā
 sahaḷāpaccayo. Tasmā esā cakkhuviññādhātu ime cattāro paṭicca
 uppajjati nāma. **Sotaṅca paṭiccāti**-ādīsipi eseṣa nayo.

Niruddhasamanantarāti niruddhāya samanantarā. **Tajjā manodhātū**
 tasmim ārammaṇe jāta kusalākusalavipākato duvidhā manodhātu
 sampaticchanakiccā. **Sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro**ti etesu
 cakkhuviññādhātūsu sabbadhammesu uppajjamānesu paṭhamasamannāhāro,
 cakkhuviññādhātu-ādīnaṃ vā ārammaṇasaṅkhātesu sabbadhammesu
 paṭhamasamannāhāroti ayamettha attho veditabbo. Etena
 pañcadvārāvajjanakiccā kiriyamanodhātu gahitāti veditabbā.

Manodhātuyāpi uppajjitvā niruddhasamanantarāti ettha **pi-kāro**
 sampiṇḍanattho. Tasmā manodhātuyāpi manoviññādhātuyāpīti ayamettha
 attho veditabbo. Tena yā ca vipākamanodhātuyā uppajjitvā niruddhāya
 samanantarā uppajjati santīraṇakiccā vipākamanoviññādhātu, yā ca tassā
 uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati voṭṭhabbanakiccā
 kiriyamanoviññādhātu, yā ca tassā uppajjitvā

niruddhāya samanantarā uppajjati javanakiccā manoviññāṇadhātu, sā sabbāpi kathitā hotīti veditabbā. **Manañca paṭiccāti** bhavaṅgamanam. **Dhamme cāti** catubhūmakadhammārammaṇam. **Uppajjati manoviññāṇanti** sahāvajjanakam javanam nibbattati.

Imasmim pana ṭhāne hatthe gahitapañham nāma gaṇhimsu. Mahādhammarakkhitatthero kira nāma Dīghabhāṇakābhayattheram hatthe gahetvā āha “paṭiccāti nāma āgataṭṭhāne āvajjanam visum na kātabbam, bhavaṅganissitakameva kātabban”ti. Tasmā idha **manoti** sahāvajjanakam bhavaṅgam. **Manoviññāṇanti** javanam manoviññāṇam. Imasmim pana abhidhammabhājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmikā lokiyalokuttaramissakā kathitāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

185. Pañhāpucchake aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ heṭṭhā vuttanayānusāreṇeva kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana **cha dhātuyo parittārammaṇāti** idaṃ pana pañcannaṃ cakkhuvīññāṇādīnaṃ manodhātuyā ca ekantena pañcasu rūpārammaṇādīsu pavattim sandhāya vuttaṃ. **Dve dhātuyoti** vuttānaṃ pana dhammadhātumanoviññāṇadhātūnaṃ manāyatanadhammāyatanesu vuttanayeneva parittārammaṇādītā veditabbā. Iti imasmimpi pañhāpucchake soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmikā lokiyalokuttaramissakā kathitā. Evamayam Dhātuvibhaṅgopi teparivaṭṭam nīharitvāva bhājetvā desitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Dhātuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saccavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

189. Idāni tadanantare Saccavibhaṅge **cattārīti** gaṇanaparicchedo. **Ariyasaccānīti** paricchinnadhammanidassanaṃ. **Dukkhaṃ ariyasaccanti-**ādimhi pana uddesavāre—

Vibhāgato nibbacana lakkhaṇādippabhedato.
Atthattuddhārato ceva, anūnādhikato tathā.
Kamato ariyasaccesu, yaṃ ñāṇaṃ tassa kiccato.
Antogadhānaṃ pabhedā, upamāto catukkato.
Suññatekavidhādīhi, sabhāgavisabhāgato.
Vinicchayo veditabbo, viññunā sāsanaṅkame.

Tattha **vibhāgoti** dukkhādīnaṃhi cattāro cattāro atthā vibhattā tathā avitathā anaññathā, ye dukkhādīni abhisamentehi abhisametabbā. Yathāha “dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, ime cattāro dukkhassa dukkhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā, samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho -pa- nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho -pa- maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho ādhipeyyaṭṭho, ime cattāro maggassa maggaṭṭhā tathā avitathā anaññathā”¹. Tathā “dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho”² evamādi. Iti evaṃ vibhattānaṃ catunnaṃ catunnaṃ atthānaṃ vasena dukkhādīni veditabbānīti. Ayaṃ tāvettha vibhāgato vinicchayo veditabbo.

Nibbacanalakkhaṇādippabhedatoti ettha pana nibbacanato tāva idha **du-**iti ayaṃ saddo kucchite dissati. Kucchitaṃhi puttaṃ duputtoti vadanti. **Khaṃs**saddo pana tucche. Tucchaṃhi ākāsaṃ **khanti** vuccati. Idaṅca paṭhamasaccaṃ kucchitaṃ aneka-upaddavādhiṭṭhānato, tucchaṃ bālaṅjanaparikkappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato. Tasmā kucchitattā tucchattā ca dukkhanti vuccati. **Saṃ**iti ca

1. Khu 9. 293, 294 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 296 piṭṭhe.

ayaṃ saddo “samāgamo sametan”ti-ādīsu¹ saṃyogaṃ dīpeti, u-iti ayaṃ saddo “uppannaṃ uditan”ti-ādīsu² uppattim. **Ayasaddo** pana kāraṇaṃ dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccaṃ avasesapaccayasamaṃyoge sati dukkhassuppattikāraṇaṃ. Iti dukkhassa saṃyoge uppattikāraṇattā **dukkhasamudayanti** vuccati.

Tatīyasaccaṃ pana yasmā nisaddo abhāvaṃ, **rodhasaddo** ca cāraṇaṃ dīpeti. Tasmā abhāvo ettha saṃsāracāraṇasaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā, samadhigate vā tasmim saṃsāracāraṇasaṅkhātassa dukkhanirodhassa abhāvo hoti tappaṭipakkhattātipi dukkhanirodhanti vuccati. Dukkhasa vā anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodhanti. Catutthasaccaṃ pana yasmā etaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhībhūtattā, paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā, tasmā dukkhanirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

Yasmā panetāni Buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā **ariyasaccānīti** vuccanti. Yathāha “cattārimāni bhikkhave ariyasaccāni³. Katamāni -pa-. Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni. Ariyā imāni⁴ paṭivijjhanti. Tasmā ariyasaccānīti vuccanti”ti. Api ca ariyasa saccānītipi ariyasaccāni. Yathāha “sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya Tathāgato ariyo. Tasmā ariyasaccānīti vuccanti”ti³. Atha vā etesaṃ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitopi ariyasaccāni. Yathāha “imesaṃ kho bhikkhave catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho ariyoti vuccati”ti⁵. Api ca kho pana ariyāni saccānītipi ariyasaccāni. Ariyānīti tathāni avitathāni avisaṃvādakānīti attho. Yathāha “imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni. Tasmā ariyasaccānīti vuccanti”ti³ evamettha nibbacanato vinicchayo veditabbo.

Kathaṃ **lakkhaṇādippabhedato?** Ettha hi bādhanalakkhaṇaṃ dukkhasaccaṃ, santāpanarasaṃ, pavattipaccupaṭṭhānaṃ. Pabhavalakkhaṇaṃ samudayasaccaṃ, anupacchedakaraṇarasaṃ, palibodhapaccupaṭṭhānaṃ. Santilakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ, accutirasaṃ

1. Abhi 2. 105; Dī 2. 245 piṭṭhedīsu.

3. Saṃ 3. 381 piṭṭhe.

5. Sambāsambuddhoti vuccati”ti (Saṃ 3. 379 piṭṭhe.)

2. Vi 1. 92; Khu 8. 271 piṭṭhādīsu.

4. Imāni (Ṭikāyaṃ)

animittapaccupaṭṭhānaṃ. Niyyānalakkhaṇaṃ maggasaccaṃ, kilesappahānakaṇarasāṃ, vuṭṭhānapaccupaṭṭhānaṃ. Api ca pavattipavattakanivattinivattakalakkhaṇāni paṭipāṭiyā, tathā saṅkhatataṇhāsaṅkhatadassanalakkhaṇāni cāti evamettha lakkhaṇādippabhedato vinicchayo veditabbo.

Atthattuuddhārato cevāti ettha pana **atthato** tāva ko saccaṭṭhoti ce. Yo paññācakkhunā upaparikkhamānānaṃ māyāva viparīto¹, marīcīva visamvādako, titthiyānaṃ attāva anupalabbhasabhāvo ca na hoti, atha kho bādhanapabhavasantiniyyānappakārena tacchāvīparītabhūtabhāvena ariyañāṇassa gocaro hotiyeva. Esa aggilakkhaṇaṃ viya lokapakati viya ca tacchāvīparītabhūtabhāvo saccaṭṭhoti veditabbo. Yathāha “idaṃ dukkhanti bhikkhave tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ”² vitthāro. Api ca—

Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ, dukkhā aññaṃ na bādhakaṃ.
Bādhakattaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ, na hoti na ca taṃ tato.
Dukkahetuniyāmena, iti saccaṃ visattikā.

Nāññā nibbānato santi, santaṃ na ca na taṃ yato.
Santabhāvaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Maggā aññaṃ na niyyānaṃ, aniyyāno na cāpi so.
Tacchanīyyānabhāvattā, iti so saccasammato.

Iti tacchāvīpallāsa-bhūtabhāvaṃ catūsupi.
Dukkhadīsivavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitāti.

Evam atthato vinicchayo veditabbo.

Kathaṃ **atthuddhārato?** Idhāyaṃ saccasaddo anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṃ “saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā”³ti-ādīsū³ vācāsacce. “Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā”⁴ti-ādīsū⁴ viratisacce. “Kasmā nu

1. Viparītakko (Sī) 2. Saṃ 3. 377 piṭṭhe. 3. Khu 1. 46 piṭṭhe. 4. Khu 6. 140 Jātake.

saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalāvadānā”ti-ādīsu¹ diṭṭhisacce.
 “Ekañhi saccam na dutiyamatthī”ti-ādīsu¹ paramatthasacce nibbāne ceva
 magge ca. “Catunnam ariyasaccānam kati kusalā”ti-ādīsu² ariyasacce.
 Svāyamidhāpi ariyasacce vattatīti evamettha atthuddhāratopi vinicchayo
 vedītabbo.

Anūnādhikatoti kasmā pana cattāreva ariyasaccāni vuttāni anūnāni
 anadhikānīti ce. Aññassāsambhavato aññatarassa ca anapaneyyābhāvato. Na
 hi etehi aññam adhikam vā etesam vā ekampi apanetabbam sambhoti.
 Yathāha “idha bhikkhave āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘netam
 dukkham ariyasaccam, aññam dukkham ariyasaccam. Yam samaṇena
 Gotamena desitam, ahametam dukkham ariyasaccam ṭhapetvā aññam
 dukkham ariyasaccam paññapessāmī”ti, netam ṭhānam vijjatī”ti-ādi. Yathā
 cāha “yo hi koci bhikkhu samaṇo vā brāhmaṇo vā evam vadeyya ‘netam
 dukkham paṭhamam ariyasaccam, yam samaṇena Gotamena desitam,
 ahametam dukkham paṭhamam ariyasaccam paccakkhāya aññam dukkham
 paṭhamam ariyasaccam paññapessāmī”ti netam ṭhānam vijjatī”ti-ādi³.

Api ca pavattimācikkhanto Bhagavā sahetukam ācikkhi, nivattiṇca sa-
 upāyam. Iti pavattinivattitadubhayahetūnam etapparamato cattāreva vuttāni.
 Tathā pariññeyya pahātabba sacchikātabba bhāvetabbānam
 taṇhāvattuthaṇhātaṇhānirodhataṇhānirodhupāyānam ālayālayarāmāta
 ālayasamugghāta-ālayasamugghātupāyānaṇca vasenāpi cattāreva vuttānīti
 evamettha anūnādhikato vinicchayo vedītabbo.

Kamatoti ayampi desanākkamova. Ettha ca oḷārikattā
 sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti dukkhasaccam paṭhamam vuttam,
 tasseva hetudassanattam tadanantaram samudayasaccam, hetunirodhā
 phalanirodhoti nāpanattam tato nirodhasaccam,
 tadadhigamupāyadassanattam ante maggasaccam.
 Bhavasukhassādagadhitānam vā sattānam samvegajananattam paṭhamam
 dukkhamāha, tam neva akatam āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito
 pana

---

1. Khu 1. 416 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 188 piṭṭhe.

3. Sam 3. 375 piṭṭhe.

hoṭīti nāpanattham tadanantaram samudayam, tato sahetukena dukkhena abhibhūtattā samvigamānasānam dukkhanissaraṇagavesīnam nissaraṇadassanena assāsajanattham nirodham, tato nirodhādhigamattham nirodhasampāpakam magganti evamettha kamato vinicchayo veditabbo.

Ariyasaccesu, yam nānam tassa kiccatoti saccañānakiccatopi vinicchayo veditabboti attho. Duvidhañhi saccañānam anubodhañānaṇca paṭivedhañānaṇca. Tattha anubodhañānam lokiyam anussavādivasena nirodhe magge ca pavattati. Paṭivedhañānam lokuttaram nirodhamārammaṇam katvā kiccato cattāripi saccāni paṭivijjhati. Yathāha “yo bhikkhave dukkham passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminim paṭipadampi passati”¹ti sabbam vattabbam. Yam panetaṃ lokiyam, tattha dukkhañānam pariyaṭṭhānābhivhavanavasena pavattamānam sakkāyadiṭṭhim nivatteti. Samudayañānam ucchedadiṭṭhim, nirodhañānam sassatadiṭṭham, maggañānam akiriyadiṭṭhim. Dukkhañānam vā dhuvasubhasukhattabhāvarahitesu khandhesu dhuvasubhasukhattabhāvasaṇṇāsankhātā phale vipaṭipattim, samudayañānam issarappadhānakālasabhāvādīhi loko pavattatīti akāraṇe kāraṇābhimānappavattam hetumhi vipaṭipattim, nirodhañānam arūpalokalokathupikādīsu apavaggaggāhabhūtam nirodhe vipaṭipattim, maggañānam kāmasukhallika-attakilamathānuyogappabhede avisuddhimagge Visuddhimaggaggāhavasena pavattam upāye vipaṭipattim nivatteti. Ten’etaṃ vuccati—

“Loke lokappabhava, lokatthagame sive ca tadupāye.
Sammuyhati tāva naro, na vijānāti yāva saccāni”ti.

Evamettha nānakiccatopi vinicchayo veditabbo.

Antogadhānam pabhedāti dukkhasaccasmīhi ṭhapetvā taṇhañceva anāsavadhamme ca sesā sabbadhammā antogadhā, samudayasacce chattimsa taṇhāvicarītāni. Nirodhasaccam asammissam, maggasacce sammādiṭṭhimukhena vīmaṃsiddhipādapaññindriyapaññābaladhammavicayasambojjhaṅgāni. Sammāsaṅkappāpadesena tayo nekkhammavitakkādayo, sammāvācāpadesena cattāri vacīsucarītāni, sammākammantāpadesena tīṇi kāyasucarītāni, sammā-ājīvamukhena appicchatā

1. Sam 3. 382 piṭṭhe.

santuṭṭhitā ca. Sabbesaṃyeva vā etesaṃ sammāvācākammantājīvānaṃ
ariyakantasīlattā sīlassa ca saddhāhatthena paṭiggahetabbattā tesāṃ atthitāya
ca atthibhāvato saddhindriyasaddhābalachandiddhipādā,
sammāvāyāmāpadesena catubbidhasammappadhānavīriyindriyavīriya-
balavīriyasambojjhaṅgāni, sammāsati-apadesena
catubbidhasatipaṭṭhānasatindriyasatibalasatisambojjhaṅgāni, sammāsamādhi-
apadesena savitakkasavicārādayo tayo tayo samādhi
cittasamādhisamādhindriyasamādhibalapītipassaddhisamādhi-
upekkhāsambojjhaṅgāni antogadhānīti evamettha antogadhānaṃ pabhedāpi
vinicchayo veditabbo.

Upamātoti bhāro viya hi dukkhasaccaṃ daṭṭhabbaṃ, bhārādānamiva
samudayasaccaṃ, bhāranikkhepanamiva nirodhasaccaṃ,
bhāranikkhepanupāyo viya maggasaccaṃ. Rogo viya ca dukkhasaccaṃ,
roganidānamiva samudayasaccaṃ, rogūpasamo viya nirodhasaccaṃ,
bhesajjamiva maggasaccaṃ. Dubbhikkhamiva vā dukkhasaccaṃ, dubbuṭṭhi
viya samudayasaccaṃ, subhikkhamiva nirodhasaccaṃ, suvuṭṭhi viya
maggasaccaṃ. Apica veriveramūlaverasamugghātaverasamugghātupāyehi
visarukkharukkhamūlamūlupacchedatadupacchedupāyehi
bhayabhayamūlanibbhayataadadhigamupāyehi
orimatīramahoghapārimatīrataṃsappāpakavāyāmechi ca yojetvāpetāni
upamāto veditabbānīti evamettha upamāto vinicchayo veditabbo.

Catukkatoti atthi cettha dukkhaṃ na ariyasaccaṃ, atthi ariyasaccaṃ na
dukkhaṃ, atthi dukkhañceva ariyasaccañca, atthi neva dukkhaṃ na
ariyasaccaṃ. Esa nayo samudayādīsu. Tattha maggasampayuttā dhammā
sāmaññaphalāni ca “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”¹ vacanato
saṅkhāradukkhatāya dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Nirodho ariyasaccaṃ na
dukkhaṃ. Itaraṃ pana ariyasaccadvayaṃ siyā dukkhaṃ aniccato. Na pana
yassa pariññāya Bhagavati brahmacariyaṃ vussati, tathatthena².
Sabbākārena pana upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhañceva ariyasaccañca
aññatra taṇhāya. Maggasampayuttā dhammā sāmaññaphalāni ca yassa
pariññatthaṃ Bhagavati brahmacariyaṃ vussati, tathatthena neva dukkhaṃ
na ariyasaccaṃ. Evaṃ samudayādīsipi yathāyogaṃ yojetvā catukkatopettha
vinicchayo veditabbo.

1. Saṃ 2. 19 piṭṭhe.

2. Tathatthena (Sī, Syā)

Suññatekavidhādīhīti ettha suññato tāva paramatthena hi sabbāneva saccāni vedakakārakanibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni.

Ten’etaṃ vuccati—

“Dukkhameva hi na koci dukkhito, kārako na kiriyāva vijjati.
Atthi nibbuti na nibbuto pumā, maggamatthi gamako na vijjati”ti.

Atha vā

Dhuvasubhasukhattasuññam, purimadvayamattasuññamamatapadam.
Dhuvasukha-attavirahito, maggo iti suññato tesu.

Nirodhasuññāni vā tīṇi, nirodho ca sesattayasuñño. Phalasuñño vā hettha hetu samudaye dukkhassābhāvato magge ca nirodhassa, na phalena sagabbho pakativādīnam pakati viya. Hetusuññāna phalam dukkhasamudayānam nirodhamaggānaṅca asamavāyā, na hetusamavetaṃ hetuphalam¹ hetuphalasamavāyavādīnam dvi-aṅukādīni viya. Ten’etaṃ vuccati—

“Tayamidha nirodhasuññam, tayena tenāpi nibbuti suññā.
Suñño phalena hetu, phalampi taṃ hetunā suññan”ti.

Evam tāva suññato vinicchayo veditabbo.

Ekavidhādīhīti sabbameva cettha dukkham ekavidham pavattibhāvato, duvidham nāmarūpato, tividham kāmarūpārūpūpapattibhavabhedato, catubbidham catu-āhārabhedato, pañcavidham pañcupādānakkhandhabhedato. Samudayopi ekavidho pavattakabhāvato, duvidho diṭṭhisampayuttāsampayuttato, tividho kāmabhavavibhavataṅhābhedato, catubbidho catumaggappaheyyato, pañcavidho rūpābhinandanādibhedato, chabbidho chataṅhākāyabhedato. Nirodhopi ekavidho asaṅkhatadhātubhāvato, pariyāyena pana duvidho sa-upādisesa-anupādisesato, tividho bhavattayavūpasamato, catubbidho catumaggādhighamanīyato, pañcavidho pañcābhinandanavūpasamato, chabbidho chataṅhākāyakkhayabhedato. Maggopi ekavidho bhāvetabbato, duvidho samathavipassanābhedato dassanabhāvanābhedato

---

1. Phalam (Syā)

vā, tividho khandhattayabhedato. Ayañhi sappadesattā nagaram viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Yath’āha—

“Na kho āvuso Visākha ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā. Tīhi ca kho āvuso Visākha khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito. Yā cāvuso Visākha sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammā-ājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā. Yo ca sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā. Yā ca sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”¹.

Ettha hi sammāvācādayo tayo sīlameva. Tasmā te saṅgahito sīlakkhandhena saṅgahitā. Kiñcāpi hi Pāḷiyam sīlakkhandheti bhummena niddeso kato, attho pana karaṇavaseneva veditabbo. Sammāvāyāmadīsu pana tīsu samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetum na sakkoti, vīriye pana paggahakiccaṃ sādhalte satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhentiyā laddhupakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyam upamā—yathā hi nakkhattam kīḷissāmāti uyyānam pavittthesu tīsu sahāyesu eko supupphitam campakarukkam disvā hattham ukkhipitvāpi gahetum na sakkuṇeyya, athassa dutiyo onamitvā piṭṭhim dadeyya. So tassa piṭṭhiyam ṭhatvāpi kampamāno gahetum na sakkuṇeyya, athassa itaro aṅsakūṭam upanāmeyya. So ekassa piṭṭhiyam ṭhitvā ekassa aṅsakūṭam olubbha yathāruci pupphāni ocinitvā piḷandhitvā nakkhattam kīḷeyya. Evaṃsampadamidam daṭṭhabbam.

Ekato uyyānam pavittthā tayo sahāyā viya hi ekato jātā sammāvāyāmadāyo tayo dhammā, supupphitacampakarukkho viya ārammaṇam, hattham ukkhipitvāpi gahetum asakkonto viya attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetum asakkonto samādhi, piṭṭhim datvā onatasahāyo viya vāyāmo, aṅsakūṭam datvā ṭhita-

---

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

sahāyo viya sati. Yathā tesu ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha itaro yathārucci pupphaṃ gahetuṃ sakkoti, evameva vīriye paggahakiccaṃ sādheṇṇe satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādheṇṇiyā laddhupakāro hutvā samādhi sakkoti ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ. Tasmā samādhiyevettha sajjātito samādhikkhandhena saṅgahito. Vāyāmasatiyo pana kiriyato saṅgahitā honti.

Sammādiṭṭhisammāsāṅkappesupi paññā attano dhammatāya aniccaṃ dukkhaṃ anattāti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhataleneva parivattetuṃ sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito ca oloketuṃ sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāya ādāya dinnameva nicchetuṃ sakkoti. Tasmā idhāpi sammādiṭṭhiyeva sajjātito paññākkhandhena saṅgahitā. Sammāsāṅkappo pana kiriyato saṅgahito hoti. Iti imehi tīhi khandhehi maggo saṅgahaṃ gacchati. Tena vuttaṃ “tividho khandhattayabhedato”ti. Catubbidho sotāpattimaggādivasena.

Api ca sabbāneva saccāni ekavidhāni avitathattā abhiññeyyattā vā. Duvidhāni lokiyalokuttarato saṅkhatāsāṅkhatato ca. Tividhāni dassanabhāvanāhi pahātābbato appahātābbato nevapahātābbanāpahātābbato ca. Catubbidhāni pariññeyyādibhedatoti evamettha ekavidhādīhi vinicchayo veditabbo.

Sabhāgavisabhāgatoti sabbāneva ca saccāni aññamaññaṃ sabhāgāni avitathato attasuññato dukkaraṇaṇivedhato ca. Yath’āha—
“taṃ kiṃ maññasi Ānanda, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā, yo dūratova sukhumena tāḷacchiggaḷena asanaṃ atipāteyya poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitāṃ, yo vā

sattadhā¹ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭim paṭivijjheyāti. Etadeva bhante dukkaratarañceva durabhisambhavatarañca, yo sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭim paṭivijjheyāti. Tato kho te Ānanda duppaṭivijjhatarāṃ paṭivijjhanti, ye idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti -pa- ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti”ti².

Visabhāgāni salakkhaṇavavatthānato. Purimāni ca dve sabhāgāni duravagāhatthena gambhīratā lokiyattā sāsavattā ca, visabhāgāni phalahetubhedato pariññeyyappahātabbato ca. Pacchimānipi dve sabhāgāni gambhīratthena duravagāhattā lokuttarattā anāsavattā ca, visabhāgāni visayavisayābhedato sacchikātabbabhāvetabbato ca. Paṭhamatatiyāni cāpi sabhāgāni phalāpadesato, visabhāgāni saṅkhatāsaṅkhatato. Dutiyacatutthāni cāpi sabhāgāni hetu-apadesato, visabhāgāni ekantakusalākusalato. Paṭhamacatutthāni cāpi sabhāgāni saṅkhatato, visabhāgāni lokiyalokuttarato. Dutiyatatiyāni cāpi sabhāgāni nevasekkhānāsekkhabhāvato, visabhāgāni sārammaṇānārammaṇato—

“Iti evaṃ pakārehi, nayehi ca vicakkhaṇo.

Vijaññā ariyasaccānaṃ, sabhāgavisabhāgatan”ti.

Suttantabhājanīya-uddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

Jātiniddesa

190. Idāni saṅkhepato uddiṭṭhāni dukkhādāni vibhajitvā dassetuṃ ayaṃ tatha katamaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ jātipi dukkhāti niddesavāro āraddho. Tatha jāti veditabbā, jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo. Jarā, maraṇaṃ,

1. Satadhā (Sī, Syā, Ka)

2. Saṃ 3. 395 piṭṭhe.

soko, paridevo, dukkham, domanassam, upāyāso, appiyasampayogo, piyavippayogo veditabbo. Appiyasampayogassa piyavippayogassa dukkhaṭṭho veditabbo, icchā veditabbā, icchāya dukkhaṭṭho veditabbo. Khandhā veditabbā, khandhānaṃ dukkhaṭṭho veditabbo.

Tattha dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya ayaṃ mātikā idaṃhi dukkham nāma anekam nānappakāram. Seyyathidaṃ, dukkhadukkham vipariṇāmadukkham saṅkhāradukkham paṭicchannadukkham appaṭicchannadukkham pariyāyadukkham nippariyāyadukkham.

Tattha kāyikacetasikā dukkhavedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā **dukkhadukkham** nāma. Sukhavedanā vipariṇāmena dukkhuppattihetuto **vipariṇāmadukkham** nāma. Upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayapīṭitattā **saṅkhāradukkham** nāma. Tathā pīṭanam pana maggaphalānampi atthi. Tasmā ete dhammā dukkhasaccapariyāpannattena saṅkhāradukkham nāmāti veditabbā.

Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariṭāhadosaṃjapariṭāhādi kāyikacetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato **paṭicchannadukkham** nāma. Apākaṭadukkhamtipi vuccati. Dvattimsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvā jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato **appaṭicchannadukkham** nāma. Pākaṭadukkhamtipi vuccati. Ṭhapetvā dukkhadukkham sesam dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jāti-ādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **pariyāyadukkham** nāma. Dukkhadukkham **nippariyāyadukkham** nāma.

Tattha pariyāyadukkham nippariyāyadukkham imasmim padadvaye ṭhatvā dukkham ariyasaccam kathetabbam. Ariyasaccaṅca nāmetam Pāḷiyam saṅkhepatopi āgacchati vitthāratopi. Saṅkhepato āgataṭṭhāne saṅkhepenapi vitthārenapi kathetum vaṭṭati, vitthārato āgataṭṭhāne pana vitthāreneva kathetum vaṭṭati, na saṅkhepena. Tam idam imasmim ṭhāne vitthārena āgataṃ vitthāreneva kathetabbam. Tasmā yaṃ tam niddesavāre “tattha katamam dukkham ariyasaccam, jātipi dukkhā”ti-ādini padāni gahetvā “jāti veditabbā, jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo”ti-ādi vuttam, tattha jāti-ādini tāva “tattha katamā jāti, yā tesam tesam sattānam tamhi tamhi sattanikāye jāti saṅjāti”ti imassa pana padabhājanīyassa vasena veditabbāni.

191. Tatrāyaṃ atthavaṇṇanā—**tesaṃ tesaṃ sattānanti** ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇaniddeso. Yā Devadattassa jāti, yā Somadattassa jāti evaṇhi divasampi kathiyamāne neva sattā pariyādānaṃ gacchanti, na sabbaṃ aparatthadīpanaṃ sijjhati. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti, na kiñci aparatthadīpanaṃ na sijjhati. Tena vuttaṃ “yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ”ti. **Tamhi tamhīti** ayaṃ gati-jātivaseṇa¹ anekesaṃ sattanikāyānaṃ sādharmaṇaniddeso. **Sattanikāyeti** sattānaṃ nikāye, sattaḡaṭṭāyaṃ sattasamūheti attho.

Jātiti ayaṃ jātisaddo anekattho. Tathāhesa “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti² ettha bhava āgato. “Atthi Visākhe Nigaṇṭhā nāma samaṇajātikā”ti³ ettha nikāye. “Tiriya nāma tiṇajāti nābhiya uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā ahoṣi”ti⁴ ettha paññattiyaṃ. “Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti⁵ ettha saṅkhatalakkhaṇe. “Yaṃ bhikkhave mātukucchimhi paṭhamānaṃ cittaṃ uppannaṃ paṭhamānaṃ viññānaṃ pātubhūtaṃ, tadupādāya sāvassa jāti”ti⁶ ettha paṭisandhiyaṃ. “Sampatijāto Ānanda bodhisatto”ti⁷ ettha pasūtiyaṃ. “Anupakkuṭṭho jātivādenā”ti⁸ ettha kule. “Yatohaṃ bhagini ariyāya jātiya jāto”ti⁹ ettha ariyasīle. Idha panāyaṃ savikāresu paṭhamābhini-bbattakkhandhesu vattati. Tasmā jāyamānakavasena jātiṃ idamettha sabhāvapaccattaṃ. Sañjāyanavasena **sañjāti**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Okkamanavasena **okkanti**. Jāyanatṭhena vā **jāti**. Sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā¹⁰. Sañjāyanatṭhena **sañjāti**. Sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamanatṭhena **okkanti**. Sā aṇḍajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosaṇca vatthikosaṇca okkamanti. Okkamantāpi pavisantā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. Abhinibbattanatṭhena **abhinibbatti**. Sā saṃsedaja-opapātikavesena yuttā. Te hi pākāṭā eva hutvā nibbattanti. Ayaṃ tāva sammutikathā.

1. Jātigativaseṇa (Sī)

3. Am 1. 206 piṭṭhe.

6. Vi 3. 129 piṭṭhe.

9. Ma 2. 306 piṭṭhe.

4. Am 2. 210 piṭṭhe.

7. Ma 3. 164 piṭṭhe.

2. Vi 1. 5; Ma 2. 212 piṭṭhādīsu.

5. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

8. Dī 1. 122 piṭṭhe.

10. Vuttā (Sī)

Idāni paramatthakathā hoti. Khandhā eva hi paramatthato pātubhavanti, na sattā. Tattha ca **khandhānanti** ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṃ, pañcavokārabhave pañcannaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Pātubhāvoti** uppatti. **Āyatanānanti** ettha tatra tatra uppajjamānāyatanavasena saṅgaho veditabbo. **Paṭilābhoti** santatiyaṃ pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. **Ayaṃ vuccati jātīti** ayaṃ jāti nāma kathiyati. Sā panesā tattha tattha bhave paṭhamābhiniḃbattilakkhaṇā, niyyātanarasā, atītabhavato idha ummuḃjanapaccupaṭṭhānā, phalavasena dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā vā.

Idāni **jātiyā dukkhaṭṭho veditabboti** ayañhi jāti sayāṃ na dukkhā, dukkhuppattiyā pana vatthubhāvena dukkhāti vuttā. Kataradukkhassa panāyaṃ vatthūti. Yaṃ taṃ Bālapaṇḍitasuttādīsu¹ Bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikadukkhāṃ, yañca sugatiyaṃ manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhāṃ uppajjati, tassa sabbassāpi esā vatthu. Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhāṃ ayañhi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumapuṇḍarīkādīsu nibbattati, atha kho heṭṭhā āmāsayaṃ upari pakkāsayaṃ udarapaṭalapiṭṭhikaṇḍakānaṃ vemajjhe paramasambādhe tibbandhakāre nānākuṇapagandhaparibhāvite asuciparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchippadese pūtimacchapūtikummāsacandanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbato dasa māse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākāṃ viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno samīñjanapasāraṇādirahito adhimattaṃ dukkhāṃ paccanubhotīti idaṃ tāva **gabbhokkantimūlakāṃ** dukkhāṃ.

Yaṃ pana so mātu sahasā upakkhalanagamananiṣīdanavuṭṭhānaparivattanādīsu surādhattahatthagato eḷako viya ahituṇḍikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhanaparikaḍḍhana-odhunanāniddhunanādinā upakkamena adhimattaṃ dukkhamanubhavati, yañca mātu sītudakapānakāle sītanarakupapanno viya uṇhayāgubhattādi-ajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya loṇambilādi-ajjhoharaṇakāle khārapaṭicchakādīkammakāraṇappatto viya tibbaṃ dukkhamanubhoti, idaṃ **gabbhahariḃaraṇamūlakāṃ** dukkhāṃ.

---

1. Ma 3. 203 piṭṭhādīsu.

Yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhipi
 adassanārahe dukkhuppatiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkhaṃ uppajjati,
 idaṃ **gabbhavipattimūlakam** dukkhaṃ. Yaṃ vijāyamānāya mātuyā
 kammajehi vātehi parivattetvā narakapapātaṃ viya atibhayānakaṃ
 yonimaggam paṭipātiyamānassa paramasambādhenā yonimukhena
 tālacchiggaḷena viya nikkadḍhiyamānassa mahānāgassa narakasattassa viya
 ca saṅghāṭapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhaṃ uppajjati, idaṃ
vijāyanamūlakam dukkhaṃ. Yaṃ pana jātassa taruṇavaṇasadisassa
 sukumarasarīrassa hatthaggaḥaṇanāpanadhovanacoḷaparimajjanādīkāle
 sūcimukhakhuradhāravijjhanaphalanasadisam dukkhaṃ uppajjati, idaṃ
 mātukucchito **bahi nikkhamanamūlakam** dukkhaṃ. Yaṃ tato param
 pavattiyam attanāva attānam vadhantassa acelakavatādivasena
 ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena abhuñjantassa
 ubbandhantassa ca dukkhaṃ hoti, idaṃ **attūpakkamamūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa dukkhaṃ
 uppajjati, idaṃ **parūpakkamamūlakam** dukkhanti. Iti imassa sabbassāpi
 dukkhassa ayam jāti vatthumeva hoti. Ten’etaṃ vuccati—

“Jāyetha no ce narakesu satto,
 Tatthaggaḍāhādīkamappasayhaṃ.
 Labhetha dukkhaṃ nu kuhiṃ patiṭṭhaṃ,
 Iccāha dukkhāti Munīdha jātiṃ.

Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda-
 Daṇḍābhigghātādībhavaṃ anekaṃ.
 Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhavēyya jātiṃ,
 Vinā tahiṃ jāti tatopi dukkhā.

Petesu dukkhaṃ pana khuppipāsā-
 Vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ.
 Yasmā ajātassa na tattha atthi,
 Tasmāpi dukkhaṃ Muni jātimāha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ.
Na taṃ bhavē tattha na cassa jāti,
Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā.

Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamanañca.
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
Jātiṃ vinā itipi jātirayañhi dukkhā.

Kim bhāsitena bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
Atthīdha kiñcirapi dukkhamidaṃ kadāci.
Nevatthi jātivirahe yadato Mahesi,
Dukkhāti sabbapaṭhamam̐ imamāha jātin’ti.

Jarāniddesa

192. **Jarāniddese jarāti** sabhāvapaccattam̐. **Jīraṇatāti** ākāraniddeso. **Khaṇḍiccanti**-ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā, pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi jarāti iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassā idaṃ sabhāvapaccattam̐. **Jīraṇatāti** iminā ākārato, tenassāyaṃ ākāraniddeso. **Khaṇḍiccanti** iminā kālātikkame dantanakhānam̐ khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. **Pāliccanti** iminā kesalomānam̐ palitabhāvakaraṇakiccato. **Valittacatāti** iminā maṃsam̐ milāpetvā tace valittabhāvakaraṇakiccato dīpitā. Tenassā ime khaṇḍiccanti-ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikārānam̐ dassanavasena pākaṭibhūtāti pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnam̐ sambhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīsū khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhum̐ ummīletvāpi gayhati. Na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuvīññeyyā hoti.

Āyuno saṁhāni indriyānaṁ paripākoti imehi pana padehi kālātikameyeva abhibyattāya āyukkhayacakkhādi-indriyaparipākasaṅkhātāya pakatiyā dīpitā, tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā. Tattha yasmā jaraṁ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā “āyuno saṁhāni”ti phalūpacārena vuttā. Yasmā daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṁ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādāni indriyāni jaraṁ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni, oḷārikampi attano visayaṁ gahetuṁ asamatthāni honti, tasmā “indriyānaṁ paripāko”ti phalūpacāreneva vuttā.

Sā panesā evaṁ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākāṭā paṭicchannāti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍādibhāvadassanato rūpadhammesu jarā **pākāṭajarā** nāma, arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikāssa adassanato **paṭicchannajarā** nāma. Tattha yvāyaṁ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṁ dantādīnaṁ suviññeyyattā vaṇṇoyeva, taṁ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā “ime dantā jarāya pahaṭā”ti jaraṁ jānāti udakaṭṭhāne baddhāni gosiṅgādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvaṁ jānanaṁ viya. Puna avīci savīcīti evampi ayaṁ jarā duvidhā hoti. Tattha maṇikanakarajatapavāḷacandasūriyādīnaṁ mandadasakādīsu pāṇīnaṁ viya ca pupphaphalapallavādīsu apāṇīnaṁ viya ca antarantarā vaṇṇavisesādīnaṁ dubbhiññeyyattā jarā **avīcījarā** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṁ suviññeyyattā jarā **savīcījarā** nāma.

Tattha savīcījarā upādinnānupādinnakavasena evaṁ dīpetabbā daharakumārakānañhi paṭhamameva khīradantā nāma uṭṭhahanti, na te thirā. Tesu pana patitesu puna dantā uṭṭhahanti. Te paṭhamameva setā honti, jarāvātena pana pahaṭakāle kāḷakā honti. Kesā pana paṭhamameva tambāpi honti kāḷakāpi setāpi. Chavi pana salohitikā hoti. Vaḍḍhantānaṁ vaḍḍhantānaṁ odātānaṁ odātābhāvo kāḷakānaṁ kāḷakābhāvo paññāyati. Jarāvātena pana pahaṭakāle valim gāṇhāti. Sabbampi sassam vapitakāle setam hoti, pacchā nīlam. Jarāvātena pana pahaṭakāle paṇḍukam hoti. Ambaṅkurenāpi dīpetum vaṭṭati eva. **Ayaṁ vuccati jarāti**

ayaṃ jarā nāma kathiyati. Sā panesā khandhāparipākakalakkhaṇā,
maraṇūpanayanarasā, yobbannavināsapaccupaṭṭhānā.

Jarāya dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana ayampi sayam na dukkhā,
dukkhassa pana vatthubhāvena dukkhāti vuttā. Katarassa dukkhassa?
Kāyadukkhassa ceva domanassadukkhassa ca. Jiṇṇassa hi attabhāvo
jarasakaṭam viya dubbalo hoti, ṭhātum vā gantum vā nisīditum vā
vāyamantassa balavaṃ kāyadukkhāṃ uppajjati. Puttadāre yathāpure
asallakkhente domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ
vatthubhāvena dukkhāti veditabbā. Api ca—

Angānaṃ sithilabhāvā, indriyānaṃ vikārato.

Yobbannassa vināsenā, balassa upaghātato.

Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano.

Appasādanīyato ceva, bhiyyo bālattapattiyā.

Pappoti dukkhāṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānasaṃ tathā.

Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukkhāti.

Marāṇaniddesa

193. **Marāṇaniddese** cavanakavasena **cuti**, ekacatupañcakkhandhāya
cutiyā sāmāññavacanametam. **Cavanatāti** bhāvavacanena
lakkhaṇānidassanaṃ. **Bhedoti** cutikhandhānaṃ¹ bhaṅgupattiparidīpanaṃ.
Antaradhānanti ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṃ cutikhandhānaṃ yena
kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccu marāṇanti**
maccusaṅkhātāṃ marāṇaṃ. Kālo nāma antako, tassa kiriyā **kālakiriyā**.
Ettāvatā sammutiyā marāṇaṃ dīpitaṃ hoti.

Idāni paramatthena dīpetum **khandhānaṃ bhedoti**-ādimāha.
Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati.
Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu matoti vohāro hoti.
Ettha ca catupañcavokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena
kaḷavarassa nikkhepo. Catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo,
sesadvayavasena

---

1. Khandhānaṃ (Ka)

kaḷavarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷavarassa sabbhāvato. Yasmā vā cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipati, tasmā tesam vasena khandhānam bhedo. Manussādīsu kaḷavarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷavarassa nikkhepakaraṇato maraṇam “kaḷavarassa nikkhepo”ti vuttam.

Jīvitindriyassa upacchedoti iminā indriyabaddhasseva maraṇam nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇam nāma natthīti dasseti. “Sassam matam, rukkho mato”ti idam pana vohāramattameva. Atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnam khayavayabhāvameva dīpenti. **Idam vuccati maraṇanti** idam sabbampi maraṇam nāma kathiyati.

Apicettha khaṇikamaraṇam sammutimaraṇam samucchedamaraṇanti ayampi bhedo veditabbo. Tattha **khaṇikamaraṇam** nāma pavatte rūpārūpadhammānam bhedo. Tisso mato, phusso matoti idam **sammutimaraṇam** nāma. Khīṇāsavassa appaṭṭisandhikā kālakiriyā **samucchedamaraṇam** nāma. Imasmim panettha sammutimaraṇam adhippetam. Jātikkhayamaraṇam upakkamamaraṇam sarasamaraṇam āyukkhayamaraṇam puññakkhayamaraṇanti pi tasseva nāmam. Tayidam cutilakkhaṇam, viyogarasam, vippavāsapaccupaṭṭhānam.

Maraṇassa dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana idampi sayam na dukkham, dukkhassa pana vatthubhāvena dukkhanti vuttam. Maraṇantikāpi hi sārīrikā vedanā paṭivāte gahitā ādittatiṇukkā viya sarīram nidahanti. Narakanimittādīnam upaṭṭhahanakāle balavadomanassam uppajjati. Iti imesam dvinnampi dukkhānam vatthubhāvena dukkhanti veditabbam. Api ca—

“Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato.
 Bhaddassāpasahantassa, viyogam piyavatthukam.
 Mīyamānassa yam dukkham, mānasam avisesato.
 Sabbesañcāpi yam sandhi-bandhanacchedanādikam.
 Vitujjamānamammānam¹, hoti dukkham sarīrajam.
 Asayhamappaṭikāram, dukkhassetassidam yato.
 Maraṇam vatthu tenetam, dukkhamicceva bhāsitan”ti.

---

1. Vitujjamānadhammānam (Syā, Ka)

Api ca imāni jātijarāmarañāni nāma imesaṃ sattānaṃ vadhakapaccāmittā viya otāraṃ gavesantāni vicaranti. Yathā hi purisassa tīsu paccāmittesu otārāpekkhesu vicarantesu eko vadeyya “ahaṃ asukarañña nāma vaṇṇaṃ kathetvā etaṃ ādāya tattha gamissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthi”ti. Dutiyō vadeyya “ahaṃ tava etaṃ gahetvā gatakāle pothetvā dubbalaṃ karissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthi”ti. Tatiyō vadeyya “tayā etasmim pothetvā dubbale kate tiṅhena asinā sīsacchedanaṃ nāma mayhaṃ bhāro hotū”ti te evaṃ vatvā tathā kareyyuṃ.

Tattha paṭhamapaccāmittassa arañña vaṇṇaṃ kathetvā taṃ ādāya tattha gatakālo viya suhajjañātimaṇḍalato nikkadḍhitvā yattha katthaci nibbattāpanaṃ nāma jātiyā kiccaṃ, dutiyassa pothetvā dubbalakaṛaṇaṃ viya nibbattakkhandhesu nipatitvā parādhīnamañcaparāyaṇabhāvakaṛaṇaṃ jarāya kiccaṃ, tatiyassa tiṅhena asinā sīsacchedanaṃ viya jīvitakkhayapāpanaṃ maraṇassa kiccanti veditabbaṃ.

Apicettha jātidukkhaṃ sādīnavamahākantārappaveso viya daṭṭhabbaṃ, jarādukkhaṃ tattha annapānarahitassa dubbalaṃ viya daṭṭhabbaṃ, maraṇadukkhaṃ dubbalassa iriyāpathapavattane vihataparakkamassa vāḷādīhi anayabyasaṇāpādanaṃ viya daṭṭhabbanti.

Sokaniddesa

194. **Sokaniddese** byasaṭīti byasaṇaṃ, hitasukhaṃ khipati viddhamsetīti attho. Ñātīnaṃ byasaṇaṃ ñātībyasaṇaṃ, corarogabhayādīhi ñātikkhayo ñātīvināsoti attho. Tena **ñātībyasaṇena**. **Phuṭṭhassāti** ajjhotthaṭṭassa, abhibhūtaṭṭassa samannāgatassāti attho. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viśeso bhogānaṃ byasaṇaṃ **bhogabyasaṇaṃ**, rājacorādivasena bhogakkhayo bhogavināsoti attho. Rogoyeva byasaṇaṃ **rogabyasaṇaṃ**. Rogo hi ārogyaṃ byasati vināsetīti byasaṇaṃ. Silassa byāsaṇaṃ **silabyasaṇaṃ**. Dussīlyassetāṃ nāmaṃ. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhi eva byasaṇaṃ **diṭṭhibyasaṇaṃ**. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīṇi nipphannāni tilakkhaṇabbhātaṇi. Purimāni ca tīṇi neva kusalāni na akusalāni, siladiṭṭhibyasaṇadvayaṃ akusalāni.

Aññataraññatarenāti gahitesu vā yena kenaci aggahitesu vā mittāmaccaḃyasanādīsu yena kenaci. **Samannāgatassā**ti samanubandhassa aparimuccamānassa. **Aññataraññatarena dukkhadhammenā**ti yena kenaci sokadukkhassa uppattihetunā. **Sokoti** socanakavasena soko. Idaṃ tehi kāraṇehi uppajjanakasokassa sabhāvapaccattam. **Socanā**ti socanākāro. **Socitattanti** socitabhāvo. **Antosokoti** abbhantare soko. Dutiyapadam upasaggavasena vaḍḍhitam. So hi abbhantare sukkhāpento viya parisukkhāpento viya uppajjati “antosoko antoparisoko”ti vuccati.

Cetaso pariijjhāyanāti cittassa jhāyanākāro. Soko hi uppajjamāno aggi viya cittam jhāpeti paridahati, “cittam me jhāmam, na me kiñci paṭibhātī”ti vadāpeti. Dukkhitō mano dummano, tassa bhāvo **domanassam**. Anupaviṭṭhaṭṭhena sokova sallanti **sokasallam**. **Ayam vuccati sokoti** ayam soko nāma kathiyati. So paṇāyam kiñcāpi atthato domanassavedanāva hoti, evam santepi antonijjhānalakkhaṇo, cetaso pariniijjhāyanaraso¹, anusocanapaccupaṭṭhāno.

Sokassa dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana ayam sabhāvadukkhattā ceva dukkhassa ca vatthubhāvena dukkhoti vutto. Kataradukkhassāti? Kāyikadukkhassa ceva javanakkhaṇe ca domanassadukkhassa. Sokavegena hi hadaye mahāgaṇḍo utṭhahitvā paripaccitvā bhijjati, mukhato vā kāḷalohitam nikkhamati, balavam kāyadukkham uppajjati. “Ettakā me ñātayo khayam gatā, ettakā me bhogā”ti cintentassa ca balavam domanassam uppajjati. Iti imesam dvinnam dukkhānam vatthubhāvenapesa dukkhoti veditabbo. Api ca—

Sattānam hadayam soko, sallam viya vitujjati.

Aggitattova nārāco, bhusañca ḍahate puna.

Samāvahati ca byādhi-jarāmaṇabhedanam.

Dukkhampi vividham yasmā, tasmā dukkhoti vuccatīti.

---

1. Pariijjhāpanaraso (Visuddhimagge Indriyasaccaniddese)

Paridevaniddesa

195. **Paridevaniddese** “mayhaṃ dhītā mayhaṃ putto”ti evaṃ ādissa ādissa devanti rodanti etenāti **ādevo**. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā parikittetvā devanti etenāti **paridevo**. Tato parāni dve dve padāni purimadvayasseva ākārabhāvaniddesavasena vuttāni. **Vācāti** vacanaṃ. **Palāpoti** tucchaṃ niratthakavacanaṃ. Upaḍḍhabhaṇita-aññabhaṇitādivasena virūpo palāpo **vippalāpo**. **Lālappoti** punappunaṃ lapanam. Lālappanākāro **lālappanā**. Lālappitassa bhāvo **lālappitattam**. **Ayaṃ vuccati paridevoti** ayaṃ paridevo nāma kathiyati. So lālappanalakkhaṇo, guṇadosaparikittanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno.

Paridevassa dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana ayampi sayaṃ na dukkho, kāyadukkhadomanassadukkhānaṃ pana vatthubhāvena dukkhoti vutto. Paridevanto hi attano khandhaṃ muṭṭhīti potheti, ubho hi hatthehi uraṃ paharati pisati¹, sīsena bhittiyā saddhiṃ yujjhati. Tenassa balavaṃ kāyadukkhāṃ uppajjati, “ettakā me ñātayo khayaṃ vayaṃ abbattham gatā”ti-ādīni cinteti, tenassa balavaṃ domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti veditabbo. Api ca—

Yam sokasallavihato paridevamāno,
Kaṇṭhoṭṭhatālutala² sosajamappasayham.
Bhiyyodhimattamadhigacchatiyeva dukkham,
Dukkhoti tena Bhagavā paridevamāhāti.

Dukkhadomanassaniddesa

196-7. **Dukkhadomanassaniddesā** heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ³ vaṇṇitattā pākaṭā eva. Lakkhaṇādīni pana tesam tattha vuttāneva.

“Dukkhasa dukkhaṭṭho veditabbo, domanassassa dukkhaṭṭho veditabbo”ti ettha pana ubhayampetaṃ sayañca dukkhattā kāyikacetasikadukkhānañca vatthubhāvena dukkhanti vuttam. Hatthapādānañhi kaṇṇanāsikānañca chedanadukkhena

1. Pimsati (Sī, Syā)

2. ...dālugala (Sī)

3. Abhi-Ṭṭha 1. 299 piṭṭhesu.

dukkhitassa anāthasālāyaṃ ucchiṭṭhakapālaṃ purato katvā nipannassa vaṇamukhehi puḷuvakesu nikkhamantesu balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati. Nānāraṅgarattavattthamanuññālaṅkāraṃ nakkhattaṃ kīlantaṃ mahājanaṃ disvā balavadomanassaṃ uppajjati. Evaṃ tāva dukkhassa dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvo veditabbo. Api ca—

Pīleti kāyikamidaṃ, dukkhaṃ dukkhañca mānasaṃ bhiyyo.
Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vuttanti.

Cetodukkhasamappitā pana kese pakiriya urāni patipisanti āvaṭṭanti vivaṭṭanti, chinnapapātaṃ papatanti, satthaṃ āharanti, visaṃ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggiṃ pavisanti. Taṃ taṃ viparītaṃ vatthuṃ tathā tathā vipparisāriṇo pariḍayhamānacittā cintenti. Evaṃ domanassassa ubhinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvo veditabbo. Api ca—

Pīleti yato cittaṃ, kāyassa ca pīlanaṃ samāvahati.
Dukkhanti domanassampi, domanassaṃ tato ahūti.

Upāyāsaniddesa

198. **Upāyāsaniddese āyāsanaṭṭhena āyāso.**

Saṃsīdanavisīdanākārappavattassa cittakilamathassetāṃ nāmaṃ. Balavaṃ āyāso **upāyāso**. Āyāsitabhāvo **āyāsitattaṃ**. Upāyāsitabhāvo **upāyāsitattaṃ**. **Ayaṃ vuccati upāyāsoti** ayaṃ upāyāso nāma kathiyati. So panesa byāsattilakkhaṇo, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno.

Upāyāsassa dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana ayampi sayāṃ na dukkho, ubhinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti vutto. Kupitena hi raññā issariyaṃ acchinditvā hataputtabhātikānaṃ āṇattavadhānaṃ bhayena aṭaviṃ pavisitvā nilīnānaṃ mahāvisādappattānaṃ dukkhaṭṭhānena dukkhaseyyāya dukkhanisajjāya balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati, “ettakā no ñātakā ettakā bhogā naṭṭhā”ti cintentānaṃ balavadomanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti veditabboti. Api ca—

Cittassa paridahanā, kāyassa visādanā ca adhimattaṃ.

Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto.

Ettha ca mandagginā antobhājaneyeva telādīnaṃ pāko viya soko, tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahinikkhamanaṃ viya paridevo, bahinikkhantāvasesassa nikkhamitumpi appahontassa antobhājaneyeva yāva parikkhayā pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Appiyasampayoganiddesa

199. **Appiyasampayoganiddese yassāti ye assa. Aniṭṭhāti** apariyesitā. Pariyesitā vā hontu apariyesitā vā, nāmamevetam amanāpārammaṇānaṃ. Manasmim̃ na kamanti na pavisantīti **akantā**. Manasmim̃ na appiyanti, na vā manaṃ vaḍḍhentīti **amanāpā**. **Rūpāti**-ādi tesam sabhāvanidassanaṃ. Anattaṃ kāmenti icchantīti **anattakāmā**. Ahitaṃ kāmenti icchantīti **ahitakāmā**. Aphāsukaṃ dukkhavihāraṃ kāmenti icchantīti **aphāsukakāmā**. Catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ vivaṭṭaṃ na icchanti, sabhayaṃ vaṭṭameva nesaṃ kāmenti icchantīti **ayogakkhemakāmā**.

Api ca saddhādīnaṃ vuḍḍhisankhātassa atthassa akāmanato tesamīyeva hānisankhātassa anattassa ca kāmanato **anattakāmā**. Saddhādīnaṃīyeva upāyabhūtassa hitassa akāmanato saddhāhāni-ādīnaṃ upāyabhūtassa ahitassa ca kāmanato **ahitakāmā**. Phāsukavihārassa akāmanato aphāsukavihārassa ca kāmanato **aphāsukakāmā**. Yassa kassaci nibbhayassa akāmanato bhayassa ca kāmanato **ayogakkhemakāmā**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Saṅgatīti gantvā saṃyogo. **Samāgamoti** āgatehi saṃyogo. **Samodhānanti** ṭhānanisajjādīsu sahabhāvo. **Missībhāvoti** sabbakiccānaṃ sahakaraṇaṃ. Ayaṃ sattavasena yojanā. Saṅkhāravasena pana yaṃ labbhati, taṃ gahetabbaṃ. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ appiyasampayogo nāma kathiyati. So aniṭṭhasamodhānalakkhaṇo, cittaviḥātakaraṇaraso, anattabhāvapaccupaṭṭhāno.

So atthato eko dhammo nāma natthi, kevalaṃ appiyasampayuttānaṃ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkhoti vutto. Aniṭṭhāni hi vatthūni samodhānagatāni vijjhanachedanaphālanādīhi kāyikampi dukkhaṃ uppādentī, ubbegajananato mānasampi. Ten'etaṃ vuccati—

Disvāva appiye dukkhaṃ, paṭhamaṃ hoti cetasi.

Tadupakkamasambhūta-matha kāye yato idha.

Tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so Mahesinā.

Dukkho vuttoti viññeyyo, appiyehi samāgamoti.

Piyavippayoganiddesa

200. **Piyavippayoganiddeso** vuttapaṭipakkhanayena vedītabbo. **Mātā** vāti-ādi panettha atthakāme sarūpena dassetuṃ vuttaṃ. Tattha mamāyatīti **mātā**. Piyāyatīti **pitā**. Bhajatīti **bhātā**. Tathā **bhaginī**. Mettāyantīti **mittā**. Minantīti vā **mittā**, sabbaguyhesu anto pakkhipantīti attho. Kiccakaraṇīyesu sahabhāvavattṭhena amā hontīti **amaccā**. Ayaṃ amhākaṃ ajjhattikoti evaṃ jānanti, ñāyantīti vā **ñātī**. Lohitena sambandhāti **sālohitā**. Evametāni padāni atthato vedītabbāni. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ piyehi vippayogo nāma kathiyati. So iṭṭhavatthuviyogalakkhaṇo, sokuppādanaraso, byasanapaccupaṭṭhāno.

So atthato eko dhammo nāma natthi, kevalaṃ piyavippayuttānaṃ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkhoti vutto. Iṭṭhāni hi vatthūni viyujjamānāni sarīrassa sosanamilāpanādibhāvena kāyikampi dukkhaṃ uppādentī, yampi no ahosi, tampi no natthīti anusocāpanato mānasampi. Ten'etaṃ vuccati—

Ñātidhanādiviyogā, sokasarasamappitā vitujjanti.

Bālā yato tatoyam, dukkhoti mato piyaviyogoti.

Icchāniddesa

201. **Icchāniddese jātidhammānanti** jātisabhāvānaṃ jātipakatikānaṃ. **Icchā uppajjatīti** taṇhā uppajjati. **Aho vatāti** patthanā.

Na kho panetaṃ icchāya pattabbanti yaṃ etaṃ “aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā”ti evaṃ pahīnasamudayesu sādhusu vijjamānaṃ ajātidhammattaṃ, parinibbutesu ca vijjamānaṃ jātiyā anāgamaṇaṃ icchitaṃ, taṃ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā apattabbato anicchantassa ca bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbaṃ nāma hoti. **Idampīti** etampi. Upari sesāni upādāya pikāro. **Yampicchanti** yenapi dhammena alabbhaneyyaṃ vatthuṃ icchanto na labhati, taṃ alabbhaneyyavatthu-icchanaṃ dukkhanti veditabbaṃ. **Jarādhammānanti**-ādīsupi eseva nayo. Evamettha alabbhaneyyavatthūsu icchāva “yampicchaṃ na labhati, tampi dukkhaṃ”ti vuttā. Sā alabbhaneyyavatthu-icchanalakkhaṇā, tappariyesanarasā, tesāṃ appattipaccupaṭṭhānā.

Dvinnāṃ pana dukkhānaṃ vatthubhāvato dukkhāti vuttā. Ekacco hi rājā bhavissatīti sambhāvito hoti. So chinnabhinnagaṇena parivārito pabbatavisamaṃ vā vanagahanaṃ vā pavisati. Atha rājā taṃ pavattiṃ ñatvā balakāyaṃ peseti. So rājapurischi nihataparivāro sayampi laddhappahāro palāyamāno rukkhantaraṃ vā pāsāṇantaraṃ vā pavisati. Tasmim̐ samaye mahāmegho uṭṭhahati, tibbandhakārā kālavadalikā hoti. Atha naṃ samantato kālakupillikādayo pāṇā parivāretvā gaṇhanti. Tenassa balavakāyadukkhāṃ uppajjati. Mā ekaṃ nissāya ettakā ñātī ca bhogā ca vinaṭṭhāti cintentassa balavadomanassaṃ uppajjati. Iti ayaṃ icchā imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhāti veditabbā. Api ca—

Taṃ taṃ patthayamānānaṃ, tassa tassa alābhato.

Yaṃ vighātamayaṃ dukkhaṃ, sattānaṃ idha jāyati.

Alabbhaneyyavatthūnaṃ, patthanā tassa kāraṇaṃ.

Yasmā tasmā Jino dukkhaṃ, icchitālābhamabravīti.

Upādānakkhandhaniddesa

202. **Upādānakkhandhaniddese samkhittenāti** desanaṃ sandhāya vuttam̐. Dukkhañhi ettakāni dukkhasatānīti vā ettakāni dukkhasahassānīti vā ettakāni

dukkhasatasahassānīti vā saṁkhipitum na sakkā, desanā pana sakkā. Tasmā “dukkham nāma aññaṁ kiñci natthi, saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti desanaṁ saṁkhipento evamāha. **Seyyathidanti** nipāto. Tassa te katameti ceti attho. **Rūpupādānakkhandhoti**-ādīnaṁ attho Khandhavibhaṅge vaṇṇitoyeva.

Khandhānaṁ dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana

Jātipabhutikaṁ dukkham, yaṁ vuttaṁ idha tādinā.

Avuttaṁ yañca taṁ sabbaṁ, vinā ete na vijjati.

Yasmā tasmā upādāna-kkhandhā saṅkhepato ime.

Dukkhatī vuttā dukkhanta-desakena Mahesinā.

Tathā hi indhanamiva pāvako, lakkhamiva paharaṇāni, gorūpamiva ḍamsamakasādayo, khetamiva lāvakā, gāmaṁ viya gāmaghātakā, upādānakkhandhapañcakameva jāti-ādayo nānappakārehi bādhayamānā tiṇalatādīni viya bhūmiyaṁ, pupphaphalapallavādīni viya rukkhesu, upādānakkhandhesuyeva nibbattanti. Upādānakkhandhānañca ādidukkham jāti, majjhedukkham jarā, pariyosānadukkham maraṇaṁ, māraṇantikadukkhābhighātena pariḍayhamānadukkham soko tadasahanato lālappanadukkham paridevo, tato dhātukkhobhasaṅkhāta-aniṭṭhaphoṭṭhabbasamāyogato kāyassa ābādhanadukkham dukkham, tena bādhiyamānānaṁ puthujjanānaṁ tattha paṭighuppattito cetobādhanadukkham domanassaṁ, sokādivuḍḍhiyā janitavisādānaṁ anutthunanadukkham upāyāso, manorathavighātappattānaṁ icchāvighātadukkham icchitālābhoti evaṁ nānappakāro upaparikkhiyamānā upādānakkhandhāva dukkhātī yadetaṁ ekamekaṁ dassetvā vuccamānaṁ anekehi kappehi na sakkā asesato vattum, taṁ sabbampi dukkham ekajalabindumhi sakalasaṁmuddajalarasaṁ viya yesu kesuci pañcasu upādānakkhandhesu saṁkhipitvā dassetum “saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti Bhagavā avocāti.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

203. **Samudayasaccaniddese yāyaṃ taṇhāti** yā yaṃ taṇhā.

Ponobbhavikā¹ punabbhavakaraṇaṃ punobbhavo, puno bbhavo sīlamassāti ponobbhavikā². Api ca punabbhavaṃ deti, punabbhavāya saṃvattati, punappunaṃ bhava nibbattetīti ponobbhavikā. Sā panesā punabbhavassa dāyikāpi atthi adāyikāpi, punabbhavāya saṃvattanikāpi atthi asaṃvattanikāpi. Dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattāpi. Sā punabbhavaṃ dadamānāpi adadamānāpi punabbhavāya saṃvattamānāpi asaṃvattamānāpi dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattāpi ponobbhavikā evāti nāmaṃ labhati. Abhinandanasāṅkhātena nandirāgena sahaगतāti **nandirāgasahagatā**. Nandirāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatratatrābhinandinī**ti yatra yatra attabhāvo, tatratatrābhinandinī. Rūpādīsu vā ārammaṇesu tatratatrābhinandinī, rūpābhinandinī saddagandharasaphoṭṭhabbadhammābhinandinīti attho. **Seyyathidanti** nipāto. Tassa sā katamāti ceti attho. **Kāmataṇhāti** kāme taṇhā kāmataṇhā. Pañcakāmaguṇikarāgassetam adhivacanaṃ. Bhava taṇhā **bhavataṇhā**. Bhavapatthanāvasena uppanassa sassatadiṭṭhisahagatassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā cetam adhivacanaṃ. Vibhave taṇhā **vibhavataṇhā**. Uccchedadiṭṭhisahagatassa rāgassetam adhivacanaṃ.

Idāni tassā taṇhāya vatthum vitthārato dassetuṃ **sā kho panesāti**-ādimāha. Tattha **uppajjatīti** jāyati. **Nivisatīti** punappunaṃ pavattivasena patiṭṭhahati. **Yaṃ loke piyarūpaṃ satarūpanti** yaṃ lokasmiṃ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhum loketi**-ādīsu lokasmiṃhi cakkhādīsu mamattena abhiniviṭṭhā sattā sampattiyam patiṭṭhitā attano cakkhum ādāsādīsu nimittagahaṇānusārena vipasannaapañcapasādam suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇi sīhapañjaraṃ viya maññanti, sotaṃ rajatapanālikam viya pāmaṅgasuttakam viya ca maññanti, tuṅganāsāti laddhavohāraṃ ghānam vaṭṭetvā ṭhapitaharitalavaṭṭim viya maññanti, jivham rattakambalapaṭalam viya mudusiniddhamadhurarasadam maññanti, kāyam sālalaṭṭhim viya suvaṇṇatoraṇam viya ca maññanti, manam aññesam manena asadisam ulāram maññanti, rūpaṃ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇam.

1. Ponobbhavikā (Sī)

2. Ponobbhavikā (Sī)

viya, saddaṃ mattakaravīkakokilamandadhamitamāṇivamaṇsanigghosaṃ viya, attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānikagandhārammaṇādīni “kassa aññassa evarūpāni atthī”ti maññanti, tesāṃ evaṃ maññamānānaṃ tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva honti sātārūpāni ca. Atha nesāṃ tattha anuppannā ceva taṇhā uppajjati, uppannā ca punappunaṃ pavattivasena nivisati. Tasmā Bhagavā “cakkhum loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti-ādimāha. Tattha **uppajjamānā**ti yadā uppajjati, tadā ettha uppajjatīti attho. Esa nayo sabbatthāpīti.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

204. **Nirodhasaccaniddese yo tassāyeva taṇhāyāti** ettha “yo tasseva dukkhassā”ti vattabbe yasmā samudayanirodheneva dukkhaṃ nirujjhati, no aññathā. Yath’āha—

“Yathāpi mūle anupaddave daḷhe,
Chinnopi rukkho punareva rūhati.
Evampi taṇhānusaye anūhate,
Nibbattatī dukkhamidaṃ punappunan”ti¹.

Tasmā taṃ dukkhanirodhaṃ dassento samudayanirodhena dassetum evamāha. Sihasamānavuttino hi Tathāgatā, te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhaṅca dassentā hetumhi paṭipajjanti na phale. Suvānavuttino pana aññatitthiyā, te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhaṅca dassentā attakilamathānuyogena ceva tasseva ca desanāya phale paṭipajjanti na hetumhīti sihasamānavuttitāya Satthā hetumhi paṭipajjanto **yo tassāye vāti-**ādimāha.

Tattha **tassāyevāti** yā sā uppatti nivesavasena heṭṭhā pakāsītā, tassāyeva. **Asesavirāganirodhoti-**ādīni sabbāni

---

1. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade.

nibbānavevacanāneva. Nibbānañhi āgamma taṇhā asesā virajjati nirujjhati, tasmā taṃ “tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho”ti vuccati. Nibbānañca āgamma taṇhā cajiyyati paṭinissajjiyyati muccati na alliyati, tasmā nibbānaṃ “cāgo paṭinissaggo mutti anālayo”ti vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ, nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni nibbānavevacanāneva honti. Seyyathidaṃ, asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo taṇhākkhayo anuppādo appavattaṃ animittaṃ appaṇihitaṃ anāyūhanaṃ appaṭisandhi anupapatti agati ajātaṃ ajaraṃ abyādhi amataṃ asokaṃ aparidevaṃ anupāyāsaṃ asaṃkiliṭṭhanti-ādīni.

Idāni maggena chinnāya nibbānaṃ āgamma appavattipattāyapi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tattheva abhāvaṃ dassetuṃ **sā kho panesāti**-ādīmāha. Tattha yathā puriso khetto jātaṃ titta-alābuvallim disvā aggato paṭṭhāya mūlaṃ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā appaññattaṃ gaccheyya. Tato tasmim khetto titta-alābu niruddhā pahīnāti vucceyya, evameva khetto titta-alābu viya cakkhādīsu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinnā nibbānaṃ āgamma appavattiṃ gacchati¹. Evaṃ gatā pana tesu vatthūsu khetto titta-alābu viya na paññāyati. Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyuṃ, tato aṭaviyaṃ corā matāti vā māritāti vā vucceyyuṃ, evameva aṭaviyaṃ corā viya yā cakkhādīsu taṇhā, sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṃ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṃ niruddhā pana tesu vatthūsu aṭaviyaṃ corā viya na paññāyati. Tenassā tattheva niruddhaṃ dassento “cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati. Ettha nirujjhamānā nirujjhati”ti-ādīmāha. Sesamettha uttānatthamevāti. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Gaccheyya (Ka)

4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā

205. **Maggasaccaniddese ayamevāti** aññamaggapaṭikkhepanatthaṃ niyamanam. **Ariyoti** taṃtaṃmaggavajjhehi kilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭhaṅgāni assāti **aṭṭhaṅgiko**. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā pañcaṅgikaṃ viya tūriyaṃ aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi. Nibbānatthikehi maggiyati, nibbānaṃ vā maggati, kilese vā mārento gacchatīti **maggo**. **Seyyathidanti** so katamoti ceti attho.

Idāni aṅgamattameva maggo hoti, aṅgavinimutto natthīti dassento **sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhīti** āha. Tattha sammā dassanalakkhaṇā **sammādiṭṭhi**. Sammā abhiniropanalakkhaṇo **sammāsaṅkappo**. Sammā pariggahalakkhaṇā **sammāvācā**. Sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo **sammākammanto**. Sammā vodānalakkhaṇo¹ **sammā-ājīvo**. Sammā paggahalakkhaṇo **sammāvāyāmo**. Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā **sammāsati**. Sammā samādhānalakkhaṇo **sammāsamādhī**.

Tesu ca ekekassa tīṇi tīṇi kiccāni honti. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nirodhaṃ ārammaṇaṃ karoti. Sampayuttadhamme ca passati tappaṭicchādakamohavidhamanavasena asammohato. Sammāsaṅkappādayopi tatheva micchāsaṅkappādīni ca pajahanti, nirodhañca ārammaṇaṃ karonti. Visesato panettha sammāsaṅkappo sahaṅgādhamme abhiniropeti, sammāvācā sammā pariggaṇhāti, sammākammanto sammā samuṭṭhāpeti, sammā-ājīvo sammā vodāpeti, sammāvāyāmo sammā paggaṇhāti, sammāsati sammā upaṭṭhāti, sammāsamādhī sammā padahati.

Apicesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Kiccato pana dukkhe nāṇanti-ādīni cattāri nāmāni labhati. Sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā honti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Tesu sammāsaṅkappo kiccato nekkhammasaṅkappoti-ādīni

---

1. Vodāpanalakkhaṇo (Ka)

tīṇi nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā viratīyopi honti cetanāyopi, maggakkhaṇe pana viratīyova. Sammāvāyāmo sammāsātīti idampi dvayaṃ kiccato sammappadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhati. Sammāsamādhi pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyeva.

Iti imesu aṭṭhasu dhammesu Bhagavatā nibbānādhiḡamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamāṃ sammādiṭṭhi desitā. Ayaṅhi “paññāpajjoto paññāsattan”¹ti ca vuttā. Tasmā etāya pubbabhāge vipassanāñāṇasaṅkhātāya sammādiṭṭhiyā aviḡjandhakāraṃ viddhamsetvā kilesacore ghātento khemena yogāvacarō nibbānaṃ pāpuṇāti. Tena vuttaṃ “nibbānādhiḡamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamāṃ sammādiṭṭhi desitā”ti.

Sammāsaṅkappo pana tassā bahūpakāro. Tasmā tadanantaraṃ vutto. Yathā hi heraññiko hatthena parivattetvā parivattetvā cakkhunā kahāpaṇaṃ olokento “ayaṃ kūṭo ayaṃ cheko”ti jānāti, evaṃ yogāvacaropi pubbabhāge vitakkena vitakketvā vitakketvā vipassanāpaññāya olokayamāno “ime dhammā kāmāvacarā ime dhammā rūpāvacarādayo”ti jānāti. Yathā vā pana purisena koṭiyaṃ gahetvā parivattetvā parivattetvā dinnāṃ mahārukkhaṃ tacchako vāsiyā tacchetvā kamme upaneti, evaṃ vitakkena vitakketvā vitakketvā dinnadhamme yogāvacarō paññāya “ime dhammā kāmāvacarā ime dhammā rūpāvacarā”ti-ādinā nayena paricchinditvā kamme upaneti. Tena vuttaṃ “sammāsaṅkappo pana tassā bahūpakāro. Tasmā tadanantaraṃ vutto”ti.

Svāyaṃ yathā sammādiṭṭhiyā, evaṃ sammāvācāyapi upakārako. Yathāha “pubbe kho gahapati vitakketvā vicāretvā pacchā vācam bhindatī”²ti. Tasmā tadanantaraṃ sammāvācā vuttā.

Yasmā pana idaṅcīdaṅca karissāmāti paṭhamāṃ vācāya saṃvidahitvā loke kammante payojenti, tasmā vācā kāyakammaṃ upakārikāti sammāvācāya anantaraṃ sammākammanto vutto.

1. Abhi 1. 20, 22 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 376 piṭṭhe.

Catubbidham pana vacīduccaritam tividham kāyaduccaritam pahāya ubhayaṃ sucaritam pūrentasseva yasmā ājivaṭṭhamakasīlam pūrati, na itarassa. Tasmā tadubhayānantaram sammā-ājīvo vutto.

Evam suddhājīvena “parisuddho me ājīvo”ti ettāvataṃ paritosam akatvā suttapamattena viharitum na yuttam, atha kho sabba-iriyāpathesu idam vīriyamārabhitabbanti dassetum tadanantaram sammāvāyāmo vutto.

Tato āraddhavīriyenāpi kāyādīsu catūsu vatthūsu sati suppatiṭṭhitā kātabbāti dassanattam tadanantaram sammāsati desitā.

Yasmā pana evam suppatiṭṭhitā sati samādhissa upakārānupakārānam dhammānam gatiyo samanvesitvā pahoti ekattārammaṇe cittam samādhātum, tasmā sammāsati-anantaram sammāsamādhī desitoti veditabbo.

Sammādiṭṭhiniddese “dukkhe ñāṇam”ti-ādinā catusaccasakammaṭṭhānam dassitam. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭam, pacchimāni vivaṭṭam. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni “pañcakkhandhā dukkham, taṇhā samudayo”ti evam saṅkhepena ca “katame pañcakkhandhā, rūpakkhandho”ti-ādinā nayena vitthārena ca ācariyassa santike uggaṇhitvā vācāya punappunam parivattento yogāvacarō kammaṃ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu “nirodhasaccam iṭṭham kantaṃ manāpaṃ, maggasaccam iṭṭham kantaṃ manāpaṃ”ti evam savaneneva kammaṃ karoti. So evam kammaṃ karonto cattāri saccāni ekena paṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkham pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodham sacchikiriyapaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkham pariññābhisamayena -pa- maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti.

Evamassa pubbhāge dvīsu saccesu uggaḥaparipucchāsavanadhāraṇa-sammasanapaṭivedho hoti, dvīsu savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Tattha sabbampi paṭivedhañāṇam lokuttaram. Savanadhāraṇasammasanañāṇam lokiyam kāmāvacaram. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti. Ayaṅca ādikammiko, tasmā sā idha na vuttā. Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato “dukkham

parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī”ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi. Pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātameva hoti -pa- maggo bhāvitova hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccañhi uppattito pākaṭaṃ, khāṇukaṇṭakappahārādīsu “aho dukkhaṃ”ti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khāditukāmatābhuñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ pana dvinnāṃ dassanattāya payogo bhavaggagahaṇatthaṃ hatthappasāraṇaṃ viya avīciḥusanatthaṃ pādappasāraṇaṃ viya satadhā bhinnavālassa koṭiyā koṭim paṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena pubbabhāgaññuppattim sandhāya idaṃ “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva ñāṇaṃ hoti.

Sammāsaṅkappaniddese kāmato nissaṭoti **nekkhammasaṅkappo**. Byāpādato nissaṭoti **abyāpādasāṅkappo**. Vihimsāya nissaṭoti **avihimsāsaṅkappo**. Tattha nekkhammavitakko kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati, abyāpādavitakko byāpādavitakkassa, avihimsāvitakko vihimsāvitakkassa. Nekkhammavitakko ca kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati, abyāpāda-avihimsāvitakkā byāpādavihimsāvitakkānaṃ.

Tattha yogāvacaro kāmavitakkassa padaghātanatthaṃ kāmavitakkaṃ vā sammasati aññaṃ vā kiñci saṅkhāraṃ. Athassa vipassanākkhaṇe vipassanāsampayutto saṅkappo tadaṅgasena kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati, vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpeti. Athassa maggakkhaṇe maggasampayutto saṅkappo samucchedavasena kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati. Byāpādavitakkassāpi padaghātanatthaṃ byāpādavitakkaṃ vā aññaṃ vā saṅkhāraṃ sammasati. Vihimsāvitakkassa padaghātanatthaṃ vihimsāvitakkaṃ vā aññaṃ vā saṅkhāraṃ sammasati. Athassa vipassanākkhaṇeti sabbaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ.

Kāmavitakkādīnaṃ pana tiṇṇaṃ Pāḷiyaṃ vibhattesu aṭṭhatimsārammaṇesu ekakammaṭṭhānampi apaccanīkaṃ nāma natthi. Ekantato pana kāmavitakkassa tāva asubhesu paṭhamajjhānameva paccanīkaṃ, byāpādavitakkassa mettāya tikacatukkajjhānāni, vihiṃsāvitakkassa karuṇāya tikacatukkajjhānāni. Tasmā asubhe parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpannassa samāpattikkhaṇe jhānasampayutto saṅkappo vikkhambhanavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapentassa vipassanākkhaṇe vipassanāsampayutto saṅkappo tadaṅgavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpentassa maggakkhaṇe maggasampayutto saṅkappo samucchadavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Evaṃ uppanno nekkhammasaṅkappoti vuccatīti veditabbo.

Mettāya pana parikammaṃ katvā, karuṇāya parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpajjati sabbaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ. Evaṃ uppanno abyāpādasāṅkappoti vuccati, avihimsāsāṅkappoti ca vuccatīti veditabbo. Evamete nekkhammasaṅkappādayo vipassanājhānavasena uppattīnaṃ nānattā pubbhāge nānā. Maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu, uppannassa akusalasaṅkappassa padacchedato anuppattisādhavasena maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṃ sammāsaṅkappo nāma.

Sammāvācāniddeseṇi yasmā aññeneva cittena musāvādā viramati, aññenaññena piṣuṇavācādihi, tasmā catassopetā veramaṇiyo pubbhāge nānā. Maggakkhaṇe pana micchāvācāsāṅkhātāya catubbidhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammāvācāsāṅkhātā kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ sammāvācā nāma.

Sammākammantaniddeseṇi yasmā aññeneva cittena pāṇatipātā viramati, aññena adinnādānā, aññena kāmesumicchācārā, tasmā tissopetā veramaṇiyo pubbhāge nānā. Maggakkhaṇe pana micchākammantasaṅkhātāya tividhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammākammantasaṅkhātā kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ sammākammanto nāma.

Sammā-ājīvaniddese idhāti imasmim sāsane. **Ariyasāvako**ti ariyassa Buddhassa sāvako. **Micchā-ājīvaṃ pahāyāti** pāpakaṃ ājīvaṃ pajahitvā. **Sammā-ājīvenāti** Buddhapasatthena kusala-ājīvena. **Jīvikam kappetīti** jīvitappavattim pavatteti. Idhāpi yasmā aññeneva cittena kāyadvāravītikkamā viramati, aññena vacīdvāravītikkamā, tasmā pubbabhāge nānākkhaṇesu uppajjati. Maggakkhaṇe pana dvīsu dvāresu sattannaṃ kammaṭṭhānaṃ vasena uppannāya micchā-ājīvadussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhana vasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammā-ājīvasaṅkhātā kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ sammā-ājīvo nāma.

Sammāvāyāmaniddeso Sammappadhānavibhaṅge anupadavaṇṇanāvasena āvibhavissati. Ayaṃ pana pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittena anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya vāyāmaṃ karoti, aññena uppannānaṃ pahānāya. Aññeneva ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya, aññena uppannānaṃ ṭhitiyā. Maggakkhaṇe pana ekacittiveva labbhati. Ekameva hi maggasampayuttaṃ vīriyaṃ catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labhati.

Sammāsatiniddesopi Satipaṭṭhānavibhaṅge anupadavaṇṇanāvasena āvibhavissati. Ayampi ca pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññenaññena vedanādīni. Maggakkhaṇe pana ekacittiveva labbhati. Ekāyeva hi maggasampayuttā sati catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labhati.

Sammāsamādhiniddese cattāri jhānāni pubbabhāgepi nānā, maggakkhaṇepi. Pubbabhāge samāpattivasena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā dutiyādīsu aññatarajjhānikā vā. Ekassa paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti.

Ayaṃ panassa viseso pādakajjhānaniyāmena hoti. Pādakajjhānaniyāmena tāva paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa

uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti. Maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo dutiyajjhāniko hoti, maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo tatiyajjhāniko, maggaṅgāni panettha satta bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanā.

Āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca kho lokuttaraṃ no lokiyanti vuttaṃ, ettha kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggaṃ paṭilabhitvā arūpasamāpattim bhāvetvā yo āruppe uppanno, tañjhānikāva tassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pādakajjhānameva niyāmeti. Keci pana therā “vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyāmetī”ti vadanti. Keci “puggalajjhāsayo niyāmetī”ti vadanti. Keci “vuṭṭhānagāminivipassanā niyāmetī”ti vadanti. Tesāṃ vādavinicchayo heṭṭhā cittuppādakaṇḍe lokuttarapadabhājanīyavaṇṇanāyaṃ¹ vuttanayeneva veditabbo. **Ayaṃ vuccati sammāsamādhī**ti yā imesu catūsu jhānesu ekaggatā, ayaṃ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammāsamādhī nāma vuccatīti. Evaṃ lokiyalokuttaravasena Bhagavā maggasaccaṃ desesi.

Tattha lokiyamagge sabbāneva maggaṅgāni yathānurūpaṃ chasu ārammaṇesu aññatarārammaṇāni honti. Lokuttaramagge pana catusaccappaṭivedhāya pavattassa ariyassa nibbānārammaṇaṃ avijjānusayasamugghātakāṃ paññācakkhu sammādiṭṭhi, tathā sampannadiṭṭhissa taṃsampayuttaṃ tividhamicchāsaṅkappasamugghātakāṃ cetaso nibbānapadābhiniropanaṃ sammāsaṅkappo, tathā passantassa vitakkentassa ca taṃsampayuttāva catubbidhavaduccharitasamugghātikā micchāvācāya virati sammāvācā, tathā viramantassa taṃsampayuttāva micchākammantasamucchedikā tividhakāyaduccharitavirati sammākammanto, tesāmyeva sammāvācākammantānaṃ vodānabhūtā taṃsampayuttāva kuhanādisamucchedikā micchā-ājīvavirati sammā-ājīvo, imissā sammāvācākammantājīvasaṅkhātāya silabhūmiyaṃ patitṭhamānassa tadanurūpo taṃsampayuttova

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 272 piṭṭhsu.

kosajjasamucchedako anuppannuppannānaṃ akusalakusalānaṃ
 anuppādapahānuppādaṭṭhitisādhako ca vīriyārambho sammāvāyāmo, evaṃ
 vāyamantassa taṃsampayuttova micchāsativiniddhunako kāyādīsu
 kāyānupassanādisādhako ca cetaso asammoso sammāsati, iti anuttarāya
 satiyā suvihitacittārakkhassa taṃsampayuttāva micchāsamādhisamugghātikā
 cittakaggatā sammāsamādhīti. Esa lokuttaro ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, yo
 saha lokiyena maggena dukkhanirodhagāminī paṭipadāti saṅkhaṃ gato.

So kho panesa maggo sammādiṭṭhisāṅkappānaṃ vijjāya,
 sesadhammānaṃ caraṇena saṅgahitattā **vijjā ceva caraṇaṇīca**. Tathā tesam
 dvinnaṃ vipassanāyānena, itaresaṃ samathayānena saṅgahitattā **samatho
 ceva vipassanā ca**. Tesam vā dvinnaṃ paññākkhandhena, tadanantarānaṃ
 tiṇṇaṃ sīlakkhandhena, avasesānaṃ samādhikkhandhena adhipaññā-
 adhisīla-adhicittasikkhāhi ca saṅgahitattā **khandhattayaṇīceva sikkhattayaṇīca**
 hoti, yena samannāgato ariyasāvako dassanasamatthehi cakkhūhi
 gamanasamatthehi ca pādehi samannāgato addhiko viya
 vijjācaraṇasampanno hutvā vipassanāyānena kāmasukhallikānuyogaṃ,
 samathayānena attakilamathānuyoganti antadvayaṃ parivajjetvā
 majjhimaṭṭhapaṭipadaṃ paṭipanno paññākkhandhena mohakkhandhaṃ,
 sīlakkhandhena dosakkhandhaṃ, samādhikkhandhena ca lobhakkhandhaṃ
 padāleno adhipaññāsikkhāya paññāsampadaṃ, adhisīlasikkhāya
 sīlasampadaṃ, adhicittasikkhāya samādhisampadanti tisso sampattiyo patvā
 amataṃ nibbānaṃ sacchikaroti, ādimajjhapariyosānakalyāṇaṃ
 sattatiṃsabodhipakkhiyadhammaratanavicittaṃ sammattaniyāmasaṅkhātaṃ
 ariyabhūmiṇca okkanto hotīti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

206-214. Idāni abhidhammabhājanīyaṃ hoti. Tattha “ariyasaccānī”ti
 avatvā nippadesato paccayasāṅkhātaṃ samudayaṃ dassetuṃ “cattāri
 saccānī”ti

vuttaṃ. Ariyasaccānīti hi vutte avasesā ca kilesā avasesā ca akusalā dhammā tīṇi ca kusalamūlāni sāsavāni avasesā ca sāsavā kusalā dhammā na saṅgayhanti. Na ca kevalaṃ taṇhāva dukkhaṃ samudāneti, imepi avasesā ca kilesādayo paccayā samudānentiyeva. Iti imepi paccayā dukkhaṃ samudānentiyevāti nippadesato paccayasaṅkhātāṃ samudayaṃ dassetuṃ “ariyasaccānī”ti avatvā “cattāri saccānī”ti vuttaṃ.

Niddesavāre ca nesāṃ paṭhamāṃ dukkhaṃ aniddisitvā tasseva dukkhassa sukhaniddesatthaṃ dukkhasamudayo niddiṭṭho. Tasmīṃhi niddiṭṭhe “avasesā ca kilesā”ti-ādinā nayena dukkhasaccaṃ sukhaniddesaṃ hoti. Nirodhasaccampettha taṇhāya pahānaṃ “taṇhāya ca avasesānañca kilesānaṃ pahānaṃ”ti evaṃ yathāvuttassa samudayassa pahānavasena pañcahākārehi niddiṭṭhaṃ. Maggasaccaṃ panettha paṭhamajjhānikasotāpattimaggavasena Dhammasaṅgaṇiyā¹ vibhattassa desanāyassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhaṃ. Tattha nayabhedo veditaḥ, taṃ upari pakāsayissāma.

Yasmā pana na kevalaṃ aṭṭhaṅgiko maggo paṭipadā, “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo superisuddho hoti”ti² vacanato pana puggalajjhāsayavasena pañcaṅgikopi maggo paṭipadā evāti desito, tasmā taṃ nayaṃ dassetuṃ pañcaṅgikavāropi niddiṭṭho. Yasmā ca na kevalaṃ aṭṭhaṅgikapañcaṅgikamaggāva paṭipadā, sampayuttakā pana atirekapaññāsadhamaṃ paṭipadā eva, tasmā taṃ nayaṃ dassetuṃ tatiyo sabbasaṅgāhikavāropi niddiṭṭho. Tattha “avasesā dhammā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya sampayuttā”ti idaṃ parihāyati. Sesāṃ sabbattha sadisameva.

Tattha aṭṭhaṅgikavārassa “taṇhāya ca avasesānañca kilesānaṃ pahānaṃ”ti-ādīsu pañcasu koṭṭhāsesu paṭhamakoṭṭhāse tāva sotāpattimagge jhānābhinivese suddhikapaṭipadā suddhikasūññatā suññatapaṭipadā suddhika-appaṇihitaṃ appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu vāresu dvinnāṃ dvinnāṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena **dasa nayā** honti. Evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu **dve nayasatāni**. Tāni catūhi adhipatīhi catugguṇitāni

1. Abhi 1. 72 piṭṭhādīsu.

2. Ma 3. 338 piṭṭhe.

aṭṭha. Iti suddhikāni dve, sādhipatī aṭṭhāti sabbampi **nayasahassam** hoti. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggesupīti **cattāri nayasahassāni** honti. Yathā ca paṭhamakoṭṭhāse cattāri, evaṃ sesesupīti aṭṭhaṅgikavāre pañcasu koṭṭhāsesu **vīsati nayasahassāni** honti. Tathā pañcaṅgikavāre sabbasaṅgāhikavāre cāti sabbānipi **satṭhi nayasahassāni** sathārā vibhattāni. Pāḷi pana saṅkhepena āgatā. Evamidam tividhamahāvāram pañcadasakoṭṭhāsam satṭhinayasahassapaṭimaṇḍitam abhidhammabhājanīyam nāma niddiṭṭhanti veditabbam.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

215. Pañhāpucchake catunnampi saccānam Khandhavibhaṅge vuttanayānusārenea kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana samudayasaccam kāmāvacaradhamme assādentassa parittārammaṇam hoti, mahaggatadhamme assādentassa mahaggatārammaṇam, paññattim assādentassa navattabbārammaṇam. Dukkhasaccam kāmāvacaradhamme ārabha uppannam parittārammaṇam, rūpārūpāvacaradhamme ārabha uppattikāle mahaggatārammaṇam, nava lokuttaradhamme paccavekkhaṇakāle appamāṇārammaṇam, paṇṇattim paccavekkhaṇakāle navattabbārammaṇam. Maggasaccam sahaṅgāhetuvasena sabbadāpi maggahetukam, vīriyam vā vīmaṃsam vā jeṭṭhakam katvā maggabhāvanākāle maggādhipati, chandacittesu aññatarādhipatikāle navattabbam nāma hoti. Dukkhasaccam ariyānam maggapaccavekkhaṇakāle maggārammaṇam, tesamyeva maggam garum katvā paccavekkhaṇakāle maggādhipati, sesadhammapaccavekkhaṇakāle navattabbam hoti.

Dve saccāniti dukkhasamudayasaccāni. Etāni hi atītādibhede dhamme ārabha uppattikāle atītādi-ārammaṇāni honti. Samudayasaccam ajjhattādibhede dhamme assādentassa ajjhattādi-ārammaṇam hoti, dukkhasaccam ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇampīti veditabbam. Iti imasmim pañhāpucchake dve saccāni lokiyāni honti, dve lokuttarāni.

Yathā ca imasmiṃ, evaṃ purimesupi dvīsu. Sammāsambuddhena hi tīsupi
suttantabhājanīyādīsu lokiyalokuttarāneva saccāni kathitāni. Evamayaṃ
Saccavibhaṅgopi te parivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Saccavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Indriyavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

219. Idāni tadanantare Indriyavibhaṅge **bāvīsati**ti gaṇanaparicchedo. **Indriyānī**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Idāni tāni sarūpato dassento **cakkhundriyanti**-ādimāha. Tattha cakkhudvāre indaṭṭhaṃ kāretīti **cakkhundriyaṃ**. Sota, ghāna, jivhā, kāyadvāre indaṭṭhaṃ kāretīti **kāyindriyaṃ**. Vijānanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **manindriyaṃ**. Itthibhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **itthindriyaṃ**. Purisabhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **purisindriyaṃ**. Anupālanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **jīvitindriyaṃ**. Sukhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **sukhindriyaṃ**. Dukkha, somanassa, domanassa, upekkhālakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **upekkhindriyaṃ**. Adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **saddhindriyaṃ**. Paggahalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **vīriyindriyaṃ**. Upaṭṭhānalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **satindriyaṃ**. Avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **samādhindriyaṃ**. Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **paññindriyaṃ**. Anaññātāññassāmīti pavatte jānalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **anaññātāññassāmītindriyaṃ**. Ñātānaṃyeva dhammaṇaṃ puna ājānane indaṭṭhaṃ kāretīti **aññindriyaṃ**. Aññātāvībhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **aññātāvindriyaṃ**.

Idha suttantabhājanīyaṃ nāma na gahitaṃ. Kasmā? Suttante imāya paṭipāṭiyā bāvīsatiyā indriyānaṃ anāgatattā. Suttantasmiñhi katthaci dve indriyāni kathitāni, katthaci tīṇi, katthaci pañca. Evaṃ pana nirantaraṃ dvāvīsati āgatāni nāma natthi. Ayaṃ tāvettha Aṭṭhakathānayo. Ayaṃ pana aparo nayo—etesu hi

Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vijāniyā.

Bhedābheda tathā kiccā, bhūmito ca vinicchayaṃ.

Tattha cakkhādīnaṃ tāva “cakkhatīti cakkhū”ti-ādinā nayena **attho** pakāsito. Pacchimesu pana tīsu paṭhamāṃ pubbhāge anaññātāṃ amataṃ padaṃ catusaccadhammaṃ vā jānissāmīti evaṃ paṭipannassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca anaññātāññassāmītindriyanti vuttaṃ, dutiyaṃ ājānato ca indriyaṭṭhasambhavato ca aññindriyaṃ, tatiyaṃ aññātāvino catūsu saccesu

niṭṭhitañāṇakiccassa khīṇāsavasseva uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññātāvindriyaṃ.

Ko panesa indriyaṭṭho nāmāti. Indaliṅgaṭṭho indriyaṭṭho, indadesitaṭṭho indriyaṭṭho, indadiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho, indasiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho, indajuṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho. So sabbopi idha yathāyogaṃ yujjati, Bhagavā hi Sammāsambuddho paramissariyabhāvato indo, kusalākusalañca kammaṃ kammesu kassaci issariyābhāvato. Tenevettha kammasañjanitāni indriyāni kusalākusalakammaṃ ulliṅgenti, tena ca siṭṭhānīti indaliṅgaṭṭhena indasiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Sabbāneva panetāni Bhagavatā yathābhūtato pakāsitāni ca abhisambuddhāni cāti indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Teneva Bhagavatā Munindena kānici gocarāsevanāya, kānici bhāvanāsevanāya sevitanīti indajuṭṭhaṭṭhenapi indriyāni. Api ca ādhipaccasaṅkhātena issariyaṭṭhenāpi etāni indriyāni. Cakkhuviññāṇādippavattiyañhi cakkhādīnaṃ siddhamādhipaccaṃ, tasmīñhi tikkhe tikkhattā mande ca mandattāti ayaṃ tāvettha **atthato** vinicchayo.

Lakkhaṇādīhīti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānehipi cakkhādīnaṃ vinicchayaṃ vijāniyāti attho. Tāni nesaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttāneva. Paññindriyādīni hi cattāri atthato amohoyeva. Sesāni tattha sarūpenevāgatāni.

Kamatoti ayampi desanākkamova. Tattha ajjhattadhammaṃ pariññāya ariyabhūmiṭṭilābho hotīti attabhāvapariyāpannāni cakkhundriyādīni paṭṭhamāni desitāni. So panattabhāvo yaṃ dhammaṃ upādāya itthīti vā purisoti vā saṅkhaṃ gacchati, ayaṃ soti nidassanatthaṃ tato itthindriyaṃ purisindriyañca. So duvidhopi jīvitindriyapaṭibaddhavuttīti nāpanatthaṃ tato jīvitindriyaṃ. Yāva tassa pavatti, tāva etesaṃ vedayitānaṃ anivatti. Yañca kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ sukhadukkhanti nāpanatthaṃ tato sukhindriyādīni. Tamnirodhatthaṃ pana ete dhammā bhāvetabbāti paṭipattidassanatthaṃ tato saddhādīni. Imāya paṭipattiyā esa dhammo paṭṭhamāni attani pātubhavaṭīti paṭipattiyā amoghabhāvadassanatthaṃ tato anaññātāññassāmīti indriyaṃ, tasseva phalattā tato anantaraṃ bhāvetabbattā ca tato aññindriyaṃ. Ito paraṃ bhāvanāya imassa adhigamo, adhigate ca panimasmim natthi kiñci

uttari karaṇīyanti nāpanattham ante paramassāsabhūtam aññātāvindriyam desitanti ayamettha kamo.

Bhedābhedāti jīvitindriyasveva cettha bhedo. Tañhi rūpajīvitindriyam arūpajīvitindriyanti duvidham hoti. Sesānam abhedoti evamettha bhedābhedato vinicchayam vijāniyā.

Kiccāti kiṃ indriyānam kiccanti ce. Cakkhundriyassa tāva “cakkhāyatanam cakkhuviññādhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānam indriyapaccayena paccayo”ti vacanato yaṃ taṃ indriyapaccayabhāvena sādhetabham attano tikkhamandādibhāvena cakkhuviññādidhammānam tikkhamandādisaṅkhātam attākārānuvattāpanam, idaṃ kiccaṃ. Evaṃ sotaghānajivhākāyānam. Manindriyassa pana saha-jātadhammānam attano vasavattāpanam, jīvitindriyassa saha-jātadhammānupālanam, itthindriyapurisindriyānam itthipurisanimittakuttākappākārānuvidhānam, sukhadukhasomanassadomanassindriyānam saha-jātadhamme abhibhavitvā yathāsakam oḷārikākārānupāpanam, upekkhindriyassa santapaṇītamajjhakkārānupāpanam, saddhādīnam paṭipakkhābhibhavanam sampayuttadhammānañca pasannākārādibhāvasampāpanam, anaññātaññassamītidriyassa saṃyojanattayapahānañceva sampayuttakānañca tappahānābhimukhabhāvakaraṇam, aññindriyassa kāmarāgabyāpādāditanukaraṇapahānañceva saha-jātānañca attano vasānuvattāpanam, aññātāvindriyassa sabbakiccesu ussukkapahānañceva amatābhimukhabhāvapaccayatā ca sampayuttānanti evamettha kiccato vinicchayam vijāniyā.

Bhūmitoti cakkhusota ghāna jivhākāya itthipurisasukhadukha domanassindriyāni cettha kāmāvacarāneva, manindriyajīvitindriya-upekkhindriyāni saddhāvīriyasatisamādhipaññindriyāni ca catubhūmipariyāpannāni, somanassindriyam kāmāvacararūpāvacaralokuttaravasena bhūmittayapariyāpannam, avasāne tīṇi lokuttarānevāti evam bhūmitopi vinicchayam vijāniyā. Evañhi vijānanto—

Samvegabahulo bhikkhu, tīto indriyasamvare.

Indriyāni pariññāya, dukkhassantam nigacchatīti.

220. Niddesavāre “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ”ti-ādi sabbaṃ Dhammasaṅgaṇiyaṃ padabhājane¹ vuttanayeneva veditabbaṃ. Vīriyindriyasamādhindriyaniddesādīsu ca sammāvāyāmo micchāvāyāmo sammāsamādhī micchāsamādhīti-ādīni na vuttāni. Kasmā? Sabbasaṅgāhakattā. Sabbasaṅgāhakāni hi idha indriyāni kathitāni. Evaṃ santepettha dasa indriyāni lokiyāni kāmāvacarāneva, tīni lokuttarāni, nava lokiyalokuttaramissakānīti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

2. Pañhāpucchakavaṇṇanā

221. Pañhāpucchake sabbesampi indriyānaṃ kusalādivibhāgo Pāḷinayānusāreneva veditabbo.

223. Ārammaṇattikesu pana **sattindriyā anārammaṇāti** cakkhusotaghānajivhākāya-itthipurisindriyāni sandhāya vuttaṃ. Jīvitindriyaṃ pana arūpamissakattā idha anābhaṭṭhaṃ. **Dvindriyāti** dve indriyā. Sukhadukkhadvayaṃ sandhāyetam vuttaṃ. Tañhi ekantaparitārammaṇaṃ. **Domanassindriyaṃ siyā paritārammaṇaṃ siyā mahaggaṭārammaṇanti** kāmāvacaradhamme ārabba pavattikāle paritārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacare pana ārabba pavattikāle mahaggaṭārammaṇaṃ, paṇṇattim ārabba pavattikāle navattabbārammaṇaṃ. **Navindriyā siyā paritārammaṇāti** manindriyajīvitindriyasomanassindriya-upekkhindriyāni ceva saddhādīpañcakañca sandhāya idaṃ vuttaṃ. Jīvitindriyañhi rūpamissakattā anārammaṇesu rūpadhammesu saṅgahitampi arūpakoṭṭhāsena siyāpakkhe saṅgahitaṃ.

Cattāri indriyānīti sukhadukkhadomanassa-aññātāvindriyāni. Tāni hi maggārammaṇattike na bhajanti. **Maggahetukanti** sahaṅgahetum sandhāya vuttaṃ. Vīriyavīmaṃsajēṭṭhakakāle siyā maggādhīpati, chandacittajēṭṭhakakāle siyā navattabbā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 344 piṭṭhādīsu.

Dasindriyā siyā uppannā siyā uppādinoti satta rūpindriyāni tīṇi ca vipākindriyāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dasindriyāni domanassena saddhiṃ heṭṭhā vuttāneva. Tattha domanassindriyaṃ paṇṇattim ārabha pavattikāle navattabbārammaṇaṃ, sesāni nibbānapaccavekkhaṇakālepi. **Tīṇindriyāni bahiddhārammaṇānīti** tīṇi lokuttarindriyāni. **Cattārīti** sukhadukkkhasomanassadomanassāni. Tāni hi ajjhattadhammepi bahiddhādhammepi ārabha pavattanti. **Aṭṭhindriyāti** manindriyajīvitindriya-upekkhindriyāni ceva saddhādīpaṅcakaṅca. Tattha ākiṅcaññāyatanakāle navattabbārammaṇatā veditabbā.

Iti imasmimpi pañhāpucchake dasindriyāni kāmāvacarāni, tīṇi lokuttarāni, nava lokiyalokuttaramissakāneva kathitānīti ayampi abhidhammabhājanīyena saddhiṃ ekaparicchedova hoti. Ayaṃ pana Indriyavibhaṅgo dveparivaṭṭaṃ nīharitvā bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Indriyavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāraṇṇanā

225. Idāni tadanantare Paṭiccasamuppādavibhaṅge yā ayam
“avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā nayena tanti nikkhittā, tassā
atthasaṃvaṇṇanaṃ karontena vibhajjavādimañḍalaṃ otarivā ācariye
anabbhācikkhantena sakasamayaṃ avokkamantena parasamayaṃ
anāyūhantena¹ suttam appaṭibāhantena vinayaṃ anulomentena mahāpadese
olokentena dhammaṃ dīpentena atthaṃ saṅgahantena tamevatthaṃ puna
āvattetvā aparehipi pariyāyehi niddisantena ca yasmā atthasaṃvaṇṇanā
kātabbā hoti, pakatiyāpi ca dukkarāva paṭiccasamuppādassa
atthasaṃvaṇṇanā. Yath’āhu porāṇā—

“Saccam satto paṭisandhi, paccayākārameva ca.
Duddasā caturo dhammā, desetunīca sudukkarā”ti.

Tasmā “aññatra āgamādhigamappattehi na sukarā paṭiccasamuppādassa
atthavaṇṇanā”ti paritulayitvā

Vattukāmo ahaṃ ajja, paccayākāraṇṇanaṃ.
Patiṭṭhaṃ nādhigacchāmi, ajjhogaḷhova sāgaraṃ.

Sāsanam panidam nānā-desanāyamaṇḍitaṃ.
Pubbācariyamaggo ca, abbochinno pavattati.

Yasmā tasmā tadubhayaṃ, sannissāyatthavaṇṇanaṃ.
Ārabhissāmi etassa, taṃ suṇātha samāhitā.

Vuttañh’etaṃ pubbācariyehi—

“Yo kocimaṃ aṭṭhiṃ katvā suṇeyya,
Labhetha pubbāpariyaṃ visesaṃ.
Laddhāna pubbāpariyaṃ visesaṃ,
Adassanaṃ maccurājassa gacche”ti.

---

1. Anāruhantena (Ka)

Avijjāpaccayā saṅkhārāti-ādīsu hi āditoyeva tāva—

Desanābhedato attha-lakkhaṇekavidhādito.

Aṅgānañca vavatthānā, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **dasanābhedatoti** Bhagavato hi vallihārakānaṃ catunnaṃ purisānaṃ valliggahaṇaṃ viya ādito vā majjhato vā paṭṭhāya yāva pariyoṣānaṃ, tathā pariyoṣānato vā majjhato vā paṭṭhāya yāva ādīti catubbidhā paṭiccasamuppādadesanā. Yathā hi vallihārakesu catūsu purisesu eko valliyaṃ mūlameva paṭhamam passati, so taṃ mūle chetvā sabbaṃ ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ Bhagavā “iti kho bhikkhave avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- jātipaccayā jarāmaṇaṇaṃ”¹ ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānāpi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā pana tesu purisesu eko valliyaṃ majjham paṭhamam passati, so majjhe chinditvā uparibhāgaṃyeva ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ Bhagavā “tassa taṃ vedanaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. Yā vedanāsu nandī, tadupādānaṃ. Tassupādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti”² majjhato paṭṭhāya yāva pariyoṣānāpi deseti.

Yathā ca tesu purisesu eko valliyaṃ aggaṃ paṭhamam passati, so agge gahetvā aggānusārena yāva mūlā sabbaṃ ādāya kamme upaneti, evaṃ Bhagavā “jātipaccayā jarāmaṇanti iti kho panetaṃ vuttaṃ, jātipaccayā nu kho bhikkhave jarāmaṇaṇaṃ no vā, kathaṃ vā ettha hotīti. Jātipaccayā bhante jarāmaṇaṇaṃ, evaṃ no ettha hoti ‘jātipaccayā jarāmaṇaṇaṃ’¹ti. Bhavapaccayā jāti -pa- avijjāpaccayā saṅkhārāti iti kho panetaṃ vuttaṃ, avijjāpaccayā nu kho bhikkhave saṅkhārā no vā, kathaṃ vā ettha hotīti. Avijjāpaccayā bhante saṅkhārā, evaṃ no ettha hoti ‘avijjāpaccayā saṅkhārā’¹ti pariyoṣānato paṭṭhāya yāva āditopi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā pana tesu purisesu eko valliyaṃ majjhameva paṭhamam passati, so majjhe chinditvā heṭṭhā otaranto yāva mūlā ādāya kamme

1. Ma 1. 328 piṭṭhe.

2. Ma 1. 333; Saṃ 2. 13 piṭṭhesu.

upaneti, evaṃ Bhagavā “ime bhikkhave cattāro āhārā kimnidānā
 kiṃsamudayā kimjātikā kimṃpabhavā. Ime cattāro āhārā taṇhānidānā
 taṇhāsamudayā taṇhājātikā taṇhāpabhavā. Taṇhā cāyaṃ bhikkhave
 kimnidānā. Vedanā. Phasso. Saḷāyatanā. Nāmarūpaṃ. Viññāṇaṃ.
 Saṅkhārā kimnidānā -pa- saṅkhārā avijjānidānā avijjāsamudayā avijjājātikā
 avijjāpabhavā”ti¹ majjhato paṭṭhāya yāva ādito deseti.

Kasmā panevaṃ deseti. Paṭiccasamuppādassa samantabhaddakattā
 sayañca desanāvilāsappattattā. Samantabhaddako hi paṭiccasamuppādo tato
 tato nāyappaṭivedhāya saṃvattatiyeva, desanāvilāsappatto ca Bhagavā
 catuvesārajappaṭisambhidāyogena catubbidhagamabhīrabhāvappattiyā ca. So
 desanāvilāsappattattā nānānayeheva dhammaṃ deseti. Visesato panassa yā
 ādito paṭṭhāya anulomadesanā, sā pavattikāraṇavibhāgasammūḷhaṃ
 vencyyajānaṃ samanupassato yathāsakehi kāraṇehi pavattisandassanattamaṃ
 uppattikkamasandassanattamaṃ pavattitāti nātabbā.

Yā pariyośānato paṭṭhāya paṭilomadesanā, sā “kicchamaṃ vatāyaṃ loko
 āpanno jāyati ca jīyati ca mīyati cā”ti-ādinā² nayena kicchāpannaṃ
 lokamanuvilokayato pubbhāgappaṭivedhānusārena tassa tassa
 jarāmaṇādikassa dukkhassa attanādhigatakāraṇasandassanattamaṃ. Yā pana
 majjhato paṭṭhāya yāva ādi, sā āhāranidānavavattāpanānusārena yāva
 atītaṃ addhānaṃ atiharitvā puna atītaddhato pabhuti
 hetuphalappaṭipāṭisandassanattamaṃ. Yā pana majjhato paṭṭhāya yāva
 pariyośānā pavattā, sā paccuppanne addhāne anāgataddhahetusamuṭṭhānato
 pabhuti anāgataddhasandassanattamaṃ. Tāsu yā sā pavattikāraṇasammūḷhassa
 vencyyajānassa yathāsakehi kāraṇehi pavattisandassanattamaṃ
 uppattikkamasandassanattamaṃ ādito paṭṭhāya anulomadesanā vuttā, sā idha
 nikkhittāti veditabbā.

Kasmā panettha avijjā ādito vuttā, kiṃ pakativādīnaṃ pakati viya
 avijjāpi akāraṇaṃ mūlakāraṇaṃ lokassāti. Na akāraṇaṃ. “Āsavasamudayā
 avijjāsamudayo”ti hi avijjāya kāraṇaṃ vuttaṃ.

1. Saṃ 1. 253 piṭṭhe.

2. Dī 2. 26 piṭṭhe.

atthi pana pariyāyo, yena mūlakāraṇaṃ siyā, ko pana soti. Vaṭṭakathāya sīsabhāvo. Bhagavā hi vaṭṭakathaṃ kathento dve dhamme sīsaṃ katvā kathesi avijjāṃ vā bhavataṇhaṃ vā. Yathāha “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ‘ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti. Evañcetaṃ bhikkhave vuccati, atha ca pana paññāyati ‘idappaccayā avijjā’ti”¹. Bhavataṇhaṃ vā. Yathāha “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati bhavataṇhāya ‘ito pubbe bhavataṇhā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti. Evañcetaṃ bhikkhave vuccati, atha ca pana paññāyati ‘idappaccayā bhavataṇhā’ti”².

Kasmā pana Bhagavā vaṭṭakathaṃ kathento ime dveva dhamme sīsaṃ katvā kathesīti. Sugatiduggatigāmino kammassa visesahetubhūtattā. Duggatigāmino hi kammassa visesahetu avijjā. Kasmā? Yasmā avijjābhībhūto puthujjano aggisantāpalaguḷābhighātaparissamābhībhūtā vajjhagāvī tāya parissamāturatāya nirassādampi attano anantthāvahampi ca uṇhodakapānaṃ viya kilesasantāpato nirassādampi duggativinipātato ca attano anantthāvahampi pāṇātipātādimanekappakāraṃ duggatigāmikammaṃ ārabhati. Sugatigāmino pana kammassa visesahetu bhavataṇhā. Kasmā? Yasmā bhavataṇhābhībhūto puthujjano yathāvuttappakārā gāvī sītudakataṇhāya sa-assādaṃ attano parissamavinodanañca sītudakapānaṃ viya kilesasantāpavirahato sa-assādaṃ sugatisampāpanena attano duggatidukkhaparissamavinodanañca pāṇātipātāveramaṇi-ādīmanekappakāraṃ sugatigāmikammaṃ ārabhati.

Etesu pana vaṭṭakathāya sīsabhūtesu dhammesu katthaci Bhagavā ekadhammāmūlikaṃ desanaṃ deseti. Seyyathidaṃ, “iti kho bhikkhave avijjūpanisā saṅkhārā, saṅkhārūpanisaṃ viññāṇaṃ”ti-ādi³. Tathā “upādāniyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpacchayā upādānaṃ”ti-ādi⁴. Katthaci ubhayamūlikampi. Seyyathidaṃ, “avijjānīvaraṇassa bhikkhave bālassa taṇhāya sampayuttassa evamayaṃ kāyo samudāgato. Iti ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpaṃ,

1. Am 3. 346 piṭṭhe.

3. Sam 1. 269 piṭṭhe.

2. Am 3. 348 piṭṭhe.

4. Sam 1. 311 piṭṭhe.

itthetaṃ dvayaṃ, dvayaṃ paṭicca phasso saḷevāyatanāni, yehi phuṭṭho bālo sukhadukkhāṃ paṭisaṃvedetī”ti-ādi¹. Tāsu tāsu desanāsu “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ayamidha avijjāvasena ekadhammālikā desanāti veditabbā. Evaṃ tāvettha desanābhedaṭṭha viññātabbo vinicchayo.

Atthato avijjādīnaṃ padānaṃ atthato. Seyyathidaṃ “pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccarītādi avindiyāṃ nāma, aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyāṃ vindatīti avijjā. Tabbiparītato kāyasucarītādi vindiyāṃ nāma, taṃ vindiyāṃ na vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanāṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ², saccānaṃ tathaṭṭhaṃ, indriyānaṃ ādhipateyyaṭṭhaṃ aviditaṃ karotīti avijjā. Dukkhadīnaṃ piḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā. Antavirahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti avijjā. Paramatthato avijjāmaṇesu itthipurisādīsu javatī, vijjāmaṇesupi khandhādīsu na javatīti avijjā. Api ca chakkhuvīññāṇādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ³ paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannānaṃca dhammānaṃ chādanatopi avijjā.

Yaṃ paṭicca phalameti, so paccayo. **Paṭiccā**ti na vinā tena, taṃ appaccakkhitvāti attho. **Etī**ti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Api ca upakāraṭṭho paccayaṭṭho, avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā **avijjāpaccayā**.

Saṅkhatamabhisaṅkharontīti saṅkhārā. Api ca avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārasaddena āgatasāṅkhārā cāti duvidhā saṅkhārā. Tattha puññāpuññāneñjābhisaṅkhārā tayo kāyavacīttasaṅkhārā tayoti ime cha avijjāpaccayā saṅkhārā. Te sabbepi lokiyakusalākusalacetanāmattameva honti.

Saṅkhatasaṅkhāro abhisaṅkhatasaṅkhāro abhisaṅkharāṇakasaṅkhāro payogābhisaṅkhāroti ime pana cattāro saṅkhārasaddena āgatasāṅkhārā.

1. Saṃ 1. 262 piṭṭhe.

2. Suññataṭṭhaṃ (Sī, Ka)

3. Vatthārammaṇa (Syā, Ka)

tattha “aniccā vata saṅkhārā”ti-ādīsu¹ vuttā sabbepi sappaccayā dhammā **saṅkhatasaṅkhārā** nāma. Kammanibbattā tebhūmakā rūpārūpadhammā **abhisāṅkhatasaṅkhārā**ti Aṭṭhakathāsu vuttā. Tepi “aniccā vata saṅkhārā”ti ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Visuṃ pana nesam āgataṭṭhānaṃ na paññāyati. Tebhūmakakusalākusalacetanā pana **abhisāṅkharapaṇakasāṅkhāro**ti vuccati. Tassa “avijjāgatoyam bhikkhave purisapuggalo puññañce saṅkhāram abhisāṅkharoti”ti-ādīsu² āgataṭṭhānaṃ paññāyati. Kāyikacetasikaṃ pana vīriyam **payogātisaṅkhāro**ti vuccati. So “yāvatikā abhisāṅkhārassa gati, tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī”ti-ādīsu³ āgato.

Na kevalaṅca eteyeva, aññepi “saññāvedayitanirodham samāpajjantassa kho āvuso visākha bhikkhuno paṭhamaṃ nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro”ti-ādīna⁴ nayena saṅkhārasaddena āgatā anekasaṅkhārā. Tesu natthi so saṅkhāro, yo saṅkhatasaṅkhāre saṅgahaṃ na gaccheyya. Ito param **saṅkhārapaccayā viññāṇanti**-ādīsu yaṃ vuttam, taṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Avutte pana vijānātīti **viññāṇam**. Namatīti **nāmam**. Ruppātīti **rūpam**. Āye tanoti, āyataṅca nayatīti **āyatanam**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Paritassatīti **taṅhā**. Upādiyatīti **upādānam**. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo**. Jananam **jāti**. Jiraṇam **jarā**. Maranti etenāti **maraṇam**. Socanam **soko**. Paridevanam **paridevo**. Dukkhatīti **dukkham**. Uppādatṭhitivasena vā dvedhā khaṇatīti **dukkham**. Dummanassa bhāvo **domanassam**. Bhuso āyāso **upāyāso**.

Sambhavantīti nibbattanti. Na kevalaṅca sokādīheva, atha kho sabbapadehi sambhavanti—saddassa yojanā kātābbā. Itarathā hi “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti vutte kiṃ karontīti na paññāyeyyuh. “Sambhavantī”ti pana yojanāya sati “avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo, tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantī”ti paccayapaccayuppannavatthānaṃ kataṃ hoti. Esa nayo sabbattha.

1. Dī 2. 129, 161; Saṃ 1. 160, 398 piṭṭhādīsu.

3. Am 1. 110 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 310 piṭṭhe.

4. Ma 1. 376 piṭṭhe.

Evanti niddiṭṭhanayanidassanaṃ. Tena avijjādiheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassāti** yāthāvuttassa. **Kevalassāti** asammissassa sakalassa vā. **Dukkakkhandhassāti** dukkhasamūhassa, na sattassa na sukhasubhādīnaṃ. **Samudayoti** nibbatti. **Hotīti** sambhavati. Evamettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇādītoti avijjādīnaṃ lakkhaṇādīto. Seyyathidaṃ aññāṇalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisankharaṇalakkhaṇā saṅkhārā, āyūhanarasā, cetanāpaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijānanalakkhaṇaṃ viññāṇaṃ, pubbaṅgamarasaṃ, paṭisandhipaccupaṭṭhānaṃ, saṅkhārapadaṭṭhānaṃ, vatthārammaṇapadaṭṭhānaṃ vā. Namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ, sampayogarasā, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vikiraṇarasā, abyākatapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Āyatanalakkhaṇaṃ saḷāyatanaṃ, dassanādirasaṃ, vatthudvārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. Phusanalakkhaṇo phasso, saṅghaṭṭanaraso, saṅgati-paccupaṭṭhāno, saḷāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, visayarāsasambhogarasā, sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetulakkhaṇā taṇhā, abhinandanarasā, atittibhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṃ upādānaṃ, amuñcanarasā, taṇhādālhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānaṃ, taṇhāpadaṭṭhānaṃ. Kammakammaphalalakkhaṇo bhavo, bhāvanabhavanaraso, kusalākusalābyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Jāti-ādīnaṃ lakkhaṇādīni Saccavibhaṅge vuttanayeneva veditabbāni. Evamettha lakkhaṇādītopi viññātabbo vinicchayo.

Ekavidhādītoti ettha avijjā aññāṇādassanamohādibhāvato ekavidhā, appaṭipattimicchāpaṭipattito duvidhā, tathā saṅkhārāsankhārato, vedanāttayasampayogato tividhā, catusacca-appaṭivedhato catubbidhā, gatipaṇcākādīnavacchādanato pañcavidhā. Dvārārammaṇato pana sabbesupi arūpadhammesu chabbidhatā veditabbā.

Saṅkhārā sāsavavipākadhammadhammādibhāvato ekavidhā, kusalākusalato duvidhā, tathā parittamahaggata hīnamajjhima micchattaniyatāniyatato, tividhā puññābhisaṅkhārādibhāvato, catubbidhā catuyonisāmvattanato, pañcavidhā pañcagatigāmito.

Viññāṇaṃ lokiyavipākādibhāvato ekavidhaṃ, sahetukāhetukādito duvidhaṃ, bhavattayapariyāpannato vedanāttayasampayogato ahetukaduhetukatihetukato ca tividhaṃ, yonigativasena catubbidhaṃ pañcavidhañca.

Nāmarūpaṃ viññāṇasannissayato kammapaccayato ca ekavidhaṃ, sārammaṇānārammaṇato duvidhaṃ, atītādito tividhaṃ, yonigativasena catubbidhaṃ pañcavidhañca.

Saḷāyatanaṃ sañjātisamosaraṇaṭṭhānato ekavidhaṃ, bhūtappasādaviññāṇādito duvidhaṃ, sampattāsampattanobhayagocarato tividhaṃ, yonigatipariyāpannato catubbidhaṃ pañcavidhañcāti iminā nayena phassādīnampi ekavidhādibhāvo veditabboti evamettha ekavidhādītopi viññātabbo vinicchayo.

Āṅgānañca vavatthānāti sokādayo cettha bhavacakkassa avicchedadassanattamaṃ vuttā. Jarāmaṇabbhāhatassa hi bālassa te sambhavanti. Yathāha “assutavā bhikkhave puthujjano sārīrikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷim kandati sammohamāpajjati”¹. Yāva ca tesam pavatti, tāva avijjāyāti punapi avijjāpaccayā saṅkhārāti sambandhameva hoti bhavacakkaṃ. Tasmā tesampi jarāmaṇeneva ekasaṅkhepaṃ katvā dvādaseva paṭiccasamuppādaṅgānīti veditabbāni. Evamettha āṅgānaṃ vavatthānatopi viññātabbo vinicchayo. Ayaṃ tāvettha uddesavārasena saṅkhepakathā.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāpadaniddesa

226. Idāni niddesavārasena vitthārakathā hoti. “Avijjāpaccayā saṅkhārā”¹ti hi vuttaṃ. Tattha avijjāpaccayesu saṅkhāresu dassetabbesu yasmā putte kathetabbe paṭhamaṃ pitā kathiyati. Evañhi sati

1. Saṃ 2. 408 piṭṭhe.

“mittassa putto dattassa putto”ti putto sukathito hoti. Tasmā desanākusalo satthā saṅkhārānaṃ janakatthena pitusadisaraṃ avijjāṃ tāva dassetuṃ **tattha katamā avijjā, dukkhe aññāṇanti**-ādimāha.

Tattha yasmā ayaṃ avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā “dukkhe aññāṇan”ti vuccati. Tathā yasmā dukkhasamudayassa, dukkhanirodhassa, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇanti vuccati. Imesu catūsu ṭhānesu suttantikapariyāyena aññāṇaṃ avijjāti kathitaṃ.

Nikkhepaṇḍe¹ pana abhidhammapariyāyena “pubbante aññāṇan”ti aparesupi catūsu ṭhānesu aññāṇaṃ gahitaṃ. Tattha **pubbanteti** atīto addhā atītāni khandhadhātu-āyatanāni. **Aparanteti** anāgato addhā anāgatāni khandhadhātu-āyatanāni. **Pubbantāparanteti** tadubhayaṃ. **Idappaccayatāti** saṅkhārādīnaṃ kāraṇāni avijjādīni aṅgāni. **Paṭiccasamuppannadhammāti** avijjādīhi nibbattā saṅkhārādayo dhammā. Tatrāyaṃ avijjā yasmā atītānaṃ khandhādīnaṃ yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā “pubbante aññāṇan”ti vuccati. Tathā yasmā anāgatānaṃ khandhādīnaṃ, atītānāgatānaṃ khandhādīnaṃ, idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammānañca yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇanti vuccati. Imesu aṭṭhasu ṭhānesu abhidhammapariyāyena aññāṇaṃ avijjāti kathitaṃ.

Evam kim kathitaṃ hoti? Kiccato ceva jātito ca avijjā kathitā nāma hoti. Kathaṃ? Ayañhi avijjā imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na detīti kiccato kathitā. Uppajjamānāpi imesu aṭṭhasu ṭhānesu uppajjatīti jātītōpi kathitā. Evam kathetvā puna

---

1. Abhi 1. 216 piṭṭhe.

“yaṃ evarūpaṃ aññāṇaṃ adassanaṃ”ti-ādīni pañcavīsati padāni avijjāya lakkhaṇaṃ dassetuṃ gahitāni.

Tattha yasmā ayaṃ avijjā imehi aṭṭhahi padehi kathitāpi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathiteyeva sukathikā nāma hoti. Yathā puriso naṭṭhaṃ goṇaṃ pariyesamāno manusse puccheyya “api ayyā setaṃ goṇaṃ passatha, rattaṃ goṇaṃ passathā”ti, te evaṃ vadeyyuṃ “imasmīṃ raṭṭhe setarattānaṃ goṇānaṃ anto natthi, kiṃ te goṇassa lakkhaṇaṃ”ti. Atha tena “saṅghāṭi vā naṅgalaṃ vā”ti vutte goṇo sukathito nāma bhaveyya. Evameva yasmā ayaṃ avijjā aṭṭhahi padehi kathitāpi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathiteyeva sukathitā nāma hoti, tasmā yāna’ssā lakkhaṇadassanaṭṭhaṃ pañcavīsati padāni kathitāni, tesampi vasena veditabbā.

Seyyathidaṃ ñāṇaṃ nāma paññā, sā atthatthaṃ kāraṇakāraṇaṃ catusaccadhammaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karoti. Ayaṃ pana avijjā uppajjivā taṃ viditaṃ pākaṭaṃ kātuṃ na detīti ñāṇapaccanīkato **aññāṇaṃ**. Dassanantipi paññā, sāpi taṃ ākāraṃ passati. Avijjā pana uppajjivā taṃ passituṃ na detīti **adassanaṃ**. Abhisamayotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ abhisameti. Avijjā pana uppajjivā taṃ abhisametuṃ na detīti **anabhisamayo**. Anubodho sambodho paṭivedhotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ anubujjhati sambujjhati paṭivijjhati. Avijjā pana uppajjivā taṃ anubujjhituṃ sambujjhituṃ paṭivijjhituṃ na detīti **ananubodho asambodho appaṭivedho**. Saṅgāhanātipi paññā, sā taṃ ākāraṃ gahetvā ghaṃsitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjivā taṃ gahetvā ghaṃsitvā gaṇhituṃ na detīti **asaṅgāhanā**. Pariyogāhanātipi paññā, sā taṃ ākāraṃ ogāhitvā anupavisitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjivā taṃ ogāhitvā anupavisitvā gaṇhituṃ na detīti **apariyogāhanā**. Samapekkhanātipi paññā, sā taṃ ākāraṃ samaṃ sammā ca pekkhati. Avijjā pana uppajjivā taṃ samaṃ sammā ca pekkhituṃ na detīti **asamapekkhanā**. Paccavekkhanātipi paññā, sā taṃ ākāraṃ paccavekkhati. Avijjā pana uppajjivā taṃ paccavekkhituṃ na detīti **apaccavekkhanā**,

nāssā kiñci kammaṃ paccakkhaṃ atthi, sayañca apaccavekkhitvā kataṃ kammani **appaccakkhakammaṃ**. Dummedhabhāvatāya **dummejjaṃ**. Bālabhāvatāya **bālyaṃ**.

Sampajaññantipi paññā, sā atthatthaṃ kāraṇakāraṇaṃ catusaccadhammaṃ sammā pajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ ākāraṃ pajānituṃ na detīti **asampajaññaṃ**. Mohanavasena **moho**. Pamohanavasena **pamoho**. Sammohanavasena **sammoho**. Avindiyaṃ vandatīti-ādivasena **avijjā**. Vaṭṭasmim ohanati osīdāpetīti **avijjogho**. Vaṭṭasmim yojetīti **avijjāyogo**. Appahīnavasena punappunaṃ uppajjanato ca **avijjānusayo**. Magge pariyaṭṭhitacorā addhike viya kusalacittaṃ pariyaṭṭhāti gaṇhāti vilumpatīti **avijjāpariyaṭṭhānaṃ**. Yathā nagaradvāre palighasaṅkhātāya laṅgiyā patitāya antonagare manussānaṃ bahinagaragamanampi bahinagare manussānaṃ antonagarapavesanampi pacchijjati, evameva yassa sakkāyanagare ayaṃ patitā, tassa nibbānasampāpakaṃ ñāṇagamanam pacchijjati **avijjālaṅgi** nāma hoti. Akusalañca taṃ mūlañca, akusalānaṃ vā mūlanti **akusalamūlaṃ**. Taṃ pana na aññaṃ, idhādhippeto mohoti moho akusalamūlaṃ. **Ayaṃ vuccati avijjāti** ayaṃ evamlakkhaṇā avijjā nāmāti vuccati. Evaṃ pañcavīsati padavasena avijjāya lakkhaṇaṃ vedittabbaṃ.

Evaṃlakkhaṇā pañāyaṃ avijjā dukkhādīsu aññāṇanti vuttāpi dukkhasaccassa ekadeso hoti, sahaṅgā hoti, taṃ ārammaṇaṃ karoti, chādeti. Samudayasaccassa na ekadeso hoti, sahaṅgā hoti, taṃ ārammaṇaṃ karoti, chādeti. Nirodhasaccassa neva ekadeso hoti na sahaṅgā, na taṃ ārammaṇaṃ karoti, kevalaṃ chādeti. Maggasaccassāpi na ekadeso, na sahaṅgā, na taṃ ārammaṇaṃ karoti, kevalaṃ chādeti. Dukkhārammaṇatā avijjā uppajjati, tañca chādeti. Samudayārammaṇatā avijjā uppajjati, tañca chādeti. Nirodhārammaṇatā avijjā nuppajjati, tañca chādeti. Maggārammaṇatā avijjā nuppajjati, tañca chādeti.

Dve saccā duddasattā gambhīrā, dve saccā gambhīrattā duddasā. Api ca kho pana dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ gambhīrañceva duddasañca. Tattha dukkhaṃ nāma pākaṭaṃ, lakkhaṇassa pana duddasattā gambhīraṃ nāma jātaṃ. Samudayepi eseva nayo. Yathā pana mahāsamuddaṃ manthetvā ojāya nīharaṇaṃ nāma bhāro,

Sinerupādato vālikāya uddharaṇaṃ nāma bhāro, pabbataṃ piḷetvā rasassa nīharaṇaṃ nāma bhāro, evameva dve saccāni gambhīratāya eva duddasāni. Nirodhasaccaṃ pana atigambhīraṇca atiduddasañcāti evaṃ duddasattā gambhīraṇaṃ gambhīrattā ca duddasānaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭicchādakaṃ mohandhakāraṃ ayaṃ vuccati avijjāti.

Avijjāpadaniddeso.

Saṅkhārapadaniddesa

Saṅkhārapade heṭṭhā vuttasaṅkhāresu saṅkhārasaddena āgatasāṅkhāre anāmasitvā avijjāpaccayā saṅkhāreyeva dassento **tattha katame avijjāpaccayā saṅkhārā, puññābhisāṅkhāro**-ādimāha. Tattha punāti attano kāraṇaṃ, pūreti cassa ajjhāsayaṃ, pujaṇca bhavaṃ nibbattetīti puñño. Abhisāṅkharoti vipākaṃ kaṭattārūpañcāti abhisāṅkhāro. Puñño va abhisāṅkhāro **puññābhisāṅkhāro**. Puññaṇapaṭipakkhato apuñño, apuñño va abhisāṅkhāro **apuññābhisāṅkhāro**. Na iñjatīti āneṇjaṃ, āneṇjameva abhisāṅkhāro, āneṇjaṇca bhavaṃ abhisāṅkharotīti **āneṇjābhisāṅkhāro**. Kāyena pavattito, kāyato vā pavatto, kāyassa vā saṅkhāroti **kāyasaṅkhāro**. Vacīsaṅkhāracittasaṅkhāresupi ese va nayo.

Tattha paṭhamattiko parivīmaṃsanāsuttavasena gahito. Tattha hi “puññaṇce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, puññupagaṃ hoti viññāṇaṃ. Apuññaṇce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, apuññupagaṃ hoti viññāṇaṃ. Āneṇjaṇce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, āneṇjupagaṃ hoti viññāṇaṃ”¹ti vuttaṃ. Dutiyattiko tadanantarassa Vibhaṅgasuttassa vasena gahito. Sammāditṭhisuttapariyāyena² gahitotipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Tattha hi “tayome bhikkhave saṅkhārā. Katame tayo. Kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittaṅsaṅkhāro”³ti vuttaṃ. Kasmā panetesāṃ suttānaṃ vasena te gahitāti. Ayaṃ abhidhammo nāma na adhunākato, nāpi bāhiraka-isīhi vā sāvakehi vā

1. Am 1. 310 piṭṭhe.

2. Ma 1. 67 piṭṭhe.

3. Sam 1. 245 piṭṭhe.

devatāhi vā bhāsito. Sabbaññujinabhāsito pana ayam. Abhidhammepi hi suttepi ekasadisāva tanti niddiṭṭhāti imassatthassa dīpanattham.

Idāni te saṅkhāre pabhedato dassetuṃ **tattha katamo puññābhisaṅkhāro**ti-ādimāha. Tattha **kusalā cetanā**ti aniyamato catubhūmikacetanāpi vuttā. **Kāmāvacarā rūpāvacarā**ti niyamitattā pana aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā pañca rūpāvacarakusalacetanāti terasa cetanā puññābhisaṅkhāro nāma. **Dānamayā**ti-ādīhi tāsāmyeva cetanānam puññakiriyavatthuvaseṇa pavatti dassitā. Tattha aṭṭha kāmāvacarāva dānasīlamayā honti. Bhāvanāmayā pana terasapi. Yathā hi paṇaṇaṃ dhammaṃ sajjhāyamāno ekaṃ dve anusandhigatepi na jānāti, pacchā āvajjanto jānāti, evameva kaṣiṇaparikkammaṃ karontassa paṇaṇajjhānaṃ paccavekkhantassa paṇaṇakammaṭṭhānaṃca manasikarontassa ñāṇavippayuttāpi bhāvanā hoti. Tena vuttaṃ “bhāvanāmayā pana terasapi”ti.

Tattha dānamayādīsu “dānaṃ ārabba dānamadhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ, ayam vuccati dānamayo puññābhisaṅkhāro. Sīlaṃ ārabba -pa- Bhāvanaṃ ārabba bhāvanamadhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ, ayam vuccati bhāvanāmayo puññābhisaṅkhāro”ti¹ ayam saṅkhepadesanā.

Cīvarādīsu pana catūsu paccayesu rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu annādīsu vā dasasu dānavatthūsu taṃ taṃ dentassa tesam² uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgakāle pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu pavattā cetanā **dānamayā** nāma. Sīlaṃ paripūraṇatthāya pana pabbajissāmīti vihāraṃ gacchantassa pabbajantassa manorathaṃ matthakaṃ pāpetvā “pabbajito vatamhi sādhu suṭṭhū”ti āvajjantassa pātimokkhaṃ saṃvarantassa cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni saṃvarantassa ājīvaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā **sīlamayā** nāma. Paṭisambhidāyam³ vuttena vipassanāmaggena cakkhum

1. Abhi 2. 337 piṭṭhe.

2. Tesam tesam (Sī, Syā)

3. Khu 9. 47 piṭṭhādīsu.

aniccato dukkhato anattato bhāventassa rūpe -pa- dhamme.
 Cakkhuvīññāṇaṃ -pa- manovīññāṇaṃ. Cakkhusamphassaṃ -pa-
 manosamphassaṃ. Cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ -pa- manosamphassajaṃ
 vedanaṃ. Rūpasaññaṃ -pa- dhammasaññaṃ. Jarāmaraṇaṃ aniccato
 dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā **bhāvanāmaya** nāmāti ayaṃ
 vitthārakathā.

Apuññābhisāṅkhāraniddese **akusalā cetanā**ti dvādasa-
 akusalacittasampayuttā cetanā. **Kāmāvacarā**ti kiñcāpi tattha ṭhapetvā dve
 domanassasahagatacetanā sesā rūpārūpabhavēpi uppajjanti, tattha pana
 paṭisandhiṃ na ākaḍḍhanti, kāmāvacareyeva paṭisandhivasena vipākāṃ
 avacārentīti kāmāvacarāteva vuttā.

Āneñjābhisāṅkhāraniddese **kusalā cetanā arūpāvacarā**ti catasso
 arūpāvacarakusalacetanā. Etā hi catasso aniñjanaṭṭhena aniñjanassa ca
 abhisāṅkharaṇaṭṭhena **āneñjābhisāṅkhāro**ti vuccanti.
 Rūpāvacaracatutthajjhānato hi tisso kusalavipākakiriyacetanā dvādasa
 arūpāvacaracetanāti pañcadasa dhammā aniccaḷaṭṭhena aphanānaṭṭhena
 āneñjā nāma. Tattha rūpāvacarā kusalā cetanā aniñjā samānāpi attanā
 sarikkhakampi asarikkhakampi sa-iñjanampi aniñjanampi rūpārūpaṃ janetīti
 āneñjābhisāṅkhāro nāma na hoti. Vipākakiriyacetanā pana avipākattā
 vipākāṃ na abhisāṅkharonti, tathā arūpāvacarā vipākakiriyacetanāpīti
 ekādasāpi etā cetanā āneñjāva na abhisāṅkhārā. Catubbidhā pana
 arūpāvacarakusalacetanā yathā hatthi-assādīnaṃ sadisāva chāyā honti, evaṃ
 attanā sadisaṃ niccalaṃ arūpameva janetīti āneñjābhisāṅkhāroti vuccatīti.

Evaṃ puññābhisāṅkhāravasena terasa, apuññābhisāṅkhāravasena
 dvādasa, āneñjābhisāṅkhāravasena catassoti sabbāpetā pariṇḍitā
 ekūnatimsa cetanā honti. Iti Bhagavā aparimāṇesu cakkavāḷesu
 aparimāṇānaṃ sattānaṃ uppajjanakakusalākusalacetanā mahātulāya
 dhārayamāno viya nāḷiyaṃ pakkhipitvā minamāno viya ca
 sabbaññutaññāṇena paricchinditvā ekūnatimsameva dassesi.

Idāni aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā kusalākusalakammaṃ āyūhamānā yehi dvārehi āyūhanti, tāni tīṇi kammadvārāni dassento **tattha katamo kāyasaṅkhāro, kāyasañcetanāti**-ādimāha. Tattha **kāyasañcetanāti** kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpetvā kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti samavīsati cetanā. Kāyadvāre ādānaggahaṇacopanaṃ pāpayamānā uppannā vīsati kusalākusalacetanātipi vattum vaṭṭati.

Vacīsañcetanāti vacīviññattiṃ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā tāyeva vīsati cetanā. Vacīdvāre hanusañcopanaṃ vākyabhedaṃ pāpayamānā uppannā vīsati cetanātipi vattum vaṭṭati. Abhiññācetanā panettha parato viññāṇassa paccayo na hotīti na gahitā. Yathā ca abhiññācetanā, evaṃ uddhaccacetanāpi na hoti. Tasmā sāpi viññāṇassa paccayabhāve apanetabbā. Avijjāpaccayā pana sabbāpetā honti.

Manosañcetanāti ubhopi viññattiyo asamuṭṭhāpetvā manodvāre uppannā sabbāpi ekūnatimsa cetanā. Iti Bhagavā aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā kusalākusalakammaṃ āyūhamānā imehi tīhi dvārehi āyūhanti āyūhanakammadvāraṃ dassesi.

Imesaṃ pana dvinnampi tikānaṃ aññamaññaṃ sampayogo veditabo. Kathaṃ? Puññābhisaṅkhāro hi kāyaduccaritā viramantassa siyā kāmāsaṅkhāro, vacīduccaritā viramantassa siyā vacīsaṅkhāro. Evaṃ aṭṭha kusalacetanā kāmāvacarā puññābhisaṅkhāro ca hoti kāyasaṅkhāro ca vacīsaṅkhāro ca. Manodvāre uppannā pana terasa cetanā puññābhisaṅkhāro ca hoti cittasaṅkhāro ca. Apuññābhisaṅkhāropi kāyaduccaritavasena pavattiyā siyā kāyasaṅkhāro, vacīduccaritavasena pavattiyā siyā vacīsaṅkhāro, dve dvārāni muñcitvā manodvāre pavattiyā siyā cittasaṅkhāroti evaṃ apuññābhisaṅkhāro kāyasaṅkhāropi hoti vacīsaṅkhāropi cittasaṅkhāropi.

Kāyasaṅkhāro pana siyā puññābhisaṅkhāro siyā apuññābhisaṅkhāro, na āneñjābhisaṅkhāro. Tathā vacīsaṅkhāro. Cittasaṅkhāro pana siyā

puññābhisaṅkhāro, siyā apuññābhisaṅkhāro, siyā āneñjābhisaṅkhāroti ime avijjāpaccayā saṅkhārā nāma.

Katham panetaṃ jānitabbaṃ “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātāṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhāṃ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukahetuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativiseṣe dukkanirodhasaññī hutvā nirodhasa ca amaggabhūtesupi yaññāmaratapādīsu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādīmukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Api ca so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jātijārōgamaraṇādi-anekādinavokiṇṇaṃ puññaphalasaṅkhātāṃ dukkhāṃ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārabhedāṃ puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati devaccharakāmakko viya marupapātāṃ. Sukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhanakāṃ vipariṇāmadukkhataṃ appassādatañca appasantopi tappaccayaṃ vuttappakārameva puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati salabho viya dīpasikhābhiniṇpātāṃ madhubindugiddho viya ca madhulittasatthadhārālehanāṃ.

Kāmupasevanādīsu ca savipākesu ādinavaṃ appasanto sukhasaññāya ceva kilesābhībhūtatāya ca dvārattayappavattampi apuññābhisaṅkhāraṃ ārabhati bālo viya gūthakīḷanaṃ maritukāmo viya ca visakhādanāṃ. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhataṃ anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārabhūtaṃ āneñjābhisaṅkhāraṃ ārabhati disāmūḷho viya pisācanagarābhīmukhamaggagamaṇāṃ.

Evam yasmā avijjābhāvato va saṅkhārabhāvo, na abhāvato. Tasmā jānitabbametāṃ “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti. Vuttampi cetāṃ “avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti, apuññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti, āneñjābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti.

Yato kho bhikkhave bhikkhuno avijjā pahīnā, vijjā uppannā, so avijjāvirāgā vijjuppādā neva puññābhisāṅkhāraṃ abhisāṅkharotī”ti.

Etthāha gaṇhāma tāva etaṃ “avijjā saṅkhārānaṃ paccayo”ti, idaṃ pana vattabbaṃ “katamesaṃ saṅkhārānaṃ kathaṃ paccayo hotī”ti. Tatr’idaṃ vuccati—

Paccayo hoti puññānaṃ, duvidhānekadhā pana.

Pasesaṃ pacchimānaṃ sā, ekadhā paccayo matā.

Tattha **puññānaṃ duvidhāti** ārammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena cāti dvedhā paccayo hoti. Sā hi avijjāṃ khayato vayato sammasanakāle kāmāvacarānaṃ puññābhisāṅkhārānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo hoti, abhiññācittena samohacittajānanakāle rūpāvacarānaṃ. Avijjāsamatikkamanatthāya pana dānādīni ceva kāmāvacarapuññakiriyavatthūni pūrentassa rūpāvacarajjhānāni ca uppādentassa dvinnampi tesaṃ upanissayapaccayena paccayo hoti. Tathā avijjāsammūḷhattā kāmabhavarūpabhavasampattiyo patthetvā tāneva puññāni karontassa.

Anekadhā pana pasesanti apuññābhisāṅkhārānaṃ anekadhā paccayo hoti. Kathaṃ? Esā hi avijjāṃ ārabha rāgādīnaṃ uppajjanakāle ārammaṇapaccayena, garuṃ katvā assādanakāle ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayehi, avijjāsammūḷhassa anādīnavadassāvino pāṇātipātādīni karontassa upanissayapaccayena, dutiyajavanādīnaṃ anantarasamanantarānantarūpanissayāsevananattvivigatapaccayehi, yaṃkiñci akusalaṃ karontassa hetusahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthivigatapaccayehīti anekadhā paccayo hoti.

Pacchimānaṃ sā ekadhā paccayo matāti āneñjābhisāṅkhārānaṃ upanissayapaccayeneva ekadhā paccayo matā. So panassā upanissayabhāvo puññābhisāṅkhāre vuttanayeneva veditabboti.

Etthāha kimpanāyamekāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, udāhu aññepi paccayā hontīti. Kiñcettha yadī tāva ekāva, ekakāraṇavādo āpajjati. Atha aññepi santi, avijjāpaccayā saṅkhārāti ekakāraṇaniddeso nupapajjati. Na nupapajjati. Kasmā? Yasmā

Ekam̄ na ekato idha, nānekamanekatopi no ekam̄.

Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho.

Ekato hi kāraṇato na idha kiñci ekam̄ phalamatthi, na anekam̄. Nāpi anekehi kāraṇehi ekam̄, anekehi pana kāraṇehi anekameva hoti. Tathā hi anekehi utupathavībījasalilasāṅkhātehi kāraṇehi anekameva rūpagandharasādi-aṅkurasāṅkhātāṃ phalamuppajjamānaṃ dissati. Yaṃ panetaṃ “avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti ekekahetuphaladīpanaṃ kataṃ, tattha attho atthi, payojanaṃ vijjati.

Bhagavā hi katthaci padhānattā katthaci pākaṭattā katthaci asādhāraṇattā desanāvīlāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekameva hetuṃ vā phalaṃ vā dīpeti. “Phassapaccayā vedanā”ti¹ hi ekameva hetuṃ phalañcāha. Phasso hi vedanāya padhānāhetu yathāphassaṃ vedanāvavattānato. Vedanā ca phassassa padhānaphalaṃ yathāvedanaṃ phassavavattānato.

“Semhasamuṭṭhānā ābādā”ti² pākaṭattā ekam̄ hetumāha. Pākaṭo hettha semho, na kammādayo. “Ye keci bhikkhave akusalā dhammā, sabbete ayonisomanasikāramūlakā”ti asādhāraṇattā ekam̄ hetumāha. Asādhāraṇo hi ayonisomanasikāro akusalānaṃ, sādāraṇāni vatthārammaṇādīnīti.

Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādisu saṅkhārakāraṇesu “assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī”ti³ ca “avijjāsamudayā āsavaśamudayo”ti⁴ ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, “avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisāṅkharoti”ti pākaṭattā, asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekekahetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanaṃ veditabbanti.

1. Dī 2. 48 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 311 piṭṭhe.

2. Khu 7. 10 piṭṭhe Mahānidāse.

4. Ma 1. 68 piṭṭhe.

Etth’āha—evaṃ santepi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathāṃ puññāneñjābhisaṅkhārappaccayattāṃ yujjati. Na hi nimpabījato ucchu uppajjatīti. Kathāṃ na yujjissati. Lokasmiñhi—

Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiso tathā.

Dhammānaṃ paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Dhammānañhi ṭhānasabhāvakkiccādiviruddho ca aviruddho ca paccayo loke siddho. Purimacittañhi aparacittassa ṭhānaviruddho paccayo, purimasippādisikkhā ca pacchā pavattamānānaṃ sippādikiriyānaṃ. Kammaṃ rūpassa sabhāvaviruddho paccayo, khīrādīni ca dadhi-ādīnaṃ. Āloko cakkhuviññānaṃ kiccaviruddho, guḷādayo ca āsavādīnaṃ. Cakkhurūpādayo pana cakkhuviññānādīnaṃ ṭhānaviruddhā paccayā. Purimajavanādayo pacchimajavanādīnaṃ sabhāvaviruddhā kiccaviruddhā ca.

Yathā ca viruddhāviruddhā paccayā siddhā, evaṃ sadisāsadisāpi. Sadisameva hi utu-āhārasaṅkhātāṃ rūpaṃ rūpassa paccayo hoti, sālibījādīni ca sāliphalādīnaṃ. Asadisampi rūpaṃ arūpassa, arūpañca rūpassa paccayo hoti, golomāvilomavisānadadhitilapiṭṭhādīni ca dabbabhūtiṇakādīnaṃ. Yesañca dhammānaṃ ye viruddhāviruddhā sadisāsadisā paccayā, na te dhammā tesāṃ dhammānaṃ vipākāyeva. Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalā sabhāvavasena ca sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ puññābhisaṅkhārādīnaṃ yathānurūpaṃ ṭhānakiccāsabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena sadisāsadisappaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā.

So cassā paccayabhāvo “yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātāṃ aññānaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññānaṃ saṃsāradukkhāṃ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhatī”ti-ādīnā nayena vutto eva.

Api ca ayaṃ aññopi pariyāyo—

“Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānañca lakkhaṇe.

Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.

Abhisāṅkhāroti so ete, saṅkhāre tividhe yato.

Avijjā paccayo tesāṃ, tividhānampi yaṃ tato”ti.

Kathaṃ pana yo etesu vimuyhati, so tividhepete saṅkhāre karotīti ce.
 Cutiyā tāva vimūḷho sabbattha “khandhānaṃ bhedo maraṇaṃ”ti cutiṃ
 agaṇhanto satto marati, sattassa desantarasaṅkamananti-ādīni vikappeti.
 Upapāte vimūḷho sabbattha “khandhānaṃ pātubhāvo jāti”ti upapātaṃ
 agaṇhanto satto upapajjati, sattassa navasarīrapātubhāvoti-ādīni vikappeti.
 Saṃsāre vimūḷho yo esa

“Khandhānaṃ paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
 Abbotchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti.

Evam vaṇṇito saṃsāro, taṃ evaṃ agaṇhanto “ayaṃ satto asmā lokā
 paraṃ lokam gacchati, parasmā lokā imam lokam āgacchati”ti-ādīni
 vikappeti. Saṅkhārānaṃ lakkhaṇe vimūḷho saṅkhārānaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ
 sāmāññalakkhaṇaṃ agaṇhanto saṅkhāre attato attaniyato dhuvato subhato
 sukhato ca vikappeti. Paṭiccasamuppannadhammesu vimūḷho avijjādīhi
 saṅkhārādīnaṃ pavattiṃ agaṇhanto “attā jānāti vā na jānāti vā, so eva karoti
 ca kāreti ca. So paṭisandhiyaṃ upapajjati, tassa aṇu-issarādayo
 kalalādibhāvena sarīraṃ saṇṭhapetvā indriyāni sampādentī. So
 indriyasampanno phusati vedayati taṇhiyati upādiyati ghaṭiyati, so puna
 bhavantare bhavati”ti vā “sabbe sattā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā”ti¹ vā
 vikappeti. So evaṃ avijjāya andhīkato evaṃ vikappento yathā nāma andho
 pathaviyaṃ vicaranto maggampi amaggampi thalampi ninnampi samampi
 visamampi paṭipajjati, evaṃ puññaṃ apuññaṃ āneñjampi saṅkhāraṃ
 abhisāṅkharotīti. Ten’etaṃ vuccati—

“Yathāpi nāma jaccandho, naro aparīṇāyako.
 Ekadā yāti maggena, ummaggenāpi² ekadā.
 Saṃsāre saṃsaraṃ bālo, tathā aparīṇāyako.
 Karoti ekadā puññaṃ, apuññaṃapi ekadā.

1. Dī 1. 50 piṭṭhe.

2. Kummaggenāpi (Si)

Yadā ñatvā ca so dhammaṃ, saccāni abhisamessati.
Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatī”ti.

Ayaṃ **avijjāpaccayā saṅkhārā**ti padasmim vitthārakathā.

Avijjāpaccayā saṅkhārapadaniddeso.

Viññānapadaniddesa

227. Saṅkhārapaccayā viññānapadaniddese **cakkhuviññānanti**-ādīsu cakkhuviññānaṃ kuslavipākāṃ akusalavipākānti duvidhaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññānāni. Manoviññānaṃ pana kusalākusalavipākā dve manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññānadhātuyo, aṭṭha sahetukāni kāmāvacaravipākacittāni, pañca rūpāvacarāni, cattāri arūpāvacarānīti bāvisatividhaṃ hoti. Iti imehi chahi viññānehi sabbānīpi bāttimsa lokiyavipākaviññānāni saṅgahitāni honti. Lokuttarāni pana vaṭṭakathāyaṃ na yujjantīti na gahitāni.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “idaṃ vuttappakāraṃ viññānaṃ saṅkhārapaccayā hoti”ti. Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākāñhetāṃ, vipākāñca na upacitakammābhāve uppajjati. Yadi uppajjeyya, sabbesaṃ sabbavipākāni uppajjeyyuh, na ca uppajjantīti jānitabbametaṃ “saṅkhārapaccayā idaṃ viññānaṃ hoti”ti.

Katarasaṅkhārapaccayā kataraviññānanti ce.

Kāmāvacarapuññābhisaṅkhārapaccayā tāva kuslavipākāni pañca cakkhuviññānādīni, manoviññāne ekā manodhātu, dve manoviññānadhātuyo, aṭṭha kāmāvacaramahāvipākānīti soḷasa. Yath’āha—

“Kāmāvacarassa kusalassa kammaṃ katattā upacitattā vipākāṃ cakkhuviññānaṃ uppannaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññānaṃ uppannaṃ hoti. Vipākā manodhātu uppannā hoti. Manoviññānadhātu uppannā hoti somanassasahagatā, manoviññānadhātu uppannā hoti upekkhāsahagatā, manoviññānadhātu uppannā hoti somanassasahagatā ñānasampayuttā.

somanassasahagatā ñāṇasampayuttā sasaṅkhārena. Somanassasahagatā ñāṇavippayuttā. Somanassasahagatā ñāṇavippayuttā sasaṅkhārena. Upekkhāsahagatā ñāṇasampayuttā. Upekkhāsahagatā ñāṇasampayuttā sasaṅkhārena. Upekkhāsahagatā ñāṇavippayuttā. Upekkhāsahagatā ñāṇavippayuttā sasaṅkhārenā”ti¹.

Rūpāvacara puññābhisāṅkhārapaccayā pana pañca rūpāvacaravipākāni. Yath’āha—

“Tasseva rūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākāṃ vivicceva kāmehi -pa- paṭhamāṃ jhānaṃ -pa- pañcamaṃ jhānaṃ upasampajjaviharatī”ti².

Evam puññābhisāṅkhārapaccayā ekavīsatividham viññāṇaṃ hoti.

Apuññābhisāṅkhārapaccayā pana akusalavipākāni pañca cakkhuvīññāḍīni, ekā manodhātu, ekā manovīññāḍhātūti evaṃ sattavidham viññāṇaṃ hoti. Yath’āha—

“Akusalassa kammassa katattā upacitattā vipākāṃ cakkhuvīññāṇaṃ uppannaṃ hoti. Tathā sotaghānājjivhākāyavīññāṇaṃ, vipākā manodhātu, vipākā manovīññāḍhātu uppannā hotī”ti³.

Āneñjābhisāṅkhārapaccayā pana cattāri arūpavipākānīti evaṃ catubbidham viññāṇaṃ hotīti. Yath’āha—

“Tasseva arūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākāṃ sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā ākāsañācāyatanasaññāsahagataṃ -pa- viññāṇaṅcā -pa- ākiñcaññā -pa- nevasaññānāsaññāyatanasaññāsahagataṃ sukhassa ca pahānā -pa- catuttham jhānaṃ upasampajja viharatī”ti⁴.

Evam yaṃ saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ hoti, taṃ ñatvā idānissa evaṃ pavatti veditabbā sabbameva hi idaṃ pavatti paṭṭisandhivasena dvidhā pavattati.

1. Abhi 1. 104, 116 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 116 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 136 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 117 piṭṭhe.

tattha dve pañcaviññāṇāni dve manodhātuyo
somanassasahagatāhetukamanoviññāṇadhātūti imāni terasa
pañcavokārabhave pavattiyāmyeva pavattanti. Sesāni ekūnavīsati tīsu
bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyampi paṭisandhiyampi pavattanti.

Katham? Kusalavipākāni tāva cakkhuvīññāṇādīni pañca kusalavipākena
vā akusalavipākena vā nibbattassa yathākkamaṃ paripākamupagatindriyassa
cakkhādīnaṃ āpāthagataṃ iṭṭhaṃ vā iṭṭhamajjhataṃ vā rūpādi-ārammaṇaṃ
ārabba cakkhādīpasādaṃ nissāya
dassanasavanaghāyanasāyanaphusanakiccaṃ sādhayamānāni pavattanti.
Tathā akusalavipākāni pañca. Kevalaṃhi tesāṃ anīṭṭhaṃ anīṭṭhamajjhataṃ
vā rūpādi-ārammaṇaṃ hoti, ayameva vireso. Dasāpi cetāni
niyatadvārārammaṇavatthuṭṭhānāni niyatakiccaṃeva ca bhavanti.

Tato kusalavipākānaṃ cakkhuvīññāṇādīnaṃ anantaraṃ
kusalavipākamanodhātu tesāṃeva ārammaṇamārabba hadayavatthum
nissāya sampaṭicchana-kiccaṃ sādhayamānā pavattati. Tathā
akusalavipākānaṃ anantarā akusalavipākā. Idaṃca pana dvayaṃ
niyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthuṭṭhānaṃ niyatakiccaṃca hoti.

Somanassasahagatā pana ahetukamanoviññāṇadhātu
kusalavipākamanodhātuyā anantaraṃ tassā eva ārammaṇaṃ ārabba
hadayavatthum nissāya santīraṇa-kiccaṃ sādhayamānā ca chasu dvāresu
balavārammaṇe kāmāvacarasattānaṃ yebhuyyena
lobhasampayuttajavanāvasāne bhavaṅgavīthiṃ pacchinditvā javanena
gahitārammaṇe tadārammaṇavasena ca sakiṃ vā dvikkhattum vā pavattati.
Cittappavattigaṇanāyaṃ pana sabbadvāresu tadārammaṇe dve eva cittavārā
āgatā. Idaṃ pana cittaṃ tadārammaṇanti ca piṭṭhibhavaṅganti cāti dve
nāmāni labhati. Aniyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthukaṃ
aniyataṭṭhānakiccaṃca hotīti evaṃ tāva terasa pañcavokārabhave
pavattiyāmyeva pavattantīti veditabbāni. Sesesu ekūnavīsatiyā cittesu na
kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattati.

Pavattiyāṃ pana kusalākusalavipākā tāva dve
ahetukamanoviññāṇadhātuyo pañcadvāre¹
kusalākusalavipākamanodhātūnaṃ anantaraṃ

---

1. Pañcasu dvāresu (Sī, Syā)

santīraṇakiccaṃ, chasu dvāresu pubbe vuttanayeneva tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti cattāri kiccāni sādhayamānā niyatavatthukā aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccā hutvā pavattanti.

Aṭṭha kāmāvacarasahetukacittāni pavattiyāṃ vuttanayeneva chasu dvāresu tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti tīṇi kiccāni sādhayamānāni niyatavatthukāni aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccāni hutvā pavattanti.

Pañca rūpāvacarāni cattāri ca arūpāvacarāni attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti kiccadvayaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tesu rūpāvacarāni niyatavatthārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni, itarāni avatthukāni niyatārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni hutvā pavattantīti evaṃ tāva bāttimsavidhampi viññāṇaṃ pavattiyāṃ saṅkhārapaccayā pavattati. Tatrassa te te saṅkhārā kammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena ca paccayā honti.

Tattha yānetāni ekādasa tadārammaṇacittāni vuttāni, tesu ekampi rūpārūpabhava tadārammaṇaṃ hutvā na pavattati. Kasmā? Bījābhāvā. Tattha hi kāmāvacaravipākasaṅkhātāṃ paṭisandhibījaṃ natthi, yaṃ rūpādīsu ārammaṇesu pavattiyāṃ tassa janakaṃ bhavye. Cakkhuvīññāṇādīnampi rūpabhava abhāvo āpajjātīti ce. Na, indriyappavatti-ānubhāvato dvāravīthihede cittaniyamato ca.

Yathā cetāṃ tadārammaṇaṃ ekantena rūpārūpabhava nappavattati, tathā sabbepi akāmāvacare dhamme nānubandhati. Kasmā? Ajanakattā ceva janakassa ca asadisattā. Tañhi yathā nāma gehā nikkhamitvā bahi gantukāmo taruṇadārako attano janakaṃ pitaraṃ vā aññaṃ vā pitusadisāṃ hitakāmaṃ ñātīṃ aṅguliyaṃ gahetvā anubandhati, na aññaṃ rājapurisādīṃ. Tathā etampi bhavaṅgārammaṇato bahi nikkhamitukāmaṃ sabhāgatāya attano janakaṃ pitaraṃ vā pitusadisāṃ vā kāmāvacarajavanameva anubandhati, na aññaṃ mahaggataṃ anuttaraṃ vā.

Yathā cetam mahaggatalokuttare dhamme nānubandhati, tathā yadā ete kāmāvacaradhammāpi mahaggaṭārammaṇā hutvā pavattanti, tadā tepi nānubandhati. Kasmā? Aparicidadesattā accantaparittārammaṇattā ca. Tañhi yathā pitaraṃ vā pitusadisam vā ñātim anubandhantopi taruṇadārako gharadvāra-antaravīthicatukkādīmhi pariciteyeva dese anubandhati, na araṇṇam vā yuddhabhūmiṃ vā gacchantam. Evaṃ kāmāvacaradhamme anubandhantampi amahaggaṭādīmhi pariciteyeva dese pavattamāne dhamme anubandhati, na mahaggatalokuttaradhamme ārabha pavattamāneti.

Yasmā cassa “sabbo kāmāvacaravipāko kiriyamanodhātu kiriyahetukamanoviññādhātu somanassasahagatā ime dhammā parittārammaṇā”ti evaṃ accantaparittameva ārammaṇam vuttam. Tasmāpetam mahaggatalokuttarārammaṇe kāmāvacaradhammepi nānubandhatīti veditabban.

Kim vā imāya yuttikathāya. Aṭṭhakathāyañhi ekanten’eva vuttam— ekādasa tadārammaṇacittāni nāmagottaṃ ārabha javane javite tadārammaṇam na gaṇhanti. Paṇṇattim ārabha javane javite tadārammaṇam na labbhati, tilakkhaṇārammaṇikavipassanāya tadārammaṇam na labbhati, vuṭṭhānagāminiyā balavavipassanāya tadārammaṇam na labbhati, rūpārūpadhamme ārabha javane javite tadārammaṇam na labbhati, micchattaniyatadhammesu tadārammaṇam na labbhati, sammattaniyatadhammesu tadārammaṇam na labbhati, lokuttaradhamme ārabha javane javite tadārammaṇam na labbhati, abhiññāṇam ārabha javane javite tadārammaṇam na labbhati, paṭisambhidāṇam ārabha javane javite tadārammaṇam na labbhati, kāmāvacare dubbalārammaṇe tadārammaṇam na labbhati, chasu dvāresu balavārammaṇe āpāthagateyeva labbhati, labbhamānañca kāmāvacareyeva labbhati, rūpārūpabhava tadārammaṇam nāma natthīti.

Yaṃ pana vuttam “sesesu ekūnavīsatiyā cittesu na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattati”ti, tam atisaṅkhittattā dubbijānam. Tenassa vitthāranayadassanattham vuccati “kati paṭisandhiyo, kati paṭisandhicittāni, kena kattha paṭisandhi hoti, kim paṭisandhiyā ārammaṇam”ti.

Asaññaapaṭisandhiyā saddhiṃ vīsatipaṭisandhiyo, vuttappakārāneva ekūnavīsati paṭisandhicittāni. Tattha akusalavipākāya ahetukamanoviññāṇadhātuyā apāyesu paṭisandhi hoti, kuslavipākāya manussaloke jaccandhajātibadhira-jāti-ummattaka-eḷamūganapuṃsakādīnaṃ. Aṭṭhahi sahetukamahāvīpākehi kāmāvacaradevesu ceva manussesu ca puññavantānaṃ paṭisandhi hoti, pañcahi rūpāvacaravīpākehi rūpībrahmaloke, catūhi arūpāvacaravīpākehi arūpaloketi yena ca yattha paṭisandhi hoti, sā eva tassā anurūpapaṭisandhi nāma.

Saṅkhepato paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti kammaṃ kammanimittaṃ gatinimittanti. Tattha **kammaṃ** nāma āyūhitā kusalākusalacetanā. **Kammanimittaṃ** nāma yaṃ vatthum ārammaṇaṃ katvā kammaṃ āyūhati. Tattha atīte kappakoṭisatasahassamatthakasmimpi kamme kate tasmīṃ khaṇe kammaṃ vā kammanimittaṃ vā āgantvā upaṭṭhāti.

Tatr'idaṃ kammanimittassa upaṭṭhāne vatthu—Gopakasīvali kira nāma Tālapīṭṭhikavihāre cetiyaṃ kāresi. Tassa maraṇamañce nipannassa cetiyaṃ upaṭṭhāsi. So tadeva nimittaṃ gaṇhitvā kālaṃ katvā devaloke nibbatti. Aññā sammūḷhakālakiriyā nāma hoti. Parammukhaṃ gacchantassa hi pacchato tikhiṇena asinā sīsaṃ chindanti, nipajjitvā niddāyantassāpi tikhiṇena asinā sīsaṃ chindanti, udake osīdāpetvā mārenti. Evarūpepi kāle aññatarāṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā upaṭṭhāti. Aññaṃ lahukamaraṇaṃ nāma atthi. Nikhādanadaṇḍakamatthakasmīñhi nilīnamakkhikaṃ muggarena paharivā pisanti. Evarūpepi kāle kammaṃ vā kammanimittaṃ vā upaṭṭhāti. Evaṃ pisiyamānāya pana makkhikāya paṭhamaṃ kāyadvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ nāvaṭṭeti, manodvārāvajjanaṃ eva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre kāyadvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, tato kāyaviññānaṃ sampaṭicchanaṃ santīraṇaṃ voṭṭhabbananti vīthiccittāni pavattanti. Javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Tatiyavāre manodvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati, etasmīṃ ṭhāne kālakiriyāṃ karoti. Idaṃ kimatthaṃ ābhataṃ? Arūpadhammānaṃ visayo nāma evaṃ lahukoti dīpanatthaṃ.

Gatinimittam nāma nibbattanaka-okāse eko vaṇṇo upaṭṭhāti. Tattha niraye upaṭṭhahante lohakumbhīsadisō hutvā upaṭṭhāti, manussaloke upaṭṭhahante mātukucchi kambalayānasadisā hutvā upaṭṭhāti, devaloke upaṭṭhahante kapparukkhavimānasayanādīni upaṭṭhahanti. Evaṃ kamman kammanimittam gatinimittanti saṅkhepato paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti.

Aparo nayo—paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti atītam paccuppannam navattabbaṅca, asaṅṅīpaṭisandhi anārammaṇāti. Tattha viññāṇaṅcāyatananevasaṅṅāsaṅṅāyatanapaṭisandhīnam atītameva ārammaṇam, dasannam kāmāvacarānam atītam vā paccuppannam vā, sesānam navattabbam. Evaṃ tīsu ārammaṇesu pavattamānā pana paṭisandhi yasmā atītārammaṇassa vā navattabbārammaṇassa vā cuticittassa anantameva hoti, paccuppannārammaṇam pana cuticittam nāma natthi, tasmā dvīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya cutiyā anantaram tīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya paṭisandhiyā sugatiduggativasena pavattanākāro veditabbo.

Seyyathidam, kāmāvacarasugatiyam tāva ṭhitassa pāpakammīno puggalassa “tānissa tamhi samaye olambhantī”¹ti ādivacanato maraṇamañce nipannassa yathūpacitam pāpakammam vā kammanimittam vā manodvāre āpāthamāgacchati. Tam ārabha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaram bhavaṅgavisayam ārammaṇam katvā cuticittam uppajjati. Tasmim niruddhe tadeva āpāthagatam kammanam vā kammanimittam vā ārabha anupacchinnakilesabalavināmitam² duggatipariyāpannam paṭisandhicittam uppajjati. Ayam atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye vuttappakārakammavasena narakādīsu aggijālavaṇṇādīkam duggatinimittam manodvāre āpāthamāgacchati. Tassa dvikkhattum bhavaṅge uppajjivā niruddhe tam ārammaṇam ārabha ekam āvajjanam, maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavagattā pañca javanāni, dve tadārammaṇānī tīni vīthiccittāni uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayam ārammaṇam

1. Ma 3. 203 piṭṭhe.

2. ...balavavināmitam (Syā, Ka)

katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā ekādasa cittaḅkhaṇā atītā honti. Athāvasesapañcaccittaḅkhaṇāyuke tasmimyeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye pañcannaṃ dvārānaṃ aññatarasmiṃ dvāre rāgādihetubhūtaṃ hīnārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Tassa yathākkamena uppannaṃvoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtaṃvegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayamārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā dve bhavaṅgāni, āvajjanaṃ, dassanaṃ, sampaṭicchanaṃ, santīraṇaṃ, voṭṭhabbanaṃ, pañca javanāni, dve tadārammaṇāni, ekaṃ cuticittanti pañcadasa cittaḅkhaṇā atītā honti. Athāvasesa-ekaccittaḅkhaṇāyuke tasmimyeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi. Esa tāva atītārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya duggatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammaṃ vuttanayeneva taṃ anevajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchatīti kaṇhapakkhe sukkapakkhaṃ ṭhapetvā sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya sugatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

Sugatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammaṃ “tānissa tamhi samaye olambantī”ti-ādivacanato maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ anavajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Tañca kho upacitakāmāvacarānavajjakammaṃseva. Upacitamahaggatakammaṃ pana kammanimittameva āpāthamāgacchati. Taṃ ārabha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaraṃ bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittamuppajjati. Tasmimṃ niruddhe tadeva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabha anupacchinnakilesabalavināmitaṃ sugatipariyāpannaṃ paṭisandhicittamuppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā navattabbārammaṇā vā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye kāmāvacarānavajjakammavasena manussaloke mātukucchivaṇṇasaṅkhātāṃ vā devaloke uyyānakapparukkhādivaṇṇasaṅkhātāṃ vā sugatinimittāṃ manodvāre āpāthamāgacchati. Tassa duggatinimitte dassitānukkameneva cuticittānantarāṃ paṭisandhicittāṃ uppajjati. Ayam atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye nātakā “ayam tāta tavatthāya Buddhapūjā karīyati, cittaṃ pasādehi”ti vatvā pupphadāmadhajapaṭākādivasena rūpārammaṇāṃ vā dhammassavanatūriyapūjādivasena saddārammaṇāṃ vā dhūmavāsagandhādivasena gandhārammaṇāṃ vā “idaṃ tāta sāyassu, tavatthāya dātabbāṃ deyyadhamman”ti vatvā madhuphāṇitādivasena rasārammaṇāṃ vā “idaṃ tāta phusassu, tavatthāya dātabbāṃ deyyadhamman”ti vatvā cīnapaṭasomārapaṭādivasena phoṭṭhabbārammaṇāṃ vā pañcadvāre upasamharanti. Tassa tasmim āpāthagate rūpādi-ārammaṇe yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayam ārammaṇam katvā ekaṃ cuticittam, tadavasāne tasmimneva ekacittakhaṇaṭhitike ārammaṇe paṭisandhicittam uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa pana pathavīkasiṇajjhānādivasena paṭiladdhamahaggatassa sugatiyam ṭhitassa maraṇasamaye kāmāvacarakusalakammakammanimittā gatinimittānaṃ aññatarāṃ pathavīkasiṇādikaṃ vā nimittam mahaggatācittam vā manodvāre āpāthamāgacchati. Cakkhusotānaṃ vā aññatarasmim kusaluppattihetubhūtaṃ paṇītamārammaṇam āpāthamāgacchati, tassa yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni uppajjanti. Mahaggatagatikānaṃ pana tadārammaṇam natthi. Tasmā javanānantarāmyeva bhavaṅgavisayam ārammaṇam katvā ekaṃ cuticittam uppajjati. Tassāvasāne kāmāvacaramahaggatasugatīnaṃ aññatarasugatipariyāpannaṃ yathūpaṭṭhitesu ārammaṇesu aññatarārammaṇam paṭisandhicittam uppajjati. Ayam navattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannavattabbānaṃ aññatarārammaṇā paṭisandhi.

Etenānusārena āruppacutiyāpi anantarā paṭisandhi veditabbā. Ayam atītanavattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītanavattabbapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatīyaṃ t̥hitassa pana pāpakammīno vuttanayeneva taṃ kammaṃ kammanimittam̐ gatinimittam̐ vā manodvāre, pañcadvāre pana akusaluppattihetubhūtam̐ ārammaṇam̐ āpāthamāgacchati. Athassa yathākkamena cuticittāvasāne duggatipariyāpannam̐ tesu ārammaṇesu aññatarārammaṇam̐ paṭisandhicittam̐ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyaṃ anantarā atītapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāroti. Ettāvataṃ ekūnavīsatividhassāpi viññāṇassa paṭisandhivasena pavatti dīpitā hoti.

Tayidaṃ sabbampi evam̐

Pavattamānam̐ sandhimhi, dvidhā kammēna vattati.
Missādīhi ca bhedehi, bhedassa duvidhādiko.

Idaṃhi ekūnavīsatividham̐pi vipākaviññāṇam̐ paṭisandhimhi pavattamānam̐ dvidhā kammēna vattati. Yathāsakaṃhi etassa janakam̐ kammaṃ nānākkhaṇīkakkammapaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hoti. Vuttaṃhetam̐ “kusalākusalam̐ kammaṃ vipākassa upanissayapaccayena paccayo”ti¹. Evam̐ vattamānassa panassa missādīhi bhedehi duvidhādīkopi bhedo veditabbo. Seyyathidaṃ, idaṃhi paṭisandhivasena ekadhā vattamānam̐pi rūpena saha missāmissabhedato duvidham̐, kāmarūpārūpabhavabhedato tividham̐, aṇḍajajalābujasaṃsedaja-opapātikayonivasena catubbidham̐, gativasena pañcavidham̐, viññāṇaṭṭhitivasena sattavidham̐, sattāvāsavasena aṭṭhavidham̐ hoti. Tattha

Missam̐ dvidhā bhāvabhedā, sabhāvam̐ tattha ca dvidhā.
Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā saha.

Missam̐ dvidhā bhāvabhedāti yaṃhetamettha aññatra arūpabhavā rūpamissam̐ paṭisandhiviññāṇam̐ uppajjati, taṃ rūpabhavē itthindriyapurisindriyasaṅkhātena bhāvena vinā uppattito kāmabhavē aññatra jātipaṇḍakapaṭisandhiyā bhāvena saha uppattito sabhāvam̐ abhāvanti duvidham̐ hoti.

Sabhāvam̐ tattha ca dvidhāti tathāpi ca yaṃ sabhāvam̐, taṃ itthipurisabhāvānam̐ aññatarena saha uppattito duvidhameva hoti.

---

1. Abhi 8. 147, 150 piṭṭhesu.

Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā sahāti yañhetametta missaṃ amissanti dvaye ādibhūtaṃ rūpamissaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ, tena saha vatthukāyadasakavasena dve vā vatthukāyabhāvadasakavasena tayo vā dasakā omato uppajjanti, natthi ito paraṃ rūpaparihānīti. Taṃ panetaṃ evaṃ omakaparimāṇaṃ uppajjamānaṃ aṇḍajajalābujanāmikāsu dvīsu yonīsu jāti-uṇṇāya ekena amsunā uddhatatelasappimaṇḍappamāṇaṃ kalalanti laddhasaṅkhaṃ hutvā uppajjati. Tattha yonīnaṃ gativasena sambhavabhedo veditabbo. Etāsu hi

Niraye bhumavajjesu, deveesu ca na yoniyo.

Tisso purimikā honti, catassopi gatittaye.

Tattha **devesu cāti** casaddena yathā niraye ca bhumavajjesu ca deveesu, evaṃ nijjhāmataṇhikapetesu ca purimikā tisso yoniyo na santīti veditabbā. Opapātikā eva hi te hontī. Sese pana tiracchānapettivisayamanussasaṅkhāte gatittaye pubbe vajjitabhummadevesu ca catasso yoniyo honti. Tattha

Tiṃsa nava ceva rūpīsu, sattati ukkaṃsato va rūpāni.

Saṃsedajopapātīsu, atha vā avakaṃsato tiṃsa.

Rūpībrahmesu tāva opapātikayonikesu cakkhusotavatthudasakānaṃ jīvitānavakassa cāti catunnaṃ kalāpānaṃ vasena tiṃsa ca nava paṭisandhiviññāṇena saha rūpāni uppajjanti. Rūpībrahme pana ṭhapetvā aññesu saṃsedaja-opapātikesu ukkaṃsato cakkhusotaghānajīvhākāyabhāvavatthudasakānaṃ vasena sattati. Tāni ca niccaṃ deveesu. Tattha vaṇṇo gandho raso ojā catasso cāpi dhātuyo cakkhupasādo jīvitindriyanti ayaṃ dasarūpaparimāṇo rūpapuñjo cakkhudasako nāma. Evaṃ sesā veditabbā. Avakaṃsato pana jaccandhabadhira-aghānakanapuṃsakassa jīvhākāyavatthudasakānaṃ vasena tiṃsa rūpāni uppajjanti. Ukkaṃsāvakaṃsānaṃ pana antare anurūpato vikappo veditabbo.

Evaṃ veditvā puna

Khandhārammaṇagatihetu-vedanāpīvitakkavicārehi.

Bhedābhedaviseso, cutisandhīnaṃ pariññeyyo.

Yāhesā missāmissato duvidhā paṭisandhi, yā cassā atītānantarā cuti,
tāsam imehi khandhādīhi bhedābhedaviseso ñātabboti attho.

Katham? Kadāci catukkhandhāya arūpacutiya anantarā catukkhandhāva
ārammaṇatopi abhinnā paṭisandhi hoti, kadāci
amahaggatabahiddhārammaṇāya mahaggata-ajjhattārammaṇā. Ayaṃ tāva
arūpabhūmīsuyeva nayo. Kadāci pana catukkhandhāya āruppacutiya
anantarā pañcakkhandhā kāmāvacarapaṭisandhi, kadāci pañcakkhandhāya
kāmāvacaracutiya rūpāvacaracutiya vā anantarā catukkhandhā
āruppacutiya. Evaṃ atītārammaṇacutiya
atītanavattabbapaccuppannārammaṇā paṭisandhi, ekaccasugaticutiya
ekaccaduggatipaṭisandhi, ahetikacutiya sahetukapaṭisandhi, duhetukacutiya
tihatukapaṭisandhi, upekkhāsahagatacutiya somanassasahagatapaṭisandhi,
appītikacutiya sappītikapaṭisandhi, avitakkacutiya savitakkapaṭisandhi,
avicāracutiya savicārapaṭisandhi, avitakka-avicāracutiya
savitakkasavicārapaṭisandhīti tassa tassa viparītato ca yathāyogaṃ
yojetabbam.

Laddhappaccayamiti dhamma-mattametam bhavantaramupeti.
N’āssa tato saṅkanti, na tato hetum vinā hoti.

Iti hetam laddhappaccayam rūpārūpadhammamattam uppajjamānam
bhavantaram upetīti vuccati, na satto, na jīvo. Tassa nāpi atītabhavato idha
saṅkanti atthi, nāpi tato hetum vinā idha pātubhāvo. Tayidaṃ pākaṭena
manussacutiyaṭisandhikkamena pakāsayissāma—

Atītabhavasmiñhi sarasena upakkamena vā samāsannamaraṇassa
asayhānam sabbaṅgapaccāṅgasandhibandhanacchedakānam
māraṇantikavedanāsattānam sannipātam asahantassa ātape
pakkhittaharitatālappaṇṇamiva kamena upasussamāne sarīre niruddhesu
cakkhādīsū indriyesu hadayavatthumatte paṭiṭṭhitesu
kāyindriyamanindriyaṭiṅgindriyesu taṅkhaṇāvasesa hadayavatthusannissitam
viññānam garusamāsevitāsannapubbakatānam aññataram
laddhāvasesapaccayasāṅkhārasāṅkhātam kamam vā tadupaṭṭhāpitaṃ vā
kammanimittagatinimittasāṅkhātam viyasamārabbha pavattati. Tadevaṃ
pavattamānam taṅhā-avijjānam appahīnattā avijjāpaṭicchāditādīnave tasmim
visaye taṅhā

nāmeti, sahaḷātasāṅkhārā khipanti. Taṃ santativasena taṅhāya
nāmiyamānaṃ saṅkhārehi khippamānaṃ
orimatīrarukkhavinibaddharajjumālambitvā mātikātikkamako viya
purimañca nissayaṃ jahati, aparañca kammaṣamuṭṭhāpitaṃ nissayaṃ
assādayamānaṃ vā anassādayamānaṃ vā ārammaṇādīhiyeva paccayehi
pavattati.

Ettha ca purimaṃ cavanato cuti, pacchimaṃ
bhavantarādīpaṭisaṅdhānato paṭisaṅdhīti vuccati. Tadeṭaṃ nāpi purimabhavā
idhāgataṃ, nāpi tato kammaṣaṅkhāranativisayādihetuṃ vinā pātubhūtaṃ
veditabbaṃ.

Siyuṃ nidassanānettha, paṭighosādikā atha.
Santānabandhato natthi, ekatā nāpi nānato.

Ettha cetassa viññāṇassa purimabhavato idha anāgamane
atītabhavapariyāpanahetūhi ca uppāde
paṭighosapadīpamuddapaṭibimbappakārā dhammā nidassanāni siyuṃ. Yathā
hi paṭighosapadīpamuddacchāyā saddādihetukā aññatra agantvā honti,
evameva idaṃ cittaṃ. Ettha ca **santānabandhato natthi, ekatā nāpi nānatā.**
Yadi hi santānabandhe sati ekantamekatā bhavye, na khīrato dadhi
sambhūtaṃ siyā. Athāpi ekantanānatā bhavye, na khīrassādhīno dadhi
siyā. Esa nayo sabbahetuhetusamuppannesu. Evañca sati
sabbalokavohāralopo siyā. So ca aṇiṭṭho, tasmā ettha na ekantamekatā vā
nānatā vā upagantabbāti.

Etthāha—nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmim
manussattabhāve khandhā, tesāṃ niruddhattā phalapaccayassa ca kammaṣa
tatha agamanato aññassa aññato ca taṃ phalaṃ siyā. Upabhuñjake ca asati
kassa taṃ phalaṃ siyā. Tasmā na sundaramidaṃ vidhānanti. Tatr’idaṃ
vuccati—

Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ, nāññassa na ca aññato.
Bijānaṃ abhisāṅkhāro, etassatthassa sādako.

Ekasantānasmiñhi phalamuppajjamānaṃ tattha ekantaṃ
ekattanānattānaṃ paṭisiddhattā aññassāti vā aññatoti vā na hoti. Etassa ca
panatthassa bijānaṃ abhisāṅkhāro sādako. Ambabijādīnañhi
abhisāṅkhāresu katesu tassa bijassa santāne laddhapaccayo kālantare
phalaviseso uppajjamāno na aññabijānaṃ, nāpi aññābhisāṅkhārapaccayā
uppajjati. Na ca tāni

bijāni te abhisāṅkhārā vā phalaṭṭhānaṃ pāpuṇanti. Evaṃsāmpadamidaṃ
veditabbaṃ. Vijjāsipposadhādīhi cāpi bālasarīre upayuttehi kālantare
vuḍḍhasarīrādīsū phaladehi ayamattho veditabbo.

Yampi vuttam “upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā”ti, tattha

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti.

Phaluppādena rukkhasa, yathā phalati sammuti.

Yathā hi rukkhasāṅkhātānaṃ dhammānaṃ ekadesabhūtassa
rukkhapalassa uppattiyā eva rukkho phalātīti vā phalitoti vā vuccati, tathā
devamanussasāṅkhātānaṃ khandhānaṃ ekadesabhūtassa
upabhogasaṅkhātassa sukhadukkhapalassa uppādeneva devo vā manusso
vā upabhuñjatīti vā sukhitoti vā dukkhitoti vā vuccati. Tasmā na ettha
aññena upabhuñjakena nāma koci attho atthīti.

Yopi vadeyya “evaṃ santepi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa
paccayā siyūṃ avijjamānā vā. Yadi ca vijjamānā, pavattikkhaṇeyeva nesam
vipākena bhavitabbaṃ. Atha avijjamānā, pavattito pubbe ca pacchā ca
niccaṃ phalāvahā siyūṃ”ti. So evaṃ vattabbo—

Katattā paccayā ete, na ca niccaṃ phalāvahā.

Pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanaṃ.

Katattā eva hi saṅkhārā attano phalassa paccayā honti, na vijjamānattā
vā avijjamānattā vā. Yathāha “kāṃāvacarassa kusalassa kammassa katattā
upacittā vipākaṃ cakkhuvīññānaṃ uppannaṃ hotī”ti¹ ādi. Yathārahassa
attano phalassa ca paccayā hutvā na puna phalāvahā honti vipakkavipākattā.
Etassa catthassa vibhāvane idaṃ pāṭibhogādikaṃ nidassanaṃ veditabbaṃ.

Yathā hi loke yo kassaci atthassa niyyātanatthaṃ pāṭibhogo hoti,
bhaṇḍam vā kiṇṇāti, iṇam vā gaṇḥāti, tassa taṃkiriyākaraṇamattameva
tadatthaniyyātanādīmhi paccayo hoti, na kiriyāya vijjamānatā vā
avijjamānatā vā. Na ca tadatthaniyyātanādito parampi

---

1. Abhi 1. 104 piṭṭhe.

dhāarakova hoti. Kasmā? Niyyātanādīnaṃ katattā. Evaṃ katattāva saṅkhārāpi attano phalassa paccayā honti, na ca yathārataṃ phaladānato parampi phalāvahā hontīti. Ettāvatā missāmissavasena dvidhāpi pavattamānassa paṭisandhiviññāṇassa saṅkhārapaccayā pavatti dīpitā hoti.

Idāni sabbesvetesu bāttimsaviññāṇesu sammohavighātatharū

Paṭisandhipavattīnaṃ, vasenete bhavādisu.

Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesaṅca paccayā.

Tattha tayo bhavā, catasso yoniyo, pañca gatiyo, satta viññāṇaṭṭhitiyo, nava sattāvāsāti ete bhavādayo nāma. Etesu bhavādisu paṭisandhiyaṃ pavatte ca ete yesaṃ vipākaviññāṇaṃ paccayā, yathā ca paccayā honti, tathā vijānitabbāti attho.

Tattha puññābhisaṅkhāre tāva kāmāvacara-aṭṭhacetanābhedo puññābhisaṅkhāro avisesena kāmabhava sugatiyaṃ navanna vipākaviññāṇaṃ paṭisandhiyaṃ nānākkhaṇikakamma paccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo. Rūpāvacara pañcakuṣalacetanābhedo puññābhisaṅkhāro rūpabhava paṭisandhiyaṃ eva pañcannaṃ. Vuttappabhedakāmāvacaro pana kāmabhava sugatiyaṃ upekkhāsahagatāhetukamanoviññādhātu vajjānaṃ sattannaṃ parittavipākaviññāṇaṃ vuttanayeneva dvidhā paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sveva rūpabhava pañcannaṃ vipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Kāmabhava pana duggatiyaṃ aṭṭhannampi parittavipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ.

Tattha niraye Mahāmoggallānattherassa narakacārikādīsū iṭṭhārammaṇasamāyoge so paccayo hoti. Tiracchānesu pana nāgasupaṇṇapetamahiddhikesu ca iṭṭhārammaṇaṃ labbhatiyeva. Sveva kāmabhava sugatiyaṃ soḷasannampi kuṣalavipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyaṅca. Avisesena puññābhisaṅkhāro rūpabhava dasannaṃ vipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyaṅca.

Dvādasakuṣalacetanābhedo apuññābhisaṅkhāro kāmabhava duggatiyaṃ ekassa viññāṇassa tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte. Channaṃ pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sattannampi akusalavipākaviññāṇaṃ pavatte ca

paṭisandhiyañca. Kāmabhava pana sugatiyaṃ tesamīveva sattannaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Rūpabhava catunnaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. So ca kho kāmāvacare anīṭṭharūpadassanasaddasavanavasena. Brahmaloce pana anīṭṭhā rūpādayo nāma natthi, tathā kāmāvacaradevalokepi.

Āneñjābhisañkhāro arūpabhava catunnaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca.

Kāmāvacarakusalākusalato pana sabbasaṅgāhikanayena vīsaticetanābhedopi kāyasañkhāro kāmabhava dasannaṃ vipākaviññāṇānaṃ paṭisandhiyaṃ nānākkhaṇīkakkammaṃpaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo. Sveva kāmabhava terasannaṃ, rūpabhava navannaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sveva kāmabhava tevīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca. Vacīsañkhārepi eseva nayo.

Aṭṭhavisati-ekūnatimsacetanābhedopi pana cittasañkhāro tīsu bhavesu ekūnavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte. Sveva dvīsu bhavesu heṭṭhāvuttānaṃ terasannañca navannañcāti dvāvīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Tīsu pana tavesu dvattimsāyapi vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ceva paṭisandhiyañca. Evaṃ tāva bhavesu paṭisandhipavattīnaṃ vasena te sañkhārā yesaṃ paccayā, yathā ca paccayā honti, tathā vijānitabbā. Eteneva nayena yoni-ādīsūpi veditabbā.

Tatridaṃ ādito paṭṭhāya mukhamattappakāsaṇaṃ imesu hi sañkhāresu yasmā puññābhisañkhārā tāva dvīsu bhavesu paṭisandhiṃ datvā sabbam attano vipākam janeti, tathā aṇḍajādīsū catūsū yonīsū, devamanussasañkhātāsū dvīsu gatīsū, nānattakāyanānattasaññīnānattakāya-ekattasaññī-ekattakāyanānattasaññī-ekattakāya-ekatta-saññīsañkhātāsū manussānañceva paṭhamadutiyatatiyajjhānabhūmīnañca vasena catūsū viññāṇaṭṭhitīsū. Asaññasattāvāse panesa rūpamattamevābhisañkharotīti catūsūyeva sattāvāsesu ca paṭisandhiṃ datvā sabbam attano vipākam janeti. Tasmā

esa etesu dvīsu bhavesu catūsu yonīsu dvīsu gatīsu catūsu viññāṇaṭṭhitīsu catūsu sattāvāsesu ca ekavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti yathāsambhavaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Apuññābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiṃyeva kāmabhava catūsu yonīsu avasesāsu tīsu gatīsu nānattakāya-ekattasaññīsāṅkhātāya ekissā viññāṇaṭṭhitiyā tādiseyeva ca ekasmiṃ sattāvāse paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃ bhava catūsu yonīsu tīsu gatīsu ekissā viññāṇaṭṭhitiyā ekamhi ca sattāvāse sattannaṃ vipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Āneñjābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiṃ arūpabhava, ekissā opapātikayoniyā, ekissā devagatiyā, Ākāsānañcāyatanādīsu tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, Ākāsānañcāyatanādīsu ca catūsu sattāvāsesu paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃyeva bhava ekissā yoniyā ekissā devagatiyā tīsu viññāṇaṭṭhitīsu catūsu sattāvāsesu catunnaṃ viññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Kāyasaṅkhāropi yasmā ekasmiṃ kāmabhava catūsu yonīsu pañcasu gatīsu dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu dvīsu sattāvāsesu paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti, tasmā esa ekasmiṃ bhava catūsu yonīsu pañcasu gatīsu dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu dvīsu ca sattāvāsesu tevīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Vacīsaṅkhārepi eseva nayo.

Cittasaṅkhāro pana yasmā ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā na katthaci na vipaccati, tasmā esa tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu aṭṭhasu sattāvāsesu yathāyogaṃ dvattimsāya vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Aviññāṇake pana sattāvāse saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ natthi.

Api ca puññābhisaṅkhāro asaññasattesu kaṭattārūpānaṃ nānākkhaṇīkakkammappaccayena paccayoti. Evaṃ

Paṭisandhipavattīnaṃ, vasetete bhavādīsu.
Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesañca paccayāti.

Saṅkhārapaccayā viññāṇapadaniddeso.

Nāmarūpapadaniddesa

228. Viññāṇapaccayā nāmarūpaniddese—

Desanābhedato sabba-bhavādīsu pavattito.
Saṅgahā paccayanayā, viññātabbo vinicchayo.

Desanābhedatoti “tattha katamaṃ rūpaṃ, cattāro ca mahābhūtā catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādāyarūpan”¹ti evaṃ tāva suttante ca idha ca rūpapadassa abhedato ekasadisā desanā katā, nāmapadassa pana bhedato.

Suttantasmīhi “tattha katamaṃ nāmaṃ, vedanā saññā cetanā phasso manasikāro”¹ti vuttaṃ. Idha “vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho”¹ti. Tattha hi yampi cakkhuviññāṇapaccayā nāmaṃ uppajjati, uppannaṅca cittassa ṭhiti arūpīnaṃ dhammānaṃ āyūti evaṃ aññadhammasannissayena aggahetabbato pākaṭaṃ, taṃ dassento cetanāphassamanasikāravasena saṅkhārakkhandhaṃ tidhā bhinditvā dvīhi khandhehi saddhiṃ desesi. Idha pana tattha vuttaṅca avuttaṅca sabbaṃ nāmaṃ saṅgaṇhanto “tayo khandhā vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho”¹ti āha.

Kim pana ime tayo khandhāva nāmaṃ, viññāṇaṃ nāmaṃ na hotīti. No na hoti. Tasmīṃ pana viññāṇe gayhamāne nāmaviññāṇassa ca paccayaviññāṇassa cāti dvinnaṃ viññāṇānaṃ sahabhāvo āpajjati. Tasmā viññāṇaṃ paccayaṭṭhāne ṭhapetvā paccayanibbattaṃ nāmaṃ dassetuṃ tayova khandhā vuttāti. Evaṃ tāva desanābhedato viññātabbo vinicchayo.

Sabbabhavādīsu pavattitoti ettha pana nāmaṃ ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā sabbabhavayonigativīññāṇaṭṭhitisesasattāvāsesu pavattati.

1. Saṃ 1. 245; Ma 1. 65, 66 piṭṭhesu.

rūpaṃ dvīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu purimāsu catūsu viññāṇaṭṭhitīsu pañcasu ca sattāvāsesu pavattati. Evaṃ pavattamāne cetasmim nāmarūpe yasmā abhāvakagabbhaseyyakānaṃ aṇḍajānañca paṭisandhikkhaṇe vatthukāyavasena rūpato dve santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesam vitthārena rūparūpato vīsati dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana ekasantatisīsato nava rūpadhamme apanetvā cuddasa, sabhāvakānaṃ bhāvadasakaṃ pakkhipitvā tettiṃsa. Tesampi aggahitaggahaṇena santatisīsadvayato aṭṭhārasa rūpadhamme apanetvā pannarasa.

Yasmā ca opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavattudasakānaṃ jīvitindriyanavakassa ca vasena rūparūpato cattāri santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesam vitthārena rūparūpato ekūnacattālīsa dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete dvācattālīsa dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana santatisīsattayato sattavīsati dhamme apanetvā pannarasa.

Kāmabhava pana yasmā sesa-opapātikānaṃ saṃsedajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe rūparūpato sattasantatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesam vitthārena rūparūpato sattati dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana santatisīsachakkato catupaññāsa dhamme apanetvā ekūnavīsati. Esa ukkaṃsato. Avakaṃsena pana taṃtaṃrūpasantatisīsavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā saṅkhepato ca vitthārato ca paṭisandhiviññāṇapaccayā nāmarūpasāṅkhātā veditabbā. Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā, asaṅgīnaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhicittena saha pavatta-ututo utusamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ pātubhavati. Paṭisandhicittaṃ pana rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Tañhi yathā papāte patitapuriso

parassa paccayo hotum na sakkoti, evaṃ vatthudubbalatāya dubbalattā rūpaṃ samuṭṭhāpetum na sakkoti, paṭisandhicittato pana uddham paṭhamabhavaṅgato pabhuti cittasamuṭṭhānakam suddhaṭṭhakam. Saddapātubhāvakāle paṭisandhikkhaṇato uddham pavatta-ututo ceva cittato ca saddanavakam. Ye pana kabaḷikārāhārupajīvino gabbhaseyyakasattā, tesam

“Yañcassa bhuñjati mātā, annam pānañca bhojanam.
Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro”¹.

Vacanato mātārā ajjhoharitāhārena anugate sarīre opapātikānam sabbapaṭhamam attano mukhagataṃ kheḷam ajjhoharaṇakāle āhārasamuṭṭhānam suddhaṭṭhakanti idam āhārasamuṭṭhānassa suddhaṭṭhakassa utucittasamuṭṭhānānañca ukkaṃsato dvinnam navakānam vasena chabbāsatividham, pubbe ekekacittakkhaṇe tikkhattum uppajjamānam vuttam kammamuṭṭhānam sattatividhanti channavutividham rūpaṃ tayo ca arūpino khandhāti samāsato navanavuti dhammā. Yasmā vāsaddo aniyato kadācīdeva pātubhāvato. Tasmā duvidhampi taṃ apanetvā ime sattanavuti dhammā yathāsambhavam sabbasattānam viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Tesañhi suttānampi pamattānampi carantānampi khādantānampi pivantānampi divā ca rattiñca ete viññāṇapaccayā pavattanti. Tañca nesam viññāṇapaccayabhāvam parato vaṇṇayissāma.

Yam panetamettha kammajarūpaṃ, tam bhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsesu sabbapaṭhamam patiṭṭhantampi tisamuṭṭhānikarūpena anupatthaddham na sakkoti saṅghātum, nāpi tisamuṭṭhānikam tena anupatthaddham. Atha kho vātabbhāhatāpi catuddisavavatthāpitā naḷalāpiyo viya² ūmivegabbhāhatāpi mahāsamudde katthaci laddhapatiṭṭhā bhinnavāhanikā viya ca aññamaññupatthaddhānevetāni apatamānāni saṅghahitvā³ ekampi vassam dvepi vassāni -pa- vassasatampi yāva tesam sattānam āyukkhayo vā puññakkhayo vā, tāva pavattantīti evam sabbabhavādīsu pavattitopettha viññātabbo vinicchayo.

1. Sam 1. 208 piṭṭhe.

2. Naḷakalāpādayo viya (Syā)

3. Saṅghahitvā (Si)

San̄gahāti ettha ca yaṃ āruppe pavattipaṭisandhīsu pañcavokārabhave ca pavattiyāṃ viññāṇapaccayā nāmaeva, yañca asaññīsu sabbattha pañcavokārabhave ca pavattiyāṃ viññāṇapaccayā rūpameva, yañca pañcavokārabhave sabbattha viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, taṃ sabbāṃ nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti evaṃ ekadesasarūpekaśanayena saṅghetvā viññāṇapaccayā nāmarūpanti vedītabbāṃ. Asaññīsu viññāṇabhāvā ayuttanti ce. Nāyuttāṃ. Idaṃ hi—

Nāmarūpassa yaṃ hetu, viññāṇaṃ taṃ dvidhā mataṃ.
Vipākamavipākañca, yuttameva yato idaṃ.

Yañhi nāmarūpassa hetu viññāṇaṃ, taṃ vipākāvipākabhedato dvidhā mataṃ. Idañca asaññasattesu kammaśamuṭṭhānattā pañcavokārabhave pavatta-abhisāṅkhāraviññāṇapaccayā rūpaṃ, tathā pañcavokāre pavattiyāṃ kusalādicittakhaṇe kammaśamuṭṭhānanti yuttameva idaṃ. Evaṃ saṅghatopettha viññātabbo vinicchayo.

Paccayanayāti ettha hi—

Nāmassa pākaviññāṇaṃ, navadhā hoti paccayo.
Vatthurūpassa navadhā, sesarūpassa aṭṭhadhā.
Abhisāṅkhāraviññāṇaṃ, hoti rūpassa ekadhā.
Tadaññāṃ pana viññāṇaṃ, tassa tassa yathārahaṃ.

Yañhetāṃ paṭisandhiyaṃ pavattiyāṃ vā vipākasaṅkhātāṃ nāmaṃ, tassa rūpamiśśassa vā rūpa-amīśśassa vā paṭisandhikaṃ vā aññāṃ vā vipākaviññāṇaṃ sahaṃjāta-aññamañña nīśśaya śampayutta vipāka āhāra indriya atthi avīgata paccayehi navadhā paccayo hoti. Vatthurūpassa paṭisandhiyaṃ sahaṃjāta-aññamañña nīśśayavīpāka-āhāra-indriyavīppayutta-atthi-avīgatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Ṭhapetvā pana vatthurūpaṃ sesarūpassa imesu navasu aññamañña paccayaṃ apanetvā seśehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti. Abhisāṅkhāraviññāṇaṃ pana asaññasattarūpassa vā pañcavokāre vā kammaṃjassa śuttantikapariyāyena¹ upanīśśayavasena ekadhāva paccayo hoti. Avasesāṃ paṭhamabhavaṅgato pabhutī śabbampi viññāṇaṃ tassa tassa nāmarūpassa

---

1. Śuttantikapariyāyato (Syā)

yathārahaṃ paccayo hotīti veditabbaṃ. Vitthārato pana tassa paccayanaye dassiyamāne sabbāpi paṭṭhānakathā vitthāretabbā hotīti na taṃ ārabhāma.

Tattha siyā kathaṃ panetaṃ jānitaṃ “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī”ti. Suttato yuttito ca. Sutte hi “cittānuparivattino dhammā”ti-ādinā¹ nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana—

Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati.

Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo iti.

Citte hi pasanne appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni, diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṃ hotīti iminā idha diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṃ paccayo hotīti jānitaṃmetam. Kammasamuṭṭhānassāpi hi tassa cittasamuṭṭhānasseva viññāṇapaccayatā paṭṭhāne² āgatāti. Evaṃ paccayanayatopettha viññātabbo vinicchayo.

Ettha ca “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti bhāsamānena Bhagavatā yasmā upaparikkhamānānaṃ paṇḍitānaṃ paramatthato nāmarūpamattameva pavattamānaṃ dissati, na satto na poso. Tasmā appaṭivattiyam samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ hotīti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpapadaniddeso.

Ṣaḷāyatanaṇapadaniddesa

229. Nāmarūpapaccayā ṣaḷāyatanaṇaniddese—

Nāmaṃ khandhattayaṃ rūpaṃ, bhūtavatthādikaṃ mataṃ.

Katekasesaṃ taṃ tassa, tādisasseva paccayo.

1. Abhi 1. 10 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 19, 140 piṭṭhādīsu.

Yañhetam saḷāyatanassa paccayabhūtam nāmarūpaṃ, tattha nāmantī vedanādikkhandhattayaṃ. Rūpaṃ pana sakasantatipariyāpannaṃ niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyanti evaṃ bhūtavatthādikaṃ matanti veditabbaṃ. Tam pana “nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpan”ti evaṃ katekasesaṃ “chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatanan”ti evaṃ katekasesasseva saḷāyatanassa paccayoti veditabbaṃ. Kasmā? Yasmā āruppe nāmameva paccayo. Tañca chaṭṭhāyatanasseva, na aññassa. “Nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan”ti hi abyākataṅkāre vakkhati. Idha saṅgahitameva hi tattha vibhattanti veditabbaṃ.

Tattha siyā—katham panetaṃ jānitabbaṃ “nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo”ti. Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanam hoti, na aññathā. Sā panassa tabbhāvabhāvāvibhāvataḥ paccayanayasmiññeva āvibhavissati. Tasmā—

Paṭisandhiyaṃ pavatte vā, hoti yaṃ yassa paccayo.

Yathā ca paccayo hoti, tathā neyyaṃ vibhāvinā.

Tatr’āyaṃ atthadīpanā—

Nāmameva hi āruppe, paṭisandhipavattisu.

Paccayo sattadhā chaṭṭhā, hoti taṃ avakaṃsato.

Katham? **Paṭisandhiyaṃ** tāva avakaṃsato saḥajāta-aññamaññanissayasampayuttavipāka-atthi-avigatapaccayehi sattadhā nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Pavattepi vipākaṃ vuttanayeneva paccayo hoti. Itaram pana avakaṃsato vuttappakāresu paccayesu vipākapaccayavajjehi chahi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Aññasmimpi bhāve nāmaṃ, tatheva paṭisandhiyaṃ.

Chaṭṭhassa itaresaṃ taṃ, chahākārehi paccayo.

Āruppato hi aññasmimpi pañcavokārabhave taṃ vipākanāmaṃ hadayavatthuno sahāyaṃ hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa yathā āruppe vuttaṃ, tatheva avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Itaresaṃ panetaṃ pañcannaṃ cakkhāyatanādīnaṃ catumahābhūtasahāyaṃ hutvā sahajāta nissayavipākavippayutta-atthi-avigatavasena chahākārehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Pavattepi tathā hoti, pākaṃ pākassa paccayo.

Apākaṃ avipākassa, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Pavattepi hi pañcavokārabhave yathā paṭisandhiyaṃ, tatheva vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa avakaṃsatova tato vipākapaccayaṃ apantvā chadhāva paccayo hoti. Vuttanayeneva panettha ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Tatheva sesapañcannaṃ, vipākaṃ paccayo bhave.

Catudhā avipākampi, evameva pakāsitaṃ.

Tatheva hi pavatte sesānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ cakkhupasādādivatthukampi itarampi vipākanāmaṃ pacchājātavippayutta-atthi-avigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Yathā ca vipākaṃ, avipākampi evameva pakāsitaṃ. Tasmā kusalādibhedampi tesaṃ catudhā paccayo hotīti veditabbaṃ. Evaṃ tāva nāmameva paṭisandhiyaṃ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca hoti, tathā veditabbaṃ.

Rūpaṃ panettha āruppa-bhave bhavati paccayo.

Na ekāyatanassāpi, pañcakkhandhabhave pana.

Rūpato sandhiyaṃ vatthu, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Bhūtāni catudhā honti, pañcannaṃ avisesato.

Rūpato hi paṭisandhiyaṃ vatthurūpaṃ chaṭṭhassa manāyatanassa sahajāta-aññamaññanissaya vippayutta-atthi-avigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni avisesato paṭisandhiyaṃ pavatte ca yaṃ yaṃ

āyatanam uppajjati, tassa tassa vasena pañcannampi cakkhāyatanādīnam sahaajāta nissaya atthi avigatapaccayehi catudhā paccayā honti.

Tidhā jīvitametesam, āhāro ca pavattiyam.

Tāneva chadhā chaṭṭhassa, vatthu tasseva pañcadhā.

Etesam pana cakkhādīnam pañcannam paṭisandhiyam pavatte ca atthi-avigata-indriyavasena rūpajīvitam tidhā paccayo hoti.

Āhāro cāti āhāro ca atthi-avigata-āhāravasena tidhā paccayo hoti. So ca kho ye sattā āhārūpajīvino, tesam āhārānugate kāye pavattiyamyeva, no paṭisandhiyam. Tāni pana pañca cakkhāyatanādīni chaṭṭhassa cakkhusotaghānajivhākāyaviññāṇasañkhātassa manāyatanassa nissayapurejāta indriya vippayutta atthi avigatavasena chahākārehi paccayā honti pavatte, no paṭisandhiyam. Ṭhapetvā pana pañca viññāṇāni tasseva avasesamanāyatanassa vatthurūpam nissaya purejāta vippayutta atthi avigatavasena pañcadhā paccayo hoti pavatte, no paṭisandhiyam. Evam rūpameva paṭisandhiyam pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca hoti, tathā veditabbam.

Nāmarūpam panubhayam, hoti yam yassa paccayo.

Yathā ca tampi sabbattha, viññātabbam vibhāvinā.

Seyyathidam, paṭisandhiyam tāva pañcavokārabhave khandhattayavatthurūpasañkhātam nāmarūpam chaṭṭhāyatanassa sahaajāta aññamañña nissaya vipāka sampayuttavippayutta atthi avigatapaccayādīhi paccayo hotīti idamettha mukhamattam. Vuttanayānusārena pana sakkā sabbam yojetunti na ettha vitthāro dassitoti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatanapadaniddeso.

Phassapadaniddesa

230. Saḷāyatanapaccayā phassaniddese—

Chaḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassa-ādayo.

Viññānamiva bāttimsa, vitthārena bhavanti te.

Saṅkhepato hi Pāḷiyam cakkhusamphassoti-ādayo chaḷeva phassā āgatā. Vitthārena pana cakkhusamphassādayo pañca kusalavipākā pañca akusalavipākāti dasa, sesā bāvīsati lokiyavipākaviññāṇasampayuttā ca bāvīsātīti evaṃ sabbepi saṅkhārapaccayā vuttaviññāṇamiva bāttimsa honti. Yam panetassa bāttimsavidhassāpi phassassa paccayo saḷāyatanam, tattha

Chaṭṭhena saha ajjhataṃ, cakkhādim bāhirehipi.

Saḷāyatanamicchanti, chahi saddhim vicakkaṇā.

Tattha ye tāva “upādinnakapavattikathā ayan”ti ekasantatipariyāpannameva paccayam paccayuppannaṃca dīpentī, te chaṭṭhāyatanapaccayā phassoti Pāḷi-anusārato āruppe chaṭṭhāyatanaṃca aññattha sabbasaṅgahato saḷāyatanaṃca phassassa paccayoti ekadesasarūpekasesam katvā chaṭṭhena saha ajjhataṃ cakkhādim saḷāyatananti icchanti. Tañhi chaṭṭhāyatanaṃca saḷāyatanaṃca saḷāyatanantveva saṅkham gacchati. Ye pana paccayuppannameva ekasantatipariyāpannam dīpentī, paccayam pana bhinnasantānampi, te yam yam āyatanam phassassa paccayo hoti, tam sabbam dīpentā bāhirampi pariggahetvā tadeva chaṭṭhena saha ajjhataṃ bāhirehipi rūpāyatanādīhi saddhim saḷāyatananti icchanti. Tampi hi chaṭṭhāyatanaṃca saḷāyatanaṃca saḷāyatananti etesam ekasese kate saḷāyatanantveva saṅkham gacchati.

Etthāha—na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti, nāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā, ayaṃca saḷāyatanapaccayā phassoti ekova vutto, so kasmāti. Tatridam vissajjanam saccametam. Sabbehi eko ekamhā vā sabbe na sambhonti, sambhoti pana anekehi eko, yathā cakkhusamphasso cakkhāyatanā rūpāyatanā cakkhuviññāṇasaṅkhātā manāyatanā avasesā sampayuttadhammāyatanā cāti evaṃ sabbattha yathānurūpam yojetabbam. Tasmā eva hi—

Eko panekāyatana-ppabhavo iti dīpito.
Phassoyam ekavacana-niddesenīdha tādīnā.

Ekavacananiddesenāti saḷāyatanapaccayā phassoti iminā hi ekavacananiddesena anekehi āyatanehi eko phasso hotīti tādīnā dīpitoti attho. Āyatanesu pana—

Chadhā pañca tato ekam, navadhā bāhirāni cha.
Yathāsambhavametassa, paccayatte vibhāvaye.

Tatrāyam vibhāvanā cakkhāyatanādīni tāva pañca cakkhusamphassādibhedato pañcavidhassa phassassa nissaya purejāta indriya vippayutta atthi-avigatavasena chadhā paccayā honti. Tato param ekam vipākamanāyatanaṃ anekabhedassa vipākamanosamphassassa sahajāta-aññamaññanissayavipāka-āhāra-indriyasampayutta-atthi-avigatavasena navadhā paccayo hoti. Bāhiresu pana rūpāyatanaṃ cakkhusamphassassa ārammaṇapurejāta-atthi-avigatavasena catudhā paccayo hoti. Tathā saddāyatanādīni sotasamphassādīnam. Manosamphassassa pana tāni dhammāyatanañca tathā ca ārammaṇapaccayamatteneva cāti evaṃ bāhirāni cha yathāsambhavametassa paccayatte vibhāvayeti.

Saḷāyatanapaccayā phassapadaniddeso.

Vedanāpadaniddesa

231. Phassapaccayā vedanāniddese—

Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādīkā.
Chaḷeva tā pabhedena, ekūnanavutī matā.

Cakkhusamphassajā vedanāti-ādīnā hi nayena Pāḷiyam imā cakkhusamphassajādīkā dvārato chaḷeva vedanā vuttā. Tā pana pabhedena ekūnanavutiyā cittehi sampayuttattā ekūnanavutīti matā.

Vedanāsu panetāsu, idha bāttimsa vedanā.
Vupākacittayuttāva, adhippetāti bhāsītā.

Aṭṭhadhā tattha pañcannaṃ, pañcadvāramhi paccayo.
Sesānaṃ ekadhā phasso, manodvārepi so tathā.

Tattha hi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṃ pañcannaṃ vedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso sahaajāta-aññañānissayavipāka-āhāra-sampayutta-atthi-avigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṃ pana ekekasmim dvāre sampañcchanasantīraṇatadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti.

Manodvārepi so tathāti manodvārepi hi tadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ so sahajātamanosamphassasankhāto phasso tatheva aṭṭhadhā paccayo hoti. Paṭisandhibhavaṅgacutivasena ca pavattānaṃ tebhūmakavipākavedanānampi. Yā panetā manodvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsāṃ manodvāre āvajjanasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhā paccayo hotīti.

Phassapaccayā vedanāpadaniddeso.

Tañhāpadaniddesa

232. Vedanāpaccayā tañhānidde—

Rūpatañhādibhedena, cha tañhā idha dīpitā.
Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

Imasmiñhi vedanāpaccayā tañhānidde “seṭṭhiputto brāhmaṇaputto”ti pitīto nāmavasena putto viya imā rūpatañhā -pa- dhammatañhāti ārammaṇato nāmavasena cha tañhā dīpitā pakāsītā kathitāti attho. Tattha rūpe tañhā rūpatañhāti iminā nayena padattho veditabbo.

Tāsu ca pana tañhāsu ekekā tañhā pavatti-ākārato kāmatañhā bhavatañhā vibhavatañhāti evaṃ tividhā matā. Rūpatañhā eva hi yadā cakkhussa āpāthagataṃ rūpārammaṇaṃ kāmāssādavasena

assādayamānā pavattati, tadā kāmataṇhā nāma hoti. Yadā tadevārammaṇaṃ dhuvaṃ sassatanti pavattāya sassatadiṭṭhiyā saddhim pavattati, tadā bhavataṇhā nāma hoti. Sassatadiṭṭhisahagato hi rāgo bhavataṇhāti vuccati. Yadā pana tadevārammaṇaṃ “ucchijjati vinassati”ti pavattāya ucchedadiṭṭhiyā saddhim pavattati, tadā vibhavataṇhā nāma hoti. Ucchedadiṭṭhisahagato hi rāgo vibhavataṇhāti vuccati. Eseva nayo saddataṇhādīsūpīti etā aṭṭhārasa taṇhā hontī.

Tā ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhā aṭṭhārasāti chattimsa. Iti atītā chattimsa, anāgatā chattimsa, paccuppanā chattimsāti aṭṭhasataṃ taṇhā hontī. Tā pana saṅkhippamānā rūpādi-ārammaṇavasena cha, kāmataṇhādivasena vā tissova taṇhā hontīti veditabbā. Yasmā panime sattā puttāṃ assādetvā putte mamattena dhātiyā viya rūpādi-ārammaṇavasena uppajjamānaṃ vedanaṃ assādetvā vedanāya mamattena rūpādi-ārammaṇadāyakānaṃ cittakāra gandhabba gandhika sūda tantavāya rasāyanavidhāyakavejjādīnaṃ mahāsakkāraṃ karontī, tasmā sabbāpesā vedanāpaccayā taṇhā hotīti veditabbā.

Yasmā cettha adhippetā, vipākasukhavedanā.

Ekāva ekadhāvesā, tasmā taṇhāya paccayo.

Ekadhāti upanissayapaccayena paccayo hoti. Yasmā vā

Dukkhī sukhaṃ patthayati, sukhī bhiyyopi icchati.

Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā.

Taṇhāya paccayā tasmā, hontī tissopi vedanā.

Vedanāpaccayā taṇhā, iti vuttā Mahesinā.

Vedanāpaccayā cāpi, yasmā nānusayaṃ vinā.

Hoti tasmā na sā hoti, brāhmaṇassa vusīmatoti.

Vedanāpaccayā taṇhāpadaniddeso.

Upādānapadaniddesa

233. Taṇhāpaccayā upādānaniddese—

Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato.

Dhammasaṅkhepavittārā, kamato ca vibhāvaye.

Pāḷiyañhi upādānanti kāmupādānaṃ -pa- attavādupādānanti imāni cattāri upādānāni āgatāni. Tesam ayaṃ **atthavibhāgo**—vatthusāṅkhātāṃ kāmāṃ upādiyatīti **kāmupādānaṃ**. Kāmo ca so upādānañcātipi **kāmupādānaṃ**. **Upādānanti** daḥhaggahaṇaṃ. Daḥhattho hettha upasaddo upāyāsa-upakaṭṭhādīsu viya. Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṃ**. Diṭṭhiṃ upādiyatīti vā **diṭṭhupādānaṃ**. Sassato attā ca loko cāti-ādīsu hi purimadiṭṭhiṃ uttaradiṭṭhi upādiyati. Tathā sīlabbataṃ upādiyatīti **sīlabbatupādānaṃ**. Sīlabbatañca taṃ upādānañcātipi **sīlabbatupādānaṃ**. Gosīlagovatādīni hi evaṃ suddhīti abhinivesato sayameva upādānānīti. Tathā vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānaṃ. Kim vadanti upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ **attavādupādānaṃ**. Attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti **attavādupādānaṃ**. Ayaṃ tāva tesam atthavibhāgo.

Dhammasaṅkhepavittāre pana kāmupādānaṃ tāva “tattha katamaṃ kāmupādānaṃ, yo kāmesu kāmaccando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ. Idam vuccati kāmupādānaṃ”ti āgatattā saṅkhepato taṇhādaḥhattaṃ vuttaṃ. Taṇhādaḥhattaṃ nāma purimataṇhā-upanissayapaccayena daḥhasambhūtā uttaraṇhā eva. Keci panāhu “appattavisayapatthanā taṇhā andhakāre corassa hatthappasāraṇaṃ viya. Sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ tasseva bhaṇḍaggahaṇaṃ viya. Appicchatāsantuṭṭhi tāpaṭipakkhā ca te dhammā. Tathā pariyesanārakkhadukkhāmūlāti. Sesupādānattayaṃ pana saṅkhepato diṭṭhimattameva.

Vitthārato pana pubbe rūpādīsu vuttāya aṭṭhasatappabhedāyapi taṇhāya daḥhabhāvo kāmupādānaṃ. Dasavatthukā micchādiṭṭhi diṭṭhupādānaṃ. Yathāha “tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ, ‘natthi dinnam natthi yiṭṭham -pa-sacchikatvā pavedentī’ti

yā evarūpā diṭṭhi -pa- vipariyesaggāho, idaṃ vuccati diṭṭhupādānaṃ”ti¹. Sīlavatehi suddhiparāmasanaṃ pana sīlabbatupādānaṃ. Yathāha “tattha katamaṃ sīlabbatupādānaṃ, ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhi sīlabbatena suddhīti yā evarūpā diṭṭhi -pa- vipariyesaggāho, idaṃ vuccati sīlabbatupādānaṃ”ti¹. Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi attavādupādānaṃ. Hathāha “tattha katamaṃ attavādupādānaṃ, idha assutavā puthujjano -pa- sappurisdhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati -pa- vipariyesaggāho, idaṃ vuccati attavādupādānaṃ”ti¹. Ayamettha dhammasaṅkhepavittāro.

Kamatoti ettha pana tividho kamo uppattikkamo pahānakkamo desanākkamo ca. Tattha anamatagge saṃsāre imassa paṭhamāṃ uppattīti abhāvato kilesānaṃ nippariyāyena uppattikkamo na vuccati. Pariyāyena pana yebhuyyena ekasmiṃ bhava ataggāhapubbaṅgamo sassatucchedābhiniveso. Tato “sassato ayaṃ attā”ti gaṇhato attavisuddhatthaṃ sīlabbatupādānaṃ, ucchijjatīti gaṇhāto paralokanirapekkhassa kāmupādānanti evaṃ paṭhamāṃ attavādupādānaṃ, tato diṭṭhisīlabbatakāmupādānānīti ayametesāṃ ekasmiṃ bhava uppattikkamo.

Diṭṭhupādānādīni cettha paṭhamāṃ pahīyanti sotāpattimaggavajjhataṃ. Kāmupādānaṃ pacchā arahattamaggavajjhataṃti ayametesāṃ pahānakkamo.

Mahāvisayattā pana pākaṭattā ca etesu kāmupādānaṃ paṭhamāṃ desitaṃ. Mahāvisayañhi taṃ aṭṭhicittasampayogā, appavisayāni itarāni catucittasampayogā. Yebhuyyena ca ālayārāmatāya pajāya pākaṭaṃ kāmupādānaṃ, na itarāni. Kāmupādānavā² vatthukāmānaṃ samadhigamatthaṃ kotūhalamaṅgalādibahulo hoti, sā’ssa diṭṭhīti tadanantaraṃ diṭṭhupādānaṃ. Taṃ pabhijjamānaṃ sīlabbata-attavādupādānavasena duvidhaṃ hoti. Tasmīṃ dvaye gokiriyaṃ vā kukkurakiriyaṃ vā disvāpi veditabbato oḷārikanti sīlabbatupādānaṃ paṭhamāṃ desitaṃ, sukhumattā ante attavādupādānanti ayametesāṃ desanākkamo.

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

2. Kāmupādānaṃ vā (Sī, Syā, Ka)

Taṇhā ca purimassettha, ekadhā hoti paccayo.

Sattadhā aṭṭhadhā vāpi, hoti sesattayassa sā.

Ettha ca evaṃ desite upādānacatukke purimassa kāmupādānassa kāmataṇhā upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti taṇhābhinanditesu visayesu uppattito. Sesattayassa pana sahaajāta aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatahetuvasena sattadhā vā upanissayena saha aṭṭhadhā vāpi paccayo hoti. Yadā ca sā upanissayavasena paccayo hoti, tadā asahajātāva hotīti.

Taṇhāpaccayā upādānapadaniddeso.

Bhavapadaniddesa

234. Upādānapaccayā bhavaniddese—

Atthato dhammato ceva, sātthato bhedasaṅgahā.

Yaṃ yassa paccayo ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha bhavatīti bhavo. **Duvidhenāti** dvīhi ākārehi pavattitoti attho. Atha vā duvidhenāti paccatte karaṇavacanāṃ, duvidhoti vuttaṃ hoti. **Atthīti** saṃvijjati. Kammameva bhavo kammabhavo, upapattiyeva bhavo upapattibhavo. Ettha ca upapatti bhavatīti bhavo, kammaṃ pana yathā sukhakāraṇattā “sukho Buddhānamuppādo”¹ti vutto, evaṃ bhavakāraṇattā phalavohārena bhavoti veditabbaṃ. **Tattha katamo kammabhavoti** tesu dvīsu bhavesu yo kammabhavoti vutto, so katamoti attho. Puññābhisāṅkhārādayo vuttatthā eva. **Sabbanti** anavasesaṃ. Bhavaṃ gacchati gameti cāti **bhavagāmi**. Iminā lokuttaraṃ paṭikkhipati. Ayañhi vaṭṭakathā, tañca vivaṭṭanissitanti. Kariyatīti kammaṃ.

Kāmabhavādīsu kāmasāṅkhāto bhavo **kāmabhavo**. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Saññāvataṃ bhavo, saññā vā ettha bhave atthīti **saññābhavo**. Vipariyāyena **asaññābhavo**. Oḷārikasaññāya

1. Khu 1. 42 piṭṭhe.

abhāvā sukhumāya ca bhāvā neva saññā nāsaññā asmim bhaveti **nevasaññānāsaññābhavo**. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo **ekavokārabhavo**. Eko vā vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavo. Esa nayo catuvokārapañcavokārabha vesu. **Ayam vuccati upapattibhavoti** esa navavidhopi upapattibhavo nāma vuccatīti. Evam tāvettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Dhammato pana ettha hi puññābhisaṅkhāro dhammato terasa cetanā, apuññābhisaṅkhāro dvādasa, āneñjābhisaṅkhāro catasso. “Sabbampi bhavagāmikamman”ti etena sabbepete dhammā cetanāsampayuttā vā kammasaṅkhātā ācayagāmino dhammā saṅgahitā. Kāmabhavo pañca upādinnakkhandhā, tathā rūpabhavo, arūpabhavo cattāro, saññābhavo catupañca, asaññābhavo eko upādinnakkhandho, nevasaññānāsaññābhavo cattāro. Ekavokārabhavādayo ekacatupañcakkhandhā upādinnakkhandhehīti evamettha dhammatopi viññātabbo vinicchayo.

Sāthhoti yathā ca bhavaniddese, tatheva kāmañca saṅkhāraniddese pi puññābhisaṅkhārādayova vuttā, evam santepi purimā atītakammavasena idha paṭisandhiyā paccayattā vuttā. Ime paccuppannakammavasena āyatim paṭisandhiyā paccayattāti puna vacanam sāthhakameva. Pubbe vā “tattha katamo puññābhisaṅkhāro, kusalacetanā kāmāvacarā”ti evamādinā nayena cetanāva saṅkhārāti vuttā. Idha pana “sabbampi bhavagāmikamman”ti vacanato cetanāsampayuttāpi. Pubbe ca viññāṇapaccayameva kammaṃ saṅkhārāti vuttam, idāni asaññābhavanibbattakampi. Kim vā bahunā, avijjāpaccayā saṅkhārāti ettha puññābhisaṅkhārādayova kusalākusaladhammā vuttā. Upādānapaccayā bhavoti idha pana upapattibhavassāpi saṅgahitattā kusalākusalābyākatā dhammā vuttā. Tasmā sabbathāpi sāthhakamevidam punavacananti evamettha sāthhatopi viññātabbo vinicchayo.

Bhedasaṅgahāti upādānapaccayā bhavassa bhedato ceva saṅgahato ca. Yañhi kāmupādānapaccayā kāmabhavanibbattakam kammaṃ kariyati, so kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evam

kāmupādānapaccayā dve kāmabhavā, tadantogadhāva saññābhavapañcavokārabhavā. Dve rūpabhavā, tadantogadhāva saññābhava-asaññābhava-ekavokārabhavapañcavokārabhavā. Dve arūpabhavā, tadantogadhāva saññābhavanevasaññānāsaññābhavacatuvokārabhavāti saddhiṃ antogadhehi cha bhavā. Yathā ca kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi cha bhavā, tathā sesupādānapaccayāpīti evaṃ upādānapaccayā bhedato saddhiṃ antogadhehi catuvīsati bhavā.

Saṅgahato pana kammabhavaṃ upapattibhavañca ekato katvā kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi eko kāmabhavo, tathā rūpārūpabhavāti tayo bhavā. Tathā sesupādānapaccayāpīti evaṃ upādānapaccayā saṅgahato saddhiṃ antogadhehi dvādasa bhavā. Api ca avisesena upādānapaccayā kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kammabhavo, tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ upādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi dve kāmabhavā, dve rūpabhavā, dve arūpabhavāti aparenapi pariyāyena saṅgahato cha bhavā. Kammabhava-upapattibhavabhedaṃ vā anupagamma saddhiṃ antogadhehi kāmabhavādivasena tayo bhavā honti. Kāmabhavādibhedañcāpi anupagamma kammabhava-upapattibhavavasena dve bhavā honti. Kammupapattibhedañca anupagamma upādānapaccayā bhavoti bhavavasena eko bhavo hotīti evamettha upādānapaccayassa bhavassa bhedasaṅgahāpi viññātabbo vinicchayo.

Yaṃ yassa paccayo cevāti yañcetha upādānaṃ yassa paccayo hoti, tatopi viññātabbo vinicchayoti attho. Kiṃ panettha kassa paccayo hoti? Yaṃkiñci yassa kassaci paccayo hotiyeva. Ummattako viya hi puthujjano. So “idaṃ yuttam idaṃ ayuttan”ti avicāretvā yassa kassaci upādānassa vasena yaṃkiñci bhavaṃ patthetvā yaṃkiñci kammaṃ karotiyeva. Tasmā yadekacce “sīlabbatupādānena rūpārūpabhavā na hontī”ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Sabbena pana sabbo hotīti gahetabbaṃ. Seyyathidaṃ. Idhekacco anussavavasena vā diṭṭhānusārena vā “kāmā nāmete manussaloke ceva khattiyamahāsālādīsu chakāmāvacaradevaloke ca samiddhā”ti cintetvā tesam adhigamattham asaddhammassavanādīhi vañcīto “iminā kamma kāmā sampajjantī”ti

maññamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīnipi karoti. So duccharitapāripūriyā apāye upapajjati. Sandiṭṭhike vā pana kāme patthayamāno paṭiladdhe vā gopayamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīnipi karoti. So duccharitapāripūriyā apāye upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhiniḃbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva.

Aparo pana saddhammassavanādīhi upabrūhitañāṇo “iminā kammaena kāmā sampajjanti”ti maññamāno kāmupādānavasena kāyasucaritādīni karoti. So succharitapāripūriyā devesu vā manussesu vā upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhiniḃbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedassa sāntogadhassa kāmabhavassa paccayo hoti.

Aparo “rūpārūpabhavesu tato samiddhatarā kāmā”ti sutvā vā parikappetvā vā kāmupādānavaseneva rūpārūpasamāpattiyo nibbattetvā samāpattibalena rūpārūpabrahmaloke upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhiniḃbattā khandhā upapattibhavo. Saññā-asaññā nevasaññā nāsaññā-ekavokāracatuvokārapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ rūpārūpabhavānampi paccayo hoti.

Aparo “ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ ucchinno su-ucchinno hoti”ti ucchedadiṭṭhiṃ upādāya tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhiniḃbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti diṭṭhupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇampi kāmarūpārūpabhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo “ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ sukhī hoti, vigataparilāho hoti”ti attavādupādānena tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, tadabhiniḃbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā

eva. Iti attavādupādānaṃ sappabhedānaṃ sātogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo “idaṃ sīlabbatāṃ nāma kāmāvaccarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ pūrentassa sukhaṃ pāripūriṃ gacchatī”ti sīlabbatupādānavasena tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti sīlabbatupādānampi sappabhedānaṃ sātogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hotīti evamettha yaṃ yassa paccayo hoti, tatopi viññātabbo vinicchayo.

Kim panettha kassa bhavassa kathaṃ paccayo hotīti ce.

Rūpārūpabhavānaṃ, upanissayapaccayo upādānaṃ.
Sahajātādīhi pi taṃ, kāmabhavassāti viññeyyaṃ.

Rūpārūpabhavānañhi, kāmabhavapariyāpannassa ca kammabhave kusalakammasseva upapattibhavassa cetāṃ catubbidhampi upādānaṃ upanissayapaccayena ekadhā paccayo hoti. Kāmabhave attanā sampayutta-akusalakammabhavassa sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatahetupaccayappabhedehi sahajātādīhi paccayo hoti, vippayuttassa pana upanissayapaccayenevāti.

Upādānapaccayā bhavapadaniddeso.

Jātijarāmarañādīpadaniddesa

235. Bhavapaccayā jātiniddesādīsu jāti-ādīnaṃ vinicchayo Saccavibhaṅge vuttanayeneva vedītabbo. **Bhavoti** panettha kammabhavova adhippeto. So hi jātiyā paccayo na upapattibhavo. So pana kammappaccaya-upanissayapaccayavasena dvidhāva paccayo hotīti.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “bhavo jātiyā paccayo”ti ce. Bāhirapaccayasamattepi hīnapañītatādīvīsesadassanato. Bāhirānañhi janakajanettisukkasoṇītāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ yamakānampi sataṃ hīnapañītatādīvīseso dissati. So ca na

ahetuko sabbadā ca sabbesañca abhāvato, na kammabhavato aññahetuko tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvato kammabhavahetukova. Kammañhi sattānaṃ hīnapaṇītatādivisesahetu. Tenāha Bhagavā “kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnapaṇītatāyā”¹. Tasmā jānitabbametāṃ “bhavo jātiyā paccayo”^{ti}.

Yasmā ca asati jātiyā jarāmaraññaṃ nāma na hoti, sokādayo ca dhammā na honti. Jātiyā pana sati rajāmaraññaṃceva, jarāmaraññaṃsāṅkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa ca bālassa jarāmaraññaṃbhisambandhā vā tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti. Tasmā ayaṃ jāti rajāmaraññaṃceva sokādīnañca paccayo hotīti veditabbā. Sā pana upanissayakoṭiyā ekadhāva paccayo hotīti.

Bhavapaccayā jāti-ādipadaniddeso.

242. **Evametassā**ti-ādīnaṃ attho uddesavāre vuttanayeneva veditabbo. **Saṅgati**-ādīni samudayavevacanāneva.

Yasmā panettha sokādayo avasāne vuttā, tasmā yā sā avijjā “avijjāpaccayā saṅkhārā”^{ti} evametassa bhavacakkassa ādimhi vuttā, sā

Sokādīhi avijjā, siddhā bhavacakkamaviditādimidaṃ.
Kārakavedakarahitaṃ, dvādasavidhasuññatāsuññānaṃ.

Satataṃ samitaṃ pavattatīti veditabbaṃ. Kathaṃ panettha sokādīhi avijjā siddhā, kathamidaṃ bhavacakkaṃ aviditādi, kathaṃ kārakavedakarahitaṃ, kathaṃ dvādasavidhasuññatāsuññanti ce. Ettha hi sokadukkhadomanassupāyāsā avijjāya aviyogino, paridevo ca nāmamūlhasatī tesu tāva siddhesu siddhāva hoti avijjā. Api ca “āsavasamudayā avijjāsamudayo”^{ti} hi vuttaṃ, āsavasamudayā cete sokādayo honti. Kathaṃ? Vatthukānaviyoge tāva soko kāmasavasamudayo hoti. Yath’āha—

1. Ma 3. 244 piṭṭhe.

“Tassa ce kāmāyānassa, chandajātassa jantuno.
Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppatī”¹.

Yathā cāha “kāmato jāyatī soko”². Sabbepi cete diṭṭhāsavasamudayā honti. Yathāha “tassa ahaṃ rūpaṃ mama rūpanti pariyuṭṭhaṭṭhāyino taṃ rūpaṃ vipariṇamati aññathā hoti. Tassa rūpavipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā”³. Yathā ca diṭṭhāsavasamudayā, evaṃ bhavāsavasamudayāpi. Yathāha “yepi te bhikkhave devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciratṭhitikā⁴, tepi Tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegaṃ santāsaṃ āpajjanti”⁵. Pañca pubbanimittāni disvā maraṇabhayena santajjitānaṃ devānaṃ viyāti. Yathā ca bhavāsavasamudayā, evaṃ avijjāsavasamudayāpi. Yathāha “sa kho so bhikkhave bālo diṭṭheva dhamme tividhaṃ dukkhadomanassaṃ paṭisaṃvedetī”⁶.

Iti yasmā āsavasamudayā ete honti, tasmā ete sijjhamānā avijjāya hetubhūte āsave sādheti. Āsavesu ca siddhesu paccayabhāve bhāvato avijjāpi siddhāva hotīti. Evaṃ tāvettha **sokādīhi avijjā siddhā** hotīti veditabbā.

Yasmā pana evaṃ paccayabhāve bhāvato avijjāya siddhāya puna avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇanti evaṃ hetuphalaparamparāya pariyosānaṃ natthi, tasmā taṃ hetuphalasambandhavasena pavattaṃ dvādasaṅgaṃ **bhavadakkaṃ aviditādīti** siddhaṃ hoti.

Evaṃ sati “avijjāpaccayā saṅkhārā”⁷ti idaṃ ādimattakathanāṃ virujjhatīti ce. Nayidaṃ ādimattakathanāṃ, padhānadhammakathanāṃ panetaṃ. Tiṇṇaṇhi vaṭṭānaṃ avijjā padhānā. Avijjāggahaṇena hi avasesaṃ kilesavaṭṭaṅga kammādīni ca bālaṃ paliveṭṭhenti sappasiraggahaṇena sesaṃ sappasārānaṃ viya bāhaṃ. Avijjāsamucchede pana kate tehi vimokkho hoti sappasiracchede kate paliveṭṭhitabāhāvimokkho viya. Yathāha “avijjāyatveva

1. Khu 1. 399 piṭṭhe.

2. Khu 1. 45 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 3 piṭṭhe.

4. Ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti (sabbattha)

5. Saṃ 2. 70; Aṃ 1. 342 piṭṭhesu.

6. Ma 3. 202 piṭṭhe.

asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”ti-ādi¹. Iti yaṃ gaṇhato bandho muñcato ca mokkho hoti, tassa padhānadhammassa kathanamidam, na ādimattakathananti evamidam bhavacakkaṃ aviditādīti veditabbaṃ. Tayidaṃ yasmā avijjādīhi kāraṇehi saṅkhārādīnaṃ pavatti, tasmā tato aññena “brahmā mahābrahmā seṭṭho sajitā”ti evaṃ parikappitena brahmādinā vā saṃsārassa kārakena, “so kho pana me ayaṃ attā vado vedeyyā”ti evaṃ parippitena attanā vā sukhadukkhānaṃ vedakena rahitaṃ. Iti **kārakavedakarahitanti** veditabbaṃ.

Yasmā panettha avijjā udayabbayadhammakattā dhuvabhāvena, saṅkiliṭṭhattā saṅkilesikattā ca subhabhāvena, udayabbayapaṭipīlitattā sukhabhāvena, paccayāyattavuttittā vasavattanabhūtena attabhāvena ca suññā. Tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni. Yasmā vā avijjā na attā, na attano, na attani, na attavatī, tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni. Tasmā **dvādasavidhasuññatāsuññamidam** bhavacakkanti veditabbaṃ.

Evañca veditvā puna—

Tassa avijjātaṇhā, mūlamatitādayo tayo kālā.

Dve aṭṭha dve eva ca, sarūpato tesu aṅgāni.

Tassa kho panetassa bhavacakkassa avijjā taṇhā cāti dve dhammā mūlanti veditabbā. Tadetam pubbantāharaṇato avijjāmūlaṃ vedanāvasānaṃ, aparantasantānato taṇhāmūlaṃ jarāmaṇāvasānanti duvidham hoti. Tattha purimaṃ diṭṭhicaritavasena vuttam, pacchimaṃ taṇhācaritavasena. Diṭṭhicaritānañhi avijjā, taṇhācaritānaṃ taṇhā saṃsāranāyikā. Ucchedadiṭṭhisamugghātāya vā paṭhamaṃ phaluppattiyā hetūnaṃ anupacchedapakāsanato, sassatadiṭṭhisamugghātāya dutiyaṃ uppannānaṃ jarāmaṇāpakāsanato, gabbhaseyyakavasena vā purimaṃ anupubbapavattidīpanato, opapātikavasena pacchimaṃ sahuppattidīpanato.

Atītapaccuppannāgatā cassa tayo kālā. Tesu Pāḷiyam sarūpato āgatavasena avijjā saṅkhārā cāti dve aṅgāni

1. Saṃ 1. 244; Vi 3. 1 piṭṭhādīsu.

atītakālāni, viññāṇādīni bhavāvasānāni aṭṭha paccuppannakālāni, jāti ceva jarāmarañña dve anāgatakālānīti veditabbāni. Puna—

Hetuphalahetupubbaka-tisandhicatubhedasaṅgahañcetaṃ.
Vīsati-ākārāraṃ, tivatṭamanavaṭṭhitam bhamati.

Itipi veditabbaṃ. Tattha saṅkhārānañca paṭisandhiviññāṇassa ca antarā eko hetuphalasandhi nāma, vedanāya ca taṇhāya ca antarā eko phalahetusandhi nāma, bhavassa ca jātiyā ca antarā eko hetuphalasandhīti evamidaṃ hetuphalahetupubbakatisandhīti veditabbaṃ. Sandhīnaṃ ādipariyosānavavatthitā panassa cattāro saṅgahā honti. Seyyathidaṃ, avijjāsaṅkhārā eko saṅgaho, viññāṇanāmarūpasalaṅyatanaphassavedanā dutiyo, taṇhā-upādānabhavā tatiyo, jātijarāmaraññaṃ catutthoti evamidaṃ catubhedasaṅgahanti veditabbaṃ.

Atīte hetavo pañca, idāni phalapañcakaṃ.
Idāni hetavo pañca, āyatim phalapañcakanti—

Etehi pana vīsatiyā ākārehi arehi vīsati-ākārāraṃti veditabbaṃ. Tattha **atīte hetavo pañcāti** avijjā saṅkhārā cāti ime tāva dve vuttā eva. Yasmā pana avidvā paritassati, paritasito upādiyati, tassa upādānapaccayā bhavo. Tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tenāha “purimakammabhavasmim moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, ime pañca dhammā purimakammabhavasmim idha paṭisandhiyā paccayā”ti¹.

Tattha **purimakammabhavasminti** purime kammabhave, atītajātiyaṃ kammabhave kariyamāneti attho. **Moho avijjāti** yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārāti** taṃ kammaṃ karoto purimacetanāyo, yathā dānaṃ dassāmīti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānupakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo. Paṭiggāhakānaṃ pana hetthe dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasaṅkhārā nāma, sattamā cetanā bhavo. Ya kāci vā pana

1. Khu 9. 50 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

cetanā bhavo, taṁsampayuttā āyūhanasaṅkhārā nāma. **Nikanti taṅhāti** yā kammaṁ karontassa tassa phale upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṅhā nāma. **Upagamanam upādānanti** yaṁ kammaṁ bhavassa paccayabhūtaṁ “idaṁ katvā asukasmim nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmi”ti-ādinā nayena pavattaṁ upagamanam gahaṇam pathamasanam, idaṁ upādānam nāma. **Cetanā bhavoti** āyūhanāvasāne vuttacetanā bhavoti evamattho veditabbo.

Idāni phalapañcakanti viññāṇādi vedanāvasānam Pāliyam āgatameva. Yathāha “idha paṭisandhi viññāṇam, okkanti nāmarūpam, pasādo āyatanam, phuṭṭho phasso, vedayitam vedanā, ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmim purekatassa kammassa paccayā”ti¹. Tattha **paṭisandhi viññāṇanti** yaṁ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti vuccati, tam viññāṇam. **Okkanti nāmarūpanti** yā gabbhe rūpārūpadhammānam okkanti āgantvā pavisanam viya, idaṁ nāmarūpam. **Pasādo āyatananti** idaṁ cakkhādipañcāyatanavasena vuttam. **Phuṭṭho phassoti** yo ārammaṇam phuṭṭho phusanto uppanno, ayam phasso. **Vedayitam vedanāti** yaṁ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena sahuppannam vipākavedayitam, sā vedanāti evamattho veditabbo.

Idāni hetavo pañcāti taṅhādayo Pāliyam āgatāva taṅhupādānabhavā. Bhave pana gahite tassa pubbabhāgā taṁsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṅhupādānaggahaṇena ca taṁsampayuttā, yāya vā mūlho kammaṁ karoti, sā avijjā gahitāva hotīti evam pañca. Tenāha “idha paripakkattā āyatanānam moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṅhā, upagamanam upādānam, cetanā bhavo, ime pañca dhammā idha kammabhavasmim āyatim paṭisandhiyā paccayā”ti¹. Tattha **idha paripakkattā āyatanānanti** paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesam uttānameva.

Āyatim phalapañcakanti viññāṇādīni pañca, tāni jātigghaṇena vuttāni. Jarāmarāṇam pana tesamyeva jarāmarāṇam. Tenāha “āyatim

---

1. Khu 9. 50 piṭṭhe.

paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanāṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā, ime pañca dhammā āyatim upapattibhavasmiṃ idha katassa kammassa paccayā”ti¹. Evamidaṃ vīsati-ākārāraṃ hoti.

Tattha purimabhavasmiṃ pañca kamasambhārā, etarahi pañca vipākadhammā. Etarahi pañca kamasambhārā, anāgate pañca vipākadhammāti dasa dhammā kammaṃ, dasa vipākoti dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammaṃ nāma, dvīsu ṭhānesu vipāko vipāko nāmāti sabbampetaṃ bhavacakkaṃ paccayākāraṃvaṭṭaṃ kammañceva kammavipāko ca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammaṃsaṅkhepo, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākasaṅkhepoti sabbampetaṃ kammaṃsaṅkhepo ceva vipākasaṅkhepo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammavaṭṭaṃ, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākavaṭṭanti sabbampetaṃ kammavaṭṭaṃceva vipākavaṭṭaṃca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammabhavo, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākabhavoti sabbampetaṃ kammabhavo ceva vipākabhavo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammavattaṃ, dvīsu vipāko vipākavattanti sabbampetaṃ kammavattaṃceva vipākavattaṃca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammasantati, dvīsu vipāko vipākasantatīti sabbampetaṃ kammasantati ceva vipākasantati ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kiriyā nāma, dvīsu vipāko kiriyāphalaṃ nāmāti sabbampetaṃ kiriyā ceva kiriyāphalañcāti.

Evam samuppannamidaṃ sahetukaṃ,
Dukkhaṃ aniccaṃ calamittaraddhuraṃ.
Dhammehi dhammā pabhavanti hetuso,
Na hettha attā va paro va vijjati.

Dhammā dhamme sañjanenti, hetusambhārapaccayā.
Hetūnañca nirodhāya, dhammo Buddhena desito.
Hetūsu uparuddhesu, chinnaṃ vaṭṭaṃ na vaṭṭati.

Evam dukkhantakiriyāya, brahmacariyidha vijjati.
Satte ca nupalabbhante, nevucchedo na sassataṃ.

Tivaṭṭamanavaṭṭhitaṃ bhamatīti ettha pana saṅkhārābhavā kammavaṭṭaṃ, avijjātaṇhupādānāni kilesavaṭṭaṃ, viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanā vipākavaṭṭanti imehi tīhi vaṭṭehi tivaṭṭamidaṃ bhavacakkaṃ yāva kilesavaṭṭaṃ na

---

1. Khu 9. 51 piṭṭhe.

upacchijjati, tāva anupacchinnapaccayattā anavaṭṭhitaṃ punappunaṃ
parivaṭṭanato bhamatiyevāti veditabbaṃ.

Tayidamevaṃ bhamamānaṃ—

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca.

Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā kusalākusalakammaṃ avisesena samudayasaccanti
Saccavibhaṅge vuttaṃ, tasmā avijjāpaccayā saṅkhārāti avijjāya saṅkhārā
dutiya-saccappabhavaṃ dutiya-saccaṃ, saṅkhārehi viññāṇaṃ
dutiya-saccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ. Viññāṇādihi nāmarūpādini
vipākavedanāpariyosānāni paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ,
vedanāya taṇhā paṭhamasaccappabhavaṃ dutiya-saccaṃ, taṇhāya upādānaṃ
dutiya-saccappabhavaṃ dutiya-saccaṃ, upādānato bhavo
dutiya-saccappabhavaṃ paṭhamadutiya-saccadvayaṃ. Bhavato jāti
dutiya-saccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ, jātiyā jarāmarāṇaṃ
paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccanti evaṃ tāvidaṃ **saccappabhavato**
viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā panettha avijjā vatthūsu ca satte sammoheti, paccayo ca hoti
saṅkhārānaṃ pātubhāvāya. Tathā saṅkhārā saṅkhataṅca abhisāṅkharonti,
paccayā ca honti viññāṇassa. Viññāṇampi vatthuṅca paṭivijjanāti, paccayo ca
hoti nāmarūpassa. Nāmarūpampi aññamaññaṅca upatthambheti, paccayo ca
hoti saḷāyatanassa. Saḷāyatanampi savisaye ca vattati, paccayo ca hoti
phassassa. Phassopi ārammaṇaṅca phusati, paccayo ca hoti vedanāya.
Vedanāpi ārammaṇarasaṅca anubhavati, paccayo ca hoti taṇhāya. Taṇhāpi
rajjanīye ca dhamme rajjati, paccayo ca hoti upādānassa. Upādānampi
upādāniye ca dhamme upādiyati, paccayo ca hoti bhavassa. Bhavopi
nānāgatīsu ca vikkhipati, paccayo ca hoti jātiyā. Jātipi khandhe ca janeti,
tesaṃ abhinibbattibhāvena pavattattā paccayo ca hoti jarāmarāṇassa.
Jarāmarāṇampi khandhānaṃ pākabhedabhāvaṅca adhiṭṭhati, paccayo ca
hoti bhavantarapātubhāvāya, sokādīnaṃ adhiṭṭhānattā. Tasmā sabbapadesu
dvidhā pavatta**kiccato**pi idaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā cettha “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti idaṃ
 kārakadassananivāraṇaṃ, “saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti
 attasaṅkantidassananivāraṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti
 attātiparikappitavatthubhedadassanato ghanasaññānivāraṇaṃ,
 “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti-ādisu “attā passati -pa- vijānāti phusati
 vedayati taṇhiyati upādiyati bhavati jāyati jīyati mīyati”ti
 evamādidassananivāraṇaṃ. Tasmā micchādassananivāraṇatopetaṃ
 bhavacakkaṃ nivāraṇato viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā panettha salakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena dhammānaṃ
 adassanato andho viya avijjā, andhassa upakkhalanaṃ viya avijjāpaccayā
 saṅkhārā, upakkhalitassa patanaṃ viya saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, patitassa
 gaṇḍapātubhāvo viya viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, gaṇḍabhedapīlakā viya
 nāmarūpapaccayā saḷāyatananāṃ, gaṇḍapīlakāghaṭṭanaṃ viya
 saḷāyatanapaccayā phasso, ghaṭṭanadukkhaṃ viya phassapaccayā vedanā,
 dukkhassa paṭikārābhilāso viya vedanāpaccayā taṇhā, paṭikārābhilāsena
 asappāyaggahaṇaṃ viya taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādinna-
 asappāyālepanaṃ viya upādānapaccayā bhavo, asappāyālepanena
 gaṇḍavikārapātubhāvo viya bhavapaccayā jāti, gaṇḍavikārato gaṇḍabhedo
 viya jātipaccayā jarāmaraṇaṃ.

Yasmā vā panettha avijjā apaṭipattimicchāpaṭipattibhāvena satte
 abhibhavati paṭalaṃ viya akkhīni, tadabhibhūto ca bālo ponobbhavikehi
 saṅkhārehi attānaṃ veṭheti kosakārakimi viya kosappadesehi.
 Saṅkhārapariggahitaṃ viññāṇaṃ gatīsu paṭiṭṭhaṃ labhati
 pariṇāyakaapariggahito viya rājakumāro rajje. Upapattinimittaṃ
 parikkappanato viññāṇaṃ paṭisandhiyaṃ anekappakāraṃ nāmarūpaṃ
 abhinibbatteti māyākāro viya māyaṃ. Nāmarūpe paṭiṭṭhitaṃ saḷāyatananāṃ
 vuḍḍhiṃ virūhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti subhūmiyaṃ paṭiṭṭhito vanappagumbo
 viya. Āyatanaghaṭṭanato phasso jāyati araṇīsaḥitābhimanthanato aggi viya.
 Phassena phuṭṭhassa vedanā pātubhavati agginā phuṭṭhassa ḍāho viya.
 Vedayamānassa taṇhā vaḍḍhati loṇūdakaṃ pivato pipāsā viya. Tasito
 bhavesu abhilāsaṃ karoti pipāsito viya pānīye. Tadassupādānaṃ upādānena
 bhavaṃ upādiyati āmisalobhena maccho baḷisaṃ viya. Bhave sati jāti hoti
 bīje sati aṅkuro viya. Jātassa avassaṃ jarāmaraṇaṃ

uppannassa rukkhassa patanaṃ viya. Tasmā evaṃ **upamāhipetaṃ** bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā ca Bhagavatā atthatopi dhammatopi desanātopi paṭivedhatopi gambhīrabhāvaṃ sandhāya “gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso cā”¹ti vuttaṃ, tasmā **gambhīrabhedatopetaṃ** bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hoti. Itthañca jātito samudāgacchatīti evaṃ jātipaccayasamudāgataṭṭhassa duravabodhanīyato jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro. Tathā jātiyā bhavapaccaya -pa- saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro. Tasmā idaṃ bhavacakkaṃ atthagambhīranti ayaṃ tāvettha **atthagambhīratā**. Hetuphalañhi atthoti vuccati. Yathāha “hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”²ti.

Yasmā pana yenākārena yadavattā ca avijjā tesāṃ tesāṃ saṅkhārānaṃ paccayo hoti, tassa duravabodhanīyato avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho gambhīro. Tathā saṅkhārānaṃ -pa- jātiyā jarāmaraṇassapaccayaṭṭho gambhīro. Tasmā idaṃ bhavacakkaṃ dhammagambhīranti ayamettha **dhammagambhīratā**. Hetuno hi dhammoti nāmaṃ. Yathāha “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”²ti.

Yasmā cassa tena tena kāraṇena tathā tathā pavattetabbattā desanāpi gambhīrā, na tattha sabbaññutaññāṇato aññaṃ ñāṇaṃ paṭiṭṭhaṃ labhati. Tathā hetāṃ katthaci sutte anulomato, katthaci paṭilomato, katthaci anulomapaṭilomato, katthaci vemajjhato paṭṭhāya anulomato vā paṭilomato vā. Katthaci tisandhicasaṅkhepaṃ, katthaci dvisandhitasāṅkhepaṃ, katthaci ekasandhidvisaṅkhepaṃ desitaṃ. Tasmā idaṃ bhavacakkaṃ desanāgambhīranti ayaṃ **desanāgambhīratā**.

Yasmā panettha yo avijjādīnaṃ sabhāvo, yena paṭividdhena avijjādayo dhammā salakkhaṇato paṭividdhā honti, so duppariyogāhattā gambhīro. Tasmā idaṃ bhavacakkaṃ paṭivedhagambhīraṃ. Tathā hettha avijjāya

1. Dī 2. 47; Saṃ 1. 318 piṭṭhesu.

2. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

aññāṇādassanasaccāsampaṭivedhaṭṭho gambhīro, saṅkhārānaṃ
 abhisāṅkharāṇāyūhanasarāgavirāgaṭṭho, viññāṇassa suññata-abyāpāra-
 asaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭho, nāmarūpassa
 ekuppādavinibbhogāvinibbhoganamanaruppanaṭṭho, saḷāyatanassa
 adhipatilokadvārakhattavisayavisayībhāvaṭṭho, phassassa
 phusanasāṅghaṭṭanasāṅgatisannipātaṭṭho, vedanāya
 ārammaṇarasānubhavanasukhadukkhamajjhattabhāvanijjīvavedayitaṭṭho,
 taṇhāya abhinanditajjhosānasaritālatānadītaṇhāsamuddaduppūraṇaṭṭho,
 upādānassa ādānaggahaṇābhinivesaparāmāsaduratikkamanaṭṭho, bhavassa
 āyūhanābhisaṅkharāṇayonigatiṭṭhitinivāsesu khipanaṭṭho, jātiyā jātisaṅgati-
 okkantiniḥbattipātubhāvaṭṭho, jarāmaṇassa khayavayabhedavipariṇāmaṭṭho
 gambhīroti ayamettha **paṭivedhagambhīratā**.

Yasmā panettha ekattanayo nānattanayo abyāpāranayo
 evaṃdhammatānayoṭi cattāro atthanayā honti, tasmā **nayabhedato**petam
 bhavacakkam viññātabbam yathāraham. Tattha avijjāpaccayā saṅkhārā,
 saṅkhārapaccayā viññāṇanti evam bījassa aṅkurādibhāvena
 rukkhabhāvappatti viya santānānupacchedo **ekattanayo** nāma, yaṃ sammā
 passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa santānassa
 anupacchedāvabodhato ucchedaṭṭhim pajahati, micchā passanto
 hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa
 ekattaggahaṇato sassatadiṭṭhim upādiyati.

Avijjādīnam pana yathāsakalakkhaṇavavattānaṃ **nānattanayo** nāma,
 yaṃ sammā passanto navanavānaṃ uppādadassanato sassatadiṭṭhim
 pajahati, micchā passanto ekasantānapatitassa bhinnasantānasseva
 nānattaggahaṇato ucchedadiṭṭhim upādiyati.

Avijjāya saṅkhārā mayā uppādetabbā, saṅkhārānaṃ vā viññāṇaṃ
 amhehīti evamādiyārābhāvo **abyāpāranayo** nāma, yaṃ sammā passanto
 kārakassa abhāvāvabodhato attadiṭṭhim pajahati, micchā passanto yo asatipi
 byāpāre avijjādīnaṃ sabhāvaniyamasiddho hetubhāvo, tassa aggahaṇato
 akiriyadiṭṭhim upādiyati.

Avijjādīhi pana kāraṇehi saṅkhārādīnaṃyeva sambhavo khīrādīhi
 dadhi-ādīnaṃ viya, na aññesanti ayam **evaṃdhammatānayo** nāma, yaṃ
 sammā

passanto paccayānurūpato phalāvabodhato ahetukadiṭṭhiñca akiriyadiṭṭhiñca pajahati, micchā passanto paccayānurūpaṃ phalappavattim aggahetvā yato kutoci yassa kassaci asambhavaggahaṇato ahetukadiṭṭhiñceva niyatavādañca upādiyatīti evamidaṃ bhavacakkaṃ—

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca.
Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Idaṃhi gambhīrato agādhaṃ nānāyaggahaṇato durabhiyānaṃ
ñāṇāsinaṃ samādhipavarasilāyaṃ sunisitena—

Bhavacakkamapadāletvā,
Asanivicakkamiva niccanimmathanāṃ.
Saṃsārabhayamatīto,
Na koci supinantarepyatthi.

Vuttampi cetam Bhagavatā “gambhīro cāyaṃ Ānanda
paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca, etassa Ānanda dhammassa
ananubodho appaṭivedhā evamayaṃ pajā tantākulakajātā kulagaṇṭhikajātā
muñjapabbajabhūtā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati”¹.
Tasmā attano vā paresaṃ vā hitāya sukhāya paṭipanno avasesakiccāni
pahāya—

Gambhīre paccayākāra-ppabhede idha paṇḍito.
Yathā gādhaṃ labhetheva-manuyuñje sadā satoti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

243. Evaṃ mahāpathaviṃ pattharanto viya ākāsaṃ vitthārayanto viya
ca sabbadhammesu appaṭihatañāṇo Sathā suttantabhājanīye nigganṭhiṃ
nijjaṭaṃ paccayākāraṃ nānācittavasena dassetvā idāni yasmā na kevalaṃ
ayaṃ paccayākāro nānācittesuyeva hoti, ekacittepi hotiyeva, tasmā
abhidhammabhājanīyavasena ekacittakkhaṇikaṃ paccayākāraṃ

1. Dī 2. 47; Saṃ 1. 318 piṭṭhesu.

nānappakāro dassetuṃ **avijjāpaccayā saṅkhāroti**-ādinā nayena mātikaṃ tāva ṭhapesi. Evaṃ ṭhapitāya pana mātikāya—

Avijjādīhi mūlehi, nava mūlapadā nava.

Nayā tattha catukkāni, vārabhedañca dīpaye.

Tatrāyaṃ dīpanā—ettha hi

avijjāsaṅkhāraviññānanāmachatṭhāyatanaphassa-vedanātaṅhā-upādānappabhedehi avijjādīhi navahi mūlapadehi avijjādiko saṅkhārādiko viññānadiko nāmādiko chatṭhāyatanādiko phassādiko vedanādiko taṅhādiko upādānadikoti ime nava mūlapadā nava nayā honti.

Tesu yo tāva ayaṃ avijjādiko nayo, tattha paccayacatukkaṃ hetucatukkaṃ sampayuttacatukkaṃ aññamaññacatukkanti cattāri catukkāni honti. Yathā cettha, evaṃ sesesupīti ekekasmim naye catunnaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena chattimsa catukkāni. Tattha ekekena catukkena catunnaṃ catunnaṃ vārānaṃ saṅgahitattā catunnampi catukkānaṃ vasena ekekasmim naye soḷasa soḷasa vārāti catucattālīsādhikaṃ vārasataṃ hotīti veditabbaṃ.

1. Paccayacatukka

Tattha yadetaṃ sabbapaṭhame avijjāmūlake naye paccayacatukkaṃ, tasmim paṭhamo nāmarūpaṭṭhāne nāmassa, saḷāyanaṭṭhāne chatṭhāyatanassa ca vuttattā aparipuṇṇa-aṅgadvayayutto dvādasaṅgikavāro nāma. Dutiyo nāmarūpaṭṭhāne nāmasseva, saḷāyanaṭṭhāne ca na kassaci vuttattā aparipuṇṇa-ekaṅgayutto ekādasaṅgikavāro nāma. Tatiyo saḷāyanaṭṭhāne chatṭhāyatanassa vuttattā paripuṇṇa-ekaṅgayutto dvādasaṅgikavāro nāma. Catuttho pana paripuṇṇadvādasaṅgikoyeva.

Tattha siyā—ayampi chatṭhāyatanapaccayā phassoti vuttattā aparipuṇṇekaṅgayuttoyevāti. Na, tassa anaṅgattā. Phassoyeva hettha aṅgaṃ, na chatṭhāyatanam. Tasmā tassa anaṅgattā nāyaṃ aparipuṇṇekaṅgayuttoti. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttam “paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo gabbhaseyyakasattānaṃ vasena, catuttho

opapātikasattānaṃ vasena gahito. Tathā paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo aparipuṇṇāyatanavasena, catuttho paripuṇṇāyatanavasena gahito. Tathā paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭheneva, dutiyo Mahānidānasuttantavasena¹, tatiyo rūpabhavavasena, catuttho kāmabhavavasena gahito”ti.

Tattha paṭhamo imesu dutiyādīsu tīsu vāresu na katthaci na pavisaṭṭi sabbasaṅgāhikoti vutto. Sesānaṃ viseso parato āvibhavissati. Tassāvibhāvatthaṃ—

Yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yaḥim.

Yaṃ yathā paccayo yassa, taṃ sabbamupalakkhaye.

Tatrāyaṃ nayo—avisesena tāva catūsupi etesu suttantabhājanīye viya saṅkhārāti avatvā saṅkhāroti vuttaṃ, taṃ kasmāti. Ekacittakkhaṇikattā. Tatra hi nānācittakkhaṇiko paccayākāro vibhatto, idha ekacittakkhaṇiko āraddho. Ekacittakkhaṇe ca bahū cetanā na santīti saṅkhārāti avatvā saṅkhāroti vuttaṃ.

Paṭhamavāre panettha ekacittakkhaṇapariyāpannadhammasaṅgahaṇato sabbaṭṭhānasādhāraṇato ca rūpaṃ chaḍḍetvā “viññāpaccayā nāman”tveva vuttaṃ. Tañhi ekacittakkhaṇapariyāpannaṃ sabbaṭṭhānasādhāraṇaṅca, na katthaci viññāpappavattiṭṭhāne na pavattati. Yasmā a ekacittakkhaṇapariyāpanno ekovettha phasso, tasmā tassānurūpaṃ paccayabhūtaṃ āyatanam gaṇhanto saḷāyatanaṭṭhāne “nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan”ti ekaṃ manāyatanamyeva āha. Tañhi ekassa akusalaphassassa anurūpaṃ paccayabhūtaṃ. Kāmañcetaṃ saṅkhārapaccayā viññāṇanti etthāpi vuttaṃ, hetuphalavisesadassanattaṃ pana aṅgapuṇṇatthaṅca puna idha gahitaṃ. Tatra hi etassa visesena saṅkhāro hetu, avisesena nāmaṃ phalaṃ. Idha panassa avisesena nāmaṃ hetu, visesena phasso phalanti. Sokādayo pana yasmā sabbe ekacittakkhaṇe na sambhavanti, sabbasmiṅca cittappavattiṭṭhāne ceva citte ca na pavattanti, tasmā na gahitā. Jātijarāmarāṇāni pana acittakkhaṇamattānipi samānāni cittakkhaṇe antogadhattā.

---

1. Dī 2. 47 piṭṭhe.

aṅgaparipūraṇatthaṃ gahitāni. Evaṃ tāvettha **yaṃ aññathā vuttaṃ, yañca avuttaṃ**, taṃ veditabbaṃ.

Yaṃ panettha ito paresu vāresu vuttaṃ, tassattho vuttanayeneva veditabbo. Yasmim̐ yasmim̐ pana vāre yo yo viseso āgato, taṃ taṃ tattha tattheva pakāsayissāma.

Yaṃ yathā paccayo yassāti ettha pana saṅkhārassa avijjā sampayuttadhammasādhāraṇehi sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatapaccayehi chahi hetupaccayena cāti sattadhā paccayo. Tattha yasmā parato hetucatukkādīni¹ tīṇi catukkāni avigatasampayutta-aññamaññapaccayavasena vuttāni, tasmā idha tāni apantvā avasesānaṃ vasena avijjā saṅkhārassa catudhā paccayoti veditabbo.

Saṅkhāro viññāṇassa sādharmaṇehi chahi, kammāhārapaccayehi cāti aṭṭhadhā paccayo, idha pana teyeva tayo apantvā pañcadhā. Viññāṇam nāmassa sādharmaṇehi chahi, indriyāhārādhipatīhi cāti navadhā, idha pana tayo apantvā chadhā. Nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa sādharmaṇehi chahi. Kiñci panettha adhipatipaccayena, kiñci āhārapaccayādīhīti anekadhā. Idha pana teyeva tayo apantvā tidhā catudhā pañcadhā vā. Chaṭṭhāyatanam phassassa yathā viññāṇam nāmassa, evaṃ phasso vedanāya sādharmaṇehi chahi āhārapaccayena cāti sattadhā. Idha pana teyeva tayo apantvā catudhā. Vedanā taṇhāya sādharmaṇehi chahi jhānindriyapaccayehi cāti aṭṭhadhā, idha pana teyeva tayo apantvā pañcadhā. Taṇhā upādānassa yathā avijjā saṅkhārassa, evaṃ upādānaṃ bhavassa sādharmaṇehi chahi maggapaccayena cāti sattadhā, idha pana teyeva tayo apantvā catudhā. Bhavo jātiyā yasmā jātīti idha saṅkhatalakkhaṇam adhippetam, tasmā pariyāyena upanissayapaccayeneva paccayo. Tathā jāti jarāmarāṇassāti.

Ye pana evaṃ vadanti “imasim̐ catukke sabbesampi saṅkhārādīnaṃ avijjādayo sahajātapaccayena paccayā honti. Sahajātapaccayavaseneva hi paṭhamavāro āraddho”ti, te bhavādīnaṃ tathā abhāvaṃ sesapaccayānañca

---

1. Hetukādīni (Tīkā)

sambhavaṃ dassetvā paṭikkhipitabbā. Na hi bhavo jātiyā saha-jātapaccayo hoti, na jāti jarāmarañassa. Ye cetesaṃ saṅkhārādīnaṃ avasesā paccayā vuttā, tepi sambhavantiyeva. Tasmā na sakkā chaḍḍetunti. Evaṃ tāva paṭhamavāre yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yaḥim, yañca yathā yassa paccayo hoti, taṃ veditabbaṃ. Dutiyavārādīsupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso—dutyavāre “nāmapaccayā phasso”ti vatvā saḷāyatanaṭṭhāne na kiñci vuttaṃ, taṃ kimatthanti.

Paccayavisesadassanatthañceva mahānidānadesanāsaṅgahatthañca.

Phassassa hi na kevalañca chaṭṭhāyatanaeva paccayo, vedanākkhandhādayo pana tayo khandhāpi paccayāyeva.

Mahānidānasuttante cassa “atthi idappaccayā phassoti iti puṭṭhena satā Ānanda atthīti vacanīyaṃ. Kimpaccayā phassoti iti ce vadeyya, nāmapaccayā phassoti iccassa vacanīyaṃ”ti¹ evaṃ saḷāyatanaṃ chaḍḍetvā ekādasāṅgiko paṭiccasamuppādo vutto. Tasmā imassa paccayavisesassa dassanatthaṃ imissā ca Mahānidānasuttantadesanāya pariggahatthaṃ dutyavāre “nāmapaccayā phasso”ti vatvā saḷāyatanaṭṭhāne na kiñci vuttanti. Esa tāva dutyavāre viseso.

Tatīyavāre pana “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti suttantabhājanīye āgatameva catutthamaṅgaṃ vuttaṃ, taṃ ekacittakkhaṇikattā paccayākārassa idha ayuttanti ce. Taṃ nāyuttaṃ, kasmā? Sakakkhaṇe paccayabhāvato. Sacepi hi tattha rūpaṃ cittakkhaṇato uddhaṃ tiṭṭhati, tathāpissa taṃ viññāṇaṃ sakakkhaṇe paccayo hoti. Kathaṃ? purejātassa tāva cittasamuṭṭhānassa aññassa vā pacchājātapaccayena. Vuttañhetam “pacchājātā cittacetāsikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo”ti². Saha-jātassa pana cittasamuṭṭhānassa nissayapaccayena paccayo. Yathāha “cittacetāsikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpanāṃ nissayapaccayena paccayo”ti³.

1. Dī 2. 48 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 7 piṭṭhe Paṭṭhāne.

3. Abhi 8. 5 piṭṭhe Paṭṭhāne.

Yadi evaṃ purimavāresu kasmā evaṃ na vuttanti. Rūpappavattidesaṃ sandhāya desitattā. Ayañhi paccayākāro rūpappavattidese kāmabhava gabbhaseyyakānañceva aparipuṇṇāyatana-opapātikānañca rūpāvacaradevānañca vasena desito. Tenevettha “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti avatvā chaṭṭhāyatananti vuttaṃ. Tattha nāmaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Rūpaṃ pana hadayarūpaṃ veditabbaṃ. Taṃ panetassa chaṭṭhāyatanassa nissayapaccayena ceva purejātapaccayena cāti dvidhā paccayo hotīti esa tatiyavāre viseso.

Catutthavāro pana yonivasena opapātikānaṃ āyatanavasena paripuṇṇāyatanānaṃ bhavavasena kāmāvacarasattānaṃ vasena vutto. Tenevettha “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti vuttaṃ. Tattha nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa saha-jātādīhi, cakkhāyatanādīnaṃ pacchājātapaccayena. Rūpe hadayarūpaṃ chaṭṭhāyatanassa nissayapaccayapurejātapaccayehi, cattāri mahābhūtāni cakkhāyatanādīnaṃ saha-jātanissaya-atthi-avigatehi. Yasmā panesa ekacittakkhaṇiko paccayākāro, tasmā ettha saḷāyatanapaccayāti avatvā “chaṭṭhāyatanapaccayā phasso”ti vuttoti ayaṃ catutthavāre viseso.

Evametesam nānakaraṇam ña tvā puna sabbesveva tesu visesena paṭhamakā dve vārā arūpabhava paccayākāradassanattam vuttāti veditabbā. Arūpabhavasmiñci rūpena asammissāni paṭiccasamuppādaṅgāni pavattanti. Tatiyo rūpabhava paccayākāradassanattam vutto. Rūpabhavasmiñhi satipi rūpasammissatte saḷāyatanam na pavattati. Catuttho kāmabhava paccayākāradassanattam vutto. Kāmabhavasmiñhi sakalam saḷāyatanam pavattati. Tatiyo vā rūpabhava ceva kāmabhava ca aparipuṇṇāyatanānaṃ akusalappavattikkhaṇam sandhāya vutto. Catuttho vā kāmabhava paripuṇṇāyatanānaṃ. Paṭhamo vā sabbatthagāmitam sandhāya vutto. So hi na katthaci cittappavattidese na pavattati. Duttiyo paccayavisesam sandhāya vutto. Ekādasaṅgikattañhettha phassassa ca nāmapaccayattam paccayaviseso. Tatiyo purimayonidvayam sandhāya vutto. Purimāsu hi dvīsu yonīsu so sambhavati tattha sadā saḷāyatanassa asambhavato. Catuttho pacchimayonidvayam sandhāya vutto. Pacchimāsu hi so dvīsu yonīsu sambhavati tattha sadā saḷāyatanassa sambhavatoti.

Ettāvata ca yaṃ vuttaṃ catūsupi vāresu—

“Yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yahiriṃ.
Yaṃ yathā paccayo yassa, taṃ sabbamupalakkhaye”ti.

Gāthāya atthadīpanā katā hoti.

Etenevānusārena, sabbametaṃ nayaṃ ito.
Viseso yo ca taṃ jaññā, catukkesu paresupi.

2. Hetucatuḅka

244. Tattha yo tāva idha vutto nayo, so sabbattha pākaṭoyeva. Viseso pana evaṃ veditabbo hetucatuḅke tāva avijjā hetu assāti **avijjāhetuko**, avijjā assa saḅavattanato yāvabhaṅgā pavattikā gamikāti vuttaṃ hoti.

“Avijjāpaccayā”ti ca ettāvata saḅajātādīpaccayavasena sādḅhāraṇato saṅkhārasa avijjā paccayoti dassetvā puna “avijjāhetuko”ti eteneva visesato avigatapaccayatā dassitā. **Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ saṅkhārahetukanti-**ādīsupi eseva nayo.

Kasmā pana bhavādīsū hetukappahaṇaṃ na katanti. Avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa. “Tattha katamo upādānapaccayā bhavo, ṭhapetvā upādānaṃ vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho, ayaṃ vuccati upādānapaccayā bhavo”ti vacanato upādānapaccayā catunnaṃ khandhānaṃ idha bhavoti nāmaṃ. Saṅkhārakkhandhe ca “jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti-ādivacanato¹ jātijarāmarāṇāni antogadhāni.

Tattha yāva upādānaṃ, tāva jātijarāmarāṇānaṃ anupalabbhanato upādānaṃ bhavassa na niyamato avigatapaccayo hoti. “Yā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ jāti”ti-ādivacanato saṅkhatalakkhaṇesu jātiyā jarāmarāṇasaṅkhātassa bhavassa jātikkaṇamaṭṭeṃeva abhāvato avigatapaccayabhāvo na sambhavati. Tathā jātiyā jarāmarāṇakkhaṇe

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

abhāvato. Upanissayapaccayeneva pana bhavo jātiyā. Jāti jarāmarañassa paccayoti sabbathāpi avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa bhavādīsu hetukaggahaṇaṃ na katanti veditabbaṃ.

Keci panāhu “bhavo duvidhenā”ti vacanato upapattimissako bhavo, na ca upapattibhavassa upādānaṃ avigatapaccayo hotīti “upādānapaccayā bhavo upādānahetuko”ti avatvā “upādānapaccayā bhavo”ti vutto. Idha pacchinnattā paratopi na vuttanti. Taṃ idha upapattimissakassa bhavassa anadhippetattā ayuttaṃ. Arūpakkhandhā hi idha bhavoti āgatā.

Bhavapaccayā jātiti ettha ca ṭhapetvā jātijarāmarāṇāni avaseso bhavo jātiyā paccayoti veditabbo. Kasmā? Jāti-ādīnaṃ jātiyā appaccayattā. Yadi evaṃ “ṭhapetvā jātijarāmarāṇāni bhavo jātiyā paccayo”ti vattabboti. Āma vattabbo, vattabbapadesābhāvato pana na vutto. Dasamaṅganiddese hi upādānapaccayasambhūto bhavo vattabbo, ekādasamaṅganiddese jāti vattabbā. Yo pana bhavo jātiyā paccayo, tassa vattabbapadeso natthīti vattabbapadesābhāvato na vutto. Avuttopi pana yuttito gahetabboti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti-ādīsu ca viññāṇādīnaṃ avigatapaccayabhāvasambhavato viññāṇahetukādivacanāṃ katanti esa hetucatumke viseso.

3. Sampayuttacatumka

245. Sampayuttacatumkepi avijjāpaccayāti ettāvataṃ saha-jātādipaccayavasena saṅkhārassa avijjāpaccayataṃ dassetvā puna “avijjāsampayutto”ti sampayuttapaccayataṃ dassitā. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā pana arūpīnaṃ dhammānaṃ rūpadhammehi sampayogo natthi, tasmā viññāṇapaccayā nāmarūpanti-ādīsu tatiyacatumthavārapadesu “viññāṇasampayuttaṃ nāman”ti-ādīnaṃ nayena yaṃ labbhati, tadeva gahitanti esa sampayuttacatumke viseso.

4. Aññamaññacatukka

246. Aññamaññacatukkepi avijjāpaccayāti sahaḷātādipaccayavasena saṅkhārassa avijjāpaccayatam dassetvā “saṅkhārapaccayāpi avijjā”ti aññamaññapaccayato dassitā. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā pana bhavo nippadeso, upādānaṃ sappadesaṃ, sappadesadhammo ca nippadesadhammassa paccayo hoti. Na nippadesadhammo sappadesadhammassa, tasmā ettha “bhavapaccayāpi upādānaṃ”ti na vuttaṃ. Heṭṭhā vā desanāya pacchinnattā evaṃ na vuttaṃ. Yasmā ca nāmarūpapaccayā saḷāyatanam atthi, saḷāyatanapaccayā ekacittakkaṇe nāmarūpaṃ natthi, yassa saḷāyatanam aññamaññapaccayo bhavēyya, tasmā catutthavāre “chaṭṭhāyatanapaccayāpi nāmarūpan”ti yaṃ labbhati tadeva gahitanti esa aññamaññacatukke viseso.

Avijjāmūlakanayamātikā.

Saṅkhārādimūlakanayamātikā

247. Idāni **saṅkhārapaccayā avijjā**ti saṅkhāramūlakanayo āradhho. Tatthāpi yathā avijjāmūlake, evaṃ cattāri catukkāni soḷasa ca vārā veditabbā. Paṭhamacatukke pana paṭhamavārameva dassetvā desanā saṅkhittā. Yathā cettha, evaṃ viññāṇamūlakādīsupi. Tattha sabbesveva tesu saṅkhāramūlakādīsu aṭṭhasu nayesu “saṅkhārapaccayā avijjā”ti-ādinā nayena sahaḷātādipaccayavasena avijjāya saṅkhārādirpaccayatam dassetvā puna “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā nayena ekacittakkaṇepi paccayā kāracakkassa pavatti dassitā.

Kasmā pana bhavamūlakā jātijarāmaṇamūlakā vā nayā na vuttā, kim bhavapaccayā avijjā na hotīti? No na hoti, “saṅkhārapaccayā avijjā”ti evamādīsu pana vuccamānesu na koci bhavapariyāpanno dhammo avijjāya paccayo na vutto. Tasmā apubbassa aññassa avijjāpaccayassa vattabbassa abhāvato bhavamūlako nayo na vutto. Bhavaggahaṇena ca avijjāpi saṅgahaṃ gacchati, tasmā “bhavapaccayā avijjā”ti vuccamāne “avijjāpaccayā avijjā”tipi vuttaṃ siyā, na ca ekacittakkaṇe avijjā

avijjāya paccayo nāma hoti. Tattha pacchinnattāva jātijarāmarañamūlakāpi nayā na gahitā. Api ca bhava jātijarāmarañānipi antogadhāni, na cetāni ekacittakkhaṇe avijjāya paccayā hontīti bhavamūlakā jātijarāmarañamūlakā vā nayā na vuttāti.

Mātikāvaṇṇanā.

Akusalaniddesavaṇṇanā

248-249. Idāni yathā heṭṭhā cittuppādakaṇḍe kusalattikaṃ ādim katvā nikkhittamātikāya paṭipāṭiyā paṭhamaṃ kusalaṃ bhājitam, tathā idha mātikāya anikkhittattā paṭhamaṃ kusalaṃ anāmasitvā “avijjāpaccayā saṅkhāro”ti akusaladhammasena mātikāya nikkhittattā nikkhepapaṭipāṭiyāva avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni bhājetvā dassetuṃ **katame dhammā akusalāti**-ādimāha. Tassattho heṭṭhā cittuppādakaṇḍe¹ vuttanayeneva veditabbo. Yasmā pana ekacittakkhaṇe taṇhāya ca kāmupādānassa ca sambhavo natthi, tasmā yaṃ ettha taṇhāpaccayā upādānaṃ labbhati, tadeva dassetuṃ **diṭṭhi diṭṭhigatanti**-ādi vuttaṃ.

Bhavaniddese ca yasmā upādānaṃ saṅkhārakkhandhe saṅgahaṃ gacchati, tasmā “ṭhapetvā upādānaṃ vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho”ti vuttaṃ. Evañhi vuccamāne upādānassa upādānapaccayattam āpajjeyya, na ca tadeva tassa paccayo hoti. Jāti-ādiniddesesu yasmā ete arūpadhammānaṃ jāti-ādayo, tasmā “khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā cuti cavanatā”ti na vuttaṃ.

250. Evaṃ paṭhamavāraṃ niṭṭhapetvā puna dutiyavāre yasmim samaye paṭhamavārena paccayākāro dassito, tasmimyeva samaye aparenapi nayena paccayākāraṃ dassetuṃ visuṃ samayavavathānavāraṃ avatvā **tasmim samaye avijjāpaccayā saṅkhāro**ti-ādināva nayena desanā katā. Tattha **ṭhapetvā phassanti** idam yasmā phassopi nāmapariyāpanno, tasmā phassassa nāmato nīharaṇatthaṃ vuttaṃ.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 289 piṭṭhādīsu.

252. Tatiyavāre yassa cittasamuṭṭhānarūpassa viññāṇaṃ paccayo, tasmim̄ pavattamāne yasmā tenupatthaddhānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ upacittataṃ paññāyati, tasmā **cakkhāyatanassa upacayoti**-ādi vuttaṃ. Yasmā ca kammajarūpassapi tasmim̄ samaye vattamānassa viññāṇaṃ pacchājātapaccayena paccayo hoti, tasmāpi evaṃ vuttaṃ. Tattha kiñcāpi kammajaṃ cittasamuṭṭhānanti dveva santatiyo gahitā, itarāpi pana dve santatiyo gahetabbā. Tāsampi hi viññāṇaṃ paccayo hotiyeva.

254. Catutthavāre pana yasmā ekacittakkhaṇepi mahābhūtarūpapaccayā cakkhāyatanādīni, hadayarūpapaccayā chaṭṭhāyatanam̄, nāmapaccayā ca pacchājātasahajātādivasena yathānurūpaṃ sabbānipi pavattanti, tasmā **tattha katamaṃ nāmarūpapaccayā saḷāyatanam̄, cakkhāyatananti**-ādi vuttaṃ.

256. Dutiyacatukke sabbaṃ uttānameva.

264. Tatiyacatukke yassa sampayuttapaccayabhāvo na hoti, yassa ca hoti, taṃ visum̄ visum̄ dassetum̄ **idaṃ vuccati viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttaṃ nāman**ti-ādi vuttaṃ.

272. Catutthacatukke phassapaccayā nāmaniddese kiñcāpi “ṭhapetvā phassaṃ vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho, idaṃ vuccati phassapaccayā nāman”ti na vuttaṃ, tathāpi anantarātītapadaniddese “ṭhapetvā phassaṃ vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho”ti vuttattā avuttampi taṃ vuttameva hoti. Yadeva hi nāmaṃ phassassa paccayo, phassopi tasseva paccayoti.

Yathā cāyaṃ catucatukko¹ soḷasavārappabhedo avijjāmūlako paṭhamanayo etasmim̄ paṭhamākusalacitte pakāsito, evaṃ saṅkhāramūlakādayo aṭṭha nayāpi veditabbā, Pāḷi pana saṅkhittā. Evameva tasmim̄ paṭhamākusalacitteyeva nava nayā chattiṃsa catukkāni catucattālisādhikaṅca vārasataṃ hotīti veditabbam̄.

280. Idāni imināva nayena sesākusalacittesupi paccayākāraṃ dassetum̄ **katame dhammā akusalāti**-ādi āradhmaṃ. Tattha yasmā diṭṭhivippayuttesu taṇhāpaccayā upādānaṃ natthi, tasmā upādānaṭṭhāne upādānaṃ

---

1. Catutthacatukke (Syā, Ka)

viya daḷhanipātinā adhimokkkena padaṃ pūritam. Domanassasahagatesu ca yasmā vedanāpaccayā taṇhāpi natthi, tasmā taṇhāṭṭhāne taṇhā viya balavakilesena paṭighena padaṃ pūritam, upādānaṭṭhāne adhimokkeneva. Vicikicchāsampayutte pana yasmā sanniṭṭhānābhāvato adhimokkhopi natthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesabhūtāya vicikicchāya padaṃ pūritam, upādānaṭṭhānam parihīnameva. Uddhaccasampayutte pana yasmā adhimokkho atthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesena uddhaccena padaṃ pūritam, upādānaṭṭhāne adhimokkeneva. Sabbattheva ca visesamattam dassetvā Pāli samkhittā. Yo cāyam viseso dassito, tattha kevalam adhimokkhaniddesova apubbo. Sesam heṭṭhā āgatameva.

Adhimokkhaniddese pana adhimuccanavasena **adhimokkho**. Adhimuccati vā tena ārammaṇe cittaṃ nibbicikicchātāya sanniṭṭhānam gacchatīti **adhimokkho**. Adhimuccanākāro **adhimuccanā**. Tassa cittaṃ, tasmim vā ārammaṇe adhimuttatīti **tadadhimuttatā**. Sabbacittesu ca paṭhamacitte vuttanayeneva nayacatukkavārappabhedo veditabbo. Kevalaṅhi vicikicchāsampayutte upādānamūlakassa nayassa abhāvā aṭṭha nayā dvattimsa catukkāni aṭṭhavīsādhikaṅca vārasatam hotīti.

Akusalaniddesavaṇṇanā.

Kusalaniddesavaṇṇanā

292. Idāni imināva nayena kusalacittādīsipi paccayākāram dassetuṃ **katame dhammā kusalāti**-ādi āradham. Yathā pana akusale paṭhamam mātikam nikkhipitvā pacchā niddeso kato, na tathā idha. Kasmā? Appanāvāre nānattasambhavato. Lokiyakusalādīsū hi tesam dhammānam dukkhasaccapariyāpannattā “evametassa kevalassa dukkhakkhandhassā”ti appanā hoti, lokuttarakusalādīsū “evametesam dhammānan”ti. Tasmā ettha sādharmaṇato mātikam ṭhapetuṃ na sakkāti paṭiyekkam tesam tesam kusalādīnam mātikam uddisitvāva niddeso katoti.

Tattha yasmā ekacittakkhaṇe kusalasāṅkhārena saddhim avijjānatthi, tasmā tam avatvā avijjā viya akusalānam, kusalānam mūlato kusalamūlam,

taṇhupādānānañca abhāvato taṇhāṭṭhāne taṇhā viya ārammaṇe ajjhogāḷho pasādo, upādānaṭṭhāne upādānaṃ viya daḷhanipātī nāma adhimokkho vutto. Sesam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Kusalaniddesavaṇṇanā.

Abyākataniddesavaṇṇanā

306. Abyākataṃ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe¹ āgatapaṭipāṭiyāva vibhattaṃ. Sabbavāresu ca avijjāmūlakā nayā parihīnā. Kasmā? Avijjāṭṭhāne ṭhapetabbassa abhāvato. Kusalacittesu hi avijjāṭṭhāne ṭhapetabbaṃ kusalamūlaṃ atthi, cakkhuviññāṇādīsu natthi. Sahetukesu pana kiñcāpi atthi, evaṃ santepi idha pacchinnattā tattha na gahitaṃ, pañcaviññāṇasote sotapatitāva hutvā desanā katāti veditabbā.

Visesato panettha cakkhuviññāṇādīsu taṇhāṭṭhānaṃ upādānaṭṭhānañca parihīnaṃ. Kasmā? Taṇhāṭṭhānārahassa balavadhammassa abhāvā adhimokkharahitattā ca. Sesāhetukesu taṇhāṭṭhānameva parihīnaṃ. Sahetukesu pasādasabbhāvato taṇhāṭṭhāne pasādena padaṃ pūritaṃ. Evamettha kusalākusalavipākesu cakkhuviññāṇādīsu sañkhāraviññāṇanāmachatṭhāyatanaphassavedanāmūlakā cha cha, sesāhetukesu adhimokkhamūlakena saddhiṃ satta satta, sahetukesu pasādamūlakena saddhiṃ aṭṭha aṭṭha nayā veditabbā.

Tattha cakkhuviññāṇādīsipi catunnampi catukkānaṃ ādivārova vutto. Dutiyaṅgāro paccayavisesaṭṭhena labbhamānopi na vutto, tatiyacatutthavārā asambhavatoyeva. Rūpamissakā hi te, na ca cakkhuviññāṇādīni rūpaṃ samuṭṭhāpenti. Yathā ca paṭhamacatukke dve vārā labbhanti, evaṃ sesacatukkesupi. Tasmā paṭhamacatukke dutiyaṅgāro, sesacatukkesu ca dve dve vārā avuttāpi vuttāva hontīti veditabbā. Sesāhetukābyācate sabbacatukkesu sabbepi vārā labbhanti, idha pacchinnattā pana parato na gahitā. Sotapatitāva hutvā desanā katāti.

1. Abhi 1. 181 piṭṭhādīsu.

sesasahetukavipākesupi eseva nayo aññatra arūpāvacaravipākā.
Arūpāvacaravipākasmīhi vāradvayameva labbhatīti.

Abyākataniddesavaṇṇanā.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā

334. Idāni aparena pariyāyena ekacittakkhaṇe paccayākāraṃ dassetuṃ puna **katame dhammā kusalā**ti-ādi āradham. Tattha **avijjāpaccayā**ti upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Teneva niddesavāre “tattha katamā avijjā”ti avibhajitvā “tattha katamo avijjāpaccayā saṅkhāro”ti vibhattaṃ. Kusalacetanāsaṅkhāto hi saṅkhāroyeva tasmim samaye cittaena sahajāto hoti, na avijjā.

Tattha lokiyakusalassa heṭṭhā suttantabhājanīye vuttanayeneva avijjā paccayo hoti. Yasmā pana appahīnāvijjo avijjāya pahānattham lokuttaram bhāveti, tasmā tassāpi samatikkamavasena paccayo hoti. Avijjāvatoyeva hi kusalāyūhanam hoti, na itarassa. Tattha tebhūmakakusale sammohavasenapi samatikkamabhāvanāvasenapi āyūhanam labbhati, lokuttare samucchadabhāvanāvasenāti. Sesam vuttanayameva.

Ayam pana viseso yathā heṭṭhā ekekakusale catunnam catukkānam vasena nava soḷasakā laddhā, tathā idha na labbhanti. Kasmā? Avijjāya avigatasampayutta-aññamaññapaccayābhāvato, upanissayavasena panettha paṭhamacatukkameva labbhati, tampi paṭhamavārameva dassetvā saṅkhittam, nīharitvā pana dassetabbanti.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā.

Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā

343. Idāni abyākatesupi apareneva nayena paccayākāraṃ dassetuṃ **katame dhammā abyākatā**ti-ādi āradham. Tattha **kusalamūlapaccayā**ti idampi upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Kuslavipākassa hi

kusalamūlaṃ, akusalavipākassa ca akusalamūlaṃ upanissayapaccayo hoti, nānākkhaṇīkammappaccaye pana vattabbameva natthi. Tasmā esa upanissayapaccayena ceva nānākkhaṇīkammappaccayena ca paccayo hoti. Teneva niddesavāre “tattha katamaṃ kusalamūlaṃ”ti avibhajitvā “tattha katamo kusalamūlapaccayā saṅkhāro”ti vibhattaṃ. Akusalavipākepi eseva nayo.

Avijjāmūlakakusalaniddese viya ca imasmimpi vipākaniddese paṭhamam paccayacatukkameva labbhati, tampi paṭhamavāram dassetvā saṅkhittaṃ. Tasmā ekekaṣmim vipākacitte ekamekasseva catukkassa vasena kusalamūlamūlake akusalamūlamūlake ca naye vārappabhedo vedītabbo. Kiriyadhammānaṃ pana yasmā neva avijjā na kusalākusalamūlāni upanissayapaccayataṃ labhanti, tasmā kiriyavasena paccayākāro na vuttoti.

Evamesa—

Akusalakusalābyākata-dhammesu anekabhedato vatvā.

Kusalākusalānaṃ pana, vipāke ca upanissayavasena.

Puna ekadhāva vutto, vādippavarena paccayākāro.

Dhammappaccayabhede, nāṇassa pabhedajananatthaṃ.

Pariyattisavanacintana-paṭipattikkamavivajjitānañca.

Yasmā nāṇapabhedo, na kadāciṇi hoti etasmim.

Pariyattisavanacintana-paṭipattikkamato sadā dhīro.

Tattha kayirā na haññaṃ, karaṇīyataraṃ tato atthīti.

Ayaṃ pana paccayākāro suttanta-abhidhammabhājanīyavasena dveparivaṭṭameva nīharitvā bhājetvā dassito hoti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Paṭiccasamuppādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Satipaṭṭhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāraṇṇanā

355. Idāni tadanantare Satipaṭṭhānavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti.

Satipaṭṭhānāti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattāpi, satipi. “Catunnaṃ bhikkhave satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi, taṃ suṇātha -pa-. Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo. Āhārasamudayā kāyassa samudayo”ti-āḍisu¹ hi satigocaro satipaṭṭhānanti vuccati. Tathā “kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati cā”ti-āḍisu². Tassattho patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**, padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno Satthā gaṇaṃ anusāsitumarahaṭī”ti³ ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatā satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvītā bahulikātā satta bojjhaṅge paripūrentī”ti-āḍisu⁴ pana satiyeva satipaṭṭhānanti vuccati. Tassattho patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkantivā pakkhanditvā vattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetā. Yadi evaṃ kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacanaṃ katanti? Satiyā bahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyoti.

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

3. Ma 3. 258, 263 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

4. Ma 3. 124 piṭṭhe.

Kasmā pana Bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti? Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvidhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikam kāyānupassanāsatiṭṭhānam Visuddhimaggo, tikkhassa sukhamaṇḍalam vedanānupassanāsatiṭṭhānam. Diṭṭhicaritassapi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatiṭṭhānam Visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiṭṭhānam. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamam satipaṭṭhānam Visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyam. Vipassanāyānikassāpi mandassa nātippabhedagatārammaṇam tatiyam, tikkhassa atippabhedagatārammaṇam catuttham. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhanicca-attabhāvavipallāsappahānattham vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesam tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānattham paṭhamam satipaṭṭhānam vuttam. Sukham niccam attāti gahitesupi ca vedanādīsū vedanā dukkhā, cittam aniccam, dhammā anattā, etesu ca sukhanicca-attabhāvavipallāsavipallatthā sattā. Tesam tattha dukkhādibhāvadassanena tesam vipallāsānam pahānattham sesāni tīṇi vuttānīti evam subhasukhanicca-attabhāvavipallāsappahānattham vā cattārova vuttā anūnā anadhikāti veditabbā. Na kevalaṅca vipallāsappahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavagantha-upādāna-agatipahānatthampi catubbidhāhārapariññatthaṅca cattārova vuttāti veditabbā. Ayam tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyam pana “saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānam ārammaṇavasena cattāro”ti etadeva vuttam. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakam bhaṇḍam gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato, pacchimoto, uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakam bhaṇḍam gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evam sampadamidaṃ veditabbam. Nagaram viya hi nibbānamahānagaram, dvāram viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo, pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakam bhaṇḍam gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, evam kāyānupassanāmukhena

āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ bhāvetvā kāyānupassanā-
bhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti.
Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā
dakkhiṇadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ vedanānupassanāmukhena
āgacchantā navavidhena vedanānupassanaṃ bhāvetvā
vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ
nibbānameva osaranti. Yathā pacchimoto āgacchantā pacchimadisāya
uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pacchimadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ
cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanaṃ bhāvetvā
cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva
osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ
gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ
dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṃ
bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ
nibbānameva osarantīti evaṃ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca
ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti vuttāti veditabbā.

Idha bhikkhūti ettha kiñcāpi Bhagavatā devaloke nisīditvā ayaṃ
Satipaṭṭhānavibhaṅgo kathito, ekabhikkhupi tattha Bhagavato santike
nisinnako nāma natthi. Evaṃ santepi yasmā ime cattāro satipaṭṭhāne
bhikkhū bhāventi. Bhikkhugocarā hi ete, tasmā **idha bhikkhūti** ālapati. Kim
panete satipaṭṭhāne bhikkhūyeva bhāventi na bhikkhunī-ādayoti? Bhikkhunī-
ādayopi bhāventi, bhikkhū pana aggaparisā. Iti aggaparisattā idha bhikkhūti
ālapati. Paṭipattiyā vā bhikkhubhāvadassanato evamāha. Yo hi imaṃ
paṭipattiṃ paṭipajjati, so bhikkhu nāma hoti. Paṭipannako hi devo vā hotu
manusso vā, bhikkhūti saṅkhaṃ gacchatiyeva. Yath’āha—

“Alaṅkato cepi samaṃ careyya,
Santo danto niyato brahmacārī.
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū”ti¹.

---

1. Khu 1. 34 piṭṭhe.

Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā

Ajjhattanti niyakajjhataṃ adhippetam, tasmā **ajjhataṃ kāyeti** attano kāyeti attho. Tattha **kāyeti** rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāya-assakāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānaṃhi paramajegucchānaṃ so āyoti **kāyo**. **Āyoti** uppattideso. Tatrāyaṃ vacanatto āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo, iti kucchitānaṃ kesādīnaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyānupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. **Kāyeti** ca vatvāpi puna **kāyānupassīti** dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavattānaghanavinibbhogādīdassanattaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye¹ vedanānupassī cittadhammānupassī vā, atha kho kāye kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavattānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāya-samūhasaṅkhāto kāyo, tathāpi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccāṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭiviniḥhujako viya rittamuṭṭhiviniveṭṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavasena kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhīnivesaṃ karonti. Ten’āhu Porāṇā—

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati.
Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccati”ti.

---

1. Kāyeyeva (Sī, Syā, Ka)

Ghanavinibbhogādidassanatthanti vuttaṃ, ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo ayañhi etasmim kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kim vuttaṃ hoti? Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti. Na evaṃ aniccadukkhānatta-asubhabhūteyeva imasmim kāye niccasukha-attasubhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānatta-asubhākārasamūhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ mahāsatipaṭṭhāne “idha bhikkhave bhikkhu araññagato vā -pa- so satova assasati”ti-ādinā¹ nayena assāsapassāsādicuṇṇakajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, tathā āpokāyaṃ, tejokāyaṃ, vāyokāyaṃ, kesakāyaṃ, lomakāyaṃ, chavikāyaṃ, cammakāyaṃ, maṃsakāyaṃ, rudhirakāyaṃ, nhārukāyaṃ, aṭṭhikāyaṃ, aṭṭhimiñjakāyaṃ”ti paṭisambhidāyaṃ² kāyo vutto, tassa sabbassa imasmimyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa kassaci ananupassanato, tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhāte kāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo. Api ca “imasmim kāye aniccato anupassati no niccato”ti-ādinā anukkamena paṭisambhidāyaṃ² āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo.

Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṃ paṭipanno bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati, nirodheti, no samudeti, paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

pajahati, nibbindanto nandim pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṇissajjanto¹ ādānaṃ pajahatīti² veditabbo.

Viharatīti catūsu iriyāpathavihāresu aññataravihārasamāyogaparidīpanametaṃ, ekaṃ iriyāpathabādhanam³ aparena iriyāpathena vicchinditvā apatamānaṃ attabhāvaṃ harati pavattetīti attho.

Bahiddhā kāyeti parassa kāye. **Ajjhattabahiddhā kāyeti** kālena attano kāye, kālena parassa kāye. Paṭhamanayena hi attano kāye kāyapariggaho vutto, dutiyanayena parassa kāye, tatiyanayena kālena attano, kālena parassa kāye. Ajjhattabahiddhā pana ghaṭitārammaṇaṃ nāma natthi, paṇakammaṭṭhānassa pana aparāparaṃ sañcaraṇakālo ettha kathito. **Ātāpīti** kāyapariggāhakavīriyasamāyogaparidīpanametaṃ. So hi yasmā tasmim samaye yaṃ taṃ vīriyaṃ tīsu bhavesu kilesānaṃ ātāpanato ātāpoti vuccati, tena samannāgato hoti, tasmā **ātāpīti** vuccati.

Sampajānoti kāyapariggāhakena sampajāññasāṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati. Na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi. Tenevāha “satiṅca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti⁴. Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”ti ettāvata kāyānupassanāsatiṭṭhānakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggāhe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassatī upāyapariccāge anupāyapariggāhe ca asamatthova hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanatthaṃ “ātāpī sampajāno satimā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

1. Paṇissajjento (Syā, Ka)

3. Eka-iriyāpathabādhanam (?)

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

Iti kāyānupassanāsatipaññānaṃ sampayogaṅgaṅca dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttaṃ. Tattha **vineyyāti** tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** ettha yvāyaṃ ajjhattādibhedo kāyo pariggahito, sveva idha loko nāma. Tasmim loke abhijjhādomanassaṃ vinayitvāti attho. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmaccando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅghaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappaḥānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ¹ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtaṅca anapanento yogasamattho hotīti.

Aparo nayo—“kāye kāyānupassī”ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. “Viharati”ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ². “Ātāpī”ti-ādīsu ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññaṃ sabbatthikakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā. Satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajaññaṃ vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsatipaññānuddesassa atthavaṇṇanā.

Vedanānupassanādi-uddesavaṇṇanā

Vedanānupassanāsatipaññānuddesādīsipi **ajjhattādīni** vuttanayeneva veditabbāni. Etesupi hi attano vedanādīsū, parassa vedanādīsū, kālena attano kālena parassa vedanādīsūti tividho

1. Yadaṃ (Sī), hadayaṃ (Syā, Ka)

2. Kāyassa pariharaṇaṃ (Sī, Syā)

pariggaho vutto. **Vedanāsu vedanānupassīti**-ādīsu ca vedanādīnaṃ punavacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva vedītabbāṃ. Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassīti ettha pana **vedanāti** tisso vedanā, tā ca lokiyā eva. Cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesāṃ vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṃ panidha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto “vedanāsu vedanānupassī”ti vedītabbo. Esa nayo cittadhammesu. Kathaṅca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yath’āha—

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhaṃ santam, addakkhi nam aniccato.
Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī”ti¹.

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttañhetam “yamkiñci vedayitam, tam dukkhasminti vadāmi”ti². Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā kho āvuso Visākha vedanā thitisukhā vipariṇāmadukkhā”ti³ sabbam vitthāretabbam. Api ca aniccādisatta-anupassanāvasenapi⁴ anupassitabbā. Sesam niddesavāreyeva pākaṭam bhavissati.

Cittadhammesupi cittam tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipāka-kiriyādinānattabhedānam aniccādinupassanānam niddesavāre āgatasarāgādibhedānaṅca vasena anupassitabbam. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānam suññatādhammassa aniccādisattānupassanānam niddesavāre āgatasantāsantādibhedānaṅca vasena anupassitabbā. Sesam vuttanayameva. Kāmañcetta yassa kāyasaṅkhāte loka abhijjhādomanassam pahīnam, tassa vedanādilokesupi tam pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttam. Yato vā ekattha pahīnam, sesesupi pahīnam hoti. Tenevassa tattha pahānadassanattampi evam vuttanti vedītabbanti.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 2. 409 piṭṭhe.

2. Ma 1. 377 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 417 piṭṭhe.

4. Khu 9. 407 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā

356. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilivakāraḱo thūlakilaṅjasaṅhakilaṅjacaṅkoṭakapeḷāpuṭādīni upakaraṅāni kattukāmo ekaṁ mahāveḷuṁ labhivā catudhā chindivā tato ekekaṁ veḷukhaṅḱaṁ gahetvā phāletvā taṁ taṁ upakaraṅaṁ kareyya, yathā vā pana cheko suvaṅṅakāro nānāvihitaṁ piḷandhanavikaṁ kattukāmo suparisuddhaṁ suvaṅṅaghaṭikaṁ labhivā catudhā chindivā tato ekekaṁ koṭṭhāsaṁ gahetvā taṁ taṁ piḷandhanaṁ kareyya, evameva Bhagavā Satipaṭṭhānadesanāya sattānaṁ anekappaḱāraṁ viśesādhigamaṁ kattukāmo ekameva sammāsatiṁ “cattāro satipaṭṭhānā, idha bhikkhu ajjhataṁ kāye kāyānupassī viharatī”^{ti}-ādinaṁ nayena ārammaṅavasena catudhā bhindivā tato ekekaṁ satipaṭṭhānaṁ gahetvā vibhajanto **kathaṅca bhikkhu ajjhataṁ kāyeti**-ādinaṁ nayena niddesavāraṁ vattumāraddho.

Tattha **kathaṅcā**ti-ādi vitthāretuṁ kathetukamyatāpucchā. Ayaṁ panettha saṅkhepattho kena ca ākārena kena pakārena bhikkhu ajjhataṁ kāye kāyānupassī viharatīti. Sesapucchāvāresupi eseva nayo. **Idha bhikkhū**ti imasmiṁ sāsane bhikkhu. Ayaṅhettha idhasaddo ajjhataḱādivasena sabbappaḱārakāyānupassanānibbattaḱassa puggalassa sannissayaḱhūtasāsanaparidīpano añṅasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttaṅhetā “idheva bhikkhave samaṅo -pa- suṅṅā parappavādā samaṅebhi añṅehī”^{ti}¹. Tena vuttaṁ “imasmiṁ sāsane bhikkhū”^{ti}.

Ajjhataṁ kāyanti attano kāyaṁ. **Uddhaṁ pādatalā**ti pādatalato upari. **Adho kesamatthakā**ti kesaggato heṭṭhā. **Tacapariyantanti** tiriyaṁ tacaparicchinnaṁ. **Pūraṁ nānappaḱāra**ssa asucino paccavekkhatīti nānappaḱāraḱesādi-asucibharito ayaṁ kāyoti passati. Kathaṁ? **Atthi imasmiṁ kāye kesā -pa- muttanti**. Tattha **atthī**ti saṁvijjanti. **Imasmiṁ**ti yvāyaṁ uddhaṁ pādatalā adho kesamatthakā tiriyaṁ tacapariyanto pūro nānappaḱāraḱassa asucinoti vuccati, tasmīṁ. **Kāyeti** sarīre.

1. Am 1. 560; Ma 1. 92 piṭṭhesu.

sarīrañhi asucisañcayato kucchitānaṃ kesādīnañceva cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūtaṃ kāyoti vuccati.

Kesā lomāti ete kesādayo dvattimsākārā. Tattha atthi imasmim̄ kāye kesā, atthi imasmim̄ kāye lomāti evaṃ sambandho veditabbo. Imasmim̄hi pādatalato paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya tiriyaṇṭatoti ettake byāmatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttam̄ vā maṇim̄ vā veḷuriyam̄ vā agarum̄ vā kuṅkumam̄ vā kappūnam̄ vā vāsacunṇādīm̄ vā aṇumattampi sucibhāvam̄ passati, atha kho paramaduggandhajeguccham̄ assirīkadassanam̄ nānappakāram̄ kesalomādibhedam̄ asucim̄yeva passati. Tena vuttam̄ **atthi imasmim̄ kāye kesā lomā -pa- muttanti**. Ayamettha padasambandhato vaṇṇanā.

Imam̄ pana kammaṭṭhānam̄ bhāvetvā arahattam̄ pāpuṇitukāmena kulaputtana āditova catubbidham̄ sīlam̄ sodhetvā suparisuddhasīle patiṭṭhitena yvāyam̄ dasasu palibodhesu palibodho atthi, tam̄ upacchinditvā paṭikūlamanasikārakammaṭṭhānabhāvanāya paṭhamajjhānam̄ nibbattetvā jhānam̄ pādakam̄ katvā vipassanam̄ paṭṭhapetvā arahattam̄ anāgāmiphalaḍḍisu vā aññataram̄ pattassa sabbantimena paricchena sāṭṭhakathāya Pāliya kataparicayassa tanti-ācariyassāpi kalyāṇamittassa santike uggahetabbam̄. Visuddham̄ tathārūpaṃ kalyāṇamittam̄ ekavīhāre alabhantena tassa vasanaṭṭhānam̄ gantvā uggahetabbam̄. Tattha catubbidhasīlavisodhanañceva¹ palibodho ca palibodhupacchedo ca² ācariyassa santikam̄ upasaṅkamanavidhānañca³ sabbampi Visuddhimagge vitthārato kathitam̄. Tasmā tam̄ tattha kathitanayeneva veditabbam̄.

Ācariyena pana kammaṭṭhānam̄ kathentena tividhena kathetabbam̄. Eko bhikkhu pakatiyā uggahitakammaṭṭhāno hoti, tassa ekam̄ dve nisajjavāre sajjhāyam̄ kāretvā kathetabbam̄. Eko santike vasitvā uggaṇhitukāmo hoti, tassa āgatāgatavelāya kathetabbam̄. Eko uggaṇhitvā aññattha gantukāmo hoti, tassa nātipapañcam̄ nātisaṅkhepaṃ

---

1. Visuddhi 1. 34 piṭṭhādīsu. 2. Visuddhi 1. 86 piṭṭhe. 3. Visuddhi 1. 94 piṭṭhe.

katvā nijjaṭaṃ niggaṇṭhikaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ. Kathentena kiṃ ācikkhitabbaṃ. Sattadhā uggahakosallaṃ dasadhā ca manasikāraḥkosallaṃ ācikkhitabbaṃ.

Tattha vacasā manasā vaṇṇato saṇṭhānato disato okāsato pariccheditoti evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Imasmiṃhi paṭikūlamanasikāraḥkammaṭṭhāne yopi Tipiṭako hoti, tenāpi manasikāraḥkāle paṭhamāṃ vācāya sajjhāyo kātabbo. Ekaccassa hi sajjhāyaṃ karontasseva kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti Malayavāsīmahādevattherassa santike uggahitakammaṭṭhānaṃ dvinnāṃ therānaṃ viya. Thero kira tehi kammaṭṭhānaṃ yācīti “cattāro māse imaṃ evaṃ sajjhāyaṃ karothā”ti dvattiṃsākārapāliṃ adāsi. Te kiñcāpi tesāṃ dve tayo nikāyā paguṇā, padakkhiṇṇaggāhitāya pana cattāro māse dvattiṃsākāraṃ sajjhāyantāva sotāpannā ahesuṃ.

Tasmā kammaṭṭhānaṃ kathentena ācariyena antevāsiko vattabbo “paṭhamāṃ tāva vācāya sajjhāyaṃ karohi”ti. Karontena ca tacapañcakādīni paricchinditvā anulomapaṭilomavasena sajjhāyo kātabbo. “Kesā lomā nakhā dantā taco”ti hi vatvā puna paṭilomato “taco dantā nakhā lomā kesā”ti vattabbaṃ. Tadanantaraṃ vakkapañcake “maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiṇṇaṃ vakkā”ti vatvā puna paṭilomato “vakkāṃ aṭṭhimiṇṇaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā”ti vattabbaṃ. Tato papphāsapañcake “hadayaṃ yakanāṃ kilomakāṃ pihakāṃ papphāsaṃ”ti vatvā puna paṭilomato “papphāsaṃ pihakāṃ kilomakāṃ yakanāṃ hadayaṃ vakkāṃ aṭṭhimiṇṇaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā”ti vattabbaṃ.

Tato imaṃ tantim anāruḥhampi Paṭisambhidāmagge¹ āgatāṃ matthaluṅgaṃ karīsāvasāne tantim āropetvā imasmiṃ matthaluṅgapañcake “antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ matthaluṅgaṃ”ti vatvā puna paṭilomato “matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ papphāsaṃ pihakāṃ kilomakāṃ yakanāṃ hadayaṃ vakkāṃ aṭṭhimiṇṇaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā”ti vattabbaṃ.

---

1. Khu 9. 8 piṭṭhe.

Tato medachakke “pittam semham pubbo lohitaṃ sedo medo”ti vatvā puna paṭilomato “medo sedo lohitaṃ pubbo semham pittaṃ matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaḡuṇaṃ antaṃ papphāsaṃ vihakaṃ kilomakaṃ yakanam hadayaṃ vakkam aṭṭhimiṅjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā”ti vattabbaṃ.

Tato muttachakke “assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttan”ti vatvā puna paṭilomato “muttam lasikā siṅghāṇikā kheḷo vasā assu medo sedo lohitaṃ pubbo semham pittaṃ matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaḡuṇaṃ antaṃ papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanam hadayaṃ vakkam aṭṭhimiṅjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā”ti evaṃ kālasatampi kālasahassampi kālasatasahassampi vācāya sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyena hi kammaṭṭhānatanti paḡuṇā hoti, na ito cito ca cittaṃ vidhāvati, koṭṭhāsā pākāṭā hoti. Hatthasaṅkhalikā viya khāyanti, vatipādapanti viya ca khāyanti. Yathā ca pana vacasā, tatheva manasāpi sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyo¹ hi manasā sajjhāyassa paccayo hoti, manasā sajjhāyo lakkhaṇappaṭivedhassa paccayo hoti, lakkhaṇappaṭivedho maggaphalappaṭivedhassa paccayo hoti.

Vaṇṇatoti kesādīnaṃ vaṇṇo vavatthapetaḡo. **Sanṭhānatoti** tesamīyeva sanṭhānaṃ vavatthapetaḡaṃ. **Disatoti** imasmim sarīre nābhito uddham uparimā disā, adho heṭṭhimā disā. Tasmā “ayaṃ koṭṭhāso imissā nāma disāyā”ti disā vavatthapetaḡā. **Okāsatoti** “ayaṃ koṭṭhāso imasmim nāma okāse patiṭṭhito”ti evaṃ tassa tassa okāso vavatthapetaḡo. **Paricchedatoti** sabhāḡaparicchedo visabhāḡaparicchedoti dve paricchedā. Tattha “ayaṃ koṭṭhāso heṭṭhā ca upari ca tiriyaṅca iminā nāma paricchinno”ti evaṃ sabhāḡaparicchedo veditaḡo. “Kesā na lomā, lomāpi na kesā”ti evaṃ amissīkatavasena visabhāḡaparicchedo veditaḡo.

---

1. Sajjhāyopi (Syā, Ka)

Evam̐ sattadhā uggahakosallam̐ ācikkhantena pana “idam̐ kammaṭṭhānam̐ asukasmiṃ sutte paṭikūlavasena kathitam̐, asukasmiṃ dhātuvasenā”ti ña tvā ācikkhitabbam̐. Idañhi Mahāsatipaṭṭhāne¹ paṭikūlavaseneva kathitam̐, Mahāhatthipadopama²mahārāhulovāda³ dhātuvihaṅgesu⁴ dhātuvasena kathitam̐. Kāyagatāsatisutte⁵ pana yassa vaṇṇato upaṭṭhāti, tam̐ sandhāya cattāri jhānāni vibhattāni. Tattha dhātuvasena kathitam̐ vipassanākammaṭṭhānam̐ hoti, paṭikūlavasena kathitam̐ samathakammaṭṭhānam̐. Tadetam̐ idha samathakammaṭṭhānam̐ avisesato sabbasādhāraṇavasena kathitanti vadantiyevāti.

Evam̐ sattadhā uggahakosallam̐ ācikkhitvā “anupubbato nātisīghato nātisaṇikato vikkhepaṭṭhānanato paṇṇattisamatikkamanato anupubbamuñcanato appanāto tayo ca suttantā”ti evam̐ dasadhā manasikāraṇakosallam̐ ācikkhitabbam̐. Tattha **anupubbato**ti idañhi sajjhākaraṇato paṭṭhāya anupaṭipāṭiyā manasikātabbam̐, na ekantarikāya. Ekantarikāya hi manasikaronto yathā nāma akusalo puriso dvattimsapadam̐ nissenim̐ ekantarikāya ārohanto kilantakāyo patati, na ārohanam̐ sampādeti. Evameva bhāvanāsampattivasena adhigantabbassa assādassa anadhigamā kilantacitto patati, na bhāvanam̐ sampādeti.

Anupubbato manasikarontenāpi ca **nātisīghato** manasikātabbam̐. Atisīghato manasikaroto hi yathā nāma tiyojanamaggam̐ paṭipajjitvā okkamanavissajjanam̐ asallakkhetvā sīghena javena sattakkhattumpi gamanāgamanam̐ karoto purisassa kiñcāpi addhānam̐ parikkhayaṃ gacchati, atha kho pucchitvāva gantabbam̐ hoti. Evameva kevalam̐ kammaṭṭhānam̐ pariyoṣānam̐ pāpuṇāti, avibhūtam̐ pana hoti, na visesaṃ āvahati. Tasmā nātisīghato manasikātabbam̐.

Yathā ca nātisīghato, evam̐ **nātisaṇikatopi**. Atisaṇikato manasikaroto hi yathā nāma tadaheva tiyojanam̐ maggam̐ gantukāmassa

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 242 piṭṭhe.

3. Ma 2. 83 piṭṭhe.

4. Ma 3. 281 piṭṭhe.

5. Ma 3. 130 piṭṭhe.

purisassa antarāmagge rukkhapabbatagahanādīsu vilambamānassa maggo parikkhayaṃ na gacchati, dvīhatīhena pariyosāpetabbo hoti. Evameva kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati. Visesādhigamassa paccayo na hoti.

Vikkhepaṭṭibāhanatoti kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo ṭṭibāhitabbo. Appaṭṭibāhato hi yathā nāma ekapadikaṃ papātamaḡgaṃ ṭṭipannassa purisassa akkamanapadaṃ asallakkhetvā ito cito ca vilokayato padaṃvāro virajjhati, tato sataporise papāte patitabbaṃ hoti. Evameva bahiddhā vikkhepe sati kammaṭṭhānaṃ parihāyati paridhamsati. Tasmā vikkhepaṭṭibāhanato manasikātabbaṃ.

Paṇṇattisamatikkamanatoti yā ayaṃ “kesā lomā”ti-ādikaṃ paṇṇatti, taṃ atikkamitvā “ṭṭikūlan”ti cittaṃ ṭṭapetabbaṃ. Yathā hi udakadullabhakāle manussā araṇṇe udapānaṃ disvā tattha tālapaṇṇādikaṃ kiṅcideva saṇṇāṇaṃ bandhitvā tena saṇṇāṇena āgantvā nhāyanti ceva pivanti ca, yadā pana tesāṃ abhiṇhasaṅcārena āgatāgatapadaṃ pākaṭaṃ hoti, tadā saṇṇāṇena kiccaṃ na hoti. Icchiticchitakkhaṇe gantvā nhāyanti ceva pivanti ca, evameva pubbabhāge kesā lomāti paṇṇattivasena manasikaroto ṭṭikūlabhāvo pākaṭo hoti. Atha kesā lomāti paṇṇattim samatikkamitvā ṭṭikūlabhāveyyeva cittaṃ ṭṭapetabbaṃ.

Anupubbamuṇjanatoti yo yo koṭṭhāso na upaṭṭhāti, taṃ taṃ muṅcantena anupubbamuṅcanato manasikātabbaṃ. Ādikammikassa hi kesāti manasikaroto manasikāro gantvā muttanti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Muttanti ca manasikaroto manasikāro gantvā kesāti imaṃ ādikoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Athassa manasikaroto keci koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, keci pana na upaṭṭhahanti. Tena ye ye upaṭṭhahanti, tesu tesu tāva kammaṃ kātabbaṃ, yāva dvīsu upaṭṭhitesu tesampi eko suṭṭhutamaṃ upaṭṭhahati. Evaṃ upaṭṭhitāṃ pana tameva punappunaṃ manasikarontena appanā uppādetabbā.

Tatrāyaṃ upamā—yathā hi dvattimsatālake tālavane vasantaṃ makkaṭaṃ gahetukāmo luddo ādimhi ṭṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhitvā ukkuṭṭhim kareyya, atha kho so makkaṭo ṭṭipāṭiyā tasmim tasmim

tāle patitvā pariyantatālameva gaccheyya, tatthapi gantvā luddena tatheva kate puna teneva nayena āditālaṃ āgaccheyya, so evaṃ punappunaṃ paṭipāṭiyā gacchamāno ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvā puna anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makulaṭālapaṇṇasūcim dalhaṃ gahetvā vijjhiyamānopi na uṭṭhaheyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ—yathā hi tālavane dvattimsatālā, evaṃ imasmiṃ kāye dvattimsa koṭṭhāsā. Makkaṭo viya cittaṃ. Luddo viya yogāvacarō. Makkaṭassa dvattimsatālake tālavane nivāso viya yogino cittassa dvattimsakoṭṭhāsake kāye ārammaṇavasena anusaṅcaraṇaṃ. Luddena ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhivā ukkuṭṭhiyā katāya makkaṭassa tasmim tasmim tāle patitvā pariyantatālagamaṇaṃ viya yogino kesāti manasikāre āradde paṭipāṭiyā gantvā pariyosānakoṭṭhāse eva cittassa saṅghānaṃ. Puna paccāgamaṇepi eseva nayo. Punappunaṃ paṭipāṭiyā gacchamānassa makkaṭassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne uṭṭhānaṃ viya punappunaṃ manasikaroto kesuci kesuci upaṭṭhitesu anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu parikammakaraṇaṃ. Anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makulaṭālapaṇṇasūcim dalhaṃ gahetvā vijjhiyamānassapi anuṭṭhānaṃ viya avasāne dvīsu upaṭṭhitesu yo suṭṭhuturaṃ upaṭṭhāti, tameva punappunaṃ manasikarivā appanāya uppādanaṃ.

Aparāpi upamā yathā nāma piṇḍapātiko bhikkhu dvattimsakulaṃ gāmaṃ upanissāya vasanto paṭhamagehe eva dve bhikkhā labhitvā parato ekaṃ vissajjeyya, punadivase tisso labhitvā parato dve vissejeyya, tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā paribhuñjeyya, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Dvattimsakulagāmo viya hi dvattimsākāro. Piṇḍapātiko viya yogāvacarō. Tassa taṃ gāmaṃ upanissāya vāso viya yogino dvattimsākāre parikammakaraṇaṃ. Paṭhamagehe dve bhikkhā labhitvā parato ekissā vissajjanaṃ viya dutiyadivase tisso labhitvā parato dvinnaṃ vissajjanaṃ viya ca manasikaroto manasikaroto anupaṭṭhahante anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu

upaṭṭhitesu yāva koṭṭhāsadvaye parikkammakaraṇaṃ. Tatiyadvase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā paribhogo viya dvīsu yo suṭṭhutarāṃ upaṭṭhahati, tameva punappunaṃ manasikarivā appanāya uppādanaṃ.

Appanātoti appanākoṭṭhāsato, kesādīsu ekekasmim koṭṭhāse appanā hotīti veditabboti ayamettha adhippāyo.

Tayo ca suttantāti adhiccittam sītibhāvo bojjhaṅgakosallanti ime tayo suttantā vīriyasamādhiyojanattham veditabbāti ayamettha adhippāyo. Tattha—

“Adhiccittamanuyuttena bhikkhave bhikkhunā tīṇi nimittāni kālena kālam anasikātabbāni. Kālena kālam samādhinimittam manasikātabbam, kālena kālam pagghanimittam manasikātabbam, kālena kālam upekkhānimittam manasikātabbam. Sace bhikkhave adhiccittamanuyutto bhikkhu ekantam samādhinimittamyeva manasikareyya, ṭhānam tam cittam kosajjāya samvatteyya. Sace bhikkhave adhiccittamanuyutto bhikkhu ekantam pagghanimittamyeva manasikareyya, ṭhānam tam cittam uddhaccāya samvatteyya. Sace bhikkhave adhiccittamanuyutto bhikkhu ekantam upekkhānimittamyeva manasikareyya, ṭhānam tam cittam na sammāsamādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho bhikkhave adhiccittamanuyutto bhikkhu kālena kālam samādhinimittam, pagghanimittam, upekkhānimittam manasikaroti, tam hoti cittam mudu ca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.

Seyyathāpi bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkam bandhati¹, ukkam bandhitvā ukkāmuḥkam ālimpeti², ukkāmuḥkam ālimpetvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmuḥke pakkhippeyya, ukkāmuḥke pakkhipitvā kālena kālam abhidhamati, kālena kālam udakena paripphoseti, kālena kālam

1. Bandheyya (Am 1. 258 piṭṭhe)

2. Ālimpeyya (Am 1. 258 piṭṭhe)

ajjupekkhati. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ ḍaheyya¹. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāpeyya². Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjupekkheyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya.

Yato ca kho bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjupekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ mudu ca kammaniyaṅca pabhassaraṅca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati yadi paṭṭikāya yadi kuṇḍalāya yadi gīveyyakāya³ yadi suvaṇṇamālāya, tañcassa atthaṃ anubhoti.

Evameva kho bhikkhave adhicittamanuyuttana -pa- sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññā sacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññā sacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti⁴ idaṃ suttaṃ adhicittanti veditabbaṃ.

“Chahi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītībhāvaṃ sacchikātunṃ, katamehi chahi. Idha bhikkhave bhikkhu yasmimṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ, tasmimṃ samaye cittaṃ niggaṇhāti. Yasmimṃ samaye cittaṃ paggaṇhetaṃ, tasmimṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti. Yasmimṃ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ, tasmimṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti. Yasmimṃ samaye cittaṃ ajjupekkhitabbaṃ, tasmimṃ samaye cittaṃ ajjupekkhati. Paṇītādhimuttiko ca hoti nibbānābhirato ca. Imehi kho bhikkhave chahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītībhāvaṃ sacchikātunṃ”ti⁵ idaṃ suttaṃ sītībhāvoti veditabbaṃ.

1. Ḍaheyya (Ka)

2. Nibbāpeyya (Ka)

3. Gīveyyakena (Am 1. 259 piṭṭhe)

4. Am 1. 258 piṭṭhe.

5. Am 2. 379 piṭṭhe.

Bojjhaṅgakosallaṃ pana “evameva kho bhikkhave yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmīṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāyā”¹ti¹ Saṃyuttamahāvagge Bojjhaṅgasāmyutte āgatameva.

Iti idaṃ sattavidhaṃ uggahakosallaṃ suggahitaṃ katvā imaṅca dasavidhaṃ manasikāra-kosallaṃ suṭṭhu vavatthapetvā tena yoginā ubhayakosallavasena kammaṭṭhānaṃ sādhu-kaṃ uggahetabbaṃ. Sace panassa ācariyena saddhiṃ ekavihāreyeva phāsu hoti, evaṃ vitthārena akathāpetvā kammaṭṭhāna-manuyuñjantena visesaṃ labhitvā uparūpari kathāpetabbaṃ. Aññattha vasitukāmena yathāvuttena vidhinā vitthārato kathāpetvā punappunaṃ parivattetvā sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā kammaṭṭhāna-bhāvanāya ananurūpaṃ senāsaṇaṃ pahāya mahāvāsataḍi-aṭṭhārasadosavajjite anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā yo tāva rāgacarito hoti, tena yasmā rāgo pahātabbo, tasmā paṭikūlamanasikāre parikammaṃ kātābbaṃ.

Karontena pana kesesu tāva nimittaṃ gahetabbaṃ. Kathaṃ? Ekaṃ vā dve vā kese luñcitvā hatthatale ṭhapetvā vaṇṇo tāva vavatthapetabbo. Chinnaṭṭhānepi kese oloketuṃ vaṭṭati. Uda-kapatte vā yāgupatte vā oloketumpi vaṭṭatiyeva. Kāḷakakāle disvā kāḷakāti manasikātabbā, setakāle setāti. Missakakāle pana ussadasena manasikātabbā honti. Yathā ca kesesu, evaṃ sakalepi tacapañcake disvāva nimittaṃ gahetabbaṃ. Evaṃ nimittaṃ gahetvā sabbakoṭṭhāsesu vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchedavasena vavatthapetvā vaṇṇasaṅṭhānagandha-āsāyokāsavasena pañcadhā paṭikūlato vavatthapetabbā.

Tatrāyaṃ sabbakoṭṭhāsesu anupubbakathā—**kesā** tāva pakativāṇṇena kāḷakā addāriṭṭhakavaṇṇā, saṅṭhānato dīghavaṭṭalikā tulādaṇḍasaṅṭhānā, disato uparimadisāya jātā, okāsato ubhosu passesu kaṇṇacūlikāhi, purato nalāṭantena, pacchato

---

1. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

galavāṭakena paricchinnā, sīsakaṭāhaveṭhanam allacammaṃ kesānam okāso. Paricchedata kesā sīsaveṭhanacamme vīhaggamattaṃ pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññaṃaññaṃena paricchinnā. Dve kesā ekato natthīti ayaṃ sabhāgaparicchedo.

Kesā na lomā, lomā na kesāti evaṃ avasesehi ekattimsakoṭṭhāsehi amissikatā, kesā nāma pāṭiyekko koṭṭhāsoti ayaṃ visabhāgaparicchedo. Idam kesānam vaṇṇādito vavatthāpanam.

Idam pana nesaṃ vaṇṇādivasena pañcadhā paṭikūlato vavatthāpanam kesā ca nāmete vaṇṇatopi paṭikūlā, saṅghānatopi, gandhatopi, āsayatopi, okāsatopi paṭikūlā. Manuññepi hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇam kiñci disvā “kesamissakamidam, haratha nan”ti jigucchanti. Evaṃ kesā **vaṇṇato** paṭikūlā. Rattim bhuñjantāpi kesasaṅghānam akkavākam vā makacivākam vā chupitvāpi tatheva jigucchanti. Evaṃ **saṅghānato** paṭikūlā.

Telamakkhanapupphadhūmādisaṅkhāravirahitānañca kesānam gandho paramajeguccho hoti, tato jegucchataro aggimhi pakkhittānam. Kesā hi vaṇṇasaṅghānato appaṭikūlāpi siyūṃ, gandhena pana paṭikūlā eva. Yathā hi daharassa kumārassa vaccaṃ vaṇṇato haliddivaṇṇam, saṅghānatopi haliddipiṇḍasaṅghānam, saṅkārattāhāne chadditañca uddhumātakakālasunakhasarīram vaṇṇato tālapakkavaṇṇam, saṅghānato vaṭṭetvā vissaṭṭhamudiṅgasaṅghānam, dāṭhāpissa sumanamakuḷasadisāti ubhayampi vaṇṇasaṅghānato siyā appaṭikūlam, gandhena pana paṭikūlameva. Evaṃ kesāpi siyūṃ vaṇṇasaṅghānato appaṭikūlā, gandhena pana paṭikūlā evāti.

Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānam jegucchāni honti aparibhogāni, evaṃ kesāpi pubbalohitamuttakarīsapittasemhādinissandena jātattā atijegucchāti idam nesaṃ **āsayato** pāṭikulyam. Ime ca kesā nāma gūtharāsīmhi

uṭṭhitakaṇṇikaṃ viya ekattiṃsakoṭṭhāsarāsīmhi jātā. Te susānasankāraṭṭhānādīsu jātasākaṃ viya parikhādīsu¹ jātakamalakuvalayādīpupphaṃ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchāti idaṃ nesaṃ **okāsato** pāṭikulyaṃ.

Yathā ca kesānaṃ, evaṃ sabbakoṭṭhāsānaṃ vaṇṇasaṅṭhānagandhāsayaokāsavasena pañcadhā paṭikūlatā vavatthapetabbā. Vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchedavasena pana sabbepi visuṃ visuṃ vavatthapetabbā.

Tattha **lomā** tāva pakativāṇṇato na kesā viya asambhinnakālākā, kāḷapiṅgalā pana hontī. Saṅṭhānato onataggaṭālamūlasaṅṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato ṭhapetvā kesānaṃ patiṭṭhitokāsañca hatthapādatalāni ca yebhuyyena avasesasarīraveṭhanacamme jātā. Paricchedato sarīraveṭhanacamme likkhāmatam pavisitvā patiṭṭhitena, heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññaṃ paricchinnā. Dve lomā ekato natthi. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Nakhāti vīsatiyā nakhapaṭṭānaṃ nāmaṃ. Te sabbepi vaṇṇato setā. Saṅṭhānato macchasaṅṭhānā. Disato pādanakhā heṭṭhimadisāya jātā, hatthanakhā uparimadisāyāti dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṅgulīnaṃ aggapitṭhesu patiṭṭhitā. Paricchedato dvīsu disāsu aṅgulikoṭimamañsehi, anto aṅgulipitṭhimamsena, bahi ceva agge ca ākāsena, tiriyaṃ aññamaññaṃ paricchinnā. Dve nakhā ekato natthi. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Dantāti paripuṇṇadantassa dvattiṃsa dantaṭṭhikāni. Tepi vaṇṇato setā. Saṅṭhānato anekasaṅṭhānā. Tesañhi heṭṭhimāya tāva dantapāḷiyā majjhe cattāro dantā mattikaṇḍe paṭipāḷiyā ṭhapita-alābubijasaṅṭhānā. Tesā ubhosu passesu ekeko ekamūlako ekakoṭiko mallikamakuḷasaṅṭhāno. Tato ekeko dvimūlako dvikoṭiko yānaka-upatthambhanikasaṅṭhāno, tato dve dve timūlā tikoṭikā. Tato dve dve catumūlā catukoṭikāti. Uparimapāḷiyāpi eseva

---

1. Parikkhādīsu (Syā, Ka)

nayo. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato dvīsu hanukaṭṭhikesu patiṭṭhitā. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhike patiṭṭhitena attano mūlatalena, upari ākāseṇa, tiriyaṃ aññaṃaññaṇa paricchinnā. Dve dantā ekato natthi. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Tacoti sakalasarīraṃ veṭhetvā ṭhitacammaṃ. Tassa upari kālasāmapīṭādivaṇṇā chavi nāma, yā¹ sakalasarīratopi saṅkaḍḍhiyamānā badaraṭṭhimattā hoti. Taco pana vaṇṇato setoyeva. So cassa setabhāvo aggijālābhigātapaharaṇapahārādīhi viddhamsitāya chaviyā pākaṭo hoti. Saṅṭhānato sarīrasaṅṭhānova hoti. Ayamettha saṅkhepo.

Vitthārato pana pādaṅgulittaco kosakārakakosasaṅṭhāno, piṭṭhipādattaco puṭabandha-upāhanasaṅṭhāno, jaṅghattaco bhattapuṭakatālapanṇasaṅṭhāno, ūruttaco taṇḍulabharitadīghatthavikasaṅṭhāno, ānisadattaco udakapūritapaṭaparissāvanasaṅṭhāno, piṭṭhittaco phalakonaddhacammaṇṭhāno, kucchittaco vīṇādoṇikonaddhacammaṇṭhāno, urattaco yebhuyyena caturassasaṅṭhāno, ubhayabāhuttaco tūṇironaddhacammaṇṭhāno, piṭṭhihatthattaco khurakosakaṇṭhāno phalakatthavikasaṅṭhāno vā, hatthaṅgulittaco kuṅcīkākosakaṇṭhāno, gīvattaco galakaṅcukasaṅṭhāno, mukhattaco chiddāvachiddo kīṭakulāvakaṇṭhāno, sīsattaco pattatthavikasaṅṭhānoti.

Tacapariggaṇhakena ca yogāvacarena uttaroṭṭhato paṭṭhāya uparimukhaṃ ṇāṇaṃ pesetvā paṭṭhamaṃ tāva mukhaṃ pariyonandhitvā ṭhitacammaṃ vavattapetabbaṃ. Tato nalāṭṭhicammaṃ. Tato thavikāya pakkhittapattassa ca thavikāya ca antarena hatthamiva sīsattāhikassa ca sīsacammaṃ ca antarena ṇāṇaṃ pesetvā aṭṭhikena saddhiṃ cammassa ekābaddhabhāvaṃ viyojenta sīsacammaṃ vavattapetabbaṃ, tato khandhacammaṃ. Tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇahatthacammaṃ. Atha teneva nayena vāmahatthacammaṃ. Tato piṭṭhicammaṃ. Taṃ taṃ vavattapetvā anulomena ca paṭilomena ca dakkhiṇapādacammaṃ. Atha

---

1. Chavi nāmesā (Sī, Syā, Ka)

teneva nayena vāmapādacammaṃ, tato anukkameneva vatthi-
udarahadayagīvacammāni vavatthapetabbāni. Atha gīvācammānantaram
heṭṭhimahanucammaṃ vavatthapetvā adharoṭṭhapariyosānaṃ pāpetvā
niṭṭhapetabbam. Evaṃ oḷārikoḷārikaṃ pariggaṇhantassa sukhumampi
pākaṭam hoti.

Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito.
Paricchedato heṭṭhā patiṭṭhitatalena, upari ākāsena paricchinnno. Ayamassa
sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso yeva.

Mamsanti mamsapesisatāni. Tam sabbampi vaṇṇato rattam
kiṃsukapupphasadisam. Saṅghānato jaṅghapiṇḍikamaṃsam
tālapaṇṇapuṭabhattasaṅghānam, ūrumaṃsam nisadapotakasaṅghānam,
ānisadamaṃsam uddhanakoṭisaṅghānam, piṭṭhimaṃsam
tālaguḷapaṭalasaṅghānam, phāsukadvayamaṃsam potthalikāya¹ kucchiyaṃ
tanumattikālepanasaṅghānam, thanamaṃsam vaṭṭetvā²
avakkhittamattikāpiṇḍasaṅghānam, bāhudvayamaṃsam diguṇam katvā
ṭhapitaniccamamahāmūsikasaṅghānam, evam oḷārikoḷārikaṃ maṃsam
pariggaṇhantassa sukhumampi pākaṭam hoti. Disato dvīsu disāsu jātam.
Okāsato sādhikāni³ tīṇi aṭṭhisatāni anulimpe tvā ṭhitam. Paricchedato heṭṭhā
aṭṭhisāṅghāte patiṭṭhitatalena, upari tacena, tiriyaṃ aññamañña
paricchinnam. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana
kesasadiso va.

Nhārūti nava nhārusatāni. Vaṇṇato sabbepi nhārū setā. Saṅghānato
nānāsaṅghānā. Etesu hi gīvāya uparibhāgato paṭṭhāya pañca mahānhārū
sarīraṃ vinaddhamānā hadayassa purimapassena oṭiṇṇā, pañca
pacchimapassena, pañca dakkhiṇapassena, pañca vāmapassena,
dakkhiṇahattham vinaddhamānāpi hatthassa purimapassena pañca,
pacchimapassena pañca. Tathā vāmahattham vinaddhamānāpi.
Dakkhiṇapādam vinaddhamānāpi pādassa purimapassena pañca,
pacchimapassena pañca. Tathā vāmapādam vinaddhamānāpīti evam
sarīradhārakā nāma⁴ saṭṭhi mahānhārū kāyam vinaddhamānā oṭiṇṇā, ye
kaṇḍarātipi vuccanti. Te sabbepi kuṇḍalamakuḷasaṅghānā.

1. Koṭṭhalikāya (Syā, Ka)

2. Ṭhatvā (Sī)

3. Dasādhikāni (Syā), vīsādhikāni (Visuddhimagge)

4. Sarīradhāraṇā nāma (Ka)

Aññe pana taṃ taṃ padesaṃ ajjhottharivā ʒhitā tato sukhumatarā suttarajjukasaṅghānā, aññe tato sukhumatarā pūtilatāsaṅghānā, aññe tato sukhumatarā mahāvīṇāntisaṅghānā, aññe thūlasuttakasaṅghānā, hatthapādapiṭṭhiyaṃ nhārū sakuṇapādasasaṅghānā, sīsanhārū dāraḱānaṃ sīsajālakasaṅghānā, piṭṭhinhārū ātape pasārita-allajālasasaṅghānā, avasesā taṃtaṃaṅgapacaṅgānugatā nhārū sarīre paṭimukkajālakaṅcukasaṅghānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ʒhitā. Paricchedato hetṭhā tiṇṇaṃ aṭṭhisatānaṃ upari patiṭṭhitatalehi, upari maṃsacammāni āhacca ʒhitapadesehi, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Ayāṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso yeva.

Aṭṭhīti ʒhapetvā dvattimsa dantaṭṭhīni avasesāni catusaṭṭhi hatthaṭṭhīni, catusaṭṭhi pādaṭṭhīni, catusaṭṭhi maṃsanissitāni mudu-aṭṭhīni, dve paṇhikaṭṭhīni, ekekasmim pāde dve¹ goppakaṭṭhīni, dve jaṅghaṭṭhīni, dve jaṅṇukaṭṭhīni, dve ūruṭṭhīni², dve kaṭṭhīni, aṭṭhārasa piṭṭhikaṅṅakaṭṭhīni, catuvīsati phāsukaṭṭhīni, cuddasa uraṭṭhīni, ekaṃ hadayaṭṭhi, dve akkhakaṭṭhīni, dve koṭṭaṭṭhīni, dve bāhuṭṭhīni, dve dve aggabāhuṭṭhīni, satta gīvaṭṭhīni, dve hanukaṭṭhīni, ekaṃ nāsikaṭṭhi, dve akkhiṭṭhīni, dve kaṅṅaṭṭhīni, ekaṃ nalāṭaṭṭhi, ekaṃ muddhaṭṭhi, nava sīsakaṭṭhīni evaṃ timattāni aṭṭhisatāni.

Tāni sabbānipi vaṇṇato setāni. Saṅghānato nānāsaṅghānāni. Tattha hi aggapādaṅguliṭṭhīni katakabījasaṅghānāni, tadanantarāni majjhapaṅṅaṭṭhīni panasatṭhisasaṅghānāni, mūlapaṅṅaṭṭhīni paṇavasasaṅghānāni, piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭitakaṅṅalakaṅṅadarāsisasaṅghānāni, paṇhikaṭṭhi ekaṭṭhitālaphalabījasaṅghānaṃ, goppakaṭṭhīni bandhakīlāgoḱakasaṅghānāni, jaṅghaṭṭhīnaṃ goppakaṭṭhīsu patiṭṭhitatṭhānaṃ apanītatacasindikaḱīrasaṅghānaṃ, khuddakajaṅghaṭṭhikaṃ dhanukadaṅṅasaṅghānaṃ, mahantaṃ milātasappaṭṭhisasaṅghānaṃ, jaṅṇukaṭṭhi ekato parikkhīṇaṅṅakasaṅghānaṃ.

Tattha jaṅghaṭṭhikassa patiṭṭhitatṭhānaṃ atikhiṇṅaggagosīṅṅasaṅghānaṃ, ūruṭṭhi duttacchitavāsīpharasudaṅṅakasaṅghānaṃ, tassa kaṭṭhīnihi patiṭṭhitatṭhānaṃ kīlāgoḱakasaṅghānaṃ, tena kaṭṭhīno patiṭṭhitatṭhānaṃ aggacchinnaṃ mahāpunnāgaphalasaṅghānaṃ, kaṭṭhīni dvepi ekābaddhāni hutvā kumbhakāraḱa-uddhanasaṅghānāni, pāṭiyekkaṃ kammāraḱūṭayottasaṅghānāni, koṭṭiyaṃ

---

1. Dve dve (Visuddhimagge) 2. Ekaṃ jaṅṇukaṭṭhi, ekaṃ ūruṭṭhi (Visuddhimagge)

ṭhita-ānisadaṭṭhi adhomukhaṃ katvā gahitasappaphaṇasaṅghānaṃ sattu
ṭhānesu chiddāvachiddaṃ, piṭṭhikaṅṭhakaṭṭhīni abbhantarato uparūpari
ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭṭhakaṅṭhānāni, bāhirato vaṭṭanāvaḷisaṅghānāni, tesam
antarantarā kakacadantasadisā dve tayo kaṅṭhakaṅṭhāni. Catuvīsatiyā
phāsukaṭṭhīsu aparipuṇṇāni aparipuṇṇa-asitasāṅghānāni, paripuṇṇāni
paripuṇṇāsitasāṅghānāni. Sabbānīpi odātakukkuṭassa
pasāritapakhasāṅghānāni.

Cuddasa uraṭṭhīni jīṇṇasandamānikapaṅjarasaṅghānāni, hadayaṭṭhi
dabbiphaṇasaṅghānaṃ, akkhakaṭṭhīni khuddakalohavāsidaṇḍasaṅghānāni,
koṭṭaṭṭhīni ekato parikkhīnasīhalakudālasāṅghānāni, bāhuṭṭhīni
ādāsadaṇḍakaṅṭhānāni, aggabāhuṭṭhīni yamakataḷakandasāṅghānāni,
maṇibandhaṭṭhīni ekato alliyāpetvā ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭṭhakaṅṭhānāni,
piṭṭhihatthaṭṭhīni koṭṭitakaṇḍalakaṇḍararāsisaṅghānāni, hatthaṅgulīsu
mūlapabbaṭṭhīni paṇavasāṅghānāni, majjhapabbaṭṭhīni
aparipuṇṇapanasaṭṭhisāṅghānāni, aggapabbaṭṭhīni katakabījasaṅghānāni, satta
gīvaṭṭhīni daṇḍena vijjhivā paṭipāṭiyā
ṭhapitavamsakaḷiracakkalikaṅṭhānāni¹, heṭṭhimahanukaṭṭhi kammārānaṃ
ayokūṭayottakasaṅghānaṃ, uparimaṃ avalekhanasatthakaṅṭhānaṃ.

Akkhikūpanāsakūpaṭṭhīni apanītamiṅṅataruṇatālaṭṭhisāṅghānāni,
nalāṭaṭṭhi adhomukhaṭṭhapitasāṅghāṭṭhālakapālasāṅghānaṃ,
kaṇṇacūlikaṭṭhīni nhāpitakhurakosaṅghānāni, nalāṭakaṇṇacūlikānaṃ
upari paṭṭabandhanokāse aṭṭhi saṅkuṭitaghaṭapūṇṇapaṭalakaṇḍasaṅghānaṃ,
muddhaṭṭhi mukhacchinnavaṅkaṇāḷikerasaṅghānaṃ, sīsāṭṭhīni sibbetvā
ṭhapitajjaralābukaṭṭhasāṅghānāni.

Disato dvīsu disāsu jāṭāni. Okāsato avisesena sakalasarīre ṭhītāni.
Visesena panettha sīsāṭṭhīni gīvaṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni, gīvaṭṭhīni
piṭṭhikaṅṭhakaṭṭhīsu, piṭṭhikaṅṭhakaṭṭhīni kaṭiṭṭhīsu, kaṭiṭṭhīni ūruṭṭhīsu,
ūruṭṭhīni jaṇṇukaṭṭhīsu, jaṇṇukaṭṭhīni jaṅghaṭṭhīsu, jaṅghaṭṭhīni
goppakaṭṭhīsu, goppakaṭṭhīni piṭṭhipādaṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni. Paricchedato
anto aṭṭhimiṅṅena, upari maṃsena, agge mūle ca aññamañña
paricchinnāni. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana
kesasadisova.

---

1. ...vakkalakaṅṭhānāni (sī)

Aṭṭhimiñjanti tesam tesam aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ miñjaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ. Saṅghānato mahantamahantānaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ veḷunāliyaṃ pakkhittaseditamahāvettaggasaṅghānaṃ, khuddānukhuddakānaṃ abbhantaragataṃ veḷuyatṭhipabbesu pakkhittaseditanuvettaggasaṅghānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāso aṭṭhīnaṃ abbhantare patiṭṭhitaṃ. Paricchedato aṭṭhīnaṃ abbhantaratalehi paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Vakkanti ekabandhanā dve maṃsapiṇḍā. Taṃ vaṇṇato mandarattaṃ pāḷibhaddakaṭṭhivaṇṇaṃ. Saṅghānato dāraḷakānaṃ yamakakīḷāgoḷakasaṅghānaṃ, ekavaṇṇapaṭibaddha-ambaphaladvayasaṅghānaṃ vā. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāso galavāṭakā nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvedhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Paricchedato vakkam vakkabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Hadayanti yadayamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ padumapattapiṭṭhivaṇṇaṃ. Saṅghānato bāhirapattāni apanetvā adhomukhaṭṭhapitapadumamakūḷasaṅghānaṃ. Bahi maṭṭhaṃ, anto kosātakīphalassa abbhantaradasisaṃ. Paññavantānaṃ thokaṃ vikasitaṃ, mandapaññānaṃ makuḷitameva¹. Anto cassa punnāgaṭṭhipatiṭṭhānamatto āvāṭako hoti, yattha aḍḍhapasatamattaṃ lohitaṃ saṅghāti, yaṃ nissāya manodhātu manoviññādhātu ca vattanti. Taṃ panetaṃ rāgacaritassa rattaṃ hoti, dosacaritassa kāḷakaṃ, mohacaritassa maṃsadhovanudakasadisam, vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇaṃ, saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇaṃ, paññācaritassa acchaṃ vippasannaṃ anāvilam paṇḍaram parisuddhaṃ niddhotajātimaṇi viya jutimantaṃ khāyati. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāso sarīrabbhantare dvinnam thanānaṃ majjhe patiṭṭhitaṃ. Paricchedato hadayaṃ hadayabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Yakananti yamakamaṃsapaṭalaṃ. Taṃ vaṇṇato rattapaṇḍukadhātukaṃ, nātirattakumudassa pattapiṭṭhivaṇṇaṃ. Saṅghānato mūle ekaṃ, agge yamakaṃ

---

1. Mukulitameva(Sī)

koviḷārapattasaṅṭhānaṃ. Tañca dandhānaṃ ekameva hoti mahantaṃ, paññavantānaṃ dve vā tīṇi vā khuddakāni. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato dvinnānaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ. Paricchedato yakanānaṃ yakanabhāgena paricchinnānaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Kilomakanti paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidhaṃ pariyonahanamaṃsaṃ. Taṃ duvidhampi vaṇṇato setaṃ, dukūlapilotikavaṇṇaṃ. Saṅṭhānato attano okāsasaṅṭhānaṃ. Disato paṭicchannakilomakaṃ uparimāya disāya jātaṃ, itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato paṭicchannakilomakaṃ hadayañca vakkañca paṭicchādetvā ṭhitaṃ, appaṭicchannakilomakaṃ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena, tiriyaṃ kilomakabhāgena paricchinnānaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Pihakanti udarajivhāmaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato nīlaṃ nigguṇḍikapupphavaṇṇaṃ. Saṅṭhānato sattaṅgulappamāṇaṃ abandhanaṃ kālavacchakajivhāsaṅṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ, yasmim paharaṇappahārena bahi nikkhante sattānaṃ jīvitakkhaya hoti. Paricchedato pihakabhāgena paricchinnānaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Papphāsanti dvattimsamaṃsakhandhappabhedānaṃ papphāsamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ nātipakka-udumbaraphalavaṇṇaṃ. Saṅṭhānato visamacchinnabahalapūvakaṇḍasaṅṭhānaṃ. Abbhantare asitapītānaṃ abhāve uggatena kammajatejusmānā abbhāhatattā saṃkhāditapalālapinḍamiva niraṣaṃ nirojaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnānaṃ thanānamantare hadayañca yakanañca paṭicchādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ. Paricchedato papphāsabhāgena paricchinnānaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Antanti purisassa dvattimsahatthā, itthiyā aṭṭhavīsatihatthā ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggā antavaṭṭi. Tadetānaṃ vaṇṇato setaṃ

sakkharasudhāvaṇṇaṃ. Saṅghānato lohitadoṇiyaṃ ābhujitvā
 ṭhapitasīsacchinnasappasaṅghānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato upari
 galavāṭake heṭṭhā ca karīsamagge vinibandhattā
 galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitaṃ. Paricchedato
 antabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo,
 visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Antaḡuṇanti antabhogaṭṭhānesu bandhanaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ
 dakasītalikamūlavaṇṇaṃ. Saṅghānato dakasītalikamūlasaṅghānameva. Disato
 dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato kudālarasukammādīni karontānaṃ
 yantākaḍḍhanakāle yantasuttamiva, yantaphalakāni antabhoge ekato
 aggaḷante¹ ābandhitvā pādapuñcha- narajjumaṇḍalakassa antarā taṃ
 sibbetvā ṭhitarajjukā viya ekavīsatiyā ṭhānesu antabhogānaṃ antarā ṭhitaṃ.
 Paricchedato antaḡuṇabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo,
 visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Udariyanti udare bhavaṃ asitapītakhāyitasāyitaṃ. Taṃ vaṇṇato
 ajjhohaṭṭhāraṇṇaṃ. Saṅghānato parissāvane
 sithilabandhataṇḍulasāṅghānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato
 udare ṭhitaṃ. Udaraṃ nāma ubhato nippīliyamānassa allasāṭakassa majjhe
 saṅjātaphoṭakasadisam antapaṭalaṃ, bahi maṭṭhaṃ, anto
 maṃsakasambukapaliveṭhanakiliṭṭhapāvārapupphakasadisam,
 kuthitapanasatacassa² abhantarasadisantipi vattum vaṭṭati. Yattha takkoṭakā
 gaṇḍuppādakā tālatīrakā sūcimukhakā paṭatantasuttakā
 iccevamādidvattiṃsakulappabhedā kimayo ākulabyākulā saṇḍasaṇḍacārino
 hutvā nivasanti, ye pānabhojanādimhi avijjamāne ullaṅghitvā viravantā
 hadayamaṃsaṃ abhihananti, pānabhojanādi-ajjhoharaṇavelāya ca
 uddhammukhā hutvā paṭhamajjhohaṭṭe dve tayo ālope turitaturitā viluppanti,
 yaṃ tesam kimīnaṃ sūtiḡharaṃ vaccakuṭi gilānasālā susānañca hoti.

Yattha seyyathāpi nāma caṇḍālagāmadvāre candanikāya nidāghasamaye
 thūlaphusitake deve vassante udakena vuyhamānaṃ muttakarīsacamma-
 aṭṭhinhārukhaṇḍakheḷasiṅghāṇikalohitappabhuti nānākuṇapajātaṃ nipatitvā

1. Aggaḷantena (Syā, Ka)

2. Kuṭṭhita... (Syā), kudhita... (Ka)

kaddamodakāluḷitaṃ dvīhatīhaccayena sañjātakimikulaṃ
 sūriyātapavegasantāpakuthitaṃ upari pheṇapubbuḷake¹ muñcantāṃ
 abhinīlavaṇṇaṃ paramaduggandhajegucchaṃ neva upagantūṃ, na daṭṭhum
 araharūpataṃ āpajjitvā tiṭṭhati, pageva ghāyitūṃ vā sāyitūṃ vā. Evameva
 nānappakārapānabhojanādīdantamusalasañcuṇṇitaṃ
 jivhāhatthaparivattakheḷalālapalibuddhaṃ
 taṅkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṃ
 tantavāyakhalisuvānavamathusadisāṃ nipatitvā pittasemhavātapaliveṭṭhitaṃ
 hutvā udaraggisantāpavegakuthitaṃ kimikulākulaṃ uparūpari
 pheṇapubbuḷakāni muñcantāṃ paramakasambuduggandhajegucchabhāvaṃ
 āpajjitvā tiṭṭhati, yaṃ sutvāpi pānabhojanādīsu amanuññatā saṅṭhāti, pageva
 paññācakkhunā avaloketvā. Yattha² ca patitaṃ pānabhojanādi pañcadhā
 vibhāgaṃ gacchati, ekaṃ bhāgaṃ pāṇakā khādanti, ekaṃ bhāgaṃ udaraggi
 jhāpeti, eko bhāgo muttaṃ hoti, eko karīsaṃ, eko rasabhāvaṃ āpajjitvā
 soṇitamānsādīni³ upabrūhayati. Paricchedato udarapaṭalena ceva
 udariyabhāgena ca paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo,
 visabhāgaparicchedo pana kesasādisova.

Karīsanti vaccaṃ. Taṃ vaṇṇato yebhuyyena ajjhohaṭāhāraṇṇameva
 hoti. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato
 pakkāsāye ṭhitaṃ. Pakkāsāyo nāma heṭṭhā nābhipiṭṭhikaṅṭakamūlānamantare
 antāvasāne ubbedhena aṭṭhaṅgulamatto veḷunāḷikasādiso, yattha seyyathāpi
 nāma uparūpari bhūmibhāge patitaṃ vassodakaṃ ogaḷitvā heṭṭhā
 bhūmibhāgaṃ pūretvā tiṭṭhati, evameva yaṃkiñci āmāsāye patitaṃ
 pānabhojanādikaṃ udaraggina pheṇuddehakaṃ pakkāṃ pakkāṃ nisādāya
 pisitamiva saṅhabhāvaṃ āpajjitvā antabilena ogaḷitvā ogaḷitvā madditvā
 veḷupabbe pakkhipamānaṇḍumattikā viya sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati.
 Paricchedato pakkāsāyapaṭalena ceva karīsabhāgena ca paricchinnāṃ.
 Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasādisova.

Matthaluṅanti sīsakaṭāhabbhantare ṭhitamiñjarāsi. Taṃ vaṇṇato setaṃ
 ahicchattakapaṇḍikavaṇṇaṃ, dadhibhāvaṃ asampattaduṭṭhakhīraṇṇanti
 vattuṃ vaṭṭati. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ.

---

1. Pheṇapuppuḷake (Ka)

2. Tattha (Sī)

3. Sukkasōṇitamānsādīni (Syā)

okāsato sīsakaṭāhabbhantare cattāro sibbinimagge nissāya samodhānetvā ṭhapitā cattāro piṭṭhapiṇḍā viya samohitaṃ tiṭṭhati. Paricchedato sīsakaṭāhassa abbhantaratalehi ceva matthaluṅgabhāgena ca paricchinnam. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Pittanti dve pittāni baddhapittaṅca abaddhapittaṅca. Tattha baddhapittaṃ vaṇṇato bahalamadhukatelavaṇṇam, abaddhapittaṃ milāta-ākulitapupphavaṇṇam. Tam saṅṭhānato ubhayampi okāsasaṅṭhānam. Disato baddhapittaṃ uparimāya disāya jātam, itaram dvīsu disāsu jātam. Okāsato abaddhapittaṃ ṭhapetvā kesalomadantanakhānam maṃsavanimuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammaṅca udakamiva telabinduṃ avasesasarīram byāpetvā ṭhitaṃ, yamhi kupite akkhīni pītakāni honti bhamanti, gattaṃ kampati kaṇḍuyati. Baddhapittaṃ hadayapapphāsānamantare yakanamaṃsam nissāya patiṭṭhite mahākosātakīkosakasadise pittakosake ṭhitaṃ, yamhi kupite sattā ummattakā honti, vipallatthacittā hirottappaṃ chaḍḍetvā akattabbaṃ karonti, abhāsitaṃ bhāsanti, acintetabbaṃ cintenti. Paricchedato pittabhāgena paricchinnam. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Semhanti sarīrabbhantare ekapattapūrappamāṇam¹ semham. Tam vaṇṇato setam nāgabalapaṇṇarasavaṇṇam. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānam. Disato uparimāya disāya jātam. Okāsato udarapaṭale ṭhitaṃ. Yam pānabhojanādīni ajjhoharaṇakāle seyyathāpi nāma uduke sevālapaṇakam kaṭṭhe vā kapāle vā patante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, evameva pānabhojanādīmhi nipatante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati. Yamhi ca mandībhūte pakkagaṇḍo viya pūtikukkuṭaṇḍamiva ca udaram paramajecchaṃ kuṇapagandham hoti, tato uggatena ca gandhena uddekopi² mukhampi duggandham pūtikūṇapasadisam hoti, so ca puriso “apehi duggandham vāyasī”ti vattabbaṃ āpajjati. Yaṅca vaḍḍhitvā bahalattamāpannam pidhānaphalakamiva vaccaḍḍhitvā udarapaṭalassa ambhantareyeva kuṇapagandham sannirujjhivā³ tiṭṭhati. Paricchedato semhabhāgena paricchinnam. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

---

1. Ekapattapūrappamāṇam (Sī)

2. Uggāropi (Sī)

3. Sannirundhitvā (Sī)

Pubboti pūtilohitavasena pavattapubbo. So vaṇṇato paṇḍupalāsavaṇṇo. Matakasarīre pana pūtibahalācāmavaṇṇo hoti. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato pana pubbassa okāso nāma nibaddho natthi, yattha so sannicito tiṭṭheyya. Yatra yatra pana khāṇukaṇṭakappaharaṇaggiḷālādīhi abhigate sarīrappadese lohitaṃ saṅṭhahitvā paccati, gaṇḍapīlakādayo vā uppajjanti, tatra tatreva tiṭṭhati. Paricchedato pubbhāgena paricchinnno. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso.

Lohitanti dve lohitaṇi sannicalohitaṇca saṃsaraṇalohitaṇca. Tattha sannicalohitaṃ vaṇṇato nipakkabahalalākhārasavaṇṇaṃ, saṃsaraṇalohitaṃ acchalākhārasavaṇṇaṃ. Saṅṭhānato ubhayampi okāsasaṅṭhānaṃ. Disato sannicalohitaṃ uparimāya disāya jātaṃ, itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato saṃsaraṇalohitaṃ ṭhapetvā kesalomadantanakhānaṃ maṃsavanimuttaṭṭhānaṇceva thaddhasukkhacammaṇca dhamaṇīḷālānusārena sabbaṃ upādinnakasarīraṃ pharivā ṭhitaṃ, sannicalohitaṃ yakanatṭhānassa heṭṭhābhāvaṃ pūretvā ekapatthapuramattaṃ hadayavakkapapphāsānaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharantaṃ vakkahadayayakanapapphāse temayamaṇaṃ ṭhitaṃ. Tasmīṇhi vakkahadayādīni atemente sattā pipāsītā honti. Paricchedato lohitaḷhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso.

Sedoti lomakūpādīhi paggharaṇaka-āpodhātu. So vaṇṇato vipasannaṭṭilavaṇṇo. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sedassokāso nāma nibaddho natthi, yattha so lohitaṃ viya sadā tiṭṭheyya. Yadā pana aggisantāpasūriyasantāpa-utuvikārādīhi sarīraṃ santappati, tadā udakato abbūḷhamattavisamacchinnabhisamuḷālakumudanāḷakalāpo viya sabbakesalomakūpavivarehi paggharati. Tasmā tassa saṅṭhānampi kesalokamakūpavivarānaṃyeva vasena veditabbaṃ. Sedapariggaṇhakena ca yoginā kesalomakūpavivare pūretvā ṭhitavaseneva sedo manasikātabbo. Paricchedato sedabhāgena paricchinnno. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso.

Medoti thinasineho. So vaṇṇato phālitalhaliddivaṇṇo. Saṅghānato thūlasarīrassa tāva cammamamaṁsantare ṭhapitalhaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṅghāno hoti, kisasarīrassa jaṅghamaṁsam ūrumaṁsam piṭṭhikaṅṭakanissitaṁ piṭṭhimaṁsam udaravaṭṭimaṁsanti etāni nissāya diguṇaṁ tiguṇaṁ katvā ṭhapitalhaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṅghāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato thūlassa sakalasarīraṁ pharivā, kisassa jaṅghamaṁsādīni nissāya ṭhito, yaṁ sinehasaṅkhaṁ gatampi paramajegucchattā neva muddhani telatthāya, na nāsatelādīnaṁ atthāya gaṇhanti. Paricchedato heṭṭhā maṁsena, upari cammena, tiriyaṁ medabhāgena paricchinnno. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Assūti akkhīhi paggharaṇaka-āpodhātu. Taṁ vaṇṇato vipasannatilatelavaṇṇaṁ. Saṅghānato okāsasaṅghānaṁ. Disato uparimāya disāya jātaṁ. Okāsato akkhikūpakesu ṭhitaṁ. Na cetam pittakosake pittamiva akkhikūpakesu sadā sannicitaṁ tiṭṭhati. Yadā pana sattā somanassajātā mahāhasitaṁ hasanti, domanassajātā rodanti paridevanti, tathārūpaṁ visabhāgāhāraṁ āharanti. Yadā ca nesaṁ akkhīni dhūmarajapaṁsukādīhi abhihaññanti, tadā etehi somanassadomanassavisabhāgāhāra-utūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Assupariggaṇhakena pana yoginā akkhikūpake pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbaṁ. Paricchedato assubhāgena paricchinnaṁ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Vasāti vilīnasineho. Sā vaṇṇato nāḷikeratelavaṇṇā. Ācāme āsittatelavaṇṇātipi vattum vaṭṭati. Saṅghānato nhānakāle pasanna-udakassa upari paribbhamantasinehabinduvisaṭasaṅghānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato yebhuyyena hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsapuṭānalāṭa-amaṁsakūṭesu ṭhitā. Na cesā etesu okāsesu sadā vilīnāva hutvā tiṭṭhati. Yadā pana aggisantāpasūriyasantāpa-utuvisabhāgadhātuvisabhāgehi te padesā usmājātā honti, tadā tattha nhānakāle pasanna-udakūpari sinehabinduvisaṭo viya ito cito ca saṁsarati. Paricchedato vasābhāgena

paricchinnā. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Kheḷoti antomukhe pheṇamissā āpodhātu. So vaṇṇato seto pheṇavaṇṇo. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhāno. Pheṇasaṅṭhānotipi vattum vaṭṭati. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubho hi kapolapassehi oruyha jivhāya ṭhito. Na cesa ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati. Yadā pana sattā tathārūpaṃ āhāraṃ passantī vā saranti vā, uṇhatittakaṭukaloṇambilānaṃ vā kiñci mukhe ṭhapenti, yadā vā nesam hadayaṃ ākilāyati, kismiñcīdeva vā jigucchā uppajjati, tadā kheḷo uppajjitvā ubho hi kapolapassehi oruyha jivhāya saṅṭhāti. Aggajivhāya cesa tanuko hoti, mūlajivhāya bahalo. Mukhe pakkhittaṅca puthukaṃ vā taṇḍulaṃ vā aññaṃ vā kiñci khādanīyaṃ nadīpulīne khatakūpakasalilaṃ viya parikkhayaṃ agacchantova temetum samattho hoti. Paricchedata kheḷabhāgena paricchinnō. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Sīṅghāṇikāti matthaluṅgato paggharaṇaka-asuci. Sā vaṇṇato taruṇatālaṭṭhimiṇṇavaṇṇā. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānā. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato nāsapuṭe pūretvā ṭhitā. Na cesā ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati, atha kho yathā nāma puriso padiminīpattena dadhim bandhitvā heṭṭhā kaṇṭakena vijjheyya, atha tena chiddena dadhimatthu gaḷitvā bahi pateyya, evameva yadā sattā rodanti vā, visabhāgāhāra-utuvaseṇa vā saṅjātadhātukkabhā honti, tadā antosīsato pūtiśemhabhāvaṃ āpannaṃ matthaluṅgaṃ gaḷitvā tālumattakavivareṇa otarivā nāsapuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Sīṅghāṇikāpariggaṇhakena pana yogino nāsapuṭe pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbā. Paricchedata sīṅghāṇikābhāgena paricchinnā. Aya massa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Lasikāti sarīrasandhīnaṃ abbhantare picchilakuṇapaṃ. Sā vaṇṇato kaṇikāraṇiyyāsaṇṇā. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnaṃ abbañjanakiccaṃ sādhamānā asītisatasandhīnaṃ abbhantare ṭhitā. Yassa cesā mandā hoti, tassa

uṭṭhahantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa samiñjantassa pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharasaddaṃ karonto viya vicarati, ekayojanadvijoyanamattampi addhānaṃ gatassa vāyodhātu kuppatti, gattāni dukkhanti. Yassa pana bahukā hoti, tassa uṭṭhānanisajjādīsu na aṭṭhīni kaṭakaṭāyanti, dīghampi addhānaṃ gatassa na vāyodhātu kuppatti, na gattāni dukkhanti. Paricchedato lasikābhāgena paricchinnā. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiṣova.

Muttanti vaṇṇato māsakhārodakavaṇṇaṃ. Saṅghānato adhomukhaṭhapita-udakakumbhantaragata-udakasaṅghānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Vatthi nāma vatthipuṭo vuccati. Yattha seyyathāpi nāma candanikāya pakkhitte amukhe ravaṇaghaṭe¹ candanikaraso pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, evameva sarīrato muttaṃ pavisati. Na cassa pavisanamaggo paññāyati, nikkhamanamaggo pana pākaṭo hoti. Yamhi ca muttassa bharite passāvaṃ karomāti sattānaṃ āyūhanaṃ hoti. Paricchedato vatthi-abbhantarena ceva muttabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiṣova.

Evañhi kesādike koṭṭhāse vaṇṇasaṅghānadisokāsaparicchedavasena vavathapetvā anupubbato nātisīghato nātisaṅkatoti-ādinā nayena vaṇṇasaṅghānagandhāsavayokāsavasena pañcadhā paṭikūlāti manasikaroto paṇṇattisamatikkamavasena seyyathāpi cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ kusumānaṃ ekasuttagaṅghitaṃ mālaṃ oloketassa sabbapupphāni apubbāpariyamiva pākaṭāni honti, evameva “atthi imasmiṃ kāye kesā”ti imaṃ kāyaṃ oloketassa sabbe te dhammā apubbāpariyamiva pākaṭā honti. Tena vuttaṃ manasikāraṃkosallakathāyaṃ “ādikammikassa hi kesāti manasikaroto manasikāro gantvā muttanti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhatī”ti.

Sace pana bahiddhāpi manasikāraṃ upasaṃharati, athassa evaṃ sabbakoṭṭhāsesu pākaṭibhūtesu āhuṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā koṭṭhāsarāsivaseneva upaṭṭhahanti. Tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi koṭṭhāsarāsīmhi pakkhipiyamānaṃ upaṭṭhāti. Athassa

---

1. Yavanaghaṭe (Sī), lavanaghaṭe (Syā)

anupubbamuñcanādivasena paṭikūlā paṭikūlāti punappunam manasikaroto anukkamena appanā uppajjati.

Tattha kesādīnam vaṇṇasaṅghānadisokāsaparicchadavasena upaṭṭhānam uggahanimittam, sabbākārato paṭikūlavasena upaṭṭhānam paṭibhāganimittam. Tam punappunam āvajjantassa manasikarontassa takkāhatam vitakkāhatam karontassa cattāro khandhā paṭikūlārammaṇā honti. Paṭhamajjhānavasena appanā pavattati. Pubbabhāge parikamma-upacāraccittāni savitakkasavicārāni sappītikāni somanassasahagatāni paṭikūlanimittārammaṇāni, appanāpi savitakkasavicārā sappītikā somanassasahagatāva. Bhūmantarena pana mahaggaṭā rūpāvacarā honti. Paṭikūlepi ca etasmim ārammaṇe ānisaṃsadassāvitāya somanassam uppajjati, ekattārammaṇabaleneva vā tam uppajjati, dutiyajjhānādīni panettha na nibbattanti. Kasmā? Oḷārikattā. Idañhi ārammaṇam oḷārikam, vitakkabalenevettha cittekaggaṭā jāyati, na vitakkasamatikkamenāti. Ayam tāva samathavasena kammaṭṭhānakathā.

Avisesato pana sādharmaṇavasena evam veditabbam idañhi kammaṭṭhānam bhāvetukāmena kammaṭṭhānam uggahetvā sajjhāyakāle eva kesādīnam vaṇṇanimittasaṅghānanimittadisānimittā-
okāsanimittaparicchedanimitāni vācāya pothetvā pothetvā ekekakoṭṭhāse “ayam etam sarikkhako”ti tividhena sajjhāyo kātabbo. Katham?
Tacapañcake tāva hetthā vuttanayeneva anulomato pañcāham, paṭilomato pañcāham, anulomapaṭilomato pañcāhanti aḍḍhamāsam sajjhāyo kātabbo. Tato ācariyassa santikam gantvā vakkapañcakam uggaṇhitvā tatheva aḍḍhamāsam sajjhāyo kātabbo, tato te dasapi koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsam, puna papphāsapañcakādīsipi ekekam uggaṇhitvā aḍḍhamāsam, tato te pañcadasapi koṭṭhāse aḍḍhamāsam, matthaluṅgapañcakam aḍḍhamāsam, tato tevīsati koṭṭhāse aḍḍhamāsam, medachakkam aḍḍhamāsam, tato te chabbīsati koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsam, muttachakkam aḍḍhamāsam, tato sabbepi dvattimsa koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsanti evam cha māse sajjhāyo kātabbo.

Tattha upanissayasampannassa sapaññassa bhikkhuno kammaṭṭhānam uggaṇhantasseva koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, ekaccassa na upaṭṭhahanti, tena “na upaṭṭhahantī”ti

vīriyaṃ na vissajjetabbaṃ. Yattakā koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, tattake gahetvā sajjhāyo kātabbo. Evaṃ kammaṭṭhānaṃ kathentena pana neva paññavato na mandapaññassa vasena kathetabbaṃ, majjhimapaññassa vasena kathetabbaṃ. Majjhimapaññassa hi vasena ācariyā chahi māsehi paricchinditvā tantim ṭhapyimsu. Yassa pana ettāvatapi koṭṭhāsā pākaṭā na honti, tena tato parampi sajjhāyo kātabbo eva. No ca kho aparicchinditvā, cha cha māse paricchinditvāva kātabbo.

Sajjhāyaṃ karontena vaṇṇo na paccavekkhitabbo, na lakkhaṇaṃ manasikātabbaṃ, koṭṭhāsavaseneva sajjhāyo kātabbo. Ācariyenāpi “vaṇṇavasena sajjhāyaṃ karohī”ti niyametvā na kathetabbaṃ. Niyametvā kathite ko dosoti? Sampattiyampi vipattisaññā-āpajjanaṃ. Sace hi ācariyena “vaṇṇavasena sajjhāyaṃ karohī”ti vutte imassa bhikkhuno tathā karontassa kammaṭṭhānaṃ vaṇṇato na upaṭṭhāti, paṭikūlavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti. Athesa “na idaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ”ti saññī hoti, ācariyena kathitameva kappetvā gaṇhāti. “Paṭikūlavasena sajjhāyaṃ karohī”ti vuttepi sace tassa tathā karontassa paṭikūlato na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti. Athesa “nayidaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ”ti saññī hoti, ācariyena kathikameva kappetvā gaṇhāti. “Dhātuvasena taṃ sajjhāyaṃ karohī”ti vuttepi sace tassa tathā karontassa dhātuto na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā paṭikūlavasena vā upaṭṭhāti. Athesa “nayidaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ”ti saññī hoti, ācariyena kathitameva kappetvā gaṇhāti. Ayaṃ ācariyena niyametvā kathite doso.

Kinti pana vattabboti? “Koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karohī”ti vattabbo. Kathaṃ? Kesakoṭṭhāso lomakoṭṭhāsoti sajjhāyaṃ karohīti vattabbo. Sace panassa evaṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa vaṇṇato upaṭṭhāti, athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ “ahaṃ dvattimsākāraṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karomi, mayhaṃ pana vaṇṇato upaṭṭhātī”ti. Ācariyena “kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ eten”ti na visamvādetabbaṃ. “Sādhu sappurisa pubbe tayā vaṇṇakasiṇe parikkammaṃ katapubbaṃ bhavissati, etadeva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ,

vaṇṇavaseneva sajjhāyaṃ karohī”ti vattabbo. Tenapi vaṇṇavaseneva sajjhāyo kātabbo.

So evaṃ karonto ajjhataṃ nīlakaṃ pītakaṃ lohitaṃ odātanti cattāri vaṇṇakasiṇāni labhati. Kathaṃ? Tassa hi kesalomapittesu ceva akkhīnaṅca kāḷakaṭṭhāne vaṇṇaṃ nīlaṃ nīlanti manasikarontassa catukkapaṇcakaajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Medasmiṃ pana akkhīnaṅca pītakaṭṭhāne vaṇṇaṃ pītakaṃ pītakanti manasikarontassa catukkapaṇcakaajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Maṃsalohitesu pana akkhīnaṅca rattaṭṭhāne vaṇṇaṃ lohitaṃ lohitaṃ pītakanti manasikarontassa catukkapaṇcakaajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Nakhadantacamma-aṭṭhīsu pana akkhīnaṅca paṇḍaraṭṭhāne vaṇṇaṃ odātaṃ odātanti manasikarontassa catukkapaṇcakaajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ vaṇṇavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamaṇaṃ.

Aparassa koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa paṭikūlato upaṭṭhāti, athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ. Ācariyena “kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ etan”ti na visaṃvādetabbaṃ. “Sādhu sappurisa pubbe tayā paṭikūlamanasikāre yogo kato bhavissati, etadeva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ, paṭikūlavaseneva sajjhāyaṃ karohī”ti vattabbo. Tenapi paṭikūlavasena sajjhāyo kātabbo. Tassa “kesā nāma ajaññā duggandhā jegucchā paṭikūlā”ti evaṃ paṭikūlavasena sajjhāyaṃ karontassa paṭikūlārammaṇe paṭhamajjhānaṃ nibbattati, so jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ paṭikūlavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamaṇaṃ.

Aparassa koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa dhātuto upaṭṭhāti, dhātuto upaṭṭhahantaṃ kīdisaṃ hutvā upaṭṭhātīti. Kesā tāva vammikamatthake jātakuṇṭhatīṇakāni viya hutvā upaṭṭhāhanti, lomā purāṇagāmaṭṭhāne jātadabbatīṇakāni viya, nakhā daṇḍakesu ṭhapitamadhukaphalaṭṭhikosakā viya, dantā mattikāpiṇḍe pavesetvā ṭhapita-alābubijāni viya, taco vīṇāpabbake pariyaṇaddha-allagocammaṃ viya, maṃsaṃ bhittiyāṃ

anulittamattikā viya, nhāru dabbasambhārabaddhavalli viya, aṭṭhi ussāpetvā ṭhapitabhittidabbasambhāro viya, aṭṭhimiñjam mahāveṇumhi pakkhittaseditavettaggaṃ viya, vakkam hadayaṃ yakanam kilomakam pihakam papphāsanti ime cha koṭṭhāsā sūnakāragharam¹ viya hutvā upaṭṭhahanti. Dvattimsahattham antam lohitadoṇiyam samvelletvā ṭhapitagharasappo viya, antagaṇam pādapuñchanake sibbitarajjukā viya, udariyam parissāvane sithilabandhataṇḍulam viya, karīsam veṇupabbe pakkhittapaṇḍumattikā viya, matthaluṅgam omadditvā ṭhapitā cattāro taṇḍulapiṭṭhapiṇḍā viya, dvādasavidhā āpodhātu paṭipāṭiyā ṭhapitesu dvādasasu udakasarāvakesu pūrita-udakam viya hutvā upaṭṭhāti.

Athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ. Ācariyena “kammatṭhānam viya akammatṭhānam vilakkhaṇam etan”ti na visamvādetabbaṃ. “Sādhu sappurisa pubbe tayā dhātumanasikāre yogo kato bhavissati, etadeva kammatṭhānam tuyham sappāyam, dhātuvaseneva sajjhāyam karohī”ti vattabbo. Tenapi dhātuvasena sajjhāyo kātabbo.

Tatridam manasikāramukheneva sajjhāyavidhānam idha bhikkhu “kesā sīsam pariyanandhitvā ṭhitacamme jātā, te na jānanti ‘mayam sīsam pariyanandhitvā ṭhitacamme jātā’ti, sīsam pariyanandhitvā ṭhitacammampi na jānāti ‘kesā mayi jātā’ti, acetanā ete abyākatā suññā thaddhā patthinnā pathavīdhātu esā”ti, manasikaroti. Lomā sarīram pariyanahanacamme jātā, te na jānanti “mayam sarīram pariyanahanacamme jātā”ti, sarīram pariyanahanaccampi na jānāti “lomā mayi jātā”ti, etepi acetanā. Na khā aṅgulīnam aggesu jātā, te na jānanti “mayam aṅgulīnam aggesu jātā”ti, aṅgulīnam aggānipi na jānanti “nakhā amhesu jātā”ti, etepi acetanā. Dantā hanukaṭṭhike jātā, te na jānanti “mayam hanukaṭṭhike jātā”ti, hanukaṭṭhikampi na jānāti “dantā mayi jātā”ti, etepi acetanā. Taco na jānāti “sarīram mayā pariyanaddhan”ti, sarīrampi na jānāti “aham tacena pariyanaddhan”ti, ayampi acetano. Maṃsam na jānāti “mayam sarīram anulittan”ti, sarīrampi na jānāti “aham maṃsena anulittan”ti, idampi acetanam. Nhāru na jānāti

---

1. Sūnāgharam (Sī)

“aham aṭṭhipuñjam ābandhitvā ṭhitan”ti, aṭṭhipuñjopi na jānāti
 “nhārujālenāham ābaddho”ti, idampi acetanam.

Sīsattḥi na jānāti “aham gīvaṭṭhike patitṭhitan”ti, gīvaṭṭhikampi na jānāti
 “mayi sīsattḥikam patitṭhitan”ti, gīvaṭṭhi na jānāti “aham piṭṭhikaṇṭake
 ṭhitan”ti, piṭṭhikaṇṭakaṭṭhikopi, kaṭṭhikam ūruṭṭhikam jaṅghaṭṭhikam
 goppakaṭṭhikam na jānāti “aham paṇhikaṭṭhike patitṭhitan”ti,
 paṇhikaṭṭhikampi na jānāti “aham goppakaṭṭhikam ukkhipitvā ṭhitan”ti
 -pa-. Gīvaṭṭhikam na jānāti “aham sīsattḥikam ukkhipitvā ṭhitan”ti.

Paṭipāṭiyā aṭṭhīni ṭhitāni koṭiyā,
 Anekasandhiyamito na kehici.
 Baddho nahārūhi jarāya codito,
 Acetano kaṭṭhaliṅgarūpamo.

Idampi acetanam. Aṭṭhimiñjam. Vakkam -pa- matthaluṅgam acetanam
 abyākataṃ suññam thaddham patthinam pathaviḍhātūti manasikaroti.
 Pittam semham -pa- muttam acetanam abyākataṃ suññam¹ yūsagataṃ
 āpodhātūti manasikaroti.

Ime dve mahābhūte pariggaṇhantassa udare ussadā tejodhātu pākaṭā
 hoti, nāsāyā ussadā vāyodhātu pākaṭā hoti. Ime cattāro mahābhūte
 pariggaṇhantassa upādārūpaṃ pākaṭam hoti. Mahābhūtam nāma
 upādārūpena paricchinnam, upādārūpaṃ mahābhūtena. Yathā ātapo nāma
 chāyāya paricchinnam, chāyā ātapena, evameva mahābhūtam upādārūpena
 paricchinnam, upādārūpaṃ mahābhūtena. Athassa evam “cattāri
 mahābhūtāni tevīsati upādārūpāni rūpakkhandho”ti rūpakkhandham
 pariggaṇhantassa āyatanadvārasena arūpino khandhā pākaṭā hontī. Iti
 rūpārūpariggaho pañcakkhandhā hontī, pañcakkhandhā dvādasāyatanāni
 hontī, dvādasāyatanāni aṭṭhārāsa dhātuyo hontīti khandhāyatanadhātuvasena
 yamakatālakhandham² phārento viya dve koṭṭhāse katvā nāmarūpaṃ
 vavatthapeti.

So “idam nāmarūpaṃ na ahētu na appaccayā nibbattam, sahetu
 sappaccayā nibbattam. Ko panassa hetu, ko pana paccayo”ti upaparikkhanto

1. Suññam ābaddham (Syā)

2. Yamakatālakandam (Syā, Ka)

“avijjāpaccayā taṇhāpaccayā kammaṇapaccayā āhārapaccayā cā”ti tassa paccayaṃ vavatthapetvā “atītepi paccayā ceva paccayasamuppannadhammā ca, anāgatepi etarahipi paccayā ceva paccayasamuppannadhammā ca, tato uddham satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjo evā”ti tīsu addhāsu kaṅkham vitarati. Ayaṃ pana vipassanāsaṅkhārasallakkhaṇā **ñātapariññā** nāma.

Evam saṅkhāre sallakkhetvā t̥hitassa pana bhikkhussa Dasabalassa sāsane mūlam otiṇṇam nāma hoti, patiṭṭhā laddhā nāma, cūlasotāpanno nāma hoti niyatagatikō. Tathārūpaṃ pana utusappāyaṃ puggalasappāyaṃ bhojanasappāyaṃ dhammassavanasappāyaṃ labhitvā ekāsane ekapallaṅkavaragato tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ gaṇhātīti. Idam dhātuvasena abhinivīṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanam.

Yassa pana neva vaṇṇato upaṭṭhāti na paṭikūlato na suññato, tena “na me upaṭṭhāti”ti na kammaṭṭhānam vissajjetvā nisīditabbam. Koṭṭhāsamanasikāreyeva pana yogo kātabbo. Porāṇakattherā kira “koṭṭhāsamanasikārova pamāṇan”ti āhamasu. Iccassa punappunam koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa koṭṭhāsā paguṇā honti. Kadā pana paguṇā nāma hontīti? Yadā kesāti āvajjitamatte manasikāro gantvā matthaluṅganti antimakoṭṭhāse patiṭṭhāti, matthaluṅganti āvajjitamatte manasikāro āgantvā kesāti-ādikoṭṭhāse patiṭṭhāti.

Athassa yathā nāma cakkhumato purisassa dvattimsavaṇṇānam pupphānam ekasuttagaṇṭhitam mālam olokentassa paṭipāṭiyā vā pana nikhāte dvattimsavatipāde paṭikkamitvā olokentassa paṭipāṭiyāva dvattimsavaṇṇāni pupphāni vatipādā vā pākātā honti, evameva dvattimsa koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, vicarantā tiracchānagatāpi manussāpi sattāti na upaṭṭhahanti, koṭṭhāsāti upaṭṭhahanti. Khādanīyabhojanīyaṃ koṭṭhāsantare pakkhipamānam viya hoti.

Koṭṭhāsānam paguṇakālato paṭṭhāya tīsu mukhesu ekena mukhena vimuccissati, kammaṭṭhānam vaṇṇato vā paṭikūlato vā suññato vā

upaṭṭhāti. Yathā nāma pūve pacitukāmā itthī madditvā ṭhapitapiṭṭhato yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ pacati. Yathā vā pana same bhūmippadese ṭhapitaṃ udakapūraṃ kumbhaṃ yato yato āviñchanti, tato tatova udakaṃ nikkhamati, evameva koṭṭhāsānaṃ paguṇakālato paṭṭhāya tīsu mukhesu ekena mukhena vimuccissati. Ākaṅkhamānassa vaṇṇato, ākaṅkhamānassa paṭikūlato, ākaṅkhamānassa suññato kammaṭṭhānaṃ upaṭṭhahissatiyeva. Ayaṃ ettako uggahasandhi nāma. Imasmim uggahasandhismim ṭhatvā arahattaṃ pattā bhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā.

Yassa pana uggahasandhismim kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti, tena kammaṭṭhānaṃ uggahetvā sace yattha ācariyo vasati, so āvāso sappāyo hoti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce, sappāyaṭṭhāne vasitabbaṃ. Vasantena aṭṭhārasa vihāradose¹ vajjetvā pañcaṅgasamannāgate sanāsane² vasitabbaṃ, sayampi pañcaṅgasamannāgatena bhavitabbaṃ. Tato pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkantena rattitṭhānaṃ vā divāṭṭhānaṃ vā pavisitvā kammaṭṭhānaṃ manasikātabbaṃ.

Kathaṃ? Ādīto tāva heṭṭhā vuttanayeneva anupubbato manasikātabbaṃ, na ekantarikā. Anupubbato manasikaronto hi dvattimsapadaṃ nisseṇim padapaṭipāṭiyā akkamanto pāsādaṃ āruyha pāsādānisamsaṃ anubhavanakapuriso viya “kesā lomā”ti paṭipāṭiyā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto kammaṭṭhānato ca na parihāyati, pāsādānisamsasadise ca nava lokuttaradhamme anubhavati. Anupubbato manasikarontenāpi ca nātisīghato nātisaṅkato manasikātabbaṃ. Atisīghato manasikarontassa hi kiñcāpi kammaṭṭhānaṃ paguṇaṃ hoti, avibhūtaṃ pana hoti. Tattha opammaṃ heṭṭhā vuttameva.

Atisaṅkato manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ pariyoṣānaṃ na gacchati, antarāva osakkitaṃ hoti. Yathā hi puriso tiyojanaṃ maggaṃ sāyaṃ kacchim bandhitvā paṭipanno nikkhantaṭṭhānato paṭṭhāya sītalacchāyaṃ disvā vissamati, ramaṇīyaṃ vālikatalaṃ disvā piṭṭhim pasāreti, vanapokkharāṇim disvā pānīyaṃ pivati nhāyati, pabbataṃ disvā āruyha pabbatārāmaṇeyyakaṃ passati. Taṃ antarāyeva sīho vā byaggho vā dīpi vā hanati, corā vā

1. Visuddhi 1. 115 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 119 piṭṭhe.

pana viluppanti ceva hananti ca, evameva atisaṇikaṃ manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, antarāva osakkitaḅbaṃ hoti.

Tasmā nātisīghaṃ nātisaṇikaṃ ekadivasaṃ tiṃsa vāre manasikātabbaṃ. Pātoḅa dasa vāre, majjhanhike dasavāre, sāyanhe dasa vāre sajjhāyo kātabbo, no kātuṃ na vaṭṭati. Yathā hi pātoḅa uṭṭhāya mukhaṃ no dhovituṃ na vaṭṭati, khādanīyaṃ bhojanīyaṃ no khādituṃ no bhuñjituṃ na vaṭṭati. Etaṃ pana vaṭṭeyya, idameva ekantena no kātuṃ na vaṭṭati, karonto mahantaṃ atthaṃ gaḅetvā tiṭṭhati. Yathā hi ekassa purisassa tīṇi khettāni, ekaṃ khettaṃ aṭṭhakumbhaṃ deti, ekaṃ soḷasa, ekaṃ dvattiṃsa. Tena tīṇipi khettāni paṭijjaggituṃ asakkontena dve chaḍḍetvā ekaṃ dvattiṃsakumbhadāyakameva paṭijjaggitabbaṃ. Tattheva kasanavapananiddāyanādīni kātabbāni. Tadevassa itaresu dvīsu uṭṭhānakadāyaṃ dassati, evameva sesaṃ mukhadhovanādikammaṃ chaḍḍetvāpi ettheva kammaṃ kātabbaṃ, no kātuṃ na vaṭṭati, karonto mahantaṃ atthaṃ gaṇhitvā tiṭṭhatīti ettāvataṃ majjhimā paṭipadā nāma kathitā.

Evam paṭipannenāpi vikkhepo paṭibāhitabbo. Kammaṭṭhānaṃhi vissajjetvā citte bahiddhā vikkhepaṃ gacchante kammaṭṭhānato parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ na sakkoti. Yathā hi eko puriso saḅassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ labhitvā addhānaṃ paṭipanno antarāmagge kumbhīlamakaragāharakkhasasamuṭṭhitāya¹ gambhīragirikandarāya upari atthataṃ ekapadikaṃ daṇḍakasetuṃ āruya gacchanto akkamanapadaṃ vissajjetvā ito cito ca olokeno paripatitvā kumbhīlādibhattaṃ hoti, evameva ayampi kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā sacitte bahiddhā vikkhepaṃ pacchante kammaṭṭhānato parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ na sakkoti.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ—purisassa saḅassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno ācariyasantike kammaṭṭhānassa uggahitakālo, antarā gambhīragirikandarā viya saṃsāro, tassa kumbhīlādīhi daṭṭhakālo viya vaṭṭamūlakāni mahādukkhāni, ekapadikadaṇḍakasetu viya imassa bhikkhuno sajjhāyavīthi, tassa purisassa

---

1. ...rakkhasasamuṭṭhāya (Syā)

ekapadikaṃ daṇḍakasetuṃ āruyha akkamanapadaṃ vissajjetvā ito cito ca olokontassa paripatitvā kumbhīlādīnaṃ bhattabhāvaṃ āpannakālo viya imassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā vikkhittacittassa kammaṭṭhānato parihāyitvā vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ asamatthabhāvo veditabbo.

Tasmā kesā manasikātabbā, kese manasikaritvā cittuppādassa bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhitvā suddhacitteneva “lomā nakhā dantā taco”ti manasikātabbaṃ. Evaṃ manasikaronto kammaṭṭhānato na parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamati. Opammaṃ panettha tadeva parivattetvā veditabbaṃ. Sahassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ labhitvā chekassa purisassa daṇḍakasetuṃ āruyha nivāsanapārūpanaṃ saṃvidhāya dhātupatthaddhakāyaṃ katvā sotthinā paratīragamaṇaṃ viya chekassa bhikkhuno kese manasikaritvā cittuppādassa bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhitvā suddhacitteneva “lomā nakhā dantā taco”ti manasikarontassa kammaṭṭhānato aparihāyitvā vaṭṭabhayaṃ samatikkamaṇaṃ veditabbaṃ.

Evaṃ bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhantenāpi heṭṭhā vuttanayeneva paṇṇattim̐ samatikkamaṇato manasikātabbaṃ. Kesā lomāti paṇṇattim̐ vissajjetvā paṭikūlaṃ paṭikūlanti sati ṭhapetabbā. Paṭhamāmyeva pana paṭikūlato na upaṭṭhāti. Yāva na upaṭṭhāti, tāva paṇṇatti na vissajjetabbā. Yadā upaṭṭhāti, tadā paṇṇattim̐ vissajjetvā paṭikūlanti manasikātabbaṃ. Karontena ca heṭṭhā vuttanayeneva pañcahākārehi paṭikūlato manasikātabbā. Tacapañcakasmiñhi vaṇṇasaṅṭhānagandhāsavayokāsavaseneva pañcavidhampi pāṭikulyaṃ labbhati. Sesesupi yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa vasena manasikāro pavattetabbo.

Tattha kesādayo pañca koṭṭhāsā subhanimittaṃ rāgaṭṭhāniyaṃ iṭṭhāraṃmaṇanti saṅkhaṃ gatā. Ye keci rajjanakasattā nāma, sabbe te imesu pañcasu koṭṭhāsesu rajjanti. Ayaṃ pana bhikkhu mahājanassa rajjanaṭṭhāne paṭikūlanti appanaṃ pāpeti. Tattha appanāppattito paṭṭhāya parato akilamantova appanaṃ pāpuṇāti.

Tatridaṃ opammaṃ yathā hi cheko dhanuggaho rājānaṃ ārādhetvā satahassuṭṭhānakaṃ gāmaṇaṃ labhitvā sannaddhapañcāvudho tattha gacchanto

antarāmagge dvattiṃsa core disvā tesu pañca corajeṭṭhake ghāteyya, tesam ghātitakālo paṭṭhāya tesu dve ekamaggaṃ paṭipajjamānā nāma na honti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbāṃ. Dhanuggahassa rājānaṃ ārādhetvā gāmvaram laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno āvariyasantike kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ṭhitakālo, dvattiṃsa corā viya dvattiṃsa koṭṭhāsā. Pañca corajeṭṭhakā viya kesādayo pañca, corajeṭṭhakānaṃ ghātitakālo viya imassa bhikkhuno sabbasattānaṃ rajjanaṭṭhāne tacapañcake paṭikūlanti appanāya pāpitakālo, sesacorānaṃ pāṇippahārenea palāyitakālo viya sesakoṭṭhāsesu akilamantasseva appanāppatti veditabbā.

Evam paṇṇattiṃ samatikkamantena ca anupubbamuñcanato manasikāro pavattetabbo. Kese manasikarontena manasikaronteneva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā. Yāva lomā na upaṭṭhahanti, tāva kesā kesāti manasikātabbā. Yadā pana lomā upaṭṭhahanti, tadā kese vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā. Evam nakhādīsupi manasikāro pavattetabbo.

Tatridaṃ opammaṃ yathā hi jalūkā gacchamānā yāva purato patiṭṭhaṃ na labhati, tāva pacchato naṅguṭṭhena gahitaṭṭhānaṃ na muñcati. Yadā pana purato patiṭṭhaṃ labhati, tadā naṅguṭṭhaṃ ukkhipitvā mukhena gahitaṭṭhāne ṭhpeti. Evameva kese manasikarontena manasikaronteneva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā. Yāva lomā na upaṭṭhahanti, tāva kesā kesāti manasikātabbā. Yadā lomā upaṭṭhahanti, tadā kese vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā. Evam nakhādīsupi manasikāro pavattetabbo.

Evam pavattentena appanā hotīti vuttamanasikāraḥkosallaṃ sampādetabbāṃ. Kathaṃ? Idañhi appanākammaṭṭhānaṃ manasikarontassa appanaṃ pāpuṇāti. Paṭhamānyeva tāva na upaṭṭhāti. Anamataggasmiñhi saṃsāravatṭe ca nānārammaṇesu vadḍhitaṃ cittaṃ kesāti āvajjitamatte sajjhāyasotānusāreṇa gantvā matthaluṅge patiṭṭhāti. Matthaluṅganti āvajjitamatte sajjhāyasotānusāreṇa āgantvā kesesu patiṭṭhāti. Manasikarontassa manasikarontassa pana so so koṭṭhāso upaṭṭhāti,

sati samādhināpi tiṭṭhahamānā pavattati. Tena yo yo koṭṭhāso adhikatarāṃ upaṭṭhāti, tattha tattha diguṇena yogaṃ katvā appanā pāpetabbā. Evaṃ appanāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamanto appanaṃ pāpeti. Tattha tālavanamakkaṭova opammaṃ.

Apicettha evampi yojanā veditabbā dvattimsatālakasmiñhi tālavane makkaṭo paṭivasati. Taṃ gahetukāmo luddo koṭiyāṃ ṭhitatālamūle ṭhatvā ukkuṭṭhimakāsi. Mānajātiko makkaṭo taṃ taṃ tālaṃ laṅghitvā pariyantatāle aṭṭhāsi. Luddo tatthapi gantvā ukkuṭṭhimakāsi. Makkaṭo puna tatheva purimatāle patiṭṭhāsi. So aparāparaṃ anubandhiyamāno kilamanto tassa tasseva tālassa mūle ṭhatvā ukkuṭṭhukkuṭṭhikāle uṭṭhahitvā gacchanto gacchanto atikilamanto ekassa tālassa maḷapaṇṇasūciṃ daḷhaṃ gahetvā dhanukoṭiyā vijjhivā gaṇhantopi na palāyati.

Tattha dvattimsatālā viya dvattimsa koṭṭhāsā. Makkaṭo viya cittāṃ. Luddo viya yogāvacarō. Luddena tālamūle ṭhatvā ukkuṭṭhikāle mānajātikassa makkaṭassa palāyivā pariyantakoṭiyāṃ ṭhitakālo viya anamatagge saṃsāravatṭe ca nānārammaṇesu vaddhitacittassa kesāti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā matthaluṅge patiṭṭhānaṃ. Pariyantakoṭiyāṃ ṭhatvā ukkuṭṭhe orimakoṭiṃ āgamanakālo viya matthaluṅganti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā kesesu patiṭṭhānaṃ. Aparāparaṃ anubandhiyamānassa kilamantassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne uṭṭhānakālo viya manasikarontassa manasikarontassa tasmim̐ tasmim̐ koṭṭhāse upaṭṭhahante satiyā patiṭṭhāya patiṭṭhāya gamanaṃ. Dhanukoṭiyā vijjhivā gaṇhantassāpi apalāyanakālo viya yo koṭṭhāso adhikatarāṃ upaṭṭhāti, tasmim̐ diguṇaṃ manasikāraṃ katvā appanāya pāpanaṃ.

Tattha appanāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamantova appanaṃ pāpessati. Tasmā paṭikūlaṃ paṭikūlanti punappunaṃ āvajjitabbaṃ samannāharitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ. Evaṃ karontassa cattāro khandhā paṭikūlārammaṇā honti, appanaṃ pāpuṇāti. Pubbhāgacittāni parikamma-upacārasaṅkhātāni savitakkasavicārānīti sabbaṃ heṭṭhā vuttasadisameva. Ekaṃ pana koṭṭhāsaṃ manasikarontassa

ekameva paṭhamajjhānaṃ nibbattati, pāṭiyekkaṃ manasikarontassa dvattiṃsapaṭhamajjhānāni nibbattanti. Hatthe gahitapañhāvattu pākatikameva.

So taṃ nimittanti so bhikkhu taṃ kammaṭṭhānanimittaṃ. **Āsevatīti** sevati bhajati. **Bhāvetīti** vaḍḍheti. **Bahulīkarotīti** punappunaṃ karoti. **Svāvattitaṃ vavatthapetīti** suvavatthitaṃ karoti. **Bahiddhā kāye cittaṃ upasaṃharatīti** evaṃ katvā bahiddhā parassa kāye attano cittaṃ upasaṃharati ṭhapeti peseti.

Atthissa kāyeti atthi assa kāye. **Ajjhattabahiddhākāye cittaṃ upasaṃharatīti** kālena attano kālena paresaṃ kāye. Cittaṃ upanāmeti¹. **Atthi kāyeti** idaṃ yasmā na ekantena attano kāyo, nāpi parasseva kāyo adhippeto, tasmā vuttaṃ. Ettha pana attano jīvamānakasarīre paṭikūlanti parikammaṃ karontassa appanāpi upacāraṃpi jāyati. Parassa jīvamānakasarīre paṭikūlanti manasikarontassa neva appanā jāyati, na upacāraṃ. Nanu ca dasasu asubhesu ubhayampetaṃ jāyatīti. Āma jāyati. Tāni hi anupādinnaḥkapakkhe ṭhitāni, tasmā tattha appanāpi upacāraṃpi jāyati. Idaṃ pana upādinnaḥkapakkhe ṭhitaṃ, tenevettha ubhayampetaṃ na jāyati. Asubhānupassanāsankhātā pana visassanābhāvanā hotīti veditabbā. Imasmiṃ pabbe kiṃ kathitanti. Samathavipassanā kathitā.

Idānettha evaṃ sabbaṃ samasikārasādhāraṇaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbāṃ. Etesañhi—

Nimittato lakkhaṇato, dhātuto atha suññato.

Khandhādito ca viññeyyo, kesādīnaṃ vinicchayo.

Tattha **nimittatoti** dvattiṃsākāre saṭṭhisataṃ nimittāni, yesaṃ vasena yogāvacarō dvattiṃsākāraṃ koṭṭhāsato pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ? Kesassa vaṇṇanimittaṃ saṅghānanimittaṃ disānimittaṃ okāsanimittaṃ paricchedanimitanti pañca nimittāni hontī. Lomādīsupi eseva nayo.

Lakkhaṇatoti dvattiṃsākāre aṭṭhavīsatisataṃ lakkhaṇāni hontī, yesaṃ vasena yogāvacarō dvattisākāraṃ lakkhaṇato manasikaroti.

---

1. Upaṭṭhāpeti (Sī)

Seyyathidaṃ? Kese thaddhattalakkhaṇaṃ ābandhattalakkhaṇaṃ
uṇhattalakkhaṇaṃ vitthambhanalakkhaṇanti cattāri lakkhaṇāni honti.
Lomādīsupi eseva nayo.

Dhātutoti dvattiṃsākāre “catudhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”ti vuttāsu
dhātūsu aṭṭhavīsatisataṃ dhātuyo honti, yāsaṃ vasena yogāvacarō
dvattiṃsākāraṃ dhātuto pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ? Kese kakkhaḷatā
pathavīdhātu, ābandhanatā āpodhātu, uṇhatā tejodhātu, vitthambhanatā
vāyodhātūti catasso dhātuyo honti. Lomādīsupi eseva nayo.

Suññatoti dvattiṃsākāre channavuti suññatā honti, yāsaṃ vasena
yogāvacarō dvattiṃsākāraṃ suññato vipassati. Seyyathidaṃ? Kesā suññā
attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā
avipariṇāmadhammena vāti kese tāva attasuññatā attaniyasuññatā
niccabhāvasuññatāti tisso suññatā honti. Lomādīsupi eseva nayo.

Khandhāditoti dvattiṃsākāre kesādīsu khandhādivasena
pariggayhamānesu kesā kati khandhā honti, kati āyatanāni, kati dhātuyo,
kati saccāni, kati satipaṭṭhānānīti-ādinā nayanapettha vinicchayo viññātabbo.

357. Evaṃ ajjhattādibhedato tividhena kāyānupassanaṃ vitthārato
dassetvā idāni “kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno”ti-ādīni padāni
bhājetvā dassetuṃ **anupassīti**-ādi āradham. Tattha yāya anupassanāya
kāyānupassī nāma hoti, taṃ dassetuṃ **tattha katamā anupassanā, yā paññā**
pajānanāti-ādi vuttaṃ. **Ātāpīti**-ādīsupi eseva nayo.

Tattha **paññā pajānanāti**-ādīni heṭṭhā cittuppādakaṇḍavaṇṇanāyaṃ¹
vuttanayeneva veditabbāni. **Upetoti**-ādīni sabbāni aññamaññavevacanāni.
Api ca āsevanavasena **upeto**. Bhāvanāvasena suṭṭhu upetoti

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 191 piṭṭhādīsu.

samupeto. Upāgato samupāgato, upapano sampannoti imesupi dvīsu dukesu ayameva nayo. Bahulīkāravasena pana **samannāgatoti** evamettha yojanā veditabbā. **Iminā ātāpena upetoti-ādīsupi** eseva nayo.

Viharatītipade “tatha katamo vihāro”ti puccham akatvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya desento **iriyatī**-ādimāha. Tassattho catunnam iriyāpathānam aññatarasamaṅgībhāvato **iriyati**. Tehi iriyāpathacatukkehi kāyasakaṭavattanena **vattati**. Ekam iriyāpathadukkhān aparena iriyāpathena bāhitvā ciraṭṭhitikabhāvena sarīrarakkhanato **pāleti**. Ekasmīr iriyāpathe asaṅṭhahitvā sabbiriyāpathavattanato **yapeti**. Tena tena iriyāpathena tathā tathā kāyassa yāpanato **yāpeti**. Cirakālavattāpanato **carati**. Iriyāpathena iriyāpatham vicchinditvā jīvitaharaṇato **viharati**.

362. **Sveva kāyo lokoti** yasmim kāye kāyānupassī viharati, sveva kāyo lujjanapalujjanaṭṭhena loko. Yasmā panassa kāye pahīyamānam abhijjhādomanassam vedanādīsupi pahīyati eva, tasmā **pañcapi upādānakkhandhā lokoti** vuttam.

Santāti-ādīsupi nirodhavasena santatāya **santā**, bhāvanāya samitattā **samitā**. Vatthupariññāya appavattivūpasamavasena **vūpasantā**. Nirodhasāṅkhātān attham gatāti **atthaṅgatā**. Punappunam nibbattiyā paṭibāhitattā ativiya atthaṅgatāti **abbhatthaṅgatā**. **Appitā**ti vināsītā, appavattiyam ṭhapitātipi attho. **Byappitā**ti suvināsītā, ativiya appavattiyam ṭhapitātipi attho. Yathā puna na anvassavanti, evam sositattā **sositā**. Suṭṭhu sositāti **visositā**, sukkhāpitāti attho. Vigatantā katāti **byantikātā**. Ettha ca anupassanāya kammaṭṭhānavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇam, ātāpena sammappadhānam, satisampajaññena kammaṭṭhānapariharaṇupāyo. Satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdho samatho, sampajaññena vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalam vuttanti veditabban.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā

363. Vedanānupassanāniddeseṭṭhi heṭṭhā vuttasadisam vuttanayeneva veditabbam. **Sukham vedanam vedayamānoti**-ādīsu pana **sukham vedananti** kāyikam vā cetasikam vā sukham vedanam vedayamāno “aham sukham vedanam vedayāmi”ti pajānātīti attho. Tattha kāmam uttānaseyyakāpi dārakā thaññapivanādikāle sukham vedayamānā “sukham vedanam vedayāmi”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanam sandhāya vuttam. Evarūpañhi jānanam sattūpaladdhim nappajahati, sattasaññam¹ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānam vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanam sattūpaladdhim pajahati, sattasaññam ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko vedahati, kassa vedanā, kimkāraṇā vedanā”ti evaṃ sampajānavediyanam sandhāya vuttam.

Tattha **ko vedayatīti** na koci satto vā puggalo vā vedayati. **Kassa vedanāti** na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. **Kimkāraṇā vedanāti** vatthu-ārammaṇā ca panesā vedanā. Tasmā esa evaṃ pajānāti “taṃ taṃ sukhādīnam vatthum ārammaṇam katvā vedanāva vedayati, taṃ pana vedanāpavattim upādāya ‘aham vedayāmi’ti vohāramattaṃ hoti”ti. Evaṃ vatthum ārammaṇam katvā vedanāva vedayatīti sallakkhento “esa sukham vedanam vedayāmi”ti pajānātīti veditabbo cittalapabbate aññataro thero viya.

Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparam parivattati, tameko daharo āha “kataram vo bhante ṭhānam rujjatī”ti. Āvuso pāṭiyekkam rujjanaṭṭhānam nāma natthi, vatthum ārammaṇam katvā vedanāva vedayatīti. Evaṃ jānanakālato paṭṭhāya adhivāsetum vaṭṭati no bhanteti. Adhivāsemi āvusoti. Adhivāsanā bhante seyyoti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi. Mañcake antāni rāsikatāni ahesum. Thero daharassa dassesi “vaṭṭatāvuso ettakā adhivāsanā”ti. Daharo tuṅhī ahoṣi. Thero vīriyasamādhiṃyojetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitvā **samasīsī** hutvā parinibbāyi.

---

1. Attasaññam (Dī-Ṭṭha 2. 364 piṭṭhe)

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhaṃ -pa- nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti pajānāti. Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ arūpakammaṭṭhānañca, rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccati. Tattha Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṃ kathesi. Tadubhayampi Visuddhimagge sabbākārato dassitameva.

Arūpakammaṭṭhānaṃ kathento yebhuyyena vedanāvasena kathesi. Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso phassavasena vedanāvasena cittavasenāti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmim ārammaṇe cittacetāsikānaṃ paṭhamābhiniṣāpato taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno phasso pākaṭo hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavatī uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā vijānantaṃ uppajjamānaṃ viññānaṃ pākaṭaṃ hoti.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi “na kevalaṃ phasso va uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, sopi “na kevalaṃ vedanāya uppajjati, tāya saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, sopi “na kevalaṃ viññāṇameva uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kimnissitā”ti upadhārento “vatthum nissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo, yaṃ sandhāya vuttaṃ “idañca pana me viññāṇaṃ etthasitaṃ etthapaṭibaddhaṃ”ti¹. So atthato

---

1. Dī 1. 72 piṭṭhe.

bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmanti nāmarūpameva passati. Rūpañcetta rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā pañcakkhandhavinimuttaṃ vā nāmarūpaṃ natthi.

So “ime pañcakkhandhā kimhetukā”ti upaparikkhanto avijjādihetukāti passati. Tato paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjamattamevāti sappaccayanāmarūpavaseneva tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā aniccaṃ dukkhaṃ anattāti sammasanto vicarati. So ajja ajjāti paṭivedhaṃ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṃ puggalasappāyaṃ bhojanasappāyaṃ dhammassavanasappāyaṃ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnova vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāsi. Evaṃ imesaṃ tiṇṇampi janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā hi viññāṇavasena vā kathyamānaṃ na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattipākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānaṃhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotasappiṃ khādāpayantaṃ viya satapākatelaṃ makkhāpayamānaṃ viya udakaghaṭasahassena pariḷahaṃ nibbāpayamānaṃ viya aho sukhaṃ aho sukhanti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tatthaphālaṃ pavesentaṃ viya vilīnatambalohena āsiṅcantaṃ viya sukkhatiṇavanappatimhi araṅṅe dāru-ukkākalāpaṃ pakkhipamānaṃ viya aho dukkhaṃ aho dukkhanti vipalāpayamānameva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārā avibhūtā, sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Antarā piṭṭhipāsāṇaṃ āruhitvā palāyantassa migassa anupathaṃ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāge aparabhāgepi padaṃ disvā majjhe

apassantopi “ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissati”ti nayato jānāti, evaṃ. Āruḷhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti. Oruḷhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti. “Ito āruḷho ito oruḷho majjhe evaṃ gatoti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhataṅkārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti.

Evaṃ Bhagavā paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena vinivattetvā dassesi. Na kevalaṅca idheva evaṃ dasseti, Dīghanikāyamhi Mahānidāne Sakkapaṅhe Mahāsatiṭṭhāne Majjhimanikāyamhi Satiṭṭhāne ca Cūḷaṅhāsāṅkhaye Mahātaṅhāsāṅkhaye Cūḷavedalle Mahāvedalle Raṭṭhapālasutte Māgaṇḍiyasutte Dhātuvibhaṅge āneñjasappāye Saṃyuttanikāyamhi Cūḷanidānasutte Rukkhopame Parivīmaṃsanasutte sakale Vedanāsaṃyutteti evaṃ anekesu suttesu paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivattetvā dassesi. Yathā ca tesu tesu, evaṃ imasmimpi Satiṭṭhānavibhaṅge paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivattetvā dassesi.

Tattha **sukhaṃ vedananti**-ādīsu ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo **sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānāti**ti sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya ito paṭhamaṃ abhāvato vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti itiha tattha sampajāno hoti. Vuttampi cetam Bhagavatā—

“Yasmiṃ aggivessana samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmim samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, sukhaṃveva tasmim samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ aggivessana samaye dukkhaṃ -pa- adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmim samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, adukkhamasukhaṃveva tasmim samaye vedanaṃ vedeti. Sukhāpi kho

aggivessana vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi kho -pa-. Adukkhamasukhāpi kho aggivessana vedanā aniccā saṅkhātā -pa-nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ aggivessana sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya nibbindati, dukkhāyapi vedanāya nibbindati, adukkkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti nāṇaṃ hoti, khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāti”ti¹.

Sāmisāṃ vā sukhanti-ādīsu sāmisā sukhā nāma

pañcakāmaguṇāmisaniṣṭhā cha gehassitasomanassavedanā. **Nirāmisā sukhā** nāma cha nekkhammassitaso- manassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma cha gehassitadomanassavedanā. **Nirāmisā dukkhā** nāma cha nekkhammassitadomanassavedanā. **Sāmisā adukkkhamasukhā** nāma cha gehassita-upekkhāvedanā. **Nirāmisā adukkkhamasukhā** nāma cha nekkhammassita-upekkhāvedanā. Tāsaṃ vibhāgo uparipaṇṇāse Pāḷiyam² āgatoyeva. **So taṃ nimittanti** so taṃ vedanānimittaṃ. **Bahiddhā vedanāsūti** parapuggalassa vedanāsu. **Sukhaṃ vedanaṃ vedayamānanti** parapuggalaṃ sukhavedanaṃ vedayamānaṃ. **Ajjhattabahiddhāti** kālena attano kālena parassa vedanāsu cittaṃ upasaṃharati. Imasmim vāre yasmā neva attā, na paro niyamito, tasmā vedanāpariggahamattameva dassetuṃ “idha bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ sukhā vedanā”ti-ādi vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Imasmim pana pabbe suddhavipassanāva kathitāti.

Vedanānupassanānidhesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanānidhesavaṇṇanā

365. Cittānupassanānidhesepi heṭṭhā vuttasadisāṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sarāgaṃ vā cittanti-ādīsu** pana **sarāganti** aṭṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ. **Vītarāganti** lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ

1. Ma 2. 167, 168 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 258 piṭṭhādīsu.

na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadepe lokuttaraṃ na labbhati. (Yasmā pahānekaṭṭhavasena rāgādīhi saha vattanti pahīyanti, tasmā dvīsu padesu nippariyāyena na labbhantīti na gahitāni.)¹ Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Sadosanti** duvidhaṃ domanassasahagataṃ. **Vītadosanti** lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Samohanti** vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vaṭṭanti eva. Imasmiṃyeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādiṇṇānīti. **Vītamohanti** lokiyakusalābyākataṃ. **Saṃkhittanti** thinamiddhānupatitaṃ. Etañhi saṅkuṭṭacittaṃ nāma. **Vikkhittanti** uddhaccasahagataṃ. Etañhi pasaṭṭacittaṃ nāma.

Mahaggatanti rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. **Amahaggatanti** kāmāvacaraṃ. **Sa-uttaranti** kāmāvacaraṃ. **Anuttaranti** rūpāvacarañca arūpāvacarañca. Tatrāpi sa-uttaraṃ rūpāvacaraṃ, anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhīti** yassa appanāsamādhi upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhīti** ubhayasamādhiraṭṭhaṃ. **Vimuttanti** tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vinimuttaṃ. **Avimuttanti** ubhayavimuttiraṭṭhaṃ. Samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi. **Sarāgamassa cittanti** sarāgaṃ assa cittaṃ. Sesam heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Imasmimpi pabbe suddhavipassanāva kathitāti.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāniddesavaṇṇanā

Nīvaraṇapabba

367. Ettāvata yasmā kāyānupassanāya rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova, cittānupassanāya viññāṇakkhandhapariggahova. Tasmā idāni sampayuttadhammasīsenā saññāsāṅkhārakkhandhapariggahampi kathetuṃ dhammānupassanaṃ dassento **kathaṇca bhikkhūti-ādimāha**. Tattha **santanti** abhiṇhasamudācārasena saṃvijjamānaṃ. **Asantanti**

1. ( ) Idam vacanaṃ “sesāni -pa- bhajantī”ti imassa vākyassa anantare bhavituṃ yuttaṃ. Dī-Ṭṭha 2. 366; Ma-Ṭṭha 1. 284 piṭṭhesu pana taṃ na dissati.

asamudācāravasena vā pahīnattā vā avijjamānaṃ. **Yathā cāti** yena kāraṇena kāmaccandassa uppādo hoti. **Tañca pajānātīti** tañca kāraṇaṃ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho vedītabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmaccandassa uppādo hoti. **Subhanimittāṃ** nāma subhampi subhanimittāṃ, subhārammaṇampi subhanimittāṃ **Ayonisomanasikāro** nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce niccanti vā dukkhe sukhanti vā anattani attāti vā asubhe subhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmaccando uppajjati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave subhanimittāṃ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmaccandassa uppādāya uppannassa vā kāmaccandassa bhīyyobhāvāya vepullāya”¹.

Asubhanimitte pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Asubhanimittāṃ** nāma asubhampi asubhanimittāṃ, asubhārammaṇampi asubhanimittāṃ. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro anicce aniccanti vā dukkhe dukkhanti vā anattani anattāti vā asubhe asubhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmaccando pahīyati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave asubhanimittāṃ, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamanāhāro² anuppannassa vā kāmaccandassa uppādāya uppannassa vā kāmaccandassa bhīyyobhāvāya vepullāya”³.

Api ca cha dhammā kāmaccandassa pahānāya saṃvattanti asubhanimittassa uggaho asubhabhāvanānuyogo indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittāṃ uggaṇhantassāpi kāmaccando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu

1. Saṃ 3. 90 piṭṭhesu.

2. Ayamāhāro (sabbattha)

3. Pahānāya na bhīyyobhāvāya na vepullāya (sabbattha) Saṃ 3. 92, 93 piṭṭhesu pana passitabbaṃ.

pihitadvārassāpi, catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tena vuttaṃ—

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive.
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”¹.

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahīyati, ṭhānanissajjādīsu dasa-asubhanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti”²ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Paṭighanimitte āyonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittaṃ nāma, paṭighārammaṇampi paṭighanimittaṃ. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇova. Taṃ tasmim nimitte bahulaṃ pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave paṭighanimittaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya uppannassa vā byāpādassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”²ti.

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tattha mettāti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati, cetovimuttīti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave mettācetovimutti, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamanāhāro³ anuppannassa vā byāpādassa uppādāya uppannassa vā byāpādassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”⁴ti.

Api ca cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇā

---

1. Khu 2. 343 Theragāthāyaṃ. 2. Saṃ 3. 91, 92 piṭṭhesu. 3. Ayamāhāro (sabbattha)
4. Pahānāya na bhīyyobhāvāya na vepullāya (sabbattha) Saṃ 3. 93 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

paṭisaṅkhānabahulikāṭā kalyāṇamittatā sappāyakathāti.

Odissakānodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṃ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati, odhiso anodhiso disāpharaṇavasena mettaṃ bhāventassāpi. “Tvaṃ etassa kuddho kiṃ karissasi, kimassa sīlādīni vināsetuṃ sakkhissasi, nanu tvaṃ attano kammaena āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kujjhanāṃ nāma vītaccitaṅgāratatta-ayosalākagūthādīni gahetvā parassa paharitukāmatāsadisāṃ hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati, kiṃ te sīlādīni vināsetuṃ sakkhissati, esa attano kammenāgantvā attano kammeneva gamissati, appaṭicchitapaheṇakaṃ viya paṭivātakhittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī”ti evaṃ attano ca parassa ca kammassakataṃ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatīṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Aratī-ādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Aratī** nāma ukkaṇṭhitatā, **tandī** nāma kāyālasīyatā, **vijambhitā** nāma kāyavināmanā, **bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattaparīlāho, **cetaso līnattaṃ** nāma cīttassa līnākāro. Imesu aratī-ādīsu ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ uppajjati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave aratī tandī vijambhitā bhattasammado cetaso ca līnattaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya uppannassa vā thinamiddhassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti ¹.

Ārambhadhātu-ādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṃ, **nikkamadhātu** nāma

---

1. Saṃ 3. 91 piṭṭhe.

kosajjato nikkhantattā tato balavataraṃ, **parakkamadhātu** nāma paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. Imasmim tippabhede vīriye yonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ pahīyati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamanāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya uppannassa vā thinamiddhassa bhīyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Api ca cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti atibhojane nimittaggāho iriyāpathasamparivattanatā ālokasaññāmanasikāro abbhokāsavāso kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Āharahatthaka bhuttavamitaka tatravattaka alaṃsāṭaka kākamāsakabhōjanaṃ bhuñjitvā rattitṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṃ karoto thinamiddhaṃ mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati. Catupañca-ālopa-okāsaṃ pana ṭhapetvā pānīyaṃ pivivā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hotīti atibhojane nimittaṃ gaṇhantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Yasmim iriyāpathe thinamiddhaṃ okkamati, tato aññaṃ parivattentassāpi, rattim candālokadīpāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, Mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro. Uddhaccakukkuccamevetam atthato. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato uddhaccakukkuccaṃ uppajjati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave cetaso avūpasamo, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā

---

1. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

uddhaccakukkuccassa uppādāya uppannassa vā uddhaccakukkuccassa
bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa
pahānam hoti. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave cetaso vūpasamo, tattha
yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā
uddhaccakukkuccassa uppādāya uppannassa vā uddhaccakukkuccassa
bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti².

Api ca cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya samvattanti
bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuḍḍhasevitā kalyāṇamittatā
sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca
vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi
uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi,
vinayapaññattiyāṃ ciṇṇavasībhāvatāya pakataññunopi, vuḍḍhe
mahallakattare upasaṅkamantassāpi, Upālītherasadise vinayadhare
kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati. Ṭhānanisajjādīsū
kappiyākappiyānissitasappāyakathāyāpi pahīyati. Tena vuttam “cha dhammā
uddhaccakukkuccassa pahānāya samvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi
pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena kukkuccassa
anāgāmaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāṭṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya
uppādo hoti. **Vicikicchāṭṭhānīyā dhammā** nāma punappunaṃ vicikicchāya
kāraṇatā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato
vicikicchā uppajjati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave vicikicchāṭṭhānīyā dhammā, tattha
ayonisomanasikāra-bahulīkāro, ayamāhāro anuppannāya vā
vicikicchāya uppādāya uppannāya vā vicikicchāya bhīyyobhāvāya
vepillāyā”ti¹.

1. Saṃ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

Kusalādidhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṃ hoti. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā ( )¹ hīnapañitā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikāra-bahulīkāro, ayamaṇāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā”²ti.

Api ca cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā adhimokkhabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā -pa- pañca vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabba paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsāṅkhāta-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti”²ti. Imehi pana chahi dhammehi pahānāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

Bojjhaṅgapabbe **santanti** paṭilābhasena vijjamānaṃ. **Asantanti** appaṭilābhasena avijjamānaṃ. **Yathā ca anuppannassāti**-ādīsu pana satisambojjhaṅgassa tāva—

“Atthi bhikkhave satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā atisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā sati

1. (Sevitabbāsevitabbā dhammā) sabbattha, Pāḷiyaṃ pana natthi. 2. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

sambojjhaṅgassa (bhiiyobhāvāya vepullāya)¹ bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti²—

Evam uppādo hoti. Tattha satiyeva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkaṇoyeva. Tam tattha bahulaṁ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Api ca cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti satisampajaññaṁ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññaena, bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena, Tissadattatthera-abhayattherasadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evam catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrihotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana—

“Atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā -pa-kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā dhammavicaya-sambojjhaṅgassa (bhiiyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti³—

Evam uppādo hoti.

Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatāti** khandhadhātu-āyatana-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānasamathavipassanānaṁ atthasannissitaparipucchābahulatā. **Vatthuvisadakiriyāti** ajjhattikabāhirānaṁ vatthūnaṁ visadabhāvakaraṇaṁ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṁ vā ussannadosaṅceva sedamalamakkhitaṅca, tadā ajjhattikaṁ vatthu avisadaṁ hoti aparisuddhaṁ.

1. ( ) Pāliyaṁ natthi.

2. Saṁ 3. 60 piṭṭhe.

3. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.

yadā pana cīvaram jīṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsaṇaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiraṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādichedanena uddhamvirecana-adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena ucchādananhāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṃ kātabbaṃ, sūcikkammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiravatthu visadaṃ kātabbaṃ. Etasmiṃhi ajjhattikabāhiravatthumhi avisade uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ, aparisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhiravatthumhi uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi visadaṃ hoti, parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ “vatthuvīsadakiriya dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattatī”ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni. Tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravatthu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkha-kiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedā. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi Soṇattheravatthu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṃca samataṃ pasāmsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭīkapakkhaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Cittuppādamatteneva kusalaṃ hotīti atidhāvitvā dānādīni puññāni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ pana samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhimāna mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjā adhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhimāna vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhacca adhibhavati. Samādhī pana vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati, vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayampi samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā

hoti. Api ca samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ so saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati.

Samādhipaññāsu puna samādhikammikassa ekagatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇappaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāya appanaṃ hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakicesu sabbattha icchitabbā. Tenāha “sati ca pana sabbatthikā vuttā¹ Bhagavatā. Kimkāraṇā? Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati. Na vinā satiyā cittaṃ paggahaniggaho hoti”ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogaḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsū pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsū dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapaṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppannaṃ panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa—

“Atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannaṃ vā vīrisambojjhaṅgassa uppādāya uppannaṃ vā vīriyasambojjhaṅgassa (bhīyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti²—

Evaṃ uppādo hoti.

Api ca ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti apāyabhayapaccavekkhaṇatā ānisaṃsadassāvītā gamanavīthipaccavekkhaṇatā

1. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 92 piṭṭhe.

piṇḍapātāpacāyanatā dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā
 Satthumahattapaccavekkhaṇatā jātimahattapaccavekkhaṇatā
 sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā kusītapuggalaparivajjanatā
 āraddhavīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhaṃ anubhavanakālepi, tiracchānayoniyam jālakkipakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāravitunnassa pana sakaṭavahanādīkalepi, pettivisaye anekānipi vassasahassāni ekaṃ Buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, kālakaṇṭhika-asuresu saṭṭhihattha-asītihatthappamaṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetum, ayameva te bhikkhu kālo vīriyakaraṇāyāti evaṃ apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi vīriyasambojjhaṅgo uppajjati. Na sakkā kusītena nava lokuttaradhammā laddhum, āraddhavīriyeneva sakkā, ayamānisamsa vīriyassāti evaṃ ānisamsadassāvinopi uppajjati. Sabbabuddhapaccekabuddhamahāsāvakeheva te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantunti evaṃ gamanavīthim paccavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi taṃ nissāya jīviṣṣāmāti te paṇītāni piṇḍapātādīni denti, atha kho attano kāraṇaṃ mahapphalataṃ paccāsīsamānā denti. Satthārāpi “ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḥhībahulo sukhaṃ viharissati”ti na evaṃ sampassatā tuyhaṃ paccayā anuññātā, atha kho “ayaṃ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato muccissati” ti te paccayā anuññātā. So dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍapātāṃ apacāyissasi. Āraddhavīriyasseva hi piṇḍapātāpacāyanaṃ nāma hotīti evaṃ piṇḍapātāpacāyanaṃ paccavekkhantassāpi uppajjati Mahāmittattherassa viya.

Thero kira kassakaleṇe nāma paṭivasati, tassa ca gocaragāme ekā mahā-upāsikā theram puttaṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasam araṇṇam gacchantī dhītaram āha “amma asukasmim ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmim khīram, asukasmim sappi, asukasmim phāṇitam, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattam pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhim

dehi, tvañca bhuñjeyyāsī”ti. Tvaṃ pana kiṃ bhuñjissasi ammāti. Ahaṃ pana hiyyo pakkaṃ pārivāsikabhattaṃ kaññiyena bhuttamhīti. Divā kiṃ bhuñjissasi ammāti. Sākapaṇṇaṃ pakkhipitvā kaṇaṭaṇḍulehi ambilayāguṃ pacitvā ṭhapehi ammāti.

Thero cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharantova taṃ saddaṃ sutvā attānaṃ ovadi mahā-upāsikā kira kaññiyena pārivāsikabhattaṃ bhuñji, divāpi kaṇapaṇṇambilayāguṃ bhuñjissati, tuyhaṃ atthāya pana purāṇaṭaṇḍulādīni ācikkhati. Taṃ nissāya kho panesā neva khettaṃ na vatthuṃ na bhattaṃ na vatthaṃ paccāsīsati, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti. Tvaṃ etissā tā sampattiyo dātuṃ sakkhissasi na sakkhissasīti. Ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā bhuñjitunti pattaṃ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṃ muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattaṃ heṭṭhāmañce cīvaraṃ cīvaravaṃse ṭhapetvā arahattaṃ apāpuṇitvā na nikkhamissāmīti vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṃ vaḍḍhetvā purebhattameva arahattaṃ patvā vikasamānamiva padumaṃ mahākhīṇāsavo sitaṃ karontova nisīdi. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama.

Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā”ti—

Udānaṃ udānetvā “bhante piṇḍāya pavitṭhānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ datvā mahallakittiyo dukkhā muccissanti”ti āha.

Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā kālaṃ olokento pātoyevāti ñatvā pattacīvaramādāya gāmaṃ pāvīsi. Dārikāpi bhattaṃ sampādetvā “idāni me bhātā āgamissati, idāni me bhātā āgamissati”ti dvāraṃ vivaritvā olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṃ sampatte pattaṃ gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīraṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero “sukhaṃ¹ hotū”ti anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānā aṭṭhāsi.

Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vipasannāni indriyāni, mukhaṃ bandhanā muttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha. Mahā-upāsikā araṇṇā āgantvā “kiṃ amma bhātiko te āgato”ti pucchi. Sā sabbaṃ taṃ pavattim ārocesi, upāsikā “ajja me puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ pattan”ti ñatvā “abhiramati te amma bhātā Buddhasāsane na ukkaṇṭhatī”ti āha.

Mahantaṃ kho panetaṃ Satthu dāyajjaṃ, yadidaṃ satta ariyadhanāni nāma, taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitaro “ayaṃ amhākaṃ aputto”ti paribāhiraṃ karonti, so tesāṃ accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āradhaviyeva labhatīti **dāyajjamahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati. Mahā kho pana te Satthā, Satthuno hi te mātukucchismiṃ paṭisandhigaṇhanakālepi abhinikkhamanepi abhisambodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohana-āyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahasilokadhātu kampittha, yuttaṃ nu te evarūpassa Satthuno sāsane pabbajitvā kusītena bhavitunti evaṃ **Satthumahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātikosi, asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgate Okkākarājavamse jāto Sirisuddhodanamahārājassa ca Mahāmāyādeviyā ca nattā Rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena Jinaputtana hutvā na yuttaṃ kusītena viharitunti evaṃ **jātimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati. Sāriputtamoggallānā ceva asītimahāsāvaka ca vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhimsu, tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, nappaṭipajjasīti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadise vissaṭṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjentassāpi, āradhaviyeva pahitatte puggale sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu vīriyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa—

“Atthi bhikkhave pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yoniso-
manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā
pītisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa
(bhiyyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”¹—

Evam uppādo hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā
nāma. Tassā uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Api ca ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti
Buddhānussati, dhamma, saṅgha, sīla, cāga, devatānussati upasamānussati
lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā
pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatī.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno
pītisambojjhaṅgo uppajjati. Dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi,
dīgharattam akkhaṇḍam katvā rakkhitam catupārisuddhisīlam
paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlam pañcasīlam paccavekkhantassāpi,
dubbhikkhabhayādīsu paṇītam bhojanam sabrahmacārīnam datvā “evam
nāma adamhā”¹ti cāgam paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle
sīlavantānam dinnadānam paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā
devatā devattam pattā, tathārūpānam guṇānam attani atthitam
paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhite kilese saṭṭhipi sattatipi
vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi,
cetiyaḍassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya
saṃsūcitalūkhabhāve Buddhādīsu pasādasiṅhābhāvena gadrabhapiṭṭhe
rajasadise lūkhapuggale parivajjentassāpi, Buddhādīsu pasādabahule
muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake
pasādanīyasuttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pīti-
uppādanattham ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evam uppannassa
panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

---

1. Saṃ 3. 92 piṭṭhe.

Passaddhisambojjhaṅgassa—

“Atthi bhikkhave kāyappassaddhi cittappassaddhi, tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa (bhiyyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā samvattatī”¹—

Evam uppādo hoti. Api ca satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya samvattanti paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā majjhatapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā passaddhikāyapuggalasevanatā tadadhimuttatī. Paṇītañhi siniddham sappāyabhojanam bhūñjantassāpi, sītuṅhesu utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāyam utuñca iriyāpathaṅca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhama hoti, na tam sandhāyetam vuttam. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassāpi uppajjati. Majjhatapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatapaccavekkhaṇā, iminā majjhatapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi param viheṭṭhayamānova vicarati, evarūpaṃ sāraddhakāyam puggalam parivajjentassāpi, samyatapādapāṇim passaddhakāyam puggalam sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evam uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa—

“Atthi bhikkhave samathanimittam abyagganimittam, tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa (bhiyyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā samvattatī”¹—

Evam uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittam, avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittanti.

---

1. Sam 3. 92 piṭṭhe.

Api ca ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya samvattanti vatthuvisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye cittassa paggahaṇatā samaye cittassa niggaṇatā samaye sampahaṃsanatā samaye ajjupekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā samāhitapuggalasevanatā jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā ca indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kaṣiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggahaṇatā**ti yasmim samaye atisithilavīriyatādīhi līnam cittaṃ hoti, tasmim samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgassa samuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanam. **Samaye cittassa niggaṇatā**ti yasmim samaye accāraddhavīriyatādīhi uddhaṭam cittaṃ hoti, tasmim samaye passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgassa samuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanam. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmim samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādam hoti, tasmim samaye aṭṭhasamvegavatthupaccavekkhaṇena samvejeti. **Aṭṭha samvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkham pañcamam, atīte vaṭṭamūlakam dukkham, anāgate vaṭṭamūlakam dukkham, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakam dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādam janeti, ayam vuccati samaye sampahaṃsanatāti.

Samaye ajjupekkhanatā nāma yasmim samaye sammāpaṭipattiṃ āgamma alīnam anuddhaṭam anirassādam ārammaṇe samappavattam samathavīthipaṭipannam cittaṃ hoti, tadāyam paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāram āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayam vuccati samaye ajjupekkhanatāti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāram vā appanam vā appattānam vikkhittacittānam puggalānam ārakā parivajjanam. **Samāhitapuggalasevanatā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānam sevā bhajānā payirupāsānā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsū samādhī-uppādanatthamyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evam uppānassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa—

“Atthi bhikkhave upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppa-

nassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa (bhīyyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti¹—

Evam uppādo hoti. Tattha upekkhāva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma. Api ca pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā sattasaṅkhāra kelāyanapuggalaparivajjanatā sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha dvīhākārehi **sattamajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti “tvaṃ attano kamma āgantvā attanova kamma gamissasi, esopi attano kamma āgantvā attanova kamma gamissati, tvaṃ kaṃ kelāyasi”ti evaṃ kammassakatapaccavekkhaṇena ca, “paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṃ kaṃ kelāyasi”ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti “idaṃ cīvaram anupubbena vaṇṇavikārañceva jīṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍaniyaṃ bhavissati. Sace panassa sāmiko bhavye, nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā”ti evaṃ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan”ti evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsipi yojanā kātabbā.

Sattasaṅkhāra kelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahattheneva nesaṃ kesacchedanasūcikkammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṃ, asuko daharo kuhin”ti bhantamigo viya ito cito ca āloketi. Aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya “muhuttaṃ tāva asukaṃ pesethā”ti yāciyamānopi “amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe naṃ gahetvā kilamessathā”ti na deti. Ayaṃ **sattakelāyano** nāma.

---

1. Saṃ 3. 92 piṭṭhe.

Yo pana cīvarapattathālakakattarayatt̥hi-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikam yācitopi “mayampi imam mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākam kim dassāmā”ti vadati. Ayam **sañkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsīno, ayam **sattasañkhāramajjhatto** nāma. Iti ayam upekkhāsambojjhaṅgo evarūpe sattasañkhārakelāyanapuggale ārakā parivajjentassāpi sattasañkhāramajjhattapuggale sevantassāpi ṭhānanisajjādīsu taduppādanattham ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppanassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā.

Imesupi dvīsu pabbesu suddhavipassanāva kathitā. Iti ime cattāro satipaṭṭhānā pubbhāge nānācittesu labbhanti. Aññeneva hi cittaena kāyam pariggaṇhāti, aññena vedanam, aññena cittam, aññena dhamme pariggaṇhāti, lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitteteva labbhanti. Ādito hi kāyam pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati **kāyānupassanā** nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo **kāyānupassī** nāma. Vipassanam ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vedanam pariggaṇhitvā. Cittam pariggaṇhitvā. Dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati **dhammānupassanā** nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo **dhammānupassī** nāma. Vipassanam ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati. Kāye pana subhanti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya sukhanti vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Cितte niccanti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu attāti vipallāsappahānā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekāva maggasampayuttā sati catukiccasādhanatṭhena

cattāri nāmāni labhati. Tena vuttam “lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittiveva labbhanti”ti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

374. Abhidhammabhājanīye lokuttarasatipaṭṭhānavasena desanāya āraddhattā yathā kāyādi-ārammaṇesu lokiyasatipaṭṭhānesu tanti ṭhapitā, evaṃ aṭṭhapetvā sabbānipi kāyānupassanādīni satipaṭṭhānāni Dhammasaṅganiyam¹ vibhattassa desanāyassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhāni.

Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṃ? Kāyānupassanāya tāva sotāpattimagge jhānābhīnivese suddhikapaṭipadā suddhikasūñnatā suñnatapaṭipadā suddhika-appaṇihitaṃ appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu ṭhānesu dvinnam dvinnam catukkapañcakanayānam vasena dasa nayā honti, evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhīnivesesu dve nayasatāni. Tāni catūhi adhipatīhi catuguṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve sādhipatīni² aṭṭhāti sabbampi nayasahassam hoti. Tathā vedanānupassanādīsū suddhikasatipaṭṭhāne cāti sotāpattimagge pañca nayasahassāni. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggesupīti kusale vīsati nayasahassāni.

Suñnatāpaṇihitānimittādibhedesu pana tato tiguṇe vipāke saṭṭhi nayasahassānīti evameva sakiccasādhakānañceva saṃsiddhikakiccānañca kusalavipākasatipaṭṭhānānam niddesavasena duvidho kāyānupassanādivasena ca suddhikavasena ca kusale pañcannam vipāke pañcannanti dasannam niddesavārānam vasena dasappabhedo asītinayasahassappaṭimaṇḍito abhidhammabhājanīyaniddeso.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

386. Pañhāpucchake Pāli-anusārenea satipaṭṭhānānam kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipi etāni appamāṇam

1. Abhi 1. 87, 125 piṭṭhādīsū.

2. Sādhipatīhi (Ka)

nibbānaṃ ārabha pavattanato appamāṇārammaṇāneva, na
 maggārammaṇāni. Sahajātahetuvasena pana maggahetukāni, vīriyaṃ vā
 vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhīpatīni,
 chandacittajeṭṭhakāya maggabhāvanāya navattabbāni maggādhīpatīnīti
 phalakālepi navattabbāneva. Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi navattabbāni.
 Nibbānassa pana batiddhādhāmmattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti
 evametasmim pañhāpucchake nibbattitalokuttarāneva satipaṭṭhānāni¹
 kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṃyeva
 lokiyalokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā,
 abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti evamayam
 Satipaṭṭhānavibhaṅgopi teparivaṭṭam nīharitvā bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Satipaṭṭhānāti (Ka)

8. Sammappadhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

390. Idāni tadanantare Sammappadhānavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā na uddhanti sammappadhānaparicchedaṃ dīpeti. **Sammappadhānā**ti kāraṇappadhānā upāyappadhānā yonisopadhānā. **Idha bhikkhū**ti imasmim sāsane paṭipannako bhikkhu. **Anuppannānanti** anibbattānaṃ. **Pāpakānanti** lāmakānaṃ. **Akusalānaṃ dhammānanti** akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Anuppādāyāti** na uppādanatthāya. **Chandaṃ janetī**ti kattukamyatāsaṅkhātānaṃ kusalacchandaṃ janeti uppādeti. **Vāyamatī**ti payogaṃ parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti kāyikacetasiṅgānaṃ vīriyaṃ karoti. **Cittaṃ paggaṇhātī**ti teneva sahaṇṇāyānaṃ cittaṃ ukkhipati. **Padahatī**ti padhānavīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāripi padāni āsevanābhāvanābahulīkammasācakkiriyaṃ yojetabbāni.

Uppannānaṃ pāpakānanti anuppannānanti avattabbataṃ āpannānaṃ pāpadhammānaṃ. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānanti** anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Uppādāyāti** uppādanatthāya. **Uppannānanti** nibbattānaṃ. **Ṭhitiyāti** ṭhitatthāya. **Asammosāyāti** anassanatthāya. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāyāti** vadḍhiyā. **Pāripūriyāti** paripūraṇatthāya. Ayaṃ tāva catunnaṃ sammappadhānānaṃ uddesavārasena ekapadiko atthuddhāro.

391. Idāni paṭipāṭiyā tāni padāni bhājetvā dassetuṃ **kathaṅca bhikkhu** **anuppannānanti**-ādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha yaṃ heṭṭhā dhammasaṅgāhe āgatasadisānaṃ, taṃ tassa vaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Yaṃ pana tasmim anāgataṃ, tattha chandaniddese tāva **yo chandoti** yo chandaniyavasena chando. **Chandikatā**ti chandikabhāvo, chandakaraṇākāro vā. **Kattukamyatā**ti kattukāmatā. **Kusaloti** cheko. **Dhammacchandoti** sabhāvacchando. Ayaṃhi chando nāma taṇhāchando diṭṭhichando vīriyachando dhammacchandoti bahuvidho nānappakāraṅko.

Tesu dhammacchandoti imasmiṃ ṭhāne kattukamyatākusaladhammacchando adhippeto.

Imaṃ chandaṃ janetīti chandaṃ kurumānova chandaṃ janeti nāma. **Sañjanetīti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Uṭṭhapetīti** chandaṃ kurumānova taṃ uṭṭhapeti nāma. **Samuṭṭhapetīti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Nibbattetīti** chandaṃ kurumānova taṃ nibbatteti nāma. **Abhinibbattetīti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Api ca chandaṃ karontova chandaṃ **janeti** nāma. Tameva satataṃ karonto **sañjaneti** nāma. Kenacideva antarāyena patitaṃ puna ukkhipanto **uṭṭhapeti** nāma. Pabandhaṭṭhitim pāpento **samuṭṭhapeti** nāma. Taṃ pākaṭaṃ karonto **nibbatteti** nāma. Anosakkanatāya alīnavuttitāya anolīnavuttitāya abhimukhabhāvena nibbattento **abhinibbatteti** nāma.

394. Vīriyaniddese vīriyaṃ karontova vīriyaṃ **ārabhati** nāma. Dutiyaḥpadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. Vīriyaṃ karontoyeva ca **āsevati bhāveti** nāma. Punappunaṃ karonto **bahulīkaroti**. Āditova¹ karonto **ārabhati**. Punappunaṃ karonto **samārabhati**. Bhāvanāvasena bhajanto **āsevati**. Vaḍḍhento **bhāveti**. Sabbakiccesu tadeva bahulīkaronto **bahulīkarotīti** veditabbo.

395. Cittapaggahaniddese vīriyapaggahena yojento cittaṃ **paggaṇhāti**, ukkhipatīti attho. Punappunaṃ paggaṇhanto **sampaggaṇhāti**. Evaṃ sampaggaḥhitaṃ yathā na patati, tathā naṃ vīriyupatthambhena upatthambhento **upatthambheti**. Upatthambhitampi thirabhāvatthāya punappunaṃ upatthambhento **paccupatthambheti** nāma.

406. **Ṭhitiyātipadassa** niddese sabbesampi asammosādīnaṃ ṭhitivevacanabhāvaṃ dassetuṃ **yā ṭhiti so asammosoti**-ādi vuttaṃ. Ettha hi heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ padaṃ uparimassa uparimassa padassa attho, uparimaṃ uparimaṃ² heṭṭhimassa heṭṭhimassa atthotipi vattuṃ vaṭṭati. Sesam sabbattha uttānatthamevāti. Ayaṃ tāva Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ panettha vinicchayakathā ayañhi sammappadhānakathā nāma duvidhā lokiyā lokuttarā ca. Tattha lokiyā sabbapubbabhāge hoti,

1. Ādito vā (?)

2. Uparimaṃ uparimaṃ padaṃ (Sī, Syā)

sā Kassapasamyuttapariyāyena lokiyamaggakkhaṇe veditabbā. Vuttañhi tattha—

“(Cattārome āvuso sammappadhānā. Katame cattāro.)¹ Idhāvuso bhikkhu ‘anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anattāya samvatteyyun’ti ātappaṃ karoti, ‘uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anattāya samvatteyyun’ti ātappaṃ karoti, ‘anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anattāya samvatteyyun’ti ātappaṃ karoti, ‘uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anattāya samvatteyyun’ti ātappaṃ karoti’².”

Ettha ca **anuppannā kusalā dhammā**ti samathavipassanā ceva maggo ca. **Uppannā kusalā** nāma samathavipassanāva. Maggo pana sakim uppajjitvā nirujjhamāno anattāya samvattanako nāma natthi. So hi phalassa paccayaṃ datvāva nirujjhati, purimasmiṃ vā samathavipassanāva gahetabbāti vuttaṃ. Tam pana na yuttaṃ.

Tattha “uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anattāya samvattantī”³ti atthassa āvibhāvatthaṃ idam vatthu eko kira khīṇāsavattothero “mahācetiyaṅca mahābodhiṅca vandissāmi”³ti samāpattilābhinā bhaṇḍagāhakaśamaṇerena saddhiṃ janapadato mahāvihāraṃ āgantvā vihārapariveṇaṃ³ pāvisi. Sāyanhasamaye mahābhikkhusaṅghe cetiyaṃ vandamāne cetiyaṃ vandanattāya na nikkhami. Kasmā? Khīṇāsavānañhi tīsu ratanesu mahantaṃ gāravaṃ hoti. Tasmā bhikkhusaṅghe vanditvā paṭikkante manussānaṃ sāyamāsabhuttavelāya sāmaṇerampi ajānāpetvā “cetiyaṃ vandissāmi”³ti ekakova nikkhami. Sāmaṇero “kim nu kho thero avelāya ekakova gacchati, jānissāmi”³ti upajjhāyassa padānupadikova nikkhami. Thero anāvajjanena tassa āgamaṇaṃ ajānanto dakkhiṇadvārena mahācetiyaṅgaṇaṃ āruḷho. Sāmaṇeropi anupadaṃyeva āruḷho.

1. ( ) Pāḷiyaṃ natthi.

2. Saṃ 1. 401 piṭṭhe.

3. Piṅgaraparive ṇaṃ (Syā), piyaṅgarapariveṇaṃ (Ka)

Mahāthero mahācetiyaṃ ulloketvā¹ Buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā haṭṭhapahaṭṭho mahācetiyaṃ vandati. Sāmaṇero therassa vandanākāraṃ disvā “upajjhāyo me ativiya pasannacitto vandati, kiṃ nu kho pupphāni labhitvā pūjaṃ kareyyā”ti cintesi. There vanditvā uṭṭhāya sirasi añjaliṃ ṭhapetvā mahācetiyaṃ ulloketvā ṭhite sāmaṇero ukkāsitvā attano āgatabhāvaṃ jānāpesi. Thero parivattetvā olokento “kadā āgatosī”ti pucchi. Tumhākaṃ cetiyaṃ vandanakāle bhante, ativiya pasannā cetiyaṃ vandittha, kinnu kho pupphāni labhitvā pūjeyyāthāti. Āma sāmaṇera imasmiṃ cetiye viya aññatra ettakaṃ dhātunidhānaṃ nāma natthi, evarūpaṃ asadisāṃ mahāthūpaṃ pupphāni labhitvā ko na pūjeyyāti. Tena hi bhante adhivāsetha, āharissāmīti tāvadeva jhānaṃ samāpajjitvā iddhiyā Himavantaṃ gantvā vaṇṇagandhasampannāni pupphāni gahetvā parissāvanaṃ pūretvā mahāthere dakkhiṇamukhato pacchimamukhaṃ asampattheyeva āgantvā pupphaparissāvanaṃ hatthe ṭhapetvā “pūjetha bhante”ti āha. Thero atimandāni no sāmaṇera pupphānīti āha. Gacchatha bhante Bhagavato guṇe āvajjetvā pūjethāti.

Thero pacchimamukhanissitena sopānena āruyha kucchivedikābhūmiyaṃ pupphapūjaṃ kātuṃ āraddho. Vedikābhūmi paripuṇṇā, pupphāni patitvā dutiyabhūmiyaṃ jaṇṇuppamāṇena odhinā pūrayimsu. Tato otaritvā pādapiṭṭhikapantiṃ pūjesi, sāpi paripūri. Paripuṇṇabhāvaṃ ña tvā heṭṭhimatale vikiranto agamāsi, sabbacetiyaṅgaṇaṃ paripūri. Tasmīṃ paripuṇṇe “sāmaṇera pupphāni na khīyanti”ti āha. Parissāvanaṃ bhante adhomukhaṃ karoṭhāti. Adhomukhaṃ katvā cālesi, tadā pupphāni khīṇāni. Thero parissāvanaṃ sāmaṇerassa datvā saddhiṃ hatthipākārena² cetiyaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā pariveṇaṃ gacchanto cintesi “yāva mahiddhiko vatāyaṃ sāmaṇero, sakkhissati nu kho imaṃ iddhānubhāvaṃ rakkhituṃ”ti³. Tato “na sakkhissati”ti disvā sāmaṇeraṃ āha “sāmaṇera tvaṃ idāni mahiddhiko, evarūpaṃ pana iddhiṃ nāsetvā

1. Oloketvā (Sī, Syā, Ka)

2. Saṭṭhihatthapākārena (Syā, Ka)

3. Rakkhituṃ noti (Sī, Syā)

pacchimakāle kāṇapesakāriyā hatthena madditamkañjiyam pivissasī”ti. Daharakabhāvassa nāmesa doso, yam so upajjhāyassa kathāya samvejetvā “kammaṭṭhānam me bhante ācikkhathā”ti na yāci. “Amhākam upajjhāyo kim vadatī”ti tam pana asuṇanto viya agamāsi.

Thero mahācetiyañca mahābodhiñca vanditvā sāmaṇeram pattacīvaram gāhāpetvā anupubbena Kuṭṭhitissamahāvihāram agamāsi. Sāmaṇero upajjhāyassa padānupadiko hutvā bhikkhācāram na gacchati, “kataram gāmaṃ pavisatha bhante”ti pucchitvā pana “idāni me upajjhāyo gāmadvāram sampatto bhavissatī”ti ña tvā attano ca upajjhāyassa ca pattacīvaram gahetvā ākāsenāgantvā therassa pattacīvaram datvā piṇḍāya pavisati. Thero sabbakālaṃ ovadati “sāmaṇera mā evamakāsi, puthujjaniddhi nāma calā anibaddhā, asappāyam rūpādi-ārammaṇaṃ labhitvā appamattakeneva bhijjati, santāya samāpattiyā parihīnā brahmacariyavāse santhambhitum na sakkontī”ti. Sāmaṇero “kim kathesi mayham upajjhāyo”ti sotum na icchati, tatheva karoti. Thero anupubbena cetiyavandanam karonto Kammupendavihāram¹ nāma gato. Tattha vasantepi there sāmaṇero tatheva karoti.

Athekadivasam ekā pesakāradhītā abhirūpā paṭhamavaye ṭhitā Kammupendagāmato nikkhamitvā padumassaram oruyha gāyamānā pupphāni bhañjati, tasmim samaye sāmaṇero padumassaramatthakena gacchati, gacchanto pana sakkaralasikāya² kāṇamakkhikā viya tassā gītasadde bajjhi. Tāvadeva iddhi antarahitā, chinnapakkho kāko viya ahosi. Santasamāpattibalena pana tattheva udakapiṭṭhe apatitvā simbalitūlam viya patamānam anupubbena padumassaratīre aṭṭhāsi. So vegena gantvā upajjhāyassa pattacīvaram datvā nivatti. Mahāthero “pagevetam mayā diṭṭham, nivāriyamānopi na nivattissatī”ti kiñci avatvā piṇḍāya pāvisi.

Sāmaṇero gantvā padumassaratīre aṭṭhāsi tassā paccuttaraṇam āgamayamāno. Sāpi sāmaṇeram ākāsenā gacchantañca punāgantvā ṭhitañca disvā

1. Kampupelandavihāram (Sī), kambupeṇḍavihāram (Syā)

2. Sakkaralasikāya (Sī, Syā), silesikāya (Ma-Ṭṭha 3. 171 piṭṭhe.)

“addhā esa maṃ nissāya ukkaṇṭhito”ti ña tvā “paṭikkama sāmaṇerā”ti āha. Sopi paṭipakkami. Itarā paccuttarivā sātakam nivāsetvā taṃ upasaṅkamtivā “kiṃ bhante”ti pucchi. So tamattham ārocesi. Sā bahūhi kāraṇehi gharāvāse ādīnavam brahmacariyavāse ānisaṃsaṅca dassetvā ovaḍamānāpi tassa ukkaṇṭham vinodetuṃ asakkontī “ayaṃ mama kāraṇā evarūpāya iddhiyā parihīno, na dāni yuttam pariccajītuṃ”ti “idheva tiṭṭhā”ti vatvā gharam gantvā mātāpitūnam taṃ pavattim ārocesi. Tepi āgantvā nānappakāram ovaḍamānā vacanam aggaṇhantam āhaṃsu “tvam amhe uccākulāti sallakkhesi¹, mayam pesakārā. Sakkhissasi pesakārakammaṃ kātun”ti. Sāmaṇero āha “upāsaka gihibhūto nāma pesakārakammaṃ vā kareyya naḷakārakammaṃ vā, kiṃ iminā, mā sātakamatte lobham karoṭhā”ti. Pesakārako udare baddhasātakam datvā gharam netvā dhītaram adāsi.

So pesakārakammaṃ uggaṇhitvā pesakārehi saddhim sālāya kammaṃ karoti. Aññesam itthiyo pātova bhattam sampādetvā āharimsu. Tassa bhariyā na tāva āgacchati, so itaresu kammaṃ vissajjetvā bhuñjamānesu tasaram vaṭṭento nisīdi. Sā pacchā āgamāsi. Atha nam so “aticirena āgatāsi”ti tajjesi. Mātugāmo ca nāma api cakkavattirājānam attani paṭibaddhacittam ña tvā dāsam viya sallakkheti. Tasmā sā evamāha “aññesam ghare dārupaṇṇaloṇādīni sannihitāni, bāhirato āharitvā dāyakā pesakārakāpi atthi, aham pana ekikā, tvampi mayham ghare idam atthi idam natthīti na jānāsi. Sace icchasi, bhuñja, no ce icchasi, mā bhuñjā”ti. So “na kevalam ussūre bhattam āharasi, vācāyapi maṃ ghaṭṭesi”ti kujjhitvā aññam paharaṇam apassanto tameva tasaradaṇḍakam tasarato luñcivā khiṇi. Sā tam āgacchantam disvā īsakam parivatti. Tasaradaṇḍakassa ca koṭi nāma tikhiṇā hoti, sā tassā parivattamānāya akkhikoṭiyam pavisitvā aṭṭhāsi. Sā ubhoḥi hatthehi vegena akkhim aggaḥesi, bhinnatṭhānato lohitaṃ paggharati.

---

1. Uccākulikāti mā sallakkhesi (Sī)

So tasmim̄ kāle upajjhāyassa vacanaṃ anussari “idaṃ sandhāya maṃ upajjhāyo ‘anāgate kāle kāṇapesakāriyā hatthena madditaṃ kañjīyaṃ pivissasī’ti āha, idaṃ therena diṭṭhaṃ bhavissati, aho dīghadassī ayyo”ti mahāsaddena rodituṃ ārabhi. Tamenam̄ aññe “alaṃ āvuso mā rodi, akkhi nāma bhinnaṃ na sakkā rodanena paṭipākatikaṃ kātun”ti āhaṃsu. So “nāhaṃ etamatthaṃ rodāmi, apica kho idaṃ sandhāya rodāmi”ti sabbaṃ pavattiṃ paṭipāṭiyā kathesi. Evaṃ uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anathāya saṃvattanti.

Aparampi vatthu—tiṃsamattā bhikkhū kalyāṇiyaṃ mahācetiyaṃ vanditvā aṭavimaggena mahāmaggaṃ otaramānā antarāmagge jhāmakkhette kammaṃ katvā āgacchantaṃ ekaṃ manussaṃ addasaṃsu. Tassa sarīraṃ masimakkhitaṃ hoti, masimakkhitameva ca ekaṃ kāsāvaṃ kacchaṃ piḷetvā nivatthaṃ, olokiyamāno jhāmakhāṇuko viya¹ khāyati. So divasabhāge kammaṃ katvā upaḍḍhajhāyamānānam² dārūnaṃ kalāpaṃ ukkhipitvā piṭṭhiyaṃ vippakiṇṇehi kesehi kummaggena āgantvā bhikkhūnaṃ sammukhe aṭṭhāsi. Sāmaṇerā disvā aññamaññaṃ olokayamānā “āvuso tuyhaṃ pitā tuyhaṃ mahāpitā tuyhaṃ mātulo”ti hasamānā gantvā “ko nāmosi tvaṃ upāsakā”ti nāmaṃ pucchimsu. So nāmaṃ pucchito vippaṭisārī hutvā dārūkalāpaṃ chaḍḍetvā vatthaṃ saṃvidhāya nivāsetvā mahāthere vanditvā “tiṭṭhatha tāva bhante”ti āha. Mahātherā aṭṭhaṃsu.

Dahasāmaṇerā āgantvā mahātherānaṃ sammukhāpi parihasaṃ karonti. Upāsako āha “bhante tumhe maṃ passitvā parihasatha, ettakeneva matthakaṃ pattamhāti sallakkhetha. Ahampi pubbe tumhādisova samaṇo ahoṣim̄, tumhākaṃ pana cittekaggatāmattampi natthi. Ahaṃ imasmim̄ sāsane mahiddhiko mahānubhāvo ahoṣim̄, ākāsaṃ gahetvā pathaviṃ karomi, pathaviṃ ākāsaṃ. Dūraṃ gaṇhitvā santikaṃ karomi, santikaṃ dūraṃ. Cakkavāḷasahassaṃ khaṇena vinivijjhāmi, hatthe me passatha, idāni pana makkaṭahatthasadisā. Ahaṃ imeheva hatthehi idha nisinno va candimasūriye parāmasim̄. Imesaṃyeva pādānaṃ candimasūriye pādakathalikaṃ katvā nisīdim̄. Evarūpā me iddhi pamādena antarahitā, tumhe mā pamajjittha. Pamādena hi

1. Jhāmakhāṇu viya (Ka)

2. Upaḍḍhajhāmākānaṃ (Sī, Ka)

evarūpaṃ byasaṇaṃ pāpuṇanti. Appamattā viharantā jātijarāmarāṇassa antaṃ karonti. Tasmā tumhe maññeva ārammaṇaṃ karitvā appamattā hotha bhante”ti tājjetvā ovādamadāsi. Te tassa kathentasseva saṃvegaṃ āpajjitvā vipassamānā tiṃsa janā tattheva arahattaṃ pāpuṇimsūti. Evampi uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anattāya saṃvattantīti veditabbā. Ayaṃ tāva lokiyasammappadhānakathāya vinicchayo.

Lokuttaramaggakkhaṇe panetaṃ ekameva vīriyaṃ catukiccasādhanavasena cattāri nāmāni labhati. Tattha **anuppannānanti** asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannānaṃ. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma natthi. Anuppannā pana uppajjamānāpi eteveya uppajjanti, pahīyamānāpi eteveya pahīyanti.

Tattha ekaccassa vattavasena kilesā na samudācaranti, ekaccassa ganthadhutaṅgasamādhivipassanā navakammikānaṃ aññataravasena. Kathaṃ? Ekacco hi vattasampanno hoti, tassa dvāsītikhuddakavattāni¹ cuddasa mahāvattāni² cetiyaṅgaṇa bodhiyaṅgaṇa pāṇiyamāla uposathāgāra āgantukagamikavattāni ca karontasseva kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa vattaṃ vissajjetvā bhinnavattassa vicarato ayonisomanasikārañceva sativossaggañca āgama uppajjanti. Evaṃ asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco ganthayutto hoti, ekampi nikāyaṃ gaṇhāti, dvepi tayopi cattāropi pañcapi. Tasseva Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ atthavasena Pāḷivasena nusandhivasena pubbāparavasena gaṇhantassa sajjhāyantassa cintentassa vācentassa desentassa pakāsentassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa ganthakammaṃ pahāya kusītassa vicarato ayonisomanasikārasativossagge āgama uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana dhutaṅgadhara hoti, terasa dhutaṅgaguṇe samādāya vattati, tassa dhutaṅgaguṇe pariharantassa kilesā okāsaṃ na labhanti.

1. Vi 4. 239 piṭṭhādīsu.

2. Vi 4. 373 piṭṭhādīsu.

aparabhāge panassa dhutaṅgāni vissajjetvā bāhullāya āvaṭṭassa¹ vicarato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana aṭṭhasu samāpattīsu ciṅṅavasī hoti. Tassa paṭhamajjhānādīsu āvajjanavasī-ādīnaṃ vasena viharantassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa parihīnajjhānassa vā vissaṭṭhajjhānassa vā bhassādīsu anuyuttassa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana vipassako hoti, sattasu vā vipassanāsu² aṭṭhārasasu vā mahāvīpassanāsu kammaṃ karonto viharati. Tassevaṃ viharato kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa vipassanākammaṃ pahāya kāyadaḥhībahulassa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana navakammiko hoti, uposathāgārābhojanasālādīni karoti. Tassa tesāṃ upakaraṇāni cintentassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa navakamme niṭṭhite vā vissaṭṭhe vā ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana brahmalokā āgato suddhasatto hoti, tassa anāsevanāya kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa laddhāsevanassa ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma. Evaṃ tāva asamudācāravasena anuppannatā veditabbā.

Kathaṃ ananubhūtārammaṇavasena? Idhekacco ananubhūtapubbaṃ manāpiyādibhedāṃ ārammaṇaṃ labhati, tassa tattha ayonisomanasikārasativossagge āgamma rāgādayo kilesā uppajjanti. Evaṃ

1. Āvattassa (Sī), āvaṭṭantassa (Syā)

2. Khu 9. 406 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

ananubhūtārammaṇavasena anuppannā uppajjanti nāma.

Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekameva vīriyaṃ.

Ye ca evaṃ anuppannā uppajjeyyūṃ, te yathā neva uppajjanti, evaṃ nesaṃ anuppādakiccaṃ uppannānañca pahānakiccaṃ sādheti. Tasmā **uppannānaṃ pāpakānanti** ettha pana catubbidham uppannaṃ vattamānuppannaṃ bhutvā vigatuppannaṃ okāsakatuppannaṃ bhūmiladdhuppannanti. Tattha ye kilesā vijjamānā uppādādisamaṅgino, idaṃ **vattamānuppannaṃ** nāma. Kamme pana javite ārammaṇarasam anubhavitvā niruddhavipāko bhutvā vigataṃ nāma. Kammaṃ uppajjitvā niruddham bhutvā¹ vigataṃ nāma. Tadubhayampi **bhutvā vigatuppannanti** saṅkham gacchati. Kusalākusalakammaṃ aññassa kammaṃ vipākam paṭibāhitvā attano vipākassa okāsam karoti. Evaṃ kate okāse vipāko uppajjamāno okāsakaraṇato paṭṭhāya uppannoti vuccati. Idaṃ **okāsakatuppannaṃ** nāma.

Pañcakkhandhā pana vipassanāya bhūmi nāma, te atītādibhedā honti. Tesu anusayitakilesā pana atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Atītakkhandhesu anusayitāpi hi appahīnāva honti. Anāgatakkhandhesu, paccuppannakkhandhesu anusayitāpi appahīnāva honti. Idaṃ **bhūmiladdhuppannaṃ** nāma. Ten’āhu porāṇā—“tāsu tāsu bhūmīsu asamugghātītā kilesā bhūmiladdhuppannāti saṅkham gacchantī”ti.

Aparampi catubbidham uppannaṃ samudācāruruppannaṃ ārammaṇādhiḡahituppannaṃ avikkhambhituppannaṃ asamugghātītuppannanti. Tattha sampati vattamānaṃyeva **samudācāruruppannaṃ** nāma. Sakim cakkhūni ummīletvā ārammaṇe nimitte gahite anussaritānussaritakkhaṇe kilesā nupajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Ārammaṇassa adhiḡahitattā. Yathā kim? Yathā khīrarukkhasa kuṭṭhāriyā āhatāhataṭṭhāne khīram na nikkhamissatīti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ **ārammaṇādhiḡahituppannaṃ** nāma. Samāpattiyā avikkhambhitakilesā pana imasmim nāma ṭhāne nupajjissantīti na vattabbā, kasmā? Avikkhambhi tattā. Yathā kim? Yathā sace khīrarukkham kuṭṭhāriyā āhaneyyūṃ, imasmim nāma ṭhāne khīram na

1. Bhavitvā (Ma-Ṭṭha 3. 173 piṭṭhe.)

nikkhomeyyāti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ **avikkhambhituppannaṃ** nāma. Maggena asamugghātita-kilesā pana bhavagge nibbattassāpi nuppajjissantīti purimanayeneva vitthāretabbaṃ. Idaṃ **asamugghātītuppannaṃ** nāma.

Imesu uppennesu vattamānuppannaṃ bhutvāvīgatuppannaṃ okāsakatuppannaṃ samudācāruppannanti catubbidhaṃ uppannaṃ na maggavajjhaṃ, bhūmiladdhuppannaṃ ārammaṇādhiḡahituppannaṃ avikkhambhi tuppannaṃ asamugghātītuppannanti catubbidhaṃ maggavajjhaṃ. Maggo hi uppajjamaṇo ete kilese pajahati. So ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppanā vāti na vattabbā. Vuttampi cetam—

“Hañci atīte kilese pajahati, tena hi khīṇaṃ khepeti, niruddhaṃ nirodheti, vīgataṃ vīgameti, atthaṅgataṃ atthaṃ gameti, atītaṃ yaṃ natthi, taṃ pajahati. Hañci anāgate kilese pajahati, tena hi ajātaṃ pajahati, anibbattaṃ, anuppannaṃ, apātubhūtaṃ pajahati. Anāgataṃ yaṃ natthi, taṃ pajahati. Hañci paccuppanne kilese pajahati, tena hi ratta rāgaṃ pajahati, duṭṭho dosaṃ, mūḷho mohaṃ, vinibaddho mānaṃ, parāmaṭṭho diṭṭhiṃ, vikkhepagato uddhaccaṃ, aniṭṭhaṅgato vicikicchaṃ, thāmagato anusayaṃ pajahati, kaṇhasukkadhamaṃ yuganaddhā samameva vattanti. Saṃkilesikā maggabhāvanā hoti -pa- tena hi natthi maggabhāvanā, natthi phalāsacchikiriyaṃ, natthi kilesappahānaṃ, natthi dhammābhisamayoti. Atthi maggabhāvanā -pa- atthi dhammābhisamayoti. Yathā kathaṃ viya, seyyathāpi taruṇo rukkho -pa- apātubhūtāyeva na pātubhavanti”¹.

Iti Pāḷiyaṃ ajāta-phalarukkho āgato, jāta-phalarukkheṇa pana dīpetabbaṃ. Yathā hi saphalo taruṇa-ambarukkho, tassa phalāni manussā paribhuñjeyyuraṃ, sesāni pātetvā pacchiyo pūreyyuraṃ, athañño puriso taṃ pharasunā chindeyya. Tenassa neva atītāni phalāni nāsītāni honti, na anāgatapaccuppannāni ca nāsītāni. Atītāni hi manussehi paribhuttāni, anāgatāni anibbattāni, na sakkā

---

1. Khu 9. 394 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

nāsetum. Yasmiṃ pana samaye so chinno, tadā phalāniyeva natthīti paccuppannānīpi anāsītāni. Sace pana rukkho acchinno assa, athassa pathavīrasaṅca āporasaṅca āgamma yāni phalāni nibbatteyyum, tāni nāsītāni honti. Tāni hi ajātāneva na jāyanti, anibbattāneva na nibbattanti, apātubhūtāneva na pātubhavanti. Evameva maggo nāpi atītādibhede kilese pajahati, nāpi na pajahati. Yesañhi kilesānaṃ maggena khandhesu apariññātesu uppatti siyā, maggena uppajjitvā khandhānaṃ pariññātattā te kilesā ajātāva na jāyanti, anibbattāva na nibbattanti, apātubhūtāva na pātubhavanti. Taruṇaputtāya itthiyā puna avijāyanattham byādhītānaṃ rogavūpasamattham pītabhesajjehi cāpi ayamattho vibhāvetabbo. Evaṃ maggo ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Na ca maggo kilese na pajahati. Ye pana maggo kilese pajahati, te sandhāya “uppannānaṃ pāpakānaṃ”ti-ādi vuttaṃ.

Na kevalaṅca maggo kileseyeva pajahati, kilesānaṃ pana appahīnattā ye uppajjeyyūṃ upādinnakkhandhā, tepi pajahatiyeva. Vuttampi cetam “sotāpattimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhavē ṭhapetvā anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyūṃ nāmaṅca rūpaṅca, etthete nirujjhantī”ti¹ vitthāro. Iti maggo upādinnato anupādinnato ca vuṭṭhāti. Bhavavasena pana sotāpattimaggo apāyabhavato vuṭṭhāti, sakadāgāmimaggo sugatibhavekadesato, anāgāmimaggo sugatikāmabhavato vuṭṭhāti. Arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti. Sabbabhavehi vuṭṭhātiyevātipi vadanti.

Atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ uppādāya bhāvanā hoti, kathaṃ vā uppannānaṃ ṭhitiyāti. Maggappavattiyā eva. Maggo hi pavattamāno pubbe anuppannapubbattā anuppanno nāma vuccati. Anāgatapubbaṃ hi ṭhānaṃ gantvā ananubhūtapubbaṃ vā ārammaṇaṃ anubhavitvā vattāro bhavanti “anāgataṭṭhānaṃ āgatamha, ananubhūtaṃ ārammaṇaṃ anubhavāmā”ti. Yā cassa pavatti, ayameva ṭhiti nāmāti ṭhitiyā bhāvetīti vattum vaṭṭati. Evametassa bhikkhuno idaṃ lokuttaramaggakkhaṇe vīriyaṃ “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ

---

1. Khu 8. 33 Cūlaniddese.

anuppādāyā”ti-ādīni cattāri nāmāni labhati. Ayaṃ lokuttaramaggakkhaṇe sammappadhānakathā. Evamettha lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā niddiṭṭhāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

408. Abhidhammabhājanīye sabbānipi sammappadhānāni Dhammasaṅgaṇiyam¹ vibhattassa desanāyassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhāni. Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṃ? Paṭhamasammappadhāne tāva sotāpattimagge jhānābhinivese suddhikaṭṭhāpadā suddhikasūññatā suññatapaṭṭipadā suddhika-appaṇihitā appaṇihitapaṭṭipadāti imesu pañcasu ṭhānesu dvinnam dvinnam catukkapañcakanayānam vasena dasa nayā honti. Evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni. Tāni catūhi adhipatīhi catugguṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve sādhipatīni aṭṭhāti sabbampi nayasahassam hoti. Tathā dutiyasammappadhānādīsu suddhikasammappadhāne cāti sotāpattimagge pañcanayasahassāni. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggasupīti kusalavaseneva vīsati nayasahassāni. Vipāke pana sammappadhānehi kattabbakiccaṃ natthīti vipākavāro na gahitoti. Sammappadhānāni panettha nibbattitalokuttarāneva kathitānīti veditabbāni.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

427. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva sammappadhānānam kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipi etāni appamāṇam nibbānam ārabba pavattito appamāṇārammaṇāneva, na maggārammaṇāni. Sahajātahetuvasena pana maggahetukāni, vīmaṃsam jeṭṭhakam katvā

1. Abhi 1. 87 piṭṭhe.

maggabhāvanākāle maggādhīpatīni, chandacittajēṭṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhīpatīnīti. Vīriyajēṭṭhikāya pana aññassa vīriyassa abhāvā na vattabbāni maggādhīpatīnīti vā na maggādhīpatīnīti vā. Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbāni. Nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti evametasmim pañhāpucchake nibbattitalokuttarāneva sammappadhānāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmim yeva lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā kathitā. Abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti evamayaṃ Sammappadhānavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Sammappadhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Iddhipādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṅṅanā

431. Idāni tadanantare Iddhipādavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo. **Iddhipādā**ti ettha ijjhātīti iddhi, samijjhāti nippahjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontītipi iddhi. Paṭhamenatthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyenatthena iddhiyā pādoti iddhipādo, pādoti patiṭṭhā adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā uparūparivisesasaṅkhātā iddhiṃ pajjanti pāpuṅanti, tasmā pādoti vuccati. Evaṃ tāva “cattāro iddhipādā”ti ettha attho veditabbo.

Idāni te bhājetvā dassetuṃ **idha bhikkhū**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **idha bhikkhū**ti imasmim sāsane bhikkhu. **Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgatanti** ettha chandahetuko chandādhiko vā samādhi **chandasamādhi**. Kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā**. Catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetāṃ adhivacanaṃ. **Samannāgatanti** chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārehi ca upetaṃ. **Iddhipādanti** nippattipariyāyena vā ijghanakaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti saṅkhaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ sesacittacetāsikarāsinti attho. Yañhi parato “iddhipādoti tathābhūtassa vedanākkhandho -pa- viññāṅakkhandho”ti vuttaṃ, taṃ iminā atthena yujjati. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. Yatheva hi chandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi chandasamādhīti vutto, evaṃ vīriyaṃ -pa- cittaṃ. Vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi vīmaṃsasamādhīti vuccati.

Idāni chandasamādhi-ādīni padāni bhājetvā dassetuṃ **kathaṅca bhikkhū**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **chandaṃ ce bhikkhu adhipatiṃ karitvā**ti yadi bhikkhu chandaṃ adhipatiṃ chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā samādhiṃ paṭilabhati nibbatteti, evaṃ nibbattito ayaṃ samādhi chandasamādhi nāma vuccatīti attho.

Vīriyaṃ ceti-ādīsupi eseva nayo. **Ime vuccanti padhānasaṅkhārā**ti ettāvata chandiddhipādaṃ bhāvayamānassa bhikkhuno padhānābhisāṅkhārasāṅkhātacatukiccasā- dhakaṃ vīriyaṃ kathitaṃ. **Tadekajjhaṃ abhisaññūhitvā**ti taṃ sabbaṃ ekato rāsiṃ katvāti attho. **Saṅkhyāṃ gacchatī**ti etaṃ vohāraṃ gacchatīti veditabbanti attho.

433. Idāni “chandasaṃādhipadhānasaṅkhāro”ti etasmim padasamūhe chandādidhamme bhājetvā dassetuṃ **tattha katamo chandoti-**ādi āradham. Taṃ uttānatthameva.

Upeto hotīti iddhipādasaṅkhāto dhammarāsi upeto hoti. **Tesaṃ dhammānanti** tesaṃ sampayuttānaṃ chandādidhammānaṃ. **Iddhi samiddhī**ti-ādīni sabbāni nipphattivevacanāneva. Evaṃ santepi ijghanakatthena **iddhi**. Sampuṇṇā iddhi **samiddhi**. Upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ. Ijghanākāro **ijghanā**. **Samijghanā**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Attano santāne pātubhāvavasena labhanaṃ **lābho**. Parihīnānampi vīriyārambhavasena puna lābho **paṭilābho**. Upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Pattī**ti adhigamo. Aparihānavasena sammā pattīti **sampatti**. **Phusanā**ti paṭilābhaphusanā. **Sacchikiriyā**ti paṭilābhasacchikiriyāva. **Upasampadā**ti p-aṭilābha-upasampadā evāti veditabbā.

Tathābhūtassāti tena ākārena bhūtassa, te chandādidhamme paṭilābhivā ṭhitassāti attho. **Vedanākkhandhoti-**ādīhi chandādayo anto katvā cattāropi khandhā kathitā. **Te dhammeti** te cattāro arūpakkhandhe, chandādayo vā tayo dhammetipi vuttāni. **Āsevatī**ti-ādīni vuttatthāneva. Sesa-iddhipādaniddesesupi imināva nayena attho veditabbo.

Ettāvata kim kathitanti? Catunnaṃ bhikkhūnaṃ matthakappattaṃ kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ. Eko hi bhikkhu chandaṃ avassayati, kattukamyatākusaladhammacchandena atthanipphattiyaṃ sati ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāroti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti. Eko vīriyaṃ avassayati, eko cittaṃ, eko paññaṃ avassayati, paññāya atthanipphattiyaṃ sati ahaṃ lokuttaradhammaṃ

nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāroti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti.

Kathaṃ? Yathā hi catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā vicarantesu eko upaṭṭhānaṃ avassayi, eko sūrabhāvaṃ, eko jātiṃ, eko mantāṃ, kathaṃ? Tesu hi paṭhamo upaṭṭhāne appamādakāritāya atthanipphattiyā sati labbhamānaṃ “lacchāmetaṃ ṭhānantaraṃ”ti upaṭṭhānaṃ avassayi. Dutiyo upaṭṭhāne appamattopi “ekacco saṅgāme paccupaṭṭhite saṅṭhātum na sakkoti, avassaṃ kho pana rañño paccanto kuppissati. Tasmim kuppite rathadhure kammaṃ katvā rājānaṃ ārādhetvā āharāpessāmetaṃ ṭhānantaraṃ”ti sūrabhāvaṃ avassayi. Tatiyo “sūrabhāvepi sati ekacco hīnajātiko hoti, jātiṃ sodhetvā ṭhānantaraṃ dadantā mayhaṃ dassanti”ti jātiṃ avassayi. Catuttho “jātimāpi eko amantanīyo hoti, mantena kattabbakicce uppanne āharāpessāmetaṃ ṭhānantaraṃ”ti mantāṃ avassayi. Te sabbepi attano attano avassayabalena ṭhānantarāni pāpuṇimsu.

Tattha upaṭṭhāne appamatto hutvā ṭhānantaraṃ patto viya chandaṃ avassāya kattukamyatākusaladhammacchandena “atthanipphattiyāṃ sati ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro”ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo Raṭṭhapālaththero viya¹. So hi āyasmā chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Sūrabhāvena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ patto viya vīriyaṃ jeṭṭhakaṃ vīriyaṃ dhuraṃ vīriyaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo Soṇatthero viya². So hi āyasmā vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Jātisampattiyā ṭhānantaraṃ patto viya cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo Sambhūtatthero viya. So hi āyasmā cittaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Mantāṃ avassāya ṭhānantarappatto viya vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ

1. Ma 2. 244 piṭṭhe.

2. Vi 3. 267 piṭṭhe.

katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo thero mogharājā viya. So hi āyasmā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Ettha ca¹ tayo chandasamādhipadhānasaṅkhārasaṅkhātā dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Vīriyacittavīmaṃsasamādhipadhānasaṅkhārasaṅkhātāpi tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Ayam tāva abhedato kathā.

Bhedato pana chando iddhi nāma, chandadhurena bhāvitā cattāro khandhā chandiddhipādo nāma. Samādhi padhānasaṅkhāroti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena chandiddhipāde pavisanti. Pāde pavīṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Tattheva samādhi iddhi nāma, samādhidhurena bhāvitā cattāro khandhā samādhiddhipādo nāma. Chando padhānasaṅkhāroti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena samādhiddhipāde pavisanti. Pāde pavīṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Tatthava padhānasaṅkhāro iddhi nāma, padhānasaṅkhārabhāvitā cattāro khandhā padhānasaṅkhāriddhipādo nāma. Chando samādhīti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena padhānasaṅkhāriddhipāde pavisanti. Pāde pavīṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Tattheva vīriyaṃ iddhi nāma, cittaṃ iddhi nāma, vīmaṃsā iddhi nāma -pa-. Pāde pavīṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Ayam bhedato kathā nāma.

Ettha pana abhinavaṃ natthi, gahitameva vibhūtaḍḍhātukaṃ kataṃ. Kathaṃ? Chando samādhi padhānasaṅkhāroti ime tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi, sesā sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Ime hi tayo dhammā ijḅhamānā sampayuttakehi catūhi khandhehi saddhiṃyeva ijḅhanti, na vinā. Sampayuttakā pana cattāro khandhā ijḅhanakaṭṭhena iddhi nāma honti, patiṭṭhānaṭṭhena pādo nāma. Iddhīti vā iddhipādoti vā na aññassa kassaci adhivacanaṃ, sampayuttakānaṃ catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacanaṃ. Vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsasamādhipadhānasaṅkhāroti tayo dhammā -pa- catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacanaṃ.

Api ca pubbabhāgo pubbabhāgo iddhipādo nāma, paṭilābho paṭilābho iddhi nāmāti veditabbo. Ayamatto upacārena vā vipassanāya vā dīpetabbo. Paṭhamajḅhānaparikammañhi iddhipādo nāma, paṭhamajḅhānaṃ iddhi nāma.

---

1. Ettha pana (Sī, Syā)

Dutiya, tatiya, catuttha, ākāsānañcāyatana, viññāṇaṇcāyatana, ākiñcaññāyatana, nevasaññānāsaññāyatana-parikammaṃ iddhipādo nāma, nevasaññānāsaññāyatanaṃ iddhi nāma. Sotāpattimaggassa vipassanā iddhipādo nāma, sotāpattimaggo iddhi nāma. Sakadāgāmi, anāgāmi, arahattamaggassa vipassanā iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma, paṭilābhenāpi dīpetuṃ vaṭṭatiyeva. Paṭhamajjhānañhi iddhipādo nāma, dutiyajjhānaṃ iddhi nāma. Dutiyajjhānaṃ iddhipādo nāma, tatiyajjhānaṃ iddhi nāma. Dutiyajjhānaṃ iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma.

Kenatṭhena iddhi, kenatṭhena pādoti. Ijjhanakatṭheneva iddhi, patiṭṭhānatṭheneva pādo. Evamidhāpi iddhīti vā pādoti vā na aññassa kassaci adhivacanaṃ, sampayuttakānaṃ catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacanaṃ. Evaṃ vutte pana idamaṃsu catunnaṃ khandhānameva adhivacanaṃ bhaveyya, yadi Satthā parato uttaracūḷabhājanīyaṃ nāma na āhareyya. Uttaracūḷabhājanīye pana “chandoyeva chandiddhipādo, vīriyameva, cittameva, vīmaṃsāva vīmaṃsiddhipādo”ti kathitaṃ. Keci pana “iddhi nāma anipphannā, iddhipādo nipphanno”ti vadiṃsu. Tesaṃ vacanaṃ paṭikkhipitvā iddhipi iddhipādopi nipphanno tilakkhaṇabbhāhatoti sanniṭṭhānaṃ kataṃ. Iti imasmiṃ suttantabhājanīye lokiyalokuttaramissakā iddhipādā kathitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

444. Abhidhammabhājanīyaṃ uttānatthameva. Nayā panettha gaṇetabbā. “Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāvetī”ti vuttaṭṭhānasmiñhi lokuttarāni cattāri nayasahassāni vibhattāni. Vīriyasamādhi-ādīsupi eseva nayo. Tathā uttaracūḷabhājanīye chandiddhipāde cattāri nayasahassāni vibhattāni, vīriyacittavīmaṃsiddhipāde cattāri cattārīti sabbānīpi aṭṭhannaṃ catukkānaṃ vasena dvattiṃsa nayasahassāni vibhattāni. Evametaṃ nibbattitalokuttarānaṃyeva iddhipādānaṃ vasena dvattiṃsanayasahassappaṭimaṇḍitaṃ abhidhammabhājanīyaṃ kathitanti veditabbari.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

462. Pañhāpucchake Pāḷi-anusārenea iddhipādānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbepe appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabha pavattito appamāṇārammaṇā eva, na maggārammaṇā. Sahajātahetuvasena pana maggahetukā, na maggādhipatino. Cattāro hi adhipatayo aññamaññaṃ garuṃ na karonti. Kasmā? Sayam jeṭṭhakattā. Yathā hi samajātikā samavayā samathāmā samasippā cattāro rājaputtā attano attano jeṭṭhakatāya aññamaññaṃ apacitīm na karonti, evamimepi cattāro adhipatayo pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ jeṭṭhakadhammatāya aññamaññaṃ garuṃ na karontīti ekanteneva na maggādhipatino. Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbā. Nibbānassa pana bahiddhādhammatā bahiddhārammaṇā nāma hontīti evametasmim pañhāpucchake nibbattitalokuttarāva iddhipādā kathitā. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmimyeva lokiyalokuttaramissakā iddhipādā kathitā. Abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti evamayaṃ Iddhipādavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Iddhipādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bojjhaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

466. Idāni tadanantare Bojjhaṅgavibhaṅge **sattāti** gaṇanaparicchedo. **Bojjhaṅgāti** bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti **bojjhaṅgā**. Idam vuttam hoti—yā esā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-paṭiṭṭhānāyūhana-kāmasukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnam anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya sati-dhammavicaya-vīriya-pīti-passaddhi-samādhi-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, bujjhati kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggīsāṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi **bojjhaṅgā** jhānaṅga-maggaṅgādīni viya. Yo pan’esa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi **bojjhaṅgā** senaṅga-rathaṅgādayo viya. Ten’āhu Aṭṭhakathācariyā—“bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā”ti.

Api ca “bojjhaṅgāti ken’aṭṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya samvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjantīti bojjhaṅgā, paṭibujjantīti bojjhaṅgā, sambujjantīti bojjhaṅgā”ti iminā Paṭisambhidānāyena’api¹ bojjhaṅgattho veditabbo.

Satisambojjhaṅgoti—ādīsu pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo, sati yeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**. Tattha upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo. Tesu “satiṅca khv’āhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti² vacanato sabbesaṃ bojjhaṅgānaṃ upakārakattā satisambojjhaṅgo paṭhamam vutto. Tato param “so tathā sato

1. Khu 9. 320 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinatī”ti-ādinā¹ nayena evaṃ anukkamen’eva nikkhepapayojanaṃ Pāḷiyaṃ āgatameva.

Kasmā panete satt’eva vuttā anūnā anadhikāti?

Līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca. Ettha hi tayo bojjhaṅgā līnassa paṭipakkhā. Yath’āha—“yasmiñca kho bhikkhave samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̄ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāyā”ti². Tayo uddhaccassa paṭipakkhā. Yath’āha—“yasmiñca kho bhikkhave samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̄ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāyā”ti³. Eko pan’ettha loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabbesu rājakiccesu, sabbabojjhaṅgesu icchitabbato sabbatthiko. Yath’āha “satiñca khv’āhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti. “Sabbatthakan”tipi Pāḷi, dvinnampi sabbattha icchitabbanti attho. Evaṃ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca satt’eva vuttāti veditabbā.

467. Idāni nesaṃ ekasmim̄ yev’ārammaṇe attano attano kiccavasena nānākaraṇaṃ dassetuṃ **Tattha katamo satisambojjhaṅgoti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **idha bhikkhū**ti imasmim̄ sāsane bhikkhu. **Satimā hotī**ti paññāya paññavā yasena yasavā dhanena dhanavā viya satiyā satimā hoti, satisampannoti attho. **Paramenā**ti uttamena. Tañhi paramatthasaccassa nibbānassa c’eva maggassa ca anulomato paramaṃ nāma hoti uttamaṃ seṭṭhaṃ. **Satinepakkenā**ti nepakkaṃ vuccati paññā, satiyā c’eva nepakkena cāti attho.

Kasmā pana imasmim̄ satibhājanīye paññā saṅgahitā?ti. Satiyā balavabhāvadīpanatthaṃ. Sati hi paññāya saddhimpī uppajjati vināpi, paññāya saddhim̄ uppajjamānā balavatī hoti, vinā uppajjamānā dubbalā. Ten’assā balavabhāvadīpanatthaṃ paññā saṅgahitā. Yathā hi dvīsu disāsu dve rājamahāmatā tiṭṭheyyuṃ. Tesu eko rājaputtaṃ gahetvā tiṭṭheyya, eko attano dhammatāya ekako’va. Tesu rājaputtaṃ gahetvā ṭhito

1. Ma 3. 127 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

attanopi tejena rājaputtassapi tejena tejavā hoti, attano dhammatāya ṭhito na tena samatejo hoti, evameva rājaputtaṃ gahetvā ṭhitamahāmatto¹ viya paññāya saddhiṃ uppannā sati, attano dhammatāya ṭhito viya vinā paññāya uppannā. Tattha yathā rājaputtaṃ gahetvā ṭhito attanopi tejena rājaputtassapi tejena tejavā hoti, evaṃ paññāya saddhiṃ uppannā sati balavatī hoti. Yathā attano dhammatāya ṭhito na tena samatejo hoti, evaṃ vinā paññāya uppannā dubbalā hotīti balavabhāvadīpanatthaṃ paññā gahitāti.

Cirakatampīti attano vā parassa vā kāyena cirakataṃ vattaṃ vā kasiṇamaṇḍalaṃ vā kasiṇaparikkamaṃ vā. **Cirabhāsitaṃpīti** attanā vā parena vā vācāya cirabhāsitaṃ bahukampi vattasīse ṭhatvā dhammakatham vā kammaṭṭhānavinicchayaṃ vā, vimuttāyatanaśīse vā ṭhatvā dhammakathameva. **Saritā hotīti** taṃ kāyaviññattiṃ vacīviññattiṃca samuṭṭhāpetvā pavattaṃ arūpadhammakotṭhāsaṃ “evaṃ uppajjitvā evaṃ niruddho”ti saritā hoti. **Anussaritāti** punappunaṃ saritā. **Ayaṃ vuccati satisambojjhaṅgoti** ayaṃ evaṃ uppannā sesambojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā sati satisambojjhaṅgo nāma kathiyati.

So tathā sato viharantoti so bhikkhu ten’ākārena uppannāya satiyā sato hutvā viharanto. **Taṃ dhammanti** taṃ cirakataṃ cirabhāsitaṃ heṭṭhā vuttappakāraṃ dhammaṃ. **Paññāya pavicinatī** hi paññāya aniccaṃ dukkhaṃ anattāti pavicinatī. **Pavicaratīti** aniccaṃ dukkhaṃ anattāti tattha paññaṃ carāpento pavicarati. **Parivīmaṃsaṃ āpajjatīti** olokanāṃ gavesanaṃ āpajjati. **Ayaṃ vuccatīti** idaṃ vuttappakāraṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpakāṃ vipassanāñāṇaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo nāma vuccati.

Tassa taṃ dhammanti tassa bhikkhuno taṃ heṭṭhā vuttappakāraṃ dhammaṃ. **Āraddhaṃ hotīti** paripuṇṇaṃ hoti paggahitaṃ. **Asallīnanti** āraddhattā yeva asallīnaṃ. **Ayaṃ vuccatīti** idaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpakāṃ vipassanāsampayuttaṃ vīriyaṃ vīriyasambojjhaṅgo nāma vuccati.

---

1. Ṭhito mahāmatto (Sī)

Nirāmisāti kāmāmisa-lokāmisa-vaṭṭāmisānaṃ abhāvena nirāmisā parisuddhā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttāpīti pītisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Pīṭimanassāti pītisampayuttacittassa. **Kāyopi passambhatī**ti khandhattayasāṅkhāto nāmakāyo kilesadarathapaṭippassaddhiyā passambhati. **Cittampī**ti viññāṇakkhandhopi tath'eva passambhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā passaddhi passaddhisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Passaddhakāyassa sukhinoti passaddhakāyatāya uppannasukhena sukhitassa. **Samādhīyatī**ti sammā ādhiyati, niccalaṃ hutvā ārammaṇe ṭhapiyati, appanāppattaṃ viya hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā cittekaggatā samādhīsambojjhaṅgo nāma vuccati.

Tathā samāhitanti tena appanāppattena viya samādhinā samāhitāṃ. **Sādhukāṃ ajjhupekkhitā hotī**ti suṭṭhu ajjhupekkhitā hoti. Tesāṃ dhammānaṃ hāpanavaḍḍhane abyāvaṭo¹ hutvā ajjhupekkhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ channaṃ bojjhaṅgānaṃ anosakkana-anativattanabhāvasādhako majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma vuccati.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ nāma hoti? Apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇe nānārasalakkhaṇā pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā hotīti. Paṭhamo nayo.

468-469. Idāni yena pariyāyena satta bojjhaṅgā cuddasa honti, tassa pakāsanatthaṃ dutiyanayaṃ dassento puna **satta bojjhaṅgā**ti-ādimāha. Tatr'āyaṃ anupubbapadavaṇṇanā—**Ajjhattaṃ dhammesu satī**ti ajjhattikasāṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Bahiddhā dhammesu satī**ti bahiddhāsāṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Yadapī**ti yāpi. **Tadapī**ti sāpi. **Abhiññāyā**ti abhiññeyyadhamme abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti sambodhi vuccati maggo, maggatthāyāti attho. **Nibbānāyā**ti vānaṃ vuccati taṇhā, sā

---

1. Avāvaṭo (Ka)

tattha natthīti nibbānaṃ, tadatthāya asaṅkhatāya amatadhātuyā sacchikiriyatthāya saṃvattatīti attho. **Dhammavicayasambojjhaṅgepi** es'eva nayo.

Kāyikaṃ vīriyanti caṅkamaṃ adhiṭṭhahantassa uppannavīriyaṃ. **Cetasikaṃ vīriyanti** “na tāv'āhaṃ imaṃ pallākaṃ bhindissāmi, yāva me na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissatī”ti evaṃ kāyapayogaṃ vinā uppannavīriyaṃ. **Kāyapassaddhīti** tiṇṇaṃ khandhānaṃ darathapassaddhi. **Cittapassaddhīti** viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi. Upekkhāsambojjhaṅge satisambojjhaṅgasadiso'va vinicchayo. Imasmim naye satta bojjhaṅgā lokiyalokuttaramissakā kathitā.

Porāṇakattherā pana ettakena pākaṭaṃ na hotīti vibhajivā dassetuṃ. Etesu hi ajjhattadhammesu sati pavicayo upekkhāti ime tayo attano khandhārammaṇattā lokiyā'va honti, tathā maggaṃ appattaṃ kāyikavīriyaṃ. Avitakka-avicārā pana pītisamādhayo lokuttarā honti, sesā lokiyalokuttaramissakāti.

Tattha ajjhattaṃ tāva dhammesu sati-pavicaya-upekkhā ajjhattārammaṇā, lokuttarā pana bahiddhārammaṇāti tesam lokuttarabhāvo mā yujjittha. Caṅkamapayogena nibbattavīriyampi lokiyanti vadanto na kilamati. Avitakka-avicārā pana pītisamādhayo kadā lokuttarā hontīti? Kāmāvacare tāva pītisambojjhaṅgo labbhati, avitakka-avicārāpīti na labbhati. Rūpāvacare avitakka-avicārāpīti labbhati, pītisambojjhaṅgo pana na labbhati. Arūpāvacare sabbena sabbaṃ na labbhati. Ettha pana alabbhamānakam upādāya labbhamānakāpi paṭikkhittā. Evamayaṃ avitakka-avicāro pītisambojjhaṅgo kāmāvacaratopi nikkhanto rūpāvacaratopi arūpāvacaratopīti nibbattitalokuttaro yevāti kathito.

Tathā kāmāvacare samādhisambojjhaṅgo labbhati, avitakka-avicāro pana samādhi na labbhati. Rūpāvacara-arūpāvacaesu avitakka-avicāro samādhi labbhati, samādhisambojjhaṅgo pana na labbhati. Ettha pana alabbhamānakam upādāya labbhamānakopi paṭikkhitto. Evamayaṃ avitakka-avicāro samādhi kāmāvacaratopi nikkhanto rūpāvacaratopi arūpāvacaratopīti nibbattitalokuttaro yevāti kathito.

Api ca lokiyaṃ gahetvā lokuttaro kātabbo, lokuttaraṃ gahetvā lokiyo kātabbo. Ajjhattadhammesu hi sati-pavicaya-upekkhānaṃ lokuttarabhāvanākālopi atthi. Tatṛ'idam Suttaṃ—“ajjhattivimokkhaṃ khv'āhaṃ āvuso sabbupādānakkhayaṃ vadāmi, evamass'ime āsavā n'ānuseti”¹ti¹ iminā Suttena lokuttarā honti. Yadā pana caṅkamapayogena nibbatte kāyikavīriye avūpasante yeva vipassanā maggena ghaṭṭiyati, tadā taṃ lokuttaraṃ hoti. Ye pana therā “kasiṇajjhāne ānāpānājjhāne brahmavihārajjhāne ca bojjaṅgo uddharanto na vāretabbo”²ti vadanti, tesam vāde avitakka-avicārā pītisamādhisambojjaṅgā lokiyā hontīti.

Dutiyo nayo.

470-471. Idāni bojjaṅgānaṃ bhāvanāvasena pavattaṃ tatiyanayaṃ dassento puna **Satta bojjaṅgā**ti-ādimāha. Tatth'āpi ayaṃ anupubbapadaavaṇṇanā—**Bhāvetī**ti vadḍheti, attano santāne punappunaṃ janeti abhinibbatteti. **Vivekanissitanti** viveke nissitaṃ. **Vivekoti** vivittatā. So c'āyaṃ tadaṅgaviveko vikkhambhana, samuccheda, paṭippassaddhi, nissaraṇavivekoti pañcavidho. Tattha tadaṅgaviveko nāma vipassanā. Vikkhambhanaviveko nāma aṭṭha samāpattiyo. Samucchedaviveko nāma maggo. Paṭippassaddhiviveko nāma phalaṃ. Nissaraṇaviveko nāma sabbanimittanissaṇaṃ nibbānaṃ. Evametasmim pañcavidhe viveke nissitaṃ vivekanissitanti tadaṅgavivekanissitaṃ samucchedavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitaṃca satisambojjaṅgaṃ bhāvetīti ayamatto veditabbo.

Tathā hi ayaṃ satisambojjaṅgabhāvanānuyogamanuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ satisambojjaṅgaṃ bhāveti. Pañcavivekanissitamṭī eke. Te hi na kevalaṃ balavavipassanāmaggaḥhalakkhaṇesu eva bojjaṅgaṃ uddharanti, vipassanāpādakasiṇājjhāna-ānāpānāsubhabrahmavihārajjhānesupi uddharanti, na ca paṭisiddhā

---

1. Saṃ 1. 286 piṭṭhe, thokaṃ visadisam.

Aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesam matena etesam jhānānam pavattikkhaṇe kiccatō eva vikkhambhanavivekanissitam. Yathā ca vipassanākkhaṇe “ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitan”ti vuttam, evam “paṭippassaddhivivekanissitampi bhāveti”ti vuttam vaṭṭati. Esa nayo virāganissitādīsu. Vivekatthā eva hi virāgādayo.

Kevalaṅh’ettha vossaggo duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha **pariccāgavossaggoti** vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena maggakkhaṇe ca samucchēdavasena kilesappahānam. **Pakkhandanavossaggoti** vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanam. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayam sati sambojjhaṅgo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati, nibbānaṅca pakkhandati.

Vossaggapariṇāminti iminā pana sakalena vacanena vossaggattham pariṇamantam¹ pariṇatāṅca, paripaccantam paripakkaṅcāti idam vuttam hoti. Ayaṅhi bojjhaṅgabhāvanamanuyutto bhikkhu yathā satisambojjhaṅgo kilesapariccāgavossaggattham nibbānapakkhandanavossaggatthāṅca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā nam bhāvetīti. Esa nayo sesambojjhaṅgesupi. Imasmimpi naye lokiyalokuttaramissakā bojjhaṅgā kathitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

472. Abhidhammabhājanīye sattapi bojjhaṅge ekato pucchitvā vissajjanassa ca, pāṭiyekkam pucchitvā vissajjanassa ca vasena dve nayā, tesam atthavaṇṇanā heṭṭhā vuttanayen’eva veditabbā.

Upekkhāsambojjhaṅganiddese pana upekkhanavasena **upekkhā**. Upekkhanākāro **upekkhanā**. Upekkhitabbayutte samappavatte dhamme ikkhati na

---

1. Pariṇāmentam (Ṭikā)

codetīti upekkhā. Puggalaṃ upekkhāpetīti upekkhanā.
Bojjhaṅgabhāvappattiyā lokiya-upekkhanāya adhikā upekkhanā
ajjupekkhanā. Abyāpārāpajjanena majjhatabhāvo majjhattatā. Sā pana
cittassa, na sattassāti dīpetuṃ **majjhattatā cittassāti** vuttanti. Ayamettha
apubbapadavaṇṇanā¹.

Nayā pan'ettha gaṇetabbā. Sattannampi hi bojjhaṅgānaṃ ekato
pucchitvā vissajjane ekekamagge nayasahassaṃ nayasahassanti cattāri
nayasahassāni vibhattāni. Pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjane
ekakabojjhaṅgavasena cattāri cattārīti satta catukkā aṭṭhavīsati. Tāni
purimehi catūhi saddhiṃ dvattiṃsāti sabbānīpi Abhidhammabhājanīye
dvattiṃsa nayasahassāni vibhattāni kusalan'eva. Yasmā pana phalakkhaṇepi
bojjhaṅgā labbhanti, kusalahetukāni ca sāmāññaphalāni, tasmā tesupi
bojjhaṅgadassanattamaṃ kusalaniddesa-pubbaṅgamāya eva tantiyā
vipākanayo āraddho. Sopi ekato pucchitvā vissajjanassa ca, pāṭiyekkaṃ
pucchitvā vissajjanassa ca vasena duvidho hoti. Sesamettha heṭṭhā
vuttanayen'eva veditabbaṃ. Vipāke pana kusalato tiguṇā nayā kātabbāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

482. Pañhāpucchake Pāḷi-anusāreṇeva bojjhaṅgānaṃ kusalādibhāvo
veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbe p'ete appamāṇaṃ nibbānaṃ
ārabbha pavattito appamāṇārammaṇā eva, na maggārammaṇā.
Sahajātahetuvasena pan'ettha kusalā maggahetukā, vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā
jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatino, chandacittajeṭṭhikāya
maggabhāvanāya na vattabbā maggādhipatinoti, phalakālepi na vattabbā
eva.

Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbā, nibbānassa pana
bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇā nāma hontīti evametasmim
pañhāpucchake pi

---

1. Anupubbapadavaṇṇanā (Sī, Syā)

nibbattitalokuttarā'va bojjaṅgā kathitā. Sammāsambuddhena hi Suttantabhājanīyass'eva paṭhamanayasmiṃ lokiyā, dutiya-tatiyesu lokiya-lokuttaramissakā bojjaṅgā kathitā. Abhidhammabhājanīyassa pana catūsupi navesu imasmiṅca pañhāpucchake lokuttarā yevāti evamayaṃ Bojjaṅgavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Bojjaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Maggaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

486. Idāni tadanantare Maggaṅgavibhaṅge **ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti-**ādi sabbaṃ Saccavibhaṅge dukkhanirodhagāminipaṭipadānidese vuttanayeneva veditabbaṃ. Bhāvanāvasena pāṭiyekkaṃ dassite dutiyanayepi **sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitanti-**ādi sabbaṃ Bojjaṅgavibhaṅge vuttanayeneva veditabbaṃ. Evamidaṃ dvinnampi nayānaṃ vasena suttantabhājanīyaṃ lokiyalokuttaramissakameva kathitaṃ.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

490. Abhidhammabhājanīye “ariyo”ti avatvā **aṭṭhaṅgiko maggoti** vuttaṃ. Evaṃ avuttepi ayaṃ ariyo eva. Yathā hi muddhābhisittassa rañño muddhābhisittāya deviyā kucchismiṃ jāto putto rājaputtoti avuttepi rājaputtoyeva hoti, evamayampi ariyoti avuttepi ariyo evāti veditabbo. Sesamidhāpi Saccavibhaṅge vuttanayeneva veditabbaṃ.

493. Pañcaṅgikavārepi aṭṭhaṅgikoti avuttepi aṭṭhaṅgiko eva veditabbo. Lokuttaramaggo hi pañcaṅgiko nāma natthi. Ayamettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī panāha “lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko nāma natthi, pañcaṅgikoyeva hoti”ti. So suttaṃ āharāhīti vutto addhā aññaṃ apassanto idaṃ mahāsaḷāyatanato suttappadesaṃ āharissati—“yā tathābhūtaṃ diṭṭhi, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Yo tathābhūtaṃ saṅkappo, vāyāmo, sati, yo tathābhūtaṃ samādhi, svāssa hoti sammāsamādhi. Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo superisuddho hoti”ti¹.

Tato “etassa anantaraṃ suttapadaṃ āharā”ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce āharati, sayāṃ āharitvā “evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī”ti¹

---

1. Ma 3. 337 piṭṭhe.

iminā te Satthusāsanena vādo bhinno. Lokuttaramaggo pañcaṅgiko nāma natthi, aṭṭhaṅgikova hotīti vattabbo.

imāni pana tīṇi aṅgāni pubbe parisuddhāni vattanti, lokuttaramaggakkhaṇe parisuddhatarāni honti. Atha pañcaṅgiko maggoti idaṃ kimatthaṃ gahitanti? Atirekakiccadassanattamaṃ. Yasmiṃhi samaye micchāvācaṃ pajahati sammāvācaṃ pūreti, tasmim̄ samaye sammākammantasammā-ājīvā natthi. Imāni pañca kārāpakaṅgāneva micchāvācaṃ pajahanti, sammāvācā pana sayam̄ virativasena pūreti. Yasmiṃ samaye micchākammantaṃ pajahati, sammākammantaṃ pūreti, tasmim̄ samaye sammāvācāsammā-ājīvā natthi. Imāni pañca kārāpakaṅgāneva micchākammantaṃ pajahanti, sammākammanto pana sayam̄ virativasena pūreti. Yasmiṃ samaye micchā-ājīvaṃ pajahati, sammā-ājīvaṃ pūreti, tasmim̄ samaye sammāvācāsammākammantā natthi. Imāni pañca kārāpakaṅgāneva micchā-ājīvaṃ pajahanti, sammā-ājīvo pana sayam̄ virativasena pūreti. Imaṃ etesaṃ pañcannaṃ kārāpakaṅgānaṃ kiccātirekataṃ dassetuṃ pañcaṅgiko maggoti gahitaṃ. Lokuttaramaggo pana aṭṭhaṅgikova hoti, pañcaṅgiko nāma natthi.

Yadi sammāvācādīhi saddhiṃ aṭṭhaṅgikoti vadatha, catasso sammāvācācetanā tisso sammākammantacetanā satta sammā-ājīvacetanāti imamhā cetanābahuttā kathaṃ muccissatha. Tasmā pañcaṅgikova lokuttaramaggoti. Cetanābahuttā ca pamuccissāma, aṭṭhaṅgikova lokuttaramaggoti ca vakkhāma. Tvaṃ tāva mahācattārīsakabhāṇako hosi na hosīti pucchitabbo. Sace na homīti vadati, tvaṃ abhāṇakattā na jānāsīti vattabbo. Sace bhāṇakosmīti vadati, suttaṃ āharāti vattabbo. Sace suttaṃ āharati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce āharati, sayam̄ uparipaṇṇāsato āharitabbaṃ—

“Katamā ca bhikkhave sammāvācā. Sammāvācaṃpahaṃ bhikkhave dvāyaṃ vadāmi—atthi bhikkhave sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā, atthi bhikkhave sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā.

Katamā ca bhikkhave sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā. Musāvādā veramaṇī pisuṇāya vācāya veramaṇī

pharusāya vācāya veramaṇī samphappalāpā veramaṇī. Ayaṃ bhikkhave sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā.

Katamā ca bhikkhave sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā. Yā kho bhikkhave ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato catūhi vacīduccaritehi ārati virati paṭivirati veramaṇī. Ayaṃ bhikkhave sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā -pa-.

Katamo ca bhikkhave sammākammanto. Sammākammantaṃpaham bhikkhave dvāyaṃ vadāmi -pa- upadhivepakko.

Katamo ca bhikkhave sammākammanto ariyo anāsavo lokuttaro -pa-.

Katamo ca bhikkhave sammā-ājīvo. Sammā-ājīvapaṃpaham bhikkhave dvāyaṃ vadāmi -pa- upadhivepakko.

Katamo ca bhikkhave sammā-ājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo. Yā kho bhikkhave ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato micchā-ājīvā ārati virati paṭivirati veramaṇī. Ayaṃ bhikkhave sammā-ājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo”ti¹.

Evamettha catūhi vacīduccaritehi tīhi kāyaduccaritehi micchājīvato cāti ekekāva virati ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgāti vuttā, kuto ettha cetanābahuttaṃ, kuto pañcaṅgiko maggo, idaṃ te suttaṃ akāmakassa lokuttaramaggo aṭṭhaṅgikoti dīpeti. Sace ettakena sallakkheti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce sallakkheti, aññānīpi kāraṇāni āharitvā saññāpetabbo. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Yasmiṃ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati -pa-. Imasmiṃ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati,

---

1. Ma 3. 118, 119, 120 piṭṭhesu.

idheva Subhadda samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti¹.

Aññesupi anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgato.

Kathāvatthupparakaraṇepi vuttam—

“Maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā.

Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānaṃ ca cakkhumāti—

Attheva suttantoti, āmantā. Tena hi aṭṭhaṅgiko maggo”ti². Sace pana ettakenāpi saññattim na gacchati, gaccha vihāraṃ pavisitvā yāgum pivāhīti uyyojetabbo. Uttarim pana kāraṇaṃ vakkhatīti aṭṭhānametaṃ. Sesamettha uttānatthameva.

Nayā panettha gaṇetabbā. Aṭṭhaṅgikamaggasmiñhi ekato pucchitvā ekato vissajjane catūsu maggesu cattāri nayasahassāni vibhattāni, pañcaṅgikamagge ekato pucchitvā ekato vissajjane cattāri, pāṭiyekkaṃ pucchitvā pāṭiyekkaṃ vissajjane cattāri cattārīti pañcasu aṅgesu vīsati. Iti purimāni aṭṭha imāni ca vīsati sabbānipi Maggavibhaṅge aṭṭhavīsatinayasahassāni vibhattāni. Tāni ca kho nibbattitalokuttarāni kusalāneva, vipāke pana kusalato tiguṇā nayā kātabbāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

504. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva maggaṅgānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipetāni appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabha pavattito appamāṇārammaṇāneva, na maggārammaṇāni. Neva hi maggo na phalaṃ maggaṃ ārammaṇaṃ karoti. Sahajātahetivasena panettha kusalāni maggahetukāni, vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni, chandacittajeṭṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhipatinīti, phalakālepi na vattabbāneva.

1. Dī 2. 124 piṭṭhe.

2. Abhi 4. 433 piṭṭhe.

Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbāni, nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti evametasmim pañhāpucchakepi nibbattitalokuttarāneva maggaṅgāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmimyeva lokiyalokuttarāni maggaṅgāni kathitāni, abhidhammabhājanīye pana pañhāpucchake ca lokuttarānevāti evamayaṃ Maggavibhaṅgopi te parivaṭṭaṃ niharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Maggaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Jhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya mātikāvaṇṇanā

508. Idāni tadanantare Jhānavibhaṅge yā tāva ayaṃ sakalassāpi suttantabhājanīyassa paṭhamam mātikā ṭhapitā, tattha **idhāti** vacanam pubbabhāgakaṇṇīyasampadāya sampannassa sabbappakārajjhānanibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanam, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanam. Vuttañhetam “idheva bhikkhave samaṇo -pa-suññā parappavādā samaṇebhi aññehi”¹. **Bhikkhūti** tesam jhānamam nibbattakapuggalaparidīpanam. **Pātimokkhasamvarasamvutoti** idamassa pātimokkhasamvare patiṭṭhitabhāvaparidīpanam. **Viharatīti** idamassa tadanurūpavīhārasamaṅgībhāvaparidīpanam. **Ācāragocarasampannoti** idamassa heṭṭhā pātimokkhasamvarassa upari jhānānuyogassa ca upakāradhammaparidīpanam. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti** idamassa pātimokkhato acavanadhammatāparidīpanam. **Samādāyāti** idamassa sikkhāpadānam anavasesato ādānaparidīpanam. **Sikkhatīti** idamassa sikkhāya samaṅgībhāvaparidīpanam. **Sikkhāpadesūti** idamassa sikkhitabbadhammaparidīpanam.

Indriyesūti idamassa guttadvāratāya bhūmiparidīpanam. Rakkhitabbokāsaparidīpanantipi vadanti eva. **Guttadvāroti** idamassa chasu dvāresu samvihitārakkhabhāvaparidīpanam. **Bhojane mattaññūti** idamassa santosādiguṇaparidīpanam. **Pubbarattāpararattam jāgariyānuyogamanuyuttoti** idamassa kāraṇabhāvaparidīpanam. **Sātaccam nepakkanti** idamassa paññāpariggahitena vīriyena sātaccakāritāparidīpanam. **Bodhipakkhikānam dhammānam bhāvanānuyogamanuyuttoti** idamassa paṭipattiyā nibbedhabhāgiyattaparidīpanam.

So abhikkante -pa- tuṇhībhāve sampajānakārī hotīti idamassa sabbattha satisampajāññasamannāgatattaparidīpanam. **So vivittam senāsanam bhajatīti** idamassa anurūpasenāsanapariggahaparidīpanam. **Araññam -pa- paṭisallānasārūppanti** idamassa senāsanappahedanirādīnavatānisamsaparidīpanam.

---

1. Am 1. 560 piṭṭhe.

So araṇṇagato vāti idamassa vuttappakārena senāsanena yuttabhāvaridīpanam. **Nisīdatīti** idamassa yogānurūpa-iriyāpathaparidīpanam. **Parimukham satim upatṭhapetvāti** idamassa yogārambhaparidīpanam. **So abhijjham loke pahāyāti**-ādi panassa kammaṭṭhānānuyogena nīvaraṇappahānaparidīpanam. Tasseva pahīnanīvaraṇassa **vivicceva kāmehīti**-ādi paṭipāṭiyā jhānuppattiparidīpanam.

Api ca **idha bhikkhūti** imasmim sāsane jhānuppādako bhikkhu. Idāni yasmā jhānuppādakena bhikkhunā cattāri silāni sodhetabbāni, tasmāssa **pātimokkhasamvarasamvutoti** iminā pātimokkhasamvarasilavisuddhim upadisati. **Ācāragocarasampannoti**-ādinā ājīvapārisuddhisilam. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** iminā tesam dvinnam silānam anavasesato ādānam. **Indriyesu guttadvāroti** iminā indriyasamvarasilam. **Bhojane mattaññūti** iminā paccayasannissitasilam. **Pubbarattāpararattanti**-ādinā sīle paṭiṭṭhitassa jhānabhāvanāya upakārake dhamme. **So abhikkanteti**-ādinā tesam dhammānam aparihānāya kammaṭṭhānassa ca asammosāya satisampajaññasamāyogam. **So vivittanti**-ādinā bhāvanānurūpasenāsanapariggaham. **So araṇṇagato vāti**-ādinā tam senāsanam upagatassa jhānānurūpa-iriyāpathañceva jhānabhāvanārambhañca. **So abhijjhanti**-ādinā jhānabhāvanārambhena jhānapaccanīkadhammappahānam. **So ime pañca nīvaraṇe pahāyāti**-ādinā evam pahīnajjhānapaccanīkadhammassa sabbajjhānānam uppattikkamam upadisatīti.

Mātikāvaṇṇanā.

Niddesavaṇṇanā

509. Idāni yathānikkhittam mātikam paṭipāṭiyā bhājetvā dassetum **idhāti imissā diṭṭhiyāti**-ādi āraddham. Tattha **imissā diṭṭhiyāti**-ādīhi dasahi padehi sikkhattayasaṅkhātam Sabbaññubuddhasāsanameva kathitam. Tañhi Buddhena Bhagavatā diṭṭhattā **diṭṭhīti** vuccati. Tasseva khamanavasena **khanti**, ruccanavasena **ruci**, gahaṇavasena **ādāyo**, sabhāvaṭṭhena **dhammo**,

sikkhitabbaṭṭhena **vinayo**, tadubhayenāpi **dhammavinayo**, pavuttavasena **pāvacaṇaṃ**, seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacariyaṃ**, anusīṭṭhidānavasena **Satthusāsananti** vuccati. Tasmā **imissā diṭṭhiyā**ti-ādīsu imissā Buddhadiṭṭhiyā imissā Buddhakhantiyā imissā Buddharuciya imasmim Buddha-ādāye imasmim Buddhadhamme imasmim Buddhavinaye.

“Ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi ‘ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saṃyogāya saṃvattanti no visaṃyogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, (upādāya saṃvattanti no paṇissaggiyā,) ¹ mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāyā’ti. Ekāmsena hi Gotami dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ Satthusāsanā’ti. Ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi ‘ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya -pa-subharatāya saṃvattanti no dubbharatāyā’ti. Ekāmsena hi Gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ Satthusāsanā’ti”²—

Evam vutte imasmim Buddhadhammavinaye imasmim Buddhapāvacaṇe imasmim Buddhabrahmacariye imasmim Buddhasatthusāsaneti evamattho veditaḅbo.

Apicetaṃ sikkhattayasāṅkhātāṃ sakalaṃ sāsaṇaṃ Bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamānavasena khanti. Ruccānavasena ruci. Gahaṇavasena ādāyo. Attano kāraṇaṃ apāyesu apatamānaṃ dhāretīti dhammo. Sova saṅkilesapakkhaṃ vīnetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo.

Kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ—“ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya -pa-. Ekāmsena Gotami dhāreyyāsi eso dhammo, eso vinayo, etaṃ Satthusāsanā”ti².

1. ( ) Pāliyaṃ natthi.

2. Am 3. 107; Vi 4. 449 piṭṭhesu.

dhammena vā vinayo na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi c’etaṃ—

“Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca.
Adaṇḍena asatthena, nāgo danto Mahesinā”¹.

Tathā

“Dhammena nīyamānānaṃ, kā usūyā vijānatan”².

Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthañhesa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṃ. Tenāha Bhagavā “nayidaṃ bhikkhave brahmacariyaṃ vussati janakuhanatthan”³ vitthāro. Puṇṇattheropi āha “anupādāparinibbānatthaṃ kho āvuso Bhagavati brahmacariyaṃ vussati”⁴. Visiṭṭhaṃ vā nayatīti vinayo. Dhammato vinayo dhammavinayo. Samsāradhammato hi sokādiddhammato vā esa visiṭṭhaṃ nibbānaṃ nayati. Dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo, dhammabhūto hi Bhagavā, tasseva vinayo. Yasmā vā dhammāyeva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacanaṃ. Pavacanameva pāvacanaṃ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ Satthubhūtaṃ Bhagavato sāsanaṃ Satthusāsanaṃ. Satthubhūtaṃ vā sāsanaṃtipi satthusāsanaṃ. “So vo mamaccayena Satthā”⁵ hi dhammavinayova Satthāti vuttoti evametesāṃ padānaṃ attho veditabbo.

Yasmā pana imasmiṃyeva sāsane sabbapakārajjhānanibbattako bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha “imissā”⁶ti ca “imasmin”⁷ti ca ayaṃ niyamo katoti veditabboti. Ayaṃ “idhā”⁸ti mātikāpadaniddesassa attho.

510. Bhikkhuniddese **samaññāyāti** paññattiyā, vohārenāti attho. Samaññāya eva hi ekacco bhikkhūti paññāyati. Tathā hi nimantanādīmhi bhikkhūsu gaṇīyamānesu sāmaṇerepi gahetvā “sataṃ bhikkhu sahasaṃ bhikkhū”⁹ti vadanti. **Paṭiññāyāti** attano paṭijānana.

1. Vi 4. 357; Ma 2. 308 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 55 piṭṭhe.

3. Am 1. 334 piṭṭhe.

4. Ma 1. 204 piṭṭhe.

5. Di 2. 127 piṭṭhe.

Paṭiññāyapi hi ekacco bhikkhūti paññāyati. Tassa “ko ettha āvusoti. Ahaṃ āvuso bhikkhū”ti evamādīsu¹ sambhavo daṭṭhabbo. Ayaṃ pana Ānandattherena vuttatā dhammikā paṭiññā. Rattibhāge pana dussīlāpi paṭipathaṃ āgacchantā “ko etthā”ti vutte adhammikāya paṭiññāya abhutatthāya “mayāṃ bhikkhū”ti vadanti.

Bhikkhatīti yācati. Yo hi koci bhikkhati bhikkhaṃ esati gavesati, so taṃ labhatu vā mā vā, atha kho bhikkhatīti bhikkhu. **Bhikkhakoti** byañjanaena padaṃ vaḍḍhitāṃ, bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti** Buddhādīhi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ ajjhupagatatā bhikkhācariyaṃ ajjhupagato nāma. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito kasigorakkhādīhi jīvitakappanaṃ hitvā liṅgasampañicchaneneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu. Parappaṭibaddhajīvikatā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu. Piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu.

Agghaphassavaṇṇabhedenā bhinnaṃ paṭaṃ dhāretīti **bhinnapaṭadharo**. Tattha satthakacchedanena agghabhedo veditabbo. Sahassagghanakopi hi paṭo satthakena khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinno bhinnaggho hoti purimagghato upaḍḍhampi na agghatī. Suttasaṃsibbanena phassabhedo veditabbo. Sukhasamphassopi hi paṭo suttehi saṃsibbito bhinnaphasso hoti, kharasamphassataṃ pāpuṇāti. Sūcimalādīhi vaṇṇabhedo veditabbo. Suparisuddhopi hi paṭo sūcikkammato paṭṭhāya sūcimalena, hatthasedamalajallikādīhi avasāne rajanakappakaraṇehi ca bhinnavaṇṇo hoti, pakativāṇṇaṃ vijahati. Evaṃ tīhākārehi bhinnapaṭadhāraṇato bhinnapaṭadharoti bhikkhu. Gihivatthavisabhāgānaṃ vā kāsāvānaṃ dhāraṇamatteneva bhinnapaṭidharoti bhikkhu.

Bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu. Sotāpattimaggena pañca kilese bhindatīti bhikkhu. Sakadāgāmimaggena cattāro, anāgāmimaggena cattāro, arahattamaggena aṭṭha kilese bhindatīti bhikkhu.

---

1. Am 3. 415 piṭṭhe.

ettāvataṃ cattāro maggaṭṭhā dassitā. **Bhinnattā**ti iminā pana cattāro phalaṭṭhā. Sotāpanno hi sotāpattimaggena pañca kilese bhinditvā ṭhito, sakadāgāmī sakadāgāmimaggena cattāro, anāgāmī anāgāmimaggena cattāro, arahā arahattamaggena aṭṭha kilese bhinditvā ṭhito. Evamayaṃ catubbidhā phalaṭṭho bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhu nāma.

Odhiso kilesānaṃ pahānāti ettha dve odhī maggodhi ca kilesodhi ca. Odhi nāmā sīmā mariyādā. Tattha sotāpanno maggodhinā odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi catūsu maggesu ekena odhinā kilesā pahīnā, na sakalena maggacatukkena. Sakadāgāmī-anāgāmīsūpi eseva nayo. Sotāpanno ca kilesodhināpi odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi pahātabbakilesesu odhināva kilesā pahīnā, na sabbena sabbāṃ. Arahā pana anodhisova kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi maggacatukkena anodhināva kilesā pahīnā, na ekāya maggasīmāya. Pahātabbakilesesu ca anodhisāva kilesā pahīnā. Ekāpi hi kilesasīmā ṭhitā nāma natthi. Evaṃ so ubhayathāpi anodhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu.

Sekkhoti puthujjanakalyāṇakena saddhiṃ satta ariyā tisso sikkhā sikkhantīti sekkhā. Tesu yo koci sekkho bhikkhūti veditabbo. Na sikkhatīti **asekkho**. Sekkhadhamme atikkamma aggaphale ṭhito tato uttari sikkhitabbābhāvato khīṇāsavo asekkhoti vuccati. Avaseso puthujjanabhikkhu tisso sikkhā neva sikkhati, na sikkhitvā ṭhitoti **nevasekkhanāsekkhoti** veditabbo.

Sīlaggaṃ samādhiggaṃ paññaggaṃ vimuttagganti idaṃ aggaṃ patvā ṭhitattā **aggo bhikkhu** nāma. **Bhadroti** apāpako. Kalyāṇaputhujjanādayo hi yāva arahā, tāva bhadrena sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena ca samannāgatattā bhadro bhikkhūti saṅkhaṃ gacchanti. **Maṇḍo bhikkhūti** pasanno bhikkhu, sappimaṇḍo viya anāvilo vippasannoti attho. **Sāroti** tehiyeva sīlasārādīhi samannāgatattā nīlasamannāgamena nīlo paṭo viya sāro bhikkhūti veditabbo, vigatakilesapheggubhāvato vā khīṇāsavova sāroti veditabbo.

Tattha ca “bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu, sekkho bhikkhū”ti imesu tīsu ṭhānesu satta sekkhā kathitā. “Bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānanti bhikkhu, anodhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu, asekkho bhikkhu, aggo bhikkhu, maṇḍo bhikkhū”ti imesu pañcasu ṭhānesu khīṇāsavova kathito. “Nevasekkhanāsekkho”ti ettha puthujjanova kathito. Sesaṭṭhānesu puthujjanakalyāṇako satta sekkhā khīṇāsavoti ime sabbepi kathitā.

Evam samaññādīhi bhikkhum dassetvā idāni upasampadāvasena dassetuṃ **samaggena samṅhenāti**-ādimāha. Tattha **samaggena samṅhenāti** sabbantimena paricchadena pañcavaggakaraṇīye kamme yāvaticā bhikkhū kammappattā, tesam āgatattā chandārahānaṃ chandassa āhaṭattā sammukhībhūtānaṃ appaṭikkosanato ekasmiṃ kamme samaggabhāvaṃ upagatena. **Ñatticatutthenāti** tīhi anussāvanāhi ekāya ca ñattiyā kātabbena. **Kammenāti** dhammikenā vinayakammena. **Akuppenāti** vatthuñatti-anussāvanasīmāparisasampattisampannattā akopetabbataṃ appaṭikkositabbataṃ upagatena. **Ṭhānārahenāti** kāraṇārahena Satthusāsanārahena.

Upasampanno nāma uparibhāvaṃ samāpanno, pattoti attho. Bhikkhubhāvo hi uparibhāvo. Tañcesa yathāvuttena kammaṃ samāpannattā upasampannoti vuccati. Etena yā imā ehibhikkhūpasampadā saraṇagamanūpasampadā ovādapaṭiggahaṇūpasampadā pañhābyākaraṇūpasampadā garudhammapaṭiggahaṇūpasampadā dūtenūpasampadā aṭṭhavācīkūpasampadā ñatticatutthakammūpasampadāti aṭṭha upasampadā vuttā, tāsam ñatticatutthakammūpasampadā dūtenūpasampadā aṭṭhavācīkūpasampadāti imā tissova thāvarā, sesā Buddhē dharamāneyeva ahesuṃ. Tāsu upasampadāsu imasmiṃ ṭhāne ayaṃ ñatticatutthakammūpasampadāva adhippetā.

511. Pātimokkhasaṃvaraniddese **pātimokkhanti** sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti mocayati āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā pātimokkhanti vuttam. **Sīlaṃ patiṭṭhāti**-ādīni tasseva vevacanāni. Tattha sīlanti kāmāñcetaṃ saha kammavācāpariyosānena

ijjhanakassa pātimokkhassa vevacanaṃ, evaṃ santepi dhammato etaṃ sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattappaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanādayo dhammā veditabbā. Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ “kiṃ sīlanti cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlaṃ”ti¹.

Tattha **cetanā sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattappaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā, **cetasikaṃ sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Api ca cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa satta kammaṭṭhacetanā, cetasikaṃ sīlaṃ nāma “abhijjham pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī”ti-ādinā nayena Saṃyuttamahāvagge vuttā anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhidhammā. **Saṃvaro sīlanti** ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti. Tassa nānākaraṇaṃ Visuddhimagge² vuttaṃ. **Avītikkamo sīlanti** samādiṇṇasīlassa kāyikavācasiko avītikkamo. Ettha ca saṃvarasīlaṃ avītikkamasīlanti idameva nipariyāyato sīlaṃ, cetanā sīlaṃ cetasikaṃ sīlanti pariyāyato sīlanti veditabbaṃ.

Yasmā pana pātimokkhasaṃvarasīlena bhikkhu sāsane patiṭṭhāti nāma, tasmā taṃ **patiṭṭhāti** vuttaṃ. Patiṭṭhahati vā ettha bhikkhu, kusaladhammā eva vā ettha patiṭṭhahantīti patiṭṭhā. Ayamatto—

“Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ.
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭṭhaye jaṭan”ti ca³.

“Patiṭṭhā⁴ mahārāja sīlaṃ sabbesaṃ kusaladhammānaṃ”ti ca “sīle patiṭṭhitassa kho mahārāja sabbe kusalā dhammā na parihāyanti”ti ca Ādisuttavasena veditabbo.

Tadetaṃ pubbuppatti-atthena **ādi**. Vuttampi cetam—
“tasmātiha tvaṃ uttiya ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlañca suvisuddham diṭṭhi ca ujukā”ti⁵.

1. Khu 9. 43 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 7 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 13 piṭṭhe.

4. Khu 11. 32 piṭṭhe Milindapañhe.

5. Saṃ 3. 144 piṭṭhe.

Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamaṃ
nagaraṭṭhānaṃ sodheti, tato aparabhāge
vīthicatukkasiṅghāṭakādiparicchedena vibhajitvā nagaraṃ māpeti, evameva
yogāvacarō āditova sīlaṃ visodheti, tato aparabhāge
samathavipassanāmaggaḥalanibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako
paṭhamaṃ tīhi khārehi vatthaṃ dhovitvā parisuddhe vatthe yadicchakaṃ
raṅgajātaṃ upaneti. Yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṃ likhitukāmo
āditova bhittiparikammaṃ karoti, tato aparabhāge rūpaṃ samuṭṭhāpeti,
evameva yogāvacarō āditova sīlaṃ visodhetvā aparabhāge
samathavipassanādayo dhamme sacchikaroti, tasmā sīlaṃ “ādī”ti vuttaṃ.

Tadetaṃ caraṇasarikkhatāya **caraṇaṃ**. Caraṇāti hi pādā vuccanti, yathā
hi chinnacaraṇassa purisassa disaṅgamanābhisaṅkhāro na jāyati,
paripuṇṇapādasseva jāyati, evameva yassa sīlaṃ bhinnaṃ hoti khaṇḍaṃ
aparipuṇṇaṃ, tassa nibbānagamaṇāya nāṇagamaṇaṃ na sampajjati. Yassa
pana taṃ abhinnaṃ hoti akkhaṇḍaṃ paripuṇṇaṃ, tassa nibbānagamaṇāya
nāṇagamaṇaṃ sampajjati. Tasmā sīlaṃ “caraṇa”ti vuttaṃ.

Tadetaṃ saṃyamaṇavasena **saṃyamo**, saṃvaraṇavasena **saṃvaro**,
ubhayenāpi sīlasaṃyamo ceva sīlasaṃvaro ca kathito. Vacanattho panettha
saṃyameti vītikkamavipphandaṇaṃ, puggalaṃ vā saṃyameti
vītikkamavasena tassa vipphanditum na detīti saṃyamo. Vītikkamassa
pavesanadvāraṃ saṃvarati pidahaṭīti saṃvaro. **Mokkhanti** uttamaṃ
mukhabhūtaṃ vā. Yathā hi sattānaṃ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā
aṅgamaṅgāni pharati, evaṃ yoginopi catubhūmakakusalaṃ sīlamukhena
pavisitvā atthasiddhiṃ sampādeti. Tena vuttaṃ “mokkhan”ti. Pamukhe¹
sādhūti **pāmokkhaṃ**, pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti attho. **Kusalānaṃ**
dhammānaṃ samāpattiyāti catubhūmakakusalānaṃ paṭilābhatthāya
pāmokkhaṃ pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti vedītabbaṃ.

Kāyiko avītikkamoti tividhaṃ kāyasucaritaṃ. **Vācasikoti** catubbidhaṃ
vacīsucaritaṃ. **Kāyikavācasikoti** tadubhayaṃ. Iminā ājivaṭṭhamakasīlaṃ
pariyādāya dasseti. **Saṃvutoti** pihito, saṃvutindriyo

---

1. Pamukhena (Sī, Syā)

pihitindriyoti attho. Yathā hi saṁvutadvāraṁ gehaṁ “saṁvutagehaṁ pihitagehan”ti vuccati, evamidha saṁvutindriyo “saṁvuto”ti vutto.

Pātimokkhasaṁvarenati pātimokkhena ca saṁvarena ca, pātimokkhasaṁkhātena vā saṁvarena. **Upetoti**-ādīni vuttatthāneva.

512. **Iriyatī**ti-ādīhi sattahipi padehi pātimokkhasaṁvarasīle ṭhitassa bhikkhuno iriyāpathavihāro kathito.

513. Ācāragocaraniddese kiñcāpi Bhagavā samaṇācāraṁ samaṇagocaraṁ kathetukāmo “ācāragocarasampannoti atthi ācāro, atthi anācāro”ti padaṁ uddhari. Yathā pana maggakusalo puriso maggaṁ ācikkhanto “vāmaṁ muñca dakkhiṇaṁ gaṇhā”ti paṭhamaṁ muñcitabbaṁ sabhayamaggaṁ uppathamaggaṁ ācikkhati, pacchā gahetabbaṁ khemamaggaṁ ujumaggaṁ, evameva maggakusalapurisasadiso dhammarājā paṭhamaṁ pahātabbaṁ Buddhappaṭikuṭṭhaṁ anācāraṁ ācikkhitvā pacchā ācāraṁ ācikkhitukāmo “tattha katamo anācāro”ti-ādīmāha. Purisena hi ācikkhitamaggo sampajjeyya vā na vā, Tathāgatena ācikkhitamaggo apaṇṇako indena vissaṭṭhaṁ vajiraṁ viya avirajjhanako nibbānanagaraṁyeva samosarati. Tena vuttaṁ “puriso maggakusaloti kho tissa Tathāgatassetāṁ adhivacanaṁ Arahato Sammāsambuddhassa”ti¹.

Yasmā vā sasīsaṁ nahānena pahīnasedamalajallikassa purisassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṁ viya pahīnapāpadhammassa kalyāṇadhammasamāyogo sampannarūpo hoti, tasmā sedamalajallikaṁ viya pahātabbaṁ paṭhamaṁ anācāraṁ ācikkhitvā pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṁ viya pacchā ācāraṁ ācikkhitukāmopi **tattha katamo anācāro**ti-ādīmāha. Tattha **kāyiko vīttikkamoti** tividhaṁ kāyaduccaritaṁ. **Vācasiko vīttikkamoti** catubbidhaṁ vacīduccaritaṁ. **Kāyikavācasiko vīttikkamoti** tadubhayaṁ. Evaṁ ājīvaṭṭhamakasilasseva vīttikkamaṁ dassesi.

Yasmā pana na kevalaṁ kāyavācāhi eva anācāraṁ ācarati, manasāpi ācarati eva. Tasmā taṁ dassetuṁ “sabbampi dussīlyāṁ anācāro”ti vuttaṁ.

1. Saṁ 2. 89 piṭṭhe.

tattha ekacciyam¹ anācāram vibhajitvā dassento **idhekacco veḷudānenāti-**ādimāha. Tattha **veḷudānenāti** paccayahetukena veḷudānena. Vihāre uṭṭhitañhi araṇṇato vā āharitvā rakkhitagopitam veḷum “evam me paccayam dassanti”²ti upaṭṭhākānam dātum na vaṭṭati. Evañhi jīvikam kappento anesanāya micchājīvena jīvati. So diṭṭhena dhamme garaham pāpuṇāti, samparāye ca apāyaparipūrako hoti. Attano puggalikaveḷum kulasaṅgahatthāya dadanto kuladūsakadukkaṭamāpajjati, parapuggalikam theyyacittena dadamāno bhaṇḍagghena kāretabbo. Saṅghikepi eseva nayo. Sace pana tam issaravatāya deti, garubhaṇḍavissajjanamāpajjati.

Kataro pana veḷu garubhaṇḍam hoti, kataro na hotīti. Yo tāva aropimo sayamjātaḷo, so saṅghena paricchinnatṭhāneyeva garubhaṇḍam, tato param na garubhaṇḍam. Ropitaṭṭhāne sabbenā sabbam garubhaṇḍam. So pana pamāṇena paricchinnā telanāḷippamāṇopi garubhaṇḍam, na tato heṭṭhā. Yassa pana bhikkhuno telanāḷiyā vā kattaradaṇḍena vā attho, tena phātikammaṃ katvā gahetabbo. Phātikammaṃ tadagghanakam vā atirekam vā vaṭṭati, ūnakam² na vaṭṭati. Hatthakammampi udakāharaṇamattam vā appaharitaḷaraṇamattam vā na vaṭṭati, thāvaram³ kātum vaṭṭati. Tasmā pokkharāṇito vā paṃsum uddharitvā sopānam vā attharāpetvā visamaṭṭhānam vā samam katvā gahetum vaṭṭati. Phātikammaṃ akatvā gahito tattha vasanteneva paribhuñjitaḷo, pakkamantena saṅghikam katvā ṭhapetvā gantabbam. Asatiyā gahetvā gatena yattha gato sarati, tato paccāharitaḷo. Sace antarā bhayam hoti, sampattavihāre ṭhapetvā gantabbam.

Manussā vihāram gantvā veḷum yācanti, bhikkhū saṅghikoti dātum na visahanti, manussā punappunam yācanti vā tājenti vā, tadā bhikkhūhi “daṇḍakammaṃ katvā gaṇhathā”²ti vattum vaṭṭati. Veḷudānam nāma na hoti. Sace te daṇḍakammattāya vāsipharasu-ādīni vā khādaniyabhojanīyam vā denti, gahetum na vaṭṭati. Vinayaṭṭhakathāyam⁴ pana “daḍḍhagehā manussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā”²ti vuttam.

---

1. Ekaccassa (Ka)

3. Tam thāvaram (Sī, Syā)

2. Omakam (Sī)

4. Vi-Ṭṭha 4. 80, 81 piṭṭhesu.

Sace saṅghassa veḷugumbe veḷudūsikā uppajjanti, taṃ akoṭṭāpentānaṃ¹ veḷu nassati, kiṃ kātābanti. Bhikkhācāre manussānaṃ ācikkhitabbaṃ. Sace koṭṭetuṃ na icchanti, samabhāgaṃ labhissathāti vattabbā. Na icchantiyeva, dve koṭṭhāse labhissathāti vattabbā. Evampi anicchantesu natṭhena attho natthi, tumhākaṃ khaṇe sati daṇḍakammaṃ karissatha, koṭṭetvā gaṇhathāti vattabbā. Veḷudānaṃ nāma na hoti. Veḷugumbe aggimhi uṭṭhitepi udakena vuyhamānaveḷūsupi eseva nayo. Rukkhesupi ayameva kathāmaggo. Rukkho pana sūcidaṇḍakappamāṇo garubhaṇḍaṃ hoti. Saṅghike rukkhe koṭṭāpetvā saṅghaṃ anāpucchitvāpi saṅghikaṃ āvāsaṃ kātuṃ labbhati. Vacanapathacchedanattaṃ pana āpucchitvāva kātabbo.

Puggalikaṃ kātuṃ labbhati na labbhatīti? Na labbhati. Hatthakammaśisena pana ekasmiṃ gehe mañcaṭṭhānamattaṃ labbhati. Tīsu gehesu ekaṃ gehaṃ labhati. Sace dabbasambhārā puggalikā honti, bhūmi saṅghikā, ekaṃ gehaṃ katvā samabhāgaṃ labhati. Dvīsu gehesu ekaṃ gehaṃ labhati. Saṅghikarukkhe saṅghikaṃ āvāsaṃ bādhente saṅghaṃ anāpucchā hāretuṃ vaṭṭati na vaṭṭatīti?. Vaṭṭati, vacanapathacchedanattaṃ pana āpucchitvāva hāretabbo. Sace rukkhaṃ nissāya saṅghassa mahanto lābho hoti, na hāretabbo. Puggalikaṃ rukkhe saṅghikaṃ āvāsaṃ bādhente rukkhasāmikassa ācikkhitabbaṃ. Sace harituṃ na icchati, chedāpetvā hāretabbo. Rukkhaṃ me dethāti codentassa rukkhaṃ agghāpetvā mūlaṃ dātābbaṃ. Saṅghike rukkhe puggalikāvāsaṃ puggalike ca puggalikāvāsaṃ bādhentepi eseva nayo. Valliyampi ayameva kathāmaggo. Valli pana yattha vikkāyati, dullabhā hoti, tattha garubhaṇḍaṃ. Sā ca kho upaḍḍhabāhuppamaṇato paṭṭhāya, tato heṭṭhā vallikhaṇḍaṃ garubhaṇḍaṃ na hoti.

Pattadānādīsupi **pattadānenāti** paccayahetukena pattadānenāti-ādi sabbaṃ veḷudāne vuttanayeneva vedītabbaṃ. Garubhaṇḍatāya panettha ayaṃ vinicchayo. Pattampi hi yattha vikkāyati, gandhikādayo gandhapaliveṭṭhanādīnaṃ atthāya gaṇhanti, tādise dullabhaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ hoti. Esa tāva kimsukapattakaṇṇapiḷandhanatālapattādīsu vinicchayo.

---

1. Ākoṭṭāpentānaṃ (Sī, Syā)

Tālapaṇṇampi imasmiṃyeva ṭhāne kathetabbariṃ. Tālapaṇṇampi hi sayamjāte tālavane saṃghena paricchinnatṭhāneyeva garubhaṇḍam, na tato param. Ropimatālesu sabbampi garubhaṇḍam. Tassa pamāṇam heṭṭhimakoṭiyā aṭṭhaṅgulappamāṇopi rittapotthako. Tiṇampi ettheva pakkhipitvā kathetabbariṃ. Yattha pana tiṇam natthi, tattha muñjapalālanāḷikerapaṇṇādīhipi chādenti, tasmā tānipi tiṇeneva saṅgahitāni. Iti muñjapalālādīsu yamkiñci muṭṭhippamāṇam tiṇam nāḷikerapaṇṇādīsu ca ekapaṇṇampi saṅghassa dinnam vā tatthajātakam vā bahi-ārāme saṅghassa tiṇavatthumhi jātatiṇam vā rakkhitagopitam garubhaṇḍam hoti. Tam pana saṅghakamme ca cetiyakamme ca kate atirekam puggalikakamme kātum¹ vaṭṭati. Heṭṭhā vuttaveḷumhipi eseva nayo.

Pupphadāne “ettakesu rukkhesu pupphāni vissajjetvā yāgubhattavatte upanentu, ettakesu senāsanappaṭṭisaṅkharāṇe upanentū”ti evam niyamitaṭṭhāne eva pupphāni garubhaṇḍāni honti. Paratīre sāmaṇerā pupphāni ocinitvā rāsīm karonti. Pañcaṅgasamannāgato pupphabhājako bhikkhusaṅgham gaṇetvā koṭṭhāse karoti, so sampattaparisāya saṅgham anāpucchitvāva dātum labhati, asammatenā pana āpucchitvāva dātabbariṃ. Bhikkhu pana kassa pupphāni dātum labhati, kassa na labhatīti. Mātāpitūnam geham haritvāpi gehato pakkosāpetvāpi “vatthupūjam karothā”ti dātum labhati, piḷandhanatthāya dātum na labhati, sesaṇātīnam pana haritvā na dātabbariṃ, pakkosāpetvā “pūjam karothā”ti dātabbariṃ. Sesajanassa pūjanaṭṭhānam sampattassa apaccāsīsentena dātabbariṃ. Pupphadānam nāma na hoti. Vihāre bahūni pupphāni pupphanti. Bhikkhunā piṇḍāya carantena manusse disvā “vihāre bahūni pupphāni pūjethā”ti vattabbariṃ. Vacanamatte doso natthi. Manussā khādanīyabhojanīyam ādāya āgamissantīti cittena pana na vattabbariṃ. Sace vadati, khādanīyabhojanīyam na paribhuñjitabbariṃ, manussā attano dhammatāya vihāre pupphāni atthīti pucchitvā “asukadivase vihāram āgamissāma, sāmaṇerānam pupphāni ocinitum mā dethā”ti vadanti. Bhikkhū sāmaṇerānam kathetum pamuṭṭhā. Sāmaṇerehi pupphāni ocinitvā ṭhapitāni. Manussā bhikkhū upasaṅkamitvā “bhante mayam tumhākam asukadivaseyeva

---

1. Dātum (Sī, Syā)

ārocayimha, ‘sāmaṇerānaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā’^{ti}. Kasmā na vārayitthā^{ti}. “Sati me pamuṭṭhā, pupphāni ocitamattāneva, tāva na pūjā katā”^{ti} vattabbaṃ. “Gaṇhatha pūjethā”^{ti} na vattabbaṃ. Sace vadati, āmisam na paribhuñjitabbaṃ.

Aparo bhikkhu sāmaṇerānaṃ ācikkhati “asukagāmaṃvāsino pupphāni mā ocinitthāti āhamsū”^{ti}. Manussāpi āmisam āharitvā dānaṃ datvā vadanti “amhākaṃ manussā na bahukā, sāmaṇere¹ amhehi saha pupphāni ocinituṃ āṇāpethā”^{ti}. “Sāmaṇerehi bhikkhā laddhā, ye bhikkhācāraṃ na gacchanti, te sayameva jānissanti upāsakā”^{ti} vattabbaṃ. Ettakaṃ nayaṃ labhitvā sāmaṇere putte vā bhātike vā katvā pupphāni ocināpetuṃ doso natthi, pupphadānaṃ nāma na hoti.

Phaladāne phalampi pupphaṃ viya niyamitameva garubhaṇḍaṃ hoti. Vihāre bahukamhi phalāphale sati aphāsukamanussā āgantvā yācanti. Bhikkhū “saṃghikaṃ”^{ti} dātuṃ na ussahanti. Manussā vipaṭṭisārino akkosanti paribhāsanti. Tattha kim kātabbanti. Phalehi vā rukkhehi vā paricchinditvā katikā kātabbā “asukesu ca rukkhesu² ettakāni phalāni gaṇhantā ettakesu vā rukkhesu phalāni gaṇhantā na vāretabbā”^{ti}. Corā pana issarā vā balakkārena gaṇhantā na vāretabbā. Kuddhā hi te sakalavihārampi nāseyyuṃ. Ādīnava pana kathetabboti.

Sinānadāne sinānacuṇṇāni koṭṭitāni na garubhaṇḍāni. Akoṭṭito rukkhattacova garubhaṇḍaṃ. Cuṇṇaṃ pana agilānassa rajananipakkaṃ vaṭṭati. Gilānassa yaṃkiñci cuṇṇaṃ vaṭṭatiyeva. Mattikāpi ettheva pakkhipitvā kathetabbā. Mattikāpi yattha dullabhā hoti, tattheva garubhaṇḍaṃ. Sāpi heṭṭhimakoṭṭiyā timsapalaguḷapiṇḍappamaṇāva, tato heṭṭhā na garubhaṇḍanti.

Dantakaṭṭhadāne dantakaṭṭhaṃ acchinnakameva garubhaṇḍaṃ. Yesam sāmaṇerānaṃ saṃghato dantakaṭṭhavāro pāpuṇāti, te attano ācariyupajjhāyānaṃ pāṭiyekkaṃ dātuṃ na labhanti. Yehi pana ettakāni dantakaṭṭhāni āharitabbānīti paricchinditvā vāraṃ gahitāni, te atirekāni ācariyupajjhāyānaṃ dātuṃ labhanti. Ekena bhikkhunā dantakaṭṭhamālakato bahūni

---

1. Sāmaṇerehi (Syā, Ka)

2. Asuke ca asuke ca rukkhe (Sī, Syā)

dantakaṭṭhāni na gahetabbāni. Devasikaṃ ekekameva gahetabbāṃ.
Pāṭiyekkaṃ vasantenāpi bhikkhusaṃghaṃ gaṇayitvā yattakāni attano
pāpuṇanti, tattakāneva gahetvā gantabbāṃ. Antarā āgantukesu vā āgatesu
disaṃ vā pakkamantena āharitvā gahitaṭṭhāneyeva ṭhapetabbāni.

Cātukamyatāyāti-ādīsu cātukamyatā vuccati attānaṃ dāsaṃ viya
nīcaṭṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanampi saṅṭhapetvā piyakāmatāya
paggayhavacanāṃ. **Muggasūpyatāyāti** muggasūpasamānāya saccālikena
jīvitakappanatāyetaṃ adhivacanāṃ. Yathā hi muggasūpe pacante bahū
muggā pākāṃ gacchanti, thokā na gacchanti, evameva saccālikena
jīvitakappake puggale bahu alikaṃ hoti, appakaṃ saccāṃ. Yathā vā
muggasūpassa appavisaṇaṭṭhānaṃ nāma natthi, evameva saccālikavuttino
puggalassa appaviṭṭhavācā nāma natthi. Siṅghāṭakaṃ viya
icchiticchitadhārāya patiṭṭhāti. Tenassa sā musāvādītā muggasūpyatāti vuttā.
Pāribhaṭyatāti paribhaṭakammabhāvo. Paribhaṭassa hi kammaṃ
pāribhaṭyaṃ, tassa bhāvo pāribhaṭyatā. Alaṅkāra karaṇādīhi
dāraakāḷāpanassetāṃ adhivacanāṃ.

Jaṅghapesanikanti gāmantaradesantarādīsu tesāṃ tesāṃ gihīnaṃ
sāsanapaṭisāsanaharaṇaṃ. Idañhi jaṅghapesanikaṃ nāma attano
mātāpitūnaṃ, ye cassa mātāpitaro upaṭṭhahanti, tesāṃ sāsanaṃ gahetvā
katthaci gamanavasena vaṭṭati. Cetiyaṃ vā saṃghassa vā attano vā
kammaṃ karontānaṃ vaḍḍhakīnampi sāsanaṃ haritūṃ vaṭṭati. Manussa
“dānaṃ dassāma, pūjaṃ karissāma, bhikkhusaṃghassa ācikkhathā”ti
vadanti. “Asukattherassa nāma dethā”ti piṇḍapātaṃ vā bhesajjaṃ vā
cīvaraṃ vā denti, “vihāre pūjaṃ karoṭhā”ti mālāgandhavilepanādīni vā
dhajapaṭākādīni vā niyyādentī sabbaṃ haritūṃ vaṭṭati, jaṅghapesanikaṃ
nāma na hoti. Sesānaṃ sāsanaṃ gahetvā gacchantassa padavāre padavāre
doso.

Aññataraññatarenati etesaṃ vā veḷudānādīnaṃ aññataraññatarena,
vejjakammabhaṇḍāgārikakammaṃ piṇḍapaṭiviṇḍakammaṃ
saṃghuppādacetiuppāda-upaṭṭhāpanakammanti evarūpānaṃ vā
micchājīvena jīvitakappanakammānaṃ yena kenaci. **Buddhapaṭikuttthenā**
Buddhehi garahitena paṭisiddhena. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ sabbopi anācāro
nāma kathiyati. Ācāraniddeso vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo.

514. Gocaraniddesepe paṭhamam agocarassa vacane kāraṇam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbam. Ettha ca **gocaroti** piṇḍapātādīnam atthāya upasaṅkamtum yuttatṭhānam **gocaro**, ayuttatṭhānam **agocaro**. Vesiyā gocaro assāti **vesiyāgocaro**, mittasanthavavasena upasaṅkamitaṭṭhānanti attho. Tattha vesiyā nāma rūpūpajīviniyo yena kenacideva sulabhajjhācāratāmittasanthavasinehasena upasaṅkamanto vesiyāgocaro nāma hoti. Tasmā evam upasaṅkamtum na vaṭṭati. Kim kāraṇā? Ārakkhaviṭṭatito. Evam upasaṅkamantassa hi ciram rakkhitagopitopi samaṇadhammo katipāheneva nassati. Sacepi na nassati, garaham labhati. Dakkhiṇāvasena pana upasaṅkamantena satim upaṭṭhāpetvā upasaṅkamitabbam. **Vidhavā** vuccanti matapatikā vā pavutthapatikā vā. **Thullakumāriyoti** mahallikā anivṭṭhakumāriyo¹. **Paṇḍakāti** lokāmisaniṣṭakathābahulā ussannakilesā avūpasantapariḷāhā napuṃsakā. Tesam sabbesampi upasaṅkamane ādīnavo vuttanayeneva veditabbo. **Bhikkhunīsupi** eseva nayo. Api ca bhikkhū nāma ussannabrahmacariyā honti, tathā bhikkhuniyo. Te aññamaññam santhavavasena katipāheneva rakkhitagopitasamaṇadhammam nāsenti. Gilānapucchakena pana gantum vaṭṭati. Bhikkhunā pupphāni labhitvā pūjanatthāyapi ovādadānatthāyapi gantum vaṭṭatiyeva.

Pānāgāranti surāpānagharam. Tam brahmacariyantarāyakarehi surāsoṇḍehi avivittam hoti. Tattha tehi saddhim saha soṇḍavasena upasaṅkamtum na vaṭṭati. Brahmacariyantarāyo hoti. **Sāmsattho viharati rājūhīti**-ādīsu **rājanoti** abhisittā vā hontu anabhisittā vā, ye rajjam anusāsanti. **Rājamahāmattāti** rājūnam issariyasadisāya mahatiyā issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyāti** viparītadassanā bāhiraparibbājakā. **Titthiyasāvakāti** bhattivasena tesam paccayadāyakā, etehi saddhim sāmsaggajāto hotīti attho.

Ananulomikena sāmsaggenāti ananulomikasāmsaggo nāma tissannam sikkhānam ananulomo paccanīkasāmsaggo, yena brahmacariyantarāyam paññattivītikkamam sallekhariparihāniṅca pāpuṇāti. Seyyathidam, rājarājamahāmattehi saddhim sahasokitā sahananditā samasukhadukkhātā,

---

1. Anividdhakumāriyo (Ka)

uppannesu kiccakaraṇīyesu attanāva yogaṃ āpajjanatā,
 titthiyatitthiyasāvakehi saddhiṃ ekacchandarucisamācāratā
 ekacchandarucisamācārabhāvāvahō vā sinehabahumānasanthavo. Tattha
 rājarājamahāmattehi saddhiṃ saṃsaggo brahmacariyantarāyaṃ karoti.
 Itarehi titthiyasāvakehi tesāṃ laddhigahaṇaṃ. Tesāṃ pana vādaṃ bhinditvā
 attano laddhiṃ gaṇhāpetuṃ samatthena upasaṅkamuṃ vaṭṭati.

Idāni aparenapi pariyāyena agocaraṃ dassetuṃ **yāni vā pana tāni kulānīti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **assaddhānīti** Buddhādīsu saddhāviraḥitāni. Buddho sabbaññū, dhammo niyyāniko, saṃgho suppaṭipannoti na saddahanti. **Appasannānīti** cittaṃ pasannaṃ anāvilaṃ kātuṃ na sakkonti. **Akkosakaparibhāsakānīti** akkosakāni ceva paribhāsakāni ca, “corosi, bālosi, mūlhosī, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosi, āpāyikosi, nerayikosi, tiracchānagatosi, natthi tuyhaṃ sugati, duggatīyeva pāṭikaṅkhā”ti evaṃ dasahi akkosavatthūhi akkosanti, “hotu idāni taṃ paharissāma bandhissāma vadhissāmā”ti evaṃ bhayadassanena paribhāsanti cāti attho. **Anatthakāmānīti** atthaṃ na icchanti, anatthameva icchanti. **Ahitakāmānīti** ahitameva icchanti, hitaṃ na icchanti. **Aphāsukakāmānīti** phāsukaṃ na icchanti, aphāsukameva icchanti. **Ayogakkhemakāmānīti** catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ na icchanti, sabhayameva icchanti. **Bhikkhūnanti** ettha sāmaṇerāpi saṅghaṃ gacchanti. **Bhikkhunīnanti** ettha sikkhamānasāmaṇeriyopi. Sabbesampi hi Bhagavantaṃ uddissa pabbajitānañceva saraṇagatānañca catunnampi parisānaṃ tāni anatthakāmāniyeva. **Tathārūpāni kulānīti** evarūpāni khattiyakulādīni kulāni. **Sevatīti** nissāya jīvati. **Bhajatīti** upasaṅkamati. **Payirupāsātīti** punappunaṃ upasaṅkamati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ vesiyādīgocarassa vesiyādiko, rājādīsaṃsaṭṭhassa rājādiko, assaddhakulādīsevakassa assaddhakulādiko cāti tippakāropi ayuttagocarō agocaroti veditabbo.

Tassa iminā pariyāyena agocaratā veditabbā. Vesiyādiko tāva pañcakāmaguṇanissayato agocaroti veditabbo. Yathāha “ko ca bhikkhave bhikkhuno agocarō paravisayo, yadidaṃ pañca

kāmaguṇā”ti¹. Rājādiko jhānānuyogassa anupanissayato lābhasakkārāsanickkanipphādanato diṭṭhivipattihetuto ca, assaddhakulādiko saddhāhānicittasantosāvahanato agocaroti.

Gocaraniddese **na vesiyāgocaroti**-ādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Opānabhūtānī**-ādīsu pana **opānabhūtānī** udapānabhūtāni bhikkhusaṅghassa cātumahāpathe khatapokkharāṇī viya yathāsukham ogāhanakkhamāni cittamahāmatassa gehasadisāni. Tassa kira gehe kālatthambho yuttoyeva. Gharadvāraṃ sampattānaṃ bhikkhūnaṃ paccayavekallaṃ nāma natthi. Ekadivasaṃ bhesajjavattameva² saṭṭhi kahāpaṇāni nikkhamanti. **Kāsāvapajjotānī** bhikkhubhikkhunīhi nivatthapārutānaṃ kāsāvānaṃyeva pabhāya ekobhāsāni bhūtapālasetṭhikulasadisāni. **Isivātaṭṭhivātānī** gehaṃ pavisantānaṃ nikkhamantānaṃca bhikkhubhikkhunīsankhātānaṃ isīnaṃ cīvaravātena ceva samīṇjanapasāraṇādi janitasarīravātena ca paṭivātāni pavāyitāni viniddhutakibbisāni vā.

515. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvitāniddese aṇumattānī** aṇupamāṇā. **Vajjāti** dosā. **Yāni tāni vajjānī** yāni tāni garahitabbaṭṭhena vajjāni. **Appamattakānī** parittamattakāni khuddakappamāṇāni. **Oramattakānī** parittatopi orimappamāṇattā oramattakāni. **Lahusānī** lahukāni. **Lahusammattānī** lahūti sammattāni. **Saṃyamakaraṇīyānī** saṃyamena kattabbapaṭīkammāni. **Saṃvarakaraṇīyānī** saṃvarena³ kātabbāni saṃvarena kattabbapaṭīkammāni. **Cittuppādamattānī** cittuppādamattena kattabbapaṭīkammāni. **Manasikārapaṭibaddhānī** manasā āvajjītamatteneva kattabbapaṭīkammāni. Kāni pana tānīti. Divāvihāravāsī⁴ Sumatthero tāva āha “anāpattigamanīyāni cittuppādamattakāni, yāni na puna evarūpaṃ karissāmīti manasā āvajjītamatteneva sujjhanti. Adhiṭṭhānāvīkammaṃ nāmetam kathitaṃ”ti. Antevāsiko panassa Tipiṭakacūlanāgatthero panāha “idaṃ pātimokkhasaṃvarasīlasseva bhājanīyam, tasmā sabbalahukam dukkaṭadubbhāsitaṃ idha vajjanti veditabbarā. Vuṭṭhānāvīkammaṃ nāmetam kathitaṃ”ti.

1. Saṃ 3. 128 piṭṭhe.

3. Saṃvarantena (Ka)

2. Bhesajjavattameva (St)

4. Dibbavīhāravāsī (Ka)

iti-imesūti evaṃpakāresu imesu. **Vajjadassāvīti** vajjato dosato dassanasīlo.

Bhayadassāvīti catubbidhassa bhayassa kāraṇattā bhayato dassanasīlo.

Ādīnavadassāvīti idha nindāvahanato āyatim dukkhavipākato upariguṇānaṃ antarāyakaraṇato vipphaṭṭisārajananato ca etena nānappakārena ādīnavato dassanasīlo.

Nissaraṇadassāvīti yaṃ tattha nissaraṇaṃ, tassa dassanasīlo. Kim panettha nissaraṇanti. Ācariyattheravāde tāva “anāpattigamanīyatāya sati adhiṭṭhānāvīkammaṃ nissaraṇaṃ”ti kathitaṃ. Antevāsikattheravāde tāva “āpattigamanīyatāya sati vuṭṭhānāvīkammaṃ nissaraṇaṃ”ti kathitaṃ.

Tattha tathārūpo bhikkhu aṇumattāni vajjāni vajjato bhayato passati nāma, taṃ dassetuṃ ayaṃ nayo kathito. Paramāṇu nāma, aṇu nāma, tājjarī nāma, rathareṇu nāma, likkhā nāma, ūkā nāma, dhaññamāso nāma, aṅgulaṃ nāma, vidatthi nāma, ratanaṃ nāma, yaṭṭhi nāma, usabhaṃ nāma, gāvutaṃ nāma, yojanaṃ nāma. Tattha **paramāṇu** nāma ākāsakotṭhāsiko maṃsacakkhussa āpāthaṃ nāgacchati, dibbacakkhusseva āgacchati. **Aṇu** nāma bhitticchiddatālacchiddehi pavitṭhasūriyarasmīsu vaṭṭi vaṭṭi¹ hutvā paribbhamanto paññāyati. **Tājjarī** nāma gopathamanussapathacakkapathesu chijjivā ubhosu passesu uggantvā tiṭṭhati. **Rathareṇu** nāma tattha tattheva allīyati. **Likkhā**dayo pākaṭā eva. Etesu pana chattimsa paramāṇavo ekassa aṇuno pamāṇaṃ. Chattimsa aṇu ekāya tājjarīyā pamāṇaṃ. Chattimsa tājjarīyo eko rathareṇu. Chattimsa rathareṇu ekā likkhā. Satta likkhā ekā ūkā. Satta ūkā eko dhaññamāso. Sattadhaññamāsappamāṇaṃ ekaṃ aṅgulaṃ. Tenaṅgulena dvādasaṅgulāni vidatthi. Dve vidatthiyo ratanaṃ. Satta ratanaṃni yaṭṭhi. Tāya yaṭṭhiyā vīsati yaṭṭhiyo usabhaṃ. Asīti usabhāni gāvutaṃ. Cattāri gāvutāni yojanaṃ. Tena yojanena aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahasubbedho Sinerupabbatarājā. Yo bhikkhu aṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahasubbedhasinerupabbatasadisam katvā daṭṭhuṃ sakkoti, ayaṃ bhikkhu

---

1. Vaṭṭavaṭṭi (Sī, Syā)

aṇumattāni vajjāni bhayato passati nāma. Yopi bhikkhu sabbalahukam dukkaṭadubbhāsitamattam paṭhamapārājikasadisam katvā daṭṭhum sakkoti, ayam aṇumattāni vajjāni vajjato bhayato passati nāmāti veditabbo.

516. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūtipadaniddese bhikkhusikkhāti** bhikkhūhi sikkhitabbasikkhā. Sā bhikkhunīhi sādharmaṇāpi asādharaṇāpi bhikkhusikkhā eva nāma. **Bhikkhunīsikkhāti** bhikkhunīhi sikkhitabbasikkhā. Sāpi bhikkhūhi sādharmaṇāpi asādharaṇāpi bhikkhunīsikkhā eva nāma. Sāmaṇerasikkhamānasāmaṇerīnam sikkhāpi ettheva pavitṭhā. **Upāsakasikkhāti** upāsakehi sikkhitabbasikkhā. Sā pañcasīladadasasīlavasena vaṭṭati. **Upāsikasikkhāti** upāsikāhi sikkhitabbasikkhā. Sāpi pañcasīladadasasīlavasena vaṭṭati. Tattha bhikkhubhikkhunīnam sikkhā yāva arahattamaggā vaṭṭati. Upāsaka-upāsikānam sikkhā yāva anāgāmiaggā. Tatrāyam bhikkhu attanā sikkhitabbasikkhāpadesu eva sikkhati, sesasikkhā pana atthuddhāravasena sikkhāpadassa atthassa dassanattam¹ vuttā. **Iti imāsu sikkhāsūti** evaṃpakārāsu etāsu sikkhāsu. **Sabbena sabbanti** sabbena sikkhāsamādānena sabbam sikkham. **Sabbathā sabbanti** sabbena sikkhitabbākārena sabbam sikkham. **Asesam nissesanti** sesābhāvato asesam, satisammosena bhinnassāpi sikkhāpadassa puna pākatikakaraṇato nissesam. **Samādāya vattatīti** samādiyitvā gahetvā vattati. **Tena vuccatīti** yena kāraṇena etaṃ sabbam sikkhāpadam sabbena sikkhitabbākārena samādiyitvā sikkhati pūreti, tena vuccati “samādāya sikkhati sikkhāpadesū”ti.

517-8. **Indriyesu guttadvāro bhojane mattaññūtipadadvayassa** niddese kaṇhapakkhassa paṭhamavacane payojanam ācāraniddese vuttanayeneva veditabban. Tattha **katamā indriyesu aguttadvāratāti**-ādīsu pana yaṃ vattabban, taṃ sabbam nikkhepakaṇḍavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

519. **Jāgariyānuyoganiddese pubbarattāpararattanti** ettha aḍḍharattasankhātāya rattiyā pubbe pubbarattam. Iminā paṭhamayāmañceva pacchābhattañca

---

1. Sikkhāsaddassa atthadassanattam (Sī, Syā)

gaṇhāti. Rattiyā pacchā apararattam. Iminā pacchimayāmañceva purebhattañca gaṇhāti. Majjhimayāmo panassa bhikkhuno niddākilamathavinodanokāsoti na gahito. **Jāgariyānuyoganti** jāgariyassa asupanabhāvassa anuyogaṃ. **Anuyutto hotīti** taṃ anuyogasankhātāṃ āsevanāṃ bhāvanāṃ anuyutto hoti sampayutto¹. Niddese² panassa idha bhikkhu divasanti pubbaṅho majjhanho sāyanhoti tayopi divasakoṭṭhāsā gahitā. **Caṅkamaṇa nisajjāyāti** sakalampi divasaṃ iminā iriyāpathadvayeneva viharanto cittassa āvaraṇato āvaraṇīyehi dhammehi pañcahi nīvaraṇehi sabbākusaladhammehi vā cittaṃ parisodheti. Tehi dhammehi visodheti parimoceti. Ṭhānaṃ panettha kiñcāpi na gahitaṃ, caṅkamanisajjāsannissitaṃ pana katvā gahetabbameva. **Paṭhamayāmanti** sakalasmimpi paṭhamayāme. **Majjhimayāmanti** rattindivassa chakoṭṭhāsasankhāte³ majjhimayāme.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā petaseyyā sīhaseyyā Tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī vāmena⁴ passena senti”ti ayaṃ **kāmabhogīseyyā**. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi. “Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā senti”ti ayaṃ **petaseyyā**. Appamaṃsalohitattā hi aṭṭhisāṅghāṭajātītā ekena passena sayitum na sakkonti, uttānāva senti. “Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti -pa- attamano hoti”ti⁵ ayaṃ **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne dve pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnāṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati, divasampi sayitvā pabujjhamāno na uttasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti, nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā na sūrabhāvassa anurūpanti anattamano hutvā tattheva sayati, na goarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidanti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā

---

1. Payutto (Sī, Syā)   2. Abhi 2. 258 piṭṭhe.   3. Chaṭṭhakoṭṭhāsasankhāte (Sī, Syā)
4. Kāmabhogī sattā vāmena (Sī, Syā)   5. Asm 1. 567 piṭṭhe.

kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sihanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Catutthajjhānaseyyā pana **Tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sihaseyyā āgatā. Ayañhi tejjussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyāti** ati-ādhāya īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsukā hoti. Tena vuttaṃ “pāde pādaṃ accādhāyā”ti. **Sato sampajānoti** satiyā ceva sampajānapanāññāya ca samannāgato hutvā. Iminā supariggāhakaṃ satisampajāññaṃ kathitaṃ. **Uṭṭhānasaññaṃ manasikarivāti** asukavelāya nāma uṭṭhahissāmī”ti evaṃ uṭṭhānavelāparicchedakaṃ uṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapetvā. Evaṃ katvā nipanno hi yathāparicchinnakāleyeva uṭṭhātum yutto.

520-521. **Sātaccam nepakkanti** satataṃ pavattayitabbato sātaccasaṅkhātaṃ vīriyañceva paripākagatatā nepakkasaṅkhātaṃ paññañca yutto anuyutto pavattayamānoyeva jāgariyānuyogaṃ anuyutto viharatīti attho. Ettha ca vīriyaṃ lokiyalokuttaramissakaṃ kathitaṃ, paññāpi vīriyagatikā eva. Vīriye lokiyamhi lokiyā, lokuttare lokuttarāti attho.

522. **Bodhipakkhikānaṃ dhammānanti** catusaccabodhisāṅkhātassa maggañāṇassa pakkhe bhavānaṃ dhammānaṃ. Ettāvataṃ sabbepi sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme samūhato gahetvā lokiyāyapi bhāvanāya ekārammaṇe ekato pavattanasamatthe bojjaṅgeyeva dassento **satta bojjaṅgā**ti-ādimāha. Te lokiyalokuttaramissakāva kathitāti veditabbā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

523. Abhikkanteti-ādiniddese **abhikkante paṭikkanteti** ettha tāva abhikkantaṃ vuccati purato gamanaṃ. **Paṭikkantanti** nivattanaṃ. Tadubhayampi catūsu

iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma. Paṇivattento paṭikkamati nāma. Thānepi thitakova kāyaṃ purato onāmento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma. Pacchima-aṅgappadesaṃ paccāsaṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajāññena sabbakiccakārī, sampajāññasseva vā kārī. So hi abhikkantādīsu sampajāññam karoteva, na katthaci sampajāññavirahito hoti. Tam pana sampajāññam yasmā satisampayuttameva hoti, tenassa niddese “sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamati”ti vuttam.

Ayañhi abhikkamanto vā paṭikkamanto vā na muṭṭhassatī asampajāno hoti, satiyā pana samannāgato paññāya ca sampajānoyeva abhikkamati ceva paṭikkamati ca. Sabbesu abhikkamādīsu catubbidham sampajāññam otāreti. Catubbidhañhi sampajāññam sātthakasampajāññam sappāyasampajāññam gocarasampajāññam asammohasampajāññanti. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā “kinnu me¹ ettha gatena, attho atthi natthī”ti atthānattham pariggahetvā atthapariggaṇhanam **sātthakasampajāññam**. Tattha ca atthoti cetiyadassanabodhidassanasamghadassanatheradassana-asubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi Buddhārammaṇam pītiṃ samghadassanena samghārammaṇam pītiṃ uppādetvā tadeva khayavayato² sammasanto arahattam pāpuṇāti. There disvā tesam ovāde patiṭṭhāya asubham disvā tattha paṭhamajjhānam uppādetvā tadeva khayavayato² sammasanto arahattam pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanam sāttham. Keci pana “āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva, tam nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā”ti vadanti.

Tasmim pana gamane sappāyāsappāyam pariggahetvā sappāyapariggaṇhanam **sappāyasampajāññam**. Seyyathidam, cetiyadassanam tāva sāttham. Sace pana cetiyassa mahatiyā pūjāya dasadvādasayojanantare parisā

1. Kim nu kho me (Sī, Syā)

2. Khayato (Sī, Syā)

sannipatanti, attano vibhavānurūpaṃ itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasaṃsaggāpattim vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti, vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṃ. Bodhidassanepi eseva nayo. Saṃghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattim dhammassavanaṃ karontesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti, antarāyābhāve sappāyaṃ hoti. Mahāparisaparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo.

Asubhadassanampi sātthaṃ, tadatthadīpanatthañca idaṃ vatthu eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato, sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto “sāmaṇerā”ti pakkosi. So “mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhim dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmim divase uparivisesaṃ nibbattessāmī”ti cintetvā “kim bhante”ti paṭivacanaṃ adāsi. “Ehī”ti ca vutto ekavacaneneva āgantvā “bhante iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukho ṭhatvā olokethā”ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnaṃ janānaṃ atthāya jātaṃ. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsubhaṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsubhaṃ. Sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ nāma.

Evaṃ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvāva gamanaṃ **gocarasampajaññaṃ** nāma, tassāvibhāvanatthaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ—

Idhekacco bhikkhu harati, na paccāharati, ekacco na harati, paccāharati, ekacco pana neva harati, na paccāharati, ekacco harati ca

paccāharati ca. Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkameṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā tathā rattiyā paṭhamayāme majjhimayāme seyyaṃ kappetvā pacchimayāme pi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā Bodhirukkhe udakaṃ āsiñcivā pāṇīyaṃ paribhojanīyaṃ paccupaṭṭhāpetvā ācariyupajjhāyavattādīni sabbāni khandhakavattāni samādāya vattati. So sarīraparikammaṃ katvā senāsanaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānaṃ anuyuñjivā bhikkhācāraṇelāya uṭṭahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanaṭo nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṃ gantvā sace Buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti, taṃ avissajjetvāya cetiyaṅgaṇaṃ pavisati. Aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti, sopānamūle ṭhatvā hatthena gaṇitabhaṇḍaṃ viya taṃ ṭhapetvā Buddhāramaṇaṃ pītiṃ gaṇetvā cetiyaṅgaṇaṃ āruya mahantaṃ cetiyaṃ ce, tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṃ, khuddakaṃ ce, tatheva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccākāraṃ dassetvā bodhi vanditabbā.

So evaṃ cetiyaṅca bodhiṅca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā paṭisāmitaṃ bhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya nikkhattakammaṭṭhānaṃ gaṇetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati. Atha naṃ manussā disvā “ayyo no āgato”ti paccuggantvā pattaṃ gaṇetvā āsanasālāya vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovivā telena makkhetvā purato nisīditvā pañhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janaṅgaṇatthaṃ dhammakathā nāma kātabbāyevāti Aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi. Tasmā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjivā anumodanaṃ vatvā nivattiyamānehipi manussehi anugato gāmato nikkhamitvā tattha te nivattetvā maggaṃ paṭipajjati.

Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradahaṃbhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira “amhākaṃ upajjhāyo amhākaṃ ācariyo”ti na mukhaṃ oloketvā vattaṃ karonti, sampattaparicchadeneva karonti. Te taṃ pucchanti “bhante ete

manussā tumhākaṃ kiṃ honti, mātipakkhato sambandhā pitipakkhato”ti. Kiṃ disvā pucchathāti. Tumhesu etesaṃ pemaṃ bahumānanti. “Āvuso yaṃ mātipitūhipi dukkaraṃ, taṃ ete manussā amhākaṃ karonti, pattacīvarampi no etesaṃ santakameva, etesaṃ ānubhāvena neva bhaye bhayaṃ na chātake chātaṃ jānāma, edisā nāma amhākaṃ upakārino natthi”ti tesāṃ guṇe kathento gacchati. Ayaṃ vuccati **harati na paccāharatī**ti.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭipattim¹ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādinnakaṃ muñcitvā upādinnakaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānaṃ vīthim nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva cetiyaṃ vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā pivati, athassa dvattikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejodhātu upādinnakaṃ muñcitvā anupādinnakaṃ gaṇhāti, ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷahanibbānaṃ patvā kammaṭṭhānasīsenā yāguṃ paribhuñjitvā pattañca mukhañca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṃ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsenā āhāraṃ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhānaṃ upaṭṭhahamānaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva āgacchati. Ayaṃ vuccati **na harati paccāharatī**ti. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṃ pattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā. Sihaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāya na taṃ āsanaṃ atthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattaṃ pattā bhikkhū natthīti.

Yo pamādavihārī hoti, nikkhattadhuro sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhīlaviniibandhabaddhacitto viharanto “kammaṭṭhānaṃ nāma atthi”tipi saññaṃ akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati. Ayaṃ vuccati **neva harati na paccāharatī**ti.

Yo panāyaṃ “harati ca paccāharati cā”ti vutto, so gatapaccāgatikavattavasena vedītabbo atthakāmā hi kulaputtā sāsane

---

1. Vattapaṭivattaṃ (Sī, Syā)

pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti “āvuso tumhe na iṇaṭṭā, na bhayaṭṭā, na ājīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā mucchitukāmā panettha pabbajitā. Tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha. Tṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathā”ti.

Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-aḍḍhagāvutagāvutantaressu pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kilesa uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati, athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So “ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannaṃ vitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te etan”ti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyabhūmiṃ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati, athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti so eva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamituṃ asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati. Na kammaṭṭhānavippayuttena cittaṃ pādaṃ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimadesaṇṇeva eti Ālindakavāsī Mahāphussadevatthero viya. So kira ekūnavīsati vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūrento eva vihāsi. Manussāpi¹ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni karontā therāṃ tathāgacchantaṃ disvā “ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati, kiṃ nu kho maggamūlho, udāhu kiñci pamuṭṭho”ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivase cassa caṅkamanakoṭiyaṃ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjaletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno Sakko ca Devānamindo brahmā ca Sahampati upaṭṭhānaṃ āgamimsu. Tañca obhāsaṃ disvā vanavāsī Mahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi “rattibhāge āyasmato santike obhāso ahoṣi, kiṃ so obhāso”ti. Thero vikkhepaṃ karonto “obhāso nāma dīpobhāsoṃ hoti maṇi-obhāsoṃ”ti evamādimāha. Tato “paṭicchādetha tumhe”ti nibaddho “āmā”ti paṭijānitvā ārocesi.

---

1. Manussāpi sudaṃ (Sī, Syā)

Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatto viya ca. Sopi kira gatapaccāgatavattaṃ pūrento paṭhamam tāva Bhagavato mahāpadhānam pūjessāmīti satta vassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi, puna soḷasa vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittena pādam uddharanto vippayuttena cittena uddhate pāde paṭinivattento gāmasamīpaṃ gantvā “gāvī nu kho pabbajito nu kho”ti āsaṅkanīyappadesse thatvā cīvaraṃ pārupitvā kacchakantarato¹ udakena pattaṃ dhovitvā udakagaṇḍūsaṃ karoti. Kim kāraṇā? Mā me bhikkhaṃ dātuṃ vā vandituṃ vā āgate manusse “dīghāyukā hothā”ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahoṣīti. “Ajja bhante katimī”ti divasaṃ vā bhikkhugaṇaṇam vā pañham vā pucchito pana udakaṃ gilivā āroceti. Sace divasā dipucchakā na honti, nikkhamaṇavelāyaṃ gāmadvāre niṭṭhubhitvā yaṭi.

Kalambatitthavīhāre vassūpagatā pañṇāsa bhikkhū viya ca. Te kira āsālhipuṇṇamāyaṃ katikavattaṃ akaṃsu “arahattaṃ appatvā aññamaññaṃ nālapissāmā”ti. Gāmaṇca piṇḍāya pavisaṇṭā udakagaṇḍūsaṃ katvā pavisaṃsu. Divasādisu pucchitesu vuttanayena paṭipajjisaṃsu. Tattha manussa niṭṭhubhanatṭhānam disvā jānisaṃsu “ajja eko āgato, ajja dve”ti. Evaṇca cintesaṃ “kinu kho ete amheheva saddhiṃ na sallapanti udāhu aññamaññaṃpi, yadi aññamaññaṃpi na sallapanti, addhā vivādaḍā bhavissanti. Etha ne aññamaññaṃ khamāpessāmā”ti sabbe vīhāraṃ gantvā pañṇāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekokāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha “na bho kalahakāraṇam vasaṇokāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇam, sunikkhattā sammajjaniyo, sūpaṭṭhapitaṃ pānīyaparibhojanīyaṃ”ti. Te tatova nivattā. Tepi bhikkhū antotemāseveva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇam pavāresaṃ.

Evam Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatto viya, Kalambatitthavīhāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādam uddharanto

---

1. Kacchakaraṇḍato (Sī, Syā, Ka)

gāmasamīpaṃ gantvā udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthi-assādayo vā natthi. Taṃ vīthim paṭipajjati. Tattha piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javanapiṇḍapātikadhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi.

Visambhūmibhāgappattaṃ pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharaṃ pavitṭho ca dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ vā sallakkhetum tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā akkhabbhañjanavaṇālepanaputtamaṃsūpamavasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya -pa- phāsuvihāro cāti. Bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṃ, evaṃ pacchābhattaṃ purimayāmaṃ pacchimayāmaṃca kammaṭṭhānameva manasikaroti. Ayaṃ vuccati **harati ca paccāharati cāti**.

Imaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātaṃ gatapaccāgatavattaṃ pūrento yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha pacchimavaye. No ce pacchimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne Buddhē nibbato paccekabodhiṃ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṃ sacchikaroti, atha Buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti, seyyathāpi therō Bāhiyo Dārucīriyo, mahāpañño vā seyyathāpi therō Sāriputto, mahiddhiko vā seyyathāpi therō Mahāmoggallāno, dhutaṅgadhāro vā seyyathāpi therō Mahākassapo, dibbacakkhuko vā seyyathāpi therō Anuruddho, vinayadhāro vā seyyathāpi therō Upāli, dhammakathiko vā seyyathāpi therō Puṇṇo Mantāṇiputto, āraññiko vā seyyathāpi therō Revato, bahussuto vā seyyathāpi therō Ānando, sikkhākāmo vā seyyathāpi therō Rāhulo Buddhaputtoti. Iti imasmiṃ catukke yvāyaṃ harati ca paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṃ sikhāpattaṃ hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanam **asammohasampajaññaṃ**, tam evam veditabbanam idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhabālaputhujjanā abhikkamādīsu “attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito”ti vā “ahanam abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito”ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto “abhikkamāmī”ti citte uppajjamāne teneva cittena saddhim cittasamuṭṭhānavāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyāvāyodhātuvipphārasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisanghāto abhikkamati, tassevaṃ abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharaṇavītihaṇesu. Vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirujjhanesu¹. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇam na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vītihaṇam, vītihaṇe pavattā vossajjanam, vossajjane pavattā sannikkhepanam, sannikkhepane pavattā sannirujjhanam² na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabbanam pabbanam sandhi sandhi odhi odhi hutvā tattakapāle pakkhittatilam viya paṭapaṭāyantā³ bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanam. Paramatthato hi dhātūnamyeva gamanam, dhātūnam ṭhanam, dhātūnam nisajjā, dhātūnam sayanam. Tasmim tasmīhi koṭṭhāse saddhim rūpehi.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati.

Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti.

Evam abhikkamādīsu asammuyhanam asammohasampajaññaṃ nāmāti.

Niṭṭhito abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotītipadassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana **ālokitaṃ** nāma purato pekkhanam.

Vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanam. Aññānīpi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokita-ullokitaṭṭhalokitāni

1. Sannikkhepanasannirumbhanesu (Sī, Syā)

2. Sannirumbhanam (Sī, Syā)

3. Taṭataṭāyantā (Sī, Syā)

nāma honti, tāni idha na gahitāni. Sārūppavasena pana imāneva dve gahitāni, iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevāti.

Tattha ālokessāmīti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggaṇhanam **sāthakasampajaññam**, tam āyasmantaṃ Nandaṃ kāyasakkhiṃ katvā veditabbaṃ. Vuttañh'etaṃ Bhagavatā—
 “sace bhikkhave Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā Nando puratthimaṃ disaṃ āloketi ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokayato nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissantī’ti. Itiha sāthakasampajāno hoti. Sace bhikkhave nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṃ, adho, anudisā anuviloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā Nando anudisaṃ anuviloketi ‘evaṃ me anudisaṃ anuvilokayato -pa- sampajāno hotī’ti”¹.
 Api ca idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sāthakatā ca sappāyatā ca veditabbā.

Kammaṭṭhānassa pana avijahanameva **gocarasampajaññam**. Tasmā khandhadhātu-āyatanakammaṭṭhānikhehi attano kammaṭṭhānavaseneva, kasiṇādikammaṭṭhānikhehi vā pana kammaṭṭhānasīseneva ālokanavilokanam kātabbaṃ.

Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, ālokessāmīti pana citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyāvāyodhātuvipphārasena heṭṭhimaṃ akkhidalaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddhaṃ laṅgheti, koci yantakena vivaranto nāma natthi, tato cakkhuviññāṇam dassanakiccaṃ sādheṇtaṃ uppajjatīti evaṃ pajānanam panettha **asammohasampajaññam** nāma.

---

1. Am 3. 14 piṭṭhe.

Api ca mūlapariññā-āgantukatāvakālikabhāvavasena panettha
asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Mūlapariññāvasena tāva—

Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanaṃ sampaṭicchanaṃ.
Santīraṇaṃ voṭṭhabbanāṃ, javanaṃ bhavati sattamaṃ.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa aṅgakiccaṃ sādhayamānaṃ
pavattati, taṃ āvattetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā,
tannirodhā cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ, tannirodhā
vipākamanodhātu sampaṭicchanaṃ sādhayamānā, tannirodhā
vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā
kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā
sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavanepi “ayaṃ itthī, ayaṃ
puriso”ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṃ na hoti.
Dutiyajavanepi -pa- sattamajavanepi. Etesu pana yuddhamaṇḍale yodhesu
viya heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesu “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti
rajjanādivasena ālokitavilokitaṃ hoti. Evaṃ tāvettha **mūlapariññāvasena**
asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato
uddhaṃsakasakakiccanipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjivā niruddhesu
avasāne javanaṃ uppajjati, taṃ pubbe uppanānaṃ āvajjanādīnaṃ
gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe
kiñci yācituṃ pavitṭhassa āgantukapurisassa gehassāmikesupi tuṇhimāsinesu
āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ, evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre
āvajjanādīsipi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca
rajjanadussanamuyhanaṃ ayuttanti evaṃ **āgantukabhāvavasena**
asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni panetāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti,
tāni saddhiraṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññamaññaṃ na
passantīti ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu
mānusakesu matesu avasesassa ekakassa taṅkhaṇaṇṇeva maraṇadhammassa
na yuttā naccagītādīsū abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu

āvajjanādīsu tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇaññeva maraṇadharmassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti. Eva **tāvakālikabhāvavasena** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Api ca khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapetaṃ veditabbaṃ. Ettha hi cakkhu ceva rūpāni ca rūpakkhandho, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārakkhandho. Evametesam pañcannaṃ khandhānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi.

Tathā cakkhu cakkhāyatanam, rūpaṃ rūpāyatanam, dassanaṃ manāyatanam, vedanādayo taṃsampayuttā dhammā dhammāyatanam. Evametesam catunnaṃ āyatanānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi.

Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṃ rūpadhātu, dassanaṃ cakkhuvīññādhātu, taṃsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu. Evametasam catunnaṃ dhātūnaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi.

Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, āvajjanaṃ anantara-samanantara-anantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo, vedanādayo saḥajātādipaccayā. Evametesam paccayānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketīti evamettha khandhāyatanadhātupaccaya-paccavekkhaṇavasenāpi asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇaṃ akatvā hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānatthaṃ pariggahetvā atthapariggaṇhanaṃ **sāttakāsampajaññaṃ**. Tattha hatthapāde aticiraṃ samiñjitvā vā pasāretvā eva vā tṭhitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṃ ekaggataṃ na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripatati, visesaṃ nādhigacchati. Kāle samiñjantassa kāle pasārentassa pana tā vedanā nuppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phātim gacchati, visesamadhigacchatīti evaṃ atthānatthapariggaṇhanaṃ veditabbaṃ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā
sappāyapariggaṇhanam **sappāyasampajaññaṃ**.

Tatrāyaṃ nayo—mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ
gaṇhanti, tesam piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatreko
daharo hatthaṃ pasārento kāyasaṃsaggaṃ patvā teneva kāraṇena giḥi jāto.
Aparo bhikkhu pādam pasārento aggimhi pasāresi, aṭṭhim āhacca pādo
jhāyi. Aparo bhikkhu vammike pasāresi, so āsivisena daṭṭho. Aparo bhikkhu
cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi, taṃ maṇisappo ḍamsi. Tasmā evarūpe asappāye
apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idamettha sappāyasampajaññaṃ.

Gocarasampajaññaṃ pana Mahātheravattahunā dīpetabbaṃ—mahāthero
kira divāṭṭhāne nisinno antevāsikehi saddhim kathayamāno sahasā hatthaṃ
samiñjitvā puna yathāṭṭhāne ṭhapetvā saṅikaṃ samiñjesi, taṃ antevāsikā
pucchimsu “kasmā bhante sahasā hatthaṃ samiñjitvā puna yathāṭṭhāne
ṭhapetvā saṅikaṃ samiñjitthā”ti. “Yato paṭṭhāya mayā āvuso kammaṭṭhānaṃ
manasikātuṃ āraddho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcivā hattho
samiñjitapubbo, idāni pana me tumhehi saddhim kathayamānena
kammaṭṭhānaṃ muñcivā samiñjito, tasmā puna yathāṭṭhāne ṭhapetvā
samiñjesin”ti. “Sādhu bhante bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabbaṃ”ti
evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva gocarasampajaññanti veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci samiñjento vā pasārento vā natthi,
vuttappakāracittakiriyāvāyodhātuvipphārena pana sutkācaḍḍhanavasena
dāruyantassa hatthapādacalanam viya samiñjanapasāraṇam hotīti evam
parijānanam panettha **asammohasampajaññanti** veditabbaṃ.

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānam
nivāsanapārūpanavasena pattassa bhikkhapaṭiggahaṇādivasena paribhogo
dhāraṇam nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārūpitvā ca
piṇḍāya carato “āmisalābho sītassa paṭighātāyā”ti-ādinaṃ nayena Bhagavatā
vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena **sāthakasampajaññaṃ**
veditabbaṃ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaram̐ sukhumaṃ sappāyam̐, sītālukassa ghanam̐ dupaṭṭam̐. Viparītam̐ asappāyam̐. Yassa kassaci jīṇṇam̐ asappāyameva. Aggaḷādīdānena hissa tam̐ palibodhakaram̐ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedam̐ corānam̐ lobhaniyacīvaram̐. Tādīsāñhi araññe ekakassa nivāsantarāyakaram̐ jīvitantarāyakarañcāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvavasena uppannam̐, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, tam̐ asappāyam̐. Viparītam̐ sappāyam̐. Tassa vasenettha **sappāyasampajaññam̐**, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **gocarasampajaññam̐** veditabbam̐.

Abbhantare attā nāma koci cīvaram̐ pārupanto natthi, vuttappakāracitta-kiriyāvāyodhātuvipphāreneva pana cīvarapārupanam̐ hoti. Tattha cīvarampi acetanam̐, kāyopi acetano. Cīvaram̐ na jānāti “mayā kāyo pārupito”ti. Kāyopi na jānāti “aham̐ cīvarena pārupito”ti. Dhātuyova dhātusamūham̐ paṭicchādenti paṭapilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaram̐ cīvaram̐ labhitvā somanassam̐ kātabbam̐, na asundaram̐ labhitvā domanassam̐. Nāgavammikacetiyarukkhādīsu hi keci mālāgandhadhūmavattthādīhi sakkāram̐ karonti, keci gūthamuttakaddamadaṇḍasatthappahārādīhi asakkāram̐. Na tehi nāgavammikarukkhādayo somanassam̐ vā domanassam̐ vā karonti, evameva neva sundaram̐ cīvaram̐ labhitvā somanassam̐ kātabbam̐, na asundaram̐ labhitvā domanassanti evam̐ pavattapaṭisankhānavasenettha **asammohasampajaññam̐** veditabbam̐.

Pattadhāraṇepi pattam̐ sahasāva aggahetvā “imam̐ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkham̐ labhissāmī”ti evam̐ pattaggahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthavasena **sāththakasampajaññam̐** veditabbam̐. Kisadubbalasarīrassa pana garupatto asappāyo, yassa kassaci catupañcagaṇṭhikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati, tam̐ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Maṇivaṇṇapatto pana lobhaniyova cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena pana laddho, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayam̐ ekantāsappāyova, viparīto sappāyo. Tassa vasenettha **sappāyasampajaññam̐**, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva **gocarasampajaññam̐** veditabbam̐.

Abbhantare attā nāma koci pattam̄ gaṇhanto natthi, vuttappakāracitta-kiriyāvāyodhātuvipphāravaseneva pana pattaggahaṇam̄ nāma hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti “aham̄ hatthehi gahito”ti. Hatthāpi na jānanti “patto amhehi gahito”ti. Dhātuyova dhātusamūham̄ gaṇhanti saṇḍāsena aggivaṇṇapattaggahaṇe viyāti evam̄ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **asammohasampajaññam̄** veditabbam̄.

Api ca yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitam̄pubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāyam̄ anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesam̄ vaṇabandhapaṭṭacoḷakāni ceva kapālādīhi ca bhesajjāni upanāmenti. Tattha coḷakānipi kesañci saṇhāni kesañci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālakānipi kesañci susaṇṭhānāni kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti. Na te tattha sumanā vā honti dummanā vā. Vaṇapaṭicchādānamatteneva hi coḷakena, bhesajjapariggahaṇamatteneva ca kapālakena tesam̄ attho, evameva yo bhikkhu vaṇacoḷakam̄ viya cīvaram̄, bhesajjakapālakam̄ viya ca pattam̄, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhabhikkham̄ sallakkheti, ayam̄ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammoahasampajaññena uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asiteti** piṇḍapātādibhojane. **Pītetī** yāgu-ādipāne. **Khāyiteti** piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyiteti** madhuphāṇitādisāyane. Tattha “neva davāyā”ti-ādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma. Tassa vasena **sāttahasampajaññam̄** veditabbam̄.

Lūkhapaṇītatittamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, tam̄ tassa asappāyam̄. Yam̄ pana nimittakammādivasena paṭiladdham̄, yañcassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, tam̄ ekantam̄ asappāyameva. Viparītam̄ sappāyam̄. Tassa vasenettha **sappāyasampajaññam̄**, kammatṭhānāvijahanavaseneva ca **gocarasampajaññam̄** veditabbam̄.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi, vuttappakāracittakiriyā-vāyodhātuvipphāreneva pana pattapaṭiggahaṇam̄ nāma hoti. Cittakiriyā-vāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇam̄ nāma hoti. Cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇam̄ ālopa-uddharaṇam̄

mukhavivaraṇaṅca hoti. Na koci kuñcikāya, na yantakena hanukaṭṭhim vivarati, cittakiriyāvāyodhātuvipphāreṇeva ālopassa mukhe ṭhapanam, uparidantānam musalakiccasādhanam, heṭṭhādantānam udukkhalakiccasādhanam, jivhāya hatthakiccasādhanāṅca hoti. Iti nam tattha aggajivhāya tanukakheḷo mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti, tam heṭṭhādanta-udukkhale jivhāhatthaparivattitam kheḷa-udakatemitam uparidantamusalasañcuṇṇitam koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā anto pavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭham paviṭṭham koci palālasanthāram katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuvaseṇeva tiṭṭhati. Ṭhitam ṭhitam koci uddhanam katvā aggim jāletvā pacanto nāma natthi, tejodhātuyāva paccati. Pakkam pakkam koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīhārako nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca. Pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca. Āpodhātu sineheti ca allattaṅca anupāleti. Tejodhātu antopaviṭṭham paripāceti. Ākāsadhātu añjaso hoti. Viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti evam pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **asammohasampajaññam** veditabbam.

Api ca gamanato pariyesanato paribhogato āsayato nidhānato aparipakkato paripakkato phalato nissandato sammakkhanatoti evam dasavidhapaṭikūlabhāvapaccavekkhaṇatopettha asammohasampajaññam veditabbam. Vitthārakathā panettha Visuddhimagge āhārapaṭikūlasaññāniddesato gahetabbā.

Uccārapassāvakkammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pakkakāle uccārapassāvam akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana sabbam tam na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena **sāttahasampajaññam** veditabbam.

Aṭṭhāne uccārapassāvam karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyo hoti. Patirūpe ṭhāne karontassa sabbam

taṃ na hotīti idamettha sappāyaṃ. Tassa vasena **sappāyasampajaññaṃ**, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **gocarasampajaññaṃ** veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakkammaṃ karonto natthi, citta-kiriyāvāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakkammaṃ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ pakkāsāyammuttavattḥisu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppīlitā akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti na parassa, kevalaṃ pana sarīranissandova hoti. Yathā kim? Yathā udakatumbato purāṇa-udakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti na paresaṃ, kevalaṃ paṭijaggamattameva hoti, evanti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **asammohasampajaññaṃ** veditabbaṃ.

Gatādīsu gateti gamane. Ṭhiteti ṭhāne. Nisinni nisajjāya. Sutteti sayane. Tattha abhikkantādīsu vuttanayeneva sampajānakāritā veditabbā.

Ayaṃ panettha aparopi nayo eko hi bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati.

Ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamaṇa dīpayiṃsu. Yo hi bhikkhu caṅkamaṇaṃ otarivā caṅkamaṇakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti, pācīnacaṅkamaṇakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamaṇakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamaṇakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamaṇakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamaṇavemajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamaṇe pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhāti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otāreti, uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhāti. Ayaṃ bhikkhu gatādīsu **sampajānakārī** nāma hotīti.

Evam pana sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati, “kāyo acetano mañco acetano. Kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti mañcopi na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti. Acetano kāyo acetane mañce sayito”ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhamāno kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati. Ayaṃ sutte sampajānakārī nāma hotīti.

Jāgariteti jāgaraṇe. Tattha kiriyāmayapavattassa appavattiyā sati jāgaritaṃ nāma na hoti, kiriyāmayapavattavaḷañje pavattante jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto bhikkhu jāgarite sampajānakārī nāma hoti. Api ca rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti.

Bhāsiteti kathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa appavatte sati bhāsitaṃ nāma na hoti, tasmim pavattante hotīti pariggāhako bhikkhu bhāsite sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanasīsenā dhammaṃ desetopī bāttimsa tiracchānakathā pahāya dasakathāvatthunissitakathaṃ kathentopī bhāsite sampajānakārī nāma hoti.

Tuṅhībhāveti akathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa pavattiyāṃ sati tuṅhībhāvo nāma natthi, appavattiyāṃ hotīti pariggāhako bhikkhu tuṅhībhāve sampajānakārī nāma hoti. Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnopī dutiyajjhānaṃ samāpannopī tuṅhībhāve sampajānakārīyeva nāma hoti.

Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā **abhikkante paṭikkanteti** ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato ca āgacchato ca addhānagamanavasena kathito. **Gate ṭhite nisinneti** ettha vihare cuṅṅikapādudhāra-iriyāpathavasena kathitoti veditabbo.

524. **Tattha katamā satīti**-ādi sabbāṃ uttānatthameva.

526. **So vivittanti** iminā kiṃ dasseti? Etassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānaṃ yogapathaṃ sappāyaseṇāsaṇaṃ dasseti. Yassa hi abbhantare ettakā guṇā atthi, tassa anucchaviko araṇṇāvāso. Yassa panete natthi, tassa ananucchaviko. Evarūpassa hi araṇṇāvāso kālamakkāṭa-acchataracchadīpimigādīnaṃ aṭavivāsasadiṣo hoti. Kasmā? Icchāya ṭhatvā pavitṭhattā. Tassa hi araṇṇāvāsamūlako koci attho natthi, araṇṇāvāsañceva āraṇṇake ca dūseti, sāsane appasādaṃ uppādeti. Yassa pana abbhantare ettakā guṇā atthi, tasseva so anucchaviko. So hi araṇṇāvāsaṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhitvā parinibbāti, sakala-araṇṇāvāsaṃ upasobheti, āraṇṇikānaṃ sīsaṃ dhovati, sakalasāsaṇaṃ pasāreti. Tasmā satthā evarūpassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānaṃ yogapathaṃ sappāyaseṇāsaṇaṃ dassento **so vivittaṃ senāsaṇaṃ bhajātī**-ādimāha. Tattha **vivittanti** suṇṇaṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ. Etameva hi atthaṃ dassetuṃ **tañca anākiṇṇanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **anākiṇṇanti** asaṃkiṇṇaṃ asambādhaṃ. Tattha yassa senāsaṇassa sāmantaṃ gāvutampi aḍḍhajojanampi pabbatagahaṇaṃ vanagahaṇaṃ nadīgahaṇaṃ hoti, na koci avelāya upasaṅkamaṭṭhaṃ sakkoti, idaṃ santikepi anākiṇṇaṃ nāma. Yaṃ pana aḍḍhajojanikaṃ vā yojanikaṃ vā hoti, idaṃ dūratāya eva anākiṇṇaṃ nāma hoti.

527. Seti ceva āsati ca etthāti **senāsaṇaṃ**. Tassa pabhedaṃ dassetuṃ **mañco piṭṭhanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **mañcoti** cattāro mañcā masārako bundikābaddho kuḷīrapādako āhaccapādakoti, tathā piṭṭhaṃ. **Bhisīti** pañca bhisīyo uṇṇābhisi coḷabhisi vākabhisi tiṇabhisi paṇṇabhisīti. **Bibbohananti** sīsūpadhānaṃ¹ vuttaṃ. Taṃ vitthārato vidatthacaturāṅgulaṃ vaṭṭati, dīghato mañcavitthārappamāṇaṃ. **Vihāroti** samantaṃ parihārapathaṃ antoyeva rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni dassetvā katasenāsaṇaṃ. **Aḍḍhayogoti** supaṇṇavaṅkagehaṃ. **Pāsādoti** dve kaṇṇikāni gahetvā kato dīghapāsādo. **Aṭṭoti** paṭirājādipaṭibāhanatthaṃ iṭṭhakāhi kato bahalabhittiko catupañcabhūmiko patissayaviseso. **Māloti** bhojanasālasadiṣo maṇḍalamālo. Vinayaṭṭhakathāyaṃ pana

---

1. Sīsappamāṇaṃ (Ka)

ekakūṭasaṅgahito caturassapāsādoti vuttaṃ. **Leṇanti** pabbataṃ khaṇitvā vā pabbhārassa appahonakatṭhāne kuṭṭaṃ uṭṭhāpetvā vā katasenāsanam. **Guhāti** bhūmidari vā yattha rattindivam dīpaṃ laddhum vaṭṭati, pabbataguhā vā bhūmiguhā vā. **Rukkhamūlanti** rukkhasa heṭṭhā parikkhittaṃ vā aparikkhittaṃ vā. **Veḷugumboti** veḷugaccho. **Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantīti** ṭhapetvā vā etāni mañcādīni yattha bhikkhū sannipatanti, yaṃ tesam sannipātārahaṭṭhānaṃ, sabbametam senāsanam.

528. **Bhajatīti** upeti. **Sambhajatīti** tattha abhirativasena anukkaṇṭhito suṭṭhu upeti. **Sevatīti** nivāsanavasena sevati. **Nisevatīti** anukkaṇṭhamāno sannissito hutvā sevati. **Samsevatīti** senāsanavattaṃ sampādentō sammā sevati.

529. Idāni yaṃ taṃ vivittanti vuttaṃ, tassa pabhedaṃ dassetuṃ **araññaṃ rukkhamūlanti**-ādi āraddham. Tattha **araññaṃ** vinayapariyāyena tāva “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesam araññaṃ”¹ āgataṃ. Suttantapariyāyena āraññaṃ bhikkhum sandhāya “āraññaṃ nāma senāsanam pañcadhanusatikapacchimam”² āgataṃ. Vinayasuttantā pana ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo nippariyāyadesanāti abhidhammapariyāyena araññaṃ dassetuṃ **nikkhamitvā bahi indakhilāti** vuttaṃ, indakhilato bahi nikkhamitvāti attho.

530. Rukkhamūlādīnaṃ pakatīyā ca suviññeyyabhāvato **rukkhamūlamyeva rukkhamūlanti**-ādi vuttaṃ. Apicettha **rukkhamūlanti** yaṃkiñci sītaccāyāṃ³ vivittam rukkhamūlam. **Pabbatanti** selam. Tattha hi udakasoṇḍisu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhaṅgāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījīyamānassa cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Kandaranti** kaṃ vuccati udakaṃ, tena daritam udakena bhinnam pabbatappadesam. Yaṃ “nitumban”⁴tipi “nadīkuñjan”⁵tipi vadanti. Tattha hi rajatapattasadisā vālikā honti, matthake maṇivītānaṃ viya vanagahanam maṇikkhandhasadisam udakaṃ sandati, evarūpaṃ kandaram oruyha pāniyam pivitvā gattāni sītam katvā vālikam ussāpetvā paṃsukūlacivaram

1. Vi 1. 57 piṭṭhe.

2. Vi 2. 236 piṭṭhe.

3. Sandacchāyam (Sī, Syā)

paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammaṃ karoto cittaṃ ekaggaṃ hoti.
Giriguhanti dvinnāṃ pabbatānaṃ antaraṃ, ekasmiṃyeva vā umaṅgasadisāṃ mahāvivaraṃ. Susānalakkhaṇaṃ Visuddhimagge¹ vuttaṃ.

531. **Vanapatthanti** gāmantāṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasanti na vapanti. Tenevassa niddese “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsānānaṃ adhivacanan”ti-ādi vuttaṃ. Yasmā vā rukkhamaṇḍalādisu idamevekaṃ bhājetvā dassitaṃ, tasmāssa nikkhepapaṭipāṭiyā niddesaṃ akatvā sabbapariyante niddeso katoti veditabbo. **Abbhokāsanti** acchannaṃ. Ākaṅkhamāno panettha cīvarakuṭiṃ katvā vasati. **Palālapuñjanti** palālarāsi. Mahāpalālapuñjato hi palālaṃ nikkadḍhitvā pabbhāraṇasādise ālaye karonti. Gacchagumbādīnampi upari palālaṃ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Vanapatthaniddese **salomahaṃsānanti** yattha pavitṭhassa lomahaṃso uppajjati, evarūpānaṃ bhīsanakasenāsānānaṃ². **Pariyantānanti** dūrabhāvena pariyante ṭhitānaṃ. **Na manussūpacārānanti** kasanavapanavasena manusseti upacaritabbaṃ vanantaṃ atikkamitvā ṭhitānaṃ. **Durabhisambhavānanti** aladdhāvivekassādehi abhibhuyya vasitūṃ nasakkuṇeyyānaṃ.

532. Appasaddādiniddese **appasaddanti** vacanasaddena appasaddaṃ.

533. **Appanigghosanti** nagaranigghosasaddena appanigghosaṃ. Yasmā pana ubhayampetaṃ saddaṭṭhena ekaṃ, tasmāssa niddese “yadeva taṃ appasaddaṃ, tadeva taṃ appanigghosaṃ”ti vuttaṃ. **Vijanavātanti** anusañcaraṇajanassa sarīravātena virahitaṃ. “Vijanavādan”tipi pāṭho, antojanavādena virahitanti attho. Yasmā pana yaṃ appanigghosaṃ, tadeva janasañcaraṇena ca janavādena ca virahitaṃ hoti, tasmāssa niddese “yadeva taṃ appanigghosaṃ, tadeva taṃ vijanavātan”ti vuttaṃ. **Manussarāhasseyyakanti** manussānaṃ rahassakiriyaṭṭhāniyaṃ. Yasmā pana taṃ janasañcaraṇarahitaṃ hoti. Tenassa niddese “yadeva taṃ vijanavātaṃ, tadeva taṃ manussarāhasseyyakan”ti vuttaṃ. **Paṭisallānasāruppanti** vivekānurūpaṃ. Yasmā pana taṃ

1. Visuddhi 1. 74 piṭṭhe.

2. Bhīsanakasenāsānānaṃ (Sī, Syā)

niyameneva manussarāhasseyyakam hoti, tasmāssa niddese “yadeva tam manussarāhasseyyakam, tadeva tam paṭisallānasāruppan”ti vuttam.

534. Araññagatādiniddese araññam vuttameva. Tathā rukkhamulān. Avasesam pana sabbampi senāsanam suññāgārena saṅgahitam.

535. **Pallaṅkam ābhujitvāti** samantato ūrubaddhāsanam bandhitvā. **Ujum kāyam paṇidhāyāti** uparimam sarīram ujum¹ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṅtake koṭiyā koṭim paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamamsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesam paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyum, tā nuppajjanti. Tāsu na uppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānam na paripatati, vuḍḍhim phātim upagacchati.

536. **Ujuko hoti kāyo ṭhito paṇihitoti** idampi hi imamevattham sandhāya vuttam.

537. **Parimukham satim upaṭṭhapetvāti** kammaṭṭhānābhimukham satim ṭhapayitvā, mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva vuttam “ayam sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimutte vā”ti. **Mukhanimittanti** cettha uttarotṭhassa vemajjhappadeso daṭṭhabbo, yattha nāsikavāto paṭihaññati. Atha vā **parīti** pariggahaṭṭho. **Mukhanti** niyyānaṭṭho. **Satīti** upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati “parimukham satin”ti. Evaṃ paṭisambhidāyam² vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyam saṅkhepo “pariggahitaniyyānam satim katvā”ti.

538. Abhijjhāniddeso uttānatthoyeva. Ayam panettha saṅkhepavaṇṇanā **abhijjham loke pahāyāti** lujjanapalujjanaṭṭhena pañcupādānakkhandhā loko, tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgam pahāya kāmaccchandam vikkhambhetvāti ayamettha attho.

539. **Vigatābhijjhenāti** vikkhambhanavasena pahīnattā vigatābhijjhena, na cakkhuvīññānasadisenāti attho.

1. Ujukam (Sī, Syā)

2. Khu 9. 174 piṭṭhe.

541. **Abhijjhāya cittaṃ parisodhetī**ti abhijjhāto cittaṃ parisodheti, yathā naṃ sā muñcati ceva, muñcitvā ca na puna gaṇhāti, evaṃ karotīti attho. Niddesapadesu panassa āsevanto **sodheti**, bhāvento **visodheti**, bahulīkaronto **parisodhetī**ti evamattho veditabbo. **Mocetī**-ādīsupi eseva nayo.

542-543. **Byāpādapadosaṃ pahāyā**ti-ādīnampi imināva nayena¹ attho veditabbo. Byāpajjati iminā cittaṃ pūtikummāsādayo viya pakatim² jahatīti byāpādo. Vikārappattiyā padussati, paraṃ vā padūseti vināsetīti padoso. Ubhayametaṃ kodhassevādhivacanāṃ. Teneva vuttaṃ “yo byāpādo so padoso. Yo padoso so byāpādo”ti. Yasmā cesa sabbasaṅgāhikavasena niddiṭṭho, tasmā “sabbapāṇabhūtahitānukampī”ti avatvā “abyāpannacitto”ti ettakameva vuttaṃ.

546. Thinaṃ cittagelaṇṇaṃ, middhaṃ cetasikagelaṇṇaṃ, thinaṅca middhaṅca **thinamiddhaṃ**. **Santā hontī**ti ime dvepi dhammā nirodhasantatāya santā honti. Idam sandhāyettha vacanabhedo kato.

549. **Ālokasaññī**ti rattimpi divāpi diṭṭhālokasañjānanasamatthāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saññāya samannāgato.

550. **Sato sampajānoti** satiyā ca nāṇena ca samannāgato. Idam ubhayaṃ ālokasaññāya upakārakattā vuttaṃ.

553. Vigatathinamidhatāya pana ālokasaññāya niddesapadesu cattattāti-ādīni aññaṃaññavevacanāneva. Tattha **cattattā**ti cattaḥkāraṇā. Sesapadesupi eseva nayo. Cattattāti idam panettha sakabhāvapariccajanavasena vuttaṃ. **Vantattā**ti idam puna anādiyanabhāvadassanavasena. **Muttattā**ti idam santatito vinamocanavasena. **Pahīnattā**ti idam muttassāpi katthaci ṭhānābhāvavasena. **Paṭinissatṭhattā**ti idam pubbe ādinnapubbassa nissaggadassanavasena. Paṭimuñcato vā nissatṭhattā bhāvanābalena

---

1. Upāyena (Ka)

2. Pakatibhāvaṃ (Sī, Syā)

abhibhuyya nissaṭṭhattāti attho. **Pahīnapaṭinissaṭṭhattāti** yathāvikkhambhanavasena pahānaṃ hoti, punappunaṃ santatiṃ na ajjhāruhati, tathā paṭinissaṭṭhattāti. **Ālokā hotīti** sappabhā hoti. Nirāvaraṇaṭṭhena **vivaṭā**. Nirupakkilesaṭṭhena **parisuddhā**. Pabhassaraṭṭhena **pariyodātā**.

556. **Uddhaccakukkuccanti** ettha uddhatakāro uddhaccaṃ. Ārammaṇe anicchayatāya vatthujjhācāro kukkuccaṃ. Idhāpi “santā hontī”ti purimanayeneva vacanabhedo vedītabbo.

558. **Tiṇṇavicikicchoti** vicikicchaṃ taritvā atikkamitvā ṭhito. Niddeseṭṭhassa **tiṇṇoti** idaṃ vicikicchāya animuggabhāvadassanavasena vuttaṃ. **Uttiṇṇoti** idaṃ tassā atikkamadassanavasena. **Nittiṇṇoti** idaṃ bhāvanābalena abhibhuyya upaddave tiṇṇabhāvadassanavasena. **Pāraṅgatoti** nibbicikicchābhāvasaṅkhātāṃ vicikicchāpāraṃ gato. **Pāraṅgattoti** tadeva pāraṃ bhāvanānuyogena pattoti. Evamassa paṭipattiyā saphalataṃ dasseti.

559. **Akathamkathīti** “kathamidaṃ kathamidaṃ”ti evaṃ pavattāya kathamkathāya virahito. **Kusalesu dhammesūti** anavajjadhammesu. **Na kaṅkhatīti** “ime nu kho kusalā”ti kaṅkhaṃ na uppādeti. **Na vicikicchati** te dhamme sabhāvato vinicchetuṃ na kicchati na kilamati. **Akathamkathī hotīti** “kathaṃ nu kho ime kusalā”ti kathamkathāya rahito hoti. **Nikkathamkathī vikathamkathoti** tasseva vevacanaṃ. Vacanaṭṭho panettha kathamkathāto nikkhamatoti nikkathamkatho. Vigatā kathamkathā assāti vikathamkatho.

562. **Upakkileseti** upakkilesabhūte. Te hi cittaṃ upagantvā kilissanti. Tasmā upakkilesāti vuccanti.

563. **Paññāya dubbalīkaraṇeti** yasmā ime nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitūṃ na denti, uppannā api aṭṭha samāpattiyō pañca vā abhiññāyō upacchinditvā pātentī, tasmā “paññāya dubbalīkaraṇā”ti vuccanti. “Anuppannā ceva paññā na uppajjati,

uppannā ca paññā nirujjhatī”ti idampi hi imamevatthaṃ sandhāya vuttaṃ.
Sesamettha sabbaṃ heṭṭhā tattha tattha pakāsitattā uttānatthameva.

564. **Vivicceva kāmehi**ti-ādīsipi niddesesu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe¹ rūpāvacaraniddese idheva ca tattha tattha vuttameva. Kevalaṃhi dutiyatatiyacatutthajjhānaniddesepi yathā tāni jhānāni heṭṭhā “tivaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, duvaṅgikaṃ jhānaṃ hoti”ti vuttāni, evaṃ avatvā “ajjhataṃ sampasādanan”ti-ādivacanato pariyāyena sampasādādīhi saddhiṃ tāni aṅgāni gahetvā “jhānanti sampasādo pītisukhaṃ cittassekaggatā”ti-ādīnā nayena taṃ taṃ jhānaṃ niddiṭṭhanti ayamettha viseso.

588. **Yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti**tipadaniddese pana kiñcāpi “ācikkhanti desenti”ti-ādīni sabbāneva aññamaññavevacanāni, evaṃ santepi “upekkhako satimā sukhavihārī”ti-ādi-uddesavasena **ācikkhanti**, niddesavasena **desenti**, paṭiniddesavasena **paññāpenti**, tena tena pakārena atthaṃ ṭhapetvā **paṭṭhapenti**, tassa tassatthassa kāraṇaṃ dassentā **vivaranti**, byañjanavibhāgaṃ dassentā **vibhajanti**, nikkujjitabhāvaṃ gambhīrabhāvañca nīharitvā sotūnaṃ nīṇassa paṭiṭṭhaṃ janayantā **uttānīm karonti**, sabbehipi imehi ākārehi sotūnaṃ aññāṇandhakāraṃ vidhamentā **pakāsentīti** evamattho daṭṭhabbo.

Samatikkamaniddesepe tattha tattha tehi tehi dhammehi vuṭṭhitattā **atikkanto**, uparibhūmippattiyā **vītikkanto**. Tato aparihānibhāvena samatikkantoti evamattho daṭṭhabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

623. Abhidhammabhājanīye heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe² āgatanayeneva tanti ṭhapitā, tasmā tattha sabbesampi kusalavipākakiriyavasena niddiṭṭhānaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 208 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 70 piṭṭhādīsu.

jhānānaṃ tattha vuttanayeneva attho veditabbo. Suddhikanavakādibhedopi sabbo tattha vuttasadisoyevāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

638. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva jhānānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana tiṇṇaṃ jhānānaṃ nimittārammaṇattā parittārammaṇādibhāvena navattabbatā veditabbā. Lokuttarā panettha maggakāle phalakāle vā siyā appamañārammaṇā. **Catutthaṃ jhānaṃ siyā parittārammaṇanti** ettha kusalato terasa catutthajjhānāni sabbatthapāḍakacatutthaṃ, iddhividhacatutthaṃ, dibbasotañāṇacatutthaṃ, cetopariyañāṇacatutthaṃ, pubbenivāsañāṇacatutthaṃ, dibbacakkuñāṇacatutthaṃ, yathākammūpagañāṇacatutthaṃ, anāgataṃsañāṇacatutthaṃ, ākāsañāṇacāyatanādicatutthaṃ, lokuttaracatutthanti.

Tattha **sabbatthapāḍakacatutthaṃ** navattabbārammaṇameva hoti.

Iddhividhacatutthaṃ cittavasena kāyaṃ pariṇāmentassa adissamānena kāyena pāṭihāriyakaraṇe kāyārammaṇattā parittārammaṇaṃ. Kāyavasena cittaṃ pariṇāmentassa dissamānena kāyena pāṭihāriyaṃ katvā brahmalokaṃ gacchantassa samāpatticittārammaṇattā mahaggatārammaṇaṃ.

Dibbasotañāṇacatutthaṃ saddārammaṇattā parittārammaṇaṃ.

Cetopariyañāṇacatutthaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ, rūpāvacarārūpāvacaracittajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ, lokuttaracittajānanakāle appamañārammaṇaṃ. Cetopariyañāṇalābhī pana puthujjano puthujjanānaṃyeva cittaṃ jānāti, na ariyānaṃ. Sotāpanno sotāpannassa ceva puthujjanassa ca. Sakadāgāmī sakadāgāmīno ceva heṭṭhimānaṃca dvinnāṃ. Anāgāmī anāgāmīno ceva heṭṭhimānaṃca tiṇṇaṃ. Khīṇāsavo sabbesampi jānāti.

Pubbenivāsaññācatuttham kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle parittārammaṇam, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggaṭārammaṇam, “atīte Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā maggaṃ bhāvayimṣu, phalaṃ sacchikarimṣu”ti anussaraṇakāle appamaññārammaṇam, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇam.

Dibbacakkhuññācatuttham vaṇṇārammaṇattā parittārammaṇam.

Yathākammūpagaññācatuttham kāmāvacarakammānussaraṇakāle parittārammaṇam, rūpāvacarārūpāvacarakammānussaraṇakāle mahaggaṭārammaṇam.

Anāgataṃsaññācatuttham anāgate kāmādhātuyā nibbattijānanakāle parittārammaṇam, rūpārūpabhavesu nibbattijānanakāle mahaggaṭārammaṇam, “anāgate Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā maggaṃ bhāvessanti, phalaṃ sacchikarissanti”ti jānanakāle appamaññārammaṇam, “anāgate saṅkho nāma rājā bhavissati”ti¹ ādinā nayena nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇam.

Ākāsānañcāyatana-ākīñcaññāyatana-catuttham navattabbārammaṇam. Viññānañcāyatana-nevasaññānāsaññāyatana-catuttham mahaggaṭārammaṇam.

Lokuttaracatuttham appamaññārammaṇam.

Kiriyatopi tesam dvādasannaṃ jhānānaṃ idameva ārammaṇavidhānaṃ. **Tiṇi jhānāni namaggārammaṇāti** paccavekkhaṇaññānaṃ vā cetopariyādiññānaṃ vā maggaṃ ārammaṇam kareyya, tiṇi jhānāni tathā appavattito namaggārammaṇā, saha-jāta-hetuvasena pana siyā magga-hetukā. Vīriya-jetṭhikāya vā vīmaṃsā-jetṭhikāya vā magga-bhāvanāya magga-dhipatino. Chandacittajetṭhakakāle phalakāle ca navattabbā.

Catuttham jhānanti idhāpi kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādaka-iddhividhadibbasotadibbacakkhuyathākammūpagaññācatutthañceva catubbidhañca āruppacatuttham maggārammaṇādibhāvena na vattabbaṃ. Cetopariyapubbenivāsa-anāgataṃsaññācatuttham pana maggārammaṇam hoti. Na vattabbaṃ magga-hetukaṃ magga-dhipatīti vā, lokuttaracatuttham maggārammaṇam na hoti, magga-kāle

pana sahaḷātahetuvasena maggaḷhetukaṃ. Vīriyavīmaṃsājeṭṭhikāya maggabāvanāya maggādhīpati. Chandacittajeṭṭhikāya ceva maggabāvanāya phalakāle ca na vattabbāṃ. Kiriyaṭopi dvādasasu jhānesu ayameva nayo.

Tīṇi jhānāni navattabbāti atītādīsu ekadhammampi ārabba appavattito navattabbāti veditabbā.

Catutthaṃ jhānanti kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakacatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Iddhividhacatutthaṃ kāyavasena cittapariṇāmaṇe¹ samāpatticittārammaṇattā atītārammaṇaṃ, “anāgate imāni pupphāni mā milāyimsu, dīpā mā nibbāyimsu, eko aggikkhandho samuṭṭhātu, pabbato samuṭṭhātū”ti adhiṭṭhānakāle anāgatārammaṇaṃ, cittavasena kāyapariṇāmanakāle kāyārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ. Dibbasotacatutthaṃ saddārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ. Cetopariyañāṇacatutthaṃ atīte sattadivasabbhantare uppajjitvā niruddhacittajānanakāle atītārammaṇaṃ, anāgate sattadivasabbhantare uppajjanakacittajānanakāle anāgatārammaṇaṃ. “Yathā imassa bhoto manosāṅkhārā paṇihitā imassa cittassa anantarā amuṃ nāma vitakkaṃ vitakkessatīti. So bahum̐ cepi ādisati, tatheva taṃ hoti no aññathā”ti iminā hi suttene² cetopariyañāṇasseva pavatti pakāsītā. Addhāpaccuppannasantapaccuppannavaseneva paccuppannaṃ ārabba pavattikāle paccuppannārammaṇaṃ. Vitthārakathā panettha heṭṭhā-aṭṭhakathākāṇḍavaṇṇanāyamaṃ³ vuttanayeneva veditabbā.

Pubbenivāsañāṇacatutthaṃ atītakkhandhānussaraṇakāle atītārammaṇaṃ, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ vaṇṇārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ. Yathākammūpagañāṇacatutthaṃ atītakammameva ārammaṇaṃ karotīti atītārammaṇaṃ. Anāgataṃsañāṇacatutthaṃ anāgatakkhandhānussaraṇakāle anāgatārammaṇaṃ, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Ākāsañācāyatana-ākīṇcaññāyatanacatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanacatutthaṃ atītārammaṇameva. Lokuttaracatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Kiriyaṭopi dvādasasu catutthajjhānesu eseva nayo.

1. Pariṇāmena (Sī, Syā)

2. Am̐ 1. 171 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 438 piṭṭhādīsu.

Tīṇi jhānāni bahiddhārammaṇāti ajjhattato bahiddhābhūtaṃ nimittaṃ ārabha pavattito bahiddhārammaṇā.

Catutthaṃ jhānanti idhāpi kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakacatutthaṃ bahiddhārammaṇameva.

Iddhividhacatutthaṃ kāyavasena cittapariṇāmanepi cittavasena kāyapariṇāmanepi attanova kāyacittārammaṇattā ajjhattārammaṇaṃ, “bahiddhā hatthimpi dasseti”ti-ādinā nayena pavattakāle bahiddhārammaṇaṃ.

Dibbasotañāṇacatutthaṃ attano kucchigatasaddārammaṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa saddārammaṇakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhatabahiddhārammaṇaṃ.

Cetopariyañāṇacatutthaṃ bahiddhārammaṇameva.

Pubbenivāsañāṇacatutthaṃ attano khandhānussaraṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhānañceva nāmagottassa ca anussaraṇakāle bahiddhārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ attano rūpārammaṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa rūpārammaṇakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhatabahiddhārammaṇaṃ.

Yathākammūpagañāṇacatutthaṃ attano kammajānanakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa kammajānanakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhatabahiddhārammaṇaṃ.

Anāgataṃsañāṇacatutthaṃ attano anāgate nibbattijānanakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhānussaraṇakāle ceva nāmagottānussaraṇakāle ca bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhatabahiddhārammaṇaṃ.

Ākāsānañcāyatanacatutthaṃ bahiddhārammaṇaṃ.
Ākiñcaññāyatanacatutthaṃ navattabbārammaṇaṃ.
Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanacatutthaṃ ajjhattārammaṇaṃ.

Lokuttaracatutthaṃ bahiddhārammaṇameva. Kiriyaṭopi dvādasasu jhānesu ayameva nayoti.

Imasmiṃ pana Jhānavibhaṅge Sammāsambuddhena suttantabhājanīyepi lokiyalokuttaramissakāneva jhānāni kathitāni, abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi. Tayopi hi ete nayā tebhūmakadhammamissakattā ekaparicchedā eva. Evamayam Jhānavibhaṅgopi teparivaṭṭam nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Jhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Appamaññāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṅṅā

642. Idāni tadanantare Appamaññāvibhaṅge **catassoti** gaṇanaparicchedo. **Appamaññāyoti** pharaṇa-appamaṇavasena appamaññāyo. Etā hi ārammaṇavasena āppamaṇe vā satte pharanti, ekasattampi vā anavasesapharaṇavasena pharantīti pharaṇa-appamaṇavasena appamaññāyoti vuccanti. **Idha bhikkhūti** imasmim̐ sāsane bhikkhu. **Mettāsahagatenāti** mettāya samannāgatena. **Cetasāti** cittena. **Ekam̐ disanti** ekissā disāya. Paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisapariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharitvāti** phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatīti** brahmaviharādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiyanti** yathā puratthimādīsu disāsu yaṃkiñci ekam̐ disaṃ pharitvā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthañcāti attho.

Iti uddhanti teneva ca nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriyaṃti** adhodisampi tiriyaṃdisampi evameva. Ettha ca **adhoti** heṭṭhā. **Tiriyaṃti** anudisā. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍale assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti ettāvata ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ. **Sabbadhīti**-ādi pana anodhiso dassanattaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhīti** sabbattha. **Sabbattatāyāti** sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭhamittasapattamajjhattādippabhedesu attatāya ayaṃ parasattoti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti. Atha vā **sabbattatāyāti** sabbena cittabhāvena īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvantaṃti** sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. **Lokanti** sattalokaṃ.

Vipulenāti-evamādi-pariyāyadassanato panettha puna “mettāsahagatenā”ti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathāsaddo itisaddo vā na vutto, tasmā puna “mettāsahagatena cetasa”ti vuttaṃ. Nigamanavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Vipulenāti** ettha ca pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ**. Paṇḍavasena

appamāṇaṃ. Sattārammaṇavasena ca appamāṇaṃ.

Byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ.** Domanassappahānato **abyāpajjaṃ**¹, niddukkanti vuttaṃ hoti. Ayaṃ tāva “mettāsahagatena cetasā”ti-ādinā nayena ṭhapitāya mātikāya attho.

643. Idāni yadetaṃ “kathaṅca bhikkhave mettāsahagatena cetasā”ti-ādinā nayena vuttaṃ padabhājanīyaṃ, tattha yasmā idaṃ kammaṭṭhānaṃ dosacaritassa sappāyaṃ, tasmā yathārūpe puggale ayaṃ mettā appanaṃ pāpuṇāti, taṃ mettāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ tāva dassetuṃ **seyyathāpi nāma ekaṃ puggalanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **seyyathāpi nāmāti** opammatthe nipāto, yathā ekaṃ puggalanti attho. **Piyanti** pemaṇīyaṃ. **Manāpanti** hadayavuḍḍhikaraṃ. Tattha pubbeva sannivāseṇa paccuppannahitena vā piyo nāma hoti, silādiguṇasamāyogena manāpo nāma. Dānasamānattatāhi vā piyatā, piyavacana-atthacariyatāhi manāpatā veditabbā. Yasmā cettha piyatāya imassa byāpādassa pahānaṃ hoti, tato mettā sukhaṃ pharati, manāpatāya udāsīnatā na saṅṭhāti, hirottappaṅca paccupaṭṭhāti, tato hirottappānupālītā mettā na parihāyati, tasmā taṃ upamaṃ katvā idaṃ vuttaṃ **piyaṃ manāpanti.** **Mettāyeyyāti** mettāya phareyya, tasmīṃ puggale mettāṃ kareyya, pavattheyyāti attho. **Evameva sabbe satteti** yathā piyaṃ puggalaṃ mettāyeyya, evaṃ tasmīṃ puggale appanāppattāya vasibhāvaṃ upagatāya mettāya majjhattaverisaṅkhātepi sabbe satte anukkamena pharātīti attho. **Metti mettāyanāti**-ādīni vuttatthāneva.

644. **Vidisaṃ vāti** padaṃ tiriyaṃ vāti etassa atthavibhāvanattham vuttaṃ.

645. **Pharivvāti** ārammaṇakaraṇavasena phusitvā. **Adhimuñcitvāti** adhikabhāvena muñcitvā, yathā muttam sumuttam hoti suppasāritam suvitthataṃ, tathā muñcitvāti attho.

648. **Sabbadhi**-ādiniddese yasmā tīṇipi etāni padāni sabbasaṅgāhikāni, tasmā nesaṃ ekatova attham dassetuṃ **sabbena sabbanti**-ādi vuttaṃ. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

---

1. Abyāpajjhaṃ (Sī, Syā)

650. **Vipulā**diniddese yasmā yaṃ appanāppattaṃ hutvā anantasattapharaṇavasena vipulaṃ, taṃ niyamato bhūmivasena **mahaggataṃ** hoti. Yañca mahaggataṃ, taṃ appamāṇagocaravasena **appamāṇaṃ**. Yaṃ appamāṇaṃ, taṃ paccatthikavighātavasena **averaṃ**. Yañca averaṃ. Taṃ vihatabyāpajjatāya **abyāpajjaṃ**. Tasmā “yaṃ vipulaṃ taṃ mahaggataṃ”ti-ādi vuttaṃ. **Avero abyāpajjoti** cettha līṅgavipariyāyena vuttaṃ. Manena vā saddhiṃ yojanā kātabbā—yaṃ appamāṇaṃ cittaṃ, so avero mano. Yo avero, so abyāpajjoti. Apicettha heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ padaṃ uparimassa uparimassa, uparimaṃ vā uparimaṃ heṭṭhimassa heṭṭhimassa atthotipi veditabbo.

653. **Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ duggataṃ durupetanti** idampi karuṇāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Evarūpasmiñhi puggale balavakāruṇṇaṃ uppajjati. Tattha **duggatanti** dukkhena samaṅgībhāvaṃ gataṃ. **Durupetanti** kāyaduccaritādīhi upetaṃ, gatikulabhogādivasena vā tamabhāve ṭhito puggalo duggato, kāyaduccaritādīhi upetattā tamaparāyaṇabhāve ṭhito durupetoti evamettha attho veditabbo.

663. **Ekaṃ puggalaṃ piyaṃ manāpanti** idampi muditāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha gatikulabhogādivasena jotibhāve ṭhito **piyo**, kāyasucaritādīhi upetattā jotiparāyaṇabhāve ṭhito **manāpoti** daṭṭhabbo.

673. **Neva manāpaṃ na amanāpanti** idampi upekkhāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha mittabhāvaṃ asampattatāya **neva manāpo**, amittabhāvaṃ asampattatāya **na amanāpoti** veditabbo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe¹ vuttameva. Bhāvanāvidhānampi etesaṃ kammaṭṭhānānaṃ Visuddhimagge vitthārato kathitamevāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 237 piṭṭhādīsu.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

Abhidhammabhājanīyaṃ kusalatopi vipākatopi kiriyatopi heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe¹ bhājitanayeneva bhājitam, atthopissa tattha vuttanayeneva veditabbo.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva mettādīnaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbāpi tīsu tikesu navattabbārammaṇā eva. Ajjhattārammaṇattike bahiddhārammaṇāti. Imasmiṃ pana Appamaññāvibhaṅge Sammāsambuddhena suttantabhājanīyepi lokiyā eva appamaññāyo kathitā, abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi. Tayopi hi ete nayā lokiyattā ekaparicchedā eva. Evamayam Appamaññāvibhaṅgopi teparivaṭṭam nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Appamaññāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Sikkhāpadavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

703. Idāni tadanantare Sikkhāpadavibhaṅge **pañcāti** gaṇanaparicchedo. **Sikkhāpadānīti** sikkhitabbapadāni, sikkhākoṭṭhāsāti attho. Api ca upari āgatā sabbepi kusalā dhammā sikkhitabbato sikkhā, pañcasu pana silāngesu yaṃkiñci aṅgaṃ tāsāṃ sikkhānaṃ patiṭṭhānaṭṭhena padanti sikkhānaṃ padattā **sikkhāpadāni**. **Pāṇātipātāti** pāṇassa atipātā, ghātanā māraṇāti attho. **Veramaṇīti** virati. **Adinnādānāti** adinnassa ādānā, parapariggahitassa haraṇāti attho. **Kāmesūti** vatthukāmesu. **Micchācārāti** kilesakāmasavasena lāmakācārā. **Musāvādāti** abhūtavādato. **Surāmerayamajjapamādatṭhānāti** ettha **surāti** piṭṭhasurā pūvasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti pañca surā. **Merayanti** pupphāsavo phalāsavo guḷāsavo madhvāsavo sambhārasaṃyuttoti pañca āsavā. Tadubhayampi madanīyaṭṭhena **majjam**. Yāya cetanāya taṃ pivanti, sā pamādakāraṇattā **pamādatṭhānaṃ**, tasmā surāmerayamajjapamādatṭhānā. Ayaṃ tāvettha mātikānikkhepassa attho.

704. Padabhājanīye pana **yasmim samaye kāmāvacaranti**-ādi sabbāṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yasmā pana na kevalaṃ viratiyeva sikkhāpadaṃ, cetanāpi sikkhāpadameva, tasmā taṃ dassetuṃ dutiyanayo dassito. Yasmā ca na kevalaṃ eteyeva dve dhammā sikkhāpadaṃ, cetanāsampayuttā pana paropaṇṇāsadhammāpi sikkhitabbakoṭṭhāsato sikkhāpadameva, tasmā tatiyanayopi dassito.

Tattha duvidhaṃ sikkhāpadaṃ pariyāyasikkhāpadaṃ nippariyāyasikkhāpadaṃ. Tattha virati nippariyāyasikkhāpadaṃ. Sā hi “pāṇātipātā veramaṇī”ti Pāḷiyaṃ āgatā, na cetanā. Viramanto ca tāya eva tato tato viramati, na cetanāya, cetaṇaṃ pana āharitvā dassesi. Tathā sesacetanāsampayuttadhamme. Vītikkamakāle hi veracetanā dussilyaṃ nāma. Tasmā sā viratikālepi susilyavasena vuttā, phassādayo taṃsampayuttattā gahitāti.

Idāni etesu sikkhāpadesu ñāṇasamuttejanattham̐ imesaṃ
pāṇātipātādīnaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlato
kammato sāvajjato payogato ca vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** pañcapete pāṇātipātādayo cetanādhammāva honti.
Koṭṭhāsato pañcapi kammaṭṭhā eva.

Ārammaṇato pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇo. Adinnādānaṃ
sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro itthipurisārammaṇo.
Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Surāpānaṃ
saṅkhārārammaṇaṃ.

Vedanāto pāṇātipāto dukkhavedano. Adinnādānaṃ tivedanaṃ. Tañhi
haṭṭhatuṭṭhassa adinnaṃ ādiyato sukhavedanaṃ hoti, bhītakāle
dukkhavedanaṃ, majjhataṭṭhassa hutvā gaṇhato adukkhamasukhavedanaṃ.
Micchācāro sukhavedano vā adukkhamasukhavedano vā. Musāvādo
adinnādānaṃ viya tivedano. Surāpānaṃ sukhamaṃjhattavedanaṃ.

Mūlato pāṇātipāto dosamohamūlo. Adinnādānaṃ kiñcikāle
lobhamohamūlaṃ, kiñcikāle dosamohamūlaṃ. Micchācāro lobhamohamūlo.
Musāvādo kiñcikāle lobhamohamūlo, kiñcikāle dosamohamūlo. Surāpānaṃ
lobhamohamūlaṃ.

Kammato musāvādo cettha vacīkammaṃ, sesā kāyakammameva.

Sāvajjato pāṇātipāto atthi appasāvajjo, atthi mahāsāvajjo. Tathā
adinnādānādīni. Tesam̐ nānākaraṇaṃ heṭṭhā¹ dassitameva.

Ayaṃ pana aparo nayo—kunthakipillikassa hi vadho appasāvajjo, tato
mahantatarassa mahāsāvajjo. Sopi appasāvajjo, tato mahantatarāya
sakuṇikāya mahāsāvajjo. Tato godhāya, tato sasakassa, tato migassa, tato
gavayassa, tato assassa, tato hatthissa vadho mahāsāvajjo. Tatopi
dussīlamanussassa, tato gorūpasīlakamanussassa, tato saraṇagatassa, tato
pañcasikkhāpadikassa, tato sāmaṇerassa, tato

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 140 piṭṭhādīsū.

puthujjanabhikkhuno, tato sotāpannassa, tato sakadāgāmissa, tato anāgāmissa, tato khīṇāsavassa vadho atimahāsāvajjoyeva.

Adinnādānaṃ dussīlassa santake appasāvajjaṃ, tato gorūpasīlakassa santake mahāsāvajjaṃ. Tato saraṇagatassa, pañcasikkhāpadikassa, sāmaṇerassa, puthujjanabhikkhuno, sotāpannassa, sakadāgāmissa, tato anāgāmissa santake mahāsāvajjaṃ. Tato khīṇāsavassa santake atimahāsāvajjaṃyeva.

Micchācāro dussīlaya itthiyā vītikkame¹ appasāvajjo, tato gorūpasīlakāya mahāsāvajjo. Tato saraṇagatāya, pañcasikkhāpadikāya, sāmaṇeriyā, puthujjanabhikkhuniyā, sotāpannāya, sakadāgāminiyā, tato anāgāminiyā vītikkame mahāsāvajjova. Khīṇāsavāya pana bhikkhuniyā ekantamahāsāvajjova.

Musāvādo kākaṇikamattassa atthāya musākathane appasāvajjo, tato aḍḍhamāsakassa, māsakassa, pañcamāsakassa, aḍḍhakahāpaṇassa, kahāpaṇassa, tato anagghaniyabhaṇḍassa atthāya musākathane mahāsāvajjo. Musā kathetvā pana saṃghaṃ bhindantassa ekantamahāsāvajjova.

Surāpānaṃ pasatamattassa pāne appasāvajjaṃ, añjalimattassa pāne mahāsāvajjaṃ. Kāyacālanasamatthaṃ pana bahuṃ pivitvā gāmaghātaniyamaghātakammaṃ karontassa ekantamahāsāvajjameva.

Pāṇātipātāñhipatvā khīṇāsavassa vadho mahāsāvajjo. Adinnādānaṃ patvā khīṇāsavasantakassa haraṇaṃ, micchācāraṃ patvā khīṇāsavāya bhikkhuniyā vītikkamaṇaṃ, musāvādaṃ patvā musāvādena saṃghabhedo, surāpānaṃ patvā kāyacālanasamatthaṃ bahuṃ pivitvā gāmanigamaghātanaṃ mahāsāvajjaṃ. Sabbehipi panetehi musāvādena saṃghabhedanameva mahāsāvajjaṃ. Tañhi kappāṃ niraye pācanasamatthaṃ mahākibbisāṃ.

---

1. Vītikkamaṇe (Syā)

Payogatoti pāṇātipāto sāhatthikopi hoti āṇattikopi. Tathā adinnādānaṃ. Micchācāramusāvādasurāpānāni sāhatthikānevāti.

Evamettha pāṇātipātādīnaṃ dhammādivasena vinicchayaṃ ña tvā pāṇātipātā veramaṇīti-ādīnampi dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlato kammato khaṇḍato samādānato payogato ca vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** pariyāyasīlavasena paṭipāṭiyā pañca cetanādhammāva. **Koṭṭhāsatotī** pañcapi kammāpathā eva. **Ārammaṇatotī** pāṇātipātā veramaṇī parassa jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā attano veracetanāya viramati. Itarāsupi eseva nayo. Sabbāpi hi etā vītikkamitabbavatthum ārammaṇaṃ katvā veracetanāhiyeva viramanti. **Vedanātotī** sabbāpi sukhavedanā vā honti majjhattavedanā vā. **Mūlatoti** ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohamūlā honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa alobha-adosa-mūlā honti. **Kammatotī** musāvādā veramaṇīyevettha vacīkammaṃ, sesā kāyakammaṃ. **Khaṇḍatotī** gahaṭṭhā yaṃ yaṃ vītikkamanti, taṃ tadeva khaṇḍaṃ hoti bhijjati, avasesaṃ na bhijjati. Kasmā? Gahaṭṭhā hi anibaddhasīlā honti, yaṃ yaṃ sakkonti, taṃ tadeva gopenti. Sāmaṇerānaṃ pana ekasmiṃ vītikkamante sabbāni bhijjanti. Na kevalaṅca etāni, sesasīlānīpi bhijjantiyeva. Tesaṃ pana vītikkamo daṇḍakammavattuko, “puna evarūpaṃ na karissāmi”ti daṇḍakamme kate sīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti. **Samādānatoti** sayameva “pañca sīlāni adhiṭṭhāhāmī”ti adhiṭṭhahantenapi, pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ samādiyantenapi samādiṇṇāni honti, aññassa santike nisīditvā “pañca sīlāni samādiyāmi”ti samādiyantenapi, pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ samādiyantenapi samādiṇṇāneva honti. **Payogato** sabbānīpi sāhatthikapayogānevāti veditabbāni.

712. Idāni yāsaṃ sikkhānaṃ koṭṭhāsabhāvena imāni pañca sikkhāpadāni vuttāni, tāni dassetuṃ **katame dhammā sikkhāti** ayaṃ sikkhāvāro āraddho. Tattha yasmā sabbepi catubhūmakakusalā dhammā

sikkhitabbabhāvato sikkhā, tasmā te dassetuṃ **yasmim̃ samaye kāmāvacaranti**-ādi vuttam̃. Tattha heṭṭhā Cīttuppādakaṇḍe¹ vuttanayeneva Pāḷim̃ vitthāretvā attho veditabbo, idha pana mukhamattameva dassitanti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

2. Pañhāpucchakavaṇṇanā

714. Pañhāpucchake Pāḷi-anusāreneva sikkhāpadānam̃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana yāni sikkhāpadāni ettha sattārammaṇānīti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkham̃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇam̃ karonti, yasmā ca sabbānīpi etāni sampattavirativaseneva niddiṭṭhāni, tasmā “parittārammaṇā”ti ca “paccuppannārammaṇā”ti ca vuttam̃. Yato pana viramati, tassa vatthuno accantabahiddhattā sabbesampi bahiddhārammaṇatā veditabbāti.

Imasmim̃ pana Sikkhāpadavibhaṅge Sammāsambuddhena abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi lokiyāneva sikkhāpadāni kathitāni. Ubhopi hi ete nayā lokiyattā ekaparicchedā eva. Evamayaṃ Sikkhāpadavibhaṅgo dveparivaṭṭam̃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Sikkhāpadavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 1. 17 piṭṭhādīsu.

15. Paṭisambhidāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

1. Saṅgahavāraṇṇanā

718. Idāni tadanantare Paṭisambhidāvibhaṅge **catassoti** gaṇanaparicchedo. **Paṭisambhidāti** pabhedā. Yasmā pana parato **atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidāti**-ādimāha, tasmā na aññassa kassaci pabhedā, ñāṇasseva pabhedāti veditabbā. Iti “catasso paṭisambhidā”ti padena cattāro ñāṇappabhedāti ayamatto saṅgahito. **Atthapaṭisambhidāti** atthe paṭisambhidā, atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavattānakaraṇasamattamaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇanti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Dhammappabhedassa hi sallakkhaṇavibhāvanāvavattānakaraṇasamattamaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā** nāma. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavattānakaraṇasamattamaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā** nāma. Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavattānakaraṇasamattamaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā** nāma.

Idāni yathānikkhittā paṭisambhidā bhājetvā dassento **attha ñāṇaṃ atthapaṭisambhidāti**-ādimāha. Tattha **atthoti** saṅkhepato hetuphalaṃ. Tañhi hetuvasena araṇīyaṃ gantabbaṃ pattabbaṃ, tasmā atthoti vuccati. Pabhedato pana yaṃkiñci paccayasamuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā, taṃ attham paccavekkhantassa tasmim atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**.

Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalaṃ ime pañca dhammā dhammoti veditabbā, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmim dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**.

Tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmim atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti, tassā abhilāpe taṃ sabhāvaniruttim saddaṃ

ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmim̐ sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Evamayaṃ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññatti-ārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttī”ti jānanti.

Paṭisambhidāppatto hi “phasso”ti vutte “ayaṃ sabhāvaniruttī”ti jānāti, “phassā”ti vā “phassan”ti vā vutte pana “ayaṃ na sabhāvaniruttī”ti jānāti. Vedanādīsupi eseva nayo. Aññaṃ panesa nāma-ākhyāta-upasaggabyañjanasaddaṃ jānāti na jānātīti? Yadaggena saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttī”ti jānāti, tadaggena tampi jānissatīti. Taṃ pana nayidaṃ paṭisambhidākiccanti paṭikkhipitvā idaṃ vatthu kathitaṃ—

Tissadattatthero kira Bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā aṭṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya kathemīti pavāresi. Taṃ pana tena attano uggahe ṭhatvā pavāritaṃ, na paṭisambhidāyaṃ ṭhitena. So hi mahāpaññatāya taṃ taṃ bhāsaṃ kathāpetvā kathāpetvā uggaṇhi. Tato uggahe ṭhatvā evaṃ pavāresi.

Bhāsaṃ nāma sattā uggaṇhantīti vatvā ca panettha idaṃ kathitaṃ. Mātāpitaro hi daharakāle kumārake mañce vā pīṭhe vā nipajjāpetvā taṃ taṃ kathayamānā tāni tāni kiccāni karonti. Dārakā tesam̐ taṃ taṃ bhāsaṃ vavathhāpenti “iminā idaṃ vuttaṃ, iminā idaṃ vuttan”ti. Gacchante gacchante kāle sabbampi bhāsaṃ jānanti. Mātā damiḷi, pitā andhako. Tesam̐ jāto dārako sace mātukathaṃ paṭhamaṃ suṇāti, damiḷabhāsaṃ bhāsissati. Sace pitukathaṃ paṭhamaṃ suṇāti, andhakabhāsaṃ bhāsissati. Ubhinnampi pana kathaṃ assuṇanto Māgadhabhāsaṃ bhāsissati.

Yopi agāmake mahāraññe nibbatto, tatha añño kathento nāma natthi, sopi attano dhammatāya vacanaṃ samuṭṭhāpento Māgadhabhāsameva bhāsissati. Niraye tiracchānayoṇiyaṃ pettivisaye manussaloke devaloketi sabbattha Māgadhabhāsāva ussannā. Tattha sesā oṭṭakirāta-andhakayonakadamiḷabhāsādikā aṭṭhārasa bhāsā

parivattanti, ( )¹ ayamevekā yathābhuccabrahmavohāra-ariyavohārasaṅkhātā Māgadhabhāsā na parivattati. Sammāsambuddhopi Tepīṭakaṃ Buddhavacanaṃ tantim āropento Māgadhabhāsāya eva āropesi. Kasmā? Evañhi atthaṃ āharitum sukhaṃ hoti. Māgadhabhāsāya hi tantim āruḥhassa Buddhavacanassa paṭisambhidāppattānaṃ sotapathāgamanameva papañco. Sote pana saṅghaṭṭitamatteyeva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya pana bhāsāya tantim āruḥhaṃ pothetvā pothetvā uggahetabbaṃ hoti. Bahumpi uggahetvā pana puthujjanassa paṭisambhidāppatti nāma natthi, ariyasāvako no paṭisambhidāppatto nāma natthi.

Ñānesu ñāṇanti sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā ñāṇaṃ paccavekkhantassa pabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidāti. Imā pana catassopi paṭisambhidā dvīsu thānesu pabhedam gacchanti, pañcahi kāraṇehi visadā hontīti veditabbā. Katamesu dvīsu? Sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca. Tattha Sāriputtattherassa Mahāmoggallānattherassa Mahākassapattherassa Mahākaccāyanattherassa Mahākoṭṭhitattherassāti asītiyāpi mahātherānaṃ paṭisambhidā asekkhabhūmiyaṃ pabhedam gatā, Ānandattherassa Cittassa gahapatino Dhammikassa upāsakassa Upālissa gahapatino Khujjuttarāya upāsikāyāti evamādīnaṃ paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṃ pabhedam gatāti imāsu dvīsu bhūmīsu pabhedam gacchanti.

Katamehi pañcahi kāraṇehi paṭisambhidā visadā hontīti? Adhigamena pariyattiyā savanena paripucchāya pubbayogenāti. Tattha **adhigamo** nāma arahattaṃ. Tañhi pattassa paṭisambhidā visadā honti. **Pariyatti** nāma Buddhavacanaṃ. Tañhi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. **Savanaṃ** nāma dhammassavanaṃ. Sakkaccañhi dhammaṃ suṇantassa paṭisambhidā visadā honti. **Paripucchā** nāma Aṭṭhakathā. Uggahitapāḷiyā atthaṃ kathentassa hi paṭisambhidā visadā honti. **Pubbayogo** nāma pubbayogāvacaratā atītabhāve haraṇapaccāharaṇanayena pariggahitakammaṭṭhānatā. Pubbayogāvacarassa hi paṭisambhidā visadā honti. Tattha arahattappattiyā Punabbasukuṭumbikaputtassa Tissattherassa paṭisambhidā visadā ahesum. So kira Tambapaṇṇidīpe Buddhavacanaṃ uggaṇhitvā paratīraṃ gantvā Yonakadhammarakkhitattherassa santike Buddhavacanaṃ uggaṇhitvā

---

1. (Kālantarena aññathā honti vinassanti ca) (Ka)

āgacchanto nāvaṃ abhiruhanatitthe ekasmiṃ pade uppannakaṅkho
 yojanasatamaggaṃ¹ nivattitvā ācariyassa santikaṃ gacchanto antarāmagge
 ekassa kuṭumbikassa pañhaṃ kathesi. So pasīditvā satasahassagghanikaṃ
 kambalaṃ adāsi. Sopi taṃ āharitvā ācariyassa adāsi. Thero vāsiyā koṭṭetvā
 nisīdanaṭṭhāne paribhaṇḍaṃ kāresi. Kimatthāyāti? Pacchimāya janatāya
 anuggahatthāyāti. Evaṃ kirassa ahosi “amhākaṃ gatamaggaṃ āvajjetvā
 anāgate sabrahmacārino paṭipattiṃ pūretabbaṃ maññissanti”ti. Tissattheropi
 ācariyassa santike kaṅkhaṃ chinditvā jambukolapaṭṭane oruyha
 cetiyaṅgaṇaṃ sammajjanavelāya vālikavihāraṃ patvā sammajji. Tassa
 sammajjitatṭhānaṃ disvā “idaṃ vītarāgassa bhikkhuno sammatṭhatṭhānaṃ”ti
 therassa vīmaṃsanatthāya pañhaṃ pucchimsu. Thero
 paṭisambhidāppattatāya pucchitapucchite pañhe kathesīti.

Pariyattiyā pana Tissadattattherassa ceva Nāgasenattherassa ca
 paṭisambhidā visadā ahesuṃ. Sakkaccadhammassavanena
 Sudhammasāmaṇerassa paṭisambhidā visadā ahesuṃ. So kira Talaṅgaravāsī²
 Dhammadinnattherassa bhāgineyyo khuraggeyeva arahattaṃ patto.
 Mātulattherassa dhammavinicchayaṭṭhāne nisīditvā suṇantoyeva tīṇi
 Piṭakāni paguṇāni akāsi. Uggahitapāḷiyā atthaṃ kathentassa pana
 Tissadattattherassa eva paṭisambhidā visadā ahesuṃ. Gatapaccāgatavattaṃ
 pana pūretvā yāva anulomaṃ kammaṭṭhānaṃ ussukkāpetvā āgatānaṃ
 visadabhāvappattapaṭisambhidānaṃ pubbayogāvacaṇānaṃ anto natthi.

Etesu pana kāraṇesu pariyatti, savanaṃ, paripucchāti imāni tīṇi
 pabhedasseva balavakāraṇāni. Pubbayogo adhigamassa balavapaccayo,
 pabhedassa hoti na hotīti? Hoti, na pana tathā. Pariyattisavanaparipucchā hi
 pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pubbe ceva etarahi ca
 saṅkhārasammasanaṃ vinā paṭisambhidā nāma natthi. Ime pana dvepi ekato
 hutvā paṭisambhidā upatthambhetvā visadā karontīti.
 Saṅgahavāraṇaṇā.

---

1. Yojanasatikam maggaṃ (Syā)

2. Talaṅgaravāsī (Sī, Syā), vāḷaṅkaravāsī (Ka)

2. Saccavārādivaṇṇanā

719. Idāni ye saṅgahavāre pañca atthā ca dhammā ca saṅgahitā, tesam pabhedadassananayena paṭisambhidā vibhajitum puna **catassoti-ādinā** nayena pabhedavāro āradhho. So saccavāraheturvāraddhammavāra-paccayākāravārapariyattivāravasena pañcavidho. Tattha paccayasamuppannassa dukkhasaccassa, paccayena pattabbassa nibbānassa ca atthabhāvaṃ, phalanibbattakassa samudayassa, nibbānasampāpakassa ariyamaggassa ca dhammabhāvañca dassetuṃ **saccavāro** vutto. Yassa kassaci pana hetuphalanibbattakassa hetuno dhammabhāvaṃ, hetuphalassa ca atthabhāvaṃ dassetuṃ **hetuvāro** vutto. Tattha ca hetuphalakkamavasena uppaṭipāṭiyā paṭhamam dhammapaṭisambhidā niddiṭṭhā. Ye pana dhammā tamhā tamhā rūpārūpappabhedā hetuto jātā, tesam atthabhāvaṃ, tassa tassa ca rūpārūpadhammappabhedassa hetuno dhammabhāvaṃ dassetuṃ **dhammavāro** vutto. Jarāmarañādīnam pana atthabhāvaṃ, jarāmarañādisamudayasāṅkhātānam jāti-ādīnañca dhammabhāvaṃ dassetuṃ **paccayākāravāro** vutto. Tato pariyattisaṅkhātassa tassa tassa bhāsitassa dhammabhāvaṃ, bhāsitasāṅkhātēna paccayena pattabbassa bhāsitatthassa ca atthabhāvaṃ dassetuṃ **pariyattivāro** vutto.

Tattha ca yasmā bhāsitaṃ ña tvā tassattho ñāyati, tasmā bhāsitabhāsitatthakkamena uppaṭipāṭiyā paṭhamam dhammapaṭisambhidā niddiṭṭhā. Pariyattidhammassa ca pabhedadassanattham “tattha katamā dhammapaṭisambhidā”ti pucchāpubbaṅgamo paṭiniddesavāro vutto. Tattha suttanti-ādīhi navahi aṅgehi nippadesato tanti gahitā. Ayam imassa bhāsitassa attho, ayam imassa bhāsitassa atthoti imasmimpi ṭhāne bhāsitavasena nippadesato tanti eva gahitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

725. Tattha tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā lokiyalokuttaramissakā. Sā hi nibbānārammaṇānam maggaphalañāṇānam

vasena lokuttarāpi hoti, abhidhammabhājanīye kusalākusalavipākakiriyānaṃ vasena catūhi vārehi vibhattaṃ. Tattha yattakāni heṭṭhā cittuppādakaṇḍe¹ kusalacittāni vibhattāni, tesam sabbesampi vasena ekekasmim cittaniddese catasso catasso paṭisambhidā vibhattāti veditabbā. Akusalacittesupi eseva nayo. Vipākakiriyavāresu vipākakiriyānaṃ atthena saṅgahitattā dhammapaṭisambhidaṃ chaḍḍetvā ekekasmim vipākacitte ca kiriyacitte ca tisso tissova paṭisambhidā vibhattā. Pāḷi pana mukhamattameva dassetvā saṃkhittā, sā heṭṭhā āgatavitthāraseneva veditabbā.

Kasmā pana yathā kusalākusalavāresu “tesam vipāke nāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti vuttaṃ, evamidha “yesam dhammānaṃ ime vipākā, tesu nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti evaṃ na vuttanti? Heṭṭhā vuttattā. Yadi evaṃ tesam vipāke nāṇaṃ atthapaṭisambhidāti heṭṭhā vuttattā ayaṃ atthapaṭisambhidāpi idha na vattabbā siyāti. No na vattabbā. Kasmā? Heṭṭhā vipākakiriyacittuppādavasena avuttattā. Kiriyavāre ca yesam dhammānaṃ ime kiriyāti vacanameva na yujjati dvisupi imesu vāresu tisso tissova paṭisambhidā vibhattā.

Tattha yāya niruttiyā tesam dhammānaṃ paññatti hotīti yāya niruttiyā tesam phasso hotīti-ādinā nayena vuttānaṃ dhammānaṃ ayaṃ phasso, ayaṃ vedanāti evaṃ paññatti hoti. **Tatra dhammaniruttābhilāpe nāṇanti** tasmim at the dhamme ca pavattamānāya tassā dhammaniruttiyā sabhāvapaññattiyaṃ abhilāpe nāṇaṃ. Abhilāpasaddaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannānāṇameva idhāpi kathitaṃ. **Yena nāṇenāti** yena paṭibhānapaṭisambhi dānāṇena. **Tōni nāṇāni jānāti** itarāni tīṇi paṭisambhidānāṇāni jānāti.

Idāni yathā yaṃ nāṇaṃ tāni nāṇāni jānāti, tathā tassa tesu pavattim dassetuṃ **imāni nāṇāni idamatthajotakānīti** vuttaṃ. Tattha **idamatthajotakānīti** imassa atthassa jotakāni pakāsakāni, imaṃ nāma attham jotenti pakāsenti paricchindanti attho. **Iti nāṇesu nāṇanti** iminā ākārena pavattaṃ tisu nāṇesu nāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā nāma.

---

1. Abhi 1. 17 piṭṭhādīsu.

Tattha kiñcāpi ayaṃ paṭibhānapaṭisambhidā “imissā idaṃ kiccaṃ, imissā idaṃ kiccaṃ”ti itarāsaṃ paṭisambhidānaṃ kiccaṃ jānāti, sayāṃ pana tāsaṃ kiccaṃ kātum na sakkoti bahussutadhammakathiko viya appassutadhammakathikassa. Dve kira bhikkhū eko bahussuto eko appassuto. Te ekatova ekaṃ dhammakathāmaggaṃ uggaṇhiṃsu. Tattha appassuto sarasampanno ahosi, itaro mandassaro. Tesu appassuto gatagataṭṭhāne attano sarasampattiyā sakalaparisaṃ khobhetvā dhammaṃ kathesi. Dhammaṃ suṇamānā haṭṭhatuṭṭhamānasā hutvā “yathā esa dhammaṃ kathesi, eko tipīṭakadharo maññe bhavissatī”ti vadanti. Bahussutabhikkhu pana “dhammassavane jānissatha ‘ayaṃ tipīṭakadharo vā no vā’ti” āha. So kiñcāpi evamāha, yathā pana sakalaparisaṃ khobhetvā dhammaṃ kathetuṃ sakkoti, evamassa kathanasamatthatā natthi. Tattha kiñcāpi paṭibhānapaṭisambhidā bahussuto viya appassutassa itarāsaṃ kiccaṃ jānāti, sayāṃ pana taṃ kiccaṃ kātum na sakkotīti veditabbaṃ. Sesāṃ uttānatthameva.

746. Evaṃ kusalacittuppādādivasena paṭisambhidā vibhajitvā idāni tāsaṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ khettaṃ dassetuṃ puna **catasso paṭisambhidāti-ādimāha**. Tattha **tisso paṭisambhidā kāmāvacarakusalato catūsu ñāṇasampayuttesu cittuppādesūti** idaṃ sekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tesañhipi dhammapaccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttaṃ pañcappakāraṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakusalacittesu dhammapaṭisambhidā uppajjati. Tathā niruttipaccavekkhaṇakāle saddaṃ ārammaṇaṃ katvā niruttipaṭisambhidā, ñāṇaṃ paccavekkhaṇakāle sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paṭibhānapaṭisambhidāti.

Kiriyato catūsūti idaṃ pana asekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tesañhi dhammaṃ paccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttaṃ pañcappakāraṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakiriyacittesu dhammapaṭisambhidā uppajjati. Tathā niruttipaccavekkhaṇakāle saddaṃ ārammaṇaṃ katvā niruttipaṭisambhidā, ñāṇaṃ paccavekkhaṇakāle sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paṭibhānapaṭisambhidāti.

Atthapaṭisambhidā etesu ceva uppajjatīti idaṃ pana sekkhāsekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tathā hi sekkhānaṃ atthapaccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttappabhedā atthaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakusalacittesu

ayaṃ uppajjati, maggaphalakāle ca maggaphalesu. Asekkhassa pana atthaṃ paccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttappabhedameva atthaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu nāṇasampayuttakiriyacittesu uppajjati, phalakāle ca uparime sāmaññaphaleti evametā sekkhāsekkhānaṃ uppajjamānā imāsu bhūmīsu uppajjantīti bhūmidassanattaṃ ayaṃ nayo dassitoti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

747. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva catunnaṃ paṭisambhidānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana niruttiṭṭhapaṭisambhidā saddameva ārammaṇaṃ karotīti parittārammaṇā. Atthapaṭisambhidā kāmāvacaravipākakiriyasaṅkhātāñceva paccayasamuppannañca atthaṃ paccavekkhantassa parittārammaṇā, vuttappabhedameva rūpāvacarārūpāvacaraṃ atthaṃ paccavekkhantassa mahaggaṭārammaṇā, lokuttaravipākattañceva paramatthañca nibbānaṃ paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Dhammapaṭisambhidā kāmāvacaraṃ kusaladhammaṃ akusaladhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa parittārammaṇā, rūpāvacarārūpāvacaraṃ kusaladhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa mahaggaṭārammaṇā, lokuttaraṃ kusalaṃ dhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā kāmāvacarakusalavipākakiriyāñāṇāni paccavekkhantassa parittārammaṇā, rūpāvacarārūpāvacaraṃ kusalavipākakiriyāñāṇāni paccavekkhantassa tesam¹ ārammaṇāni vijānantassa mahaggaṭārammaṇā, lokuttarāni kusalavipākāñāṇāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā.

Atthapaṭisambhidā sahaṃjātahetuvasena siyā maggahetukā, vīriyajetṭhikāya maggabhāvanāya siyā maggādhipati, chandacittajetṭhikāya navattabbā, phalakālepi navattabbā eva. Dhammapaṭisambhidā maggaṃ paccavekhaṇakāle maggārammaṇā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhantassa ārammaṇādhipativasena maggādhipati. Paṭibhānapaṭisambhidā maggañāṇaṃ paccavekkhaṇakāle maggārammaṇā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhantassa maggādhipati. Sesañāṇaṃ paccavekkhaṇakāle

1. Tāsaṃ (Sī, Syā)

navattabbārammaṇā. Niruttiṭṭapaṭisambhidā paccuppannameva saddaṃ ārammaṇaṃ karotīti paccuppannārammaṇā.

Atthapaṭisambhidā atītaṃ vipākatthaṃ kiriyatthaṃ paccayasamuppannaṅca paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā, lokuttaraṃ paramatthaṃ paccavekkhantassa navattabbārammaṇā. Dhammapaṭisambhidā atītaṃ kusalaṃ akusalaṃ paccayadhammaṅca paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā atītaṃ kusalañāṇaṃ vipākāñāṇaṃ kiriyāñāṇaṅca paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā.

Niruttiṭṭapaṭisambhidā saddārammaṇattā bahiddhārammaṇā. Itarāsu tīsu atthapaṭisambhidā ajjhattaṃ vipākatthaṃ kiriyatthaṃ paccayasamuppannaṅca paccavekkhantassa ajjhattārammaṇā, bahiddhā paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā, ajjhatabahiddhā paccavekkhantassa ajjhatabahiddhārammaṇā, paramatthaṃ paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā eva. Dhammapaṭisambhidā ajjhattaṃ kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhattārammaṇā, bahiddhā kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhaṇakāle bahiddhārammaṇā, ajjhatabahiddhā kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhatabahiddhārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā ajjhattaṃ kusalavipākakiriyāñāṇaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhattārammaṇā, bahiddhā -pa- ajjhatabahiddhā kusalavipākakiriyāñāṇaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhatabahiddhārammaṇāti.

Idhāpi tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarā. Imasmiñhi Paṭisambhidāvibhaṅge Sammāsambuddhena tayopi nayā lokiyalokuttaramissakattā ekaparicchedāva kathitā. Tīsupi hi etesu tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarāti evamayaṃ Paṭisambhidāvibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Paṭisambhidāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Nāṇavibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṅṅanā

751. Idāni tadanantare Nāṇavibhaṅge **ekavidhena nāṇavatthūti**-ādinā nayena paṭhamam ekavidhādīhi dasavidhapariyosānehi dasahi paricchedehi mātikam ṭhapetvā nikkhattapadānukkamena niddeso kato.

Tattha **ekavidhenāti** ekappakārena, ekakoṭṭhāsena vā. **Nāṇavatthūti** ettha pana nāṇaṅca tam vatthu ca nānappakārānam sampattinanti nāṇavatthu, okāsaṭṭhena nāṇassa vatthūtipi nāṇavatthu. Idha pana purimenevatthena nāṇavatthu veditabbam. Teneva ekavidhaparicchedāvasāne “yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā. Evaṃ ekavidhena nāṇavatthū”ti vuttam. **Pañca viññāṇāti** cakkhuvīññāṇādīni pañca. **Na hetūti**-ādīni heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyam¹ vuttanayeneva veditabbāni. Saṅkhepato panettha yaṃ vattabbam, tam niddesavāre āvi bhavissati. Yathā cettha, evaṃ dukamātikādivaṅṅanā yaṃ vattabbam, tam tattheva āvi bhavissati. Nikkheparicchedamattam panettha evaṃ veditabbam. Ettha hi “na hetū ahetukā”ti-ādīhi tāva dhammasaṅgahamātikāvasena, “aniccā jarābhūta”ti-ādīhi amātikāvasenāti saṅkhepato duvidhehi, pabhedato aṭṭhasattatiyā padehi **ekakamātikā** nikkhattā.

Dukānurūpehi pana pañcatimsāya dukehi **Dukamātikā** nikkhattā.

Tikānurūpehi “cintāmayā paññā”ti-ādīhi catūhi bāhirattikehi, vipākā paññāti-ādīhi aniyamitapaññāvasena vuttehi cuddasahi mātikātikehi, vitakkattike paṭhamapadena niyamitapaññāvasena vuttehi terasahi, dutiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi sattahi, tatiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi dvādasahi, pītittike ca paṭhamapadena niyamitapaññāvasena vuttehi terasahi, tathā dutiyapadena, tatiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi dvādasahīti aṭṭhāsītiyā tikehi **Tikamātikā** nikkhattā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 89 piṭṭhādīsu.

Catukkamātikā pana kammassakataññanti-ādīhi ekavīsatiyā catukkehi. **Pañcakamātikā** dvīhi pañcakehi. **Chakkamātikā** ekena chakkena. **Sattakamātikā** “sattasattati ñāṇavatthūnī”¹ti evaṃ saṅkhepato vutthehi ekādasahi sattakehi. **Aṭṭhakamātikā** ekena aṭṭhakena. **Navakamātikā** ekena navakena.

10. Dasakamātikāvaṇṇanā

760. **Dasakamātikā** “dasa Tathāgatassa Tathāgatabalānī”²ti-ādinā ekeneva dasakena nikkhittā. Tattha **dasā**ti gaṇanaparicchedo. **Tathāgatassā**ti yathā Vipassī-ādayo pubbakā isayo āgatā, tathā āgatassa. Yathā ca te gatā, tathā gatassa. **Tathāgatabalānī**ti aññehi asādhāraṇāni Tathāgatasseva balāni. Yathā vā pubba- buddhānaṃ balāni puññassayasampattiyā¹ āgatāni, tathā āgatabalānītipi attho. Tattha duvidhaṃ Tathāgatassa balaṃ kāyabalaṃ ñāṇabalaṃ. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena vedītabbaṃ. Vuttañh’etaṃ Porāṇehi—

“Kāḷāvakaṅca Gaṅgeyyaṃ, Paṇḍaraṃ Tambapiṅgalaṃ.
Gandhamaṅgalahemaṅca, Uposathachaddantime dasā”²ti—

Imāni hi dasa hatthikulāni.

Tattha **kāḷāvakaṅ**ti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa Kāḷāvakahatthino. Yaṃ dasannaṃ Kāḷāvakaṅaṃ balaṃ, taṃ ekassa Gaṅgeyyassa. Yaṃ dasannaṃ Gaṅgeyyānaṃ, taṃ ekassa Paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ Paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa Tambassa. Yaṃ dasannaṃ Tambānaṃ, taṃ ekassa Piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ Piṅgalānaṃ, taṃ ekassa Gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ Gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa Maṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ Maṅgalānaṃ, taṃ ekassa Hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ Hemavatānaṃ, taṃ ekassa Uposathassa. Yaṃ dasannaṃ Uposathānaṃ, taṃ ekassa Chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ Chaddantānaṃ, taṃ ekassa Tathāgatassa, nārāyanasaṅkhātābalantipi² idameva vuccati. Tadetaṃ

1. Puññūpanissayasampattiyā (Sī, Syā)

2. ...saṅghātābalantipi (Ka)

pakatihatthīnaṃ gaṇanāya hatthikoṭisahasānaṃ, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahasānaṃ balaṃ hoti, idaṃ tāva Tathāgataṃ **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana idha tāva Pāḷiyaṃ āgataṃ dasabalañāṇaṃ, “**mahāsīhanāde**¹ dasabalañāṇaṃ, catuvesārajjāñāṇaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṃ, catuyoniparicchedakañāṇaṃ, pañcagatiparicchedakañāṇaṃ, **samyuttake**² āgatāni tesattati ñāṇāni, sattsattati ñāṇāni”ti evaṃ aññāni anekāni ñāṇasahasāni, etaṃ **ñāṇabalaṃ** nāma. Idhāpi ñāṇabalaṃ adhippetā, ñāṇāni akampiyatṭhena upatthambhakatṭhena ca balanti vuttaṃ.

Yehi balehi samannāgatoti yehi dasahi ñāṇabalehi upeto samupeto. **Āsabhaṃ ṭhānanti** seṭṭhatṭhānaṃ uttamaṭṭhānaṃ, āsabhaṃ vā pubbabuddhā, tesāṃ ṭhānanti attho. Api ca gavasatajettako usabho, gavasahasajettako vasabho. Vajasatajettako vā usabho, vajasahasajettako vasabho. Sabbagavasettho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi akampanīyo nisabho. So idha **usabhoti** adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṃ. Usabhassa idanti āsabhaṃ. **Ṭhānanti** catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānaṃ. Idaṃ pana āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ Tathāgato pi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisapathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tiṭṭhamāno ca taṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttaṃ “āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti”ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatīti** seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ nadati, sīhanādasadisāṃ vā nādaṃ nadati. Ayamatto sīhanādasuttena dīpetabbo. Yathā vā siho sahanato ca hananato ca sihoti vuccati, evaṃ Tathāgato lokadhammānaṃ

1. Ma 1. 97 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 290 piṭṭhe.

sahanato parappavādānañca hananato sīhoti vuccati. Evañ vuttassa sīhassa nādañ sīhanādañ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahañso sīhanādañ nadati, evañ Tathāgatasīhopi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahañso iti rūpanti-ādinā nayena nānāvidhadesanāvīlāsasampannañ sīhanādañ nadati. Tena vuttañ “parisāsu sīhanādañ nadatī”ti.

Brahmacakkañ pavattetīti ettha **brahmanti** seṭṭhañ uttamañ visuddhañ. Cakkasaddo ca panāyañ—

Sampattiyañ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe.

Dāne ratanadhammūra, cakkādīsu ca dissati.

Dhammacakke idha mato, tañca dvedhā vibhāvaye.

“Cattārimāni bhikkhave cakkāni yehi samannāgatānañ devamanussānañ”ti-ādīsu¹ hi ayañ sampattiyañ dissati. “Heṭṭhā pādātalesu cakkāni jātāni”ti ettha² lakkhaṇe. “Cakkañva vahato padan”ti ettha³ rathaṅge. “Catucakkañ navadvārañ”ti ettha⁴ iriyāpathe. “Dadañ bhuñja mā ca pamādo, cakkañ pavattaya sabbapāṇinañ”ti ettha⁵ dāne. “Dibbañ cakkaratanañ pāturaḥosī”ti ettha⁶ ratanacakke. “Mayā pavattitañ cakkan”ti ettha⁷ dhammacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkañ bhamati matthake”ti ettha⁸ uracakke⁹. “Khurapariyantena cepi cakkenā”ti ettha¹⁰ paharaṇacakke. “Asanivicakkan”ti ettha¹¹ asanimaṇḍale. Idha panāyañ dhammacakke mato.

Tañ pana dhammacakkañ duvidhañ hoti paṭivedhaññānañca desanāññānañca. Tattha paññāpabhāvitañ attano ariyaphalāvahañ paṭivedhaññānañ, karuṇāpabhāvitañ sāvakañnañ ariyaphalāvahañ desanāññānañ. Tattha paṭivedhaññānañ uppajjamānañ uppannanti duvidhañ. Tañhi abhinikkhamañato yāva arahattamaggā

1. Am 1. 341 piṭṭhe.

2. Dī 2. 14 piṭṭhe.

3. Khu 1. 13 piṭṭhe.

4. Sañ 1. 15 piṭṭhe.

5. Khu 5. 173 piṭṭhe.

6. Dī 2. 148 piṭṭhe.

7. Khu 1. 368 piṭṭhe.

8. Khu 5. 24, 132 piṭṭhesu.

9. Khuracakke (Ka)

10. Dī 1. 49 piṭṭhe.

11. Dī 3. 36; Sañ 1. 427 piṭṭhesu.

uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato vā yāva Mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkarabyākaraṇato paṭṭhāya vā yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāññaṃpi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva Aññāsikoṇḍañña¹ sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhaññaṃ lokuttaraṃ, desanāññaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, Buddhānaṃyeva orasaññaṃ.

Idāni yehi dasahi balehi samannāgato Tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, yāni āditova “dasa Tathāgatassa Tathāgatabalānī”ti nikkhattāni, tāni vitthārato dassetuṃ **katamāni dasa idha Tathāgato ṭhānañca ṭhānatoti-**ādimāha. Tattha **ṭhānañca ṭhānatoti** kāraṇaṃ kāraṇato. Kāraṇaṃhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṃ Bhagavā ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānanti ca, ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānanti ca pajānanto ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. **Yampīti** yena ñāṇena. **Idampi Tathāgatassāti** idampi ṭānāṭṭhānaññaṃ Tathāgatassa **Tathāgatabalaṃ** nāma hotīti attho. Evaṃ sabbapadesu yojanā veditabbā. (1)

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ. Kammaeva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ceva hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu. (2)

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiṅca agatigāminiṅca. **Paṭipadanti** maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātīti** bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayanigāminīti iminā nayena ekavattusmimpi kusalākusalacetanāsankhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ pajānāti. (3)

---

1. Aññākoṇḍañña (Sī, Syā)

Anekadhātunti cakkhudhātu-ādīhi kāmadhātu-ādīhi vā dhātūhi bahudhātum. **Nānādhātunti** tāsamyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇatāya nānappakāradhātum. **Lokanti** khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātīti** tāsāṃ tāsāṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati. (4)

Nānādhimuttikatanti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ. (5)

Parasattānanti padhānasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tato paresaṃ hīnasattānaṃ. Ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ, veneyyavasena pana dvedhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyattanti** saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvaṅca aparabhāvaṅca vuḍḍhiṅca hāniṅcāti attho. (6)

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ, “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattī-ādīnaṅca navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. **Saṅkilesanti** hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodānanti** visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhānanti** yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti, taṃ kāraṇaṃ. (7)

Pubbenivāsānussatīti pubbe nivutthakkhandhānussaraṇaṃ. (8)

Cutūpapātanti cutiṅca upapātaṅca. (9)

Āsavānaṃ khayanti kāmāsavādīnaṃ khayasaṅkhātaṃ āsavanirodham nibbānaṃ. (10)

Imānīti yāni heṭṭhā “dasa Tathāgatassa Tathāgatabalānī”ti avoca, imāni tānīti appanaṃ karotīti evamettha anupubbapadavaṇṇanaṃ ña tvā idāni yasmā Tathāgato paṭhamaṃyeva ṭhānāṭṭhānaṅgaṇena veneyyasattānaṃ āsavakkhayādhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṃ kilesāvaraṇābhāvaṃ passati, lokiyasammādiṭṭhiṭhānadassanato¹ niyatamicchādiṭṭhiṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesaṃ kammavipākāṅgaṇena vipākāvaraṇābhāvaṃ passati, tihetukapaṭisandhidassanato. Sabbatthagāminīpaṭipadāṅgaṇena kammāvaraṇābhāvaṃ passati, anantariyakammābhāvadassanato. Evaṃ anāvaraṇānaṃ anekadhātunānādhātuṅgaṇena anukūladhammadesanattamaṃ cariyāvisesaṃ passati, dhātuvemattadassanato. Atha

1. Lokiyasammādiṭṭhiṭhitidassanato (Ka)

nesaṃ nānādhimuttikatāñāṇena adhimuttiṃ passati, payogaṃ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanattamaṃ. Athevaṃ diṭṭhādhimuttīnaṃ yathāsatti yāthābalaṃ dhammaṃ desetuṃ indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṃ passati, saddhādīnaṃ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṃ pariññātindriyaparopariyattāpi panete sace dūre honti, atha jhānādipariññāṇena jhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṃ upagacchati. Upagantvā ca nesaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena pubbjātībhāvanā¹, dibbacakkhānubhāvato pattabbena cetopariyāñāṇena sampatticittavisesaṃ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayagāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṃ deseti. Tasmā iminā anukkamena imāni dasabalāni vuttāntī veditabbāni. Ayaṃ tāva mātīkāya atthavaṇṇanā.

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

761. Idāni yathānikkhittāya mātīkāya “pañcaviññāṇā na hetumevā”ti-ādīnā nayena āradde niddesavāre **na hetumevāti** sādharmaṇahetupaṭikkhepaniddeso. Tattha “hetuhetu paccayahetu uttamahetu sādharmaṇahetūti catubbidho hetū”ti-ādīnā nayena yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ rūpakaṇḍe “sabbaṃ rūpaṃ nahetumevā”ti-ādīnaṃ atthavaṇṇanāyaṃ² vuttameva. **Ahetukamevāti**-ādīsu byañjanasandhivasena makāro veditabbo, ahetikā evāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Api ca “hetū dhammā nahetū dhammā”ti-ādīsu³ dhammakotṭhāsesu pañcaviññāṇāni hetū dhammāti vā sahetukā dhammāti vā na honti. Ekantena pana na hetūyeva, ahetikā evāti imināpi nāyenttha sabbapadesu attho veditabbo. **Abyākatame vāti** padaṃ vipākābyākatavasena vuttaṃ. **Sārammaṇamevāti** olubbhārammaṇavasena. Paccayārammaṇaṃ olubbhārammaṇanti hi duvidhaṃ ārammaṇaṃ. Imasmiṃ pana ṭhāne olubbhārammaṇameva dhuraṃ, paccayārammaṇampi labbhatiyeva. **Acetasikamevāti** padaṃ cittaṃ, rūpaṃ, nibbānanti tīsu acetāsikesu cittameva sandhāya vuttaṃ. **No apaniyāpannamevāti** gatipariyāpannacutipariyāpannasāmsāra vaṭṭabhava-pariyāpannabhāvato pariyaṇṇā eva, no apaniyāpannā. Lokato vaṭṭato na niyyantīti

1. Pubbjātībhāvaṃ (Sī, Syā)

2. Abhi-Ṭṭha 1. 342 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

aniyyānikā. Uppannaṃ manoviññāṇaviññeyyamevāti rūpakaṇḍe cakkhuviññāṇādīnaṃ paccuppannāneva rūpādīni ārabhha pavattito atītādivisayaṃ manoviññāṇampi pañcaviññāṇasotapatitameva katvā “uppannaṃ chahi viññāṇehi viññeyyan”ti¹ vuttaṃ. Pañcaviññāṇā pana yasmā paccuppannāpi cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇā na honti, manoviññāṇasseva honti, tasmā “manoviññāṇaviññeyyamevā”ti vuttaṃ. **Aniccamevāti** hutvā abhāvaṭṭhena aniccā eva. **Jarābhibhūtamevāti** jarāya abhibhūtattā jarābhibhūtā eva.

762. **Uppannavatthukā, uppannārammaṇāti** anāgatapaṭikkhepo. Na hi te anāgatesu vatthārammaṇesu uppajjanti.

Purejātavatthukā, purejātārammaṇāti sahuppattipaṭikkhepo. Na hi te sahuppannaṃ vatthuṃ vā ārammaṇaṃ vā paṭicca uppajjanti, sayāṃ pana pacchājātā hutvā purejātesu vatthārammaṇesu uppajjanti.

Ajjhattikavatthukāti ajjhatajjhattavasena² vuttaṃ. Tāni hi ajjhattike pañca pasāde vatthuṃ katvā uppajjanti. **Bāhirārammaṇāti** bāhirarūpādi-ārammaṇā. Tattha catukkaṃ veditabbaṃ. Pañcaviññāṇā hi pasādavatthukattā ajjhattikā ajjhattikavatthukā. Manoviññāṇaṃ hadayarūpaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakāle ajjhattikaṃ bāhiravatthukaṃ, pañcaviññāṇasampayuttā tayo khandhā bāhirā ajjhattikavatthukā, manoviññāṇasampayuttā tayo khandhā hadayarūpaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakāle bāhirā bāhiravatthukā.

Asambhinnavatthukāti aniruddhavatthukā. Na hi te niruddhaṃ atītaṃ vatthuṃ paṭicca uppajjanti. **Asambhinnārammaṇatāyapi** eseva nayo.

Aññaṃ cakkhuviññāṇassa vatthu ca ārammaṇañcāti-ādīsu cakkhuviññāṇassa hi aññaṃ vatthu, aññaṃ ārammaṇaṃ. Aññaṃ sotaviññāṇādīnaṃ. Cakkhuviññāṇaṃ sotapasādādīsu aññataraṃ vatthuṃ saddādīsu vā aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā kappato kappāṃ gantvāpi na uppajjati, cakkhupasādameva pana vatthuṃ katvā rūpañca ārammaṇaṃ katvā uppajjati. Evamassa vatthupi dvāraṃpi ārammaṇampi nibaddhaṃ, aññaṃ vatthuṃ vā dvāraṃ vā ārammaṇaṃ vā na saṅkamati.

1. Abhi 1. 145 piṭṭhe.

2. Ajjhatajjhattamattavasena (Ka)

nibaddhavatthu nibaddhadvāraṃ nibaddhārammaṇameva hutvā uppajjati.
Sotaviññāṇādisupi eseva nayo.

763. **Na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontī** ettha aññamaññassa cakkhu sotassa, sotaṃ vā cakkhussāti evaṃ ekaṃ ekassa gocaravisayaṃ na paccanubhotīti attho. Sace hi nīlādibhedam rūpārammaṇaṃ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya “iṅgha tāva naṃ vavatthāpehi vibhāvehi ‘kiṃ nāmetaṃ ārammaṇaṃ’ti”, cakkhuvīññāṇaṃ vināpi mukhena attano dhammatāya evaṃ vadeyya “are andhabāla vassasatampi vassasahassampi paridhāvamāno aññatra mayā kuhiṃ etassa jānanakaṃ labhissasi, āhara naṃ cakkhupasāde upanehi, ahametaṃ ārammaṇaṃ jānissāmi yadi vā nīlaṃ yadi vā pītakaṃ. Na hi eso aññassa visayo, mayhamevesā visayo”ti. Sesaviññāṇesupi eseva nayo. Evamete aññamaññassa gocaravisayaṃ na paccanubhonti nāma.

764. **Samannāharantassā**ti āvajjaneneva samannāharantassa.

Manasikarontassāti āvajjaneneva manasikarontassa. Etāni hi cittāni āvajjanena samannāhaṭakāle manasikatakāleyeva ca uppajjanti.

Na abbokiṇṇāti aññena viññāṇena abbokiṇṇā nirantarāva nuppajjanti. Etena nesam anantaratā paṭikkhittā.

765. **Na apubbaṃ acarimanti** etena sabbesampi sahuppatti paṭikkhittā.
Na aññamaññassa samanantarāti etena samanantaratā paṭikkhittā.

766. **Āvaṭṭanā vā**ti-ādīni cattāripi āvajjanasseva nāmāni. Tañhi bhavaṅgassa āvaṭṭanato **āvaṭṭanā**, tasseva ābhujanato **ābhogo**, rūpādīnaṃ samannāharaṇato **samannāhāro**, tesāmyeva manasikaraṇato **manasikāro**ti vuccati. Evametha saṅkhepato pañcannaṃ viññāṇānaṃ āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā āvajjanādikkiccam kātuṃ samatthabhāvo paṭikkhitto.

Na kañci dhammaṃ paṭivijānātiti “manopubbaṅgamā dhammā”ti¹ evaṃ vuttaṃ ekampi kusalaṃ vā akusalaṃ vā na paṭivijānāti.

---

1. Khu 1. 1 piṭṭhe.

Aññatra abhinipātamattāti ṭhapetvā rūpādīnaṃ abhinipātamattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—supaṇḍitopi puriso ṭhapetvā āpāthagatāni rūpādīni aññaṃ kusalākusalesu ekadhammampi pañcahi viññāṇehi na paṭivijānāti, cakkhuviññāṇaṃ panettha dassanamattameva hoti. Sotaviññāṇādīni savana ghāyana sāyana phusanamattāneva. Dassanādimmattato pana muttā aññaṃ etesaṃ kusalādipaṭivijānānti nāma natthi.

Manodhātuyāpīti sampañcchanamanodhātuyāpi. Sampiṇḍanattho cettha pikāro. Tasmā manodhātuyāpi tato parāhi manoviññāṇadhātūhipīti sabbehipi pañcadvārikaviññāṇehi na kañci kusalākusalaṃ dhammaṃ paṭivijānānti evamettha attho daṭṭhabbo.

Na kañci iriyāpathaṃ kappetīti-ādīsipi eseva nayo. Na hi pañcadvārikaviññāṇehi gamanādīsū kañci iriyāpathaṃ kappeti, na kāyakammaṃ na vacīkammaṃ paṭṭhpeti, na kusalākusalaṃ dhammaṃ samādiyati, na samādhim samāpajjati lokiyaṃ vā lokuttaraṃ vā, na samādhito vuṭṭhāti lokiyā vā lokuttarā vā, na bhavato cavati, na bhavantare upapajjati. Sabbampi hetam kusalākusaladhammapaṭivijānanādicavana-pariyosānaṃ kiccaṃ manodvārikacitteneva hoti, na pañcadvārikenāti sabbassāpetassa kiccassa karaṇe sahajavanakāni vīthicittāni paṭikkhittāni. Yathā cetesaṃ etāni kiccāni natthi, evaṃ niyāmokkamādīnīpi. Na hi pañcadvārikajavanena micchattaniyāmaṃ okkamati, na sammattaniyāmaṃ. Na cetam javanaṃ nāmagottamārabbha javati, na kasiṇādipaṇṇattim. Na lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena pavattati, na vuṭṭhānagāminībalavavipassanāvasena. Na rūpārūpadhamme ārabbha javati, na nibbānaṃ. Na cetena saddhim paṭisambhi dāññaṃ uppajjati, na abhiññāṇaṃ, na sāvakapāramiññaṃ, na paccekabodhiññaṃ, na sabbaññutaññaṃ. Sabbopi panesa pabhedo manodvārikajavaneyeva labbhati.

Na supati na paṭibujjhati na supinaṃ passatīti sabbenāpi ca pañcadvārikacittena neva niddaṃ okkamati, na niddāyati, na paṭibujjhati, na kiñci supinaṃ passatīti imesu tīsu ṭhānesu saha javanena vīthicittaṃ paṭikkhittaṃ.

Niddāyantassa hi mahāvaṭṭim jāletvā dīpe cakkhusamīpe upanīte paṭhamam cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ nāvaṭṭeti, manodvārikameva āvaṭṭeti.

Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, tato cakkhuviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanaena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati, tena cittaena ña tvā “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne āloko”ti jānāti.

Tathā niddāyantassa kaṇṇasamīpe tūriyesu paggahitesu, ghānasamīpe sugandhesu vā duggandhesu vā pupphesu upanītesu, mukhe sappimhi vā phāṇite vā pakkhitte, piṭṭhiyaṃ pāṇinā pahāre dinne paṭhamam sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ na āvaṭṭenti, manodvārikameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ āvaṭṭenti, tato sotaghāna jivhākāyaviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanaena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati. Tena cittaena ña tvā “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne saddo, saṅkhasaddo bherīsaddo”ti vā, “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne gandho, mūlagandho sāragandho”ti vā, “kiṃ idaṃ mayhaṃ mukhe pakkhittarasam, sappīti vā phāṇitan”ti vā, “kenāmi piṭṭhiyaṃ pahato, atithaddho me pahāro”ti vā vattāro honti. Evaṃ manodvārikajavaneneva paṭibujjhati, na pañcadvārikaena. Supinampi teneva passati, na pañcadvārikaena.

Taṅca panetaṃ supinaṃ passanto catūhi kāraṇehi passati dhātukkobbhato vā anubhūtapubbato vā devatopasamhārato vā pubbanimittato vāti. Tattha pittādīnaṃ khobhakarapaṇāpaccayayogena khubhitadhātuko **dhātukkobbhato** supinaṃ passati, passanto ca nānāvidhaṃ supinaṃ passati, pabbatā patanto viya, ākāseṇa gacchanto viya, vāḷamigahatthacorādīhi anubaddho viya ca hoti. **Anubhūtapubbato** passanto pubbe anubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ passati. **Devatopasamhārato** passantassa devatā atthakāmatāya vā anathakāmatāya vā atthāya vā anathāya vā nānāvidhāni ārammaṇāni upasamharanti, so tāsam devatānaṃ ānubhāvena tāni ārammaṇāni passati. **Pubbanimittato** passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anathassa vā pubbanimittabhūtaṃ supinaṃ passati bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittaṃ,

bodhisatto viya pañca mahāsupine¹, Kosalarājā viya ca soḷasa supineti².

Tattha yaṃ dhātukkhobhato anubhūtapubbato ca supinaṃ passati, na taṃ saccaṃ hoti. Yaṃ devatopasamhārato passati, taṃ saccaṃ vā hoti alikaṃ vā. Kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītampi katvā dassenti. Tatridaṃ vatthu—rohaṇe kira nāgamahāvihāre mahāthero bhikkhusaṃghaṃ anapaloketvāva ekaṃ nāgarukkhaṃ chindāpesi. Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhamameva naṃ palobhetvā pacchā “īto te sattadivasamatthake upaṭṭhāko rājā marissati”ti supine ārocesi. Thero taṃ kathaṃ āharitvā rājorodhānaṃ ācikkhi. Tā ekappahāreneva mahāviraṃsaṃ viraviṃsu. Rājā “kiṃ etan”ti pucchi. Tā “evaṃ therena vuttan”ti ārocayīṃsu. Rājā divase gaṇāpetvā sattāhe vītivate kujjhitvā therassa hatthapāde chindāpesi.

Yaṃ pana pubbanimittato passati, taṃ ekantasaccameva hoti. Etesañca catunnaṃ mūlakāraṇānaṃ saṃsaggabhedatopi supinabhedo hotiyeva. Tañca panetaṃ catubbidhaṃ supinaṃ sekkhaputhujjanāva passanti, appahīnavipallāsattā. Asekkhā na passanti, pahīnavipallāsattā.

Kiṃ pana taṃ passanto sutto passati, paṭibuddho, udāhu neva sutto passati na paṭibuddhoti? Kiñcetha, yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati. Bhavaṅgacittena hi supati, tañca rūpanimittādi-ārammaṇaṃ rāgādisampayuttaṃ vā na hoti, supinaṃ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati. Yañhi paṭibuddho passati, taṃ sabbohārikacittena passati, sabbohārikacittena ca kate vītikkame anāpatti nāma natthi, supinaṃ passantena pana kate vītikkame ekantaṃ anāpatti eva. Atha neva sutto na paṭibuddho passati, na supinaṃ nāma passati. Evañhi sati supinassa abhāvova āpajjati. Na

1. Am 2. 209 piṭṭhe.

2. Khu 5. 18 piṭṭhe Jātake.

abhāvo. Kasmā? Yasmā kapimiddhapareto passati. Vuttañhetam
 “kapimiddhapareto kho mahārāja supinaṃ passati”¹. **Kapimiddhaparetoti**
 makkaṭaniddāya yutto. Yathā hi makkaṭassa niddā lahuparivattā hoti, evaṃ
 yā niddā punappunam kusalādicittavokiṇṇattā lahuparivattā, yassā
 pavattiyam punappunam bhavaṅgato uttaraṇam hoti, tāya yutto supinaṃ
 passati. Tenāyaṃ supino kusalopi hoti akusalopi abyākatopi. Tattha
 supinante cetiyavandanadhammassavanadhammadesanādīni karontassa
 kusalo, pāṇātipātādīni karontassa akusalo, dvīhi antehi mutto
 āvajjanatadārammaṇakkhaṇe abyākatoti veditabbo. Supineneva “diṭṭham
 viya me, sutam viya me”²ti kathanakālepi abyākatoyeva.

Kim pana supine kataṃ kusalākusalam kammaṃ savipākaṃ avipākanti.
 Savipākaṃ, dubbalattā pana paṭisandhim ākaḍḍhitum na sakkoti. Dinnāya
 aññakammena paṭisandhiyā pavatte vedanīyaṃ hoti.

Evaṃ yāthāvakavatthuvibhāvanā paññāti pañcannaṃ viññāṇaṇaṃ na
 hetvaṭṭho yāthavaṭṭho, taṃ yāthavaṭṭham vatthum² vibhāvetīti
 yāthāvakavatthuvibhāvanā. Tathā pañcannaṃ viññāṇaṇaṃ ahetukaṭṭho
 jarābhibhūtaṭṭho na supinaṃ passanaṭṭho yāthavaṭṭho yāthavaṭṭham
 vatthum vibhāvetīti yāthāvakavatthuvibhāvanā. Iti yā heṭṭhā
 “yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā”²ti mātikāya nikkhittā. Sā evaṃ
 yāthāvakavatthuvibhāvanā paññāti veditabbā. Tassā eva ca vasena **evaṃ**
ekavidhena nāṇavatthūti evaṃ ekekakoṭṭhāsena nāṇagaṇaṇā ekena vā
 ākārena nāṇaparicchedo hoti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

767. Duvidhena nāṇavatthuniddese **catūsu bhūmīsu kusaleti**
 sekkhaputhujjanānaṃ catubhūmakakusalapaññā. Paṭisambhidāvibhaṅge
 vuttesu pañcasu

1. Khu 11. 289 piṭṭhe Milindapañhe.

2. Yāthavaṭṭham (Ka)

atthesu attano attano bhūmipariyāpannaṃ vipākasaṅkhātaṃ atthaṃ jāpeti janeti pavattetīti **atthajāpikā**. **Arahato abhiññāṃ uppādentassa samāpattim uppādentassa kiriyābyākateti** abhiññāya ceva samāpattiyā ca parikammasamaye kāmāvacarakiriyapaññā. Sā hi abhiññāsamāpattipabhedāṃ kiriyasaṅkhātaṃ atthaṃ jāpeti janeti pavattetīti atthajāpikā paññāti vuttā. Ayaṃ pana aparopi Pāḷimuttako Aṭṭhakathānayo—yāpi hi purimā kāmāvacarakiriyā pacchimāya kāmāvacarakiriyāya anantarādivasena paccayo hoti, sāpi taṃ kiriyatthaṃ jāpetīti atthajāpikā paññā nāma. Rūpāvacarārūpāvacaresupi eseva nayo.

Dutiya padaniddese **catūsu bhūmīsu vipāketi** kāmāvacaravipāke paññā saha jātādipaccayavasena kāmāvacaravipākatthaṃ jāpetvā ṭhitāti **jāpitatthā**. Rūpāvacarādivipākapaññāsupi eseva nayo. Sabbāpi vā esā attano attano kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā sayampi atthabhūtātipi jāpitatthā. **Arahato uppānnāya abhiññāya uppānnāya samāpattiyāti** vuttakiriyapaññāyapi eseva nayo. Ayaṃ pana aparopi Pāḷimuttako Aṭṭhakathānayo kāmāvacarakiriyapaññāpi hi saha jātādivasena kāmāvacarakiriyasaṅkhātaṃ atthaṃ jāpetvā ṭhitāti jāpitatthā. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyapaññāsupi eseva nayo. Sabbāpi vā esā attano attano kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā sayañca atthabhūtātipi jāpitatthā. Sesamettha sabbaṃ Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ vuttanayattā pākaṭamevāti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

768. Tividhena ñāṇavatthuniddese **yogavihitesūti** yogo vuccati paññā, paññāvihitesu paññāpariṇāmitesūti attho. **Kammāyatanesūti** ettha kammameva **kammāyatanaṃ**. Atha vā kammañca taṃ āyatanañca

1. Abhi-Ṭṭha 1. 89 piṭṭhādīsu.

ājīvādīnantipi **kammāyatanam**. **Sippāyatanesupi** eseva nayo. Tattha duvidham kammaṃ hīnañca ukkaṭṭhañca. Tattha hīnam nāma vaḍḍhakāmmam pupphachaddakammanti evamādi. Ukkaṭṭham nāma kasi vaṇijjā gorakkhanti evamādi. Sippampi duvidham hīnañca ukkaṭṭhañca. Tattha hīnam sippam nāma naḷakārasippam pesakārasippam kumbhakārasippam cammakārasippam nhāpitasippanti evamādi. Ukkaṭṭham nāma sippam muddā gaṇanā lekhañcāti evamādi. Vijjāva **vijjāṭṭhānam**, tam dhammikameva gahitam. Nāgamaṇḍalaparittasadisam, phudhamanakamantasadisam sālākiyam sallakattiyanti-ādīni pana vejjasatthāni “icchāmahaṃ ācariya sippam sikkhitun”¹ti sippāyatane pavitṭhattā na gahitāni.

Tattha eko paṇḍito manussānam phāsuvihāratthāya attano ca dhammatāya gehapāsādayānanāvādīni uppādeti. So hi “ime manussā vasaṇṭhānena vinā dukkhita”²ti hitakiriyaṃ thatvā dīghacaturassādibhedam geham uppādeti. Sītuṇhapaṭiḡhātathāya ekabhūmikadvibhūmikādibhede pāsāde karoti. “Yāne asati anusaṅcaraṇam nāma dukkhan”²ti jaṅghākilamathapaṭivinodanathāya vayhasakaṭasandamānikādīni uppādeti. “Nāvāya asati samuddādisu sañcāro² nāma natthi”²ti nānappakāram nāvam uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kariyamānam passati, na kataṃ uggaṇhāti, na kathentānam suṇāti, attano pana dhammatāya cintāya karoti. Paññavatā hi attano dhammatāya katampi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisameva hoti. Ayam tāva hīnakamme nayo.

Ukkaṭṭhakammepi “kasikamme asati manussānam jīvitam na pavattati”²ti eko paṇḍito manussānam phāsuvihāratthāya yuganaṅgalādīni kasibhaṇḍāni uppādeti. Tathā nānappakāram vaṇijjakammaṃ gorakkhañca uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kariyamānam passati -pa-katasadisameva hoti. Ayam ukkaṭṭhakamme nayo.

Duvidhepi pana sippāyatane eko paṇḍito manussānam phāsuvihāratthāya naḷakārasippādīni hīnasippāni, hatthamuddāya gaṇanasankhātam muddam acchinnakasaṅkhātam gaṇanam mātikappabhedañca lekham uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kariyamānam passati -pa- katasadisameva hoti. Ayam sippāyatane nayo.

1. Vi 3. 379 piṭṭhe.

2. Samuddādisañcāro (Ka)

Ekacco pana paṇḍito amanussasarīsapādīhi upaddutānaṃ manussānaṃ tikicchanatthāya dhammikāni nāgamaṇḍalamantādīni vijjāṭṭhānāni uppādeti. Tāni neva aññehi kariyamānāni passati, na katāni uggaṇhāti, na kathentānaṃ suṇāti, attano pana dhammatāya cintāya karoti. Paññavatā hi attano dhammatāya katampi aññehi uggaṇhitvā karonteḥi katasadisameva hoti.

Kammassakataṃ vāti “idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no sakan”ti evaṃ jānanaññānaṃ. **Saccānulomikaṃ vāti** vipassanāññānaṃ. Tañhi catunnaṃ saccānaṃ anulomanato saccānulomikanti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ **rūpaṃ aniccanti vāti**-ādi vuttaṃ. Ettha ca aniccalakkhaṇameva āgataṃ, na dukkhalakkhaṇa-anattalakkhaṇāni, atthavasena pana āgatānevāti daṭṭhabbāni—yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattāti.

Yaṃ evarūpinti yaṃ evaṃ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṃ anulomikaṃ. **Khantinti**-ādīni sabbāni paññāvevacanāneva. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulometīti **anulomikā**. Tathā sattānaṃ hitacariyāya anulometi, maggasaccassa anulometi, paramatthasaccassa nibbānassa anulomanato anulometītipi anulomikā. Sabbānīpi etāni kāraṇāni khamati sahati daṭṭhuṃ sakkotīti **khanti**. Passatīti **diṭṭhi**. Rocetīti **ruci**. Mudatīti **mudi**¹. Pekkhatīti **pekkhā**. Sabbepissā te kammāyatanādayo dhammā nijjhānaṃ khamanti. Visesato ca pañcakkhandhasaṅkhātā dhammā punappunaṃ aniccadukkha-anattavasena nijjhāyamānā taṃ nijjhānaṃ khamantīti **dhammanijjhānakhantī**.

Parato assutvā paṭilabhatīti aññassa upadesavacanaṃ assutvā sayameva cintento paṭilabhati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā na yesaṃ kesañci uppajjati, abhiññātānaṃ pana mahāsattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikaññānaṃ dvinnāmyeva bodhisattānaṃ uppajjati. Sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjatīti veditabbā.

1. Mucātīti muti, mudatīti mudītipi pāḥo (Sī, Syā)

Parato sutvā paṭilabhatīti ettha kammāyatanādīni parena kariyamānāni vā katāni vā disvāpi, yassa kassaci kathayamānassa vacanam sutvāpi, ācariyassa santike uggahetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvāyeva paṭiladdhā nāmāti veditabbā.

Samāpannassāti samāpattisamaṅgissa, antosamāpattiyam pavattā **paññā bhāvanāmayā** nāmāti attho.

769. **Dānam ārabbhāti** dānam paṭicca, dānacetanāpaccayāti attho. **Dānādhiyacchāti** dānam adhiyacchantassa, pāpuṇantassāti attho. **Yā uppajjati**ti yā evam dānacetanāsampayuttā paññā uppajjati, ayam **dānamayā paññā** nāma. Sā panesā “dānam dassāmī”ti cintentassa, dānam dentassa, dānam datvā tam paccavekkhantassa pubbacetanā muñcacetanā aparacetanāti tividhena uppajjati.

Sīlam ārabbha sīlādhiyacchāti idhāpi sīlacetanāsampayuttāva **sīlamayā paññāti** adhippetā. Ayampi “sīlam pūressāmī”ti cintentassa, sīlam pūrentassa, sīlam pūretvā tam paccavekkhantassa pubbacetanā muñcacetanā aparacetanāti tividheneva uppajjati. Bhāvanāmayā heṭṭhā vuttāyeva.

770. Adhisīlapaññādīsu sīlādīni duvidhena veditabbāni sīlam adhisīlam, cittam adhicittam, paññā adhipaññāti. Tattha “uppādā vā Tathāgatānam anuppādā vā Tathāgatānam ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā”ti¹ imāya tantiyā saṅgahitavasena pañcapi sīlāni dasapi sīlāni sīlam nāma. Tañhi Tathāgate uppannepi anuppannepi hoti. Anuppanne ke paññāpentīti. Tāpasaparibbājakā sabbaññubodhisattā cakkavattirājāno ca paññāpentī. Uppanne Sammāsambuddhe bhikkhusaṅgho bhikkhunisaṅgho upāsakā upāsikāyo ca paññāpentī. Pōtimokkhasamvarasīlam pana sabbasīlehi adhikam, uppanneyeva Tathāgate uppajjati, no anuppanne. Sabbaññubuddhāyeva ca nam paññāpentī. “Imasmim vatthusmim vītikkame idam nāma hotī”ti paññāpanañhi aññesam avisayo, Buddhānamyeva esa visayo, Buddhānam balam. Iti yasmā pātimokkhasamvarāno adhisīlam, tasmā tam adhisīlapaññam dassetuṃ **pātimokkhasamvaram samvarantassāti**-ādi vuttam.

1. Sam 1. 264; Am 1. 289 piṭṭhesu.

Heṭṭhā vuttāya eva pana tantiyā saṅgahitavasena vaṭṭapādikā aṭṭha samāpattiyo cittaṃ nāma. Tañhi Tathāgate uppannepi hoti anuppannepi. Anuppanne ke nibbattenti. Tāpasaparibbājakā ceva sabbaññubodhisattā ca cakkavattirājāno ca. Uppanne Bhagavati visesatthikā bhikkhu-ādayopi nibbattentiyeva. Vipassanāpādikā pana aṭṭha samāpattiyo sabbacittehi adhikā, uppanneyeva Tathāgate uppajjanti, no anuppanne. Sabbaññubuddhā eva ca etā paññāpentī. Iti yasmā aṭṭha samāpattiyo adhiccittaṃ, tasmā adhiccittapaññaṃ¹ dassetuṃ **rūpāvacarārūpāvacarasamāpattim samāpajjantassāti**-ādi vuttaṃ.

Heṭṭhā vuttāya eva pana tantiyā saṅgahitavasena kammassakataññaṃ pañña nāma. Tañhi Tathāgate uppannepi hoti anuppannepi. Anuppanne Velāmadānavessantaradānādivasena uppajjati, uppanne tena ñāṇena mahādānaṃ pavattentānaṃ pamāṇaṃ natthi. Maggaphalapaññaṃ pana sabbapaññaṃhi adhikā, uppanneyeva Tathāgate vitthārikā hutvā pavattati, no anuppanne. Iti yasmā maggaphalapaññaṃ adhipaññaṃ, tasmā atirekapaññaṃ paññaṃ dassetuṃ **catūsu maggesūti**-ādi vuttaṃ.

Tattha siyā—“sīlaṃ, adhisīlaṃ, cittaṃ, adhiccittaṃ, paññaṃ, adhipaññaṃti imesu chasu koṭṭhāsesu vipassanā paññaṃ katarasannissitāti. Adhipaññaṃsannissitā. Tasmā yathā omakatarappamāṇaṃ chattaṃ vā dhajaṃ vā upādāya atirekappamāṇaṃ atichattaṃ atidhajoti vuccati, evamidampi pañcasīlaṃ dasasīlaṃ upādāya pātimokkhasaṃvarasīlaṃ **adhisīlaṃ** nāma. Vaṭṭapādikā aṭṭha samāpattiyo upādāya vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo **adhiccittaṃ** nāma. Kammassakatapaññaṃ upādāya vipassanāpaññaṃ ca maggapaññaṃ ca phalapaññaṃ ca **adhipaññaṃ** nāmāti veditabbā.

771. Āykosallādiniddese yasmā **āyoti** vuḍḍhi, sā anattahānito atthupattito ca duvidhā. **Apāyoti** avuḍḍhi, sāpi atthahānito ca anattupattito ca duvidhā. Tasmā taṃ dassetuṃ **ime dhamme manasikarototi**-ādi vuttaṃ. **Idaṃ vuccatīti** yā imesaṃ akusaladhammānaṃ anuppattipahānesu kusaladhammānaṃca uppattiṭṭhitīsu paññaṃ, idaṃ

---

1. Adhiccittapattaṃ paññaṃ (Sī)

āyakoṣallaṃ nāma vuccati. Yā panesā kusaladhammānaṃ anuppajjananirujjhānesu, akusaladhammānañca uppattiṭṭhītisu paññā, idaṃ apāyakoṣallaṃ nāmāti attho. Āyakoṣallaṃ tāva paññā hotu, apāyakoṣallaṃ kathāṃ paññā nāma jātāti? Paññāvāyeva hi “mayhaṃ evaṃ manasikaroto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti, uppannā ca nirujjhanti. Anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā pavaḍḍhanti”ti pajānāti. So evaṃ ña tvā anuppannānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ uppajjitum na deti, uppanne pajahati. Anuppanne kusale uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūriṃ pāpeti. Evaṃ apāyakoṣallampi paññā evāti veditabbaṃ. **Sabbāpi tatrūpāyā paññā upāyakoṣallanti** idaṃ pana accāyikakicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanaṭṭhaṃ ṭhānuppattiyakāraṇajānanavaseneva veditabbaṃ. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Tikaniddesavaṇṇanā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

793. Catubbidhena ñāṇavatthuniddese **atthi dinnanti**-ādīsu dinnapaccayā phalaṃ atthīti iminā upāyena attho veditabbo. **Idaṃ vuccatīti** yaṃ ñāṇaṃ “idaṃ kammaṃ sakaṃ, idaṃ no sakaṃ”ti jānāti, idaṃ kammassakataññaṃ nāma vuccatīti attho. Tattha tividhaṃ kāyaduccaritaṃ catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ tividhaṃ manoduccaritanti idaṃ na sakakammaṃ nāma, tīsu dvāresu dasavidhampi sucaritaṃ sakakammaṃ nāma. Attano vāpi hotu parassa vā, sabbampi akusalaṃ na sakakammaṃ nāma. Kasmā? Atthabhañjanato anattahajananato ca. Attano vā hotu parassa vā, sabbampi kusalaṃ sakakammaṃ nāma. Kasmā? Anattabhañjanato atthahajananato ca. Evaṃ jānanasamatthe imasmiṃ kammassakataññaṃ ṭhatvā bahuṃ dānaṃ datvā sīlaṃ pūretvā uposathaṃ samādiyivā sukhena sukhaṃ sampattiyā sampattim anubhavivā nibbānaṃ pattānaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Yathā hi sadhana puriso pañcasu sakaṭasatesu sappimadhuphāṇitādīni ceva loṇatilaṇḍulādīni ca āropetvā kantāramaggaṃ paṭipanno kenacideva karaṇīyena atthe uppanne sabbesaṃ upakaraṇānaṃ gahitattā na cinteti, na paritassati, sukheneva

khemantaṃ pāpuṇāti, evameva imasmimpi kammassakatañāṇe ṭhatvā bahum̐ dānaṃ datvā -pa- nibbānaṃ pattānaṃ gaṇanapatho natthi. **Ṭhapetvā saccānulomikaṃ ñāṇanti** maggasaccassa paramatthasaccassa ca anulomanato saccānulomikanti laddhanāmaṃ vipassanāñāṇaṃ ṭhapetvā avasesā sabbāpi sāsavā kusalā paññā kammassakatañāṇamevāti attho.

794. **Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhepetāṃ ñāṇanti** ettha ekameva maggañāṇaṃ catūsu saccesu ekapaṭivedhavasena catūsu ṭhānesu saṅgahitaṃ.

796. **Dhamme ñāṇanti** ettha maggapaññā tāva catunnaṃ saccānaṃ ekapaṭivedhavasena dhamme ñāṇaṃ nāma hotu, phalapaññā kathaṃ dhamme ñāṇaṃ nāmāti? Nirodhasaccavasena. Duvidhāpi hesā paññā aparappaccaye attapaccakkhe ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā dhamme ñāṇanti veditabbā. **So iminā dhammenāti** ettha maggañāṇaṃ dhammagocarattā gocaravohārena dhammoti vuttaṃ, upayogatthe vā karaṇavacanaṃ, imaṃ dhammaṃ ñātenāti attho, catusaccadhammaṃ jānitvā ṭhitena maggañāṇenāti vuttaṃ hoti. **Diṭṭhenāti** dassanena, dhammaṃ passivā ṭhitenāti attho. **Pattenāti** cattāri ariyasaccāni patvā ṭhitattā dhammaṃ pattena. **Viditenāti** maggañāṇena cattāri ariyasaccāni viditāni pākaṭāni katāni, tasmā taṃ dhammaṃ viditaṃ nāma hoti, tena viditadhammena. **Pariyogāḷhenāti** catusaccadhammaṃ pariyogāhetvā ṭhitena. **Nayaṃ netīti** atīte ca anāgate ca nayaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana na maggañāṇassa kiccaṃ, paccavekkhaṇaṇāṇassa kiccaṃ. Satthārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate nayaṃ nayanasadisaṃ kataṃ. Kasmā? Maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi paccavekkhaṇā nāma hoti. Tasmā Satthā maggañāṇameva nayaṃ nayanasadisaṃ akāsi. Api ca evamettha attho daṭṭhabbo yadetaṃ iminā catusaccagocaraṃ maggañāṇaṃ adhigataṃ, tena ñāṇena kāraṇabhūtena atītānāgate paccavekkhaṇaṇāṇasaṅkhātaṃ nayaṃ neti.

Idāni yathā tena nayaṃ neti, taṃ ākāraṃ dassetuṃ **ye hi keci atītamadhdhānanti**-ādimāha. Tattha **abbhaññāmsūti** jānimsu paṭivijjhimsu. **Imaññevāti** yaṃ dukkhaṃ atīte abbhaññāmsu, yaṅca anāgate abhijānissanti, na taññeva imaṃ, sarikkhaṭṭhena pana evaṃ vuttaṃ. Atītepi hi ṭhapetvā taṇhaṃ

tebhūmakakkhandheyeva dukkhasaccanti paṭivijjhimsu, taṇhaṃyeva samudayasaccanti, nibbānameva nirodhasaccanti, ariyamaggameva maggasaccanti paṭivijjhimsu, anāgatepi evameva paṭivijjhissanti, etarahipi evameva paṭivijjhantīti sarikkhaṭṭhena “imaññevā”ti vuttaṃ. **Idaṃ vuccati anvaye ñāṇanti** idaṃ anugamanañāṇaṃ nayanañāṇaṃ kāraṇañāṇanti vuccati.

Pariye ñāṇanti cittaparicchedañāṇaṃ. **Parasattānanti** ṭhapetvā attānaṃ sesasattānaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Cetasā ceto paricca pajānātīti** attano cittena tesam cittaṃ sarāgādivasena paricchindivā nānappakārato jānāti. **Sarāgaṃ vāti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā Satipaṭṭhānavibhaṅge vuttameva. Ayaṃ pana viseso—idha “anuttaraṃ vā cittaṃ, vimuttaṃ vā cittaṃ”ti ettha lokuttarampi labbhati. Avipassanūpagampi hi paracittañāṇassa visayo hotiyeva.

Avasesā paññāti dhamme ñāṇādikā tisso paññā ṭhapetvā sesā sabbāpi paññā ñāṇanti sammatattā **sammutiñāṇaṃ** nāma hoti. Vacanattho panettha sammutimhi ñāṇanti sammutiñāṇaṃ.

797. **Kāmāvacarakusale paññāti** ayañhi ekantena vaṭṭasmiṃ cutipaṭisandhiṃ ācinateva, tasmā “ācayāya no apacayāyā”ti vuttā. Lokuttaramaggapaññā pana yasmā cutipaṭisandhiṃ apacinateva, tasmā “apacayāya no ācayāyā”ti vuttā. Rūpāvacarārūpāvacarapaññā cutipaṭisandhimpī ācinati, vikkhambhanavasena kilese ceva kilesamūlake ca dhamme apacinati, tasmā “ācayāya ceva apacayāya cā”ti vuttā. Sesā neva cutipaṭisandhiṃ ācinati na apacinati, tasmā “neva ācayāya no apacayāyā”ti vuttā.

798. **Na ca abhiññāyo paṭivijjhātīti** idaṃ paṭhamajjhānapaññaṃ sandhāya vuttaṃ. Sā hissa kāmavivekena pattabbattā kilesanibbidāya saṃvattati, tāya cesa kāmesu vītarāgo hoti, abhiññāpādakabhāvaṃ pana appattatāya neva pañca abhiññāyo paṭivijjhati, nimittārammaṇattā na saccāni paṭivijjhati, evamayaṃ paññā **nibbidāya hoti no paṭivedhāya**. **Svevāti** paṭhamajjhānaṃ patvā ṭhito. **Kāmesu vītarāgo samānoti** tathā vikkhambhitānaṃyeva kāmānaṃ vasena vītarāgo. **Abhiññāyo**

paṭivijjhatīti pañca abhiññāyo paṭivijjhati. Idam catutthajjhānapaññaṃ sandhāya vuttaṃ. Catutthajjhānapaññaṃ hi abhiññāpādakabhāvenāpi pañca abhiññāyo paṭivijjhati, abhiññābhāvappattiyāpi paṭivijjhati eva, tasmā sā **paṭivedhāya** hoti, paṭhamajjhānapaññāya eva pana kilesesupi nibbindattā **no nibbidāya**. Yā pañāyaṃ dutiyatatiyajjhānapaññaṃ, sā katarakoṭṭhāsaṃ bhajatīti? Somanassavasena paṭhamajjhānampi bhajati, avitakkavasena catutthajjhānampi. Evamesā paṭhamajjhānasannissitā vā catutthajjhānasannissitā vā kātabbā. **Nibbidāya ceva paṭivedhāya cāti** maggapaññaṃ sabbasmimpi vaṭṭe nibbindanato nibbidāya, chaṭṭhaṃ abhiññaṃ paṭivijjhanato paṭivedhāya ca hoti.

799. **Paṭhamassa jhānassa lābhīti**-ādīsu yvāyaṃ appaṇaṇassa paṭhamajjhānassa lābhī, taṃ tato vuṭṭhitam ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti codenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññaṃ hāyati parihāyati, tasmā **hānabhāginīti** vuttā. **Tadanudhammatāti** tadanurūpasabhāvā. **Sati santiṭṭhatīti** idam micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ, na sammāsatiṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā assādayamānā abhinandamānā nikanti uppajjati, tassa nikantivasena sā paṭhamajjhānapaññaṃ neva hāyati, na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsikā hoti. Tena vuttaṃ **ṭhitibhāginī** paññāti. **Avitakkasahagatāti** avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītato manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā. **Samudācarantīti** paṇāto paṭhamajjhānato vuṭṭhitam dutiyajjhānādhiḡamatthāya tudanti codenti, tassa upari dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññaṃ visesabhūtaṃ dutiyajjhānassa uppattitthānatāya **visesabhāginīti** vuttā. **Nibbidāsahagatāti** tameva paṭhamajjhānato vuṭṭhitam nibbidāsāṅkhātena vipassanāñāṇena sahagatā. Vipassanāñāṇāhi jhānaṅgabhede vattante nibbindati ukkaṇṭhati. Tasmā nibbidāti vuccati. **Samudācarantīti** nibbānasacchikiriyatthāya tudanti codenti. **Virāgūpasañhitāti** virāgasāṅkhātena nibbānena upasañhitā. Vipassanāñāṇāhi sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikātunti pavattito “virāgūpasañhitaṃ”ti vuccati. Taṃsāmpayuttā saññāmanasikārāpi virāgūpasañhitā eva nāma. Tassa tesam saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññaṃ

ariyamaggapaṭivedhassa padaṭṭhānatāya **nibbedhabhāginī**ti vuttā. Evaṃ catūsu ṭhānesu paṭhamajjhānapaññāva kathitā. Dutiyajjhānapaññādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

801. **Kicchena kasirena samādhim uppādentassā**ti lokuttarasamādhim uppādentassa pubbhāge āgamanakāle kicchena kasirena dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamantassa kilese vikkhambhetvā āgatassa. **Dandham taṅṭhānam abhijānantassā**ti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciram vasi tvā taṃ lokuttarasamādhisaṅkhātāṃ ṭhānam dandham saṅkamaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa, pāpuṇantassāti attho. **Ayam vuccatī**ti yā esā evaṃ uppajjati, ayam kilesavikkhambhanapaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkaṇe uppannāpi paññā āgamanavasena **dukkhapaṭipadā dandhābhīññā** nāmāti vuccati. Upari tīsu padesupi imināva nayena attho veditabbo.

802. **Samādhissa na nikāmalābhissā**ti yo samādhissa na nikāmalābhī hoti, so tassa na nikāmalābhī nāma. Yassa samādhi uparūpari samāpajjanatthāya ussakkituṃ paccayo na hoti, tassa appaṇaṃ jhānalābhissāti attho. **Ārammaṇam thokam pharantassā**ti paritte suppamatte vā sarāvamatte vā ārammaṇe parikammaṃ katvā tattheva appanaṃ patvā taṃ avaḍḍhitam thokameva ārammaṇam pharantassāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Nanikāmalābhīpaṭipakkhato hi paṇaṇajjhānalābhī ettha **nikāmalābhī**ti vutto, avaḍḍhitārammaṇappaṭipakkhato ca vaḍḍhitārammaṇam **vipulanti** vuttam. Sesam tādiseva.

Jarāmaṇepetaṃ ñāṇanti nibbānameva ārammaṇam katvā catunnam saccānam ekapaṭivedhavasena etaṃ vuttam.

Jarāmaṇam ārabbhāti-ādīni pana ekekaṃ vatthum ārabbhā pavattikāle pubbhāge saccavavattāpanavasena vuttāni. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇā

804. Pañcavidhena ñāṇavatthuniddese **pītipharaṇatā**ḍisu pītim pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā **pītipharaṇatā** nāma. Sukham pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā **sukhapharaṇatā** nāma. Paresam cetopharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā **cetopharaṇatā** nāma. Ālokaṃ pharamānā uppajjatīti dibbacakkhupaññā **ālokapharaṇatā**nāma. Paccavekkhaṇañāṇaṃ **paccavekkhaṇānimittam** nāma. Teneva vuttaṃ “dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā”ti-ādi. Tattha ca pītipharaṇatā sukhapharaṇatā dve pādā viya, cetopharaṇatā ālokapharaṇatā dve hatthā viya, abhiññāpādakajjhānaṃ majjhimakāyo viya, paccavekkhaṇānimittam sīsam viya, iti Bhagavā pañcaṅgikaṃ sammāsamādhim aṅgapaccaṅgasampannaṃ purisaṃ viya katvā dasseti. **Ayam pañcaṅgiko sammāsamādhī**ti ayam hatthapādasīsasadisehi pañcahi aṅgehi yutto sammāsamādhīti pādakajjhānaṃ samādhim kathesi.

Ayam samādhī paccuppannasukho cevāti-āḍisu arahattaphalasangāmihi adhippeto. So hi appitappitakkhaṇe sukhattā **paccuppannasukho**. Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā **āyatim sukhavipāko**. Santaṃ sukhamaṃ phalacittaṃ paṇītaṃ madhurarūpaṃ samuṭṭhāpeti. Phalasangāmiyā vuṭṭhitassa hi sabbakāyānugataṃ sukhasamphassaṃ phoṭṭhabbaṃ paṭicca sukhasahagataṃ kāyaviññānaṃ uppajjati. Imināpi pariyāyena āyatim sukhavipāko. Kilesehi ārakattā **ariyo**. Kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvā **nirāmisō**. Buddhādīhi mahāpurisehi sevittā **akāpurisasevito**. Aṅgasantaṭāya ārammaṇasantaṭāya sabbakilesadarathasantaṭāya ca **santo**. Atappanīyaṭṭhena **paṇīto**. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā kilesapaṭippassaddhibhāvassa vā laddhattā **paṭippassaddhaladdho**. Paṭippassaddham paṭippassaddhīti hi idaṃ atthato ekaṃ. Paṭippassaddhakilesena vā arahatā laddhattāpi paṭippassaddhaladdho. Ekodibhāvena adhigatattā ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato**. Appaṇasāsavasamādhī viya sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato**. Tañca samādhim samāpajjanto tato

vā vuṭṭhahanto sativepullappattattā satova samāpajjati satova vuṭṭhahati. Yathāparicchinna-kālavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati, tasmā yadettha “ayaṃ samādhī paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko”ti evaṃ paccavekkhamānassa paccattaṃyeva aparappaccayaṃ ñāṇaṃ uppajjati, taṃ ekamaṅgaṃ. Esa nayo sesesupi. Evamimehi pañcahi paccavekkhaṇañāṇehi ayaṃ samādhī pañcañāṇiko sammāsamādhī nāma vuttoti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

805. Chabbidhena ñāṇavatthuniddese **iddhividhe ñāṇanti** “ekopi hutvā bahudhā hoti”ti-ādinayappavatte¹ iddhividhe ñāṇaṃ. Iminā avitakkāvicārā upekkhāsahagatā rūpāvacarā bahudhābhāvādisādhikā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Sotadhātuvisuddhiyā ñāṇanti** dūrasantikādibhedasadārammaṇāya dibbasotadhātuyā ñāṇaṃ. Imināpi avitakkāvicārā upekkhāsahagatā rūpāvacarā pakatisotavisayātītasaddārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Paracitte ñāṇanti** parasattānaṃ cittaparicchede ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā paresaṃ sarāgādicittārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Pubbenivāsānussatiyā ñāṇanti** pubbenivāsānussatisampayuttaṃ ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā pubbe nivutthakkhandhānussaraṇasatisampayuttā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Sattānaṃ cutūpapāte ñāṇanti** sattānaṃ cutiyañca upapāte ca ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā cavanaka-upapajjanakānaṃ sattānaṃ vaṇṇadhātu-ārammaṇaṃ ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Āsavānaṃ khaye ñāṇanti** saccaparicchedajānanañāṇaṃ. Idaṃ lokuttarameva, sesāni lokiyānīti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

1. Dī 1. 206; Khu 9. 107 piṭṭhesu.

7. Sattakaniddesādivaṇṇanā

806. Sattavidhena ñāṇavatthuniddese **jātipaccayā jarāmarañanti**-ādinā nayena pavattinivattivasena ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu ekekasmim̐ kālattayabhedato paccavekkhaṇañāṇaṃ vatvā puna “yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ”ti evaṃ tadeva ñāṇaṃ saṅkhepato khayadhammatādihi pakārehi vuttaṃ. Tattha **jātipaccayā jarāmarañam, asati jātiyā natthi jarāmarañanti** ñāṇadvayaṃ paccuppannaddhānavasena vuttaṃ. **Atītampi addhānam, anāgatampi addhānanti** evaṃ atīte ñāṇadvayaṃ anāgate ñāṇadvayanti cha, tāni dhammaṭṭhitiñāṇena saddhim̐ satta. Tattha **dhammaṭṭhitiñāṇanti** paccayākārañāṇaṃ. Paccayākāro hi dhammānaṃ pavattiṭṭhitikāraṇattā dhammaṭṭhitīti vuccati, tattha ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, etasseva chabbidhassa ñāṇassetam̐ adhivacanaṃ. Evaṃ ekekasmim̐ aṅge imāni satta satta katvā ekādasasu aṅgesu sattasattati honti. Tattha **khayadhammanti** khayagamasabhāvaṃ. **Vayadhammanti** vayagamasabhāvaṃ. **Virāgadhammanti** virajjanasabhāvaṃ. **Nirodhadhammanti** nirujjhanasabhāvaṃ. Iminā kim̐ kathitaṃ? Aparavipassanāya purimavipassanāsammaṣaṇaṃ kathitaṃ. Tena kim̐ kathitaṃ hoti? Sattakkhattuṃ vipassanāpaṭivipassanā kathitā. Paṭhamañāṇena hi sabbasaṅkhāre aniccā dukkhā anattāti disvā taṃ ñāṇaṃ dutiyena daṭṭhuṃ vaṭṭati, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena, catuttham̐ pañcamena, pañcamam̐ chaṭṭhena, chaṭṭham̐ sattamena. Evaṃ satta vipassanāpaṭivipassanā kathitā hontīti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

807. Aṭṭhavidhena ñāṇavatthuniddese **sotāpattimagge paññāti** sotāpattimaggamhi paññā. Iminā sampayuttapaññāva kathitā. Sesapadesupi eseva nayoti.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā.

808. Navavidhena ñāṇavatthuniddese **anupubbavihārasamāpattisūti** anupubbavihārasaṅkhātāsu samāpattisu. Tāsam̐ anupubbena anupaṭipāṭiyā vihāritabbaṭṭhena anupubbavihāratā, samāpajjitabbaṭṭhena samāpattitā daṭṭhabbā. Tattha **paṭhamajjhānasamāpattiyā paññāti**-ādayo aṭṭha sampayuttapaññā

veditabbā. Navamā paccavekkhaṇapaññā. Sā hi nirodhasamāpattiṃ santato paṇītato paccavekkhamānassa pavattati. Tena vuttam
 “saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇapaññan”ti.

Navakaniddesavaṇṇanā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

Paṭhamabalaniddesa

809. Dasavidhena nāṇavatthuniddese **aṭṭhānanti** hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. Kāraṇañhi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānanti ca avakāsoti ca vuccati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Kañci saṅkhāranti** catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu kañci ekaṃ saṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyāti** niccoti gaṇheyya. **Netarṃ ṭhānam vijjatīti** etaṃ kāraṇam natthi, na upalabbhati. **Yaṃ puthujjanoti** yena kāraṇena puthujjano. **Ṭhānametarṃ vijjatīti** etaṃ kāraṇam atthi, sassatadiṭṭhiyā hi so tebhūmakesu saṅkhāresu kañci saṅkhāram niccato gaṇheyyāti attho. Catutthabhūmakasaṅkhāro pana tejussadattā divasaṃ santatto ayoguḷo viya makkhikānam diṭṭhiyā vā aññesaṃ vā akusalānam ārammaṇam na hoti. Iminā nayena **kañci saṅkhāram sukhatoti**-ādīsupi attho veditabbo. **Sukhato upagaccheyyāti** “ekantasukhī attā hoti arogo parammaraṇā”ti¹ evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāham sandhāyetaṃ vuttam. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhābhibhūto pariḷāhavūpasamattham mattahatthiparītāsito viya sucikāmo Cokkhabrāhmaṇo² gūtham kañci saṅkhāram sukhato upagacchati. Attavāde kasiṇādipaṇṇattisaṅghattham saṅkhāranti avatvā **kañci dhammanti** vuttam. Idhāpi ariyasāvakassa catubhūmakavasena paricchedo veditabbo, puthujjanassa tebhūmakavasena. Sabbavāresu vā ariyasāvakassāpi tebhūmakavaseneva paricchedo vaṭṭati. Yaṃ yaṃ hi³

1. Ma 3. 18, 22 piṭṭhādīsu.

2. Pokkharabrāhmaṇo (Sī, Syā)

3. Yañhi yaṃ (Sī, Syā, Ka)

puthujjano gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti, puthujjano hi yaṃ yaṃ niccaṃ sukhaṃ attāti gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccaṃ dukkhaṃ anattāti gaṇhanto gāhaṃ viniveṭheti.

Mātaranti-ādīsu janikāva mātā. Manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya “imaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhī”ti, neva so taṃ jīvitā voropeyya. Atha vāpi naṃ evaṃ vadeyyuṃ “sace imaṃ na ghātesasi, sīsaṃ te chindissāmā”ti, sīsamevassa chindeyyuṃ, neva so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattamaṃ ariyasāvakassa ca baladīpanattametaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo—sāvajjo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma puthujjano mātughātādīnipi ānantariyaṇi karissati. Mahābalo ariyasāvako, so etāni kammaṇi na karotīti.

Paduṭṭhena cittenāti dosasampayuttena vadhakacittena. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Samghaṃ bhindeyyāti** samānasamvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi samghaṃ bhindeyya. Vuttañhettaṃ “pañcahupāli ākārehi samgho bhijjati. Kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti¹.

Tattha **kammenāti** apalokanādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenāti** pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharantoti** kathayanto, tāhi tāhi uppattīhi adhammaṃ dhammoti-ādīni aṭṭhārasa bhedakaravattḥūni dīpento. **Anussāvanenāti** “nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ Satthusāsaṇaṃ gāheyyāti cittampi uppādetuṃ tumhākaṃ na yuttaṃ, kiṃ mayhaṃ avīci nīluppalavanaṃ viya sītalo, kimahaṃ apāyato na bhāyāmi”ti-ādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedam katvā

---

1. Vi 5. 349 piṭṭhe.

anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesāṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattanadhamme katvā “gaṇhatha imaṃ salākaṃ”ti salākaggāhena. Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijanatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṃgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṃgho bhinno nāma hoti.

Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṃghaṃ bhindeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ettāvataṃ mātughātādīni pañca ānantariyakammāni dassitāni honti, yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako. Tesāṃ āvibhāvattam—

Kammato dvārato ceva, kappaṭṭhitiyato tathā.
Pākasādhāraṇādīhi, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **kammato** tāva—ettha hi manussabhūtasēva manussabhūtaṃ mātaṃ pitaṃ vā api parivattaliṅgaṃ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hoti, “tassa vipākaṃ paṭibhissāmi”ti sakalacakkavālaṃ mahācetiyaṃ paṇehi kañcanathūpehi pūretvāpi, sakalacakkavālaṃ pūretvā nisinnabhikkhusaṃghassa mahādānaṃ datvāpi, Buddhassa Bhagavato saṅghāṭikaṇṇaṃ amuñcitvāva vicarivāpi kāyassa bhedaṃ nirayameva upapajjati. Yo pana sayāṃ manussabhūto tiracchānabhūtaṃ mātaṃ vā pitaṃ vā, sayāṃ vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tiracchānabhūtoyeva vā tiracchānabhūtaṃ jīvitā voropeti, tassa kammaṃ ānantariyaṃ na hoti, kammaṃ pana bhāriyaṃ hoti, ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati. Manussajātikānaṃ pana vasena ayaṃ pañho kathito.

Ettha eḷakacattukkaṃ saṅgāmacattukkaṃ coracattukaṃca kathetabbam. Eḷakaṃ māremīti¹ abhisandhināpi hi eḷakattūhāne ṭhitaṃ manusso manussabhūtaṃ mātaṃ vā pitaṃ vā mārento ānantariyaṃ phusati. Eḷakābhisandhinā pana mātāpiti-abhisandhinā vā eḷakaṃ mārento ānantariyaṃ na phusati. Mātāpiti-abhisandhinā mātāpitāro mārento phusateva. Esa nayo

---

1. Māressāmīti (Syā)

itarasmimpi catukkadvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evaṃ arahantepi etāni catukkāni veditabbāni. Manussa-arahantameva ca māretvā ānantariyaṃ phusati, na yakkhabhūtaṃ, kammaṃ pana bhāriyaṃ ānantariyasadisameva. Manussa-arahantassa ca puthujjanakāleyeva satthappahāre vā vise vā dinnepi yadi so arahattaṃ patvā teneva marati, arahantaghāto hotiyeva. Yaṃ pana puthujjanakāle dinnam dādam arahattaṃ patvā paribhuñjati, puthujjanasseva taṃ dinnam hoti. Sesa-ariyapuggale mārentassa ānantariyaṃ natthi, kammaṃ pana bhāriyaṃ ānantariyasadisameva.

Lohituppāde Tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkamena cammacchedam katvā lohitapaggharaṇam nāma natthi, sarīrassa pana antoyeva ekasmiṃ thāne lohitaṃ samosarati. Devadattena paṭividdhasilāto bhijjivā gatā sakalikāpi¹ Tathāgatassa pādantaṃ pahari, pharasunā pahaṭo viya pādo antolohitoyeva ahosi. Tathā karontassa ānantariyaṃ hoti. Jīvako pana Tathāgatassa ruciyā satthakena cammam chinditvā tamhā thānā duṭṭhalohitaṃ nīharitvā phāsukamakāsi, tathā karontassa puññakammameva hoti.

Atha ye ca parinibbute Tathāgate cetiyam cetiyam bhindanti, bodhim chindanti, dhātumhi upakkamanti, tesam kim hotīti? Bhāriyaṃ kammaṃ hoti ānantariyasadisam. Sadhātukaṃ pana thūpaṃ vā paṭimaṃ vā bādhayamānaṃ bodhisākhāṇca chinditum vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccaṃ pātentī, chinditum vaṭṭatiyeva. Paribhogacetiyo hi sarīracetiyaṃ mahantataraṃ. Cetiya vatthum bhinditvā gacchantaṃ bodhimūlampi chinditvā haritum vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhigharam bādhati, taṃ geharakkhaṇattham chinditum na labbhati. Bodhi-atthañhi geham, na gehatthāya bodhi. Āsanagharepi eseva nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nihitā hoti, tassa rakkhaṇatthāya bodhisākhāṃ chinditum vaṭṭati. Bodhijagganattham ojoharaṇasākhāṃ vā pūtiṭṭhānaṃ vā chinditum vaṭṭatiyeva, sarīrapaṭijaggane viya puññampi hoti.

Samghabhede sīmaṭṭhakasamghe asannipatite visum² parisam gahetvā katavohārānussāvanasalākaggāhassa kammaṃ vā karontassa uddesaṃ vā

1. Sakhalikāpi (Sī, Syā, Ka)

2. Visum visum (Sī, Syā)

uddisantassa bhedo ca hoti ānantariyakammañca. ¹Samaggasaññāya pana vaṭṭati, samaggasaññāya hi karontassa neva bhedo hoti¹, na ānantariyakammañ. Tathā navato ūnāparisāyañ. Sabbantimena pana paricchena navannañ janānañ yo saṅghañ bhindati, tassa ānantariyakammañ hoti. Anuvattakānañ adhammavādīnañ mahāsāvajjañ kammañ, dhammavādīno anavajjā. Tattha navannameva saṅghabhede idañ suttañ “ekato Upāli cattāro honti, ekato cattāro, navamo anussāveti, salākañ gāheti ‘ayañ dhammo ayañ vinayo idañ Satthusāsanañ, imañ gaṇhatha imañ rocethā’ti, evañ kho Upāli saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo ca. Navannañ vā Upāli atirekanavannañ vā saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo cā”ti².

Etesu ca pana pañcasu saṅghabhedo vacīkammañ, sesāni kāyakkammānīti evañ kammatoṇi viññātabbo vinicchayo.

Dvāratoti sabbāneva cetāni kāyadvāratopi vacīdvāratopi samuṭṭhahanti. Purimāni panettha cattāri ānattikavijjāmayapayogavasena vacīdvārato samuṭṭhahitvāpi kāyadvārameva pūrenti. Saṅghabhedo hatthamuddāya bhedañ karontassa kāyadvārato samuṭṭhahitvāpi vacīdvārameva pūretīti evamettha dvāratopi viññātabbo vinicchayo.

Kappaṭṭhitiyatoti saṅghabhedoyeva cettha kappaṭṭhitiyo. Saṅghahante hi kappe kappavemajjhe vā saṅghabhedañ katvā kappavināseyeva muccati. Sacepi hi “sve kappo vinassissatī”ti ajja saṅghabhedañ karoti, sveyeva muccati, ekadivasameva niraye paccati, evañ karaṇañ pana natthi. Sesāni cattāri kammāni ānantariyāneva honti, na kappaṭṭhitiyānīti evamettha kappaṭṭhitiyatopi viññātabbo vinicchayo.

Pākatoti yena ca pañcapetāni kammāni katāni honti, tassa saṅghabhedoyeva paṭisandhivasena vipaccati, sesāni “ahosi kammañ nāhosi kammavipāko”ti evamādīsu saṅkhañ gacchanti. Saṅghabhedābhāve lohituppādo, tadabhāve arahantaghātako, tadabhāve sace

1-1. Samaggasaññāya, pana “vaṭṭati”ti saññāya vā karontassa bhedova hoti (Ka)

2. Vi 4. 367 piṭṭhe.

pitā silavā hoti mātā dussilā, no vā tathā silavatī, pitughāto paṭisandhivasena vipaccati. Sace mātā, mātughāto¹. Dvīsupi sīlena vā dussīlena vā samānesu mātughāto va paṭisandhivasena vipaccati. Mātā hi dukkarakārinī bahūpakārā ca puttānanti evamettha pākatopi viññātabbo vinicchayo.

Sādhāraṇādīhiti purimāni cattāri sabbesampi gahaṭṭhapabbajitānam sādhāraṇāni. Saṅghabhedo pana “na kho Upāli bhikkhunī saṅghaṃ bhindati, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī, na upāsako, na upāsikā saṅghaṃ bhindati, bhikkhu kho Upāli pakatatto samānasamvāsako samānasīmāyaṃ ṭhito saṅghaṃ bhindati”²ti vacanato vuttappakārassa bhikkhunova hoti, na añña. Tasmā asādhāraṇo. Ādisaddena sabbepe te dukkhavedanāsahagatā dosamohasampayuttā cāti evamettha sādhāraṇādīhipi viññātabbo vinicchayo.

Aññaṃ satthāraṇanti “ayaṃ me Satthā Satthukiccaṃ kātuṃ asamatto”^{ti} bhavantarepi aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me Satthā”^{ti} evaṃ gaṇheyya, netam ṭhānaṃ vijjatīti attho. **Aṭṭhamam bhavam nibbatteyyā**ti sabbamandapaññopi sattamaṃ bhavaṃ atikkamivā aṭṭhamam nibbatteyya, netam ṭhānaṃ vijjati. Uttamakoṭiyā hi sattamaṃ bhavaṃ sandhāyevesa “niyato sambodhiparāyaṇo”^{ti} vutto. Kim pana tam niyāmeti, kim pubbahetu niyāmeti, udāhu paṭiladdhamaggo, udāhu upari tayo maggāti? Sammāsambuddhena gahitaṃ nāma mattametaṃ. Puggalo pana niyato nāma natthi. “Pubbahetu niyāmeti”^{ti} vutte hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ upanissayo vutto hoti, paṭhamamaggassa upanissayābhāvo āpajjati. Iccassa ahetu appaccayā nibbattiṃ pāpuṇāti. “Paṭiladdhamaggo niyāmeti”^{ti} vutte upari tayo maggā akiccakā honti, paṭhamamaggova sakiccako, paṭhamamaggeneva kilese khepetvā parinibbāyitabbaṃ hoti. “Upari tayo maggā niyāmeti”^{ti} vutte paṭhamamaggo akiccako hoti, upari tayo maggāva sakiccakā, paṭhamamaggaṃ anibbattetvā upari tayo maggā nibbattetabbā honti, paṭhamamaggena ca anuppajjitvāva kilesā khepetabbā honti. Tasmā na añño koci niyāmeti, upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāva niyāmeti. Sace hi tesam

1. Mātāpitughāto (Ma-Ṭṭha 4. 78 piṭṭhe)

2. Vi 4. 368 piṭṭhe.

vipassanā tikkhā sūrā hutvā vahati, ekaṃyeva bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ patvā parinibbāti. Tato mandatarapañño dutiye vā tatiye vā catutthe vā pañcame vā chaṭṭhe vā bhava arahattaṃ patvā parinibbāti. Sabbamandapañño sattamaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ pāpuṇāti, aṭṭhame bhava paṭisandhi na hoti. Iti Sammāsambuddhena gahitaṃ nāmamattamaṃ. Satthā hi Buddhatulāya tuletva sabbaññutaññāṇena paricchinditvā ayaṃ puggalo sabbamahāpañño tikkhavipassako ekameva bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatīti **ekabījīti** nāmaṃ akāsi. Ayaṃ puggalo dutiyaṃ tatiyaṃ catutthaṃ pañcamaṃ chaṭṭhaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatīti **kolaṃkoloti** nāmaṃ akāsi. Ayaṃ puggalo sattamaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatīti **sattakkhattuparamoti** nāmaṃ akāsi.

Koci pana puggalo sattannaṃ bhavānaṃ niyato nāma natthi, ariyasāvako pana yena kenacipi ākārena mandapañño samāno aṭṭhamaṃ bhavaṃ appatvā antarāva parinibbāti. Sakkasadisopi vaṭṭābhīro sattamaṃyeva bhavaṃ gacchati, sattame bhava sabbākārena pamādavihārinopi vipassanāññāṇaṃ paripākaṃ gacchati, appamattakepi ārammaṇe nibbinditvā nibbutiṃ pāpuṇāti. Sacepi hissa sattame bhava niddaṃ vā okkamantassa parammukhaṃ vā gacchantassa pacchato ṭhatvā tikhiṇena asinā kocideva sīsaṃ pāteyya, udaye vā osādetvā māreyya, asani vā panassa sīse pateyya, evarūpepi kāle sappaṭisandhikā kālaṃkiriyā nāma na hoti, arahattaṃ patvāva parinibbāti. Tena vuttaṃ “aṭṭhamaṃ bhavaṃ nibbatteyya, netam ṭhānaṃ vijjati”ti.

Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā. Tīṇi hi khettāni jātikhettaṃ āṇākhettam visayakhettanti. Tattha **jātikhettaṃ** nāma dasasahassilokadhātu. Sā hi Tathāgatassa mātukucchi-okkamanakāle nikkhamanakāle sambodhikāle dhammacakkappavattane āyusaṅkhārossajjane¹ parinibbāne ca kampaṭi. Koṭisatasahassacakkavāḷam pana **āṇākhettam** nāma.

Ātānāṭiyamoraparittadhajaggaparittaratanaparittādīnaṃhi ettha āṇā vattati. **Visayakhettassa** pana parimāṇaṃ natthi. Buddhānaṃhi “yāvatakaṃ ṇāṇaṃ, tāvatakaṃ ñe yyaṃ, yāvatakaṃ ñe yyaṃ, tāvatakaṃ

---

1. Āyusaṅkhāravossajjane (Sī, Syā)

ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyaṃ, ñe yyapariyantikaṃ ñāṇaṃ”ti¹ vacanato avisayo nāma natthi.

Imesu pana tīsu khettesu ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmiṃ cakkavāḷe Buddhā uppajantīti suttaṃ natthi, nuppajantīti pana atthi. **Tīṇi Piṭakāni** Vinayapiṭakaṃ Suttantapiṭakaṃ Abhidhammapiṭakanti. Tisso saṅgītiyo Mahākassapattherassa saṅgīti, Yasattherassa saṅgīti, Moggaliputtatissattherassa saṅgīti. Imā tisso saṅgītiyo āruḷhe Tepiṭake Buddhavacane imaṃ cakkavāḷaṃ muñcitvā aññattha Buddhā uppajantīti suttaṃ natthi, nuppajantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā, ekato nuppajanti, pure vā pacchā vā uppajantīti vuttaṃ hoti. Tattha Bodhipallaṅke “bodhiṃ appatvā na uṭṭhahissāmi”ti nisinnakālato paṭṭhāya yāva mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇaṃ, tāva pubbeti na veditabbaṃ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṇe dasasahassacakkavāḷakampaneneva khetta-pariggaho kato, aññassa Buddhassa uppatti nivāritā hoti. Parinibbānato paṭṭhāya ca yāva sāsapamattāpi dhātuyo tiṭṭhanti, tāva pacchāti na veditabbaṃ. Dhātūsu hi ṭhitāsu Buddhā ṭhitāva honti. Tasmā etthantare aññassa Buddhassa uppatti nivāritāva hoti, dhātuparinibbāne pana jāte aññassa Buddhassa uppatti na nivāritā.

Tīṇi hi antaradhānāni nāma pariyatti-antaradhānaṃ paṭivedha-antaradhānaṃ paṭipatti-antaradhānanti. Tattha **pariyattīti** Tīṇi Piṭakāni. **Paṭivedhoti** saccapaṭivedho. **Paṭipattīti** paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiṃhi kāle paṭivedhakarā bhikkhū bahū honti, esa bhikkhu² puthujjanoti aṅgulim pasāretvā dassetabbo hoti. Imasmiṃyeva dīpe ekavāraṃ kira puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrakāpi kadāci bahū honti, kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi.

Sāsanaṭṭhitiyā pana pariyattiyeva pamāṇaṃ. Paṇḍito hi Tepiṭakaṃ sutvā dvepi pūreti. Yathā amhākaṃ Bodhisatto Āḷārassa santike pañcābhiññā satta ca samāpattiyō nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatana-samāpattiyā parikammaṃ pucchi, so na jānāmīti āha. Tato

1. Khu 9. 376 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Na esa bhikkhu (Syā)

Udakassa¹ santikaṃ gantvā adhigatavisesaṃ saṃsandetvā nevasaññānāsaññāyanassa parikammaṃ pucchi, so ācikkhi, tassa vacanasamanantameva mahāsatto taṃ sampādesi, evameva paññavā bhikkhu pariyattim̐ sutvā dvepi pūreti. Tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti. Yadā pana sā antaradhāyati, tadā paṭṭhamaṃ Abhidhammapiṭakaṃ nassati. Tattha Paṭṭhānaṃ sabbapaṭṭhamaṃ antaradhāyati, anukkamena pacchā Dhammasaṅgaho, tasmim̐ antarahite itaresu Dvīsu Piṭakesu ṭhitesu Sāsanaṃ ṭhitameva hoti.

Tattha Suttantapiṭake antaradhāyamāne paṭṭhamaṃ Aṅguttaranikāyo Ekādasakato paṭṭhāya yāva Ekakā antaradhāyati, tadanantaram̐ Saṃyuttanikāyo Cakkapeyyālatō paṭṭhāya yāva Oghataraṇā antaradhāyati, tadanantaram̐ Majjhimanikāyo Indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva Mūlapiyāyā antaradhāyati, tadanantaram̐ Dīghanikāyo Dasuttarato paṭṭhāya yāva Brahmajālā antaradhāyati. Ekissāpi dvinnampi gāthānaṃ pucchā addhānaṃ gacchati, sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkoti Sabhiyapucchā² viya Āḷavakapucchā³ viya ca. Etā kira Kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhimsu.

Dvīsu pana Piṭakesu antarahitesu Vinayapiṭake ṭhite sāsanaṃ tiṭṭhati. Parivārahādhakesu antarahitesu Ubhatovibhaṅge ṭhite ṭhitameva hoti. Ubhatovibhaṅge antarahite mātikāya ṭhitāyapi ṭhitameva hoti. Mātikāya antarahitāya pātimokkhapabbajjā-upasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati. Liṅgaṃ addhānaṃ gacchati. Setavatthasamaṇavaṃso pana Kassapabuddhakālatō paṭṭhāya sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhi. Pacchimakassa pana saccapaṭivedhato pacchimakassa sīlabhedato ca paṭṭhāya sāsanaṃ osakkitaṃ nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa Buddhassa uppatti na vāritā.

Tīṇi parinibbānāni nāma kilesaparinibbānaṃ khandhāparinibbānaṃ dhātuparinibbānanti. Tattha **kilesaparinibbānaṃ** Bodhipallaṅke ahoṣi, **khandhāparinibbānaṃ** Kusinārāyaṃ, **dhātuparinibbānaṃ** anāgate bhavissati. Sāsanaṃ kira

1. Udakassa Rāmaputtassa (Sī, Syā)

2. Khu 1. 357 piṭṭhādīsu.

3. Khu 1. 306; Saṃ 1. 216 piṭṭhesu.

osakkanakāle imasmim Tambapaṇḍidīpe dhātuyo sannipatitvā mahā cetiyam gamissanti, mahācetiyo Nāgadīpe Rājāyatanacetiyaṃ, tato Mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo Mahābodhipallaṅkameva gamissanti. Sāsapamattāpi dhātu na antarā nassissati. Sabbā dhātuyo Mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmīyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātum pharissanti. Tato dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā “ajja Satthā parinibbāyati, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhākaṃ”ti Dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruṇṇaṃ karissanti, ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsava avasesā sakabhāvena sandhāretum na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissati, sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyaḍānaṃ gatāsu pacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Yāva evaṃ na antaradhāyati, tāva acarimaṃ nāma hoti. Evaṃ apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyūṃ, netam ṭhānaṃ vijjati.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ nuppajjantīti. Anacchariyattā. Buddhā hi acchariyamanussā. Yathāha “ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso, katamo ekapuggalo, Tathāgato bhikkhave Arahaṃ Sammāsambuddho”ti¹. Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā soḷasa vā ekato uppajjeyyūṃ, na acchariyā bhavēyyūṃ. Ekasmiṃhi vihāre dvinnaṃ cetiyānampi lābhasakkāro uḷāro na hoti, bhikkhūpi bahutāya na acchariyā jātā, evaṃ Buddhāpi bhavēyyūṃ, tasmā nuppajjanti. Desanāya ca visesābhāvato. Yaṅhi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko desetī, aññena uppajjitvāpi sova desetabbo siyā. Tato anacchariyo siyā, ekasmiṃ pana dhammaṃ desente desanāpi acchariyā hoti. Vivādabhāvato ca. Bahūsu hi Buddhesu uppannesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya “amhākaṃ Buddho pāsādiko, amhākaṃ Buddho madhurassaro lābhī puṇṇavā”ti vivadeyyūṃ, tasmāpi evaṃ nuppajjati.

---

1. Am 1. 22 piṭṭhe.

Apicetaṃ kāraṇaṃ Milindaraññā puṭṭhena **Nāgasenattherena**
vitthāritameva. Vuttañhi tattha¹—

Bhante Nāgasena bhāsitaṃpettaṃ Bhagavatā “aṭṭhānametaṃ
bhikkhave anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto
Sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyūṃ, nettaṃ ṭhānaṃ
vijjati”². Desentā ca bhante Nāgasena sabbepi Tathāgatā sattatimisa
bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni
kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpenti, anusāsamānā ca
appamādapāṭipattiyāṃ anusāsanti. Yadi bhante Nāgasena sabbesampi
Tathāgatānaṃ ekā desanā ekā kathā ekā sikkhā ekānusīṭṭhi, kena
kāraṇena dve Tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti. Ekenapi tāva
Buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto, yadi dutiyo Buddho bhaveyya,
dvinnāṃ pabhāya ayaṃ loko bhiiyoso mattāya obhāsajāto bhaveyya,
ovadamānā ca dve Tathāgatā sukhaṃ ovadeyyūṃ, anusāsamānā ca
sukhaṃ anusāseyyūṃ, tattha me kāraṇaṃ brūhi, yathāhaṃ nissāmsayo
bhaveyyanti.

Ayaṃ mahārāja dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva
Tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyaṃ
dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya
vinameyya vikireyya vidhameyya viddhamseyya, na
ṭhānamupagaccheyya.

Yathā mahārāja nāvā ekapurisasandhāraṇī bhaveyya, ekasmiṃ
purise abhirūḷhe sā nāvā samupādikā bhaveyya, atha dutiyo puriso
āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena
sabbaṅgapaccaṅgena, so taṃ nāvāṃ abhirūheyya, apinu sā mahārāja
nāva dvinnampi dhāreyyāti. Na hi bhante, caleyya kampeyya nameyya
onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhamseyya, na
ṭhānamupagaccheyya, osīdeyya

1. Khu 11. 231 piṭṭhādīsu.

2. Am 1. 29; Ma 3. 110 piṭṭhesu.

udaketi. Evameva kho mahārāja ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva Tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya -pa- na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā vā pana mahārāja puriso yāvadatthaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya chādentāṃ yāvakaṇṭhaṃ abhipūrayitvā, so dhāto piṇṭito paripuṇṇo nirantaro tandikato anonamitadaṇḍajāto punadeva tattakaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya, apinu kho so mahārāja puriso sukhito bhaveyyāti. Na hi bhante, sakiṃ bhuttova mareyyāti. Evameva kho mahārāja ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī -pa- na ṭhānamupagaccheyyāti.

Kim nu kho bhante Nāgasena atidhammabhārena pathavī calatīti. Idha mahārāja dve sakaṭā ratanaparipūrītā bhaveyyuṃ yāva mukhasamā, ekasmā sakaṭato ratanaṃ gahetvā ekamhi sakaṭe ākireyyuṃ, apinu kho taṃ mahārāja sakaṭaṃ dvinnampi sakaṭānaṃ ratanaṃ dhāreyyāti. Na hi bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyuṃ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyāti. Kim nu kho mahārāja atiratanabhārena sakaṭaṃ bhijjatīti. Āma bhanteti. Evameva kho mahārāja atidhammabhārena pathavī calatīti.

Api ca mahārāja imaṃ kāraṇaṃ Buddhabalaparidīpanāya osāritaṃ, aññampi tattha abhirūpaṃ kāraṇaṃ suṇoti, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi mahārāja dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, parisāya vivādo uppajjeyya, “tumhākaṃ Buddho amhākaṃ Buddho”ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Yathā mahārāja dvinnaṃ balavāmaccānaṃ parisāya vivādo uppajjeyya “tumhākaṃ amacco amhākaṃ amacco”ti ubhatopakkhajātā honti, evameva kho mahārāja yadi dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesaṃ parisāya vivādo

uppajjeyya “tumhākaṃ Buddho amhākaṃ Buddho”ti, ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Idam tāva mahārāja ekam kāraṇam, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Aparampi mahārāja uttarim kāraṇam suṇohi, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti, yadi mahārāja dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyūṃ, “aggo Buddho”ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya, “jeṭṭho Buddho”ti “seṭṭho Buddho”ti “visiṭṭho Buddho”ti “uttamo Buddho”ti “pavaro Buddho”ti “asamo Buddho”ti “asamasamo Buddho”ti “appaṭisamo Buddho”ti “appaṭibhāgo Buddho”ti “appaṭipuggalo Buddho”ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya. Idampi kho tvaṃ mahārāja kāraṇam atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Api ca kho mahārāja Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ sabhāvapakati esā, yaṃ ekoyeva Buddho loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantatāya¹ Sabbaññubuddhaguṇānaṃ. Aññampi mahārāja yaṃ loke mahantaṃ, taṃ ekamyeva hoti. Pathavī mahārāja mahantī, sā ekāyeva. Sāgaro mahanto, so ekoyeva. Sineru girirājā mahanto, so ekoyeva. Ākāso mahanto, so ekoyeva. Sakko mahanto, so ekoyeva. Māro mahanto, so ekoyeva, mahābrahmā mahanto, so ekoyeva. Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho mahanto, so ekoyeva lokasmim. Yattha te uppajjanti, tattha aññassa okāso na hoti. Tasmā mahārāja Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho ekoyeva lokasmim uppajjatīti.

Sukathito bhante Nāgasena pañho opammehi kāraṇehīti².

1. Kāraṇamahantattā (Sī, Syā, Ka)

2. Khu 11. 231 piṭṭhādīsu.

Ekissā lokadhātuyāti ekasmiṃ cakkavāḷe. Heṭṭhā imināva padena dasa cakkavāḷasahassāni gahitāni, tānipi ekacakkavāḷeneva paricchinditum vaṭṭanti. Buddhā hi uppajjamānā imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjanti, uppajjanaṭṭhāne pana vārite ito aññesu cakkavāḷesu nuppajjantīti vāritameva hoti. **Apubbam acarimanti** ettha cakkaratanapātubhāvato pubbe pubbam, tasseva antaradhānato pacchā carimam. Tattha dvidhā cakkaratanassa antaradhānam hoti, cakkavattino kālamkiriyaṃ vā pabbajjāya vā. Antaradhāyamānañca pana taṃ kālamkiriyaṃ vā pabbajjato vā sattame divase antaradhāyati, tato param cakkavattino pātubhāvo avārito. Kasmā pana ekacakkavāḷe dve cakkavattino nuppajjantīti? Vivādupacchedato anacchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca. Dvīsu hi uppajjantesu “amhākaṃ rājā mahanto, amhākaṃ rājā mahanto”ti vivādo uppajjeyya. Ekasmiṃ dīpe cakkavattī ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca anacchariyo bhavēyya. Yo cāyaṃ cakkaratanassa dvisahassadīparivāresu catūsu mahādīpesu issariyānuppādānasamattho mahānubhāvo, so parihāyeyya. Iti vivādupacchedato anacchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca na ekacakkavāḷe dve uppajjanti.

Yaṃ itthī Arahaṃ assa Sammāsambuddhoti ettha tiṭṭhatu tāva Sabbaññuḅbe nibbattetvā lokuttāraṇasamattho¹ Buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu Sathāradassanam.

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.

Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatīti².

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānampi sampādetum asamatthāya itthiyā kuto Buddhabhāvoti “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ itthī Arahaṃ assa Sammāsambuddho”ti vuttam. Sabbākāraparipūro vā puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova Arahaṃ hoti Sammāsambuddho.

1. Lokadhāraṇasamattho (Ka)

2. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

Yaṃ itthī rājā assa cakkavattī-ādīsu yasmā itthiyā kosohitavatthaguyhatādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūrenti, itthiratanabhāvena sattaratanasamaṅgitā na sampajjati, sabbamanussehi ca adhiko attabhāvo na hoti, tasmā “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ itthī rājā assa cakkavattī”ti vuttaṃ. Yasmā ca sakkattādīnipi tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthilingāṇca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhāni. Nanu ca yathā itthilingaṃ, evaṃ purisalingampi brahmaloke natthi, tasmā “yaṃ puriso brahmattaṃ kareyya, ṭhānametaṃ vijjati”tipi na vattabbaṃ siyāti. No na vattabbaṃ, kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Brahmattanti hi mahābrahmattaṃ adhippetāṃ. Itthī ca idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ saḥabyataṃ upapajjati, na mahābrahmānaṃ. Puriso pana tattha na upapajjatīti na vattabbo. Samānepi cettha ubhayalingābhāve purisasaṅṭhānāva brahmāno, na itthisaṅṭhānā. Tasmā suvuttamevetāṃ.

Kāyaduccaritasāti-ādīsu yathā nimbabīja kosātakībījādīni madhuraṃ phalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva nibbattenti. Evaṃ kāyaduccaritādīni madhuraṃ vipākaṃ na nibbattenti, amadhurameva nibbattenti, yathā ca ucchubīja sālibījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti, na asātaṃ kaṭukaṃ, evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti, na amadhuraṃ. Vuttampi c’etaṃ—

“Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādīsaṃ harate phalaṃ.
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ”ti¹.

Tasmā “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ kāyaduccaritasā”ti-ādi vuttaṃ.

Kāyaduccaritasamaṅgīti-ādīsu **samaṅgīti** pañcavidhā samaṅgitā āyūhanasamaṅgitā, cetanāsamaṅgitā, kammasamaṅgitā, vipākasamaṅgitā, upaṭṭhānasamaṅgitāti. Tattha kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe **āyūhanasamaṅgitāti** vuccati, tathā **cetanāsamaṅgitā**. Yāva pana Arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva sabbepi sattā pubbe upacitaṃ vipākārahaṃ kammaṃ sandhāya kammasamaṅginoti vuccanti, esā **kammasamaṅgitā**. **Vipākasamaṅgitā** pana vipākakkhaṇeyeva veditabbā. Yāva pana sattā arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva

1. Saṃ 1. 229 piṭṭhe.

tesaṃ tato tato cavitvā niraye tāva upapajjamānānaṃ aggijālalohakumbhī-
 ādīhi upaṭṭhānākārehi nirayo, gabbhaseyyakattaṃ āpajjamānānaṃ
 mātukucchi, devesu uppajjamānānaṃ kapparukkhavimānādīhi
 upaṭṭhānākārehi devalokoti evaṃ uppattinimittā upaṭṭhāti, iti nesaṃ iminā
 uppattinimittupaṭṭhānena aparimuttattā **upaṭṭhānasamaṅgitā** nāma. Sā calati,
 sesā niccalā. Niraye hi upaṭṭhitepi devaloko upaṭṭhāti, devaloke upaṭṭhitepi
 nirayo upaṭṭhāti, manussaloke upaṭṭhitepi tiracchānayoṇi upaṭṭhāti,
 tiracchānayoṇiyā ca upaṭṭhitāyapi manussaloko upaṭṭhātiyeva.

Tatridaṃ vatthu—Soṇagiripāde kira Acelavihāre¹ Soṇatthero nāma eko
 dhammakathiko, tassa pitā Sunakhavājiko² nāma luddako ahosi, therō taṃ
 paṭibāhantopi saṃvare ṭhapetum asakkonto “mā nassi varāko”³
 mahallakakāle akāmakāṃ pabbājesi. Tassa gilānaseyyāya nipannassa nirayo
 upaṭṭhāsi, Soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khādītukāmā
 viya samparivāresum. So mahābhayabhīto “vārehi tāta Soṇa, vārehi tāta
 Soṇā”⁴ti āha. Kim mahātherāti. “Na passasi tātā”⁵ti taṃ pavattim ācikkhi.
 Soṇatthero “kathāñhi nāma mādisassa pitā niraye nibbattissati,
 paṭiṭṭhā’hamassa bhavissāmi”⁶ti sāmaṇerehi nānāpupphāni āharāpetvā
 cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu talasantharaṇapūjam⁴ āsanapūjañca kāretvā
 pitarāṃ mañcena cetiyaṅgaṇaṃ haritvā mañce nipajjāpetvā “ayaṃ
 mahāthera pūjā tumhākaṃ atthāya katā, ‘ayaṃ me Bhagavā
 duggatapaṇṇākāro’⁷ti vatvā Bhagavantaṃ vanditvā cittaṃ pasādehi”⁸ti āha. So
 mahāthero pūjaṃ disvā tathākaronto cittaṃ pasādesi, tāvadevassa devaloko
 upaṭṭhāsi, nandavanacittalatāvanamissakavanaphārusakavanavimānāni ceva
 devanāṭakāni ca parivāretvā ṭhitāni viya ahesum. So “apetha Soṇa apetha
 Soṇā”⁹ti āha. Kimidaṃ mahātherāti. Etā te tāta mātaro āgacchantīti. Thero
 “saggo upaṭṭhito mahātherassā”¹⁰ti

1. Pippalivihāre (Sī, Syā, Ka)

2. Sunakhajiviko (Ma-Ṭṭha 4. 87 piṭṭhe)

3. Jarakoti (Ma-Ṭṭha 4. 88 piṭṭhe.)

4. Mālāsanthārapūjam (Sī, Syā)

cintesi. Evaṃ upaṭṭhānasamaṅgitā calatīti veditabbā. Etāsu samaṅgitāsu idha āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasena “kāyaduccaritasamaṅgī”ti-ādi vuttam. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā.

Dutiyabalaniddesa

810. Dutiyabalaniddese **gatisampattiṭṭhānī**ti gatisampattiyā paṭibāhitāni vāritāni paṭisedhitāni. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca **gatisampattī**ti sampannā gati devaloko ca manussaloko ca. **Gativipattī**ti vipannā gati cattāro apāyā. **Upadhisampattī**ti attabhāvasamiddhi. **Upadhivipattī**ti hīna-attabhāvata. **Kālasampattī**ti surājasumanussakālasaṅkhāto sampannakālo. **Kālavipattī**ti durājadumanussakālasaṅkhāto vipannakālo. **Payogasampattī**ti sammāpayogo. **Payogavipattī**ti micchāpayogo.

Tattha ekaccassa bahūni pāpakammāni honti, tāni gativipattiyam ṭhitassa vipacceyyum. So pana ekena kalyāṇakammena gatisampattiyam devesu vā manussesu vā nibbatto, tādise ca ṭhāne akusalassa vāro natthi, ekantam kusalasseva vāroti evamassa tāni kammāni gatisampattiṭṭhānī na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni upadhivipattiyam ṭhitassa vipacceyyum. So pana ekena kalyāṇakammena upadhisampattiyam ṭhito susaṅṭhitaṅgapaccaṅgo abhirūpo dassanīyo brahmavacchasadiso. Sacepi dāsiyā kucchismiṃ dāsajāto hoti, evarūpo attabhāvo kiliṭṭhakammassa nānucchavikoti hatthimeṇḍa-assabandhakagopālakakammādīni tam na kārenti, sukhumavattāni nivāsāpetvā bhaṇḍāgārikaṭṭhānādīsu ṭhapenti. Sace itthī hoti, hatthibhattapacanādīni na kārenti, vattālaṅkāram datvā sayanapālikam vā nam karonti, Sāmadevim¹ viya vallabhaṭṭhāne vā ṭhapenti. Bhātikarājakāle kira gomāmsakhādake bahujaṇe gahetvā

1. Somadevī (Syā)

rañño dassetuṃ. Te daṇḍaṃ dātuṃ sakkothāti puṭṭhā na sakkomāti vadiṃsu. Atha ne rājaṅgaṇe sodhake akaṃsu. Tesāṃ ekā dhītā abhirūpā dassanīyā pāsādikā, taṃ disvā rājā antepuraṃ abhinetvā¹ vallabhaṭṭhāne ṭhapesi. Sesañātakāpi tassānubhāvena sukhaṃ jīviṃsu. Tādisasmiñhi attabhāve pāpakammāni vipākaṃ dātuṃ na sakkontīti evaṃ upadhisampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Ekassa bahūni pāpakammāni honti, tāni kālavipattiyāṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena paṭhamakappikānaṃ vā cakkavattirañño vā Buddhānaṃ vā uppattisamaye surājasumanussakāle nibbatto, tādise ca kāle nibbattassa akusalassa vipākaṃ dātuṃ okāso natthi, ekantaṃ kusalasseva okāsoti evaṃ kālasampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni payogavipattiyāṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena payogasampattiyāṃ ṭhito pāṇātipātādīhi virato kāyavacīmanosucaritāni pūreti, tādise ṭhāne akusalassa vipaccanokāso natthi, ekantaṃ kusalasseva okāsoti evaṃ payogasampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni gatisampattiyāṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So panekena pāpakammena gativipattiyāmyeva nibbatto. Tatthassa tāni kammāni upagantvā vārena vārena vipākaṃ denti, kālena niraye nibbattāpentī, kālena tiracchānāyoniyāṃ, kālena pettivisaye, kālena asurakāye. Dīghenāpi addhunā apāyato sīsaṃ ukkhipituṃ na denti. Evaṃ gatisampattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni gativipattim āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni upadhisampattiyāṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena upadhivipattiyāmyeva paṭiṭṭhito dubbaṇṇo durūpo dussaṇṭhito bībhaccho pisācasadiso. So sace dāsiyā kucchiyāṃ dāsajāto, imāni etassa anucchavikānīti sabbāni naṃ

---

1. Atinetvā (Syā, Ka)

kiliṭṭhakammāni kārenti antamaso pupphachaḍḍakakammaṃ upādāya. Sace itthī hoti, imāni etissā anucchavikānīti sabbāni naṃ hatthibhattapacanādīni kiliṭṭhakammāni kārenti, kulagehe jātampi balim sādhayamānā rājapurisā gehadāsīti saññaṃ katvā bandhitvā gacchanti Kotalavāpīgāme mahākuṭumbikassa gharaṇī viya. Evaṃ upadhisampattiṭṭhāhitattā vipākāṃ dātum asakkontāni upadhivipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni kālasampattiyaṃ nibbattassa na vipacceyyum. So pana ekena pāpakammaena kālavipattiyaṃ durājadumanussakāle kasāte niroje dasavassāyukakāle nibbato, yadā pañca gorasā pacchijjanti, kudrūsakaṃ aggabhojanaṃ hoti. Kiñcāpi manussaloke nibbato, migapasusarikkhajīviko pana hoti. Evarūpe kāle kusalassa vipaccanokāso natthi, ekantaṃ akusalasseva hotīti evaṃ kālasampattiṭṭhāhitattā vipākāṃ dātum asakkontāni kālavipattiyaṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni payogasampattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyum. So pana payogavipattiyaṃ ṭhito pāṇātipātādīni dasa akusalakammāni karoti, tamenāṃ sahoḍḍham¹ gahetvā rañño dassenti. Rājā bahukammakāraṇāni kāretvā ghātāpeti. Evaṃ payogasampattiṭṭhāhitattā vipākāṃ dātum asakkontāni payogavipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catūhi sampattihi ṭṭhāhitāṃ pāpakammaṃ vipākāṃ adatvā catasso vipattiyo āgamma deti.

Yathā hi kocideva puriso kenacideva kammaena rājānaṃ ārādheyya, athassa rājā ṭhānantaraṃ datvā janapadaṃ dadeyya, so taṃ sammā paribhuñjītum asakkonto makkaṭena gahitabhattapuṭaṃ viya bhindeyya, yassa yaṃ yānaṃ vā vāhanaṃ vā dāsaṃ vā dāsīṃ vā ārāmaṃ vā vatthuṃ vā sampannarūpaṃ passati, sabbaṃ balakkārena gaṇheyya, manussā rājavallabhoti kiñci vattum na sakuṇeyyaṃ, so aññaṃsa vallabharassa rājamahāmattassa virajjheyya², so naṃ gahetvā supothitaṃ pothāpetvā bhūmim piṭṭhiyā ghaṃsāpetvā nikkadḍhāpetvā rājānaṃ upasaṅkamitvā “asuko nāma

1. Sahoḍḍham (Syā) sakkatānulomaṃ. Sahoḍḍam (Ka)

2. Virujjheyya (Sī, Syā)

te deva janapadam bhindatī”ti gaṇhāpeyya, rājā bandhanāgāre bandhāpetvā “asukena nāma kassa kiṃ avahaṭan”ti nagare bherim carāpeyya, manussā āgantvā “mayham idam gahitam, mayham idam gahitan”ti viravasahassam uṭṭhāpeyyum, rājā bhiiyoso mattāya kuddho nānappakārena tam bandhanāgāre kilametvā ghātāpetvā “gacchatha nam susāne chaḍḍetvā saṅkhalikā āharathā”ti vadeyya. Evaṃsampadamidam datṭhabbam.

Tassa hi purisassa kenacideva kammaena rājānam ārādhetvā ṭhānantaram laddhakālo viya puthujjanassāpi kenacideva puññakammaena sagge nibbattakālo. Tasmim janapadam bhinditvā manussānam santakam gaṇhante kassaci kiñci vattum avisahanakālo viya imasmimpi sagge nibbatte akusalassa vipaccanokāsam alabhanakālo. Tassa ekadivasaṃ ekasmim rājavallabhatare virajjhivā tena kuddhena nam pothāpetvā rañño ārocetvā bandhanāgāre bandhāpitakālo viya imassa saggato cavivā niraye nibbattakālo. Manussānam “mayham idam gahitam, mayham idam gahitan”ti viravakālo viya tasmim niraye nibbatte sabbākusalakammānam sannipatitvā gahaṇakālo. Susāne chaḍḍetvā saṅkhalikānam āharaṇakālo viya ekeasmim kamme khīṇe itarassa vipākena nirayato sīsam anukkipitvā sakalakappaṃ nirayamhi paccanakālo. Kappaṭṭhitikakammañhi katvā ekakappaṃ nirayamhi paccanakasattā neva eko, na dve, na satam, na sahasam. Evaṃ paccanakasattā kira gaṇanapatham vītivattā.

Atthekaccāni kalyāṇāni kammamādānāni gativipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti-ādīsupi evaṃ yojanā veditabbā—idhekaccassa bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni gatisampattiyam ṭhitassa vipacceyyum. So pana ekena pāpakammaena gativipattiyam niraye vā asurakāye vā nibbatto, tādise ca ṭhāne kusalam vipākam dātum na sakkoti, ekantam akusalameva sakkotīti evamassa tāni kammāni gativipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni upadhisampattiyam ṭhitassa vipacceyyum. So pana ekena pāpakammaena upadhivipattiyam paṭiṭṭhito dubbaṇṇo hoti pisācasadiso. So sacepi rājakule nibbatto,

pitu-accayena “kiṃ imassa nissirīkassa rajjena”ti rajjaṃ na labhati,
senāpatiḡehādīsū nibbattopi senāpatiṭṭhānādīni¹ na labhati.

Imassa panatthassa vibhāvanatthaṃ Dīparājavatthu kathetabbaṃ—rājā
kira putte jāte deviyā pasīditvā varaṃ adāsī. Sā varaṃ gahetvā ṭhapesī.
Kumāro sattaṭṭhavassakāleva rājaṅgeṇe kukkuṭe yujjhāpesī. Eko kukkuṭo
uppatitvā kumārassa akkhīni bhindi. Kumāramātā devī puttassa
pannarasasoḷasavassakāle “rajjaṃ dhāressāmī”ti rājānaṃ upasaṅkamtivā āha
“deva tumhehi kumārassa jātakāle varo dinno, mayā so gahetvā ṭhapito,
idāni naṃ gaṇhāmī”ti. Sādhu devī gaṇhāhīti. Mayā deva tumhākaṃ santikā
kiñci aladdhaṃ nāma natthi, idāni pana mama puttassa rajjaṃ dehīti. Devi
tava putto aṅgavikalo, na sakkā tassa rajjaṃ dātunti. Tumhe mayhaṃ
ruccanakavaraṃ adātuṃ asakkontā kasmā varaṃ adatthāti. Rājā ativiya
nippīḷiyamāno “na sakkā tuyhaṃ puttassa Sakalalaṅkādiṇe rajjaṃ dātuṃ,
Nāgadīpe pana chattaṃ ussāpetvā vasatū”ti Nāgadīpaṃ pesesī. So Dīparājā
nāma ahoṣi. Sace cakkhuvikalo nābhavissā. Tiyojanasatike²
Sakalatambapaṇṇidīpe sabbasampattiparivāraṃ rajjaṃ alabhissā. Evaṃ
upadhivipattiṭṭhānāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni kālasampattiyāṃ
ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammaṇa kālavipattiyāṃ
durājadumanussakāle kasaṭe niroje appāyuke gatikoṭike nibbatto, tādisse ca
kāle kalyāṇakammaṃ vipākaṃ dātuṃ na sakkotīti evaṃ
kālavipattiṭṭhānāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni payogasampattiyāṃ
ṭhitassa vipacceyyuṃ. Ayaṃ pana payogavipattiyāṃ ṭhito pāṇaṃ hanati -pa-
sabbhaṃ dussīlyāṃ pūreti. Tathā tena saddhiraṃ samajātikānīpi kulāni
āvāhavivāhaṃ na karonti, “itthidhutto surādhatto akkhadhutto ayaṃ
pāpapuriso”ti ārakā parivajjanti, kalyāṇakammāni vipaccitūṃ na sakkonti.
Evaṃ payogavipattiṭṭhānāni na vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catasso

1. Senāpatiseṭṭhiṭṭhānādīni (Sī, Syā)

2. Diyāḍḍhayanjanasatike (Syā)

sampattiyo āgamma vipākadāyakaṃ kalyāṇakammaṃ catūhi vipattīhi paṭibāhitattā na vipaccati.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni gativipattiyam ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena gatisampattiyamyeva nibbatto. Tatthassa tāni kammāni upagantvā vārena vārena vipākaṃ denti, kālena manussaloke nibbattāpenti, kālena devaloke. Evaṃ gativipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni gatisampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni upadhivipattiyam ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena upadhisampattiyamyeva patiṭṭhito abhirūpo dassanīyo pāsādiko brahmavacchasadiso. Tassa upadhisampattiyam ṭhitattā kalyāṇakammāni vipākaṃ denti. Sace rājakule nibbattati, aññesu jeṭṭhakabhātikesu santesupi “etassa attabhāvo samiddho, etassa chatte ussāpīte lokassa phāsu bhavissatī”ti tameva rajje abhisīncanti. Uparājagehādīsu nibbatto pitu-accayena oparajjāṃ senāpatiṭṭhānaṃ bhaṇḍāgārikatṭhānaṃ setṭhiṭṭhānaṃ labhati. Evaṃ upadhivipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni upadhisampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni kālavipattiyam ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena kālasampattiyam nibbatto surājasumanussakāle, tādisāya kālasamiddhiyā nibbattassa kalyāṇakammaṃ vipākaṃ deti.

Tatridaṃ **Mahāsoṇattherassa vatthu** kathetabbaṃ—brāhmaṇatissabhaye kira Cittalapabbate dvādasa bhikkhusahassāni paṭivasanti, tathā Tissamahāvihāre. Dvīsipi vihāresu tiṇṇaṃ vassānaṃ vaṭṭaṃ¹ ekarattameva mahāmūsikāyo khādītvā thusamattameva ṭhapesuṃ. Cittalapabbate bhikkhusaṃgho “Tissamahāvihāre vaṭṭaṃ vattissati, tattha gantvā vasissāmā”ti vihārato nikkhami. Tissamahāvihārepi bhikkhusaṃgho “Cittalapabbate vaṭṭaṃ vattissati, tattha gantvā vasissāmā”ti vihārato nikkhami.

---

1. Vattaṃ (Ka)

Ubhatopi ekissā gambhīrakandarāya tīre samāgatā pucchitvā vaṭṭassa khīṇabhāvaṃ ñatvā “tattha gantvā kiṃ karissāmā”ti catuvīsati bhikkhusahassāni gambhīrakandaravanam pavisitvā nisinnanīhārenea anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyimsu. Pacchā bhaye vūpasante bhikkhusaṅgho Sakkaṃ devarājānam gahetvā dhātuyo saṃharitvā cetiyam akāsi.

Brāhmaṇatissacoropi janapadam viddhamsesi. Saṅgho sannipatitvā mantevā “coram paṭibāhatū”ti Sakkasantikam aṭṭha there pesesi. Sakko devarājā “mayā bhante uppanno coro na sakkā paṭibāhitum, saṅgho parasamuddam gacchatu, aham samuddārakkham karissāmī”ti. Saṅgho sabbadisāhi Nāgadīpam gantvā jambukolapaṭṭane tibhūmikam mahā-ūlumpam bandhāpesi. Ekā bhūmikā uduke osīdi, ekissā bhikkhusaṅgho nisinnō, ekissā pattacīvarāni ṭhapyimsu. Saṃyuttabhāṇakacūlasīvatthero Isidattatthero Mahāsoṇattheroti tayo therā tāsam parisānam pāmokkhā. Tesu dve therā Mahāsoṇattheram āhamsu “āvuso Mahāsoṇa abhiruha mahā-ūlumpam”ti. Tumhe pana bhanteti. Āvuso uduke maraṇampi thale maraṇampi ekameva, na mayam gamissāma, tam nissāya pana anāgate sāsanaṃ paveṇī ṭhassati, gaccha tvam āvusoti. “Nāham bhante tumhesu agacchantesu gamissāmī”ti yāvataiyam kathetvāpi theram āropetum asakkontā nivattimsu.

Atha Cūlasīvatthero Isidattattheram āha “āvuso Isidatta anāgate Mahāsoṇattheram nissāya sāsanaṃ paveṇī ṭhassati, mā kho nam hatthato vissajjehī”ti. Tumhe pana bhanteti. “Aham mahācetiyaṃ vandissāmī”ti dve there anusāsitvā anupubbena cārikam caranto mahāvihāram sampāpuṇi. Tasmim samaye mahāvihāro suṇṇō, cetiyaṅgaṇe eraṇḍā jātā, cetiyam gacchehi parivāritam, sevālena pariyanaddham. Thero Dharamānakabuddhassa nipaccākāram dassento viya mahācetiyaṃ vanditvā pacchimadisāya sālām pavisitvā olovento “evarūpassa nāma lābhaggayasaggappattassa sarīradhātunicayaṭṭhānam¹ anātham jātan”ti cintayamāno nisīdi.

---

1. Sarīradhātucetiyaṭṭhānam (Sī)

Atha avidūre rukkhe adhivatthā devatā addhikamanussarūpena taṇḍulanāliṅca guḷapiṇḍaṅca ādāya therassa santikaṃ gantvā kattha gacchatha bhanteti. Ahaṃ dakkhiṇadisam upāsakāti. Ahampi tattheva gantukāmo, saha gacchāma bhanteti. Ahaṃ dubbalo tava gatiyā gantuṃ na sakkhissāmi, tvam purato gaccha upāsakāti. “Ahampi tumhākaṃ gatiyā gamissāmi”ti therassa pattacīvaram aggahesi. Tissavāpi Pāḷim āruḷhakāle ca pattam āharāpetvā pānakaṃ katvā adāsi. Therassa pītamatteyeva balamattā saṅghāti. Devatā pathaviṃ saṅkhipitvā veṇunadīsantike ekaṃ chaḍḍitavihāram patvā therassa vasanaṭṭhānam paṭijaggitvā adāsi.

Punadivase therena mukhe dhovitamatte yāguṃ pacitvā adāsi, yāguṃ pītassa bhattam pacitvā upanāmesi. Thero “tuyham ṭhapehi upāsakā”ti pattam hatthena pidahi. “Ahaṃ na dūram gamissāmi”ti devatā therassa patte bhattam pakkhipitvā katabhattakicce there pattacīvaramādāya maggaṃ paṭipannā pathaviṃ saṅkhipitvā jajjaranadīsantikaṃ netvā “bhante etaṃ paṇṇakhādakamanussānam vasanaṭṭhānam, dhūmo paññāyati, ahaṃ purato gamissāmi”ti theram vanditvā attano bhavanam agamāsi. Thero sabbampi bhayakālam paṇṇakhādakamanusse nissāya vasi.

Isidattatheropi anupubbena cārikaṃ caranto Aḷajanapadam sampāpuṇi. Tattha manussā nātipakkāni madhukaphalāni bhinditvā aṭṭhim ādāya tacam chaḍḍetvā agamaṃsu. Thero “āvuso Mahāsoṇa bhikkhāhāro paññāyatī”ti vatvā pattacīvaram āharāpetvā cīvaram pārūpitvā pattam nīharitvā aṭṭhāsi. Taruṇadārakā theram ṭhitam disvā “iminā koci attho bhavissatī”ti vāluḷkaṃ puñjitvā madhukaphalattacam patte pakkhipitvā adamaṃsu. Thero paribhuñjimsu. Sattāhamattam soyeva āhāro ahoṣi.

Anupubbena coriyassaram sampāpuṇimsu. Manussā kumudāni gahetvā kumudanāle chaḍḍetvā agamaṃsu. Thero “āvuso Mahāsoṇa bhikkhāhāro paññāyatī”ti vatvā pattacīvaram āharāpetvā cīvaram pārūpitvā pattam nīharitvā aṭṭhāsi. Gāmadārakā kumudanāle sodhetvā patte pakkhipitvā adamaṃsu. Thero patibhuñjimsu. Sattāhamattam sova āhāro ahoṣi.

Anupubbena carantā paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhāne ekaṃ gāmadvāraṃ sampāpuṇṇiṃsu. Tattha ekissā dārikāya mātāpitaro araṇṇaṃ gacchantā “sace koci ayyo āgacchati, katthaci gantuṃ mā adāsi, ayyassa vasanaṭṭhānaṃ ācikkheyyāsi amma”ti āhaṃsu. Sā there disvā pattaṃ gahetvā nisīdāpesi. Gehe dhañṇajāti nāma natthi. Vāsīṃ pana gahetvā guṇjacocarukkhattacaṃ guṇjalatāpattehi saddhiṃ ekato koṭṭetvā tayo piṇḍe katvā ekaṃ Isidattattherassa, ekaṃ Mahāsoṇattherassa patte ṭhapetvā “atirekapiṇḍaṃ Isidattattherassa patte ṭhapessāmi”ti hatthaṃ pasāresi, hattho parivattitvā Mahāsoṇattherassa patte patiṭṭhāpesi. Isidattatthero “brāhmaṇatissabhaye guṇjacocapiṇḍe vipākadāyakakammaṃ desakālasampadāya kīvapamaṇaṃ vipākaṃ dassati”ti āha. Te taṃ paribhuñjitvā vasanaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Sāpi araṇṇato āgatānaṃ mātāpitūnaṃ ācikkhi “dve therā āgatā, tesāṃ me vasanaṭṭhānaṃ ācikkhitaṃ”ti. Te ubhopi therānaṃ santikaṃ gantvā vanditvā “bhante yaṃ mayāṃ labhāma, tena tumhe paṭijaggissāma, idheva vasathā”ti paṭiñṇaṃ gaṇhiṃsu. Therāpi sabbabhayaḷālaṃ te upanissāya vasiṃsu.

Brāhmaṇatissacore mate pitumahārājā chattaṃ ussāpesi. “Bhayaṃ vūpasantaṃ, janapado sampuṇṇo”ti sutvā parasamuddato bhikkhusaṃgho nāvāya mahātitthapaṭṭane oruyha “Mahāsoṇatthero kahaṃ vasati”ti pucchitvā therassa santikaṃ agamaṃsi. Thero pañcabhikkhusataparivāro Kālakagāme Maṇḍalārāmaṃvihāraṃ sampāpuṇṇi. Tasmīṃ samaye Kālakagāme sattamattāni kulasaṭāni paṭivasanti. Rattibhāge devatā āhiṇḍitvā “Mahāsoṇatthero pañcabhikkhusataparivāro Maṇḍalārāmaṃvihāraṃ patto, ekeko navahattasāṭakena saddhiṃ ekekakahāpaṇagghanaḷakaṃ piṇḍapātaṃ detū”ti manusse avocaṃ. Punadivase ca therā Kālakagāmaṃ piṇḍāya pavasiṃsu. Manussā nisīdāpetvā yāguṃ adāṃsu. Maṇḍalārāmaṃvāsī Tissabhūtithero saṃghatthero hutvā nisīdi. Eko mahā-upāsako taṃ vanditvā “bhante Mahāsoṇatthero nāma kataro”ti pucchi. Tena samayena thero navako¹ hoti pariyante nisinna. Thero hatthaṃ pasāretvā “Mahāsoṇo

---

1. Navakataro (Syā)

nāma esa upāsakā”ti āha. Upāsako taṃ vanditvā pattam gāṇhāti. Thero na deti. Tissabhūtitthero “āvuso Soṇa yathā tvaṃ na jānāsi, mayampi evameva na jānāma, puññavantānam devatā paripācenti, pattam dehi¹ sabrahmacārīnam saṅgaham karohi”ti āha. Thero pattam adāsi. Mahā-upāsako pattam ādāya gantvā kahāpaṇagghanakassa piṇḍapātassa pūretvā navahatthasātakam ādhārakam katvā āharitvā therassa hatthe ṭhapesi, aparopi upāsako therassāti satta sātakasatāni satta ca piṇḍapātasatāni therasseva adāmsu.

Thero bhikkhusaṅghassa saṃvibhāgam katvā anupubbena mahāvihāram pāpuṇitvā mukham dhovivā mahābodhim vanditvā mahācetiyaṃ vanditvā thūpārāme ṭhito cīvaram pārupitvā bhikkhusaṅghaparivāro dakkhiṇadvārena nagaram pavisivā dvārato yāva vaḷaṅjanakasālā etasmim antare saṭṭhikahāpaṇagghanakam piṇḍapātam labhi. Tato paṭṭhāya pana sakkārassa pamāṇam natthi. Evaṃ kālavipattiyam madhukaphalattacopi kumudanālipi dullabhā jātā, kālasampattiyam evarūpo mahālābho udapādi.

Vattabbakanigrodhattherassāpi sāmaṇerakāle brāhmaṇatissabhayaṃ udapādi, sāmaṇero ca upajjhāyo cassa parasamuddam nāgamimsu, “paṇṇakhādakamanusse upanissāya vasissāmā”ti paccantābhimukhā ahesum. Sāmaṇero sattāhamattam anāhāro hutvā ekasmim gāmaṭṭhāne tālarukkhe tālapakkam disvā upajjhāyam āha “bhante thokam āgametha, tālapakkam pātessāmī”ti. Dubbalosi tvaṃ sāmaṇera, mā abhiruhīti. “Abhiruhissāmi bhante”ti khuddakavāsim gahetvā tālam āruyha tālapaṇḍam chinditum ārabhi, vāsiphalam nikkhamitvā bhūmiyam pati.

Thero cintesi “ayam kilamantova rukkham āruḷho, kim nu kho idāni karissatī”ti. Sāmaṇero tālapaṇḍam phāletvā phāletvā vāsidaṇḍake bandhitvā ghaṭento ghaṭento bhūmiyam pātetvā “bhante sādhu vatassa, sace vāsiphalam ettha paveseyyāthā”ti āha. Thero “upāyasampanno sāmaṇero”ti vāsiphalam pavesetvā adāsi. So vāsim ukkhipitvā tālaphalāni pātesi. Thero vāsim pātāpetvā

---

1. Muñca (Sī, Syā)

pavaṭṭivā gataṃ tālaphalaṃ bhinditvā¹ sāmaṇeraṃ otiṇṇakāle āha “sāmaṇera tvaṃ dubbalo, idaṃ tāva khādāhi”ti. “Nāhaṃ bhante tumhehi akhādite khādissāmi”ti vāsiṃ gahetvā tālaphalāni bhinditvā pattaṃ nīharitvā tālamiñjaṃ pakkhipitvā therassa datvā sayāṃ khādi. Yāva tālaphalāni ahesuṃ, tāva tattheva vasitvā phalesu khīṇesu anupubbena paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhāne ekaṃ chaḍḍitavihāraṃ pavisiṃsu. Sāmaṇero therassa vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggi. Thero sāmaṇerassa ovādaṃ datvā vihāraṃ pāvīsi. Sāmaṇero “anāyatane naṭṭhānaṃ attabhāvānaṃ pamāṇaṃ natthi, Buddhānaṃ upaṭṭhānaṃ karissāmi”ti cetiyaṅgaṇaṃ gantvā appaharitaṃ karoti, sattāhamattaṃ nirāhāratāya pavedhamāno patitvā nipannakova tiṇāni uddharati. Ekacce ca manussā araññe carantā madhuṃ labhitvā dārūni ceva sākapaṇṇaṇca gahetvā tiṇacalanasaññāya “migo nu kho eso”ti sāmaṇerassa santikaṃ gantvā “kiṃ karosi sāmaṇerā”ti āhaṃsu. Tiṇagaṇṭhiṃ gaṇhāmi upāsakāti. Aññopi koci atthi bhanteti. Āma upāsakā upajjhāyo me antogabbheti. “Mahātherassa datvā khādeyyāsi bhante”ti sāmaṇerassa madhuṃ datvā attano vasanaṭṭhānaṃ ācikkhitvā “mayāṃ sākhabhaṅgaṃ karontā gamissāma, etāya saññāya therāṃ gahetvā āgaccheyyāsi ayyā”ti vatvā agamaṃsu.

Sāmaṇero madhuṃ gahetvā therassa santikaṃ gantvā bahi ṭhatvā “vandāmi bhante”ti āha. Thero “sāmaṇero jighacchāya anudayhamāno āgato bhavissati”ti tuṇhī ahoṣi. So punapi “vandāmi bhante”ti āha. Kasmā sāmaṇera dubbalabhikkhūnaṃ sukhena nipajjitum na desīti. Dvāraṃ vivaritum sārappaṃ bhanteti. Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā “kiṃ te sāmaṇera laddhaṃ”ti āha. Manussehi madhu dinnāṃ, khādītum sārappaṃ bhanteti. Sāmaṇera evameva khādītum kilamissāma, pānakaṃ katvā pivissāmāti. Sāmaṇero pānakaṃ katvā adāsi. Atha naṃ thero “manussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ pucchasi sāmaṇerā”ti āha. Sayameva ācikkhimsu bhanteti. “Sāmaṇera pātova gacchantā kilamissāma, ajjeva gamissāmā”ti

---

1. Chinditvā (Sī, Syā)

pattacīvaram gaṇhāpetvā nikkhami. Te gantvā manussānaṃ vasanaṭṭhānassa avidūre nipajjimsu.

Sāmaṇero rattibhāge cintesi “mayā pabbajitakālato paṭṭhāya gāmate aruṇaṃ na uṭṭhāpitapubban”ti, so pattaṃ gaḥetvā aruṇaṃ uṭṭhapetuṃ araṇṇaṃ agamāsi. Mahāthero sāmaṇeraṃ nipannaṭṭhāne apassanto “manussakhādakehi gaḥito bhavissatī”ti cintesi. Sāmaṇero araṇṇe aruṇaṃ uṭṭhāpetvā pattena udakañca dantakaṭṭhañca gaḥetvā āgami. Sāmaṇera kuhiṃ gatosi, mahallakabhikkhūnaṃ te vitakko uppādito, daṇḍakammaṃ āharāti. Āharissāmi bhanteti. Thero mukhaṃ dhovivā cīvaram pārupi. Ubhopi manussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Manussāpi attano paribhogam kandaṃ māphalapaṇṇaṃ adamsu. Theropi paribhuñjitvā vihāraṃ agamāsi. Sāmaṇero udakaṃ āharitvā “pāde dhovāmi bhante”ti āha. Sāmaṇera tvaṃ rattiṃ kuhiṃ gato, amhākaṃ vitakkaṃ uppādesīti. Bhante gāmate me aruṇaṃ na uṭṭhāpitapubban, aruṇuṭṭhāpanatthāya araṇṇaṃ agacchinti. “Sāmaṇera na tuyhaṃ daṇḍakammaṃ anucchavikaṃ, amhākameva anucchavikaṃ”ti vatvā thero tasmiṃyeva ṭhāne vasi, sāmaṇerassa ca saṇṇaṃ adāsi “mayam tāva mahallakā, ‘idaṃ nāma bhavissatī’ti na sakkā jānituṃ, tuvaṃ attānaṃ rakkheyyāsī”ti. Thero kira anāgāmī, taṃ aparabhāge manussakhādakā khādiṃsu. Sāmaṇero attānaṃ rakkhitvā bhaye vūpasante yathārūpe ṭhāne upajjhaṃ gāhetvā upasampanno hutvā Buddhavacanaṃ uggahetvā tipīṭakadharo hutvā Vattabbakanigrodhatthero nāma jāto.

Pitumahārājā rajjaṃ paṭipajji. Parasamuddā āgatāgatā bhikkhū “kaḥaṃ Vattabbakanigrodhatthero, kaḥaṃ Vattabbakanigrodhatthero”ti pucchitvā tassa santikaṃ agamaṃsu. Mahābhikkhusaṃgho theram parivāresi. So mahābhikkhusaṃghaparivuto anupubbena mahāvihāraṃ patvā mahābodhiṃ mahācetiyaṃ thūpārāmañca vanditvā nagaraṃ pāvīsi. Yāva dakkhiṇadvārā gacchantasseva navasu ṭhānesu ticīvaram uppajji, antonagaraṃ pavitṭhakālato paṭṭhāya mahāsakkāro uppajji. Iti kālavipattiyaṃ tālaphalakandaṃ māphalapaṇṇampi dullabhaṃ jātam, kālasampattiyaṃ evarūpo mahālābho uppannoti evam

kālavipattiṭṭhātibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni kālasampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni payogavipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena sammāpayoge patiṭṭhito tīpi sucaritāni pūreti, pañcasīlam dasasīlam rakkhati. Kālasampattiyaṃ nibbattassa rājāno sabbālaṅkārappaṭimaṇḍitā rājakaññāyo etassa anucchavikāti pesenti, yānavāhanamaṇḍisuvanṇarajatādibhedam tam tam paṇṇākāram etassa anucchavikanti pesenti.

Pabbajjūpagatopi mahāyaso hoti mahānubhāvo. Tatridam vatthu—
Kūṭakaṇṇarājā kira Girigāmaṇṇavāsikaṃ Cūlasudhammattheraṃ mamāyati, so uppalavāpiyaṃ vasamāno theram pakkosāpesi. Thero āgantvā Mālārāmavihāre vasati. Rājā therassa mātaram pucchi “kim thero piyāyati”ti. Kandaṃ mahārājāti. Rājā kandaṃ gāhāpetvā vihāram gantvā therassa dadamāno mukhaṃ ulloketuṃ nāsakkhi, so nikkhamitvā ca bahipariveṇe devim pucchi “kīdiso thero”ti. Tvaṃ puriso hutvā ulloketuṃ na sakkosi, aham katham sakkhissāmi, nāham jānāmi kīdisoti. Rājā “mama raṭṭhe balikāragahapatiputtaṃ ulloketuṃ na visahāmi, mahantaṃ vata bho Buddhasāsanam nāma”ti apphoṭesi. Tipiṭakacūlanāgattherampi mamāyati, tassa aṅguliyaṃ ekā piḷakā uṭṭhahi. Rājā “theram passissāmī”ti vihāram gantvā balavapemena aṅgulim mukhena gaṇhi, antomukheyeva piḷakā bhinnā, pubbalohitaṃ anuṭṭhubhitvā there sinehena amataṃ viya ajjhohari. Soyeva thero aparabhāge maraṇamañce nipajji. Rājā gantvā asucikapallakaṃ sīse ṭhapetvā “dhammasakaṭassa akkho bhijjati”ti paridevamāno vicari. Pathavissarassa asucikapallakaṃ sīsena ukkhipitvā vicaraṇam nāma kassa gatamaggo, sammāpayogassa gatamaggoti evaṃ payogavipattiṭṭhātibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni payogasampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catūhi vipattihi paṭibāhitaṃ kalyāṇakammaṃ vipākaṃ adatvā catasso sampattiyo āgamma deti.

Tatridam bhūtamattaṃ katvā opammaṃ—eko kira mahārājā ekassa amaccassa appamattena kujjhivā tam bandhanāgāre bandhāpesi, tassa nātakā

rañño kuddhabhāvaṃ ña tvā kiñci avatvā caṇḍakodhe vigate rājānaṃ tassa niraparādhabhāvaṃ jānāpesuṃ. Rājā muñcivā tassa ṭhānantaraṃ paṭipākatikaṃ akāsi. Athassa tato tato āgacchantaṇāṃ paṇṇākārānaṃ pamāṇaṃ nāhosi. Manussā sampaṭicchitūṃ nāsakkhimsu. Tattha rañño appamattakena kujjhivā tassa bandhanāgāre bandhāpitakālo viya puthujjanassa niraye nibbattakālo, athassa ñātakehi rājānaṃ saññāpetvā ṭhānantarassa paṭipākatikakaraṇakālo viya tassa sagge nibbattakālo, paṇṇākāraṃ sampaṭicchitūṃ asamatthakālo viya catasso sampattiyo āgamma kalyāṇakammānaṃ devalokato manussalokaṃ, manussalokato devalokanti evaṃ sukhaṭṭhānato sukhaṭṭhānameva netvā kappasatasahassampi sukhavipākaṃ datvā nibbānasampāpanaṃ veditabbaṃ.

Evaṃ tāva Pāḷivaseneva dutiyaṃ balaṃ dīpetvā puna “ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko”ti iminā paṭisambhidānāyena¹ dīpetabbaṃ. Tattha **ahosi kammanti** atīte āyūhitaṃ kammaṃ atīteyeva ahosi. Yena pana atīte vipāko dinno, taṃ sandhāya **ahosi kammavipākoti** vuttaṃ. Diṭṭhadhammavedanīyādīsu pana bahūsupi āyūhitesu ekaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ vipākaṃ deti, sesāni avipākāni. Ekaṃ upapajjavedanīyaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati, sesāni avipākāni. Ekenānantariyena niraye upapajjati, sesāni avipākāni. Aṭṭhasu samāpattīsu ekāya brahmaloke nibbattati, sesā avipākā. Idaṃ sandhāya **nāhosi kammavipākoti** vuttaṃ. Yo pana bahumpi kusalākusalaṃ kammaṃ katvā kalyāṇamittaṃ nissāya arahattaṃ pāpuṇāti, etassa kammavipāko nāhosi nāma. Yaṃ atīte āyūhitaṃ etarahi vipākaṃ deti, taṃ **ahosi kammaṃ atthi kammavipāko** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākataṃ āpajjati, taṃ **ahosi kammaṃ natthi kammavipāko** nāma. Yaṃ atīte āyūhitaṃ anāgate vipākaṃ dassati, taṃ **ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākataṃ āpajjissati, taṃ **ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko** nāma.

---

1. Khu 9. 271 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Yaṃ etarahi āyūhitam etaraheva vipākam deti, taṃ **atthi kammarṃ atthi kammavipāko** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākatam āpajjati, taṃ **atthi kammarṃ natthi kammavipāko** nāma. Yaṃ etarahi āyūhitam anāgate vipākam dassati, taṃ **atthi kammarṃ bhavissati kammavipāko** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākatam āpajjissati, taṃ **atthi kammarṃ na bhavissati kammavipāko** nāma.

Yaṃ sayampi anāgataṃ, vipākopissa anāgato, taṃ **bhavissati kammarṃ bhavissati kammavipāko** nāma. Yaṃ sayam bhavissati, purimanayeneva avipākatam āpajjissati, taṃ **bhavissati kammarṃ na bhavissati kammavipāko** nāma.

Idam Tathāgatassāti idam sabbehipi etehi ākārehi Tathāgatassa kammantaravipākantarajānanañāṇam akampiyatṭhena dutiyam balaṃ veditabbanti.

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā.

Tatiyabalaniddesa

811. Tatiyabalaniddese **maggoti vā paṭipadāti vā** kammassevetam nāmam. **Nirayagāminī**-ādisu nirassādaṭṭhena nirati-atthena ca **nirayo**. Uddham anugantvā tiriyaṃ añcitāti tiracchanā, tiracchānāyeva **tiracchānayoni**. Petatāya petti, ito pecca gatabhāvenāti attho. Pettiveva **pettivisayo**. Manassa ussannatāya manussā, manussāva **manussaloko**. Dibbanti pañcahi kāmaguṇehi adhimattāya vā ṭhānasampattiyāti devā, devāva **devaloko**. Vānam vuccati taṇhā, taṃ ettha¹ natthīti **nibbānam**. Nirayaṃ gacchatīti **nirayagāmī**. Idam maggam sandhāya vuttam. Paṭipadā pana nirayagāminī nāma hoti. Sesapadesupi eseva nayo. Imaṃ sabbampi paṭipadam Tathāgato pajānāti.

1. Tattha (Sī, Syā)

Katham? Sakalagāmaṅgāvesāyāsupi hi ekato ekaṃ sūkaraṃ vā migamā vā jīvitā voropentesu sabbesampi cetaṇā parassa jīvitindriyārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesam āyūhanakkhaṇeyeva nānā hoti. Tesu hi eko ādarena chandajāto karoti, eko “ehi tvampi karohi”ti parehi nippīlittā karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhiyamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayanīyam, eko pettivīsāyē. Taṃ Tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva “iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayanīyam, esa pettivīsāyē”ti pajānāti. Niraye nibbattamānampi “esa aṭṭhasu mahānirāyesu nibbattissati, esa soḷasasu Ussadanirāyesu nibbattissati”ti pajānāti. Tiracchānayanīyam nibbattamānampi “esa apāḍako bhavissati, esa dvipāḍako, esa catuppāḍako, esa bahuppāḍako”ti pajānāti. Pettivīsāyē nibbattamānampi “esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppiṭāsiko, esa paradattūpajīvī”ti pajānāti. Tesu ca kammesu “idaṃ kammaṃ paṭisandhim ākaḍḍhitum na sakkhissati, dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkam bhavissati”ti pajānāti.

Tathā sakalagāmaṅgāvesāyāsupi ekato piṇḍapātāṃ dadamānesu sabbesampi cetaṇā piṇḍapātārammaṇāva hoti. Taṃ pana kammaṃ tesam āyūhanakkhaṇeyeva purīmanāyena nānā hoti. Tesu keci devaloke nibbattissanti, keci manussaloke. Taṃ Tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva “iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke”ti pajānāti. Devaloke nibbattamānampi “esa Paranimmitavasavattīsu nibbattissati, esa Nimmānarattīsu, esa Tusitesu, esa Yāmesu, esa Tāvattīsāyāsu, esa Cātumahārājikesu, esa bhummadevesu, esa pana jeṭṭhakadevarājā hutvā nibbattissati, esa etassa dutiyam vā tatiyam vā ṭhānantaram karonto paricārako hutvā nibbattissati”ti pajānāti. Manussesu nibbattamānampi “esa khattiyakule nibbattissati, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa pana manussesu rājā hutvā nibbattissati, esa etassa dutiyam vā tatiyam vā ṭhānantaram karonto paricārako hutvā nibbattissati”ti

pajānāti. Tesu ca kammesu “idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkhissati, dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissati”ti pajānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesuyeva “yena nīhārena vipassanā āraddhā, esa arahattaṃ pāpuṇissati, esa arahattaṃ pattuṃ na sakkhissati, esa anāgāmīyeva bhavissati, esa sakadāgāmīyeva, esa sotāpannoyeva, esa pana maggaṃ vā phalaṃ vā sacchikātuṃ na sakkhissati, lakkhaṇārammaṇāya vipassanāyameva ṭhassati, esa paccayapariggaheyyeva, esa nāmarūpariggaheyyeva, esa arūpariggaheyyeva, esa rūpariggaheyyeva ṭhassati, esa mahābhūtamattameva vavatthāpessati, esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissati”ti pajānāti.

Kasiṇaparikammaṃ karontesupi “etassa parikammamattameva bhavissati, nimittaṃ uppādetuṃ na sakkhissati, esa pana nimittaṃ uppādetuṃ sakkhissati, appanaṃ pāpetuṃ na sakkhissati. Esa appanaṃ pāpetvā jhānaṃ pādaḥ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissati”ti pajānāti.

Tatiyabalaniddesavaṇṇanā.

Catutthabalaniddesa

812. Catutthabalaniddese **khandhanānattanti** “ayaṃ rūpakkhandho nāma -pa- ayaṃ viññāṇakkhandho nāma”ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ pajānāti. Tesupi “ekavidhena rūpakkhandho -pa- ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho -pa- bahuvidhena vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho -pa-. Ekavidhena sañkhārakkhandho -pa-. Ekavidhena viññāṇakkhandho -pa- bahuvidhena viññāṇakkhandho”ti evaṃ ekekassa khandhassa nānattaṃ pajānāti.

Āyatananānattanti “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma -pa- idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve catubhūmakā”ti evaṃ āyatananānattaṃ pajānāti. **Dhātunānattanti** “ayaṃ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṃ manoviññādhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakā”ti evaṃ dhātunānattaṃ pajānāti.

Puna **anekadhātunānādhātulokanānattanti** idaṃ na kevalaṃ upādinnakasaṅkhāralokasseva nānattaṃ Tathāgato pajānāti, anupādinnakasaṅkhāraloka-ssāpi nānattaṃ Tathāgato pajānātiyevāti dassetuṃ gahitaṃ. Paccekabuddhā hi dve ca aggasāvaka upādinnakasaṅkhāralokassāpi nānattaṃ ekadesatova jānanti, no nippadesato. Anupādinnakalokassa pana nānattaṃ na jānanti. Sabbaññubuddho pana “imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa nāma rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷako, imassa maṭṭho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco. Imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pattāṃ vaṇṇasaṅṭhānādivasena evarūpaṃ nāma hoti. Imāya pana dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa pupphaṃ nīlakaṃ hoti, pītakaṃ lohītaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ hoti. Imāya nāma dhātuyā ussannāya phalaṃ khuddakaṃ hoti, mahantaṃ dīghaṃ rassaṃ vaṭṭaṃ susaṅṭhānaṃ dussaṅṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ ambilaṃ kaṭukaṃ kasāvaṃ hoti. Imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa kaṇṭako tikhiṇo hoti, atikhiṇo ujuko kuṭilo tambo kāḷako nīlo odāto hotī”ti evaṃ anupādinnakasaṅkhāralokassa nānattaṃ pajānāti. Sabbaññubuddhānaṃyeva hi etaṃ balaṃ, na aññesanti.

Catutthabalaniddesavaṇṇanā.

Pañcamabalaniddesa

813. Pañcamabalaniddese **hīnādhimuttikā**ti hīnajjhāsaya. **Pañitādhimuttikā**ti kalyāṇajjhāsaya. **Sevanti**ti nissayanti allīyanti. **Bhajanti**ti upasaṅkamanti. **Payirupāsanti**ti punappunaṃ upasaṅkamanti. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, saddhivihārikā sīlavanto honti, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sārubbhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sārubbhikkhū, itare asārubbhā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise hīnādhimuttike eva upasaṅkamanti.

Evam upasaṅkamanam pana na kevalam etaraheva, atītānāgatepīti dassetum **atītampi addhānanti**-ādimāha. Tam uttānatthameva. Idam pana dussīlanam dussīlasevanameva, sīlavantānam sīlavantasevanameva, duppaññānam duppaññasevanameva, paññavantānam paññavantasevanameva ko niyāmetīti? Ajjhāsaya dhātu niyāmeti. Sambahulā kira bhikkhū ekam gāmaṃ gaṇabhikkhācāraṃ caranti. Manussā bahubhattam āharitvā pattāni pūretvā “tumhākaṃ yathāsabhāgena paribhuñjathā”ti datvā uyyojesum. Bhikkhūpi āhamsu “āvuso manussā dhātusamuyuttakamme payojentī”ti. Tipiṭakacūḷābhayaṭṭheropi Nāgadīpe cetiyam vandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhim gacchanto ekasmiṃ gāme manussehi nimantito. Tharena ca saddhim eko asārubbabhikkhu atthi, dhuravihārepi eko asārubbabhikkhu atthi. Dvīsu bhikkhusamghesu gāmaṃ osarantesu te ubhopi janā kiñcāpi āgantukena nevāsiko, nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evam santepi ekato hutvā hasitvā hasitvā kathayamānā ekamantaṃ aṭṭhamsu. Thero disvā “Sammāsambuddhena jānitvā dhātusamuyuttam kathitan”ti āha.

Evam ajjhāsaya dhātu niyāmetīti vatvā dhātusamuyuttena¹ ayamevattho dīpetabbo. Gijjhakūṭapabbatasmiñhi gilānaseyyāya nipanno Bhagavā ārakkhaṇatthāya parivāretvā vasantesu Sāriputtamoggalānādīsu ekamekaṃ attano attano parisāya saddhim caṅkamantaṃ oloketvā bhikkhū āmantesi “passatha no tumhe bhikkhave Sāriputtam sambahulehi bhikkhūhi saddhim caṅkamantanti. Evam bhanteti. Sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū mahāpaññā”ti¹ vitthāretabbanti.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā.

Chatṭhabalaniddesa

814. Chatṭhabalaniddese **āsanti** yattha sattā āsanti nivasanti, tam tesam nivāsattāhānam diṭṭhigataṃ vā yathābhūtaṃ ñāṇam vā. **Anusanti**

1. Saṃ 1. 369 piṭṭhe.

appahīnānusayitaṃ kilesaṃ. **Caritanti** kāyādīhi abhisankhataṃ kusalākusalaṃ. **Adhimuttanti** ajjhāsayaṃ. **Apparajakkheti**-ādīsu paññāmaye akkhiṃhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesanti **apparajakkhā**. Tasseva mahantatāya **mahārajakkhā**. Ubhayenāpi mandakilese mahākilese ca satte dasseti. Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te **svākārā**. Viparītā **dvākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Viparītā **duviññāpayā**. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te **bhabbā**. Viparītā **abhhabbā**.

815. Evaṃ chaṭṭhabalassa mātikaṃ ṭhapetvā idāni yathāpaṭipāṭiyā bhājento **katamo ca sattānaṃ āsayoti**-ādīmāha. Tattha **sassato lokoti**-ādīnaṃ attho heṭṭhā Nikkhepakaṇḍavaṇṇānaṃ¹ vuttoyeva. **Iti bhavadiṭṭhisannissitā vāti** evaṃ sassatadiṭṭhiṃ vā sannissitā. Sassatadiṭṭhi hi ettha “bhavadiṭṭhi”ti vuttā, ucchedadiṭṭhi ca “vibhavadiṭṭhi”ti. Sabbadiṭṭhīnaṃhi sassatucchedadiṭṭhihi saṅgahitattā sabbepime diṭṭhigatikā sattā imāva dve diṭṭhiyo sannissitā honti. Vuttampi cetāṃ—“dvayanissito khvāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā”ti². Ettha hi **atthitāti** sassataṃ. **Natthitāti** ucchedo. Ayaṃ tāva vaṭṭasannissitānaṃ puthujjanasattānaṃ āsāyo.

Idāni vivaṭṭanissitānaṃ suddhasattānaṃ āsayāṃ dassetuṃ **ete vā pana ubho ante anupagammāti**-ādi vuttaṃ. Tattha **ete vā panāti** eteyeva. **Ubho anteti** sassatucchedasaṅkhāte dve ante. **Anupagammāti** anallīyivā. **Idappaccayatā paṭiccasamuppānesu dhammesūti** idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppānadhammesu ca. **Anulomikā khantīti** vipassanāñāṇaṃ. **Yathābhūtaṃ ñāṇanti** maggañāṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yā paṭiccasamuppāde ceva paṭiccasamuppānadhammesu ca ete ubho sassatuccheda-ante anupagantvā vipassanā paṭiladdhā, yañca tato uttari maggañāṇaṃ, ayaṃ sattānaṃ āsāyo, ayaṃ vaṭṭasannissitānaṃca vivaṭṭasannissitānaṃca sabbesampi sattānaṃ āsāyo, idaṃ vasaṇatṭhānanti. Ayaṃ ācariyānaṃ samānatthakathā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 402 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ 1. 257 piṭṭhe.

Vitaṇḍavādī panāha “maggo nāma vāsāṃ viddhaṃsento gacchati, nanu tvaṃ maggo vāsoti vadesī”ti. So vattabbo “tvaṃ ariyavāsabhāṇako hosi na hosī”ti. Sace pana “na homī”ti vadati, “abhāṇakatāya na jānāsī”ti vattabbo. Sace “bhāṇakosmī”ti vadati, “suttaṃ āharā”ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce āharati, sayāṃ āharitabbaṃ “dasayime bhikkhave ariyavāsā, ye ariyā¹ āvasimsu vā āvasanti vā āvasissanti vā”ti². Etañhi suttaṃ maggassa vāsabhāvaṃ dīpeti, tasmā sukathitamevetanti. Idaṃ pana Bhagavā sattānaṃ āsayāṃ jānanto imesañca diṭṭhigatānaṃ vipassanāñāṇamaggañāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Vuttampi cetāṃ—

“Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti. Byāpādaṃ -pa-. Abyāpādaṃ -pa-. Thinamiddhaṃ -pa-. Ālokasaññaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo ālokasaññagaruko ālokasaññāsayo ālokasaññādhimutto’ti”³.

816. Anusayaniddese kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti **kāmarāgānusayo**. Sesapadesupi eseva nayo. **Yaṃ loke piyarūpanti** yaṃ imasmim loke piyajātikāṃ. **Sātarūpanti** sātajātikāṃ assādapadaṭṭhāna-iṭṭhārammaṇaṃ. Ettha **sattānaṃ rāgānusayo anusetīti** etasmim iṭṭhārammaṇe sattānaṃ appahīnaṭṭhena rāgānusayo anuseti. Yathā nāma uduke nimuggassa heṭṭhā ca upari ca samantabhāge ca udakameva hoti, evameva iṭṭhārammaṇe rāgupatti nāma sattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇā. Tathā aniṭṭhārammaṇe paṭighuppatti. **Iti imesu dvīsu dhammesūti** evaṃ imesu dvīsu kāmarāgapaṭighavantesu iṭṭhāniṭṭhārammaṇadhammesu. **Avijjānupatitāti** kāmarāgapaṭighasampayuttā hutvā ārammaṇakaraṇavasena avijjā anupatitā. **Tadekaṭṭhoti** tāya

1. Yadariyā (Sī, Syā, Tīkāyaṃ ca)

2. Am 3. 279 piṭṭhe.

3. Khu 9. 118 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

avijjāya sampayuttekaṭṭhavasena ekaṭṭho. **Māno ca diṭṭhi ca vicikicchā cāti** navavidho māno dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi aṭṭhavatthukā ca vicikicchā.

Bhavarāgānusayo panettha kāmarāgānusayeneva saṅgahitoti veditabbo.

817. Caritaniddese terasa cetanā **puññābhisankhāro**, dvādasa **apuññābhisankhāro**, catasso **āneñjābhisankhāro**. Tattha kāmāvacaro **parittabhūmako**, itaro **mahābhūmako**. Tīsupi vā etesu yo koci appavipāko parittabhūmako, bahuvipāko mahābhūmakoti veditabbo.

818. Adhimuttiniddeso heṭṭhā pakāsitova. Kasmā panāyaṃ adhimutti heṭṭhā vuttāpi puna gahitāti? Ayañhi heṭṭhā pāṭiyekkaṃ baladassanavasena gahitā, idha sattānaṃ tikkhindriyamudindriyabhāvadassanattamā.

819. Mahārajakkhaniddese **ussadagatānī**ti vepullagatāni. Pahānakkamavasena cesa uppaṭipāṭiyā niddeso kato.

820. **Anussadagatānī**ti avepullagatāni. Tikkhindriyamudindriyaniddese upanissaya-indriyāni nāma kathitāni. Uppaṭipāṭiyā niddese panettha payojanaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

823. Tathā dvākāraniddesādīsu **pāpāsayaṭi** akusalāsaya. **Pāpacaritāti** apuññābhisankhāraparipūrakā. **Pāpādhimuttikāti** sakkāyābhiratā vaṭṭajjhāsaya.

824. Svākāraniddese yasmā kalyāṇako nāma anusayo natthi, tasmā “kalyāṇānusaya”ti na vuttaṃ. Sesam vuttavipariyāyena veditabbaṃ.

826. Bhabbābhabbaniddese **kammāvaraṇenāti** pañcavidhena ānantariyakamma. **Kilesāvaraṇenāti** niyatamicchādiṭṭhiyā. **Vipākāvaraṇenāti** ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukapaṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā.

Assaddhāti Buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarāhitā. Uttarakurukā manussā acchindikaṭṭhānaṃ pavitṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādakaṃ na hoti, so duppaññoyeva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṃ maggaṃ okkamituṃ abhabbā.

827. Na **kammāvaraṇenā**ti-ādīni vuttavipariyāyena veditabbāni. Idaṃ dvinnāṃ nāṇānaṃ bhājanīyaṃ indriyaparopariyattañāṇassa ca āsayānusayañāṇassa ca. Ettha hi āsayānusayañāṇena indriyaparopariyattañāṇampi bhājitaṃ. Iti imāni dve nāṇāni ekato hutvā ekaṃ balañāṇaṃ nāma jātanti.

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā.

Sattamabalaniddesa

828. Sattamabalaniddese jhāyatīti **jhāyī**. **Cattāro jhāyī**ti jhāyino cattāro janā vuccanti. Tattha paṭhamacatukke tāva paṭhamo samāpattilābhī samānoyeva na lābhīmhīti, kammaṭṭhānaṃ samānaṃyeva na kammaṭṭhānanti saññī hoti, ayaṃ appaṇaṇajjhānalābhīti veditabbo. Duttiyo samāpattiyā alābhīyeva lābhīmhīti, akammaṭṭhānaṃ samānaṃyeva kammaṭṭhānanti saññī hoti, ayaṃ niddājhāyī nāma. Niddāyitvā paṭibuddho evaṃ maññati. Tatiyo samāpattilābhī samāno samāpattilābhīmhīti, kammaṭṭhānameva samānaṃ kammaṭṭhānanti saññī hoti, ayaṃ paṇaṇajjhānalābhīti veditabbo. Catuttho alābhīyeva alābhīmhīti, akammaṭṭhānaṃyeva akammaṭṭhānanti saññī hoti, evamettha dve janā ajjhāyīnova jhāyīnaṃ anto pavitṭhattā jhāyīti vuttā.

Dutiyacatukke sasaṅkhārena sappayogena samādhipāribandhikadhamme vikkhambhento **dandhaṃ samāpajjati** nāma, ekaṃ dve cittavāre ṭhatvā sahasā vuṭṭhahanto **khippaṃ vuṭṭhāti** nāma. Sukheneva pana samādhipāribandhikadhamme sodhento **khippaṃ samāpajjati** nāma, yathāparicchedena avuṭṭhahitvā

tālaṃ atināmetvā vuṭṭhahanto **dandhaṃ vuṭṭhāti** nāma. Itare dvepi imināva nayena veditabbā. Ime cattāropi janā samāpattilābhinova.

Tatiyacatukke idaṃ jhānaṃ pañcaṅgikaṃ idaṃ caturaṅgikanti evaṃ aṅgavavatthānaparicchede cheko **samādhismiṃ samādhikusalo** nāma, nīvaraṇāni pana vikkhambhetvā cittamañjūsāyaṃ cittaṃ ṭhapetuṃ achekeko **no samādhismiṃ samāpattikusalo** nāma. Itarepi tayo imināva nayena veditabbā. Imepi cattāro samāpattilābhinoyeva.

Idāni yāni jhānāni nissāya ime puggalā jhāyī nāma jātā, tāni dassetuṃ **cattāri jhānāni**ti-ādimāha. Tattha cattāri jhānāni tayo ca vimokkhā atthato heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyameva¹ pakāsītā. Sesānampi vimokkhaṭṭho tattha vuttanayeneva veditabbo. Apicettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ca ārammaṇe ca adhimuccanato **vimokkho** nāma. Aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Samādhīsu catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhī **savitakkasavicāro** nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī **avitakkavicāramattasamādhī** nāma. Catukkanayepi pañcakanayepi upari tīsu jhānesu samādhī **avitakka-avicārasamādhī** nāma. Samāpattīsu hi paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ samādhītipi nāmaṃ samāpattītipi. Kasmā? cittekaggatāsabbhāvato. Nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ.

Hānabhāgiyo dhammoti appaṅṅehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādi-anupakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyo dhammoti** paṅṅehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādi-anupakkhandanaṃ. **Vodānampi vuṭṭhānanti** iminā paṅṅavodānaṃ vuṭṭhānaṃ nāma kathitaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paṅṅajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā “vodānampi vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. **Tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānanti** iminā bhavaṅgavuṭṭhānaṃ nāma kathitaṃ. Bhavaṅgena hi sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti, nirodhato pana phalasangāpattiyāva vuṭṭhānti. Idaṃ Pālimuttakavuṭṭhānaṃ nāmāti.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 211, 235 piṭṭhesu.

Aṭṭhamabalādiniddesa

829. Aṭṭhamabalaniddese **anekavihitaṃ pubbenivāsanti-**ādi sabbampi Visuddhimagge vitthāritameva. Navamabalaniddese **dibbena cakkhunāti-**ādi sabbam tattheva vitthāritam.

Navamabalaniddesavaṇṇanā.

Dasamabalaniddesa

831. Dasamabalaniddese **cetovimuttinti** phalasangāhikā.

Paññāvimuttinti phalañāṇam. Sesam sabbattha uttānatthameva. Ayaṃ tāvetha ācariyānam samānatthakathā. Paravādī panāha “dasabalañāṇam nāma pāṭiyekkam natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedo”ti. Tam na tathā daṭṭhabbam. Aññameva hi dasabalañāṇam, aññam sabbaññutaññāṇam. Dasabalañāṇaṃhi sakasakakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇam pana tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalañāṇesupi paṭhamam kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyam kammantaravipākantameva, tatiyam kammaparicchedameva, catuttham dhātunānattakāraṇameva, pañcamam sattānam ajjhāsayaḍḍhimuttimeva, chaṭṭham indriyānam tikkhamudubhāvameva, sattamam jhānādīhi saddhim tesam saṃkilesādimeva, aṭṭhamam pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamam sattānam cutipaṭisandhimeva, dasamam saccaparicchedameva. Sabbaññutaññāṇam pana etehi jānitabbaṅca tato uttaritaraṅca pajānāti, etesam pana kiccaṃ na sabbam karoti. Tañhi jhānam hutvā appetum na sakkoti, iddhi hutvā vikubbitum na sakkoti, maggo hutvā kilese khetum na sakkoti.

Api ca paravādī evam pucchitabbo “dasabalañāṇam nāma etam savitakkasavicāram avitakkavicāramattam avitakka-avicāram kāmāvacaram rūpāvacaram arūpāvacaram lokiyam lokuttaram”ti. Jānanto “paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārāni”ti vakkhati, tato “parāni dve ñāṇāni avitakka-avicārāni”ti vakkhati, “āsavakkhayañāṇam siyā savitakkasavicāram, siyā avitakkavicāramattam, siyā avitakka-avicāram”ti vakkhati. Tathā

“paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttaran”ti vakkhati, “sabbaññutaññāṇaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevā”ti vakkhati. Iti aññadeva dasabalaññāṇaṃ, aññāṇaṃ sabbaññutaññāṇanti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Ñānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṅṅanā

832. Idāni tadanantare Khuddakavatthuvibhaṅgepi paṭhamam mātikam ṭhapetvā nikkhittapadānukkamena niddeso kato. Tatrāyam nikkheparicchedo, ādito tāva **jātimadoti**-ādayo tesattati ekakā nikkhittā, tato **kodho ca upanāho cāti**-ādayo aṭṭhārasa dukā, **akusalamūlā**dayo pañcatimsa tikā, **āsavacatukkā**dayo cuddasa catukkā, **orambhāgiyasamyojanā**dayo pannarasa pañcakā, **vivādamūlā**dayo cuddasa chakkā, **anusayā**dayo satta sattakā, **kilesavatthu**-ādayo aṭṭha aṭṭhakā, **āghātavatthu**-ādayo nava navakā, **kilesavatthu**-ādayo satta dasakā, **ajjhaticassa upādāya aṭṭhārasa taṇhāvicaritanī**ti-ādayo cha aṭṭhārasakāti sabbānipi etāni aṭṭha kilesasatāni nikkhittānīti veditabbāni. Ayam tāva nikkheparicchedo.

1. Ekakaniddesavaṅṅanā

843-844. Idāni yathānikkhittāya mātikāya **tattha katamo jātimadoti**-ādinā nayena āradde niddesavāre **jātim paṭiccāti** jātim nissāya. Ettha ca atthipaṭiccam nāma kathitam, tasmā jātiyā satīti ayamettha attho. **Gottam paṭiccāti**-ādīsipi eseva nayo. Madanavasena **mado**. Majjanākāro **majjanā**. Majjitabhāvo **majjitattam**. **Māno maññanāti**-ādīni heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyam¹ vuttatthāneva. **Ayam vuccatī**ti ayam evam jātiyā sati tam jātim nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **jātimadoti** vuccati. Svāyam khattiyādīnam catunnampi vaṅṅānam uppajjati. Jātisampanno hi khattiyō “mādiso añño natthi, avasesā antarā uṭṭhāya khattiyā jātā, aham pana vaṃsāgatakhattiyō”ti mānam karoti. Brāhmaṇādīsipi eseva nayo. Gottamadaniddesādīsipi imināvupāyena attho veditabbo. Khattiyopi hi “aham Koṇḍaññagotto, aham Ādiccagotto”ti mānam karoti. Brāhmaṇopi “aham

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 404 piṭṭhe.

Kassapagotto, ahaṃ Bhāradvājagotto”ti mānaṃ karoti. Vessopi suddopi attano attano kulagottaṃ nissāya mānaṃ karoti. Aṭṭhārasāpi seṇiyo “ekissā seṇiyā¹ jātamhā”ti mānaṃ karontiyeva.

Ārogyamadādīsu “ahaṃ arogo, avasesā rogabahulā, gadduhanamattampi mayhaṃ byādhi nāma natthī”ti majjanavasena uppanno māno **ārogyamado** nāma.

“Ahaṃ taruṇo, avasesasattānaṃ attabhāvo papāte ṭhitarukkhasadiso, ahaṃ pana paṭhamavaye ṭhito”ti majjanavasena uppanno māno **yobbanamado** nāma.

“Ahaṃ ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi. Sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmi”ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma.

“Ahaṃ lābhī, avasesā sattā appalābhā, mayhaṃ pana lābhassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **lābhamado** nāma.

“Avasesā sattā yaṃ vā taṃ vā labhanti, ahaṃ pana sukataṃ paṇītaṃ cīvarādīpaccayaṃ labhāmi”ti majjanavasena uppanno māno **sakkāramado** nāma.

“Avasesabhikkhūnaṃ pādapiṭṭhiyaṃ akkamitvā gacchantā manussā yaṃ samaṇotipi na vandanti, maṃ pana disvāva vandanti, pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā aggikkhandhaṃ viya ca durāsadaṃ katvā maññanti”ti majjanavasena uppanno māno **garukāramado** nāma.

“Uppanno pañho mayhameva mukhena chijjati, bhikkhācāraṃ gacchantāpi mameva purato katvā parivāretvā gacchantī”ti majjanavasena uppanno māno **purekkhāramado** nāma.

Agārikassa tāva mahāparivārassa “purisasatampi purisasahassampi maṃ parivāreti”, anagāriyassa pana “samaṇasatampi samaṇasahassampi maṃ parivāreti, sesā appaparivārā, ahaṃ mahāparivāro ceva suciparivāro cā”ti majjanavasena uppanno māno **parivāramado** nāma.

---

1. Seṇiyā asambhinnāya (Syā)

Bhogo pana kiñcāpi lābhaggahaṇeneva gahito hoti, imasmim̐ pana ṭhāne nikkheparāsi nāma gahito, tasmā “avasesā sattā attano paribhogamattampi na labhanti, mayhaṃ pana nidhānagatasseva dhanassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **bhogamado** nāma.

Vaṇṇaṃ paṭiccati sarīravaṇṇampi guṇavaṇṇampi paṭicca. “Avasesā sattā dubbaṇṇā durūpā, ahaṃ pana abhirūpo pāsādiko. Avasesā sattā nigguṇā patthāṭa-akittino, mayhaṃ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo itipi thero bahussuto, itipi sīlavā, itipi dhutaḡuṇayutto”ti majjanavasena uppanno māno **vaṇṇamado** nāma.

“Avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto”ti majjanavasena uppanno māno **sutamado** nāma.

“Avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **paṭibhānamado** nāma.

“Ahaṃ rattaññū asukaṃ Buddhavaṃsaṃ rājavaṃsaṃ janapadavaṃsaṃ gāmaṃsaṃ rattindivaparicchedaṃ nakkhattamuhuttayogaṃ jānāmi”ti majjanavasena uppanno māno **rattaññumado** nāma.

“Avasesā bhikkhū antarā piṇḍapātikā jātā, ahaṃ pana jātipiṇḍapātikō”ti majjanavasena uppanno māno **piṇḍapātikamado** nāma.

“Avasesā sattā uññātā avaññātā, ahaṃ pana anuññāto anavaññāto”ti majjanavasena uppanno māno **anavaññātamado** nāma.

“Avasesānaṃ iriyāpatho apāsādiko, mayhaṃ pana pāsādiko”ti majjanavasena uppanno māno **iriyāpathamado** nāma.

“Avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo”ti vā, “ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ ijḡhātī”ti vā majjanavasena uppanno māno **iddhimado** nāma.

Heṭṭhā parivāraggahaṇena yaso gahitova hoti. Imasmim̐ pana ṭhāne **upaṭṭhākamado** nāma gahito, so agārikenapi anagārikenapi dīpetabbo. Agāriko hi ekacco aṭṭhārasasu seṇīsu ekissā jeṭṭhako hoti, tassa “avasese purise ahaṃ paṭṭhapemi, ahaṃ

vicāremī”ti, anagārikopi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa “avasesā bhikkhū mayhaṃ ovāde vattanti, ahaṃ jeṭṭhako”ti majjanavasena uppanno māno **yasamado** nāma.

“Avasesā sattā dussīlā, ahaṃ pana sīlavā”ti majjanavasena uppanno māno **sīlamado** nāma. “Avasesasattānaṃ kukkuṭassa udakapānamattepi kāle cittekaggatā natthi, ahaṃ pana upacārappanānaṃ lābhī”ti majjanavasena uppanno māno **jhānamado** nāma.

“Avasesā sattā nissippā, ahaṃ pana sippavā”ti majjanavasena uppanno māno **sippamado** nāma. “Avasesā sattā rassā, ahaṃ pana dīgho”ti majjanavasena uppanno māno **ārohamado** nāma. “Avasesā sattā rassā vā honti dīghā vā, ahaṃ nigrodhaparimaṇḍalo”ti majjanavasena uppanno māno **pariñāhamado** nāma. “Avasesasattānaṃ sarīrasañṭhānaṃ virūpaṃ bībhaccaṃ, mayhaṃ pana manāpaṃ pāsādikan”ti majjanavasena uppanno māno **sañṭhānamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ sarīre bahū dosā, mayhaṃ pana sarīre kesaggamattampi vajjaṃ natthi”ti majjanavasena uppanno māno **pāripūrimado** nāma.

845. Iminā ettakena ṭhānena savatthukaṃ mānaṃ kathetvā idāni avatthukaṃ nibbattitamānameva dassento **tattha katamo madoti**-ādimāha. Tam uttānatthameva.

846. Pamādaniddese **cittassa vossaggoti** imesu ettakesu ṭhānesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ, sativirahoti attho. **Vossaggānuppādānanti** vossaggassa anuppādānaṃ, punappunaṃ vissajjananti attho.

Asakkaccakiriyatāti etesaṃ dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhamassa vā asakkaccakaraṇavasena asakkaccakiriyā. Satatabhāvo sātaccāṃ, na satatabhāvo asātaccāṃ, na sātaccakiriyatā **asātaccakiriyatā**. Anaṭṭhitakaraṇaṃ **anaṭṭhitakiriyatā**. Yathā nāma kakaṇṭako thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evameva yo puggalo ekadivasānaṃ dānaṃ vā datvā pūjānaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, na nirantaraṃ pavatteti, tassa

sā kiriyā anaṭṭhitakiriyatāti vuccati. **Olīnavuttitāti** nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārasseva abhāvena līnavuttitā. **Nikkhittachandatāti** kusalakiriyāya vīriyachandassa nikkhittabhāvo. **Nikkhittadhuratāti** vīriyadhurassa oropanam, osakkitamānasatāti attho. **Anadhiṭṭhānanti** kusalakaraṇe patiṭṭhābhāvo. **Ananuyogoti** ananuyuñjanam. **Pamādoti** pamajjanam. **Yo evarūpo pamādoti** idam atthapariyāyassa byañjanapariyāyassa ca pariyantābhāvato ākārādassanam, idam vuttam hoti yvāyam ādito paṭṭhāya dassito pamādo, yo aññopi evamākāro evamjātiko pamādo pamajjanākāravasena pamajjanā pamajjitabhāvavasena pamajjitattanti saṅkham gato, ayam vuccati pamādoti. Lakkhaṇato panesa pañcasu kāmagaṇesu sativossaggalakkhaṇo, tattheva satiyā vissatṭhākāro vedītabbo.

847. Thambhaniddese thaddhaṭṭhena **thambho**. Khaliyā thaddhasātakassa¹ viya cittassa thaddhatā ettha kathitā. Thambhanākāro **thambhanā**, thambhitassa bhāvo **thambhitattam**. Kakkhaḷassa puggalassa bhāvo **kakkhaḷiyam**. Pharusassa puggalassa bhāvo **phārusiyam**. Abhivādanādisāmīcirahānam tassā sāmīciyā akaraṇavasena ujumeva ṭhapitacittabhāvo **ujucittatā**. Thaddhassa amuduno bhāvo **amudutā**. **Ayam vuccatīti** ayam thambho nāma vuccati, yena samannāgato puggalo gilītanāṅgalasīso viya ajagaro, vātabharitā viya bhastā cetiyam vā vuḍḍhatare vā disvā onamituṃ na sakkoti, pariyanteneva carati. Svāyam cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇoti vedītabbo.

848. Sārambhaniddese sārambhanavasena **sārambho**. Paṭippharivā sārambho **paṭisārambho**. Sārambhanākāro **sārambhanā**. Paṭippharivā sārambhanā **paṭisārambhanā**. Paṭisārambhitassa bhāvo **paṭisārambhitattam**. **Ayam vuccatīti** ayam sārambho nāma vuccati. Svāyam lakkhaṇato karaṇuttariyalakkhaṇo nāma vuccati, yena samannāgato puggalo taddiguṇam taddiguṇam karoti. Agāriko samāno ekenekasmim gharavatthusmim sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāri.

---

1. Baddhasātakassa (Ka)

aparo aṭṭha, aparo soḷasa. Anagāriko samāno ekenekasmim̐ nikāye gahite “nāhaṃ etassa heṭṭhā bhavissāmī”ti aparo dve gaṇhāti, aparo tayo, aparo cattāro, aparo pañca. Sārambhavasena hi gaṇhituṃ na vaṭṭati.

Akusalapakkho esa nirayagāmimaggo. Kusalapakkhavasena pana ekasmim̐ ekam̐ salākabhattaṃ dente dve dātuṃ, dve dente cattāri dātuṃ vaṭṭati.

Bhikkhunāpi parena ekasmim̐ nākāye gahite dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hotīti vivaṭṭapakkhe ṭhatvā taduttari gaṇhituṃ vaṭṭati.

849. Atricchatāniddese yathā Ariyavaṃsasutte¹ lāmakalāmakaṭṭho itarītaratṭho, evaṃ aggahetvā cīvarādīsu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tena tena **asantuṭṭhassa**, gihino vā pana rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbesu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tena tena asantuṭṭhassa. **Bhiyyokamyatā**ti visesakāmatā. Icchanakavasena **icchā**. Icchāva **icchāgatā** icchanākāro vā. Attano lābhaṃ aticca icchanabhāvo **aticchatā**. **Rāgoti**-ādīni heṭṭhā vuttatthāneva. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ aticchatā nāma vuccati. **Atricchatā**tipi etissā eva nāmaṃ. Lakkhaṇato pana sakalābhe asantuṭṭhi paralābhe ca patthanā etaṃ atricchatālakkaṇaṃ. Atricchapuggalassa hi attanā laddhaṃ paṇītam̐pi lāmakam̐ viya khāyati, parena laddhaṃ lāmakam̐pi paṇītam̐ viya khāyati, ekabhājane pakkayāgu vā bhattaṃ vā pūvo vā attano patte pakkhitto lāmako viya, parassa patte paṇīto viya khāyati. Ayaṃ pana atricchatā pabbajitānampi hoti gihīnampi tiracchānagatānampi.

Tatrimāni vatthūni—eko kira kuṭumbiko tiṃsa bhikkhuniyo nimantetvā sapūvaṃ bhattaṃ adāsi. Saṃghattherī sabbabhikkhunīnaṃ patte pūvaṃ parivattāpetvā pacchā attanā laddhameva khādi. Bārāṇasirājāpi “aṅgārapakkamaṃsaṃ khādissāmī”ti devim̐ adāya araṇṇaṃ pavīṭṭho ekam̐ kinnarim̐ disvā devim̐ pahāya tassānupadaṃ gato. Devī nivattitvā assamaṃpadaṃ gantvā kaṣiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo patvā

1. Am̐ 1. 336 piṭṭhe.

nisinnā rājanāṃ āgacchantāṃ disvā ākāse uppattivā agamāsi. Rukkhe
adhivatthā devatā imaṃ gāthamāha—

“Atriccham atilobhena, atilobhamadena ca.

Evam hāyati atthamhā, ahamva asitābhuyā”¹.

Yathā candakinnariṃ pathayanto asitābhuyā rājadhītāya hīno parihīno,
evam atriccham atilobhena atthamhā² hāyati jīyatīti devatā raññā saddhim
kelimakāsi.

Kassapabuddhakālepi Mittavindako nāma seṭṭhiputto assaddho
appasanno, mātaraṃ “tāta ajja uposathiko hutvā vihāre sabbarattim
dhammassavanaṃ suṇa, sahasam te dassāmī”³ti vutte dhanalobhena
uposathaṅgāni samādāya vihāraṃ gantvā “idaṃ ṭhānaṃ akutobhayan”³ti
sallakkhetvā dhammāsanassa heṭṭhā nipanno sabbarattim niddāyivā gharaṃ
agamāsi. Mātā pātova yāguṃ pacitvā upanāmesi. So sahasam gahetvāva
yāguṃ pivi. Athassa etadahosi “dhanam samharissāmī”³ti. So nāvāya
samuddam pakkhanditukāmo ahosi. Atha nam mātā “tāta imasmim kule
cattālīsakoṭidhanam atthi, alam gamanenā”³ti vāresi. So tassā vacanam
anādiyivā gacchati eva. Sā purato aṭṭhāsi. Atha nam kujjhitvā “ayam
mayham purato tiṭṭhatī”³ti pādena paharivā patitam mātaram antaram katvā
agamāsi. Mātā uṭṭhahitvā “mādisāya mātari evarūpaṃ kammaṃ katvā
gatassa me gataṭṭhāne sukham bhavissatī”³ti evamsaññī nāma tvaṃ puttātī³
āha. Tassa nāvaṃ āruya gacchato sattame divase nāvā aṭṭhāsi. Atha te
manussā “addhā ettha pāpapuriso atthi, salākaṃ dethā”³ti salākā dīyamānā
tasseva tikkhattuṃ pāpuṇi. Te tassa uḷumpaṃ datvā tam samudde
pakkhipimsu. So ekaṃ dīpaṃ gantvā vimānapetīhi saddhim sampattim
anubhavanto tāhi “purato mā agamāsi”³ti vuccamānopi taddiguṇam
sampattim passanto anupubbena khuracakkadharam ekaṃ purisaṃ addasa.
Tassa tam cakkam padumapuppham viya upaṭṭhāsi. So tam āha “ambho
idaṃ tayā

1. Khu 5. 65 piṭṭhe.

2. Attānam (Sī, Syā, Ka)

3. Evam saññam mā akāsi tvaṃ puttātī (Sī, Syā)

piḷandhapadumaṃ mayhaṃ dehī”ti. Nayidaṃ sāmi padumaṃ, khuracakkaṃ etanti. So “vañcesi maṃ tvaṃ, kiṃ me padumaṃ na diṭṭhapubban”ti vatvā “tvaṃ hi lohita-candanāṃ limpetvā piḷandhanaṃ padumapupphaṃ mayhaṃ na dātukāmosī”ti āha. So cintesi “ayampi mayā katasadisāṃ kammaṃ katvā tassa phalaṃ anubhavitukāmo”ti. Atha naṃ “handā re”ti vatvā tassa matthake cakkaṃ pakkhipitvā palāyi. Etamatthaṃ viditvā satthā imaṃ gāthamāha—

“Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhāhi pica soḷasa.
Soḷasāhi ca bāttiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado.
Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake”ti¹.

Aññataropi atriccho amacco sakavisayaṃ atikkamitvā paravisayaṃ pāvīsi. Tattha pothito palāyitvā ekassa tāpasassa vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya nipajji. So tāpasena “kiṃ te katan”ti pucchito imā gāthā āha²—

“Sakaṃ nicketaṃ atihīlayāno,
Atricchatā mallagāmaṃ agacchim.
Tato janā nikkhamitvāna gāmā,
Kodaṇḍakena paripothayimsu maṃ.
So bhinnasīso ruhiramakkhitaṅgo,
Paccāgamāsīm sakaṃ nicketaṃ.
Tasmā ahaṃ’posathaṃ pālayāmi,
Atricchatā mā punarāgamāsī”ti³.

850. Mahicchatānidde-se mahantāni vatthūni icchatī, mahatī vāssa icchātī mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā**. Lakkhaṇato pana asanta-guṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca paribhoge ca amattaññutā, etaṃ mahicchatā-lakkhaṇaṃ. Mahiccho hi puggalo yathā nāma kacchapuṭavāṇijo piḷandhanabhaṇḍakaṃ hatthena gahetvā ucchaṅgepi pakkhipitabbayuttakaṃ pakkhipitvā mahājanassa passantasseva “ammā asukaṃ gaṇhatha, asukaṃ gaṇhathā”ti mukhena saṃvidahati, evameva so appamattakampi attano sīlaṃ vā ganthaṃ vā dhuta-guṇaṃ vā antamaso araṇṇāvāsamattakampi mahājanassa jānantasseva

1. Khu 5. 24 piṭṭhe.

2. Gāthāyo abhāsi (Sī, Syā)

3. Khu 5. 292 piṭṭhe.

sambhāvetukāmo hoti, sambhāvetvā ca pana sakatehipi upanīte paccaye “alan”ti avatvā gaṇhāti. Tayo hi pūretum na sakkā aggi upādānena, samuddo udakena, mahiccho paccayehīti.

Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo.
Bahuke paccaye dente, tayopete na pūraye¹.

Mahicchapuggalo hi vijātamātuyāpi manam gaṇhitum na sakkoti, pageva upaṭṭhākānam.

Tatrimāni vatthūni—eko kira daharabhikkhu piṭṭhapūve piyāyati. Athassa mātā paṭipattim vīmaṃsamānā “sace me putto paṭiggahaṇe mattam jānāti, sakalampi nam temāsam pūveheva upaṭṭhahissāmī”ti vassūpanāyikadivase parivīmaṃsamānā paṭhamam ekam pūvam adāsi, tasmim niṭṭhite dutiyam, tasmimpi niṭṭhite tatiyam. Daharo “alan”ti avatvā khādiyeva. Mātā tassa amattaññubhāvam ña tvā “ajjeva me puttana sakalatemāsassa pūvā khāditā”ti dutiyadivasato paṭṭhāya ekapūvampi na adāsi.

Tissamahārājāpi devasikam Cetiyaṭṭhāyā bhikkhusamghassa dānam dadamāno “mahārāja kim ekameva thānam bhajasi, kim aññattha dātum na vaṭṭati”ti jānapadehi vutto dutiyadivase Anurādhapure mahādānam dāpesi, ekabhikkhupi paṭiggahaṇe mattam na aññāsi, ekamekena paṭiggahitam khādanīyabhojanīyam dve tayo janā ukkhipimsu. Rājā dutiyadivase Cetiyaṭṭhāyā bhikkhusamgham nimantāpetvā rājantepuram āgatakāle “pattam dethā”ti āha. “Alam mahārāja, attano pamāṇena bhikkham gaṇhissati”ti ekabhikkhupi pattam na adāsi, sabbe pamāṇayuttakameva paṭiggahesum. Atha rājā āha “passatha tumhākam bhikkhūsu ekopi mattam na jānāti, hiyyo kiñci avasesam nāhosi, ajja gahitam mandam, avasesameva bahū”ti tesam mattaññutāya attamano, itaresaṅca amattaññutāya anattamano ahosi.

851. Pāpicchatāniddese **assaddho samāno saddhoti mam jano jānātūti-**ādīsu evam icchanto kim karoti? Assaddho saddhākāram dasseti, dussīlādayo sīlavantādīnam ākāram dassenti. Katham?

1. Sakaṭena paccayam detu, tayopete atappayā. (Ma-Ṭṭha 2. 45 piṭṭhe)

assaddho tāva mahāmahadivase manussānaṃ vihāraṃ āgamanavelāya sammajjanaṃ ādāya vihāraṃ sammajjati, kacavaraṃ chaḍḍeti, manussehi diṭṭhabhāvaṃ ña tvā cetiyaṅgaṇaṃ gacchati, tatthāpi sammajjitvā kacavaraṃ chaḍḍeti, vālikaṃ samaṃ karoti, āsanāni dhovati, bodhimhi udakaṃ siñcati. Manussā disvā “natthi maññe añño bhikkhu vihārajagganako, ayameva imaṃ vihāraṃ paṭijaggati, saddho thero”ti gamanakāle nimantetvā gacchanti. Dussilopi upaṭṭhākānaṃ sammukhe vinayadharaṃ upasaṅkamtivā pucchati “bhante mayi gacchante goṇo ubbiggo, tena dhāvataṃ tiṇāni chinnāni, sammajjantassa me tiṇāni chijjanti, caṅkamantassa me pāṇakā mīyanti, kheḷaṃ pātentassa assatiyā tiṇamatthake patati, tattha tattha kiṃ hoti”ti. “Anāpatti āvuso asaṅcicca assatiyā aṅānantassā”ti ca vutte “bhante mayhaṃ garukaṃ viya upaṭṭhāti, suṭṭhu vīmaṃsathā”ti bhaṇati. Taṃ sutvā manussā “amhākaṃ ayyo ettakepi kakkuccāyati, aññasmim oḷārike kiṃ nāma karissati, natthi iminā sadiso sīlavā”ti pasannā sakkāraṃ karonti. Appassutopi upaṭṭhākamajjhe nisinno “asuko tipītakadharo, asuko catunikāyiko mayhaṃ antevāsiko, mama santike tehi dhammo uggahito”ti vadati. Manussā “amhākaṃ ayyena sadiso bahussuto natthi, etassa kira santike asukena ca asukena ca dhammo uggahito”ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Saṅgaṇikārāmopi mahāmahadivase dīghapīṭhaṅca apassayaṅca gāhāpetvā vihārapaccante rukkhamaḷe divāvihāraṃ nisīdati. Manussā āgantvā “thero kuhin”ti pucchanti. Gaṇṭhikaputtā nāma gaṇṭhikā eva honti, tena “thero evarūpe kāle idha na nisīdati, vihārapaccante divāṭṭhāne dīghacaṅkame viharati”ti vadanti. Sopi divasabhāgaṃ vītināmetvā nalāṭe makkaṭasuttaṃ allīyāpetvā pīṭhaṃ gāhāpetvā āgamma pariveṇadvāre nisīdati. Manussā “kahaṃ bhante gatatha, āgantvā na addasamhā”ti vadanti. “Upāsakā antovihāro ākiṅṇo, daharasāmaṇerānaṃ vicaraṇaṭṭhānametaṃ, saṭṭhihatthacaṅkame divāṭṭhāne nisīdimhā”ti attano pavivittabhāvaṃ jānāpeti.

Kusītopi upaṭṭhākamajjhe nisinno “upāsakā tumhehi ukkāpāto diṭṭho”ti vadati. “Na passāma bhante, kāya velāya

ahosī”ti ca puṭṭho “amhākaṃ caṅkamanavelāyā”ti vatvā “bhūmicālasaddaṃ assutthā”ti pucchati. “Na suṇāma bhante, kāya velāyā”ti puṭṭho “majjhimayāme amhākaṃ ālambanaphalakaṃ apassāya ṭhitakāle”ti vatvā “mahā-obhāso ahosi, so vo diṭṭho”ti pucchati. “Kāya velāyā bhante”ti ca vutte “mayhaṃ caṅkamamhā otaraṇakāle”ti vadati. Manussā “amhākaṃ thero tīsupi yāmesu caṅkameyeva hoti, natthi ayyena sadiso āraddhavīriyo”ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Muṭṭhassatīpi upaṭṭhākamajjhe nisinno “mayā asukakāle nāma Dīghanikāyo uggahito, asukakāle majjhimo, Saṃyuttako, Aṅguttariko. Antarā olokanaṃ nāma natthi, icchiticchitaṭṭhāne mukhāruḷhāva tanti āgacchati, ime panaññe bhikkhū eḷakā viya mukhaṃ phandāpentā viharantī”ti vadati. Manussā “natthi ayyena sadiso upaṭṭhitassatī”ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Asamāhitopi upaṭṭhākānaṃ sammukhe Aṭṭhakathācariye pañhaṃ pucchati, “kasiṇaṃ nāma kathaṃ bhāventi, kittakena nimittaṃ uppannaṃ nāma hoti, kittakena upacāro, kittakena appanā, paṭhamassa jhānassa kati aṅgāni, dutiyassa tatiyassa catutthassa jhānassa kati aṅgāni”ti pucchati. Tehi attano uggahitānurūpena kathitakāle sitaṃ katvā “kiṃ āvuso evaṃ na hosī”ti vutte “vaṭṭati bhante”ti attano samāpattilābhitaṃ sūceti. Manussā “samāpattilābhī ayyo”ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Duppaññopi upaṭṭhākānaṃ majjhe nisinno “Majjhimanikāye me pañcattayaṃ¹ olokontassa sahidhiyā maggo āgato, pariyatti nāma amhākaṃ na dukkarā, pariyattivāvaṇo pana dukkhato na muccatīti pariyattinṃ vissajjayimhā”ti-ādīni vadanto attano mahāpaññattaṃ dīpeti. Evaṃ vadanto panassa sāsane pahāraṃ deti, iminā sadiso mahācoro nāma natthi. Na hi pariyattidharo dukkhato na muccatīti. Akhīṇāsavopi gāmadārake disvā “tumhākaṃ mātāpitaro amhe kiṃ vadantī”ti.

---

1. Ma 3. 18 piṭṭhe.

arahāti vadanti bhanteti. Yāva chekā gahapatikā na sakkā vañcetunti attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti.

Aññepi cettha **cāṭi-arahantapāroha-arahantā**dayo veditabbā—eko kira kuhako antogabbhe cāṭim nikhaṇitvā manussānaṃ āgamanakāle pavisati. Manussā “kahaṃ thero”ti pucchanti. Antogabbheti ca vutte pavisitvā vicinantāpi adisvā nikkhamitvā “natthi thero”ti vadanti. “Antogabbheyyeva thero”ti ca vutte puna pavisanti. Thero cāṭito nikkhamitvā pīṭhe nisinno hoti. Tato tehi “mayam bhante pubbe adisvā nikkhantā, kahaṃ tumhe gatattā”ti vutte “samaṇā nāma attano icchicchitaṭṭhānaṃ gacchanti”ti vacanena attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti.

Aparo kuhako ekasmim pabbate paṇṇasālāyaṃ vasati. Paṇṇasālāya ca pacchato papātaṭṭhāne eko kacchakarukkho atthi, tassa pāroho gantvā parabhāge bhūmiyaṃ patiṭṭhito. Manussā maggenāgantvā nimantenti. So pattacīvaramādāya pārohena otaritvā gāmadvāre attānaṃ dasseti. Tato manussehi pacchā āgantvā “katarena maggena āgatattā bhante”ti puṭṭho “samaṇānaṃ āgatamaggo nāma pucchitum na vaṭṭati, attano icchicchitaṭṭhānena āgacchanti”ti vacanena khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti. Tam pana kuhakaṃ eko viddhakaṇṇo ña tvā “pariggahessāmi nan”ti ekadivasaṃ pārohena otarantaṃ disvā pacchato chinditvā appamattakena ṭhapesi. So “pārohato otarissāmi”ti ‘ṭhan’ti patito, mattikāpatto bhijji, so ñātomhīti nikkhamitvā palāyi.

Pāpicchassa bhāvo **pāpicchatā**. Lakkhaṇato pana asantaḡuṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṃ pāpicchatālakkaṇanti veditabbam.

852. Siṅganiddese vijjhanaṭṭhena **siṅgam**, nāgarikabhāvasaṅkhātassa kilesasiṅgassetam nāmaṃ. Siṅgārabhāvo **siṅgāratā** siṅgārakaraṇākāro vā. Cāturabhāvo **cāturatā**. Tathā **cāturīyaṃ**. Parikkhatabhāvo **parikkhatatā**, parikhaṇitvā ṭhapitasseva dalhasiṅgārabhāvassetam

nāmaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. Evaṃ sabbehipi padehi kilesasiṅgāratāva kathitā.

853. Tintiṇaniddese **tintiṇanti** khīyanaṃ. Tintiṇāyanākāro **tintiṇāyanā**. Tintiṇena ayitassa tintiṇasamaṅgino bhāvo **tintiṇāyitattaṃ**. Lolupabhāvo **loluppaṃ**. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Pucchañjikatāti** lābhalabhanakaṭṭhāne vedanākampanā nīcavuttitā. **Sādhukamyatāti** paṇītapāṇītānaṃ patthanā. Evaṃ sabbehipi padehi suvānadoṇiyaṃ kañjiyaṃ pivanakasunakhassa aññaṃ sunakhaṃ disvā bhubbhukkarāṇaṃ viya “tava santakaṃ, mama santakaṃ”ti kilesavasena khīyanākāro kathito.

854. Cāpalyaniddese ākoṭītapaccākoṭītabhāvādīhi cīvarassa maṇḍanā **cīvaramaṇḍanā**. Maṇivaṇṇacchavikaraṇādīhi pattassa maṇḍanā **pattamaṇḍanā**. Cittakammādīhi puggalīkasenāsanassa maṇḍanā **senāsanamaṇḍanā**. **Imassa vā pūtikāyassāti** imassa manussasārīrassa. Yathā hi tadahujātopi siṅgālo jarasiṅgālotveva, ūruppamāṇāpi ca gaḷocilatā pūtilatātveva saṅkhaṃ gacchati, evaṃ suvaṇṇavaṇṇopi manussakāyo pūtikāyotveva vuccati. Tassa antarantarā rattavaṇṇapaṇḍuvaṇṇādīhi nivāsanapārūpanādīhi sajjanā **maṇḍanā** nāma. **Bāhirānaṃ vā parikkhārānanti** ṭhapetvā pattacīvaraṃ sesaparikkhārānaṃ. Atha vā yā esā cīvaramaṇḍanā pattamaṇḍanāti vuttā, sā tehi vā parikkhārehi kāyassa maṇḍanā, tesam vā bāhiraparikkhārānaṃ maṇḍetvā ṭhapanavasena maṇḍanāti evamettha attho veditabbo. **Maṇḍanā vibhūsanāti** ettha ūnaṭṭhānassa pūraṇavasena **maṇḍanā**, chavirāgādivasena **vibhūsanāti** veditabbā. **Keḷanāti** kīḷanā. **Parikeḷanāti** parikīḷanā. **Giddhikatāti** gedhayuttatā. **Giddhikattanti** tasseva vevacanaṃ. Capalabhāvo **capalatā**. Tathā **cāpalyaṃ**. **Idaṃ vuccatīti** idaṃ cāpalyaṃ nāma vuccati, yena samannāgato puggalo vassasatikopi samāno tadahujātadārako viya hoti.

855. Asabhāgavuttiniddese **vippaṭṭikūlaggāhitāti** ananulomaggāhitā. **Vipaccanīkasātātāti** vipaccanīkena paṭiviruddhakaraṇena sukhāyanā. Anādarabhāvo **anādariyaṃ**. Tathā **anādariyatā**. Agāravassa bhāvo **agāravatā**. Jeṭṭhakabhāvassa akaraṇaṃ **appatissavatā**.

Ayaṃ vuccatīti ayaṃ asabhāgavutti nāma vuccati, visabhāgajīvikatāti attho, yāya samannāgato puggalo mātaraṃ pitaraṃ vā gilānaṃ paṭivattitvāpi na oloketi, pitusantakassa kāraṇā mātaraṃ saddhiṃ, mātusantakassa kāraṇā pitaraṃ saddhiṃ kalahaṃ karoti, visabhāgajīvitaṃ jīvati, mātāpitūnaṃ santakassa kāraṇā jeṭṭhena vā kaniṭṭhena vā bhātaraṃ saddhiṃ kalahaṃ karoti, nillajjavacanaṃ vadati, ācariyassa vā upajjhāyassa vā vattapaṭivattaṃ na karoti, gilānaṃ na upaṭṭhāti, Buddhassa Bhagavato cetiyadassanaṭṭhāne uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, kheḷampi siṅghāṇikampi chaḍḍeti, chattaṃ dhāreti, upāhanā āruyha gacchati, Buddhasāvakesu na lajjati, saṃghe cittikāraṃ na karoti, mātimmattapitimmattādīsu garuṭṭhānīyesu hirottappaṃ na paccupaṭṭhāpeti. Tassevaṃ pavattamānassa sabbāpesā kiriyā mātārīti-ādīsūpi vatthūsu asabhāgavuttitā nāma hoti.

856. Aratiniddese **pantesūti** dūresu vivittesu vā. **Adhikusalesūti** samathavipassanādhammesu. **Aratīti** ratipaṭikkhepo. **Aratitāti** aramaṇākāro. **Anabhiratīti** anabhiratabhāvo. **Anabhiramaṇāti** anabhiramaṇākāro. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitāti** ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

857. Tandīniddese **tandīti** jāti-ālasīyaṃ. **Tandiyanāti** tandiyanākāro. **Tandimanakatāti** tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasīyaṃ**. **Ālasīyāyanākāro ālasīyāyanā**. **Ālasīyāyitassa bhāvo ālasīyāyitattam**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasīyaṃ kathitaṃ.

858. Vijambhitāniddese **jambhanāti** phandanā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā**. **Ānamanāti** purato namanā. **Vinamanāti** pacchato namanā. **Sannamanāti** samantato namanā. **Paṇamanāti** yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kismiṅcīdeva gahetvā ujukaṃ kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddham ṭhapanā. **Byādhiyakanti** uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanameva kathitaṃ.

859. Bhattasammadaniddese **bhuttāvissāti** bhuttavato. **Bhattamucchāti** bhattagelaññaṃ. Balavabhattena hi mucchāpatto viya hoti. **Bhattakilamathoti** bhattena kilantabhāvo. **Bhattapariḷāhoti** bhattadaratho. Tasmiñhi samaye pariḷāhuppattiyā upahatindriyo hoti, kāyo jīrati. **Kāyaduṭṭhullanti** bhattaṃ nissāya kāyassa akammaññatā.

860. Cetaso līnattaniddeso heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ vuttatthoyeva. Imehi pana sabbehipi padehi kilesavasena cittassa gilānākāro kathitoti veditabbo.

861. Kuhanāniddese **lābhasakkārasilokasannissitassāti** lābhañca sakkārañca kittisaddañca nissitassa, patthayantassāti attho. **Pāpicchassāti** asantaḡuṇadīpanakāmassa. **Ichchāpakatassāti** icchāya apakatassa, upaddutassāti attho.

Ito paraṃ yasmā paccayaapaṭisevana² sāmantaḡappana-iriyāpathasannissitavasena Mahāniddese tividhaṃ Kuhanavattu āgataṃ, tasmā tividhampi taṃ dassetuṃ **paccayaapaṭisevanasaṅkhātena vāti**-evamādi āradhaṃ. Tattha cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasessa sato pāpicchataṃ nissāya paṭikkhipanena, te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitasaddhe ña tvā puna tesāṃ “aho ayyo appiccho, na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchati, suladdhaṃ vata no assa, sace appamattakaṃ kiñci paṭiggaṇheyā”ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmatāmyeva āvikatvā paṭiggaṇṇena ca tato pabhuti asītisakaṭabhārehi upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ paccayaapaṭisevanasaṅkhātaṃ Kuhanavattūti veditabbaṃ. Vuttampi cetāṃ Mahāniddese³—

Katamaṃ paccayaapaṭisevanasaṅkhātaṃ Kuhanavattu, idha gahapatikā bhikkhū nimamenti cīvara piṇḡapāta senāsana gilānapaccayabhesajjaparikkhārehi, so pāpiccho icchāpakato atthiko

1. Abhi-Ṭṭha 1. 408, 409 piṭṭhesu. 2. Paccayaapaṭisedhana (Sī) 3. Khu 7. 172 piṭṭhe.

cīvara -pa- parikkhārānaṃ bhīyyokamyataṃ upādāya cīvaraṃ paccakkhāti, piṇḍapātaṃ paccakkhāti, senāsaṇaṃ paccakkhāti, gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paccakkhāti. So evamāha “kiṃ samaṇassa mahagghena cīvarena, etaṃ sāruppaṃ, yaṃ samaṇo susānā vā saṅkārakūṭā vā pāpaṇikā vā nantakāni uccinitvā saṅghāṭiṃ katvā dhāreyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena piṇḍapātena, etaṃ sāruppaṃ, yaṃ samaṇo uñchācariyāya piṇḍiyālopena jīvikāṃ kappeyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena senāsaṇena, etaṃ sāruppaṃ, yaṃ samaṇo rukkhamūliko vā assa sosāniko vā abbhokāsiko vā. Kiṃ samaṇassa mahagghena gilānapaccayabhesajjaparikkhārena, etaṃ sāruppaṃ, yaṃ samaṇo pūtimuttēna vā harītakīkhaṇḍena vā osadhaṃ kareyyā”ti. Tadupādāya lūkhaṃ cīvaraṃ dhāreti, lūkhaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati, lūkhaṃ senāsaṇaṃ paṭisevati, lūkhaṃ gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paṭisevati. Tameṇaṃ gahapatikā evaṃ jānanti “ayaṃ samaṇo appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āradhaviṇṇiyo dhutavādo”ti bhīyyo bhīyyo nimantenti cīvara -pa- parikkhārehi. So evamāha “tiṇṇaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati, saddhāya sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati, deyyadhammassa -pa- dakkhiṇeyyānaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati, tumhākañcevāyaṃ saddhā atthi, deyyadhammo ca saṃvijjati, ahañca paṭiggāhako, sacāhaṃ na paṭiggahessāmi, evaṃ tumhe puññaṇa paribāhirā bhavissatha, na mayhaṃ iminā attho, apica tumhākaṃ eva anukampāya paṭiggaṇhāmi”ti. Tadupādāya bahumpi cīvaraṃ paṭiggaṇhāti. Bahumpi piṇḍapātaṃ -pa- bhesajjaparikkhāraṃ paṭiggaṇhāti. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyaṇā kuhitattaṃ. Idaṃ vuccati paccayaapaṭisevanasaṅkhātāṃ Kuhanavatthūti.

Pāpicchasseva pana sato

uttarimanussadhammādhigamaparidīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṃ sāmantaajappanasāṅkhātāṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Yath’āha—katamaṃ sāmantaajappanasāṅkhātāṃ

Kuhanavatthu, idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo “evaṃ maṃ jano sambhāvēssatī”ti ariyadhammasannissitaṃ vācaṃ bhāsati, yo evarūpaṃ cīvaram dhāreti, so samaṇo mahesakkhoti bhaṇati. Yo evarūpaṃ pattam, lohathālakaṃ, dhamakaraṇam, parisāvanam, kuñcikaṃ, upāhanam, kāyabandhanam, āyogaṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkhoti bhaṇati. Yassa evarūpo upajjhāyo, ācariyo, samānupajjhāyā, samānācariyā, mittā, sandiṭṭhā, sambhattā, sahāyā. Yo evarūpe vihāre vasati, aḍḍhayoge, pāsāde, hammiye, guhāyam, leṇe, kuṭiyā, kūṭāgāre, aṭṭe māḷe, udosite, uddaṇḍe, upaṭṭhānasālāyam, maṇḍape, rukkhamaḷe vasati, so samaṇo mahesakkhoti bhaṇati.

Atha vā korajikakorajiko bhākuṭīkabhākuṭīko kuhakakuhako lapakalapako mukhasambhāvito. Ayaṃ samaṇo imāsaṃ evarūpanam santānam vihārasamāpattīnam lābhīti tādisam gambhīram gūḷham nipuṇam paṭicchannam lokuttaram suññatāpaṭisaṃyuttaṃ katham kathesi. Yā evarūpā bhākuṭīkā bhākuṭiyam kuhanā kuhāyanā kuhitattam. Idam vuccati sāmantaḷappanasāṅkhātāṃ Kuhanavatthūti.

Pāpicchasseva pana sato sambhāvanādhippāyakatena iriyāpathena vimhāpanam iriyāpathasannissitaṃ Kuhanavatthūti veditabbam. Yath’āha—katamam iriyāpathasaṅkhātāṃ kuhanavatthu, idhekacco. Pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo evaṃ maṃ jano sambhāvēssati gamanam saṅṭhapeti -pa- sayanam saṅṭhapeti, paṇidhāya gacchati, paṇidhāya tiṭṭhati, paṇidhāya nisīdati, paṇidhāya seyyam kappeti, samāhito viya gacchati, samāhito viya tiṭṭhati, nisīdati, samāhito viya gacchati, samāhito viya tiṭṭhati, nisīdati, seyyam kappeti, āpāthakajjhāyīva hoti. Yā evarūpā iriyāpathassa āṭṭhapanā ṭṭhapanā saṅṭhāpanā bhākuṭīkā bhākuṭiyam kuhanā kuhāyanā kuhitattam. Idam vuccati iriyāpathasaṅkhātāṃ Kuhanavatthūti.

Tattha **paccaya paṭisevanasaṅkhātenā**ti paccaya paṭisevananti evaṃ saṅkhātena paccaya paṭisevanena. **Sāmantajappitenā**ti samīpe bhaṇitena. **Iriyāpathassā**ti catu-iriyāpathassa. **Āṭhapanā**ti-ādiṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. **Ṭhapanā**ti ṭhapanākāro. **Sanṭhapanā**ti abhisāṅkharāṇā, pāsādikabhāvakarāṇanti vuttaṃ hoti. **Bhākuṭikā**ti padhānapurimaṭṭhitabhāvadassanena bhākuṭikarāṇaṃ, mukhasāṅkocoti vuttaṃ hoti. Bhākuṭikarāṇaṃ sīlamassāti bhākuṭiko, bhākuṭikassa bhāvo **bhākuṭiyaṃ**. **Kuhanā**ti vimhāpanaṃ. Kuhassa āyanā **kuhāyanā**. Kuhitassa bhāvo **kuhitattanti**.

862. Lapanāniddese **ālapanā**ti vihāraṃ āgatamanusse disvā “kimatthāya bhonto āgatā, kiṃ bhikkhū nimantetuṃ, yadi evaṃ gacchatha, ahaṃ pacchato bhikkhū gahetvā āgacchāmi”ti evaṃ āditova lapanā. Atha vā attānaṃ upanetvā “ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno”ti evaṃ attupanāyikā lapanā **ālapanā**. **Lapanā**ti puṭṭhassa sato vuttappakārameva lapanāṃ. **Sallapanā**ti gahapatikānaṃ ukkaṇṭhane bhītaṃ okāsaṃ datvā suṭṭhu lapanā. **Ullapanā**ti mahākuṭumhiko mahānāviko mahādānapatīti evaṃ uddhaṃ katvā lapanā. **Samullapanā**ti sabbatobhāgena uddhaṃ katvā lapanā. **Unnahanā**ti upāsakā pubbe īdise kāle dānaṃ detha, idāni kiṃ na dethāti evaṃ yāva “dassāma bhante okāsaṃ na labhāma”ti-ādīni vadanti, tāva uddhaṃ nahanā, veṭhanāti vuttaṃ hoti. Atha vā ucchuhatthaṃ disvā “kuto ābhataṃ¹ upāsakā”ti pucchati. Uccukhettato bhanteti. Kiṃ tattha ucchu madhuranti. Khādītva bhante jānitabbanti. “Na upāsakā bhikkhussa ucchuṃ dethāti vattuṃ vaṭṭati”ti yā evarūpā nibbeṭhentaṃ sāpi veṭhanakakathā, sā **unnahanā**. Sabbatobhāgena punappunaṃ unnahanā **samunnahanā**. **Ukkācanā**ti “etaṃ kulaṃ maṃyeva jānāti, sace ettha deyyadhammo uppajjati, mayhameva deti”ti evaṃ ukkhipitvā kācanā ukkācanā, uddīpanāti² vuttaṃ hoti.

Telakandarikavatthu cettha vattabbaṃ—dve kira bhikkhū ekaṃ gāmaṃ pavisitvā āsanāsalāyaṃ nisīditvā ekaṃ kumārikaṃ disvā pakkosimsu.

1. Āgatāttha (Ka)

2. Ukkhipanāti (Syā, Ka)

¹tāya āgatāya tatreko¹ ekaṃ pucchi “ayaṃ bhante kassa kumārikā”ti. Amhākaṃ upaṭṭhāyikāya telakandarikāya dhītā āvuso, imissā mātā mayi gehaṃ gate sappiṃ dadamānā ghaṭeneva deti, ayampi mātā viya ghaṭeneva detīti ukkāceti.

Sabbatobhāgena punappunaṃ ukkācanā **samukkācanā**.

Anuppiyabhāṇitāti saccānurūpaṃ dhammānurūpaṃ vā anapaloketvā punappunaṃ piyabhaṇanameva. **Cāṭukamyatā**ti nīcavuttitā, attānaṃ heṭṭhato ṭhapetvā vattanaṃ. **Muggasūpyatā**ti muggasūpasadisatā. Yathā hi muggesu paccamānesu kocideva na paccati, avasesā paccanti, evaṃ yassa puggalassa vacane kiñcideva saccaṃ hoti, sesaṃ alikaṃ, ayaṃ puggalo muggasūpyoti vuccati, tassa bhāvo muggasūpyatā. **Pāribhaṭyatā**ti pāribhaṭyabhāvo. Yo hi kuladārake dhāti viya aṅkena vā khandhena vā paribhaṭati, dhāretīti attho, tassa paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭyaṃ, pāribhaṭyassa bhāvo pāribhaṭyatāti.

863. Nemittikatāniddese **nimittanti** yaṃkiñci paresaṃ paccayadānasaññojanakaṃ kāyavacikammaṃ. **Nimittakammanti** nimittassa karaṇakosallaṃ.

Tatridaṃ vatthu—eko kira piṇḍapātiko upaṭṭhākakammārassa gehadvāraṃ gantvā “kiṃ bhante”ti pucchito cīvarantarena hatthaṃ nīharitvā vāsipaharaṇākāraṃ akāsi. Kammāro “sallakkhitaṃ me bhante”ti vāsiraṃ katvā adāsi. **Obhāsoti** paccayapaṭisaṃyuttakathā. **Obhāsakammanti** vacchakapālake disvā “kiṃ ime vacchā khīragovacchā takkagovacchā”ti pucchitvā “khīragovacchā bhante”ti vutte “na khīragovacchā, yadi khīragovacchā siyuraṃ, bhikkhūpi khīraṃ labheyyun”ti evamādinā nayena tesāṃ dāraṇānaṃ mātāpitūnaṃ nivedetvā khīradāpanādikaṃ obhāsakaraṇaṃ. **Sāmantajappā**ti samīpaṃ katvā jappanaṃ.

Jātakabhāṇakavatthu cettha kathetabbaṃ—eko kira Jātakabhāṇakatthero bhuñjitukāmo upaṭṭhāyikāya gehaṃ pavisitvā nisīdi. Sā adātukāmā “taṇḍulā natthī”ti bhaṇantī taṇḍule āharitukāmā viya paṭivissakagharaṃ gatā. Bhikkhu antogabbhaṃ pavisitvā olokento

kavāṭakoṇe ucchuṃ, bhājane guḷaṃ, piṭake loṇamacchaphālaṃ, kumbhiyaṃ taṇḍule, ghaṭe ghataṃ disvā nikkhamitvā nisīdi. Gharaṇī “taṇḍulaṃ nālatthan”ti āgatā. Thero “upāsike ajja bhikkhā na sampajjissatīti paṭikacceva nimittaṃ addasaṃ”ti āha. Kiṃ bhanteti. Kavāṭakoṇe nikkhittaṃ ucchuṃ viya sappāṃ addasaṃ, taṃ pahaṛissāmīti olokeno bhājane ṭhapitaṃ guḷapiṇḍaṃ viya pāsāṇaṃ, leḍḍukena pahaṭena sappena kataṃ piṭake nikkhittaloṇamacchaphālasadisāṃ phaṇaṃ, tassa taṃ leḍḍuṃ ḍamsitukāmassa kumbhiyā taṇḍulasadise dante, athassa kupitassa ghaṭe pakkhittaghatasadisāṃ mukhato nikkhamantaṃ visamissakaṃ kheḷanti. Sā “na sakkā muṇḍakaṃ vañcetun”ti ucchuṃ datvā odanaṃ pacitvā ghataguḷamacchehi saddhiṃ adāsīti evaṃ samīpaṃ katvā jappanaṃ sāmantaṃ jappatīti veditabbaṃ. **Parikathā**ti yathā taṃ labhati, tathā parivattetvā parivattetvā kathanāṃ.

864. Nippesikatāniddese **akkosānā**ti dasahi akkosavatthūhi akkosanaṃ. **Vambhanā**ti paribhavitvā kathanāṃ. **Garahanā**ti “assaddho appasanno”ti-ādinā nayena dosāropanā. **Ukkhepanā**ti “mā etaṃ ettha kathethā”ti vācāya ukkhipanaṃ. Sabbatobhāgena savatthukaṃ sahetukaṃ katvā ukkhepanā **samukkhepanā**. Atha vā adentaṃ disvā “aho dānapatī”ti evaṃ ukkhipanaṃ **ukkhepanā**. Mahādānapatīti evaṃ suṭṭhu ukkhepanā **samukkhepanā**. **Khipanā**ti “kiṃ imassa jīvitaṃ bījabhojino”ti evaṃ uppaṇḍanā. **Sarīkhipanā**ti “kiṃ imaṃ adāyakoti bhaṇatha, yo niccakālaṃ sabbesampi natthīti vacanaṃ detī”ti evaṃ suṭṭhutaṃ uppaṇḍanā. **Pāpanā**ti adāyakattassa, avaṇṇassa vā pāpanaṃ. Sabbatobhāgena pāpanā **sampāpanā**, **avaṇṇahārikā**ti “evaṃ me avaṇṇabhayāpi dassatī”ti gehato gehaṃ gāmato gāmaṃ janapadato janapadaṃ avaṇṇaharaṇaṃ. **Parapiṭṭhimaṃsikatā**ti purato madhuraṃ bhaṇitvā parammukhe avaṇṇabhāsītā. Esā hi abhimukhaṃ oloketuṃ asakkontassa parammukhānaṃ piṭṭhimaṃsakhādanāṃ viya hoti. Tasmā parapiṭṭhimaṃsikatāti vuttā. **Ayaṃ vuccati nippesikatā**ti ayaṃ yasmā veḷupesikā viya abbhaṅgaṃ parassa guṇaṃ nippeseti nipuñchati, yasmā vā gandhajātaṃ nipisitvā¹ gandhamagganā viya

---

1. Pimsitvā (Sī, Syā)

paraguṇe nipisitvā vicuṇṇetvā eṣā lābhamagganā hoti, tasmā nippesikatāti vuccatīti.

865. Lābhena lābham nijjīsanatāniddese **nijjīsanāti** magganā. **Ito laddhanti** imamhā gehā laddham. **Amutrāti** amukamhi gehe. **Eṭṭhīti** icchanā. **Gaveṭṭhīti** magganā. **Pariyeṭṭhīti** punappunam magganā. Ādito paṭṭhāya laddham laddham bhikkham tatra tatra kuladārakānam datvā ante khīrayāgum labhitvā gatabhikkhuvatthu cettha kathetabbam. **Esanāti-ādīni eṭṭhīti-ādīnam** vevacanāni. Tasmā **eṭṭhīti** esanā, **gaveṭṭhīti** gavesanā, **pariyeṭṭhīti** pariyesanā iccevamettha yojanā veditabbā.

866. Seyyamānaniddese **jātiyāti** khattiyabhāvādi jātisampattiyā. **Gottenāti** Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena. **Kolaputtiyenāti** mahākulabhāvena. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇasampannasarīratāya. Sarīrañhi pokkharanti vuccati, tassa vaṇṇasampattiyā abhirūpabhāvenāti attho. **Dhanenāti-ādīni** uttānatthāneva. **Mānam jappetīti** etesu yena kenaci vatthunā “seyyohamasmī”ti mānam pavatteti karoti.

867. Sadisamānaniddese **mānam jappetīti** etesu yena kenaci vatthunā “sadisohamasmī”ti mānam pavatteti. Ayamettha atthato viseso, Pāḷiyam pana nānākaraṇam natthi.

868. Hīnamānaniddeso **omānam jappetīti** heṭṭhā mānam pavatteti. **Omānoti** lāmako heṭṭhā māno. **Omaññanā omaññitattanti** ākārabhāvaniddeso. **Hīlanāti** jāti-ādīhi attajigucchanā. **Ohīlanāti** atirekato hīlanā. **Ohīlitattanti** tasseva bhāvaniddeso. **Attuññāti** attānam hīnam katvā jānanā. **Attavaññāti** attānam avajānanā. **Attaparibhavoti** jāti-ādisampattināmameva jātāti attānam paribhavitvā maññanā. Evamime tayo mānā puggalam anissāya jāti-ādivatthuvaseva kathitā. Tesu ekeko tiṇṇampi seyyasadisahīnānam uppajjati. Tattha “seyyohamasmī”ti māno seyyasseva yāthāvamāno, sesānam ayāthāvamāno. “Sadisohamasmī”ti

māno sadisasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. “Hīnohamasmī”ti māno hīnasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno.

869. **Tattha katamo seyyassa seyyohamasmīti-ādayo** pana nava mānā puggalaṃ nissāya kathitā. Tesu tayo tayo ekekassa uppajjanti. Tattha **dahatīti** ṭhabeti. **Taṃ nissāyāti** taṃ seyyato dahanam nissāya. Ettha pana seyyassa seyyohamasmīti māno rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

870. **Seyyassa sadisohamasmīti** mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā aññarājūhi saddhim mayham kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā saddhim mayham kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti.

871. **Seyyassa hīnohamasmīti** mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanam vā vāhanāni vā sampannāni na honti, so “mayham rājāti vohārasukhamattameva, kiṃ rājā nāma ahan”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi appalābhasakkāro “ahaṃ dhammakathiko, bahussuto, mahātheroti kathāmattameva, kiṃ dhammakathiko nāmāham, kiṃ bahussuto nāmāham, kiṃ mahāthero nāmāham, yassa me lābhasakkāro natthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

872. **Sadisassa seyyohamasmīti** mānādayo amaccādīnam uppajjanti. Amacco hi raṭṭhiyo vā “bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī”ti vā, “mayham aññehi saddhim kiṃ nānākaraṇaṃ”ti vā “amaccoti nāmamattameva mayham, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṃ amacco nāmāhan”ti vā ete māne karoti.

875. **Hīnassa seyyohamasmīti** mānādayo dāsādīnam uppajjanti. Dāso hi “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño

dāso nāma atthi, aññe jīvitum asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, ahaṃ pana peveṇī-āgatattā seyyo”ti vā, “paveṇī-āgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhim kiṃ mayhaṃ nānākaraṇaṃ”ti vā, “kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato, mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ natthi, kiṃ dāso nāma ahaṃ”ti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso, evaṃ pukkusaṇḍālādayopi ete māne karontiyeva.

Ettha ca seyyassa seyyohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa sadisohamasmīti, hīnassa hīnohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimaggavajjhā.

878. Evaṃ savatthuke māne kathetvā idāni avatthukaṃ nibbattitamānameva dassetum **tattha katamo mānoti**-ādi vuttaṃ.

879. Atimānaniddese seyyādivasena puggalaṃ anāmasitvā jāti-ādīnaṃ vatthivaseneva niddiṭṭho. Tattha **atimaññatīti** jāti-ādīhi mayā sadiso natthīti atikkamitvā maññati.

880. Mānatimānaniddese **yo evarūpoti** yo eso “ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ayaṃ hīnataro”ti uppanno māno, ayaṃ bhārātibhāro viya purimaṃ sadisamānaṃ upādāya mānatimānoti dassetum evamāha.

881. Omānaniddeso hīnamānaniddesasadisoyeva. Veneyyavasena pana so hīnohamasmīti māno nāma vutto, ayaṃ omāno nāma. Apicettha “tvaṃ jātīmā, kākajāti viya te jāti, tvaṃ gottavā, caṇḍālagottaṃ viya te gottaṃ, tuyhaṃ saro atthi, kākassaro viya te saro”ti evaṃ attānaṃ heṭṭhā katvā pavattanavasena ayaṃ omānoti vedītabbo.

882. Adhimānaniddese **appatte pattasaññitā**ti cattāri saccāni appatvā pattasaññitāya. **Akateti** catūhi maggehi kattabbakicce akateyeva. **Anadhigateti** catusaccadhamme anadhigate. **Asacchikateti** arahattena apaccakkhakate. **Ayaṃ vuccati adhimānoti** ayaṃ adhigatamāno nāma vuccati.

Ayaṃ pana kassa uppajjati, kassa nuppajjati? Ariyasāvakaassa tāva nuppajjati. So hi maggaphalanibbānapahīnakilesāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇena¹ sañjātasomanasso ariyaguṇapaṭivedhe nikkāṅkho, tasmā sotāpannādīnaṃ “ahaṃ sakadāgāmi”ti-ādivasena māno nuppajjati, dussīlassāpi nuppajjati. So hi ariyaguṇādhigame nirāsova, sīlavatopi pariccattakammaṭṭhānassa niddārāmatādīmanuyuttassa nuppajjati.

Parisuddhasīlassa pana kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavathapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakāṅkhassa tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āradhavi-passakassa uppajjati, uppanne ca suddhasamathalābhī vā suddhavi-passanālābhī vā antarā ṭhpeti. So hi dasapi vīsampi timsampi vassāni kilesasamudācāraṃ apassanto “ahaṃ sotāpanno”ti vā “sakadāgāmi”ti vā “anāgāmi”ti vā maññati, samathavi-passanālābhī pana arahatteyeva ṭhpeti. Tassa hi samādhibalena kilesā vikkhambhitā, vipassanābalena saṅkhārā supariggahitā, tasmā saṭṭhipi vassāni asītipi vassāni vassasatampi kilesā na samudācaranti, khīṇāsavasveva cittacāro hoti. So evaṃ dīgharattaṃ kilesasamudācāraṃ apassanto antarā aṭṭhatvāva “arahā ahan”ti maññati Uccatalaṅkavāsī² Mahānāgatthero viya Haṅkanakavāsī Mahādattatthero viya Cittalapabbate niṅkapoṇṇa³ Padhānagharavāsī Cūlasumatthero viya ca.

Tatridaṃ ekavattthuparidīpanaṃ—Talaṅgaravāsī Dhammadinnatthero kira nāma-eko pabhinnapaṭisambhido mahākhīṇāsavo mahato bhikkhusaṅghassa ovādadāyako ahoṣi, so ekadivasam attano divāṭṭhāne nisīditvā “kiṃ nu kho amhākaṃ ācariyassa Uccatalaṅkavāsīmahānāgattherassa

1. Paccavekkhaṇeneva (Sī, Syā)

2. Uccamālikavāsī (Sī)

3. Poṇṇaka (Sī)

samaṇakiccaṃ matthakaṃ patto, no”ti āvajjanto puthujjanabhāvamevassa disvā “mayi agacchante puthujjanakālaṅkiriyaṃ eva karissatī”ti ca ña tvā iddhiyā vehāsaṃ uppatitvā divāṭṭhāne nisinnassa therassa samīpe orohitvā vanditvā vattaṃ dassetvā ekamantaṃ nisīdi. “Kiṃ āvuso Dhammadinna akāle āgatosī”ti ca vutto “pañhaṃ bhante pucchitum āgatomhī”ti āha.

Tato “pucchāvuso jānamāno kathayissāmī”ti vutto pañhāsahassaṃ pucchi. Thero pucchitapucchitaṃ pañhaṃ asajjamānova kathesi. Tato “atitikkhaṃ te bhante ñāṇaṃ, kadā tumhehi ayaṃ dhammo adhigato”ti vutto “ito saṭṭhivassakāle āvuso”ti āha. Samādhimpi bhante vaḷaṅjethāti. Na idaṃ āvuso bhāriyanti. Tena hi bhante ekaṃ hatthiṃ māpethāti. Thero sabbasettaṃ hatthiṃ māpeti. Idāni bhante yathā ayaṃ hatthī añcitakaṇṇo pasāritanaṅguṭṭho soṇḍaṃ mukhe pakkhipitvā bheravaṃ koṅcanādaṃ karonto tumhākaṃ abhimukho āgacchati, tathā naṃ karoṭhāti. Thero tathā katvā vegena āgacchato hatthissa bheravaṃ ākāraṃ disvā uṭṭhāya palāyitum āraddho. Tameṇaṃ khīṇāsavattthero hatthaṃ pasāretvā cīvarakaṇṇe gahetvā “bhante khīṇāsavassa sārājjaṃ nāma hotī”ti āha. So tasmīṃ kāle attano puthujjanabhāvaṃ ña tvā “avassayo me āvuso Dhammadinna hohī”ti vatvā pādamaṇḍale ukkuṭikaṃ nisīdi. “Bhante tumhākaṃ avassayo bhavissāmiccevāhaṃ āgato, mā cintayitthā”ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Thero kammaṭṭhānaṃ gahetvā caṅkamaṃ āruyha tatiye padavāre aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇi. Thero kira dosacarito ahoṣi.

883. Asmimānaniddese **rūpaṃ asmīti mānoti** ahaṃ rūpanti uppannamāno. **Chandoti** mānaṃ anugatacchandova. Tathā **anusayo**. Vedanādīsupi eseva nayo.

884. Micchāmānaniddese **pāpakena vā kammāyatanenāti**-ādīsu **pāpakam kammāyatanaṃ** nāma kevaṭṭamacchabandhanesādādinam kammaṃ. **Pāpakam**

sippāyatanam nāma macchajālakhipanakumīnakaraṇesu ceva pāsa-
oḍḍanasūlāropanādīsu ca chekatā. **Pāpakam vijjāṭṭhānam** nāma yā kāci
parūpaghātavijjā. **Pāpakam sutam** nāma
bhāratayuddhasītāharaṇādipaṭisaṃyuttam. **Pāpakam paṭibhānam** nāma
dubbhāsītayuttam kappanāṭakavilappanādipaṭibhānam. **Pāpakam sīlam** nāma
ajasīlam gosīlam. **Vatampi** ajavatagovatameva. **Pāpikā diṭṭhi** pana
dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu yā kāci diṭṭhi.

885. Nātivitakkaniddesādīsu “mayham nātayo sukhajīvino
sappattiyuttā”ti evaṃ pañcakāmaguṇasannissitena gehasitapemena nātaye
ārabbha uppannavitakkova **nātivitakko** nāma. “Khayam gatā vāyam gatā
saddhā pasannā”ti evaṃ pavatto pana nātivitakko nāma na hoti.

886. “Amhākam janapado subhikkho sampannasasso”ti tuṭṭhamānassa
gehasitapemavaseneva uppannavitakko **janapadavitakko** nāma. “Amhākam
janapade manussā saddhā pasannā khayam gatā vāyam gatā”ti evaṃ pavatto
pana janapadavitakko nāma na hoti.

887. Amaratthāya vitakko, amaro vā vitakkoti **amaravitakko**. Tattha
ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaroti
dukkarakārikam karontassa tāya dukkarakārikāya paṭisaṃyutto vitakko
amaratthāya vitakko nāma. Diṭṭhigatiko pana sassatam vadesīti-ādīni puṭṭho
“evamtipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi
me no”ti¹ vikkhepam āpajjati, tassa so diṭṭhigatapaṭisaṃyutto vitakko. Yathā
amaro nāma maccho uduke gahetvā māretum na sakkā, ito cito ca dhāvati,
gāham na gacchati, evameva ekasmiṃ pakkhe asaṅṭhahanato na maratīti
amaro nāma hoti. Tam duvidhampi ekato katvā **ayam vuccati**
amaravitakkoti vuttam.

888. **Parānuddayatāpaṭisaṃyuttoti** anuddayatāpatirūpakena
gehasitapemena paṭisaṃyutto. **Sahanandīti**-ādīsu upaṭṭhākesu nandantesu
socantesu ca tehi saddhim diguṇam nandati, diguṇam socati, tesu

sukhitesu diguṇaṃ sukhito hoti, dukkhitesu diguṇaṃ dukkhito. **Uppannesu kiccakaraṇīyesūti** tesu mahantesu khuddakesu vā kammesu uppannesu. **Attanā vā yogaṃ āpajjatīti** tāni tāni kiccāni sādiento paññattim vītikkamati, sallekhaṃ kopeti. **Yo tatthāti** yo tasmim̐ saṃsaṭṭhavihāre tasmim̐ vā yogāpajjane gehasito vitakko, ayaṃ parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakko nāma.

889. **Lābhasakkārasilokapaṭisaṃyuttoti** cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca saddhim̐ ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto.

890. **Anavaññattipaṭisaṃyuttoti** “aho vata maṃ pare na avajāneyyūṃ, na pothetvā viheṭhetvā katheyyun”ti evaṃ anavaññātabhāvapattanāya¹ saddhim̐ uppajjanavitakko. **Yo tattha gehasitoti** yo tasmim̐ “mā maṃ pare avajānimsū”ti uppanne citte pañcakāmaguṇasaṅkhātagehanissito hutvā uppannavitakko. Sesam̐ sabbattha pākaṭamevāti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

891. Dukesu kodhaniddesādayo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Heṭṭhā anāgatesu pana upanāhaniddesādīsu pubbakālaṃ kodhaṃ upanayhatīti aparakālakodho **upanāho** nāma. Upanayhanākāro **upanayhanā**. Upanayhitassa bhāvo **upanayhitattam̐**. **Aṭṭhapanāti** paṭhamuppannessa anantaraṭṭhapanā mariyādaṭṭhapanā vā. **Ṭhapanāti** pakatiṭṭhapanā. **Sanṭhapanāti** sabbatobhāgena punappunam̐ āghātaṭṭhapanā. **Anusaṃsandanāti** paṭhamuppannessa kodhena saddhim̐ antaram̐ adassetvā ekībhāvakaraṇā. **Anuppabandhanāti** purimena saddhim̐ pacchimassa ghaṭanā. **Daḷīkammanti** thirakaraṇam̐. **Ayam̐ vuccatīti** ayam̐ upanandhanalakkhaṇo veram̐ appaṭinissajjanaraso upanāhoti vuccati, yena samannāgato puggalo veram̐ nissajjitum̐ na sakkoti, “evaṃ nāma maṃ esa vattum̐ ananucchaviko”ti aparāparam̐ anubandhati, ādittapūti-alātam̐ viya

1. Anavaññattibhāvapattanāya (Syā, Ka)

jalateva, dhoviyamānaṃ acchacammaṃ viya vasātelamakkhitaṃ piṭikā viya ca na parisujjhati.

892. Makkhanabhāvavasena **makkho**, paraṅṇamakkhanāya pavattentopi attano kāraṇaṃ gūthapaharaṇakaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkhetīti attho. Tato parā dve ākārabhāvaniddesā. Niṭṭhurabhāvo **niṭṭhuriyaṃ**, “taṃ nissāya ettakampi natthī”ti kheḷapātananti attho. **Niṭṭhuriyakammaṃ** niṭṭhuriyakaraṇaṃ. Gahaṭṭho vā hi gahaṭṭham, bhikkhu vā bhikkhum nissāya vasanto appamattakeneva kujjhitvā “taṃ nissāya ettakampi natthī”ti kheḷaṃ pāteṭvā pādena maddanto viya niṭṭhuriyaṃ nāma karoti, tassa taṃ kammaṃ niṭṭhuriyakammaṃ vuccati. Lakkhaṇādito panesa paraṅṇamakkhanalakkaṇo makkho, tesam vināsanaraso, parena sukataṇaṃ kiriyānaṃ avacchādanapaccupaṭṭhāno.

Paḷāsatiṭi **paḷāso**, parassa guṇe dassetvā attano guṇehi samaṃ karoti attho. Paḷāsassa āyaṇā **paḷāsāyaṇā**. Paḷāso ca so atthano jayāharaṇato āhāro cāti **paḷāsāhāro**. **Vivādatṭhānanti** vivādakāraṇaṃ. **Yugaggāhoti** samadhuraggahaṇaṃ. **Appaṭinissaggoti** attanā gahitassa appaṭinissajjanaṃ. Lakkhaṇādito panesa yugaggāhalakkaṇo paḷāso, paraṅṇehi attano guṇānaṃ samakaraṇaraso, paresam guṇappamaṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno. Paḷāsī hi puggalo dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ pasāretvā tiṭṭhati. Sākacchamaṇḍale aññena bhikkhunā bahūsu suttesu ca kāraṇesu ca ābhatesupi “tava ca mama ca vāde kiṃ nāma nānākaraṇaṃ, nanu majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisameva amhākaṃ vacanaṃ”ti vadati. Issāmacchariyāniddesā vuttatthā eva.

894. Māyāniddese **vācaṃ bhāsati**ti jānaṃyeva “paṇṇattiṃ vītikkamantā bhikkhū bhāriyaṃ karonti, amhākaṃ pana vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthī”ti upasanto viya bhāsati. **Kāyena parakkamatīti** “mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jāniṃsū”ti kāyena vattaṃ karoti. Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti **māyā**. Māyāvino bhāvo **māyāvitā**. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato aticca āsaranti

etāya sattāti **accāsarā**. Kāyavācākiriya hi aññathā dassanato vañcetīti **vañcanā**. Etāya sattā nīkarontīti **nikati**, micchā karontīti attho. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti pāpānaṃ vikkhipanato **vikiraṇā**. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti parivajjanato **pariharaṇā**. Kāyādīhi samvaraṇato **gūhanā**. Sabbatobhāgena gūhanā **parigūhanā**. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādetīti **chādanā**. Sabbatobhāgena chādanā **paṭicchādanā**. Na uttānaṃ katvā dassetīti **anuttānikammaṃ**. Na pākaṭaṃ katvā dassetīti **anāvīkammaṃ**. Suṭṭhu chādanā **vocchādanā**. Katapaṭicchādanavasena punapi pāpassa karaṇato **pāpakiriya**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati, yāya samannāgato puggalo bhasmāpaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikāpaliveṭṭhitā viya ca satthaṃ hoti.

Sāṭṭheyyaniddese **saṭṭhoti** asantaṅṅaparidīpanato na sammā bhāsītā. Sabbatobhāgena saṭṭho **parisaṭṭho**. **Yaṃ tatthāti** yaṃ tasmiṃ puggale. **Saṭṭhanti** asantaṅṅadīpanaṃ kerāṭiyaṃ. **Saṭṭhatīti** saṭṭhākāro. **Kakkaratīti** padumaṇālissa viya aparāmasanakkhamo kharapharusabhāvo. **Kakkariyantipi** tasseva vevacanaṃ. **Parikkhattatā pārikkhattiyanti** padadvayena nikhaṇitvā ṭhapitaṃ viya dalhakerāṭiyaṃ vuttaṃ. **Idaṃ vuccatīti** idaṃ attano avijjamānaṅṅappakāsanaṅṅalakkhaṇaṃ sāṭṭheyyaṃ nāma vuccati, yena samannāgatassa puggalassa kucchiṃ vā piṭṭhiṃ vā jānituṃ na sakkā.

Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo.

Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavoti—

Evaṃ vuttayakkhasūkarasadiṣo hoti. **Avijjā**diniddesā vuttatthā eva.

902. Anajjavaniddese **anajjavoti** anujutākāro. Anajjavabhāvo **anajjavatā**. **Jimhatīti** candavaṅkatā. **Vaṅkatīti** gomuttavaṅkatā. **Kuṭilatīti** naṅgalakoṭivaṅkatā. Sabbehipi imehi padehi kāyavacīcittavaṅkatāva kathitā.

Amaddavaniddese na mudubhāvo **amudutā**. Amaddavākāro **amaddavatā**. Kakkhaḷabhāvo **kakkhaḷiyaṃ**. Maddavakarassa sinehassa abhāvato pharusabhāvo **phārusiyaṃ**. Anīcavuttitāya ujukameva ṭhitacittabhāvo

ujucittatā. Puna amudutāgahaṇaṃ tassā visesanatthaṃ “amudutāsaṅkhātā ujucittatā, na ajjavasaṅkhātā ujucittatā”ti.

903. **Akkhant**iniddesādayo khantiniddesādipaṭipakkhato veditabbā.

908. Saṃyojananiddese **ajjhattanti** kāmabhavo. **Bahiddhāti** rūpārūpabhavo. Kiñcāpi hi sattā kāmabhavo appaṃ kālaṃ vasanti kappassa catutthameva koṭṭhāsaṃ, itaresu tīsu koṭṭhāsesu kāmabhavo suñño hoti tuccho, rūpārūpabhavo bahum kālaṃ vasanti, tathāpi nesaṃ yasmā kāmabhavo cutipaṭisandhiyo bahukā honti, appā rūpārūpabhavesu. Yattha ca cutipaṭisandhiyo bahukā, tattha ālayopi patthanāpi abhilāsopi bahu hoti. Yattha appā, tattha appo. Tasmā kāmabhavo ajjhattaṃ nāma jāto. Rūpārūpabhavā bahiddhā nāma. Iti ajjhattasaṅkhāte kāmabhavo bandhanaṃ **ajjhattasaṃyojanaṃ** nāma, bahiddhāsaṅkhātesu rūpārūpabhavesu bandhanaṃ **bahiddhāsaṃyojanaṃ** nāma. Tattha ekekaṃ pañcapañcavidhaṃ hoti. Tena vuttaṃ “pañcorambhāgiyāni pañcuddhambhāgiyāni”ti. Tatrāyaṃ vacanattho oraṃ vuccati kāmadhātu, tattha upapattinipphādanato taṃ oraṃ bhajantīti orambhāgiyāni. Uddhaṃ vuccati rūpārūpadhātu, tattha upapattinipphādanato taṃ uddhaṃ bhajantīti uddhambhāgiyānīti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

909. Tikaniddese tīhi akusalamūlehi vaṭṭamūlasamudācāro kathito, akusalavitakkādīsu vitakkanavasena **vitakko**, sañjānavasena **saññā**, sabbhāvaṭṭhena **dhātūti** veditabbā. Duccaritaniddese paṭhamanayo kammaṭṭhavasena vibhatto, dutiyo sabbasaṅgāhikakammavasena, tatiyo nibbattitacetanāvaseneva.

914. Āsavaniddese suttantapariyāyena tayova āsavā kathitā.

919. Esanāniddese saṅkhepato **tattha katamā kāmesanā**ti-ādinā nayena vutto kāmagavesanarāgo **kāmesanā**. **Yo bhavesu bhavacchandoti**-ādinā nayena vutto bhavagavesanarāgo **bhavesanā**. **Sassato lokoti**-ādinā nayena vuttā diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa gavesanā diṭṭhi **brahmacariyesanā**ti veditabbā. Yasmā ca na kevalam rāgadiṭṭhiyo eva esanā, tadekaṭṭham pana kammampi esanā eva, tasmā taṃ dassetuṃ dutiyanayo vibhatto. Tattha **tadekaṭṭhanti** sampayuttekaṭṭham veditabbanṃ. Tattha kāmarāgekaṭṭham kāmāvacarasattānameva pavattati, bhavarāgekaṭṭham pana mahābrahmānaṃ. Samāpattito vuṭṭhāya caṅkamanānaṃ jhānaṅgānaṃ assādanakāle akusalakāyakammaṃ hoti, “aho sukhaṃ aho sukhan”ti vācaṃ bhinditvā assādanakāle vacīkammaṃ, kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasāva assādanakāle manokammaṃ. Antaggāhikadiṭṭhivasena sabbesampi diṭṭhigatikānaṃ caṅkamanādivasena tāni hontiyeva.

920. Vidhāniddese “kathamvidham sīlavantaṃ vadanti, kathamvidham paññavantaṃ vadanti”ti-ādīsu¹ ākārasaṅghānaṃ vidhā nāma. “Ekavidhena ñāṇavatthū”ti-ādīsu² koṭṭhāso. “Vidhāsu na vikampati”ti-ādīsu³ māno. Idhāpi mānova vidhā nāma. So hi seyyādivasena vidahanato vidhāti vuccati, ṭhapanatṭhena vā vidhā. Tasmā “seyyohamasmī”ti evaṃ uppannā mānavidhā mānaṭhapanā **seyyohamasmīti vidhāti** veditabbā. Sesapadadvayesupi eseva nayo.

921. Bhayaniddese **jātim paṭicca bhayanti** jātipaccayā uppannabhayaṃ. **Bhayānakanti** ākāraniddeso. **Chambhitattanti** bhayavasena gattacalanāṃ. **Lomahamsoti** lomānaṃ hamsanaṃ uddhaggabhāvo. Iminā padadvayena kiccato bhayaṃ dassetvā puna **cetaso utrāsoti** sabhāvato dassitaṃ.

922. Tamaniddese vicīkicchāsīsenā avijjā kathitā. “Tamandhakāro sammoho, avijjogho mahabbhayo”ti vacanato hi avijjā

---

1. Saṃ 1. 51 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

3. Khu 2. 352 piṭṭhe.

tamo nāma. Tiṇṇaṃ pana addhānaṃ vasena desanāsukhatāya vicikicchāsīsena desanā katā. Tattha “kiṃ nu kho ahaṃ atīte khattiyo ahoṣiṃ, udāhu brāhmaṇo, vesso, suddo, kāḷo, odāto, rasso, dīgho”ti kaṅkhanto **atītaṃ addhānaṃ ārabba kaṅkhati** nāma. “Kiṃ nu kho ahaṃ anāgate khattiyo bhavissāmi, udāhu brāhmaṇo, vesso -pa- dīgho”ti kaṅkhanto **anāgataṃ addhānaṃ ārabba kaṅkhati** nāma. “Kiṃ nu kho ahaṃ etarahi khattiyo, udāhu brāhmaṇo, vesso, suddo, kiṃ vā ahaṃ rūpaṃ, udāhu vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṃ”ti kaṅkhanto **paccuppannaṃ addhānaṃ ārabba kaṅkhati** nāma.

Tattha kiñcāpi khattiyo vā attano khattiyabhāvaṃ, brāhmaṇo vā brāhmaṇabhāvaṃ, vesso vā vessabhāvaṃ, suddo vā suddabhāvaṃ ajānanako nāma natthi, jīvaladdhiko pana satto khattiyajīvādīnaṃ vaṇṇādibhedam sutvā “kīdiso nu kho amhākaṃ abbhantare jīvo, kiṃ nu kho nīlako, udāhu pītako, lohitaṅko, odāto, caturaṃso, chaḷaṃso, aṭṭhaṃso”ti kaṅkhanto evaṃ kaṅkhati nāma.

923. **Titthāyatanānī**ti titthabhūtāni āyatanāni, titthiyānaṃ vā āyatanāni. tattha titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Titthiyā nāma yesaṃ tā diṭṭhiyo ruccanti khamanti. Āyatanaṭṭho heṭṭhā vuttoyeva. Tattha yasmā sabbepi diṭṭhigatikā sañjāyamānā imesuyeva tīsu ṭhānesu sañjāyanti, samosaramānāpi etesuyeva samosaranti sannipatanti, diṭṭhigatikabhāve ca nesaṃ etānīyeva kāraṇāni, tasmā titthāni ca tāni sañjātānīti-ādinā atthena āyatanāni cāti titthāyatanāni. Tenevatthena titthiyānaṃ āyatanānītipi titthāyatanāni. **Purisapuggaloti** satto. Kōmañca purisotipi puggalotipi vutte sattoyeva vutto, ayaṃ pana **sammutikathā** nāma yo yathā jānāti, tassa tathā vuccati. **Paṭisaṃvedetī**ti attano santāne uppannaṃ jānāti, paṭisaṃviditaṃ karoti anubhavati vā. **Pubbe katahetū**ti pubbe katakāraṇā, pubbe katakammaṃpaccayeneva paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ nigaṇṭhasamayo. Evaṃvādino pana te kammavedanañca kiriyavedanañca paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanameva sampaṭicchanti. Pittasamuṭṭhānādīsu¹ ca aṭṭhasu

1. Khu 7. 10 piṭṭhe Mahāniddeṣe.

ābādhesu satta paṭikkhipitvā aṭṭhamāṇyeva sampaṭicchanti.

Diṭṭhadhammavedanīyādīsu ca tīsu kammesu dve paṭikkhipitvā ekaṃ aparāpariyavedanīyameva sampaṭicchanti.

Kusalākusalavipākakiriyasaṅkhātāsu ca catūsu cetanāsu vipākacetanāṇyeva sampaṭicchanti.

Issaranimmānahetūti issaranimmānakāraṇā, brahmunā vā pajāpatinā vā issarena nimmitattā paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ brāhmaṇasamayo. Ayaṃhi nesāṃ adhippāyo imā tisso vedanā paccuppanne attanā katamūlakena vā ānattimūlakena vā pubbe katena vā ahetu-appaccayā vā paṭisaṃvedetum nāma na sakkā, issaranimmānakāraṇā eva pana imā paṭisaṃvedetīti. Evaṃvādino panete heṭṭhā vuttesu aṭṭhasu ābādhesu ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭibāhanti. Tathā diṭṭhadhammavedanīyādīsūpi sabbakoṭṭhāsesu ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭibāhanti.

Ahetu appaccayāti hetuṅca paccayaṅca vinā akāraṇeneva paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ ājīvakasamayo. Evaṃvādino etepi heṭṭhā vuttesu kāraṇesu ca byādhīsu ca ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭikkhipanti.

924. **Kiñcanāti** palibodhā. **Rāgo kiñcananti** rāgo uppajjamāno satte bandhati palibundheti, tasmā kiñcananti vuccati. Dosamohesupī eseva nayo. **Aṅgaṇānīti** “udaṅgaṇe tattha papaṃ avindun”¹ āgataṭṭhāne bhūmippadeso aṅgaṇaṃ. “Tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī”² āgataṭṭhāne yaṃkiñci malaṃ vā paṅko vā. “Sāṅgaṇo samāno”³ āgataṭṭhāne nānappakāro tibbakilesa. Idhāpi tadeva kilesaṅgaṇaṃ adhippetāṃ. Teneva **rāgo aṅgaṇanti**-ādimāha.

Malānīti malinabhāvakaraṇāni. **Rāgo malanti** rāgo uppajjamāno cittam malinaṃ karoti, malaṃ gāhāpeti, tasmā malanti vuccati. Itaresupī dvīsu eseva nayo.

1. Khu 5. 1 piṭṭhe Jātake. 2. Ma 1. 144; Aṃ 3. 329 piṭṭhesu. 3. Ma 1. 29 piṭṭhe.

Visamaniddese yasmā rāgādīsu ceva kāyaduccarītādīsu ca sattā pakkhalanti, pakkhalitā ca pana sāsanaṭopi sugatitopi patanti, tasmā pakkhalanapātahetuto **rāgo visamanti**-ādi vuttam.

Aggīti anudahanatṭhena aggi. **Rāgaggīti** rāgo uppajjamāno satte anudahati jhāpeti, tasmā aggīti vuccati. Dosamohesupi eseva nayo. Tattha vatthūni ekā kira daharabhikkhunī Cittalapabbatavihāre uposathāgāraṃ gantvā dvārapālakarūpaṃ olokayamānā ṭhitā, athassā anto rāgo uppanno, sā teneva jhāyitvā kālamakāsi. Bhikkhuniyo gacchamānā “ayaṃ daharā ṭhitā, pakkosatha nan”ti āhaṃsu. Ekā gantvā “kasmā ṭhitāsī”ti hatthe gaṇhi. Gahitamattā parivattitvā patitā. Idaṃ tāva rāgassa anudahanatāya vatthu. Dosassa pana anudahanatāya manopadosikā devā daṭṭhabbā. Mohassa anudahanatāya khiḍḍāpadosikā devā daṭṭhabbā. Mohanavasena hi tesam satisammoso hoti, tasmā khiḍḍāvasena āhārakālaṃ ativattitvā kālaṃ karonti. **Kasāvāti** kasatā nirojā. Rāgādīsu ca kāyaduccarītādīsu ca ekampi paṇītaṃ ojavantaṃ natthi, tasmā **rāgo kasāvoti**-ādi vuttam.

925. **Assādadiṭṭhīti** assādasampayuttā diṭṭhi. **Natthi kāmesu dosoti** kilesakāmena vatthukāmapaṭisevanadoso natthīti vadati. **Pātabyatanti** pātabbabhāvaṃ paribhuñjanaṃ ajjhoharaṇaṃ. Evaṃvādī hi so vatthukāmesu kilesakāmaṃ pivanto viya ajjhoharanto viya paribhuñjati. **Attānudiṭṭhīti** attānaṃ anugatā diṭṭhi. **Micchādiṭṭhīti** lāmakā diṭṭhi. Idāni yasmā ettha paṭhamā sassatadiṭṭhi hoti, dutiyā sakkāyadiṭṭhi, tatiyā ucchedadiṭṭhi, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **sassatadiṭṭhi assādadiṭṭhīti**-ādimāha.

926. **Aratiniddeso** ca **vihesāniddeso** ca vuttatthoyeva. Adhammassa cariyā **adhammacariyā**, adhammakaraṇanti attho. Visamā cariyā, visamasa vā kammaṃ cariyāti **visamacariyā**, **dovacassatāpāpamittatā** niddesā vuttatthā eva. Puthunimittārammaṇesu pavattito nānattesu saññā **nānattasaññā**. Yasmā vā aññāva kāmasaññā, aññā byāpādādisaññā,

tasmā nānattā saññātipi nānattasaññā. Kosajjapamādaniddesesu pañcasu kāmagaṇesu viassaṭṭhacittassa kusaladhamabhāvanāya ananuyogavasena līnavuttitā **kosajjāṃ**, pamajjanavasena pamattabhāvo **pamādoti** veditabbo. **Asantuṭṭhitā** diniddesā vuttatthā eva.

931. Anādariyaniddese ovādassa anādiyanavasena anādarabhāvo **anādariyaṃ**. Anādariyanākāro **anādaratā**. Sagaruvāsaṃ avasanaṭṭhena agāravabhāvo **agāravatā**. Sajeṭṭhakavāsaṃ avasanaṭṭhena appatissavatā. **Anaddāti** anādiyanā. **Anaddāyanāti** anādiyanākāro. Anaddāya ayitassa bhāvo **anaddāyittam**. Asīlassa bhāvo asīyam. **Acittikāro**ti garucittikārassa akaraṇaṃ.

932. Assaddhabhāvo **assaddhiyaṃ**. Assaddahanākāro **asaddahanā**. Okappetvā anupavisitvā aggahaṇaṃ **anokappanā**. Appasīdanaṭṭhena **anabhippasādo**.

Avadaññutāti thaddhamacchariyavasena dehi karohīti vacanassa ajānatā.

934. **Buddhā ca Buddhasāvaka cāti** ettha Buddhaggahaṇena Paccekabuddhāpi gahitāva. **Asametukamyatāti** tesaṃ samīpaṃ agantukāmatā. **Saddhammaṃ asotukamyatāti** sattatīma bodhipakkhiyadhammā saddhammo nāma, taṃ asuṇitukāmatā. **Anuggahetukamyatāti** na uggahetukāmatā.

Upārambhacittatāti upārambhacittabhāvo. Yasmā pana so atthato upārambhova hoti, tasmā taṃ dassetuṃ **tattha katamo upārambhoti**-ādi vuttaṃ. Tattha upārambhanavasena **upārambho**. Punappunaṃ upārambho **anupārambho**. Upārambhanākāro **upārambhanā**. Punappunaṃ upārambhanā **anupārambhanā**. Anupārambhi tassa bhāvo **anupārambhitattam**. **Uññāti** heṭṭhā katvā jānanā. **Avaññāti** avajānanā. Paribhavanaṃ **paribhavo**. Randhassa gavesitā **randhagavesitā**. Randhaṃ vā gavesatīti randhagavesī, tassa bhāvo randhagavesitā. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ pa-avajjānupassanalakkhaṇo upārambho nāma vuccatī. Yena samannāgato puggalo yathā nāma

tunnakāro sātakaṃ pasāretvā chiddameva oloketi, evameva parassa sabbepi guṇe makkhetvā aguṇesuyeva patiṭṭhāti.

936. **Ayoniso manasikāro**ti anupāyamanasikāro. **Anicce niccanti** anicceyeva vatthusmiṃ idaṃ niccanti evaṃ pavatto. **Dukkhe sukhanti-**ādīsipi eseva nayo. **Saccavippaṭikulena vā**ti catunnaṃ saccānaṃ ananulomavasena. **Cittassa āvaṭṭanā**ti-ādīni sabbānipi āvajjanasseva vevacanāneva. **Āvajjana**ñhi bhavaṅgacittaṃ āvaṭṭetīti cittassa **āvaṭṭanā**. Anu-anu āvaṭṭetīti **anāvaṭṭanā**¹. **Ābhujatīti ābhogo**. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ārammaṇaṃ samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā anubandhitvā uppajjamāne manasikarotīti **manasikāro**. **Karotīti** ṭhapeti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ anupāyamanasikāro uppathamanasikāralakkhaṇo ayonisomanasikāro nāma vuccati. Tassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni yāthāvato āvajjitum na sakkoti.

Kummaggasevanāniddese yaṃ kummaggaṃ sevato sevānā kummaggasevanāti vuccati, taṃ dassetum **tattha katamo kummaggoti** dutyapucchā katā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

939. Catukkaniddese taṇhuppādesu **cīvarahetū**ti “kattha² manāpaṃ cīvaram labhissāmi”ti cīvarakāraṇā uppajjati. **Itibhavābhavahetū**ti ettha **itī**ti nidassanatthe nipāto, yathā cīvarādihetu, evaṃ bhavābhavahetūtipi attho. **Bhavābhavoti** cettha paṇītaṇītarāni telamadhuphāṇitādīni adhippetāni. Imesaṃ pana catunnaṃ taṇhuppādānaṃ pahānatthāya paṭipāṭiyāva cattāro ariyavaṃsā desitāti veditabbā.

1. Anvāvaṭṭanā (Sī, Syā)

2. Tattha (Sī)

Agatigamanesu **chandāgatim gacchatī** chandena pemena agatim gacchati, akattabbaṃ karoti. Parapadesupi eseva nayo. Tattha yo “ayaṃ me mitto vā sandiṭṭho vā sambhatto vā ñātako vā lañjaṃ vā pana me deti”ti chandavasena assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ chandāgatim gacchati nāma. Yo “ayaṃ me veri”ti pakativeravasena vā taṅkhaṇuppannakodhavasena vā sāmikaṃ assāmikaṃ karoti, ayaṃ **dosāgatim gacchati** nāma. Yo pana mandattā momūhattā yaṃ vā taṃ vā vatvā assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ **mohāgatim gacchati** nāma. Yo pana “ayaṃ rājavallabho vā visamanissito vā anattampi me kareyyā”ti bhīto assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ **bhayāgatim gacchati** nāma. Yo vā pana bhājīyaṭṭhāne kiñci bhājento “ayaṃ me mitto vā sandiṭṭho vā sambhatto vā”ti pemavasena atirekaṃ deti, “ayaṃ me veri”ti dosavasena ūnakaṃ deti, momūhattā dinnādinnaṃ ajānamāno kassaci ūnakaṃ kassaci adhikaṃ deti, “ayaṃ imasmiṃ adīyamāne mayhaṃ anattampi kareyyā”ti bhīto kassaci atirekaṃ deti, so catubbidhopi yathānukkamena chandāgati-ādīni gacchati nāma. Ariyā etāya na gacchantīti **agati**. Anariyā iminā agatim gacchantīti **agatigamanam**. Idaṃ dvayaṃ catunnampi sādharmaṇavasena vuttaṃ. Chandena gamanaṃ **chandagamanaṃ**. Idaṃ dosādīnaṃ asādharmaṇavasena vuttaṃ. Sakapakkharāgañca parapakkhadosañca purakkhatvā asamaggabhāvena gamanaṃ **vaggagamanaṃ**. Idaṃ chandadosasādharmaṇavasena vuttaṃ. Vārino viya yathā ninnam gamananti **vārigamanaṃ**. Idaṃ catunnampi sādharmaṇavasena vuttaṃ.

Vipariyāsesu aniccādīni vatthūni niccanti-ādīnā nayena viparītato esantīti¹ vipariyāsā, saññāya vipariyāso **saññāvipariyāso**. Itaresupi dvīsu eseva nayo. Evamete catunnam vatthūnaṃ vasena cattāro yesu vatthūsu saññādīnaṃ vasena dvādasa honti, tesu aṭṭha sotāpattimaggena pahīyanti. **Asubhe subhanti** saññācittavipallāsā sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. **Dukkhe sukhanti** saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā.

---

1. Asantīti (?)

Anariyavohāresu **anariyavohārā**ti anariyānaṃ lāmakānaṃ vohārā.
Diṭṭhavāditāti “diṭṭhaṃ mayā”ti evaṃ vāditā. Ettha ca
 taṃtaṃsamuṭṭhāpikacetanāvasena attho veditabbo. Saha saddena cetanā
 kathitātipi vuttameva. Dutiyacatukkepi eseva nayo. Ariyo hi adisvā vā
 “diṭṭhaṃ mayā”ti, disvā vā “na diṭṭhaṃ mayā”ti vattā nāma natthi, anariyova
 evaṃ vadati, tasmā evaṃ vadantassa etā saha saddena aṭṭha cetanā
 anariyavohārāti veditabbā.

Duccaritesu paṭhamacatukkaṃ veracetanāvasena vuttaṃ, dutiyaṃ
 vacīduccaritavasena.

Bhayesu paṭhamacatukke jātim paṭicca uppannaṃ bhayaṃ **jātibhayaṃ**.
 Sesesupi eseva nayo. Dutiyacatukke rājato uppannaṃ bhayaṃ **rājabhayaṃ**.
 Sesesupi eseva nayo.

Tatuyacatukke **cattāri bhayānī**ti mahāsamudde udakaṃ orohantassa
 vuttabhayāni. Mahāsamudde kira mahindavīci nāma saṭṭhi yojanāni
 uggacchati. Gaṅgāvīci nāma paṇṇāsa. Rohaṇāvīci nāma cattālīsa yojanāni
 uggacchati. Evarūpā ūmiyo paṭicca uppannaṃ bhayaṃ **ūmibhayaṃ** nāma.
 Kumbhīlato uppannaṃ bhayaṃ **kumbhīlabhayaṃ**. Uda kāvaṭṭato bhayaṃ
āvaṭṭabhayaṃ. Susukā vuccati caṇḍamaccho, tato bhayaṃ **susukābhayaṃ**.

Catutthacatukke **attānuvādabhayanti** pāpakammino attānaṃ
 anuvadantassa uppajjanakabhayaṃ. **Parānuvādabhayanti** parassa anuvādato
 uppajjanakabhayaṃ. **Daṇḍabhayanti** agārikassa raññā pavattitandaṇḍaṃ,
 anagārikassa vinayandaṇḍaṃ paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Duggatibhayanti**
 cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṃ. Iti imehi catūhi catukkehi soḷasa
 mahābhayāni nāma kathitāni.

Diṭṭhacatukke timbarukadiṭṭhi¹ nāma kathitā. Tattha **sayamkatam**
sukhadukkhanti vedanaṃ attato samanupassato vedanāya eva vedanā katāti
 uppannā diṭṭhi. Evañca sati tassā vedanāya pubbepi atthitā āpajjatīti ayaṃ
 sassatadiṭṭhi nāma hoti. **Saccato thetatoti** saccato thirato.

---

1. Saṃ 1. 261 piṭṭhā āgatā.

Paramkatanti paccuppannavedanato aññam vedanākāraṇam vedanattānam samanupassato aññāya vedanāya ayam vedanā katāti uppannā diṭṭhi. Evaṃ sati purimāya kāraṇavedanāya ucchedo āpajjati ayam ucchedadiṭṭhi nāma hoti. **Sayamkatañca paramkatañcāti** yathāvutteneva atthena upaḍḍham sayam kataṃ upaḍḍham parena katanti gaṇhato uppannā diṭṭhi. Ayam sassatucchedadiṭṭhi nāma. Catutthā akāraṇā eva sukhadukkham hotīti gaṇhato uppannā diṭṭhi. Evaṃ sati ayam ahetukadiṭṭhi nāma. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

940. Pañcakaniddese yasmā yesam sakkāyadiṭṭhi-ādīni appahīnāni, te bhavaggepi nibbatte etāni ākaḍḍhitvā kāmabhavyeva pātentī, tasmā **orambhāgiyāni saṃyojanānīti** vuttāni. Iti etāni pañca gacchantam na vārenti, gataṃ pana ānenti. Rūparāgādīnīpi pañca gacchantam na vārenti, āgantum pana na denti. Rāgādayo pañca lagganaṭṭhena **saṅgā**, anupaviṭṭhaṭṭhena pana **sallāti** vuttā.

941. **Cetokhilāti** cittassa thaddhabhāvā kacavarabhāvā khāṇukabhāvā. **Satthari kaṅkhatīti** satthu sarīre vā guṇe vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno “dvattiṃsavaralakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ nāma sarīram atthi nu kho natthī”ti kaṅkhati. Guṇe kaṅkhamāno “atītānāgatapaccuppannajānanasamattham sabbaññutaññānam atthi nu kho natthī”ti kaṅkhati. **Vicikicchatīti** vicinanto kicchati, dukkham āpajjati, vinicchetuṃ na sakkoti. **Nādhimuccatīti** evametanti adhimokkham na paṭilabhati. **Na sampasīdatīti** guṇesu otarivā nibbicikicchabhāvena pasīditum anāvilo bhavitum na sakkoti.

Dhammeti pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kaṅkhamāno “Tepiṭakam Buddhavacanam caturāsītidhammakhandhasahassānīti vadanti, atthi nu kho etaṃ natthī”ti kaṅkhati. Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno “vipassanānissando maggo

nāma, magganissando phalaṃ nāma, sabbasaṅkhārapaṭinissaggo nibbānaṃ nāmāti vadanti, taṃ atthi nu kho natthi”ti kaṅkhati.

Samghe kaṅkhatī “ujjupaṭipannoti-ādīnaṃ padānaṃ vasena evarūpaṃ paṭipadaṃ paṭipannā cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhannaṃ puggalānaṃ samūhabhūto saṅgho nāma atthi nu kho natthi”ti kaṅkhati. **Sikkhāya kaṅkhamāno** “adhisīlasikkhā nāma adhicittasikkhā nāma adhipaññā sikkhā nāmāti vadanti, sā atthi nu kho natthi”ti kaṅkhati.

Cetasovinibandhāti cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti cetasovinibandhā. **Kāmeti** vatthukāmepe kilesakāmepe. **Kāyeti** attano kāye. **Rūpeti** bahiddhā rūpe. **Yāvadatthanti** yattakaṃ icchati, tattakaṃ. **Udarāvadehakanti** udarapūraṃ. Tañhi udaraṃ avadehanato¹ udarāvadehakanti vuccati. **Seyyasukhanti** mañcapīṭhasukhaṃ utusukhaṃ vā. **Passasukhanti** yathā samparivattakaṃ sayantassa dakkhiṇapassavāmapassānaṃ sukhaṃ hoti, evaṃ uppannasukhaṃ. **Middhasukhanti** niddāsukhaṃ. **Anuyuttoti** yuttapayutto viharati. **Paṇidhāyāti** patthayitvā. **Silenāti-ādīsu sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Vatanti** vatasamādānaṃ. **Tapoti** tapacaraṇaṃ. **Brahmacariyanti** methunavirati. **Devo vā bhavissāmīti** mahesakkhadevo vā bhavissāmi. **Devaññataro vāti** appesakkhadevesu vā aññataro. **Kusaladhamme āvaranti** nīvārentīti **nīvaraṇāni**.

Mātā jīvītā voropitā hotīti manusseneva sakajanikā manussamātā jīvītā voropitā hoti. **Pitāti** manussapitāva. **Arahāpi** manussa-arahāva. **Duṭṭhena cittenāti** vadhakacittena.

Saññīti saññāsamaṅgī. **Arogoti** nicco. **Ittheke abhivadantīti** itthaṃ eke abhivadanti, evameke abhivadantīti attho. Ettāvataṃ soḷasa saññīvādā kathitā. **Asaññīti** saññāviraḥito. Iminā padena aṭṭha saññīvādā kathitā. Tatiyapadena aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā kathitā. **Sato vā pana sattassāti** atha vā pana vijjamānasseva sattassa. **Ucchedanti** upacchedaṃ. **Vināsanti** adassanaṃ. **Vibhavanti** bhāvavigamaṃ. Sabbānetāni aññamaññavevacanāneva. Tattha dve janā ucchedaṭṭhiṃ gaṇhanti

---

1. Avadehakato (Sī, Syā)

lābhī ca alābhī ca. Tattha lābhī arahato dibbena cakkhunā cutim̄ disvā upapattim̄ apassanto, yo vā cutimattameva daṭṭhum̄ sakkoti, na upapātam̄. So ucchedadiṭṭhim̄ gaṇhāti. Alābhī “ko paralokam̄ jānāti”ti kāmāsukhagiddhatāya vā, “yathā rukkhato paṇṇāni patitāni na puna viruhanti, evam̄ sattā”ti-ādinā vitakkena vā ucchedam̄ gaṇhāti. Idha pana taṇhādiṭṭhīnam̄ vasena tathā ca aññathā ca vikappetvāva uppannā satta ucchedavādā kathitā. Tesañhi idam̄ saṅghavacanam̄.

Diṭṭhadhammanibbānam̄ vā paneketi ettha diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccati. Tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetam̄ adhivacanam̄. Diṭṭhadhamme nibbānam̄ diṭṭhadhammanibbānam̄, imasmim̄yeva attabhāve dukkhā vūpasamantīti attho. Idam̄ pañcannam̄ diṭṭhadhammanibbānavādānam̄ saṅghavacanam̄.

942. **Verāti** veracetanā. **Byāsanāti** vināsā. **Akkhantiyāti** anadhivāsanāya. **Appiyoti** dassanasavanapaṭikūlatāya na piyāyitabbo. Cintetumpi paṭikūlattā mano etasmim̄ na appetīti **amanāpo**. **Verabahuloti** bahuvero. **Vajjabahuloti** bahudoso.

Ājīvakabhayanti ājīvam̄ jīvitavuttim̄ paṭicca uppannam̄ bhayam̄, tam̄ agārikassapi hoti anagārikassapi. Tattha agārikena tāva ājīvahetu bahum̄ akusalam̄ kataṃ hoti. Athassa maraṇasamaye niraye upaṭṭhahante bhayam̄ uppajjati. Anagārikenāpi bahu anesanā katā hoti. Athassa maraṇakāle niraye upaṭṭhahante bhayam̄ uppajjati. Idam̄ ājīvakabhayam̄ nāma. **Asilokabhayanti** garahabhayam̄. **Parisasārajjabhayanti** katapāpassa puggalassa sannipatitam̄ parisam̄ upasaṅkamantassa sārjjasāṅkhātam̄ bhayam̄ uppajjati. Idam̄ parisasārajjabhayam̄ nāma. Itaradvayam̄ pākaṭameva.

943. Diṭṭhadhammanibbānavāresu **pañcahi kāmaguṇehīti** manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi bandhanehi vā. **Samappitoti** suṭṭhu appito allīno hutvā. **Samaṅgībhūtoti** samannāgato. **Paricāretīti** tesu kāmaguṇesu yathāsukham̄ indriyāni cāreti sañcāreti ito cito ca upaneti. Atha vā pana laḷati ramati kīlatīti. Ettha ca duvidhā kāmaguṇā mānussakā ceva dibbā ca. Mānussakā mandhātukāmaguṇasadisā daṭṭhabbā, dibbā Paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadisāti. Evarūpe

kāme upagataṃ hi te paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hotīti vadanti. Tattha **paramadiṭṭhadhammanibbānanti** paramaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, uttamanti attho.

Dutiyavāre hutvā abhāvattṭhena **aniccā**, paṭipīḷanaṭṭhena **dukkhā**, pakatijahanaṭṭhena **vipariṇāmadhammā**ti veditabbā. **Tesaṃ vipariṇāmaññathābhāvā**ti tesaṃ kāmānaṃ vipariṇāmasaṅkhātā aññathābhāvā. “Yampi me ahosi, tampi me natthī”ti vuttanayena uppajjanti **sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā**. Tattha antonijjhāyanalakkhaṇo **soko**, tannissitalāpallakkhaṇo **paridevo**, kāyapaṭipīḷanalakkhaṇaṃ **dukkhaṃ**, manovighātalakkhaṇaṃ **domanassaṃ**. Vighātalakkhaṇo **upāyāso**.

Vitakkanti abhiniropanavasena pavatto **vitakko**. **Vicāritanti** anumajjanavasena pavatto vicāro. **Etena etanti** etena vitakkena ca vicārena ca etaṃ paṭhamajjhānaṃ oḷārikaṃ sakaṇṭhakaṃ viya khāyati.

Pītigatanti pītimeva. **Cetaso uppilāvanti** cittassa uppilabhāvakaraṇaṃ. **Cetaso ābhogoti** jhānā vuṭṭhāya tasmaṃ sukhe punappunaṃ cittassa ābhogo manasikāroti. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

944. Chakkaniddese yasmā kuddho vā kodhavasena, sandiṭṭhiparāmāsī vā sandiṭṭhiparāmasitāya kalahaṃ viggahaṃ vivādaṃ āpajjati, tasmā kodhādayo “vivādamūlānī”ti vuttā.

Chandarāganiddese kāmagehasitattā **chandarāgā gehasitā dhammā**ti saṅgahato vatvā puna pabhedato dassetuṃ **manāpiyesu rūpesūti**-ādi vuttam. Tattha **manāpiyesūti** manavaḍḍhanakesu iṭṭhesu. Virodhā eva **virodhavatthūni**. **Amanāpiyesūti** aniṭṭhesu.

945. Agāra vesu **agāravoti** gāravavirahito. **Appatissoti** appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu Sathhari dharamāne tīsu kālesu upaṭṭhānaṃ na yāti, Sathhari anupāhane caṅkamante sa-upāhano

caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, Satthudassanaṭṭhāne ubho aṁse pārupati, chattaṁ dhāreti, upāhanaṁ dhāreti, nhāyati, uccāraṁ vā passāvaṁ vā karoti, parinibbute vā pana cetiyaṁ vanditum na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne Satthudassanaṭṭhāne vuttaṁ sabbaṁ karoti, ayaṁ **Satthari agāravo** nāma. Yo pana dhammassavane saṅghuṭṭhe sakkaccaṁ na gacchati, sakkaccaṁ dhammaṁ na suṇāti, samullapanto nisīdati, na sakkaccaṁ gaṇhāti, na sakkaccaṁ vāceti, ayaṁ **dhamme agāravo** nāma. Yo pana therena bhikkhunā anajjhīṭṭho dhammaṁ deseti, pañhaṁ katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati, tiṭṭhati, nisīdati, dussapallatthikaṁ vā hatthapallatthikaṁ vā karoti, saṅghamajjhe ubho aṁse pārupati, chattupāhanaṁ dhāreti, ayaṁ **saṅghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārave kate saṅghe agāravo katova hoti. Tisso sikkhā pana apūrayamānova **sikkhāya agāravo** nāma. Appamādalakkhaṇaṁ ananubrūhayamāno **appamāde agāravo** nāma. Duvidhaṁ paṭisanthāraṁ akaronto **paṭisanthāre agāravo** nāma.

Parihāniyā dhammāti parihānakarā dhammā. **Kammārāmatāti** navakamme vā cīvaravicāraṇādīsu vā kammesu abhirati yuttapayuttatā. **Bhassārāmatāti** tiracchānakathāvasena bhasse yuttapayuttatā. **Niddārāmatāti** niddāya yuttapayuttatā. **Saṅgaṇikārāmatāti** saṅgaṇikāya yuttapayuttatā. **Saṁsaggārāmatāti** savanasaṁsagge dassanasaṁsagge samullāpasāsaṁsagge paribhogasaṁsagge kāyasaṁsaggeti pañcavidhe saṁsagge yuttapayuttatā. **Papañcārāmatāti** taṇhāmānadiṭṭhipapañcesu yuttapayuttatā.

946. **Somanassupavicārā**dīsu somanassena saddhim upavicarantīti **somanassupavicārā**. **Cakkhunā rūpaṁ disvāti** cakkhuviññāṇena rūpaṁ passivā. **Somanassaṭṭhāniyanti** somanassassa ārammaṇavasena kāraṇabhūtaṁ. **Upavicaratīti** tattha vicārapavattanena upavicarati. Vitakko pana taṁsampayutto vāti iminā nayena tīsupi chakkesu attho veditabbo.

947. **Gehasitānīti** kāmaguṇanissitāni. **Somanassānīti** cetasikasukkhāni. **Domanassānīti** cetasikadukkhāni. **Upekkhāti**

aññāṇasampayuttā upekkhā vedanā. Aññāṇupekkhātīpi etāsaṃyeva nāmaṃ.

948. **Atthi me attāti vāti** sabbapadesu vāsaddo vikappattho, evaṃ vā diṭṭhi uppajjatīti vuttaṃ hoti. **Atthi me attāti** cettha sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṃ gaṇhāti. **Saccato thetatoti** bhūtato ca thirato ca, idaṃ saccanti suṭṭhudaḷhabhāvenāti vuttaṃ hoti. **Natthi me attāti** ayaṃ pana ucchedadiṭṭhi, sato sattassa tатtha tатtha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato sassatadiṭṭhi. Paccuppannameva atthīti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi. Pacchimāpi atītānāgatesu natthīti gahaṇato bhasmantā āhutiyoti gahitadiṭṭhikānaṃ viya ucchedadiṭṭhi. Atīteyeva natthīti gaṇhantī adhiccasaṃmuppannikasseva sassatadiṭṭhi. **Attanā vā attānaṃ sañjānāmīti** saññākkhandhasīsenā khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānānato iminā attanā imaṃ attānaṃ sañjānāmīti evaṃ hoti. **Attanā vā anattānanti** saññākkhandhaṃyeva attāti gahetvā itare cattāro khandhe anattāti gahetvā saññāya tesāṃ jānānato evaṃ hoti. **Anattanā vā attānanti** saññākkhandhaṃ anattāti, itare ca cattāro khandhe attāti gahetvā saññāya tesāṃ jānānato evaṃ hoti. Sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova.

Vado vedeyyoti-ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatīti **vado**, vacīkammaṃ kārakoti vuttaṃ hoti. Vedayatīti **vedeyyo**, jānāti anubhavati cāti vuttaṃ hoti. Idāni yaṃ so vedeti, taṃ dassetuṃ **tatra tatra dīgharattaṃ kalyāṇapāpakānanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **tatra tatrāti** tesu tesu yonigatiṭṭhitinivāsanikāyesu ārammaṇesu vā. **Dīgharattanti** cirarattaṃ. **Paccanubhotīti** paṭisaṃvedayatīti. **Na so jāto nāhosīti** so attā ajātidhammato na jāto nāma, sadā vijjamaṇoyevāti attho. Teneva atīte nāhosi, anāgatepi na bhavissati. Yo hi jāto, so ahoṣi. Yo ca jāyissati, so bhavissatīti. Atha vā “na so jāto nāhosī”ti so sadā vijjamaṇattā atītepi na jātu

nāhosi, anāgatepi na jātu na bhavissati. **Niccoti** uppādavayarahito. **Dhuvoti** thiro sārabhūto. **Sassatoti** sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammoti** attano pakatibhāvaṃ avijahanadhammo kakaṇṭako viya nānappakārattaṃ nāpajjati. Evamayāṃ sabbāsavadiṭṭhi¹ nāma kathitā. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

949. Sattakaniddese thāmagataṭṭhena appahīnaṭṭhena ca anusentīti **anusayā**. Vaṭṭasmim satte saṃyojenti ghaṭentīti **saṃyojanāni**. Samudācāravasena pariyuṭṭhahantīti **pariyuṭṭhānāni**. Kāmarāgoṇa pariyuṭṭhānaṃ **kāmarāgapariyuṭṭhānaṃ**. Sesesupi eseṇa nayo.

950. Asataṃ dhammā, lāmakatṭhena vā asantā dhammāti **asaddhammā**. Rāgādīhi dosehi duṭṭhāni caritānīti **duccaritāni**. Tena tenākāreṇa maññantīti **mānā**.

951. Diṭṭhiniddese **rūpīti** rūpavā. **Cātumahābhūtikoti** catumahābhūtamayo. Mātāpitūnaṃ etanti mātāpettikāṃ. Kintāṃ? Sukkasoṇitaṃ. Mātāpettike sambhūto jātoti **mātāpettikasambhavo**. Idha rūpakāyasīseṇa manussatthabhāvaṃ attāti vadati. Dutiyo taṃ paṭikkhipitvā dībbatthabhāvaṃ vadati. **Dibboti** devaloke sambhūto. **Kāmāvacaroti** chakāmāvacaradevapariyāpanno. Kabaḷikāraṃ bhakkhayatīti **kabaḷikārabhakkho**. **Manomayoti** jhānāmanena nibbatto. **Sabbaṅgapaccaṅgīti** sabbaṅgapaccaṅgayutto. **Ahīndriyoti** paripuṇṇindriyo. Yāni brahmaloke atthi, tesāṃ vasena, itaresaṅca saṅghānavasenetāṃ vuttaṃ. **Ākāsānañcāyatanūpagoti** ākāsānañcāyatanabhavaṃ upagato. Itaresupi eseṇa nayo. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

1. Ma 1. 10 piṭṭhe āgatā.

8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

952. Aṭṭhakaniddese kilesāyeva **kilesavatthūni**. **Kusītavatthūnī** kusītassa alasassa vatthūni paṭiṭṭhā, kosajjakāraṇānīti attho. **Kammaṃ kātabbam hotīti** cīvaravicāraṇādikammaṃ kātabbam hoti. **Na vīriyaṃ ārabhatīti** duvidhampi vīriyaṃ nārabhati. **Appattassāti** jhānavipassanāmaggaṭṭhammassa appattassa pattiya. **Anadhigatassāti** tasseva anadhigatassa adhigamatthāya. **Asacchikatassāti** tasseva asacchikatassa sacchikaraṇatthāya. **Idaṃ paṭhamanti** idaṃ “handāhaṃ nipajjāmi”ti evaṃ osīdanam paṭhamam Kusītavatthu. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Māsācītam maññeti ettha pana **māsācītam** nāma tintamāso. Yathā tintamāso garuko hoti, evaṃ garukoti adhippāyo. **Gilānā vuṭṭhito¹ hotīti** gilāno hutvā pacchā vuṭṭhito hoti.

954. **Aṭṭhasu lokadhammesūti** ettha lokassa dhammāti **lokadhammā**. Etehi vimutto nāma natthi, Buddhānampi honti eva, tasmā “lokadhammā”ti vuccanti. **Paṭighātoti** paṭihaññānākāro. **Lābhe sārāgoti** “ahaṃ lābham labhāmi”ti evaṃ gehasitasomanassavasena uppanno sārāgo, so cītam paṭihanati. **Alābhe² paṭivirodhoti** “ahaṃ lābham na labhāmi”ti domanassavasena uppannavirodho, sopi cītam paṭihanati, tasmā “paṭighāto”ti vutto. **Yasādīsupi** “ahaṃ mahāparivāro, ahaṃ appaparivāro, ahaṃ pasāsappatto, ahaṃ garahappatto, ahaṃ sukhappatto, ahaṃ dukkhappatto”ti evametesam uppatti veditabbā. **Anariyavohārāti** anariyānam vohārā.

957. **Purisadosāti** purisānam dosā. **Na sārāmīti** “mayā etassa kammaṃ kataṭṭhānam na sarāmi na sallakkhemī”ti evaṃ assatibhāvena nibbeṭheti moceti. **Codakamīyeva paṭippharatīti** paṭiviruddho hutvā pharati, paṭibhāṇitabhāvena tiṭṭhati. **Kiṃ nu kho tuyhanti** tuyham bālassa abyattassa bhaṇitena nāma kiṃ, yo tvaṃ neva vatthunā āpattim, na codanam jānāsīti dīpeti. Tvaṃpi nāma evaṃ kiñci ajānanto bhaṇitabbam

1. Gilānavuṭṭhito (Saddanīti)

2. Alābhena (St)

maññissasīti ajjhottharati. **Paccāropetīti** “tvaṃpi khosī”ti-ādīni vadanto paṭi-āropeti. **Paṭikarohīti** desanāgāminim desehi, vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāhi. Tato suddhante paṭiṭṭhito aññaṃ codessasīti dīpeti.

Aññenāññaṃ paṭicaratīti aññena kāraṇena vacanena vā aññaṃ kāraṇaṃ vacanaṃ vā paṭicchādeti. “Āpattim āpannosī”ti vutto “ko āpanno, kim āpanno, kathaṃ āpanno, kismim āpanno, kaṃ bhaṇatha, kim bhaṇathā”ti vadati. “Evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭhan”ti vutte “na suṇāmi”ti sotam vā upaneti. **Bahiddhā kathaṃ apanāmetīti** “itthannāmaṃ āpattim āpannosī”ti puṭṭho “Pāṭaliputtaṃ gatomhī”ti vatvā puna “tava Pāṭaliputtagamanam na pucchāma”ti vutte “tato Rājagahaṃ gatomhī”ti. “Rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇagehaṃ vā, āpattim āpannosī”ti. “Tattha me sūkaramaṃsam laddhan”ti-ādīni vadanto kathaṃ bahiddhā vikkhipati. **Kopanti** kupitabhāvaṃ. **Dosanti** duṭṭhabhāvaṃ. Ubhayampetaṃ kodhasseva nāmaṃ. **Appaccayanti** asantuṭṭhākāraṃ, domanassassetam nāmaṃ. **Pātukarotīti** dasseti pakāseti. **Bāhāvikkhepakam bhaṇatīti** bāhā vikkhipitvā alajjivacanaṃ vadati. **Vihesetīti** vihetṭheti bādhati. **Anādiyitvāti** cittikārena aggahetvā avajānitvā, anādaro hutvāti attho.

Atibāḷhanti atidaḷham atippamaṇam. **Mayi byāvaṭāti** mayi byāpāraṃ āpannā. **Hīnāyāvattitvāti** hīnassa gihibhāvassa atthāya āvattitvā, gihī hutvāti attho. **Attamanā hothāti** tuṭṭhacittā hotha, “mayā labhitabbaṃ labhatha, mayā vasitabbaṭṭhāne vasatha, phāsuvihāro vo mayā kato”ti adhippāyena vadati.

958. Asaññīti pavatto vādo asaññīvādo, so tesam atthīti **asaññīvādā**. **Rūpī attāti**-ādīsu lābhino kasiṇarūpaṃ **attāti** gahetvā **rūpīti** diṭṭhi uppajjati, alābhino takkamatteneva ājīvakānaṃ viya. Lābhinoyeva ca pana arūpasamāpattinimittam attāti gahetvā **arūpīti** diṭṭhi uppajjati, alābhino takkamatteneva nigaṇṭhānaṃ viya. Asaññībhāve panettha ekanteneva kāraṇam na pariyesitabbaṃ.

diṭṭhigatiko hi ummattako viya yaṃ vā taṃ gaṇhāti. **Rūpī ca arūpī cāti** rūpārūpamissakagāhavasena vuttam. Ayam diṭṭhi rūpāvacarārūpāvacarasamāpattilābhinopi takkikassāpi uppajjati, **nevarūpīnārūpī** pana ekantato takkikadiṭṭhiyeva. **Antavāti** parittakasiṇam attato gaṇhantassa diṭṭhi. **Anantavāti** appamāṇakasiṇam. **Antavā ca anantavā cāti** uddham adho sapariyantam tiriyaṃ apariyantam kasiṇam attāti gahetvā uppannadiṭṭhi. **Nevantavā nānantavāti** takkikadiṭṭhiyeva. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā.

9. Navakaniddesavaṇṇanā

960. Navakaniddese **nava āghātavattūnī**ti sattesu uppattivaseneva kathitāni. Purisānam malānīti **purisamalāni**. **Navavidhāti** navakoṭṭhāsā navappabhedā vā.

963. **Taṇham paṭiccāti** taṇham nissāya. **Pariyesanāti** rūpādi-ārammaṇapariyesanā. Sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābhoti** rūpādi-ārammaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo** pana ñānataṇhādiṭṭhivittakkavasena catubbidho. Tattha “sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ña tvā ajjhantaṃ sukhamanuyuñjeyyā”¹ti¹ ayam **ñānavinicchayo**. “Vinicchayāti dve vinicchayā taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cā”²ti² evam āgatāni aṭṭhasatataṇhāvicarītāni **taṇhāvinicchayo**. Dvāsatti diṭṭhiyo **diṭṭhivinicchayo**. “Chando kho Devānaminda vitakkanidāno”³ti³ imasmim pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābham labhitvā hi iṭṭhāniṭṭham sundarāsundarañca vitakkeneva vinicchinati “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādi-ārammaṇatthāya, ettakaṃ mayham bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ

1. Ma 3. 273 piṭṭhe.

2. Khu 7. 205 piṭṭhe Mahāniddese.

3. Di 2. 221 piṭṭhe.

paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmi”ti. Tena vuttaṃ “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti.

Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. Idañhi idha **chandoti** dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosānanti** ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggahoti** taṇhādiṭṭhivasena paṭiggahakaraṇaṃ. **Macchariyanti** parehi sādhāraṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccati”ti. **Ārakkhoti** dvārapidahana mañjusagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti adhikaraṇaṃ, kāraṇassetam nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇanti** bhāvanapuṃsakam, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatoḍhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ**. **Kalahoti** kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho**. Pacchimo pacchimo **vivādo**. **Tuvaṃ tuvanti** agāravavacanaṃ, tvaṃ tvanti attho.

964. **Iñjitānīti** iñjanāni valanāni. **Asmīti iñjitametanti**-ādīhi sabbapadehi mānova kathito. Ahanti pavattopi māno iñjitameva, **ayamahanti** pavattopi, **nevasaññīnāsaññī bhavissanti** pavattopi. Sesanavakehipi mānova kathito. Māno hi iñjanato **iñjitaṃ**, maññanato **maññitaṃ**, phandanato **phanditaṃ**, papañcanato **papañcitaṃ**, tehi tehi kāraṇehi saṅkhatattā **saṅkhatanti** ca vuccati. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Navakaniddesavaṇṇanā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

966. Dasakaniddese kilesā eva **kilesavatthūni**. **Āghātavatthūni** panettha “anattahaṃ me acari”ti-ādīnaṃ vasena avikopetabbe khāṇukaṇṭakādīmhipi aṭṭhāne uppannāghātena saddhiṃ vuttāni.

970. Micchattesu **micchāñānanti** pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpam katvā “sukataṃ mayā”ti paccavekkhaṇākārena uppanno moho.

Micchāvimuttīti avimuttasseva sato vimuttasaññitā. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Dasakaniddesavaṇṇanā.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā

973. Taṇhāvicaritaniddese **taṇhāvicaritānī**ti taṇhāsamudācārā taṇhāpavattiyo. **Ajjhattikassa upādāyāti** ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idañhi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Asmīti hotīti** yadetaṃ ajjhattaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato asmīti hoti, tasmim satīti attho. **Itthasmīti hotīti**-ādīsu pana evaṃ samūhato ahanti gahaṇe sati tato anupanidhāya ca upanidhāya cāti dvidhā gahaṇaṃ hoti. Tattha **anupanidhāyāti** aññaṃ ākāraṃ anupagamma sakabhāvameva ārammaṇaṃ katvā itthasmīti hoti, khattiyādīsu “idaṃ pakāro ahan”ti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṃ tāva anupanidhāya gahaṇaṃ, **upanidhāya gahaṇaṃ** pana duvidhaṃ hoti samato ca asamato ca, taṃ dassetuṃ **evasmīti ca aññathāsmīti** ca vuttaṃ. Tattha **evasmīti** idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ. Yathā ayaṃ khattiyō, yathā ayaṃ brāhmaṇo, evaṃ ahampīti attho. **Aññathāsmīti** idaṃ pana asamato gahaṇaṃ, yathāyaṃ khattiyō, yathāyaṃ brāhmaṇo, tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissanti**-ādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Sesam purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asmīti** sassato asmi. **Sātasmi**ti asassato asmi. “Asasmīti satasmī”ti vā pāḥo. Tattha atthīti asaṃ, niccassetam adhivacanaṃ. Sīdatīti sataṃ, aniccassetam adhivacanaṃ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttānīti veditabbāni. Ito parāni **siyanti**-ādīni cattāri saṃsayaparivittakavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayeneva atthato veditabbāni. **Apāhaṃ siyanti**-ādīni pana cattāri “api nāmāhaṃ bhaveyyan”ti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. Evametesu

Dve diṭṭhisīsā cattāro, suddhasīsā sīsamūlakā.

Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Etesu hi sassatucchedavasena vuttā dve **diṭṭhisīsā** nāma. Asmīti, bhavissanti, siyanti, apāhaṃ siyanti ete cattāro **suddhasīsā** eva. Itthasmīti-ādayo tayo tayoti dvādasa **sīsamūlakā** nāmāti evamete dve diṭṭhisīsā, cattāro suddhasīsā, dvādasa sīsamūlakāti aṭṭhārasa taṇhāvicaritadhammā veditabbā.

974. Idāni paṭipāṭiyāva te dhamme bhājetvā dassetuṃ **kathañca asmīti hotīti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **kañci dhammaṃ anavakāriṃ karitvāti** rūpavedanādīsu kañci ekadhammampi avinibbhogaṃ katvā, ekekato aggahetvā samūhatova gahetvāti attho. **Asmīti chandaṃ paṭilabhatīti** pañcakkhandhe niravasesato gahetvā ahanti taṇhaṃ paṭilabhati. **Mānadiṭṭhisupī** eseva nayo. Tattha kiñcāpi ayaṃ taṇhāvicaritaniddeso, mānadiṭṭhiyo pana na vinā taṇhāya, tasmā tadekaṭṭhavasena idha vuttā. Taṇhāsīsena vā papañcattayampi uddiṭṭhaṃ, taṃ uddesānurūpeneva niddisitumpi mānadiṭṭhiyo gahitā. Taṇhāpapañcaṃ vā dassento teneva saddhiṃ sesapapañcepi dassetuṃ evamāha.

Tasmīṃ sati imāni papañcitānīti tasmīṃ “asmīti chandaṃ paṭilabhatī”ti-ādinā nayena vutte papañcattaye sati puna imāni “itthasmīti vā”ti-ādīni papañcitāni hontīti attho.

Khattiyosmīti-ādīsu abhisekasenāmaccādinā khattiyō ahaṃ, mantajjhenaporohiccādinā brāhmaṇo ahaṃ, kasigorakkhādinā vesso ahaṃ, asitabyābhaṅgitāya suddo ahaṃ, gihibyañjanena gahaṭṭho ahanti iminā nayena attho veditabbo. **Evaṃ itthasmīti hotīti** evaṃ khattiyādīsu khattiyādippakāraṃ attani uppādayitvā itthampakāro ahanti hoti.

Yathā so khattiyoti-ādīsu yathā so abhisekasenāmaccādinā khattiyō, tathā ahampi khattiyoti iminā nayena attho veditabbo. Dutīyanaye yathā so abhisekasenāmaccādinā khattiyō, nāhaṃ tathā khattiyō, ahaṃ pana tato hīno vā seṭṭho

vāti iminā nayena attho veditabbo. **Bhavissanti**-ādiniddesādīsupi eseva nayo.

975. Evaṃ ajjattikassa upādāya taṇhāvicaritāni bhājetvā idāni bāhirassa upādāya taṇhāvicaritāni bhājetuṃ **tattha katamānīti**-ādimāha. Tattha **bāhirassa upādāyāti** bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idampi hi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Imināti** iminā rūpena vā -pa- viññāṇena vā. Avasesaṃ pana uddesavāre tāva vuttanayeneva veditabbaṃ.

976. Niddesavāre pana **avakāriṃ karitvāti** vinibbhogaṃ katvā. **Iminā asmīti chandaṃ paṭilabhatīti**-ādīsū iminā rūpena vā -pa- viññāṇena vāti evaṃ pañcakkhandhe ekadesato gahetvā iminā ahanti chandādīni paṭilabhatīti evamattho veditabbo.

Iminā khattiyosmīti-ādīsū iminā chattena vā khaggena vā abhisekasenāmaccādinā vā khattiyō ahanti evaṃ purimanayeneva attho veditabbo. **Imināti** padamattameva hettha viseso.

Yathā so khattiyoti-ādīsūpi **imināti** vuttapadameva viseso. Tasmā tassa vasena yathā khattiyō, evaṃ ahampi iminā chattena vā khaggena vā abhisekasenāmaccādinā vā khattiyoti evaṃ yojetvā sabbapadesu attho veditabbo. **Iminā niccasmīti** pañcakkhandhe anavakāriṃ katvā rūpādīsū ekameva dhammaṃ ahanti gahetvā iminā khaggena vā chattena vā ahaṃ nicco dhuvoti maññati. Ucchedadiṭṭhiyampi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Iti evarūpāni atītāni chattimsāti ekekassa puggalassa atīte chattimsa. **Anāgatāni chattimsāti** ekekasseva anāgate chattimsa. **Paccuppannāni chattimsāti** ekekassa vā puggalassa yathālābhavasena bahūnaṃ vā paccuppanne chattimsa. Sabbasattānaṃ pana ekaṃseneva atīte chattimsa, anāgate chattimsa, paccuppanne chattimsāti veditabbāni. Anantā hi asadisataṇhāmānadiṭṭhibhedā sattā. **Aṭṭhataṇhāvicaritasataṃ hotīti** ettha pana aṭṭhasatasañkhātāṃ taṇhāvicaritaṃ hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā.

Diṭṭhigataniddesavaṇṇanā

977. Diṭṭhigataniddese **Brahmajāle veyyākaraṇeti** Brahmajālanāmake veyyākaraṇe Dīghanikāyassa paṭhamasuttante. **Vuttāni Bhagavatāti** Satthārā sayam āhaccabhāsītāni. **Cattāro sassatavādāti**-ādīsu “te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgama kimārabba sassatavādā sassatam attānañca lokañca paññāpentī catūhi vatthūhī”ti-ādīnā¹ Brahmajāle vuttanayeneva pabhedo ca attho ca veditabboti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Khuddakavatthuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Dhammahadayaṅgavibhaṅga

1. Sabbasaṅgāhikavāraṇṇanā

978. Idāni tadanantare Dhammahadayaṅgavibhaṅge Pāḷiparicchedo tāva evaṃ veditabbo—ettha hi āditova khandhādīnaṃ dvādasannaṃ koṭṭhāsānaṃ vasena sabbasaṅgāhikavāro nāma vutto, dutiyo tesāmyeva dhammānaṃ kāmadhātu-ādīsu uppattānuppattidassanavāro nāma, tatiyo tattheva pariyāpannāpariyāpannadassanavāro nāma, catuttho tīsu bhūmīsu upapattikkhaṇe vijjamānāvijjamānadhammadassanavāro nāma, pañcāmo tesāṃ dhammānaṃ bhūmantaravasena dassanavāro nāma, chaṭṭho gatīsu uppādakakamma-āyuppamaṇadassanavāro nāma, sattamo abhiññeyyādivāro nāma, aṭṭhamo sārammaṇānārammaṇavāro nāma, navāmo tesāṃ khandhādīdhammānaṃ diṭṭhasutādivasena saṅgahetvā dassanavāro nāma, dasāmo kusalattikādivasena saṅgahetvā dassanavāro nāma.

979. Evaṃ dasahi vārehi paricchinnāya Pāḷiyā paṭhame tāva sabbasaṅgāhikavāre “Avīcīto yāva bhavaggaṃ etthantare kati khandhā’ti pucchite “ekoti vā -pa- cattāroti vā chāti vā avatvā pañcāti vattum samattho añño natthī”ti attano ñāṇabalaṃ dīpento **pañcakkhandhāti** pucchānurūpaṃ vissajjanaṃ āha. Yathāpucchāṃ vissajjanañhi sabbaññubyaṅkaraṇaṃ nāmāti vuccati. **Dvādasāyatanānī**-ādīsipi eseva nayo. **Rūpakkhandhādīnaṃ** pabhedo Khandhavibhaṅgādīsipi vuttanayeneva veditabbo.

2. Uppattānuppattivāraṇṇanā

991. Dutiyavāre ye dhammā kāmabhāve kāmadhātusambhūtānañca sattānaṃ uppajjanti kāmadhātuyāṃ pariyāpannā vā apariyāpannā vā, te sabbe saṅgahetvā **kāmadhātuyā pañcakkhandhāti**-ādi vuttānaṃ. **Rūpadhātu-**ādīsipi eseva nayo. Yasmā pana rūpadhātupariyāpannānaṃ sattānaṃ ghāṇāyatanādīnaṃ abhāvena gandhāyatanādīni āyatanādīkiccaṃ na karonti, tasmā **rūpadhātuyā cha āyatanāni, nava dhātuyoti**-ādi

vuttaṃ. Yasmā ca okāsavasena vā sattuppattivasena vā apariyāpannadhātu nāma natthi, tasmā “apariyāpannadhātuyā”ti avatvā yaṃ yaṃ apariyāpannaṃ, taṃ tadeva dassetuṃ **apariyāpanne kati khandhāti**-ādi vuttaṃ.

3. Pariyāpannāpariyāpannavāraṇṇanā

999. Tatiyavāre **kāmadhātupariyāpannāti** kāmadhātubhajanaṭṭhena pariyāpannā, tannissitā tadantogatā kāmadhātutveva saṅkham gatāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Pariyāpannāti** bhavavasena okāsavasena ca paricchinnā. **Apariyāpannāti** tathā aparicchinnā.

4. Dhammadassanavāraṇṇanā

1007. Catutthavāre **ekādasāyatanānīti** saddāyatanavajjāni. Tañhi ekantena paṭisandhiyaṃ nuppajjati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Sattake “devānaṃ asurānaṃ”ti gativasena avatvā avisesena **gabbhaseyyakānanti** vuttaṃ. Tasmā yattha yattha gabbhaseyyakā sambhavanti, tattha tattha tesam sattāyatanāni veditabbāni. Tathā dhātuyo. Sesamettha uttānatthameva. Pañcamavāre yaṃ vattabbaṃ, taṃ Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttameva.

6. Uppādakakamma-āyuppamāṇavāraṇṇanā

1. Uppādakakamma

1021. Chaṭṭhavāre pañcahi kāmaguṇehi nānappakārehi vā iddhivisesehi dibbantīti **devā**. **Sammutidevāti** “devo, devī”ti evaṃ lokasammutiyā devā. **Upapattidevāti** devaloke uppannattā upapattiyā devā. **Visuddhidevāti** sabbesaṃ devānaṃ pūjārahā sabbakilesavisuddhiyā devā. **Rājānoti** muddhābhisittakhattiyā. **Devīyoti** tesam mahesiyo. **Kumāroti** abhisittarājūnaṃ abhisittadeviyā kucchismiṃ uppannakumārā.

Uposathakammaṃ katvāti cātuddasādīsu aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā. Idāni yasmā parittadānādipuññakammaṃ manussasobhagyatāya paccayo, mattaso kataṃ manussasobhagyatāya adhimattaṃ, adhimattabhāvepi nānappakārabhedato nānappakāraassa khattiyamahāsālādibhāvassa paccayo, tasmā tassa vasena upapattibhedam dassento **appekacce gahapatimahāsālānanti**-ādimāha. Tattha mahā sāro etesanti mahāsārā, rakāraassa pana lakāraṃ katvā mahāsālāti vuttam. Gahapatayova mahāsālā, gahapatīsu vā mahāsālāti **gahapatimahāsālā**. Sesesupi eseva nayo. Tattha yassa gehe pacchimantena cattālīsakoṭidhanam nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca pañca ambaṇāni divasavaḷaṅjo nikkhamati, ayam gahapatimahāsālo nāma. Yasmā pana gehe pacchimantena asītikōṭidhanam nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca dasa-ambaṇāni divasavaḷaṅjo nikkhamati, ayam **brāhmaṇamahāsālo** nāma. Yassa pana gehe pacchimantena koṭisatadhanam nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca vīsati ambaṇāni divasavaḷaṅjo nikkhamati, ayam **khattiyamahāsālo** nāma.

Sahabyatanti sahabhāvaṃ, sabhāgā hutvā nibbantantīti attho. **Cātumahārājikānanti**-ādīsu Cātumahārājikā nāma Sinerupabbatassa vemajjhe honti, tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi, tesam paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Khiddāpadosikā manopadosikā sītavalāhakā uṇhavalāhakā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi Cātumahārājikadevalokaṭṭhakā eva.

Tettiṃsa janā tattha upapannāti **Tāvatiṃsā**. Api ca Tāvatiṃsāti tesam devānam nāmamevāti vuttam, tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā. Tesam paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Tathā yāmādīnam. Ekadevalokepi hi devānam paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha dibbam sukham yātā payātā sampattāti **Yāmā**. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **Tusitā**. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā ramantīti **Nimmānaratī**. Cittācāram ṇa tvā parehi nimmitesu bhogesu vasam vattentīti **Paranimmitavasavattī**.

2. Āyuppamāṇa

1022. **Appam̄ vā bhīyyoti** dutiyaṃ vassasataṃ appatvā vīsāya vā tiṃsāya vā cattālīsāya vā paññāsāya vā saṭṭhiyā vā vassehi adhikampi vassasatanti attho. Sabbampi hetam̄ dutiyaṃ vassasataṃ appattattā appanti vuttam̄.

1024. Brahmapārisajjādīsu mahābrahmānam̄ pārisajjā paricārikāti **brahmapārisajjā**. Tesam̄ purohitabhāve ṭhitāti **brahmapurohitā**. Vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca mahanto brahmāti mahābrahmā, tesam̄ **mahābrahmānam̄**. Ime tayopi janā paṭhamajjhānabhūmiyam̄ ekatale vasanti, āyu-antaram̄ pana nesam̄ nānā.

1025. Parittā ābhā etesanti **Parittābhā**. Appamāṇā ābhā etesanti **Appamāṇābhā**. Daṇḍadvikāya acci viya etesam̄ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya sarati vissaratīti **Ābhassarā**. Imepi tayo janā ta-iyajjhānabhūmiyam̄ ekatale vasanti, āyu-antaram̄ pana nesam̄ nānā.

1026. Parittā subhā etesanti **Parittasubhā**. Appamāṇā subhā etesanti **Appamāṇasubhā**. Subhena okiṇṇā vikiṇṇā subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanā suvaṇṇamañjusāya ṭhāpitasampajjalitakañcanapiṇḍasassarīkāti **Subhakiṇhā**. Imepi tayo janā tatiyajjhānabhūmiyam̄ ekatale vasanti, āyu-antaram̄ pana nesam̄ nānā.

1027. **Ārammaṇanānattatāti** ārammaṇassa nānattabhāvo. **Manasikāranānattatā**dīsupi eseva nayo. Ettha ekassa pathavīkasiṇam̄ ārammaṇam̄ hoti -pa- ekassa odātakasiṇanti idam̄ ārammaṇanānattam̄. Eko pathavīkasiṇam̄ manasi karoti -pa- eko odātakasiṇanti idam̄ manasikāranānattam̄. Ekassa pathavīkasiṇe chando hoti -pa- ekassa odātakasiṇeti idam̄ **chandanānattam̄**. Eko pathavīkasiṇe patthanam̄ karoti -pa- eko odātakasiṇeti idam̄ **paṇidhinānattam̄**. Eko pathavīkasiṇavasena adhimuccati -pa- eko odātakasiṇavasenāti idam̄ **adhimokkhanānattam̄**. Eko pathavīkasiṇavasena cittam̄ abhinīharati -pa-

eko odātakasiṇavasenāti idaṃ **abhinīhāranānattarū**. Ekassa pathavīkasiṇaparicchindanakapaññā hoti -pa- ekassa odātakasiṇa-paricchindanakapaññāti idaṃ **paññānānattarū**. Tattha ārammaṇamanasikārā pubbabhāgena kathitā. Chandapaṇidhi-adhimokkhābhinihārā appanāyapi vattanti upacārepi, paññā pana lokiyalokuttaramissakā kathitā.

Asaññasattānanti saññāviraहितānaṃ sattānaṃ. Ekacce hi tiṭṭhāyatane pabbajitvā “cittam nissāya rajjanadussanamuyhanāni nāma hontī”ti citte dosam disvā “acittakabhāvo nāma sobhano, diṭṭhadhammanibbānametan”ti saññāviraḡam janetvā tatrupagam pañcamam samāpattim bhāvetvā tattha nibbattanti, tesam upapattikkhaṇe eko rūpakkhandhoyeva nibbattati. Ṭhatvā nibbatto ṭhitako eva hoti, nisīditvā nibbatto nisinnakova, nipajjitvā nibbatto nipannova. Cittakammarūpakasadisā hutvā pañca kappasatāni tiṭṭhanti. Tesam pariyoṣāne so rūpakāyo antaradhāyati, kāmvāvacarasaññā uppajjati, tena idha saññuppādena te devā tamhā kāyā cutāti paññāyanti.

Vipulā phalā etesanti **Vehapphalā**. Attano sampattiyā na vihāyantīti **Avihā**. Na kañci sattam tappantīti **Atappā**. Sundarā dassanā abhirūpā pāsādikāti **Sudassā**. Suṭṭhu passanti, sundarametesam vā dassananti **Sudassī**. Sabbehiyeva guṇehi ca bhavasampattiyā ca jeṭṭhā natthettha kaniṭṭhāti **Akaniṭṭhā**.

1028. Ākāsānañcāyatanam upagatāti **Ākāsānañcāyatanūpagā**. Itaresupi eseva nayo. Iti cha kāmvāvacarā nava brahmalokā pañca suddhāvāsā cattāro arūpā asaññasattavehapphalehi saddhim chabbīsati devalokā, manussalokena saddhim sattavīsati.

Tattha Sammāsambuddhena manussānam devānañca āyūm paricchindamānena catūsu apāyesu bhummadevesu ca āyū aparicchinnam, tam kasmāti? Niraye tāva kammameva pamāṇam. Yāva kammam na khīyati, na tāva cavanti. Tathā sesa-apāyesu. Bhummadevānampi kammameva pamāṇam. Tattha nibbattā hi

keci sattāhamattaṃ tiṭṭhanti, keci addhamāsaṃ, keci māsaṃ, kappaṃ tiṭṭhamānāpi atthiyeva.

Tattha manussesu gihibhāve ṭhitāyeva sotāpannāpi honti, sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattaphalaṃ pāpuṇanti. Tesu sotāpannādayo yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, khīṇāsavā pana parinibbāyanti vā pabbajanti vā. Kasmā? Arahattaṃ nāma seṭṭhaguṇo, gihilingaṃ hīnaṃ, taṃ hīnatāya uttamaṃ guṇaṃ dhāretuṃ na sakkoti. Tasmā te parinibbātukāmā vā pabbajitukāmā vā honti.

Bhummadevā pana arahattaṃ patvāpi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, chasu kāmāvacaradevesu sotāpannasakadāgāmīno yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, anāgāmīnā rūpabhavaṃ gantuṃ vaṭṭati, khīṇāsavena parinibbātuṃ. Kasmā? Nilīyanokāsassa abhāvā. Rūpāvacarārūpāvacaresu sabbepi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, tattha rūpāvacare nibbattā sotāpannasakadāgāmīno na puna idhāpagacchanti, tattheva parinibbāyanti. Ete hi jhāna-anāgāmīno¹ nāma.

Aṭṭhasamāpattilābhīnaṃ pana kiṃ niyameti? Paṇaṇajjhānaṃ. Yadevassa paṇaṇaṃ hoti, tena upapajjati. Sabbesu pana paṇaṇesu kiṃ niyameti? Patthanā. Yattha upapattim pattheti, tattheva upapajjati. Patthanāya asati kiṃ niyameti? Maraṇasamaye samāpannā samāpatti. Maraṇasamaye samāpannā natthi, kiṃ niyameti? Nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpatti. Ekaṃsena hi so Nevasaññānāsaññāyatane upapajjati. Navasu brahmalokesu nibbatta-ariyasāvakaṇaṃ tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi, na heṭṭhūpapattipi. Puthujjanānaṃ pana tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi heṭṭhūpapattipi. Pañcasu suddhāvāsesu catūsu ca arūpesu ariyasāvakaṇaṃ tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi. Paṭha majjhānabhūmiyaṃ nibbatta anāgāmī nava brahmaloke sodhetvā matthake ṭhito parinibbāti. Vehapphalā Akaniṭṭhā Nevasaññānāsaññāyatanaṃ ime tayo devaḷokā seṭṭhabhāvā nāma. Imesu tīsu ṭhānesu nibbatta-anāgāmīno neva uddhaṃ gacchanti, na adho, tattha tattheva parinibbāyantīti idamettha pakiṇṇakaṃ.

---

1. Jhānalābhī-anāgāmīno (Sī, Syā)

7. Abhiññeyyādivāraṇṇanā

1030. Sattamavāre salakkhaṇapariggāhikāya abhiññāya vasena **abhiññeyyatā** veditabbā, ñātātiraṇapahānapariññānam vasena **pariññeyyatā**. Sā ca **rūpakkhandho abhiññeyyo pariññeyyo na pahātabboti**-ādīsu ñātātiraṇapariññāvaseneva veditabbā, **samudayasaccam abhiññeyyam pariññeyyam pahātabbanti**-ādīsu pahānapariññāvasena.

Aṭṭhamavāre rūpādi-ārammaṇānam cakkhuvīññāṇādīnam vasena sārammaṇānārammaṇatā veditabbā. Navamavāro uttānatthoyeva. Dasamavārepi yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ tattha tattha pañhāpucchakavāre vuttamevāti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Dhammahadaya vibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvātā ca—

Abhidhammaṃ desento, dhammagarudhammagāravayuttānaṃ,
Devānaṃ devapure, devagaṇasahasaparivāro.

Dutiyam adutiyapuriso, yaṃ āha **Vibhaṅgapakaraṇam** Nātho,
Aṭṭhārasahi Vibhaṅgehi, maṇḍitamaṇḍapeyyaṅṅo.

Atthappakāsanattham, tass'āham yācito ṭhitagaṇena,
Yatinā adandhagatinā, subuddhinā **Buddhaghosena**.

Yaṃ ārabhim racayitum, Aṭṭhakatham sunipuṇesu atthesu.
Sammohavinodanato, **Sammohavinodanīm** nāma.

Porāṇaṭṭhakathānaṃ, sāraṃ ādāya sā ayaṃ niṭṭham.
Pattā anantarāyena, Pāliya bhāṇavārehi.

Cattālīsāya yathā, ekena ca evameva sabbepi.
Niṭṭham vajantu vimalā, manorathā sabbasattānaṃ.

Saddhammassa ṭhitattham, yañca imaṃ racayatā mayā puññaṃ.
Pattam tena samattam, pāpuṇatu sadevako loko.

Suciraṃ tiṭṭhatu dhammo¹, dhammābhirato sadā bhavatu loko.
Niccaṃ khemasubhikkhādi-sampadā janapadā hontūti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena
sīlācārajjavamaddavādiguṇa-amudayasamuditena
sakasamayasantaragahanajjhogāhaṇasamatthena
paññāveyyattiyasamannāgatena Tipiṭakapariyattippabhede sātṭhakathe
Satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena
karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalā-vaṇṇayuttana
yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre
chaḷabhiññāpaṭisambhidādippabhedagaṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme
suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ Theravaṃsappadīpānaṃ

---

1. Saddhammo (Syā)

therānaṃ Mahāvihāravāsīnaṃ Vaṃsālaṅkārabhūtena
vipulavisuddhabuddhinā **Buddhaghosoti** garūhi gahitanāmadheyyena
Therena katā ayaṃ **Sammohavinodanī** nāma Vibhaṅgaṭṭhakathā—

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittaraṇesinaṃ,
Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ paññāvisuddhiyā.

Yāva Buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino,
Lokamhi Lokajettṭhassa, pavattati Mahesinoti.

Sammohavinodanī nāma Vibhaṅgaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Sammohavinodanī-aṭṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Accādhāya	331	Anulomikā	394
Acittikataṁ	8	Anusayaṁ	439
Ajjhattikā	52	Apariyogāhanā	132
Ajjhattaṁ paccattaṁ	52	Appatissavatā	459
Aññānaṁ	132	Appanigghosaṁ	351
Aṭṭo	349	Apparajakkhā	440
Aṭṭhasu lokadhammesu	492	Apāyo	396
Aṭṭha saṁvegavatthūni	271	Appitā	250
Aḍḍhayogo	349	Apubbaṁ acarimaṁ	415
Aṇu	328	Abbhaññaṁsu	398
Aticchatā	452	Abyāpajjaṁ	362
Atītaṁsena	6	Abhabbā	440
Attavādupādānaṁ	172	Abhiññāya	299
Atthaṅgatā	250	Abhisaññūhitvā	6
Atthagambhīratā	187	Araññaṁ	350
Adhicittaṁ	396	Arati	259
Adhipaññā	396	Avaññā	481
Adhimokkho	200	Avaññātaṁ	8
Adhisīlaṁ	396	Avaṇṇahārikā	466
Anaṭṭhitakiriyatā	450	Averaṁ	362
Anattā	45	Asakkaccakiriyatā	450
Anaddā	481	Asaṅkhatā dhātu	48
Anadhiṭṭhānaṁ	451	Asaṅgāhanā	132
Ananulomikena saṁsaggena	325	Asametukamyatā	481
Aniccaṁ	45	Asampajaññaṁ	133
Anuppiyabhāṇitā	465	Asammohasampajaññaṁ	340

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[U]	
Asātaṅgaciriyatā	450	Upadhisampatti	421
Asubhanimittam	257	Uppalakavātā	67
Asekkho	315	Upādānakkhandha	102
Ahosi kammaṃ	434	Ubho ante	440
[Ā]		Ullapanā	464
Ācāragocarasampanno	310	Ussadagatāni	442
Āṭṭhapanā	464	Usmāgataṃ	65
Āṇākhettam	411	Usumagataṃ	65
Ādāyo	311	[E]	
Ādīnavadassāvī	328	Ekabījī	411
Āneñjābhisaṅkhāro	442	Ekavidhena	33
Āyatanam	42	Ekavokārabhavo	175
Āyo	207	Ekissā lokadhātuyā	411
Ārambhadhātu	259	[O]	
Ālapanā	464	Opānabhūtāni	327
Āsabham ṭhānam	381	Oramattakāni	327
Āsayam	439	Olīnavuttitā	451
[I]		[Ka]	
Icchā	101	Kakkhaḷam	52
Idappaccayatā	131	Kaṭṭhalam	60
Iddhipādā	290	Kammanimittam	148
Isivātaṭṭhivātāni	327	Kammassakataṃ vā	394
[U]		Kammāyatanam	394
Ukkhepanā	466	Kammaṃ	148
Uññā	481	Karuṇāyitattam	71
Uññātāṃ	8	Kāmupādānam	172
Unnahanā	464	Kāmo	69
Upadhivipatti	421	Kāyānupassī	207

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ca]	
Kāyikaṃ vīriyaṃ	300	Cetasikaṃ vīriyaṃ	300
Kālavipatti	421	Cetaso līnattaṃ	259
Kālasampatti	421	Cetokhilā	485
Kāsāvapajjotāni	327	Cetovimuttiṃ	445
Kelaṇā	459	[Cha]	
Kolaputtiyena	467	Chandāgatiṃ	483
Kolaṃkolo	411	[Ja]	
[Kha]		Jambhanā	460
Khandhā	1	Jātikhattaṃ	411
Khanti	311	Jātimahattaṃ	268
Kharigataṃ	52	[Jha]	
Khurakavātā	67	Jhāyī	443
[Ga]		[Tha]	
Gatinimittaṃ	149	Ṭhapanā	464
Gativipatti	421	[Ta]	
Gatisampatti	421	Tajjārī	328
Garahanā	466	Tathāgatabalāni	380
Gaveṭṭhi	467	Tathāgataseyyā	331
Giriguhaṃ	351	Tadapi	299
Guttadvāro	310	Tadekajjhaṃ	291
Guhā	350	Tandī	259
[Ca]		Titthiyasāvaka	325
Cattāri bhayāni	484	Titthiyā	325
Capalatā	459	Tintiṇaṃ	459
Cāṭukamyatāya	324	Tīṇi antaradhānāni	412
Cāturatā	458	Tīṇi parinibbānāni	413
Cirakatampi	298	Tejogataṃ	65
Cīvaramaṇḍanā	459	[Tha]	
Cutūpapātaṃ	384	Thambho	451
		Thullakumāriyo	325

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Pa]	
Diṭṭhupādānaṃ	172	Paññāvimuttiṃ	445
Dukkhaṃ	45	Paṭiññāya	313
Dummejjhaṃ	133	Paṭipatti	412
Durabhisambhavānaṃ	351	Paṭipadaṃ	383
Duviññāpayā	440	Paṭivedhagambhīratā	188
Desanāgambhīratā	187	Paṭivedho	412
Dosāgatiṃ	483	Paṭisallānasārappaṃ	351
Dvākārā	440	Paṭisārambho	451
[Dha]		Paṇamaṇā	460
Dhammagambhīratā	187	Pantesu	460
Dhammatṭhitiññaṃ	404	Pamādo	451
[Na]		Payogavipatti	421
Natthitā	440	Payogasampatti	421
Nandirāgasahagatā	104	Parakkamadhātu	260
Nikanti taṇhā	183	Parapiṭṭhimaṃsikatā	466
Nikkamadhātu	259	Paramāṇu	328
Nikkhattadhuratā	451	Parasattānaṃ	399
Nijjigīsaṇā	467	Parikathā	466
Nittiṇṇo	354	Parikkhatatā	458
Nippesikatā	466	Paricāreti	487
Nibbānāya	299	Parittabhūmako	442
Nibbānaṃ	435	Paripucchā	372
Nibbidāsahagatā	400	Paribhūtaṃ	8
Nibbedhabhāginī	401	Parimukhaṃ satim	
Nirayagāmī	435	upaṭṭhapetvā	352
Nirāmisā	299	Pariyatti	412-372
Nivisati	104	Pariyantānaṃ	351
Nissaraṇadassāvī	328	Pariye ñāṇaṃ	399
Nekkhammadhātu	70	Parivīmaṃsaṃ	298
		Parihāniyā dhammā	489
		Pavicarati	298

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Pātimokkhasaṃvarena	319	Bojjhaṅgā	296
Pātimokkham	316	Bodhipakkhikānaṃ	331
Pāpacaritā	442	Byantīkatā	250
Pāpanā	466	Byappitā	250
Pāpādhimuttikā	442	Byasanā	487
Pāpāsaya	442	Byādhiyakam	460
Pāpicchatā	458	Brahmacariyaṃ	312
Pāmokkham	318	[Bha]	
Pāraṅgato	354	Bhattakilamatho	461
Pāribhaṭṭyatā	324-465	Bhattamucchā	461
Pāvacaṇaṃ	312	Bhattasammado	259
Pāsādo	349	Bhadro	315
Pīṭhimaṇṣa	299	Bhabbā	440
Pīṭhe	345	Bhayadassāvī	328
Puññābhisaṅkhāro	139	Bhayāgatim	483
Pucchaṅjikatā	459	Bhavagāmi	174
Pubbayogo	372	Bhākuṭṭikā	464
Pubbarattāpararattam	329	Bhāveti	248
Pubbante	131	Bhikkhu	311
Pubbantāparante	131	Bhiyyokamyatā	452
Pettivisayo	415	Bhojane mattaññū	310
Ponobbhavikā	104	[Ma]	
[Pha]		Maggo	107
Pharusiyaṃ	451	Mañco	349
[Ba]		Maṇi	60
Bahulīkaroti	248	Maṇḍanā vibhūsanā	459
Bālyam	133	Maṇḍo	315
Bibbohanaṃ	349	Manussarāhasseyyakam	351
Buddhapaṭikuṭṭhena	324		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[La]	
Masāragallaṃ	60	Lahusāni	327
Mahābhūmako	442	Leṇaṃ	350
Mahārajakkhā	440	Lohitaṅko	60
Mahicchata	454	[Va]	
Māsācitaṃ	492	Vajjadassāvī	328
Mālo	349	Vaṇṇapokkharatāya	467
Micchāñāṇaṃ	495	Vado vedeyyo	490
Muggasūpyatā	324-465	Vanapattham	351
Muttā	60	Vantattā	353
Mettāyitattam	70	Vambhanā	466
Mokkham	318	Vācasiko	318
Mohāgatiṃ	483	Vāyogataṃ	66
[Ya]		Vālikā	60
Yadapi	299	Vikkhittam	256
Yathābhūtaṃ ñāṇaṃ	440	Vigatābhijjhena	352
Yapeti	250	Vicikicchati	485
Yogavihitesu	392	Vijanavātaṃ	351
Yonisomanasikāro	257	Vijambhitā	259
Yaṃ kiñci	3	Viññāṇadhātu	52
[Ra]		Vidhavā	325
Rathareṇu	328	Vinamanā	460
Randhagavesitā	481	Vipaccanīkasātata	459
Ruci	311	Vippaṭikūlaggāhitā	459
Ruppati	3	Vipulaṃ	401
Rūpakkhandho	2	Vimuttam	256
Rūpaṃ	3, 42	Virāgadhammaṃ	404
Rosanā	70	Virāgūpasañhitā	400
		Virosanā	70
		Vilokitaṃ	339
		Vivaro	68

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vivittaṁ	349	Sattakkhattuparamo	411
Visositā	250	Satthari kaṅkhati	485
Viharati	209	Satthusāsanam	312
Vihāro	349	Samaññāya	313
Viheṭheti	70	Sannāgataṁ	290
Vihimsanā	70	Samasīsī	251
Vihimsādhātu	70	Samādāya	310
Vītarāgam	255	Samādhissa na nikāma-	
Vūpasantā	250	lābhissa	401
Verambhavātā	67	Samāhitaṁ	256
Verā	487	Samiddhi	291
Vesiyāgocaro	325	Samukkācanā	465
Veḷugumbo	350	Samuggamo	20
Veḷudānena	320	Samudācaranti	400
Veḷuriyo	60	Samunnahanā	464
Vossaggapariṇāmiṁ	302	Samullapanā	464
Vossaggānuppadānam	450	Sampajāno	209
[Sa]		Sambhajati	350
Sakkharā	60	Sammādiṭṭhi	107
Saṅkho	60	Sammoho	133
Saṅgahā	163	Saritā	298
Saccānulomikaṁ	394	Salākaggāhena	407
Sajjham	60	Sallapanā	464
Saṅthapanā	464	Sātaccam nepakkam	300
Satthakavātā	67	Sādhukamyatā	459
Satinepakkena	297	Sāmantajappā	465
Satipaṭṭhānā	204	Sāmisā sukhā	255
Satimā	297	Sāyite	345
Sato sampajāno	331	Sārambho	451
		Svākārā	440

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
		[Sa]	
Svāvattḥitaṃ	248	Seyyathidaṃ	52-107
Sikkhati	310	Snehagataṃ	61
Sikkhāpadāni	365	Sositā	250
Siṅgārata	458	Samkhipanā	466
Siṅgaṃ	458	Samkhittaṃ	256
Silā	60	Samghaṃ bhindeyya	406
Sitā	67	Samvaro sīlaṃ	317
Sītenapi ruppati	4	Samvuto	318
Silabbatupādānaṃ	172	Samsevati	350
Sihanādaṃ	381		
Sihaseyyā	330	[Ha]	
Suviññāpayā	440	Hadayaṃ	57-228
Sekkho	315	Himsanā	70
Senāsanam	349	Hīlitaṃ	8
Senāsanamaṇḍanā	459	Heṭhanā	70

Sammohavinodanī-aṭṭhakathāya

Nānāpāthā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapottthakam, Syā = Syāmapottthakam,
Kaṁ = Kambojapottthakam, I = Inḡalisapottthakam, Ka = kesuci
Marammapottthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapottthakesu
dissamānapāṭho.

Sammohavinodanī-aṭṭhakathāya

Nānāpāthā

Piṭṭhankā

[A]

Akoṭṭāpentānam = Ākoṭṭāpentānam (Sī, Syā)	321
Aññāsikoṇḍaññassa = Aññākoṇḍaññassa (Sī, Syā)	383
Atthamhā = Attānam (Sī, Syā, Ka)	453
Anāvaṭṭanā = Anvāvaṭṭanā (Sī, Syā)	482
Aniṅṭṭhakumāriyo = Anividdhakumāriyo (Ka)	325
Appanāpattāpi = Appaṇāpattāpi (Sī)	70
Apubbapadavaṇṇanā = Anupubbapadavaṇṇanā (Sī, Syā)	303
Abbokārato = Sabbākārato (Sī, Syā)	48
Abyāpajjam = Abyāpajjham (Sī, Syā)	362
Abyāvaṭo = Avāvaṭo (Ka)	299
Abhinetvā = Atinetvā (Syā, Ka)	422
Assādamattā = Assāsamattā (Ka)	5

[Ā]

Āyusaṅkhārossajjane = Āyusaṅkhāravossajjane (Sī, Syā)	411
Āvaṭṭassa = Āvattassa (Sī) Āvaṭṭantassa (Syā)	284

[I]

Iṭṭhetam = Atthetam (Sī)	9
--------------------------	---

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[U]

Uggārahikkādi = Uggārahikkārādi (Syā, Ka)	66
Uccataṅkavāsī = Uccamālikavāsī (Sī)	470
Ujuṁ = Ujukam (Sī, Syā)	352
Udakapubbuḷo = Udakabubbuḷo (Sī) Udakapupphuḷo (Ka)	30
Uddīpanāti = Ukkhipanāti (Syā, Ka)	464
Uddekopi = Uggāropi (Sī)	232
Uparicchādetvā = Paṭicchādetvā (Ka)	58
Ummaggenāpi = Kummaggenāpi (Sī)	142
Uracakke = Khuracakke (Ka)	382

[Ū]

Ūnakam = Omakam (Sī)	320
----------------------	-----

[E]

Ekapatthapūrappamāṇam = Ekapattapūrappamāṇam (Sī)	61-232
---	--------

[Ka]

Kacchakantarato = Kacchakaraṇḍato (Sī, Syā, Ka)	337
Kuthita = Kuṭṭhita... (Syā) Kudhita... (Ka)	230

[Gha]

Ghattīyati = Ghaṭīyati (Syā)	3
------------------------------	---

[Ca]

Cokkhabrāhmaṇo = Pokkharabrāhmaṇo (Sī, Syā)	405
---	-----

[Ḍa]

Ḍaheyya = Ḍayheyya (Ka)	220
-------------------------	-----

[Ta]

Tattaphālam = Tattathālam (Sī, Syā)	13
Tathatthena = Tathattena (Sī, Syā)	83
Talasantharaṇapūjaṁ = Mālāsanthārappūjaṁ (Sī, Syā)	420
Talaṅgaravāsī = Taḷaṅgaravāsī (Sī, Syā) Vāḷaṅkaravāsī (Ka)	373

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[Tha]

Thaddhasātakasa = Baddhasātakassa (Ka) 451

[Da]

Divāvihāravāsī = Dibbavihāravāsī (Ka) 327

[Na]

Nayena = Upāyena (Ka) 353

Navako = Navakataro (Syā) 429

Niṅkaṇṇa = Poṇṇaka (Sī) 470

Nipisitvā = Pimsitvā (Sī, Syā) 466

Nibbāyeyya = Nibbāpeyya (Ka) 220

Nivāsaṭṭhānaṭṭhena = Nivāsanatṭhānaṭṭhena (Sī, Syā, Ka) 42

Nhāru = Nahāru (Sī) Nahārū (Syā) 55

[Pa]

Pakkhantānampi = Pakkhandānampi (Ka) 4

Paccayapaṭisevana = Paccayapaṭisedhana (Sī) 461

Paṭapaṭāyantā = Taṭataṭāyantā (Sī, Syā) 339

Paṭinissajjanto = Paṭinissajjento (Syā, Ka) 209

Parikhādīsu = Parikkhādīsu (Syā, Ka) 223

Pisati = Pimsati (Sī, Syā) 98

Pucchitadhammanidassanaṃ = Pucchitabbadhammanidassanaṃ (Ka) 3

Puñṇussayasampattiyā = Puñṇūpanissayasampattiyā (Sī, Syā) 380

Pubbajātibhāvanaṃ = Pubbajātibhāvaṃ (Sī, Syā) 385

Pubbuḷūpamā = Bubbuḷūpamā (Sī) Pupphuḷūpamā (Ka) 30

Potthalikāya = Koṭṭhalikāya (Syā, Ka) 225

Ponobbhavikā = Ponobhavikā (Sī) 104

[Bha]

Bhallakaṃ = Tallakaṃ (Sī, Syā) 60

Bhinditvā = Chinditvā (Sī, Syā) 431

Bhīsanakasenāsanānaṃ = Bhīmsanakasenāsanānaṃ (Sī, Syā) 351

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Marumpā = Marumbā (Sī, Syā) 60

[Ya]

Yadidaṁ = Yadaṁ (Sī) Hadaṁ (Syā, Ka) 210

Yamakataḷakkhandhaṁ = Yamakataḷakandaṁ (Syā, Ka) 241

Yojanasatamaggam = Yojanasatikaṁ maggam (Syā) 373

Yaṁ yaṁ hi = Yañhi yaṁ (Sī, Syā, Ka) 405

[Ra]

Ravaṇaghaṭe = Yavanaghaṭe (Sī) Lavanaghaṭe (Syā) 236

[La]

Lohitaṅkoti = Lohitaṅgoti (Syā, Ka) 60

[Va]

Vaṭṭi vaṭṭi = Vaṭṭavaṭṭi (Sī, Syā) 328

Vaṭṭaṁ = Vattaṁ (Ka) 426

Vattapaṭipattiṁ = Vattapaṭivattaṁ (Sī, Syā) 335

Vitujjamānamammānaṁ = Vitujjamānadhammānaṁ (Syā, Ka) 95

Virajjheyya = Virujjheyya (Sī, Syā) 423

Vihārapariveṇaṁ = Piṅgarapariveṇaṁ (Syā) Piyaṅgarapariveṇaṁ (Ka) 278

Vītikkame = Vītikkamane (Syā) 367

[Sa]

Sakalikāpi = Sakkhalikāpi (Sī, Syā, Ka) 408

Sakkaralasikāya = Sakkalasikāya (Sī, Syā)

Silesikāya (Ma-Ṭṭha 3. 171 piṭṭhe) 280

Sajjhaṁ = Sajjhu (Sī, Syā) 60

Sattadhā = Satadhā (Sī, Syā, Ka) 87

Sannirujjhanesu = Sannirumbhanesu (Sī, Syā) 339

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sannirujjhanam = Sannirumbhanam (Sī, Syā)	339
Sannirujjhivā = Sannirundhitvā (Sī)	232
Sarīradhātunicayaṭṭhānam = Sarīradhātucetiyaṭṭhānam (Sī)	427
Sahoḍḍham = Sahoḍham (Syā), Sakkatānulomam. Sahoḍḍam (Ka)	423
Sādhikāni = Dasādhikāni (Syā) Visādhikāni (Visuddhimagge)	225
Sītacchāyam = Sandacchāyam (Sī, Syā)	350
Sīsupadhānam = Sīsappamāṇam (Ka)	349
Suññaṭṭham = Suññataṭṭham (Sī, Ka)	127
Sūnakāragham = Sūnāgharam (Sī)	240

[Ha]

Hatthipākārena = Saṭṭhihatthapākārena (Syā, Ka)	279
---	-----